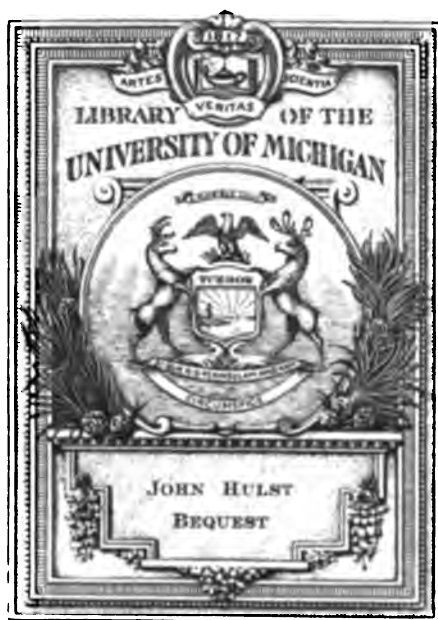

ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
JOHN HULST
BEQUEST

ARCHIEF

VOOR DE

GESCHIEDENIS

DER

OUDE HOLLANDSCHE ZENDING.

ARCHIEF

VOOR DE

GESCHIEDENIS

DER

OUDE HOLLANDSCHE ZENDING.

IV.

FORMOSA.

1643–1661.

UTRECHT,
C. VAN BENTUM.
1887.

Gedrukt ter „Utrechtsche Stoomdrukkerij" te Utrecht — Jeruzalemsteeg.

In dezen tweeden Bundel over Formosa worden, met doorloopend nummer, de overige stukken gegeven, opgezameld uit het Oud-Koloniaal Archief en uit het Archief der Classis Amsterdam.

Den belangstellenden lezer zal het bij de doorbladering van dezen Bundel zeker opvallen, dat daarin, wat de waardering van den verrichten Evangeliearbeid betreft, een gansch andere toon heerscht, dan in de vroeger gegeven stukken. Het zal dus veel afhangen van den geest des oppervlakkigen beoordeelaars, of er met uitbundige ingenomenheid, dan wel met bepaalde afkeuring over het Zendingswerk op Formosa geoordeeld wordt. Is echter in het voorwoord van den eersten Bundel gewaarschuwd tegen overspannen verwachtingen, — bij het gebruik van dezen Bundel mag ook de noodige onpartijdige kritiek niet worden verwaarloosd.

De tegenspraak gaat uit van twee verschillende zijden, eerst van de Predikanten, daarna van het Politiek Gezag, en beiden zijn niet de uitspraak van een bezadigd, onpartijdig oordeel, maar vrucht van persoonlijke animositeit. De scherpe brief van 3 November 1648 (n°. 83) van den Kerkeraad van Tayouan werd ingegeven door verbittering tegen Junius, dien zij meenden hen in hun eer te hebben aangetast. Men bedenke echter, dat volgens berichten van Formosa zelf na het vertrek van Junius verslapping of verachtering ontstaan was. Naar aanleiding van een schrijven van Heeren XVII werd de Kerkeraad daarover door de Hooge Regeering te Batavia onderhouden. Hinc illa ira.

Op waardige wijze worden zij daarover door de Classis Amsterdam terechtgezet (n°s. 85 en 87).

Bij het ongunstig oordeel van den Gouverneur VERBURCH over de Predikanten en over het Evangeliewerk in het algemeen, (n°. 94 en volgg.) zie men niet over het hoofd, dat daaraan de heftige strijd met den predikant GRAVIUS voorafging, (n°. 91) die de tusschenkomst van den Politieken Commissaris VERSTEGEN noodzakelijk maakte, en met rehabilitatie van den veroordeelden predikant (n°. 100), den Gouverneur eene scherpe reprimande op den hals haalde (n°. 102), die zijn verzoek om ontslag ten gevolge had. Het *cort vertooch* (n°. 107) VAN VERBURCH bevat evenwel eenige behartiging waardige wenken, en het is hem niet te zeer ten kwade te duiden, dat hij, bij de eerste Zending door Protestanten ondernomen, die zeker wel misstappen moesten doen, al te groote eischen stelde aan een leertijd van 30 jaren (p. 170 volgg.). De ervaring van eene eeuw van Zendingsarbeid, met zijne teleurstellingen, moet ons een zachter oordeel doen vellen, ook over groote fouten — en zij ontbraken zeker in de Zending op Formosa niet, (zie o. a. n°. 118) — waaruit wij wijsheid kunnen leeren; ook onze theoriën zullen ongetwijfeld door een opvolgend Zendingsgeslacht aan revisie onderworpen worden en niet in alles proefhoudend bevonden worden.

Met gespannen aandacht nam ik de stukken ter hand, waarin ik eenig nader bericht hoopte te vinden omtrent het bekende verhaal van de zelfopoffering van HAMBROEK. In onzen kritischen tijd zet de onderzoeker een vraagteeken achter dergelijke zaken. MILLIES noemt het „het verhaal van VALENTYN", en inderdaad, als VALENTYN daarvan de eerste zegsman is, mag men vragen, van waar haalde hij 60 jaren later zijne mededeelingen. (O.-Indië IV. 2. p. 90).

Wat omtrent de opeisching van het fort en HAMBROEKS ambassade staat opgeteekend in het Dagregister van Tayouan,

is pag. 218 volgg. medegedeeld. Wij hebben een tweeden getuige daaromtrent in het verhaal van HERPORT, een Zwitsersch soldaat, die de gansche belegering heeft doorgestaan, dus van een oor- en ooggetuige. 1)

Hij zegt (p. 74) „Dises sein (Coxinja's) begehren wurde ihm gantz abgeschlagen, und in einem uberschickten Schreiben anders nichts als Kraut und Loodt, und ein manliche Resolution bisz auff den letsten Bluts-tropffen zu fechten anerbotten. Diser Herr HAMBRUH müsste also mit dem Brieff wiederumb hinausz, dieweilen sein Fraw und noch drey seiner Kinderen auch der Feinds gefangene waren, die er nicht wolte verlassen; hat aber auch noch 2 Töchteren allda in der Festung, deren die einte in der Ehe, der andere aber noch ledig war. Dise müssten ihren alten Vatter met grossem Hertzleid sehen von ihnen gehen."

Het feit van de ambassade staat dus historisch vast, en daar HERPORT als subalterne, de raadsvergadering niet zal hebben bijgewoond, getuigt zijn stilzwijgen omtrent de bijzonderheden ook niet tegen de waarheid van VALENTYNS verhaal. Van meer gewicht is echter daarvoor het boekje, dat onder den titel van „*Verwaarloosde Formosa*", zonder naam van den schrijver, onder de initialen C. E. S. in 1675 in het licht verscheen. Het verhaal, dat aldaar II. p. 59 van de ambassade van HAMBROEK gegeven wordt, stemt met VALENTYN overeen, zoodat het niet onwaarschijnlijk is, dat wij hier de bron hebben, waaruit hij heeft geput.

Wie was de autheur van dit geschrift, en pleit er iets voor de geloofwaardigheid van zijn verhaal?

Ik waag de gissing dat hij niemand anders was dan de Gouverneur COYET zelf.

Ik stip daaromtrent het volgende aan, het aan meer bevoegden overlatende, die gronden te toetsen, en bevestigen of te wederleggen.

Het tweede gedeelte van het genoemde geschrift, han-

1) ALBRECHT HERPORT. Eine Kurtze Ost-Indianische Reiszbeschreibung. Bern 1669. Ook in het Hollandsch vertaald.

delende van *der Chinesen vyantlycke overkomste op het eylant Formosa enz.* heeft, naar mijne meening, de bepaalde strekking om het gedrag van den Gouverneur te rechtvaardigen tegen de tegen hem ingebrachte beschuldigingen.

Het draagt door zijne veele bijzonderheden het kenmerk van door een ooggetuige te zijn geschreven.

De Gouverneur COYET stond te Batavia niet te best aangeschreven. Hij had in den vroegeren Gouverneur VERBURCH, tegen wien hij in den vinnigen strijd met den predikant GRAVIUS partij gekozen had (p. 126, 130) een verklaarden vijand in den Raad van Indie.

De mislukking van de onderneming tegen Macao, waarop men te Batavia de zinnen had gezet, werd toegeschreven aan de vrees van COYET en zijn Raad voor een inval van COXINJA, eene vrees die men aan flauwhartigheid toeschreef. (verw. Formosa Bijl. 7 en Archief IV. p. 233). Er werd dientengevolge besloten COYET terug te roepen, en hem door een meer energiek man te vervangen, en reeds was zijn opvolger, KLENCKE VAN ODESSEN, opreis, toen onverwacht de tijding op Batavia aankwam, dat de inval van COXINJA geen schrikbeeld, doch wezenlijkheid was. Er was misschien wel eenige wijfelmoedigheid in het besluit van den Raad van Indië om KLENCKE v. O. zoo mogelijk tegenbevel te geven, en nu er juist behoefte was aan een energiek man, den afgekeurde Gouverneur op zijn post te laten.

CAUW, die met zijn ontzettingsvloot niet veel uitrichtte en tijdens het beleg naar Batavia terugkeerde, kon niet beter doen om zijn baan schoon te vegen, dan de schuld op COYET te werpen. Deze kon wel bevroeden, dat hij het, zonder hulp van buiten, met zijn geringe macht tegen COXINJA (dien hij toch veele maanden ophield) op den duur niet zou kunnen uithouden, en dat hij te Batavia komende, geen vriendelijk onthaal zoude vinden.

Het ware dus niet te verwonderen, zoo hij bouwstoffen verzamelde tot zijne verdediging.

Toen hij te Batavia gekomen was, werd dan ook een

crimineel proces tegen hem begonnen. Door den advocaat-fiscaal van Indië werd tegen hem en 3 gewezen leden van den Formosaanschen Raad de doodstraf geeischt, en door den Raad van Justitie tegen COYET het vonnis uitgesproken van levenslange verbanning naar Poulo-Ay.

De bijlagen, waarmede de schrijver zijn verhaal staaft, zijn extracten uit de Resolutieboeken en andere authentieke stukken, die moeten ontleend zijn, *of* aan het Archief te Batavia, *of* aan dat van de Compagnie te Amsterdam, *of* aan dat van Formosa. Dat het gebruik van het 1e en 2e hem zou zijn verleend, is weinig denkbaar; blijft dus het Archief van Formosa, waarover COYET, toen hij den storm zag aankomen het vrije gebruik had.

Na eene gevangenschap van 10 jaren wisten zijne vrienden eindelijk te bewerken, dat hij van verderen straftijd ontslagen werd, en verlof kreeg, onder de noodige voorwaarden, naar het vaderland terug te keeren. Een jaar later verscheen het besproken verweerschrift, tot welks zamenstelling de schrijver op Poulo-Ay al den tijd heeft gehad. Het onderzoek, dat de Heer HINGMAN, met zijne gewone hulpvaardigheid, voor mij instelde, of omtrent dit geschrift in de Resolutien der XVII iets te vinden ware, leidde tot geen resultaat. Dat COYET de schrijver was, is dus wel niet met zekerheid te *bewijzen*, toch vloeide het uit de pen van een wel onderricht persoon, die de formosaansche archieven kon raadplegen, dus van een tijdgenoot of ooggetuige. De gedachte is wel eens bij mij opgekomen, — doch ik geef dit slechts als eene zeer losse gissing — of de schrijver, die zijn verhaal nog al met Latijn doorspekt, door de initialen C. E. S. ook wil zeggen *Coyet et Socii*.

Naar mijne meening is er dus grond aan te nemen, dat het verhaal omtrent HAMBROEK, het moge dan wat opgesierd zijn, op waarheid gegrond is. Hierbij komt nog, dat de schrijver van „*het verwaarloosde Formosa*" (indien wij mogen aannemen, dat het de bepaalde strekking had COYET c. s. te verdedigen) geen reden had om dusdanig

romannetjes te verzinnen, want het ware voor zijn doel nog veel schooner geweest, indien de Raad van Formosa, *niettegenstaande dringende aanmaning tot overgave*, in zijn besluit tot verdediging had volhard.

Een Nederlandsche Regulus was HAMBROEK naar mijne meening echter niet; want het blijkt niet, dat hij door zijn woord van eer gebonden werd, — in HAMBROEK's vrouw en 3 kinderen had COXINJA trouwens genoegzamen waarborg voor zijn terugkomst; — ook is hij geen slachtoffer geworden van zijne mislukte zending, en eerst veel later gevallen.

In de stukken der eerste 2 deelen van dit Archief is een overzicht geleverd van het gansche gebied der Zending, en in de laatste twee Bundels een afgerond Zendingsgebied behandeld. De voorraad van stukken over de Molukken is groot, en het onderzoek voor CEILON is pas aangevangen. Verschillende redenen doen echter de vraag rijzen, of het niet raadzaam is hier te eindigen, en de verzamelde stof ter uitgave in later tijd aan meer ervaren handen over te laten.

Ik heb bij den dank voor de betoonde vrijgevigheid in het gebruik van het Archief der Classis Amsterdam en van het Oud-Koloniaal Archief, en voor de groote hulpvaardigheid van de Commies-Chartermeester HINGMAN, nog een bijzonderen dank te brengen aan Ds. P. VAN WIJK, aan wiens kundige hand het Register op de 4 deelen van dit Archief te danken is, waardoor hun bruikbaarheid grootelijks is verhoogd. Indien deze stukken geoordeeld worden van eenig nut te zijn voor de Zendings-geschiedenis, heeft zijn Eerw. hen die daarin belangstellen, ten hoogste aan zich verplicht, door ter liefde der wetenschap een arbeid op zich te nemen waartoe mij de moed ontbrak, en voor welks deugdelijkheid de groote zaakkennis en nauwkeurigheid van den Bewerker waarborgen zijn.

LX.

EXTRACT UIT DEN BRIEF VAN DEN TAYOUANSCHEN RAAD AAN GOUVERNEUR GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Daar de kerkelijke personen niet altijd even gewillig zijn, is een ziekentrooster speciaal als tolk aangesteld.

Casteel Zeelandia, 9 December 1643.

. . . .

Dewyle wy ons dickwils int vertolcken met den Formosiaen doorde kerckelycke persoonen quaelyck ende met onwil gedient bevonden, soo hebben goet gevonden eenen expressen tolcq uyt de selve persoonen, vande wel geoeffentste inde taele, den politycq in Soulangh, onder tytel van substituyt, toe te voegen, waer toe uytgekeurt hebben den sieckentrooster Joost van Bergen, sijnde met een inlantsche vrouwe getrouwt, ende daer de Comp. in die gelegentheyt goede dienste van staet te verwachten, alsoo hem niet alleen als tolcq, maer oocq in alle dienste, die de politicque regeeringe op Formosa aengaen, sal moeten laten gebruycken.

. . . .

Onderteeckent

Maximiliaen le Maire, Pieter Anthonis Overtwater, Ariaen van der Burch, Johannes vanden Eynden, Nicasius de Hooge.

Kopie
Rijksarchief.

LXI.

EXTRACT UIT DE »RESOLUTIEN DES CASTEELS ZEELANDIA, TSEDERT DEN 29en MAERT A° 1644 TOT DEN 14en NOVEMBER DAERAENVOLGENDE."

De proponent Mirkinius wenscht ontslag, om in den politieken dienst over te gaan. Verdeeling van de predikanten over de dorpen, volgens begeerte van den Kerkeraad. Olhoff verplaatst naar de Zuid. Kerkeraads-benoeming. Huwelijken tusschen Heidenen en Christenen. Huwelijken tusschen Heidenen. Bezoldiging der inlandsche schoolmeesters. Scheiding tusschen den geestelijken en den politieken dienst.

Dinghsdach 29 Maert 1644. Dewyle den proponendt Andreas Mirkinius by requeste aen ons versocht heefft, omme van sijn kerckelycke ampt ontslagen, ende tot den polityсquen dienst g'employeert te werden, soo wert verstaen, alsoo inde inlandtsche sprake om de Zuydt beter als eenige andere ervaren is, dat men hem in sijn qualité latende, by provisie, om een preuve daer aff te nemen, tot de politycque bedieninge om de Zuydt gebruycken sal, alsoo andersints, vermits t'expireren van sijn thien jarich verbandt genegen is naert Patria te vertrecken, als wanneer de Comp. van beyde voorsz. ampten door sijn persoon niet soude connen gedient werden.

Woensdach den 25 Augusto 1644. Heden in Raade het mondelinge advys vanden Kerckenraadt aengehoort ende g'examineert hebbende wegen de verdeelinge der predicanten op Formosa, invougen dat (ten aensien nu alhier twee predicanten, namentlyck Ds. van Breen ende Happart aent Casteel sijn, ende maer eene, volgens de sustenue van d'Ed. Hr Generael, ons ende den Kerckenraadt voornt aent Casteel van noode sijn) den Kerckenraadt raatsaempst

hadden geoordeelt, dat D[s] van Breen, die vermits hier al een jaer geweest is, ende oock beter kennisse van d'inwoonderen ommegangh als D[os] Happert, die eerst gecomen sij, hadde ende verscheyden andere consideratien meer, in de Noordlycxste dorpen, namentlyck in *Dalivo* etc. sijn woonplaets soude nemen, omme de dorpen daar omtrent gelegen te bedienen, ende den provisionelen proponent Hans Oloffz in *Tapouliangh*, omme dien dienst costy waar te nemen, gaan soude. Welck rapport byden Gouverneur verstaen ende alles ingesien wesende, is om goede consideratien g'arresteert, datmen 't voorsz. hun advys schriftelyck affvoorderen sal, omme daer op by onsen Raade naarder gedelibereert te werden.

Saterdach den 27 Augusto 1644. Achtervolgende onse jongste resolutie het schriftelyck advys wegen het verdeelen der predicanten op Formosa vanden Kerckenraadt in onse Rade becomen hebbende, ende d'selve niet ongefondeert bevonden werdende, luydende als volcht:

„Dat, — aengesien tegenwoordelyck twee predicanten haar selven in Tayouan bevinden, ende het notoir is, dat een van beyden tot het voorsz. wercq in Formosa can ende behoort gebruyckt te werden —, tot vorderinge deser saecken dese twee dingen, volgens den Kerckenraats gevoulen, dienden overleyt ende overwogen te werden.

Namentlyck voor eerst de plaatse, inde welcke dit goet voornemen bequaemelyckst soude mogen by de hant genomen. Ten tweeden de persoon, die daer toe behoort gebruyckt te werden.

Belangende het eerste was den Kerckenraad van gevoelen, dat van de beyde gewesten deses Eylants, tot de welcke de leere des Evangeliums met hoop van goede vrucht can ingevoert werden, — namentlyck die off noordelyck off zuydelyck van ons gelegen sijn, — de noordelycke dorpen, als *Favorolangh* ende ander daer ontrent gelegen, behoorden vercooren te werden,

om een der beyde predicanten voorsz. daar henen te schicken.

De redenen van dit advys sijn desen: *Eerstelyck* omdat door dit middel niet alleen de noordelycke, maer oock de zuydelycke dorpen connen versien werden, aengesien den provisionelen proponent Hans Oloff, tegenwoordelyck in Sinckan residerende, naar het Zuyden soude connen gesonden werden, van wiens redelycke ende daar toe sufficante gaven den Kerckenraad, soo sy achten, genoechsaem geïnformeert sijn, dewelcke daarom oock, by hooffden om gevraecht sijnde, den persoon van den voorn. proponent met eenparige stemmen daar toe bequaem geoordeelt hebben.

Ten tweede: Om dat de zuydelycke dorpen soo danich in ongesontheyt bekent sijn, dat niet alleen die van onse Natie, maer oock de inwoonders deses eylandts selve, sich van ander plaatsen oock voor een corten tijt daar henen transporteren, ordinaerlyck off met de doot, off met eenige sware siekte het selve comen te becoopen. Oversulcx dunckt het de kerckelycke vergaderinge niet raatsaem te wesen, voor als noch een der beyde predicanten daar heenen sendende te periculiteren, vermits de schaarsheyt der predicanten in India soodanich is, dat de gemeynten van Formosa noch haestelyck, noch lichtelyck van andere succederende en connen versien werden.

Ten derde: Om dat de predicanten selve meer tot de Noort, als tot de Suijt schijnen te inclineren, eñ het seecker is, dat soo arbeytsamen werck niet dan met couragie ende volcomene resolutie en behoorde by de hant genomen te werden.

Ten vierde: Conde hier ook by gevoecht werden, dat door dit middel de noordelycke dorpen (tot noch toe van onseeckere gehoorsaemheyt) voor de E. Comp. vaster sullen verseeckert werden, alsoo den bant van religie den eenichsten is, waar door dese natie met eenige verseeckeringe aen ons can vereenicht werden.

Wat het tweede poinct belanght, — namentlyck wat persoon tot dat werck behooren geschickt en gebruyct werden, — is meer gemelten Kerckenraad van gevoelen, dat den persoon D° van Breen daar toe de bequaemste is, ende dat om dese redenen.

Eerstelyck: Dat D° van Breen, nu een jaar hier geresideert ende in Formosa verkeert hebbende, de manieren der Formosanen eenichsins doorsien ende hem selve gemeyn gemaeckt heeft, daer Happartius eerst gecomen sijnde, in alles noch onervaren is.

Ten tweede: Omdat D° van Breen van meerder kloeckheyt ende sterckte sijnde, meest bequaem is tot het doen van lange ende sware reysen, dewelcke inde bedieninge der Formosaansze dorpen ordinaerlyck voorvallen.

Ten derde: Omdat D° van Breen ongetrouwt sijnde, het betamelycker is sijn E., als Happartius met sijn huysvrouwe, derwaerts gebruyckt werde, vermits Happartii huysvrouwe bevrucht is."

Soo is bij den Raat op voors. voorstellinge acht gegeven ende geresolveert, naar luyt van des Kerckenraads advys, omme de daarin geciteerde consideratien, hunnen voorslach te approberen, mits dat oock, nevens den provisioneelen proponent Hans Oloff, t'sijnertijt een persoon om de Zuyt gesonden werde, die den polityequen dienst aldaar waernemen sal.

Ende alsoo de drie dorpen *Xincan*, *Bacoloangh* ende *Tavocan* voor dese ondert opsicht ende gebiet vanden predicant, die aent Casteel remoreert, gestelt sijn, soo wert oock verstaen, dat de authoriteyt voor als noch aenden selven blijven sal, ten aensien den predicant in *Soulangh* soo veele te doen heeft met de andere daer omtrent gelegen dorpen, als affhacken can, behalven dat oock den predicant vant Casteel te beter ende grondiger kennisse vande gelegentheyt van tlandt, d'humeuren der inhabitanten, als andersints becomen ende niet geheelyck blindt blijven sal; behoudentlyck dat als den Soulangsen predicant aldaer sal comen

predicken, mede in sijn qualité als predicant, over de gemeente aengenomen werden sal.

Ende om den Kerckenraad sulcx aen te dienen, soo is daer toe gecommitteert den oppercoopman Cornelis Caesar ende de coopman de Hooge.

Woensdach den laesten Augusto 1644. Dewyle achtervolgende onse laeste resolutie, op het schriftelyck voorstel van den Kerckenraad geresolveert is, datmen den provisioneelen proponent Hans Oloff in *Tapouliangh* om de Zuyt tot leeringe der inwoonderen leggen soude, daar van heden gedient wesende, in vougen om dat H. Wercq aen de Zuyt geen verachteringe (te) laten lijden, mits dat jaarlycx precis driemaelen een predicant ofte predicanten derwaarts (omme de versoeckende eñ naar den doop haeckende inhabitanten met het voors. Sacrament in het christelyck geloove te bevestigen) vertrecken ende daar alomme de visite doen sullen.

Soo is goet gevonden ende g'arresteert, ten insichte voor als noch geen ander ende gevouchelycker middel connen sien, als den Kerckenraad ons hier voorgedragen heeft, naar dien doch gemelten provisioneelen proponent den heyligen doop te bedienen ongeoorlooft is, dat men haar voors. advys by desen approbeeren ende het vertrecken der predicanten jaarlycx derwaarts, tot dat ander gelegentheyt becomen, laeten observeren sal.

Door den Kerckenraad versocht wesende, alsoo de ouderlingen ende de diaconen nu allange overt jaer in haere bedieningen geweest, ende gebruyckelyck was dat alle jaeren uyt een seecker getal nieuwe gekoosen werden, soo is verstaen hun tot antwoort te geven, dat ons dobbelt getal van persoonen souden voorstellen, als wanneer daar uyt voornemens bleven de bequaemste te nomineren.

Dinsdagh den 6en September 1644. Het schrifftelyck advys des Kerckenraadts op het begeren vanden Gouverneur ende Raadt affgevordert, namentlyck, hoe verre

de macht der politicque, ende oock der schoolmeesters ende geestelycke residenten wegens de schoolen d'een den anderen voortaen souden hebben te comen ende hun te gedragen. Item, wien dat eygentlyck 't gesach, de censure ende straffe, soo over de schoolmeesters, als kerckelycke persoonen competeert; — in Raade geresumeert ende g'examineert wesende ende den predicanten wijder mondelinge daarop naerder gehoort hebbende, in manieren dat haeren voorslach met onse meeningen, achtervolgende het Sinodia naetsionael in den jaere 1619 tot Dordrecht gehouden, niet verscheelt, maar volcomentlyck compt te accorderen, soo is gearresteert ende geapprobeert:

Eerstelyck: Dat den Kerckenraad alle kerckelycke personen, naar haar verdiensten sullen vermogen van haer ampt aff te setten, suspenderen, censureren, ende wijder alsulcke persoonen den achtbaeren Raadt van justitie, met haar advys in wat straffe behoorde gecondempneert te werdeǹ, overleveren, omme by den wereltlycken rechter naar discretie ende goetvinden by sententie gemulcteert te werden.

Ten tweeden: Dat alle scholieren t'eenemael ondert gesach vande kranckbesoeckers ende residenten, die als schoolmeesters inde formosaense schoolen gebruyckt werden, blijven sullen, sonder dat d'selve door den politicus (dan by hooch-dringenden noot, voorweten eñ toestaen der voors. residenten) in eenige diensten sullen vermogen gebruyckt te werden; wel verstaende soodanige scholieren, diet haar beurt sal sijn dier tijt ter schoolen te comen. Blijvende niet te min d'andere persoonen, diet haar beurt om in de schoole te comen niet zij, onder 't commandement van den politicus.

Ten derden ende ten laetsten, soo wert mede verstaen, achtervolgende des Kerckenraadts advys, dat de inlandtsche bevelhebberen gants geen gesach sullen hebben overt licentieeren der persoonen uyt de schoolen, vermits veele noch heydenen sijn, die hun aen de voorderinge van Godes Kercke weynich gelegen laten. Doch om redenen werd dit poinct den Sincanderen, dat wel de outste, vroomste

ende religeuste landsaten sijn, by provisie ende tot onse naardere ordre noch toegestaen, omme daer op naerder gedelibereert te werden.

Door den Kerckenraad ons heden mede in Raade schrifftelyck voorgestelt wesende dubbel getal van persoonen, omme daar uyt een ouderlingh ende diacon, in plaatse vande affgaande, te nomineren; te weten, die voorgestelt worden sijn dese:

Adriaen van der Burch, fiscael eñ

Eduard aux Brebis, ondercoopman.

Ende als diaconen:

Salomon Goosens, ondercoopman eñ

Wynand Rutgers. „

Soo wert verstaen dat uyt voors. persoonen sullen genoomen ende tot ouderling ende diacon bevesticht worden, te weten:

Eduard aux Brebis, ondercoopman, tot ouderlingh;

Wynant Rutgers, ondercoopman, tot diacon,

dewelcke oock best, by gelegentheyt van kerckelycke besongien, sullen connen gemist worden.

Soo wert insgelycx opt voorstel van meer aengetogen Kerckenraadt g'arresteert, dat met den predicant domino Simon van Breen twee cranckbesoekers ende ses soldaten (die sijn E. welgevallen selffs uytsoecken sal), naar de Noordt vertrecken sullen, omme sijn E. aldaar int leeren dier spraecke ende den geestelycken bouw, soo veele doenelyck t'assisteren; waertoe den Kerckenraadt g'authoriseert wert, alsmede om den cranckbesoecker Dirck ter Meulen voor 8 à 10 jaeren aen te nemen, naar sijn tijts expiratie sal vermogen verbeteringe te eyschen.

Van gelycken wert op haer E. voorstel g'approbeert, dat nevens den provisioneelen proponent Hans Oloff, die wy voor desen op haere E. voorslage om de Zuyt g'ordineert hadden, naar *Tapouliang* vertrecken sal den persoon van Hendrick Veer, omme aldaer in de schoolen gebruyckt te worden.

Item Gerrit Jansen Hartgringh, cranckbesoecker, uyt *Tapouliang* naer *Mattauw*.

Caesar van Winschooten, schoolmeester, uyt *Tapouliangh* naer *Acouw*, eñ

den cranckbesoecker Joost Gillesz uyt *Bacoloangh* naer *Xincan*.

Vrijdach den 9n September a° 1644. Alsoo seeckeren Chinees, genaempt Tiotouwa, woonachtich in *Tavocan*, eenen geruymen tijt met een inlandtsche Christenvrouwe als man ende vrouw huys gehouden heeft, ende oock selffs mede genegen is (al hoewel redelyck bedaecht zij) sich inde fondamenten der christelycke religie te laten onderwijsen, om in gevolge oock door het H. Sacrament des Doops als een christen bevesticht te worden; — soo is op het advys van den Kerckenraadt by den Gouverneur ende den Raadt g'arresteert, datmen, om voors. consideratien, denselven by voors. vrouwe, in voegen als voren, sal laten continueren, mits dat, belydenisse gedaen hebbende, deselve wettelycq sal moeten trouwen. Ten welcken eynde voors. Chinees oocq ondert gesach vanden Kerckenraad, eñ voornamentlyck van den predicant, die het opsicht in *Tavocan* heeft, sal gestelt om (als gesecht) inde fondamenten vande ware religie geinstrueert te werden.

Insgelycx, dat alle Chinesen, die met diergelycke inlantsche Christenvrouwen (als verhaelt) huyshouwen, gelijck er noch wel eenige van die nature te vinden sijn, tusschen dit ende het uytgaen deses, ofte het begin des aenstaenden jaers, gehouden sullen wesen aan den Kerckenraadt contentement wegens het christen gelove te geven, off dat, by faulte van dien, van geseyde vrouwen scheyden ende kinderen daar by geprocrereert hebbende, voor d'selve middelen tot onderhout fournieren sullen.

Ende alsoo der noch veele bejaerde persoonen sijn, die van wederzyden (man ende vrouw) noch heydenen wesende, met den anderen huys houden, ende seer beswaerlyck inde Christelycke Religie connen onderwesen werden, soo wert verstaen dat d'sulcke by den anderen sullen vermogen te blijven, ende door den politycquen resident inden houwe-

lycken staet bevesticht werden, mits haar de gelegentheyt vanden trouwbandt, soo veele doenelyck inscherpen; waerinne oock besloten worden soodanige heydense persoonen, die naderhandt daerom mogen versoecken ende noch niet by den anderen sijn, met den anderen te versamen.

Alsoo het getal der inlantsche schoolmeesters op Formosa groot ende 54 sterck sijn, die alle maandelycx maer één R[l] van Achten van de Comp. tot onderhoudt trecken, waarvan niet wel en connen leven, ende oversulcx genootsaeckt sijn hun den meesten tijt met de jacht en landtbouw tot onderhout van hun leven te generen, sulcx nootsaecklyck volcht daar door de schoolen niet naer behooren vande selve connen gedient werden; soo is mede g'arresteert, datmen het voors. getal van 54 op 17 verminderen en deselve wegens de Comp. 4 R. contant (behalven den rijs, die haar de inwoonderen, ider int dorp daerse dienst doen, tot erkentenisse van dat goede wercq (voor soo veele tot hun behoefte van node hebben) geven eñ versorgen moeten) ter handt stellen sal, waarmede geoordeelt wert, dat hun daer voren rijckelyck sullen onderhouden ende beter op de schoolen sal connen gepast werden, alsoo wy hiermede verstaen, dat voors. schoolmeesters hun met geen andere besongie, egene uytgesondert, als alleene met hunne schoolen sullen te bemoeyen hebben.

De twee cranckbesoeckers ende de ses soldaten, die op morgen, in comp[ie] vanden Eerw. predicant Simon van Breen, tot leeringe der inlandsche spraecke ende bevoorderingh vanden H. Dienst om de Noordt staan te vertrecken, werden op hun versoeck toegestaen twee jachthonden mede te nemen, om deselve tot de jacht (alsoot in dat gewest vry schraal sij) tot hun nootdruft te employeren.

Soo wert oock besloten, dat voors. ses soldaten, om vooren verhaalde insichten, ende dat tot het geestelycke wercq sullen gebruyckt werden, voortaen maendelycx (buyten beswaringe van hare gagie) met drie R[a]. rantsoengelt sullen beneficeert werden.

Saterdach den 10n September 1644. Door den Kerckenraad ons voorgedragen sijnde hoe dat de duytsche en de inlandsche schoolmeesters tot tweederley diensten, namentl. tot de politicque ende tot de kerckelycke saecken gebruyckt werden, waardoor vele in haere school seer comen te verachteren, invougen, gelijck exemplaerlyck verclaerden ondervonden te hebben, dat den politicq d'selve gebruyckende, onder excuse van dien haere schoolen vaeren laten, eñ al hebbense maar één uier werck, onder dat pretext den heele dach verletten. Willende by wylen den eenen deselve gints ende weder seynden, eñ d'andere de de voors. inde schoole houden, ende soo doende jegens den anderen staende, wort den behoorlycken ende vereyschten dienst (behalve dat de schoolen, als gesecht, veele verachteren) van wederzyden daarvan niet getrocken, ende dat ten aansien voors. luyden niet wel twee heeren tegelyck (ider contentement gevende) dienen connen, waardoor dan oneenicheden (gelijck daervan al eenige exempelen aen te wysen sijn) tusschen den politiek ende de kerckelycke persoonen rijsen. Soo is opt versoeck van voors. Kerckenraadt, omme voors. oneenicheyt ende verachteringe, soo veele doenelyck, voor te comen, goet gevonden eene prouve te nemen int verdeelen ende vaststellen van een yders dienst; namentlyck datmen voors. schoolmeesters, soo wel nederlandse als inlandtse, ondert gesach ende in den dienst der Kercke, tot het gebruyck der schoolen laeten sal, mits datmen uyt het getal vande acht nederlandsche schoolmeesters drie persoonen nemen eñ d'selve den politicq als tolcken sal byvoegen, als wanneer sich met de voors. schoolen en schoolmeesters niet meer te bemoeyen hebben sal. Doch ingevalle het mocht gebeuren, dat eens, twee a driemael 's jaers, ofte soo alst by geval mochte toecomen, een gequalificeert politicq persoon, ofte andere die van den Gouvr gecommitteert comen, inde dorpen mochte verschynen ende geen ander stoffe tot hulpe daar omtrent waeren, in sulcken gevalle sullen hun de cranckbesoeckers en schoolmeesters, jae by noot den Predicant selffs, ten dienste van

de Comp. vinden laten, achtervolgende het schriftelyck advys eñ toestaen van den Kerckenraad.

Kopie
Rijksarchief.

LXII.

EXTRACT UIT BRIEF VAN DEN GOUVERNEUR FRANÇOIS CARON EN DEN RAAD VAN FORMOSA AAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL ANTONIO VAN DIEMEN.

Verdeeling van de predikanten in overleg met den Kerkeraad. Aan de predikanten is vol gezag over de schoolen en schoolmeesters toegestaan. Zij zullen 3 malen 's jaars de visite doen. De kosten voor de Kerk kunnen uit de inkomsten van Formosa zelf gevonden worden.

Casteel ZEELANDIA, 25 October 1644.

. . . .

Opt verdeelen van de predicanten, tot uytbreydinge vande Christelycke religie onder de Formosanen, als andere kerckelycke saecken meer, by ons aendachtelyck gelet sijnde, is met kennisse vanden Kerckenraet, om goede considerable redenen, int breede by de resolutien daervan genomen blijckende, goet gevonden ende gearresteert, deselve in naervolgende manieren te gebruycken. Namentlyck, D° *Happart* is opgelecht, in plaetse van D° van Breen, den godsdienst alhier aent Casteel waer te nemen, ende met eenen om alenghkens kennisse van Formosas gelegentheyt te becomen (gelijck gemelten van Breen gedaen heeft) d'ooge te houden over de drie naestgelegene dorpen *Xincan*, *Tavocan* ende *Backloangh*.

D° *Bavius*, alsoo inde xincanse tale redelyck ervaren is, ende aldaer den besten dienst doen can, sal in *Soulangh*

blijven continueren, en daer en boven d'opsicht hebben over noch vier andere dorpen, te weten *Tevorangh*, *Mattouw*, *Dorcque* ende *Tirosen*, mits gehouden blijft, tot der tijt D° Happert bequaem is, by wijlen in Xincan, Tavocan en Bacloangh een predicatie te doen.

D° *van Breen*, aengesien reede van Formosa eenige ervarentheyt heeft, is te beurdt gevallen ('t welcke reede int werck gestelt sij) dat met twee cranckbesoeckers ende ses soldaten, om tot schoolmeesters aen te queecken, by provisie in *Vavorlangh* de Terrokeyse tale leeren sal, om naderhant, daerin bequaemheyt erlanght hebbende, alle de dorpen van die tale (sijnde omtrent 14 a 15 int getal) van benoorden *Tirosen* aff tot *Dorenap* toe, tot het Christendom te brengen.

Wy waren wel genegen geweest, achtervolgens UEd^ts voorslach, dese uytbreydinge in *Tamsuy* ofte *Quelangh* te begrijpen, 't welck tot nader opportuniteyt wert uytgestelt, maer, gemerckt 't aldaer noch vry wat rouw eñ onseker staet, den Kerckenraet hiertoe meest scheen t'inclineren, ende best achte, datmen van onderen opgingh, — hebben om haer niet te discouragieren ende de naestgelegene plaetsen daer door te civiliseren, als andere redenen meer, sulcx bewillicht ende ons daertoe laten vinden.

Den provisioneelen proponent Hans Oloffs, nu in *Xincan* leggende en prompt in derselver tale, is na *Tapouliangh* g'ordonneert, om aldaer ende over alle de suydelycke dorpen, daer de religie reeds ingestelt is, de behoorlycke opsicht te nemen, waertoe nae 't oordeel der broederen goede bequaemheyt heeft. Tot adsistentie van gemelte persoonen ende bevoorderingh deser goede saken, soo hebben, op 't voordragen des Kerckenraets 't getal van vyftich inlandsche schoolmeesters, dus lange een reaal van achten smaents genoten, vermindert, seventhien vande bequaemste daeruyt gekoosen, ende een yder 4 realen licht gelt ende 't ordinaris rijsrantsoen, dat yder dorp, daer dienst doen, te last geleyt werden sal, ter maent toegeleyt, om hun voortaen, sonder inde velden te mogen gaen (gelyck voor desen geschiet is) geheelyck aent kerckelyck werck te

houden, ende steets soodanich daerin te styleeren, dat naer desen verder inde hant mochten comen.

Omme den voortganck van dit werck noch meer te favoriseeren, alle verhinderinge des aengaende te weren, ende voor te comen d'onlusten die door 't gebruycken vande schoolmeesters somtijts ontstaen, hebben den predicanten by provisie en om een preuve daervan te nemen oock toegestaen, dat voortaen 't volcomen gesach over schoolen eñ kerckelycke suppoosten sullen exerceren, sonder dat den politic ymant van deselve anders als by dringende noot, ofte wanneer de recognitie geint, ofte yetwes anders van importantie te verrichten heeft, sal vermogen te gebruycken. Op dat voor aengetogen orderen 't gewenste succes mochten besteevenen, ende alle kerckelycke persoonen te beeter tot hun debvoir gehouden werden, als oock om de noodige visite waer te nemen ende die door onderwijsinge daertoe bequaem gemaeckt mochten sijn, door den doop tot het Christendom in te lijven, soo hebben de predicanten aengenomen ten minsten driemael des jaers visite in alle dorpen, daer de institutie plaets grijpt, te doen, willende int alderminste niet twijffelen ofte alle dese redressen, ende die, gelyck de resolutien daerover genomen nader aenwijsen, noch voorders gestelt hebben, sullen by goet vervolgh treffelycke progressen voortbrengen, waertoe verhoopen willen God Almachtich Sijnen genadigen segen verleenen sal.

De rapporten door den Commandeur Harousé, sal^{r}, eñ den coopman Dircq Schoutens aen UEd. gedaen, van dat verscheyde kinderen der inhabitanten om gedoopt te werden, geduerent hun aenwesen in Quelangh aent casteel geweest souden sijn, daervan en hebben op hare verschijningh alhier gantsch geene openinghe, altoos noch aenden President, noch aenden Raet gedaen, dieshalven daerop oock geen ordre tot den doop is connen gestelt werden. Met gelegentheyt wert daerop geleth, verhopende den wech van *Dorenap* derwaerts door de Cap^{n} Boon soodanich sal geopent werden, dat voortaen te lande daertoe acces sullen hebben, als

wanneer dit werck door D° van Breen bequaemst sal connen nagespeurt werden . . . .

. . . .

Ten aenzien door 't vermeerderen vande kerckelycke persoonen op Formosa d'oncosten dagelycx grooter werden, ende UEd[t]. gaerne saeght dat deselve daeruyt gevonden wierden, soo hebben tot licht van dien dees nevensgaende memorie ingestelt 1) ende gecalculeert wat onvermijdelycke oncosten, alles op 't ruymste genomen, in een jaer dien wegens gesuporteert moeten werden, ende daertegens gestelt 't gene in dien tijt van Formosa wederom tot soulaes verhopen te trecken, daerby UEd. naectelyck sal connen vernemen hoe dat alleen vier capitale posten van incomen gemelte oncosten ruym connen equaliseren, waertoe noch meerder soude connen by gebracht werden; maer alsoo sulcx vooreerst schijnt onnodich te wesen, hebbent geexcuseert; vertrouwende UEd[ts] meyninge hiermet te voldoen end dat daerover by provisie contentement sult gelieven te nemen. . . . .

. . . .

Hiermede enz.

François Caron, Max. le Maire
en verdere leden van den Raad.

Kopie
Rijksarchief.

---

1) Deze memorie is niet gevonden.

LXIII.

EXTRACT UIT BRIEF VAN GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL ANTONIO VAN DIEMEN.

Van Breen is ter bekeering der Heidenen om de Noord te Vavorolangh geplaatst; Olhoff, met een politicus in de Zuidelijke dorpen.

Casteel Zeelandia, 27 December 1644.

. . . .

Den predicant dominus van Breen, dewelcke hier over de twee maenden aende coortse dootcranck gelegen heeft, is eyndelyck weder gereconvalesceert eñ conform 't geresolveerde, UEd. voor desen aengeschreven, naer de Noordelycke dorpen verreyst om den Heydenen de kennisse der zaligmakende genade in Jesum Christum naer vermogen bekent te maecken, waertoe den Almogenden sijnen H. Zegen verleenen wil. Hoedanige instructie hem by provisie hebben medegegeven zal UEd. by de copie desselffs gelieven te vernemen. 1)

't Schynt de luyden aen dien cant noch seer barbaers eñ onmenschelyck zijn, soo dat gem. Dominus van Breen voor eerst genouch te stellen hebben sal. Sijn residentieplaets ofte rendevous sal vooreerst in *Vavorolangh* wesen.

Soo sijn van gelijcken den politicus Antony Boey, nevens den proponent Hans Oloff, naer de Suydelycke dorpen vertrocken eñ haer woonplaetse genomen in *Tapouliangh*, dienende den politicus omme de recognitie te vorderen, ende de justitie te exerceren, mitsgaders den proponent omde kerckelycke saecken eñ scholen waertenemen, gelyck UEd. oock uyt de instructie verneemt 1) . . . .

. . . .

Origineel
Rijksarchief.

1) Dit stuk is niet gevonden.

LXIV.

Verbael van Formosa, by een gestelt door den Oppercoopman Johan Verpoorten, uyt d'advysen sedert 2 December 1644 tot primo December 1645, van daer in Batavia ontfangen.

Tuchtiging wegens verlaten van aangewezen woonplaats. Regeling der kerkelijke zaken in het belang van de uitbreiding der Christelijke Religie. De invoering van het Hollandsch vindt bezwaar. Landdagen. Behoefte aan meer predikanten. Opleiding van soldaten tot schoolmeesters. Ongunstig oordeel over het Christendom om de Zuid. Happart kwijnt. Bavius voldoet, ook in politicis.

December anno 1644 int Casteel BATAVIA.

. . . .

Eenige weynige huysgesinnen van *Nieuw Tavocan*, stercq ruym 60 zielen, op hun versoecq ten tijde vanden Gouverneur Traudenius zal[r], om in de Christelycke Religie onderwesen te werden, eñ dierhalven in *Xincan* te woonen toegestaen sijnde, hadden meermael versocht wederom van *Xincan* op te breecken eñ hun nae haere voorige wooninge te mogen begeven. En waren, onaengesien de gevolchde weygeringen echter vertrocken; hadden oocq op nieuw huysen geboudt eñ rysvelden gemaect; waer over, om hunluyden ende andere sulcx t'ontleeren, voors. huysen ende velden geruyneert, gemelte personen in *Xincan* te resideren herbracht, ende twee vande belhamels, andere ten exempel, met de kettingh waren gestraft geworden. Vorders was alles tsedert de gehouden landtsdagen vredich gepasseert, ende de visite aller wegen naer behooren gedaen . . . .

. . . .

Aengesien doort vermeerderen van de kerckelycke persoonen op Formosa d'oncosten dagelycx grooter vielen, eñ

2

gepractiseert wiert deselve daer uyt te doen vervallen, soo hadt sijn E. per memorie gestelt eñ gecalculeert wat onvermijdelycq despence derwegen in een jaer te supporteren; item hoedanige gabellen daer tegens te trecken, mitsgaders in druckende necessiteyt noch meer te collecteren waren . . . .

. . . .

Tot uytbreydingh van de Christelycke Religie onder de Formosanen eñ reglement van andere kerckelycke saecken, waren de predicanten, om den godsdienst te oeffenen, verdeelt ende geleyt, item soodanige ordere concernerende desselffs suppoosten gestelt als volcht.

D°. *Happart* was geordonneert, in plaetse vanden predicant van Breen, aen 't casteel te verblijven, om nevens die charge d'ooge te houden over de drie naest gelegene dorpen *Xincan*, *Tavocan* eñ *Bacoloangh*.

Den leeraer Bavius, inde Xincanse spraecke redelycq ervaren, sou in *Soulangh* blijven continueren, eñ daer en boven reguard hebben over noch vier andere dorpen, te weten *Tevorangh*, *Mattouw*, *Dorquo* eñ *Tirosen*, waer benevens oocq somwijle een predicatie soude doen in *Xincan*, *Tavocan* eñ *Bacoloangh*, ter tijt toe gemelten Happert bequaem was.

Den predicker van Breen hadt reeds eenige experientie van Formosa becomen; welcke te beurt gevallen was, dat nevens twee krancqbesoeckers eñ 6 soldaten (om die tot schoolmeesters aen te queecken) in *Vavorlangh* de tarrocayse spraecke leeren soude, om naderhand, soo wanneer daer in bequaemheyt erlanght soude hebben, alle de dorpen van die taele, wesende omtrent 14 à 15 in 't getal, van benoorden *Tirosen* tot *Dorenap* toe, tot het Christendom te brengen. Den Gouverneur seyde wel genegen geweest te sijn die uitbreydinge volgens 't voorstel van d'Ed. H^r^ Gouverneur Generael in *Tamsuy* ofte *Quelangh* te begrijpen, maer was 't selve tot naerder opportuniteyt uytgestelt geworden, aengemerct 't aldaer noch vry rouw ende onseecker stondt, ende den Kerckenraedt tot het ander meest geïncli-

neert, mitsgaders voor best geacht hadde, datmen van onderen opgincq, waer mede sijn E. sich, om haer niet te discourageren, geconfirmeert (*sic*) hadde.

Den provisionelcn proponent Hans Oloffsz, die in *Xincan* lach eñ in deselve spraecke prompt ervaren, was geordonneert nae *Tapouliangh* te vertrecken, om aldaer ende over alle de suydelycke dorpen, daer de religie reeds ingevoert sij, behoorlycq opsicht te nemen, waer toe nae 't oordeel van de ministers capaciteyt hadde.

Maert 1645. De Nederlandtse taele sou, mits haer difficulteyt (*volgens het oordeel van Caron*) onder de Formosanen niet wel ingevoert connen worden; meer apparentie wasser met 2 a 3 meest bekende spraecken 't geheele landt door te recht te raecken, waer toe alle debvoir soude aengewent worden . . . .

. . . .

D'aenstaende landtsdagen waren beraemt, de noordelycqste jegens 8 Meert ende suydelycqste op 4 April. Den Gouverneur achte deselve noodich om de onbesnoeyde Formosanen te beter t'onser devotie te brengen ende haer der redelycqheyt te gewennen, die meer door 't gesicht als 't gehoor conden begrijpen ende aennemen.

Den oegst was grooter als wel daer tegens d'arbeyders waeren; dienvolgens gaf sijn E. haer Ed. in bedencken ofter tot dat godvruchtig wercq niet noch wel een a twee predicanten eñ eenige cranoqbesoeckers souden nodich zijn, om de leeraers inde noordelycke quartieren, als *Tamsuy*, *Quelang*, de bocht van *Cabalangh* etc., de sieckentroosters inplaetse vande siecke ende affgestorvene (die veel waren) te gebruycken, welckers nootwendich getal uyt d'aencomende schepen hoopte te vinden, sonder sich aen ymant te binden, alwaer 't schoon om costy te verblijven expres gesonden waren, dewijl den een sonderlinge bequaemheyt boven den anderen hadt.

Versocht wijders, dat jaerlycx eenige soldaten (soo se te vinden waren) die wat schrijven conden, en haer tot de

gemeente begeven hadden, uyt Batavia's guarnisoen mochten gesocht en derwaerts gesonden worden, om uyt deselve schoolmeesters te formeren; die costy waren wirden wel ter preuve gestelt, maer doorgaens ondienstich bevonden. Den Kerckenraet hadt aen d'heer Caron de bequaemheyt vanden proponent Hans Oloffsz voorgedragen ende verclaert sijnen dienst op Formosà (vermits desselffs cunde in 's landts spraecke) nodich was, dienvolgens oocq het tractement, nae proportie sijner bedieninge wel meriteerde, 't gunt sijn E. haer Ed. communiceerde en daernevens versocht in faveur van gemelten Oloffsz gelieffden te disponeren, waerby de Kercq en de Comp. dienst geworden sou.

De formosaense spraecken waeren voor bejaerde persoonen beswaerelycq te leeren, weshalve sijn gemelte E. 5 jongens van 10, 13 a 14 jaren, die wat schrijven conden, inde dorpen gelecht hadt om de talen te leeren, eñ bleeff voornemens 't getal op 10 a 12 te vergrooten, ten ware haer welgedachte Ed. anders gelieffden t'ordonneren . . . . .

. . . .

Den predicant Johannes Bavius had van sijn verbonden 10 vyff jaren gedient, winnende *f* 90 per maend ende versocht als oocq by sijne particuliere missive, geteeckent 14 Meert, augmentatie van gagie, waerop haer Ed. favorable dispositie was verwachtende . . . .

. . . .

April 1645. Het was nae de confirmatie vanden Gouverneur gewisselycq veel, datter jaerlycx tot de kerckelycke saecken 20 m. gulden gegasteert wirden, ende dat ten opsichte vande geringe voortplantinge des Christendoms, daer nochtans voortijts soo hooch van geroemt was, hebbende die menschen, insonderheyt vande Zuyt, sonder eenige kennisse, alleen den naem van Christenen; 't welcq principalycq uyt de schoolmeesters voortquam, als die meest van soldaten daer toegecomen waren, waervan de sommige haest quamen te sterven, andere nae d'expiratie hares tijt te vertrecken, ende eenige oocq wel tot ontuchtich leven ver-

vielen, gelijcq noch onlangs aen drie derselver had gebleecken, soo dat hierdoor weynich onderwijsers overich bleven, ende dat loffelyck wercq veeltijts verachteringh subject was. Maer in de vijff dorpen *Soulangh*, *Mattauw*, *Sincan*, *Tavocan* eñ *Bacolouan* gingen die saacken heuchelycq.

Den predicant Happart was aent casteel behouden, soo om de siecte ende swangerheyt sijner huysvrouwe, die oock naderhandt was comen te overlijden, als desselffs eygen swacqheyt eñ continueele quyningh, die seyde soodanich te wesen, dat wel licht sijn betgenoot mocht volgen. Hier tegens bleecq den leeraer van Breen van gesonder nature, die oocq nevens sijn beroep de politie in *Favorlangh* sulcx had gedient, dat eenige hartneckige inwoonders door soete practycquen van daer had gesonden, die haere moetwil met den kettinghdienst besuerde. Wijders sou sijn E. omtrent de kerckelycke persoonen ende saacken de gegeven ordre observeren, gelijcq oock rakende den E. Overtwater, ende seyde hem de proceduyren van Junius niet onbekent te wesen. Maer hoe haer Ed. het schrijven van gemelten van Overtwater souden gelieve te duyden, wilde hiernae garen vernemen.

Kopie
Rijksarchief.

LXV.

DE GOUVERNEUR EN RAAD VAN TAYOUAN AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL ANTONIO VAN DIEMEN.

Bij de uitbreiding van de limiten der Compagnie zijn meer predikanten noodig. Behoefte aan paarden bij de uitgebreidheid van den werkkring.

Casteel ZEELANDIA, 15 February 1645.

. . . .

Nadien 's Comp^e^ limiten langer hoe verder uytgebreyt werden, welcq noch jaerlycx te augmenteren staet, soo be-

vinden den oegst grooter als wel 't vereyschte getal der arbeyders te wesen, wandt den ommeslach is wijt verdeelt eñ daer valt veel waer te nemen. Wy geven derhalven UEdh[t] in consideratie off hier niet wel een a twee predicanten eñ eenige cranckbesoeckers soude noodich zijn; de predicanten voor de noordelycke quartieren, als daer sijn *Tamsuy*, *Quelaag*, de bocht van *Cabalan* eñ de menichte van bygelegene dorpen; item om 't getal der crancbesoeckers . . . . wederom met nieuwe stoffe te suppleren . . . .

Oock wenschen, dat UEdh[t] ons belieffde met een ofte twee (waer het mogelyck) persiaense paerden te versien. Paerden sijn hier seer noodich, want daer wort veel gerijst eñ gereden; behalve dat wy selven somwijlen de visite doen eñ te landewaert gecommitteerde schicken, soo sijn oock meest alle dagen inde weke de politycken, praedicanten eñ sieckentroosters besich, van 't eene dorpe naer 't ander treckende, om deselve te besoucken, ordre en reglement te stellen eñ de christelycke leere uyt te breyden; in summa bevinden dat aldaer van gelijcken yeder dagh sijn eygen wercq medebrenght . . . .

(Get.) Francois Caron, M. le Maire, Arieaen van der Burch, Bocatius Pontanus, Philips Schillemans.

Kopie op Chineesch papier.
Rijksarchief.

LXVI.

Resolutie des Casteels Zeelandia, beginnende op 20en Maert A° 1645 ende eyndigende den 16en November daeraenvolgende.

Van Breen heeft aanspraak op remuneratie. Maatregelen tegen onzedelijkheid. Predikanten belast met den politieken dienst.

Saturdach 29 April. Aengesien den predicant dominus van Breen, beneven den Heyligen Dienst, sich vrywillich geruymen tijt heeft laten gebruycken tot het waernemen der politycke saecken in het Favorolangs gewest, waerinne sijn E. ons sonderlingh contentement is gevende, echter 'tselve met groote moeyte uytvoert, soo wert te dien aensien in redelyckheyt bevonden te bestaen, ende dienvolgende vastgestelt, dat gemelten predicant van alle de boeten in sijn district wegens de Chineesen vallende, soo de saecken aldaer werden gedecideert ¹/₃, doch alhier by processe comende aff te loopen ¹/₄ part genieten sal; mits dat alvoren de soldaten, die de delinquerende Chineesen aenaenslaen off vatten, voor haer moeyte een matighe vereeringhe sullen hebben, in *Vavorolang* na discretie van sijn E., doch alhier na 't believen van den Gouverneur.

Ingevolge wert dan oock (om ons hier van vele, dickwils onnodige moeyten t' excuseren) gearresteert, dat meer genoemden dominus van Breen vermogen sal in geseyde sijn district (welcq sich uytbreyt van by Noorden de Tirosense velden tot de jongst bevredichde noordelycke dorpen incluys) alle soodanige saken aff te handelen eñ te beslechten, die den hals niet raecken, ofte andersints seer swaerwichtich sijn.

Woensdach 17 May. Naerdemael wy tot ons leetwesen dagelycks meer eñ meer bevinden, eenige vrouwen

(getrouwde eñ ongetroude) in dese cleene gemeente soo ergerlycken, vuilen eñ schandelicken hoerenleven (genouchsaem openbaerlyck) leyden, dat daerdoor diverse manspersonen eñ jongelingen werden gedebaucheert eñ tot een godloos leven gebracht, mitsgaders den Christenname onder dese Heydenen gelastert, ende ons niet anders als den rechtvaerdigen toorn eñ straffe des Heeren (die een heylich Godt eñ vyandt aller onreynicheyt is) te verwachten staet, by aldien daerinne niet behoorlyck en voorsien.

Soo wert derhalven jegenwoordich in Rade van Formosa gearresteert, (dewijle tot beginsel reeds dry overspeelsters in handen der justitie gevallen sijn), datmen (volgens de loffelycke instellinge van Batavia) nevens den Compˢ hospitael aende zuytsijde van Tayouan, tegenover de plaetse vant Gerechte, een bequaem vrouwentuchthuys sal funderen, omme daerin de dry voornoemde eñ noch te volgen hoeren, onder goede opsicht, reglement eñ tuchtinge te confineren, alwaer d° tuchtelingen met arbeyden haeren cost sullen moeten winnen; doch op soodanigen taxt gestelt als te sijner tijt nevens nader ordre over alles staet te werden beraemt. Ende opdat d' E. Comp. in desen soberen tijt soo veel mogelyck buyten beswaringe blijven mach, is met eenen verstaen, dat de oncosten, soo van materialen als van arbeyts loon tot den bouw van d° huys voor eerst uyt 's Compˢ cassa sullen verschieten, om daernaer uyt de condemnatiën der delinquanten, ofte wel gedeelte der middelen van getroude (waerover na desen peremptoir willen resolveren ofte na Batavia expresselyck schrijven) te werden gerembourseert.

Maandagh 4 September 1645. Op gelijcke voorwaarden als van Breen, worden de predicanten Bavius, Happart en de proponent Oloffz belast met den politieken dienst in hun district.

Door den Secretaris Gabriel Happart gecollationeerd afschrift.

Rijksarchief.

LXVII.

Uit het „Daghregister van Tayouan, beginnende 15 Meert ende eyndigende 18 October Anno 1645."

Bestraffing van polygamie en overspel.

De saeck des Tapouliangers, die beschuldicht en overtuycht was by 2 vrouwen (op de heydensche wyse getrouwt) en 2 vrysters vleeschelyck te converseren, conden niet wel goet vinden hier (nam. *aan het Casteel*) te brengen, des hem, Olhoff, gelasten deselve (met communicatie der Outsten) aldaer of te doen, den misdadiger, benevens 40 a 50 slagen, in een convenabele boete straffende, ende wijders op hooge poene gelastende de 3 laetste vrouwen te verlaeten ende by de eerste als een getrouwde te blijven woonen, sonder oyt van haer te connen scheyden.

Door den Secr. van Tayouan geauthentiseerde kopie.

Rijksarchief.

LXVIII.

GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN PRESIDENT EN RADEN DES GOUVERNEMENTS VAN INDIA.

Van Breen heeft de oogen geopend voor het gevaar dat van de Chinesen dreigde. Hunne tuchtiging. De vruchten van de prediking van het Christendom in de zuidelijke dorpen, zijn wel wat hoog opgevijzeld, ofschoon de zaak daarom nog niet hoopeloos is. Het personeel is echter te zwak. In de noordelijke dorpen ziet het er gunstiger uit. De predikanten hebben met ziekte te worstelen. Lof van van Breen, ook in politicis. Zij zullen de predikanten in den band houden; thans is over hen niet te klagen.

Casteel Zeelandia, 25 October 1645.

Het Chineesche gespuis, dat de inboorlingen opruit, is bedwongen of verjaagd, en de geheele westkust, van Tayouan tot Tamsuy en Quelang veilig geworden, zoodat enkele personen ongehinderd heen en weder kunnen reizen.

Tot dit verrichten sijn wy vanden predicant domino van Breen (sijnde een man van subtile hersenen) geleyt, oft de oogen geopent. Want sedert dat sijn E. aen dien Noordtcandt is comen remoreren, heeft allenghskens de holen ende sluyckgaten der Chinesen beginnen te vermercken ende de verborgen wegen opgespeurt, mitsgaders bevonden datter diverse rivieren ende spruyten waren, voor dato by geen van onse stuyrluyden bekent, daer nochtans de Chinesen by hooch water (haer gelatende als visschers, en versien met visschers-briefkens) tot genoegen wisten in te comen, groote vryicheyt inde dorpen pleechden, de inwoonders tegen de Comp. opruyden ende nae haeren gewoonlycken aert aldaar regneerden. Doch wanneer sy gewaer werden haar het vier begon te naarderen, sijnse allenghskens eenige naer 't geberchte, anderen naar *Tamsuy*,

ende sommige met vaartuych yder sijns weechs geretireerd en gevlucht, echter soodaenich niet, ofte vier der zelver sijn noch inde masen van 't net blijven hangen, die wy scherpelyck hebben g'examineert, ende volgens haar eygen bekentenisse ervonden, dat daar lange jaren verborgen hadden gewoont, met de inwoonders omgegaan ende handel gedreven. Een deser gasten was een man van ongemeene statuer, genaempt Twakan, geweest vice-admirael der roovers, welck den voorleden jaere door onse macht geruineert sijn. Dito persoon is ingevolge den selffden wech als voor henen sijnen admiraal gewandeld, ende op den zuydelycken landtsdach, in praesentie van alle de inwoonders, levendich geraeybraeckt. De andere dry, alsoo geen saecke des doots in haar gevonden wert, sijn weder gelargeert ende uyt Formosa gebannen. Eenige van die voorgevluchte schelmen sijn soo stout geweest, dat sy hebben dorven ondernemen de recognitie vande inwoonders uyt 's Comp[s] naam te voorderen, ende die met cleenen jonckiens (door de verborgen spruyten) te vervoeren, welcken wech ende middel jegenwoordich is gesloten, vermits oock geene passen noch vischcedels omtrent de noordelycke plaatsen aen yemand meer vergunnen . . . .

. . . .

Wy hebben gesien UEdh[en] verwondert sijt, de guastos tot de kerckelycke saecken ruym 20 duysent guldens jaarlycx comen te monteren. Tis niet buyten reden, wanneer aan d'ander sijde geconsidereert wert, hoe weynich Christenen (die men eenichsints Christenen magh noemen) daar voor aangewassen oft verworven sijn, wesende (gelijck UEdh[en] wel ten rechten sustineren) ten meerendeel naemchristenen, doch besonderlyck die van de Zuyt, welck de vraechstucken over de fondamenten der Christelycke Religie in haere tael van buyten geleert hebben, doch aangaende de beduydenisse van dien naarder ondervraecht werdende, in 't minst niet verstaan, noch reden geven connen. Sy spreecken de woorden sonder verstandt, als de exters, die door voorseggen 't naarclappen geleert hebben, soo dat wy die saeck

nauwer ende scherper ondersoeckende, ons meerder reden tot opmerkinge te voren compt, ende moeten met verwonderinge seggen, hoe dat het mogelyck geweest sij, met sulcken waen-glorie over de voortplantinge der Christelycke Religie te connen roemen, gelijck eenige jaren herwaerts geschiedt is. Tis seeckerlycq te hooch opgegeven ende can oocq niet wel anders mogelyck sijn, want soude dat soo een geringe oft doenelycke saecke wesen, in soo corte jaren ende door soo weynich persoonen, alsser de spraeck geconnen hebben, soo groote menichte van Christenen te maecken. Soo 't Apostelen waeren, jae, maer nu blijckt contrarie. Wy spreecken in dit werck (behoudens u UEdh^en waerdicheyt ende respect) ons gevoelen, ende quyten ons gemoet, om UEdh^en die saeke naectelyck te ontleden. Siet, meest alle de schoolmeesters werden op gequeeckt van soldaten, om de spraeck te leeren ende d'inwoonders t'onderwijsen, welck, eerse die cunnen, sterven oft haren tijdt is uyt ende willen verlost wesen. Andere (jae 't meeste deel) vervallen in dronckenschap, hoererije, overspel ende ergerlyck leven; in somma, het vierde part en compt noch naeuwelycx te recht. Drie duytse schoolmeesters, de beste in de taal ervaren, zijn noch onlanghs in voornoemde schandtvlecken gevallen, ende nevens de getuygenissen haerder delicten uyt diverse dorpen opgebracht. Noch meerder obstaculen souden wy tot dees materie dienende connen verhaelen, welck excuseren om UEdh^en daarmede niet te vervelen. Oock is onse meeninge niet UEdh^en de saecke desperaat, ofte 't gedaene werck als vruchteloos wesende voor te stellen, — neen, dat sy verre; — maar wy willen daardoor (met UEdh^en respect) aanwijsen, met de verbreydinge der Christelycke Religie niet soo voor de windt geseylt is, alsser wel voor desen door eenige kerckelycke persoonen is opgegeven. Wy en connen geduerende ons aanwesen alhier oocq niet anders sien, off de kerckelycke dienaren doen haer devoir, maar den ommeslach is groot, ende de instrumenten, daardoor sy moeten wercken, deurgaens swacq, jae (als gesecht) geladen met gebreecken,

waer tegens straffe, vermaeningen ende alle bedenckelycke middelen werden int werck gestelt, ende alsoo naar vermoogen gaande gehouden, invoegen als wy UEdh[en] jegenwoordich hebben vertoont.

In *Soulangh* ende *Mattauw* gaat het met de verbreydinge ende aenneminge der Christelycke Religie verheugelyck. In *Sincan*, *Tavocan* ende *Bacoloang* wat minder, echter treffelyck. Maar dit sijn eenelyck vijff dorpen, de naeste by Comp[e] ommeslach gelegen; daar tegens, die verder leggen, sijn vry sober gestelt, ende moeten door tijt ende jaren, insonderheyt Godes segen, mede tot het licht des Heyligen Evangeliums gebracht werden.

'T schijnt, dat UEdh[en] over dese kerckelycke regeringe geen wel gevallen gelieven te nemen, hebbende UEdh[en] niet behaeght, dat den praedicant domino van Breen (wiens huysvrouw overleden was) naar de Noordt gesonden ende domino Happart aent Casteel verbleven sij. Gemelten Happart was siecq, gelijck noch dagelycx quynende gaat, ende 't vleesch van sijn lichaem by na is verdwenen; sijn huysvrouwe was oock doenmaels swanger, welck door langhduerige sieckte onlangs is overleden. Boven dat en hadde genoemden domino Happart van dit landt het alderminste geen experientie, om iets vruchtelyck te beginnen. Het is wel een man van treffelycke godtsalige gaven, — 't welck wy van domino van Breen oock moeten bekennen, — maar gemelten Happart is te swack ende debiel, om int landt te reysen, item door langh-duerich quynen soo vervallen, dat hy met groote moeyte eñ arbeyt sijnen dienst langer beswaerlyck volbrengen kan, ende derhalven beducht blijven ons te vroech sal comen te ontvallen. Voornoemden van Breen is daar en tegens redelyck sterck van complecxie, mitsgaders begaefft met eenen arbeytsamen geest ende veerdich van verstandt. Heeft nevens sijnen kerckelycken dienst de politique saecken met weynich volcq waergenomen, ende in die moetwillige halsterrige Favorlangers sulcken ordre gestelt, eenige belhamels met soetichheyt ende door practycquen herwaarts gesonden, die hier in de kettingh

gaan, mitsgaders eerst onder de onvrye Chinesen, ende daarnaer onder degene die de dorpen om de Noort pachten, sulcken reddinge gemaeckt, dat wy moeten bekennen de Comp. seer goeden dienst gedaan heeft, ende dit een yders wercq niet soude wesen. Door desen middel hebben oock eenen gesuyverden wech naar de Noordt gecregen, als mede een polityck persoon gespaert, welcq de oncosten besneden ende veel oneenicheden voorgenomen heeft . . . . . .
. . . .

Den Oppercoopman Cornelis Caesar, die oock met 16 soldaten in *Soelangh* gelegen, ende daar de politique saecken bedient heeft, hebben van gelijcken met sijn ommeslach in Tayouan doen comen ende hier inden dagelycxsen arbeyt gebruyckt, overmits in *Soelangh* sonderlingh niet te verrichten viel; blijft echter polityck over al de dorpen ende reyst derwaerts wanneert den noodt vereyst, excepto jegenwoordich, dat naar Japan vertrocken is. UEdh[en] gelieven te vertrouwen, dat wy naar conscientie ten dienste der E. Comp. in allen desen handelen ende vande praedicanten niet gedoogen, welcq onbetamelyck oft in eenigerhande wijse schadelyck mochte wesen. De proceduren van domino Junio en sijn ons niet onbekent, eñ soo ons diergelycke voorquamen, twijffelen off wy soo grooten patientie souden nemen, als wy weten door onse voorsaten (om den vrede te bewaren, item clachten ende moeite voor te komen) noch verdragen is. 1) Maer nademael de kerckelycke dienaren haer behoorlycq comporteren, gelijck dese predicanten eñ degene die aan haar dependeren tot ons volcomen genoegen doen, ons alle gehoorsaemheyt, eere ende respect bewijsende, tot vreuchde ende stichtinge deser gemeente, soo en connen niet anders doen, als ons daar over gecontenteert houden, ende haar voorden goeden dienst bedancken, ons voorder regulerende naar de ordinantie welcq UEdh[en] ons over diverse saecken, die materie raeckende,

---

1) Waarop dit ziet is ons niet gebleken.

hebben gelieven te bevelen . . . .
. . . .

(Get.) FRANÇOIS CARON, NICASIUS DE HOOG, PHILIPS SCHILLEMANS.

Door den Secretaris Happart gecollationeerde kopie.

Rijksarchief.

LXIX.

GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN „PRAESIDENT EN RAADEN DES GOUVERNEMENTS VAN INDIA"

Van Breen vraagt om zijne verlossing. Happart kwijnt. Een nieuwe predikant is dringend noodig, opdat het werk niet stilsta.

Casteel ZEELANDIA, 31 Januari 1646.

. . . .

Den Kerckenraadt van Formosa heeft ons hertelyck gerecommandeert ende gebeden by UEdh[en] te versoucken, dat haer noch eenen praedicant tot bedieninge vanden kristelycken bouw mocht werden toegesonden, haer fonderende op dese insichten.

Eerstelyck dat den tijdt van dominus van Breen dese aenstaende verlossinge niet meer als wel een jaer duert, ende apparent is den zelven, vermits sijne swackheyt, welck nu eenige maenden heeft gecontinueert, sijne demissie sal versoucken.

Ten anderen, dat dominus Happart oock gestadich soo gaet quynen, dat naer 't sich laet aensien, eerlangh tijdt door swackheyt ofte sterven, ofte onbequaem tot sijnen dienst werden, ofte van hier verlost dienen zal; blijvende alsdan domino Bavius alleen. 'T werck wert groot ende sal

noodich dienen gesecondeert, gelijck wy met den Kerckenraadt oock begrijpen, ingevalle sal behouden worden 't geen met swaere lasten ende arbeyt soo veer gewonnen is. Oversulcx gelieve UEdh^en ('s Comp^s gelegentheyt eenichsints toe laetende, ende stoffe tot Batavia wesende) om ons ende den Kerckenraadts versouck te dencken . . . .

. . . .

Actum als boven.

FRANÇOIS CARON, P. A. OVERTWATER, C. CAESAR, A. VAN DER BURCH, N. DE HOOGHE, P. SCHILLEMANS.

Nae gedane collatie sijn dese met haere originееle minute concorderende bevonden.

Int Casteel ZEELANDIA, 22 Febr. 1646.

GABRIEL HAPPART,
Secrt^s.

Rijksarchief.

LXX.

Uit het **„Dachregister des Casteels Seelandia, beginnende vanden 27^en February A° 1646 tot den 10^en Novembris daeraenvolgende.**

Het is de bevolking niet geoorloofd, buiten toestemming, te verhuizen. Den Oudsten is aanbevolen de predikanten enz. te eeren, en te zorgen voor trouw kerk- en schoolbezoek. Rapport van den toestand om de Zuid. Happart keurt de vroeger gebruikte vraagstukken van Junius af, en heeft nieuwe ontworpen, over het 3^e stuk van den Catechismus, waarvan de Kerkeraad approbatie heeft gevraagd en verkregen. Zij zullen voortaan in alle scholen worden gebruikt.

. . . .

February. Alsoo sommige plaetsen voor desen sonder onse kennisse, ja tegens het verbodt verhuyst sijn, wordt

hun insgelycx int generael belast, het zelve niet meer te doen, maer aen ons te versoucken, als wanneer naer gelegentheyt daerover gedisponeert ende, noodich sijnde, niet en sal geweygert werden. . . . .

. . . .

Is wyders aen de oudtsten der dorpen, waer reedts de Christelycke Religie geleert en de Sincanse taele verstaen werdt, aengesecht, dat sy de praedicanten insonderheyt, ende voorts de sieckentroosters ende schoolmeesters (ter plaetse daer die rede sijn) eere ende respect moeten toedraegen, neerstich de kercken ende schoolen frequenteren, item haer kinderen ende andere jongelieden daertoe gewennen, over alle 't welcke somtijts van de kerckelycke personen werdt geclaecht, wegens haere traecheyt. Sulcx voortaen moeten verbeteren, tot welcken eynde ook de amende, die daerover is gestelt, sal blijven continueren, item geemployeert werden tot maecken van Kercken eñ Schoolen etc., invougen als tot noch toe werdt gepractiseert.

Dat yder dorp zijne inlantsche schoolmeesters ofte leeraers voortaen jaerlycx, als de recognitie geint werdt, van rijs tot eygen noodtdruft moet versien, gelijck al ten meerderen deel in gebruyck gebracht is . . . .

5 April. Heden werdt ons door de gedeputeerde uyt den Kerckenraedt in vergaderinge geexibeert een schriftelycke rapport wegens den staedt der Kercken ende Schoolen om de Zuydt van Formosa, aen haer E. ter handt gestelt door den proponent Hans Olhof, die volgens haere expresse order (ten aensien die suydelycke visite, door verscheyden voorgecomen beletselen van dit saysoen niet is connen geschieden) onlanghs alle de dorpen, daer de Christelycke Religie geleert werdt, met opmerckinge hadde besocht. Wt voorsz. vertooch is gebleecken, dat soo de kinder-, als de leerscholen aen dien kant int generael sedert het voorleden jaer wel hebben toegenomen, insonderheyt tot *Verovorongh*, *Tapouliangh*, *Akauw* ende *Swatanau*, zijnde die van *Cattia*,

Netue ende *Pangsoia* noch wat sober, doch hope gevende van goede verbeteringe.

Wat de Kercken belanght: In *Verovorongh* en *Cattia* werdt den Sabbath redelyck onderhouden, doch inde resterende plaetsen tot noch toe soo schandelyck met exorbiterende dronckenschap ontheylicht, dat wel noodich zij 'tselve door convenable straffe te redresseren. Ende opdat alles voortaen met te beter orde ende vrucht soude mogen toegaen, was oock by den Kerckenraadt goedt gevonden, naer eenige veranderinge in voornoemde kercken- ende scholenordeninge, aen geseyden proponent een schriftelycke instructie ter handt te stellen, naer de welcke hy sich voortaen soude hebben te richten. . . . .

10 Junius. Op heden ontfangen een briefken vanden proponent Hans Olhoff, op 9[en] couranti uyt *Verovorongh* gegeven, inhoudende ten principalen, dat hy, Olhoff, over eenige dagen de visite in dat suyder-geweste gedaen hadde, ende allenthalve, soo dorpen als schoolen noch in goeder gestalte bevonden.

Soo waren oock op 4 deses verscheyden inwoonderen van *Kinitavan* by gemelten proponent binnen *Swatanau* verschenen, raporterende dat seker dorp, genaemt *Sapounouck* (leggende een halven dach reysens noortwaerts van gesechde *Kinitavan* int geberchte), genegen was aff te comen ende vrede aen de Comp. te versoucken etc. Des hy, Olhoff, haer oock met beleeftheyt voorders daer toe hadde doen nooden. In 't geberchte was door dien droogen tijt groote hongersnoot geresen, des dagelycx vele menschen, buyten gewoonte, aff quamen, om met die inde laechten te handelen; waer door hem, Olhoff, oock eenichsints hope toe scheen, in tijt en wijlen yets vruchtbaerlycx met dat volck te sullen verricht werden.

14, 15 en **16 Augusty.** Wegens den eerwaerden Kerckenraadt sijn ons door desselffs praeses, de praedicant dominum van Breen, in Raade verthoont sekere 2 extracten

uyt de handelingen van gemelten Kerckenraadt. mitsgaders een onderwijsinge aengaende de practijck des christelycken levens, in vragen eñ antwoorden, door de praedicant Johannes Happart tsamen gestelt, behelsende voorsz. extracten ten principalen, dat by den inwoonderen tot noch toe uyt d'ordinarie vraechstuckens (die ons mede in copie exhibeert) veelsints slechte onderwijsinge werdt genoten. Des in haer E. Collegie was verstaen, tot welstandt der Kercke op Formosa, boven aengetogen vraeghpointen (raeckende 't derde deel des Catechismi, namentlyck het stuck onser danckbaerheyt) uyt een christelycken yver by een te stellen, omme (op onse approbatie) in alle leerscholen voortaen gebruyckt te werden. Mitsgaders, dewijle het oude formnlier der Vraechstucken van de Christelycke Religie (voor desen by den praedicant Robbertum. Junium ingestelt) by den Kerckenraadt voor onbequaem geoordeelt sij, zoo was den praeses voorsz. een ander ende grooter Formulier van vraeghstucken, by den E. broederen te concipieren opgeleyt, waerover almede onse approbatie werdt versocht.

Op alle voorsz. poincten by ons aendachtelyck gelet, mitsgaders de stucken met opmerckinge overlesen wesende, hebben wy met verwonderingh vernomen de Formosanen tot noch toe geen bequamer onderwijsingh en hebben gehadt, ende wijders met behagen gesien de nieuwe vraechstucken, tot derselven stichtinge tsamen gestelt. Des oock die besluyten van meer aengetogen Kerckenraadt (wiens goeden yver daerinne prijsen) eendrachtelyck geapprobeert sijn. . . . .

. . . .

Geauthentiseerde kopie.

Rijksarchief.

LXXI.

Raport, gedirigeert aende Ed^e H^rn den President ende Raden des Gouvernements van India, vervatende cortelyck 't gepasseerde in Comp^s ommeslagh op 't Eylant Formosa, sedert den 27^en February laestleden tot op 't vertreck van den Gouverneur François Caron in dato 13 Novemb. 1646, omme te presenteren aen bovengemelte hare Ed. H^rn.

De uitzichten op verbetering in de Zuidelijke dorpen zijn verijdeld door het sterven van al de taalkundige meesters aan de zomerziekte. Ook in het Noorden geeft ziekte stagnatie. Strijd tusschen de geestelijken en de politieken. Het volk, dat van dien strijd niets begrijpt, lijdt er den last van. Het is daarom, — ook zuinigheidshalve — maar beter de predikanten ook met den politieken dienst te belasten.

. . . .

Den proponent Hans Olhoff, die tot het suyder wercq geanimeert ende oock wel geencouragieert was, hadde den voorleden winter met groote neerstigheyt merckelyck redres in dat vervallen werck gedaen, de schoolen in alle dorpen opgerecht, ende soo ons, als den Kerckenraedt sonderlingh goet genoegen gegeven, oversulcs de hoope vast stondt, dat werck voortaen in soo goede ordre soude connen onderhouden werden. Dogh is tot aller leetwesen anders uytgevallen; want desen somer alle de schoolmeesters, reede eenighsints in de tale ervaren, vande jaerlyckse somersieckte overleden sijn, ende de scholen, dat jammer is, wederomme in bordel schenen te vervallen. Twelck andermael naer vermogen wert geredresseert met de middelen die voorhanden sijn, gelijck voor mijn vertreck reedts weder een beginsel genomen heeft.

In het district van den predicant dominus van Breen hebben de kerckelycke saecken in veel dorpen, insonderheyt de scholen, desen jare oock veel aenstoot geleden, ter oorsaecke de schoolmeesters, gelijck om de Suyt, veel derselver in sieckte vervallen zijn, ende de reste overleden. Item gemelten praedicant, den welcken langen tijt doodelyck cranck gelegen hebbende, sich alhier naar Tayouan hadt laten opbrengen, dogh sedert (Gode sij loff) wederomme aende beterhandt gecomen is. Niettegenstaende alle de voorverhaelde accidenten, soo heeft gemelten van Breen echter remarcquabele progessen in sijn district gedaen, immers diemen mercken can van Gode sonderlyck gesegent werden, gelijck UEdh^{m}, naer rato het werck, uyt de schriften sijner scholieren, daer over dat 18 maenden geleert hebben, sult connen affmeten ende oordelen.

In het district vanden predicant domino Bavius [*is*] het nogh best gestelt, echter niet, als wel gaerne sagen, hebbende D^{o}. Bavio mede eenigen tijt in Soelangh quynen gegaen, diversche schoolmeesters door siecte verlooren, ende hy, om sigh te verquicken, aent casteel verschenen is, alwaer mede, te oorsaeck als voren, over de 2 maenden verbleven is. Welcken tijt, dat dese predicanten by den anderen in Tayouan sijnde, echter niet vruchteloos doorgelopen is, maer wert doenmaels een generaele reformatie wegens de uytbreydinge der Christelycke Religie onder de inwoonderen gedaen, de vraeghstukken by Domino Junium langer voor onbequaem geoordeelt ende affgeschaft, ende soodanige nieuwe in plaetse gestelt, als by den Kerckenraedt tot bevorderinge van Godes Koninckrijcke is bevonden raedtsaem ende nodigh te wesen, waervan de affschriften by dese mijn pampieren oock gevoeght sijn. 1) . . . . .

. . . .

Belangende de politycke off wereltlyke regeringe over de Formosanen, onder des Comp^{s} gehoorsaemheyt streckende, de selve en is van sodanige consideratie niet, dat daeromme

1) Dit is niet gevonden.

expres politiecke personen in de districten, soo se gereparteert sijn, behoeven gebruyckt te werden. Ick hebbe het schip op beyde boegen seylende gesien, ende bevonden, dat de politieke eenelyck den name van haer ampt dragen, ende deurgaens ledich sijn, vermits in der daet niet sonders, immers geene importante saecken, te verrichten voorvallen, over sulcs gevoeghlick door de kerckelycke dienaren connen affgehandelt werden, sulcs dogh maer beuselingen sijn, ende alle considerabile saecken ende straffen aent Casteel gedesideert werden. Oock is het voor dese beroyde menschen eenen last, want sonder haren arbeyt ende costen de politiecken onder dat volck niet wel te houden bennen, gelijck allerwegen bevonden hebbe. Doch boven dat volgen noch 2 andere swarigheden van meerder bedencken. Eerstelyck de ongelden, die de politiecke persoonen, (welck alsser sijn souden, drie vereysschen) naer sigh slepen ende de Comp. moet becosten, vermits genoeghs[aem] te vergeeffs gedebourceert werden. Doch het grootste dat te duchten is, de oneenicheden ende onlusten die tusschen de kerckelycke ende politiecken staen te rijsen, welck, alsoo veer van de hant ende uyt der oogen sijn, door den Gouverneur ofte de presentie der Raets niet naer behooren in vrede ende devotie connen gehouden werden. De verbittering is soo veer daer onder geweest, dat meer uyt waren om den anderen te affronteren ende schade te doen, als behoorlycke ende schuldige hulpe te bewijsen, dat te beclagen is. Spruytende ten principalen daer uyt, dat de polityсque, welck in dese bedieninge gesteld werden, 't sy Oppercoopman, Coopman oft Ondercoopman, die oock somtijts haer ampt niet wel verstaen, eñ hare instructie niet wel begrijpen off gehoorsaem sijn, gestadigh met de kerckelycke persoonen over hoop liggen, sustinerende dat sy over de predicanten absoluyt behooren te commanderen eñ dienvolgende haer als onderdanen in alle dingen, die oock somtijts niet veel sluyten, behoorden obedient te sijn. Welck de predicanten sodanigh desanimeert, dat sy den dienst op Formosa door de fastidien en de quade bejege-

ningen by naer voor een monster houden eñ eenen affkeer daer van crijgen. Ondertusschen lijden de arme leerlingen gebreck, de oncosten continueren, dogh den nodigen schooldienst gaet by na verlooren. Den politicus begeert, dat een yegelycq, groot en cleyn, hem als voor de Hooge Overigheyt sullen aensien ende gehoorsaem sijn. De schoolmeesteren ende predicanten ageren, dat ingevalle de luyden geleert ende de kennisse des Heyligen Evangeliums in scherpen sullen, tot haer devotie moeten gehouden werden. Waer door dese arme inwoonderen verstelt staen ende het een noch ander niet begrijpen; behalven dat sy noch soo teer ende dom van hersenen sijn, dat het derde part van 't gene haer voorgehouden werdt, niet vatten, veel min aennemen off verswelgen connen. Desen cancker is reede diep ingegeten geweest, dogh gedueremde mijn aenwesen geremedieert ende de politycke personen, gelijck UEd. H^m voormaels geadviseert is, affgeschaft, blijvende ick, onder UEd. H^m correctie, van gevoelen, dat het gedurende desen teeren tijt opde vorige wijse nimmermeer wel sal succederen. Oock en sijn de politiecke persoonen aldaer niet nodigh, soo langen desen armen naecten hoop door de school ende kerckelycke onderwijsinge de oogen niet meer geopent ende tot verlichtenisse gebracht en sijn . . . .
. . . .

UEd^e H^rn Dienaer,
FRANÇOYS CARON.

Actum int fluytschip *den Joncker*
seylende naer de rheede van Batavia
desen desember 1646.

Naer gedane collatie is desen met sijne principale bevonden te accorderen.

Int Casteel BATAVIA ady 9 Januarij a° 1647.

JOHAN CUNAEUS,
Secretaris.

Rijksarchief.

LXXII.

RESOLUTIE VAN DEN RAAD VAN TAYOUAN IN ZAKE DE AFSCHAFFING VAN DE VRAAGSTUKKEN DER CHRISTELIJKE RELIGIE, DOOR ROB. JUNIUS INGEVOERD.

Donderdag den 16 Augusty 1646.

Uyt den naem ende wegens den Eerweerden Kerckenraadt deser plaetse zijn ons twee dagen geleden door desselffs praeses, den pred[t] d[o] Simon van Breen (nevens copie der ordinarie vraeghsttucxkens, voor desen tot dienst der Formosanen by D[m] Rob. Junium ingestelt; item een onderwijsinge aengaende de practycke des Chr. levens, in vragen en antwoorden 'tsamen gestelt door den praedikant Joannes Happart) geexhibeert seeckere twee extracten uyt de handelingen van gemelten Kerckenraadt, luydende als volcht:

„**Desen 2 Meert.** Is verder (by gelegentheyt, dat gesproocken was van de slechte onderwijsinge, die by den inwoonder veel tijdts werdt genoten) in consideratie genomen, wat middelen best dienden in het wercq gestelt, op dat beyde kennisse eñ practycke des levens onder de inwoonderen meer ende meer mochte toenemen eñ bevesticht werden. Tot desen eynde is dan goedt gevonden voor eerst: d a t d e o r d i n a r i e v r a e c h s t u c x k e n s, d e w e l c k e v o l g e n s h e t v o o r s c h r i f t D. J u n i i i n d e n m e e s t e n p a r t d e r f o r m o s a e n s c h e d o r p e n g e l e e r t w e r d e n 1), d o o r k o r t e e n d e t u s s c h e n g e v o e c h d e u y t l e g g i n g e n z u l l e n w e r d e n v e r c l a e r t e ñ s o o d a n i c h d e n r e s p e c t i v e n s c h o o l m e e s t e r e n t e r h a n d t g e s t e l d t, t e n e y n d e s y d e s e l v e e e r s t t o t h a r e e y g e n e, d a e r n a e r t o t d e r i n w o o n d e r e n (ende

1) Zie dit formulier III, p. 236.

onder deselve eerstelyck der leeraren) onderwijsinge neerstelyck gebruycken.

Is het instellen deses opgeleght D^e Simon van Breen.

Ten tweeden: dat oock andere besondere vraeghstucken zullen werden beraemt, dienende tot verclaringe van het derde deel van het Catechismi, namentlyck het stuck onser danckbaerheyt, op dat by de kennisse gevoecht werde de deucht, eñ den inwoonderen oock de Godtsalicheyt ingescherpt.

Is het instellen deser den Scriba bevolen.

Den 8en Augusty.

Sijn tegenwoordelyck de vergaderinge voor gelesen de vraeghstucken nopende de practycke des christelycken levens, volgens vorige besluydt byden Scribam samen gestelt, ende is byde E. broederen (om gevraeght sijnde) geoordeelt dat de zelve rechtsinnich zijn ende der H. Schrift gelijckformich, oversulcx goedt gevonden, dat de selve in alle tegenwoordich ingestelde leerschoolen van Formosa zullen werden ingevoert, doch zal sulcx geschieden met communicatie van de H^r Gouverneur ende zijnen Raadt. Maer aengaende de ordinarie vraeghstuckens wegens de kennisse des christelycken gelooffs by D^e Junio inden beginne in gesteldt ende tot noch toe inde formosaensche schoolen gebruyckt, de welcke met tusschen gevoechde verclaringen te verrijcken D. van Breen was op geleght, steldt zijne E. de vergaderinge voor, deselve zoo sleght in materie ende ongevoechelyck in orde gevonden te hebben, dat niet alleen deselve door uytleggingen niet en conden werden volmaeckt, maer oock onbequaem waren om tot een formulier der christelycker religie in de formosaensche Kercken gebruyckt te werden. Oversulcx zijn voornoemde vraeghstucxkens byden kerckenraet oversien, de welcke sich met des presidis oordeel conformerende, raedtsaem vindt dat veel eer een ander formelier van vraeghstucken werde in gestelt, om voortaen inde inlandtsche schoolen te ge-

bruycken. Soo is oock goet gevonden, datmen, daer het mogelyck is, byde woorden der ouden vraeghstucken blijven ende der zelver defecten naer vermogen suppleren zal uyt seecker grooter formulier van vraeghstucken by D' Junio kort voor zijn vertrecq in gestelt 1), op dat den geenen, die nu aende selve gewennet zijn, te minder veranderinge ende misschien verachteringe werde aengebracht. Zal oock dese saeck d'H' Gouverneur en de sijnen Raadt werden gecommuniceert."

Alle welcke boven gespecificeerde stucken op 't versoeck des Eerweerden Kerckenraedts dese dagen by alle de Raadtspersoonen deser vergaderinge met aendacht ende opmerkinge doorgelesen zijnde, zoo is ons rede van verwonderinge voor gecomen, dat namentlyck de Formosanen zoo lange jaren geen andere ofte bequamer onderwijsinge als de oude vraeghstucken Domini Junii (by den Kerckenraedt onbequaem geoordeelt, om tot een formulier der Christelycker Religie in de kercken van Formosa gebruyckt te werden) tot noch toe hebben gehadt. Oock hebben daer benevens met genoegen ende sonderlingh behagen doorgesien de nieuwe vragen ende antwoorden door den predicant Johannes Happart over 't derde deel des Catechismi neer gestelt.

Ingevolge op het christelycke voornemen van meergemelten Kerckenraadt (wiens goeden iver tot bevorderingh vanden welstandt der Formosaensche Kercken ende Schoolen moeten prijsen en hare E. dierwegen oock bedancken) met alle circumspectie gelet ende gedelibereert wesende, zoo werden de besluyten desselffs eendrachtelyck geapprobeert ende geconfirmeert, mitsgaders ten alderhooghsten nodich ende dienstich te zijn geoordeelt, dat niet alleen de gementioneerde nieuwe vraeghstucken, by Domino Happart 't samen gesteldt, in alle tegenwoordich in gestelde leerscholen van Formosa zullen werden ingevoert, maer oock dat den praeses, Dominus Simon van Breen, in plaetse van de

1) Zie Archief III, p. 249.

boven genoemde oude vraechstucxkens Domini Junii een ander formulier, in voegen als den Kerckenraedt heeft goet gevonden, concipiere, om voortaen inde inlantsche schoolen te gebruycken.

Ende om van dese onse approbatie eñ resolutie den E. Broederen meergenoemt volcomen kennisse te doen, soo werdt den secretaris onser vergaderinge bevolen, een afschrift deser resolutie veerdich te maecken, twelcke door gedeputeerde uyt den Raadt haer E. zal werden overhandight.

Aldus beslooten ende gearresteert in 't Casteel Zeelandia ten dage ende jare voornoemt.

(Get.) Francois Caron, P. Antonisz. Overtwater, Adriaen van der Burgh, Philips Schillemans, Gabriel Happart, ende Frederick Schedel, *Secrs.*

Uit het register der Resolutien des Casteels Zeelandia.

Geauthentiseerde kopie

Rijksarchief.

LXXIII.

Instructie geconsipieert door den E. François Caron ende overhandicht aende president Overtwater en de Raatsperzoonen des Eylants Formosa op den 5en November dezes jaers anno 1646 in Tayouan.

De heidensche tooveressen als schadelijk gebroedsel te bannen, in het belang van het Christendom. Aanbeveling om de predikanten vriendelijk te behandelen en met beleefdheid tot hun plicht te animeeren; het zal voor beide partijen goede vrucht opleveren. Olhof in waarde te houden.

. . . .

Hoochnodich isset eñ den tijt op 't uyterste gecomen, datter

in *Tevorangh* suyveringh werde gedaen van de toveressen ende valsche leraressen, die de nieuwe eñ teere kristenen door haare heydense, ja duyvelse superstitien soo infecteeren, bederven ende achterwaerts trecken, dat het langer niet verdraechlyck zij, doende meer schaede onder deselve, als de christene leeraers aeñ andere zijde met alle haare arbeyt vorderen konnen. Tot noch is (om reden U. E. bekent) daerin geconniveert ende de saecke uytgestelt, welcke insichten met verloop des tijts 't meerendeel sijn wech geraeckt eñ verdweenen. Daarenboven werden de clachten dagelicx soo vergroot, datter geen patientie meer en dient genomen, maar de saecke vereyst, dat met den eerste, sonder eenige commiseratie van clachten eñ carmen, op het rigoureust werden uytgevoert. Gelijcq U. E. expresselycq bevolen werdt, (in voegen als het selve voor desen meermaels uyt Batavia geboden is) van dezen winter in den droogen tijt te laeten geschieden eñ alle dat schadelycq gebroetsel uyt gemelte *Tevorangh*, mitsgaders daerse meer mochten gevonden werden, wech te bannen naar de plaetsen daar dat gespuys uyt andere dorpen voor dese geordonneert sij eñ sich tot noch toe onderhouden heeft . . .

. . . .

In de politicque regeringe over de Formosaenen (welcq geruymen tijt harwaerts door de kerckelycke persoonen, tot genougen waargenoomen is) en sal U E. (als vooren gesecht hebbe) gene veranderinge doen, maer het wercq in sijn gestel geheelyck continueeren, gelijck hetselve op mijn vertrecq gelaeten is. UE. recommandeerende goede ende vredige correspondentien met de predicanten te houden, deselve tot haar devoir met beleeffdheden te animeeren eñ vriendelycq bejegenen, gelijcq UE. gesien hebt ick my tegens haar gethoont eñ overvloedich contentement in alle dingen genooten hebbe. Sulcx sal vorderinge in het heylige wercq, eñ U E. veel gerusticheyt eñ reputatie toebrengen. Een ider kenne hem selve ende wete wat voor een grooten sleutel ende sterckte imant in sijn vocatie verwerfft, die daar toe geholpen, item met lieffde ende affectie geani-

meerdt werd. Daar is (Godt betert) weynich stoff, ende weynich arbeyders sijnder aenden christelycken bouw, soo datmen deselve wel mach in waerde houden, dat is sodanich bejegenen, sy geenen weerzin, maar ter contrarie lust eñ begeerte in haar wercq vercrijghen.

De proponent Hans Olhof, welcq een iverich man is, oock het voornemen heeft noch enige jaaren op Formoza te blijven, is jegenwoordich het enige instrument dat omde Suyt gebruycken connen. U E. sullen hem daerin trachten te onderhouden en soo voorts allen degene welcke in kercken eñ schoolen goede dienst doen . . . .
. . . .

Gegeven int Casteel Zeelandia desen 5en November anno 1646.

FRANSOIS CARON.

Naar gedane collatie is dese met sijn origineele accordeerende bevonden.

Int Casteel BATAVIA 10 January 1647.

JOHAN CUNAEUS,
Secrs.

Rijksarchief.

LXXIV.

PRESIDENT EN RAAD VAN FORMOSA AAN DE RADEN VAN INDIE.

De kerkelijke dienst vordert toezending van nieuwe predikanten. — Daar de predikant Bavius te Soulangh overleden is, en dus ook de politieke dienst stil stond, is derwaarts gezonden de koopman AUX BREBIS, een zachtzinnig man, van wien geen botsing te verwachten is. Het is eene schoone gelegenheid om den afzonderlijken politieken dienst weder in te voeren.

Fort ZEELANDIA, 18 Jany 1647

. . . .

De kerckelycken dienst op Tayouan en Formosa werdt jegenwoordich by twee predicanten (van dewelcke D^{o}. Simon van Breen tegen 't aenstaende jaer zijn verlossinge versoeckt, en dat zulck zijn versouck UEd^{e} mochte door ons over geschreven werden) eenelyck waer genomen, en dan noch een proponent om de Suydt bescheyden, en 5 sieckentroosters en 29 schoolmeesters, wesende D^{o}. Bavius den 23^{en} December verleden in den Heere gerust; waer door den dienst groote verachteringh buyten twijffel lijdet, en noch meerder lijden zoude, in gevalle niet den praedicant Johannes Happart sich yverich betoonde om de schoole te willen besichtigen, en in den selven noodige ordre stellen, daer niet aen willen twijffelen.

Door dit versterven D^{i} Bavius, als 't aenstaende vertreck geroerden praedicants van Breen, behalve dat al te voren wat weynich versien waren tot soo grooten werck, soo oordeelen, alst geschieden konde, zoo op 't aenstaende mousson met eenige goede praedicanten mochten werden versien, dat het een goede saecke soude sijn.

By dese gelegenheyt, en dat den praedicant in't Sou-

langse gewest overleden, en oversulcx beyde, soo de kerckelycke alsmede politycke sonder opsicht was, hebben derwaerts geschickt, (volgende de resolutien soo ten tijde des gouverneurs Traudenii weynich voor sijn vertreck genomen, als ten tijde des praesidents le Maire, die op't versouck der praedicanten eenen polityck elckmael nade dorpen hebben geschickt, omdat de praedicanten klaeghden hun de politycke bedieninge lastich en in't waernemen hunnes kerckelycken diensts verachterende was, gelijck sulcx blijckelyck is by de resolutien van dien tijdt door ons te dien eynde naegesien) eenen geschickten, vromen, vreedtsamen man, den koopman Eduard aux Brebis, die vertrouwen ons in sijn bedieninge oock goedt genougen geven sal. Wy drucken die eerste deughden zoo wat duydelyck eñ klaer uyt, om datter geweest sijn, die voorgaven, dat by de voorige politycken de kerckelycke persoonen redenen van misnougen gegeven soude sijn, dat tegenwoordich niet gaeren willen sien en in desen persoon niet en vreesen, sijnde hy lange wijl ouderlingh van de Kerck geweest en noch tegenwoordich, in welckers verkiesinge tot dat ampt den praedicant Happart den praesident verklaert heeft, sonderlingh verblijdt te sijn, als wiens humeur seer wel kende en wiens deughden hem niet verborgen waeren, en in't gemeyn wegens die resolutie des Raedts verklaerde den praedicant voorn[t] seer wel genoeght te sijn. En zoo anders niet verneme, gelaet sich allenthalven in dit werck een welgevallen te hebben, en wel te weten dat die bedieningen niet en passen de kerckelycke persoonen. Eñ alsoo nergens by eenige resolutie blijckt, datmen de politycken soude van 't landt aff lichten, maer in tegen deel by de brieven van d' H[r] Generael en Raaden van India meermaels blijckt, dat eerste werck van verkiesinge der politycken sonderlinge gepresen zij, en meer andere dingen, die hier om cordtheyt overslaen, zoo hebben, oordelende dat noyt de herstellinge der politycke persoonen op Formosa beter, gevouchelycker en met minder opspraeck van yemant conde geschieden, goedt gevonden en beslooten tot dese weder invoeringe des

politycken gesachs te komen, soo verre als het Soulanghse gewest door D° Bavius is bedient geweest, latende de dorpen onder de ander predicanten bescheyden in die staet alse sijn; niet twijffelende in 'talderminst, gelet, als gesegt, op de voor desen bekomene papieren en advysen, als andere dingen meer, oock van geen cleyn belangh, die in bedencken quamen, ofte haer Ed^{e} sullen dit by provisie, opder Heeren behagen en goetvinden begonnen en gedaene werck, voor goedt en wel gedaen opnemen en in toekomende laten sijnen voortgangh houden . . . .
. . . .

Gecollationeerde kopie.

Rijksarchief.

LXXV.

EEN LANDDAG OP FORMOSA.

(*Uit het dagregister* 1647.)

---

19 Martius. Lieffelyck en goet handtsaem weder. Smorgens vroech, omtrent 2 uyren voor dach, wierdt den Vendrich Ridsaard Weils met een comp^{e} soldaten van 88 coppen voor uyt nae *Saccam* gesonden; den welcken oock corts daer aen zijn gevolcht de Ondercoopluyden, Assistenten etc. ende eyndelyck den praesident Pieter Antonisz Overtwater eñ den Raat van Formosa, nevens den politico uyt *Soelangh*, sulcx dat den gehelen treyn voor sonnen opganck spoedich op Saccam is aengecomen.

Den praesident gem^{t} wierdt door d' Oudtsten der noordelycke dorpen, als d' aenwesende Nederlanderen, van strandt tot in 's Comp^{s} huys geleyt en ingehaelt, eñ wyders terstondt alles veerdich gemaeckt, oock ordre gegeven omme de bevelhebbers volgens hare spraecken en zoo als de vertolckinge best zoude cunnen geschieden, by den anderen

aen taeffelen te schicken. Het welck gedaen zijnde, vervoechde sich zijn E. nevens de Raetspersoonen, den Secretaris der vergaderinge (om de welcke by te woonen oock corts op den dach verscheen den praedicant dominus Joannes Happart uyt Soelangh) in den hoff, ter gewoonelycke sitplaetse deser verhandelinge, ende met begon de Formosanen zoovoorts (naer gedane vermaninge van wel toe te luysteren op 't gene mocht werden verhandelt en haer uyt zijn E. name aengeseght) 't noodige, en ten principalen alle de voorleden jarige articulen, in substantie wederom voor te houden eñ door de tolcken te ontleden, werdende daer toe gebruyckt den vry burger en schepen Joost van Bergen, die inde Sinckanse tale zeer wel ervaren is, en goede kennisse van veler dorpen en Oudsten gelegentheyt becomen heeft; item den favorlangschen schoolmeester tot de selve, en wyders soodanige andere tolcken meer, als tot de Bergse en Camachatse tale bequamelyck conden werden gebruyckt; wesende 't verhandelde de naer volgende poincten.

Dat sy, Oudtsten, tsamen (naer onsen bevel aldaer verschenen wesende) wellecom waren ende bedanckt werden over hare tijdige compst, als oock wegens 't opbrengen der schuldige erkentnis, hoe wel niet zoo veel omde waerdye derselver (want het doch de Compagnie daer op niet aencomt, en door haer jarelycx meerder als veelmaal veel deses bedragens aen oncosten tot 's landts besten en bevorderinge van kercken en schoolen werdt aengewent), als wel om 't gewillige betoonen van haren schuldigen plicht en goede genegentheydt t' ons-waerts, mitsgaders over haren goeden dienst dit verleden jaer in hunne ampten de Compagnie en onsen Duytschen bewesen.

Dat desen tegenwoordigen landtsdach nu voorde vierde mael beschreven was, omme haer luyden verscheyden poincten (gelijck in voorige jaren geschiet zij) zoo tot vredes onderhoudinge, als andere gediensticheden meer, 't gemeene welvaren rakende, bekent te doen maken, ende dan wijders de jarelycxe veranderinge van d'Oudtsten, naer onses lants wijse te doen, ofte oock sommige, ofte wel mogelyck 't

meeste deel weder in hare bedieninge te bevestigen. Want dese veranderinge by ons altoos een gebruyck en vasten regel van onderhoudinge was, gelijck allenthalven op Formosa en oock selffs in Tayouan voors en voors sonder twijffel ondervonden hadden. Nochtans dat hem sulcx niemandt en behoeft te bolgen off te schamen, alsoo 't geensints gedaen werdt omme daer uyt eenige cleynachtinge ofte schande te besluyten, maer alleenlyck omme een yder wel dragende persoon zoo vervolgens de vruchten zijns wel dragens te laten genieten, cunnende zy luyden daer om niet te min op een ander jaer (naer dat sich ymandt sorchvuldich, willigh en neerstich thoonen mochte), wederom naer zijn E. gelieven in die ampten werden aengenomen.

Ende dewijle d'Oudsten der naest gelegene dorpen *Sincan*, *Tavocan*, *Bacclouangh* etc. door hare sloffheydt noch niet waren verschenen, omme deselve (gelijck 't verleden jaer) zoo vervolgens, als in Compagnies vriendtschap aengenomen zijn, te cunnen laten oproepen, soo wierden d'andere dorpen in ordre, gelijck hier onder aengewesen werdt, verhoort en de Oudsten derselver wegens hare voorige diensten bedanckt, 't meestendeel op nieuw voor een jaer bevesticht, eenige, doch weynich, ontslagen, als oock eenige nieuw aengenomen ende vorders tot haren schuldigen plicht vermaent, namentlyck . . . .

. . . .

Voorders is haer luyden gesamentlyck, naer dat dorps voor dorps gelegentheydt ondervonden, en, als verhaelt, in sommige eenige Oudtsten verandert, doch inde meeste gecontinueert, voorgehouden 't geene volcht:

Dat hen kennelyck was onses landts gebruyck niet en zij ymandt langer als voor een jaer in ampten, de regeringe rakende, aen te nemen, en sy luyden nu sommige één, sommige twee, en enige reets 3 jaren daerinne verlenght sijnde, daeromme echter niet langer als voor een jaer staet te maecken hadden in die bedieninge te verblijven; voor welcken tijt oock eenelyck op een nieuw mettet gesachtsteycken, den rottangh, versien waren, en derhalven schul-

dich niet alleen den rottangh 't gantsche jaer door aen niemandt anders over te geven en te laten gebruycken, ofte veel meer misbruycken, maer dat oock wel duydelyck vermaent wierden de rottingen op den aanstaenden lantsdach selffs in persoonen ons weder over te leveren. Doch zoo yemandt van de Oudtsten tusschen dien tijt mocht comen te overlijden, ofte wel int houden vanden lantsdach sieck te zijn, d'andere alsdan goede sorgen mosten dragen den rottangh in handen van onse Duytschen ofte bestellen, offte selffs, nevens goede verclaringe der hoedanicheydt vanden overleden, mede herwaerts te brengen. Niet off ons aen de waerdye van dien yet gelegen was, maer eenelyck om het teycken hares gesachs, t'hunner eere hen by ons verleent, niet te willen gemeen maken.

Dat zy luyden in hare dorpen geen der handen moetwillicheden ofte questien, onder de inwoonderen rijsende, zullen mogen verswijgen, veel min nae haer eygen goetduncken off doen, maer alles aen onse Duytschen te kennen geven . . . .

. . . .

Dewyle oock voor desen sommige dorps-volcken ofte huysgesinnen sonder ons voorweten en tegen ons verbodt verhuyst sijn, werdt haer nu insgelycx belast, hetselve niet meer te doen, maer dat eerst aen ons te versoecken, als wanneer (noodich zijnde) 't hen niet zal geweygert werden.

Dat zy alle onvrye Chinesen, die zonder silvere penningen in hare dorpen ofte velden zouden mogen comen handelen en verkeren, met kennisse van onse Duytschen, in versekeringh moeten nemen en herwaerts aen 't casteel brengen, als wanneer voor yder 5 cangans sullen genieten.

Voorders is (gelijck verleden jaer) de Outsten der dorpen, waer reets de Christelycke Religie geleert en de Sinckanse tale verstaen werdt, aengeseght, dat sy de praedicanten insonderheydt, en voorts de sieckentroosters, als schoolmeesters (ter plaetse daerse dan zijn mochten), behoorlyck mochten eeren en ontsien, ende niet alleen selffs neerstich ter kercken te comen, maer oock hare kinderen en andere

jonge lieden daertoe, item ter schoole te gewennen, alsoo wegens hare traecheydt door de kerckelycke persoonen somtijds wert geclaecht, en om die redenen de boeten daerop gestelt zijn, welcke tot maecken der huysen en 't houwen vanden Godtsdienst aengewent werden, en ingevolge zullen blijven continueren.

Soo sal oock yder dorp zijne inlantsche schoolmeesters ofte leeraers (gelijck nu meest allenthalven in gebruyck gecomen zij) voort en voort jarelycx, als de recognitie geint werdt, van rijs tot eygen noodtdruft moeten versien . . .

. . . .

Corts naer den middach, en 't noodige [dat] te verrichten stondt, beslecht wesende, is den praesident en voorts de gehele vergaderinge opgestaen, sich in den hoff wat vertredende, als wanneer terstondt de taeffelen gedeckt en d'Oudtsten, gelijkse te voren geseten, weder daer aen geschickt wierden, ende met eeten en drincken gewoonlyck en wel getracteert wesende, isset meestendeel derselver metten comenden avont, vermits dat lichte maen schijn, weder vertrocken, oock eenige Raetspersoonen, mitsgaders onze soldaten en vordere Nederlanderen naer Tayouan gekeert; doch is den President, dewijle den Zuydelycken lantsdach nae overmorgen mede staet gehouden te werden, als omme de chinese bouwvelden hier en daer ondertusschen te besichtigen, aen Saccam gebleven . . . .

Kopie
Rijksarchief.

LXXVI.

PRESIDENT EN RAAD VAN FORMOSA AAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Joh. Happart is overleden. — Plaatsing en verplaatsing van Predikanten.

Kasteel Zeelandia, 24 September 1647.

. . . .

Den eerwaerden praedicant Johannes Happart, die inde winter na sijnen doen redelyck kloeck was geweest, en inde dorpen yverlyck gearbeyt hadde, is weynich voor de komste der schepen wat koortsiger en vervolgens daer na te met sieckelyck geworden en eyndelyck, nae omtrent de twee maenden gestadigh leggens en dagelycx uytterens, den 20en Augusty in den Heere ontslapen.

De praedicanten van Breen en Vertrecht sijn beyde na *Favorlangh* voor drie off vier weken.

Ds. Gravio, die in Soelangh woont, blijft ondertusschen de Tayouansen dienst bevolen, maar Dus van Breen sal eygentlyck aen 't casteel bescheyden blijven, na dat dese noch een andere tocht off twee na *Favorlangh* sal gedaen hebben. Dus Vertrecht is met sijn gehele huyshoudinge vertrocken; wenschte wel inplaes van een bamboesen wooninge een bequaem steenen huys . . . .

. . . .

Gecollationeerde kopie.

Rijksarchief.

LXXVII.

JAARLIJKSCHE KERK- EN SCHOOLVISITE.

(*Uit het Dagregister* 11 *November* 1647 *tot* 9 *Januarij* 1648).

---

2 December. Soo vertrecken oock op heden nae de noordelycke dorpen de gecommitteerde uytten Kercken-rade, den praedicant Simon van Breen en den diacon Cornelis van Dam, nevens den E. Willem Verstegen, omme de de jaerlycxe kercken- en schoolvisite in dat gewest te doen.

5 December. Verschijnen de gecommitteerde der kerckelycke visite wederom hier aen 't Casteel, die ons de ondervindinge daer van schriftelyck verthoonden, als volcht, namentlyck:

Inde dorpen *Sincan*, *Backloangh* en *Tavocan* gevonden te hebben dryderley daegelijcxe schoolen. Eene van jongens (waer onder vele jongmans en eenige mannen waren) inde welcke d'onderwijsinge besich was met spelden, lesen, schrijven, gebeden en nieuwe vraegstucken, over des menschen dankbaerheyt. Een van volwassen mannen, ter gis van 20 tot 35 jaren. Ten laesten een van volwassen vrouwen, selvigen ouderdoms by na als de mannen; maer waren by dese vrouwen een groot getal kleyne meyskens; dese twee laeste schoolen dienden niet, als om te leeren de gebeden en geseyde vraechstucken.

De jongens schoole in *Sincan* bestonden in 110 scholieren, die (47 vande kleynste uytgenomen) in lesen en spelden tamelyck waren, in schryven slecht, inde gebeeden promt, inde nieuwe vraechstucken, de grootste tot de 18e vrage gecomen.

De mannen schole bestondt uyt 58, in kennisse van gebeden en vraechstucken geseyde jongens gelijck.

De vrouwen schoole uyt 164, waer van veel inde gebee-

den noch slecht, de rest byna zoo verre als de mannen gevordert.

Tot den kerckendienst wierden gebruyckt acht stucx predicatien, soo van D° Junius, als D° Happart en Olhoff.

In *Tavocan* bestont de jongens schoole uyt 78, waer onder eenige nieuwlingen noch weynich hadden geleert. De vordere waren in spelden, lesen en schrijven sober, in gebeden tamelyck, inde gemelte vraechstucken de kloeckste gebracht tot de 15e en 16e vrage. De mannen schole bestondt in 42, de vrouwen schoole in 100; waren beide ten meerendeel in gebeden wel onderwesen, maer inde vraechstucken niet verder gecomen als tot de 10e vrage.

Voor den kercken dienst waren niet meer als twee praedicatien, een van D° Junius, een van D° Olhoff.

In *Backloangh* had de jongens schole 103 scholieren; met spelden en lesen ging het daer sober, met schryven en bidden wel, met vorderen inde nieuwe vraechstucken treffelyck, en waren de kloeckste tot de 50e, 60e, één tot de 75e vrage.

De dagelycxe manschole bestondt uyt 60, vrouwen schole (waer onder de meysies, na de maniere van *Sincan* en *Tavocan*) uyt 110 personen. Waren doorgaens vast inde gebeden, inde vraechstucken gecomen, de kloeckste mannen tot de 30e en 40e, de vrouwen tot de 20e en 25e vragen.

Maer behalven dese drie daegelycxe scholen (*Backloan* met *Sincan* en *Tavocan* gemeyn) quam de reste van 't volck in *Backloan* omde 6 weecken een weecke ter schoole, om inde gebeden en oude vraechstuckjes gecontinueert te werden, welcke laeste onderwijsinge nae 't overlijden D° Happarti door den cranckbesoecker Hanton by de handt genomen was.

Des Sondaegs wierd niet voorgelesen als een praedicatie van D° Happart over 't eerste gebodt, nevens een ander van D° Junius.

In *Soelangh* en *Mattau* waren voor den Sondaechsdienst 3 praedicatien van D° Junius en 10 van D° Happart en Olhoff. In de jongens scholen (waer onder mede veel man-

nen en jongmans), bestaende in *Soelangh* uyt 141, in *Mattauw* uyt 145 scholieren, gingh met het spelden, lesen en schryven tamelyck, met de gebeden seer wel. Edoch behalven dese jongens scholen was geen ander onderwijsinge meer in *Soelangh*, uytgeseidt een nieuwe kinder schole van 253 jonge kinderen, van D[e] Gravio opgericht, welcke schole nade kortheyt des tijts in behaegelycke beginselen hope gaf van goet gevolch; maer in *Mattauw* wierd, behalve de jongens schole, de rest van 't volck, in 7 delen verdeelt wesende, om de 7 weken inde gebeden onderwesen . . . .

Gecollationeerde kopie.

Rijksarchief.

LXXVIII.

DE COMMISSIE AD RES INDICAS UIT DE CLASSIS AMSTERDAM AAN DEN KERKERAAD OP FORMOSA.

Twee nieuwe predikanten worden uitgezonden. Verlangen zeer weder iets omtrent den gang van zaken te vernemen, die zij bereid zijn van hunne zijde met alle macht te bevorderen. Met leedwezen vernamen zij dat er verachtering is.

Eerwaerdige, seer voorsienige, geleerde ende godtsalige medebroeders ende medearbeyders in de zaecke des Heeren.

Wy hebben nu in langen tijt geen brieven gesien van den toestandt uwer E. Kercke onder de Formosanen, daer wy seer naer verlangt hebben, niets daervan tot onse ooren gecomen sijnde, dan het gene nu en dan aen particulieren was geschreven, ende vernemen met droefheyt, dat daer den oegst onder uwer E. restrict (*sic*) seer groot is, de arbeyders nochtans soo weynich sijn, ende hebben daer-

door te meer bewogen geweest om ons uyterste devoir te doen tot afsendinge van 2 Predicanten, die van wege dese camer moesten besorght worden, gelijck dan oock de goede Godt soo verre onsen arbeydt heeft gesegent, dat wy twee bequame persoonen hebben uytgevonden, die nu als predicanten tot de Kercken van Indien worden afgesonden. De eene Balthasar Obie de Meter 1) heeft met grooten lof den kerckendienst ettelycke jaeren op Amelandt becleedt; hy is een gelieft, vroom ende sedich man, vertreckt met sijne huysvrouw; ende den andere D. Johannes a Warmeloo is noch een jonghman, die preparatorie by die van Deventer was geëxamineert, ende vanwegen sijne vroomicheyt, neersticheyt in sijne studien ernstelick wert gerecommandeert, die nu mede met opleggingе der handen totden kerckendienst is gequalificeert. Willen hopen dat de groote Godt, de Overste Herder der schapen, dese sijne dienaers op haere reyse sal geleyden ende meer en meer verrijcken met de goede gaven sijnes H. Geestes, datse met goede stichtinge ende vrucht haeren dienst onder de gemeynten van Indien sullen mogen waernemen. Gelijck wy hopen dat oock noch vier andere predicanten met dese vlote van de andere cameren tot uwer E. werden afgesonden.

Hebben oock de E. Br. des Kerckenraets tot Batavien ernstelick gerecommandeert, dat uyt dese toegesondene stoffe de scaersheyt van arbeyders onder uwer E. naer behooren en soo veel mogelick mach vervult werden.

Wy hebben ondertusschen ons verblijdt, dat Godt de Heere voor die teere gemeynten op Ilia Formosa noch gesorght heeft, dat hy deselve met soodanige geleerde, voorsichtige arbeyders heeft voorsien, die dezelve scaersheyt met haere wackerheyt eñ neersticheyt, soo veel in haer is, soecken te vervullen. De Heere wil deselve onse waerde medebroeders met alle noodige gaven naer lichaem eñ ziele meer eñ meer versteroken ende eyndelyck bequame eñ suf-

---

1) Deze persoon wijst het jaartal aan van dezen brief; hij wert uitgesonden in 1647.

fisante hulpe tot soo grooten werck (als daer is de bekeeringe van soo veel blinde menschen) laeten toecomen.

Waerde medebr., gelijck wy niet ophouden Godt te bidden om de comste van sijn rijcke onder die arme zielen, opdat eens haere oogen mochten geopent eñ verlicht werde met de salichmakende kennisse Jesu Christi, ten eynde sij alsoo vande duysternisse tot het licht, ende de macht des sathans tot Godt overgebracht, soo is onsen innerlicken wensch met uwer E. naerder te corresponderen, ende hebben met dese weynige daer toe uwer E. E. vriendelick willen opwecken en versoecken, dat wy door uwer E. E. selfs den toestandt van het Christendom onder die gemelte Formosanen eens grondich mogen verstaen, en weten waer in dat wy uwer E. E. hier eenige hulpe mochten connen toebrengen om uwer E. goeden yver te secunderen. Als wy van het gebreck dat onder uwer E. is sullen werden geinformeert, sullen alles wat connen geerne daertoe contribueren, dat dit Goddelicke eñ Christelycke werck meer en meer mach voortgeset worden. De Kercke van Batavien heeft ons van Uwer E. gemeynte seer weynich, jae niets, laten weten, ende ondertusschen in onze laetste Noort-Hollandsche Synode werden van de Br. van Zuyt-Hollandt groote clachten ingebracht over den slechten toestandt van het Christendom op Ilia Formosa, als of alleen door gebreck van arbeyders aldaer quam te verachteren, waerdoor wy oock van ter sijden werden getaxeert van naerlaeticheyt. Soo wanneer wy door uwer E. E. in toecomenden van uwer E. gelegentheyt naerder sullen werden onderricht, wy sullen alles contribueren wat in ons vermogen sijn sal om den welstandt eñ de uytbreydinge van Christi Koninckrijke onder de blinde Formosanen te bevorderen.

Wy hebben weynich nieuws daer by te voegen, alleen datmen noch sterck van vrede tracteert te Munster, eñ dat over deselve tractaten tusschen ons en Spangien, en van daer uyt resulterende besoignen tusschen ons en Franckrijck over een ligue guarrantie, in cas dat Spangien mocht trouweloos werden, gantsch commerliche raedtslagen vallen, de

Provincien niet wel connende malcanderen verstaen, soodat tegenwoordich verseren in periculosissima crisi. Godt de Heere geve, dat wy, met verscheuren van onse Unie, tusschen dese twee groote machten van Spangien eñ Vranckrijk niet geclemt en werden. De Heer wil onser erbarmen en onsen vrede in sijne genade bevestigen. Dese tot geen ander eynde dienende, sullen eyndigen en uwer E. E. naer hertelicke gebiedenisse bevelen Gode ende den Woorde Sijner genade, die uwe E. persoonen eñ dienste sulcks segene, dat Sijnen grooten Naeme onder de blinde Heydenen meer en meer beleden eñ grootgemaeckt mach werden.

Uyt naeme der gedeputeerde des E. Classis van Amsterdam tot de correspondentie met de Indische Kercken,

PETRUS WITTEWRONGEL.
JOHANNES MOURCOURTIUS.

Minuut.

Naar HS. oud-archief Cl. v. Amsterdam n°. 9 (oud 39) „*Acta Classicalia aengaende de Kercken in O. I.*" enz. fol°. 157.

LXXIX.

„Dachregister des Casteels Zeelandia, beginnende op den 25en February 1648 en eyndigende den 2en November daeraenvolgende.

---

25 February. Op heden gewerdt ons een briefken vanden praedikant Jacobus Vertrecht uyt *Vavorlangh*, waer by vernemen, hoe die van *Poeali* eenige dagen geleden drie hooffden die van *Kalikan Parowan* hadden affgenomen in 't wederkeeren van *Tarrangan*, sonder eygentlyck te weten waerom, dan eenelyck dat die van *Poali* zouden ge-

seyt hebben hen verleden jaer door die van *Kalikan Parrowan* van gelijcken gedaen zij.

1 Martius. Op heden schreven een briefken aen den praedicant Jacobus Vertrecht, dienende tot bescheyt en antwoort van desselffs schrijven, hier vooren op den 25en February aangeroert, namentlijck dat de geresene onheylen tusschen die van *Poali* en *Kallikan Parrowan* in bester voegen als mogelyck zouden trachten aff te maken en die dorpen, in gevalle de beledichde te vrede waren, op lants wijse te versoenen; des neen, dat ons metten eersten breeder bericht daer van doen zoude, omme dan by ons daerop gelet te werden.

Oock schickten een briefken aen den proponent Hans Olhoff, eenelyck van dien inhoude, dewijle den oorlogh op die van *Suffungh* gereets naer wensch begonnen zij, en de *Lonckjouse*, als andere dorpen mede gereet waren die van *Tarrikidick Quaber* en derselver aenhanck aen te tasten, dat de landtsaten daerinne naer eysch van saken dienden werden aengemaent en den oorlogh vervolcht, mits dat echter d'Oudtsten der dorpen zouden trachten op den lantsdach te verschijnen.

11 Martius. Heden gewerdt ons een brieff vanden praedicant Jacobus Vertrecht uyt *Favorlangh*, gegeven op 5 deser, waer by ons berichtete onlangs de ronde in dat geweste gedaen en alles noch in goeder gestalte gevonden te hebben. Oock was gemelten predicant vast besich omde beginselen van onse duytsche tale onder de favorlanse jeucht en meer andere dorpen in te voeren, waer toe hy goeden moet heeft ende verhoopt zoo allenskens yets goets daerinne te sullen uyt wercken . . . .
. . . .

27 Martius. Op heden ontfangen een briefken vanden proponent (*sic*) Jacobus Vertrecht uyt *Favorlangh*, gegeven op den 24en deser, waer uyt vernemen, dat de dorpen *Poali* en *Parowan* op lants wijse (wegens de dootslagen

op den 25 February aengeroert) wederom versoent hadde, ende waren de drie hooffden door die van *Poali* niet van die van *Kalikan Parrowan*, maar *Warrawar* affgenomen, doch was de moordt op *Parrowan* gemundt geweest, sulcx dat in plaetse van 2, 3 dorpen hadden moeten bevredicht werden. Die reden van die nieuwe moordt was, dat die van *Paoli* en *Parrowan* verleden jaer door den praedicant van Breen eenelyck met bloote woorden, sonder de boete aen de beledichde uyt te keeren, versoent waren, welck by die van *Poali* tot dus lange gevrockt en nieuwe selffsvraecke verweckt hadde.

29 Martius. Savonts naer poort sluyten gewierdt ons een briefken van den praedicant Gravius uyt *Soelangh*, dienende tot geleyde van sekeren inwoonder off vermeinde brandtstichter van 't selve dorp, die in goede versekeringe, nevens eenige papieren tsijnen laste beleyt, alhier is aengebracht.

31 Martius. Ontfangen, gelijck op eergisteren, een brieff vanden praedicant Gravius, tot geleyde van twee vermeynde brandtstichters, nevens eenige papieren tsynen laste beleyt, waerby vernemen dat alwederom een groot huijs in gemelte dorp, eerst voor 6 dagen opgeset, tot op de grondt affgebrandt zij.

1 April. Ontfingen oock een brieff van den proponent Hans Olhoff uyt *Verovorongh*, waer by vernemen hoe d'inwoonderen onser vrundt dorpen op den 24en der verleden maendt, omtrent 200 sterck, een aenval op *Tuakauw* gedaen, 'tselve dorp t'enemael uytgeplundert, en in colen geset, als oock getracht hadden by die gelegentheyt die van *Suffungh* te verrassen, doch het dorp met boomen en voetangels zoodanich beset en die vyanden op haer hoede gevonden, dat voor dit mael niet hadden cunnen uyt rechten.

29 April. Ontfangen oock een brief vanden praedicant Vertrecht uyt *Vavorlangh*, waer by vernemen dat onlangs de *Serriammers* (wesende 10 tot noch toe onbekende dor-

pen, gelegen in een cloove aende revier van *Thausa Calachey*) drie hooffden van die *Tabocol* gehaelt hadden.

9 Mayus. Smiddaechs ontfingen een briefken vanden proponent Hans Olhoff, waer by vernemen dat d'inwoonders der Zuydelycke dorpen op den 5^en^ deser voor de vierdemael tegens 't vyantlycke dorp *Suffungh* waren opgetogen ende 'tselve, naer een wijle tijt vechtens, in becomen, geplundert ende in koolen geset, als oock alle hare granen op de velden verbrandt en bedorven, sulcx die vyanden als nu door hongers noodt genoodtsaeckt zouden zijn in onse handen te vallen.

Oock was naer dit gevecht een Oudsten uyttet vyantlyck dorp *Tarrikidick* by voorsz. Olhoff in *Verovorongh* verschenen, met versoeck dat sy luyden wederom in Compagnies vriendtschap mochten aengenomen werden; welcken Oudsten met sulcken vrese was bevangen geweest, dat nauwelycx hadde cunnen spreecken en by gemelten Olhoff, op onse approbatie in Compagnies vriendtschap aengenomen geworden.

2 Julius. Soo ontfangen oock een briefken vanden praedicant Jacobus Vertrecht uyt *Favorlangh*, waer by ons verstendicht hoe de sieckte in dat noorder geweste al vry wederom toeneemt, wesende meest alle schoolmeesters, alsoock D^s^ Vertrecht selffs, sieckelyck.

10 Julius. Op heden verschijnt alhier den praedicant Jacobus Vertrecht uyt *Favorlangh*, sieckelyck wesende.

29 Augusti. Vermits wy oock de praedicanten Gravius ende Hambroeck voor desen, soo by monde, als by geschrifte hebben vermaent om in hare dorpen te vernemen offer eenich voorraet van granen mochte om gelt ofte cangans onder d'inwoonders te becomen sijn, tot voorstandt van dese gemeente, ende wy dier wegen tamelyck goet bescheyt hebben becomen, zoo gaen op heden eenige vaertuygen met 1000 Spaence R^a^ en partijen cangans nae *Soelangh* omme daervoor granen opgecocht te werden.

20 September. Bequamen dese dagen oock wederom goede partije ongedorschte pady uyt het dorp *Mattauw*, door den praedicant Antonius Hambroeck in dat geweste byeen versamelt, bestaende in 3 of 54 huyskens, yder huysken van 1600 bossen, der welcker 50 sestien catti (gedorschen sijnde) uytbrengen, welck graen ons by dese tegenwoordige gestalte, om onder de gemeente alhier wederom verdeelt en vercocht te werden, sonderlingh wel te passe comt.

9 October. Soo ontfingen oock een briefken vanden praedicant Jacobus Vertrecht uyt *Favorlangh*, waer uyt verstonden, dat alles in tselve geweste noch redelyck wel was, ende nam het calck branden tot den bouw van het praedicantshuys goeden voortganck, doch waren de scholieren in 't leeren vande duytsche tale, vermits desselffs afwesen en sieckte hier in Tayouan, vry verachtert.

Gecollationeerde kopie.

Rijksarchief.

LXXX.

DE PRESIDENT OVERTWATER AAN GOUVERNEUR GENERAAL EN RADEN VAN INDIEN.

De predikanten zijn volgens voorschrift geplaatst; hun zullen steenen woningen verschaft worden. Verzoekt een predikant voor Quelang of Tamsuy. Het volk aldaar vraagt of de Nederlanders geen Christenen zijn, dat zij geen bediening van Gods Woord hebben. Het onderwijs van de Hollandsche taal wordt met ernst voortgeset. Bevrediging der dorpen. Junius maticht zich daarvan te onrecht de eer aan. De proponent Olhoff vraagt en verdient verhooging van bezoldiging.

Casteel Zeelandia, 2 November 1648.

. . . .

De verdeelinge der dorpen onder de praedicanten geschiedt inder manieren als de H^ren hebben voorgeschreven,

maer in 't dorpje *Wangh* is tot noch toe noeyt school ingestelt geweest; soo verneme oocq niet, dat oyt praedicant tot sulcx voornemen gehadt heeft, offte noch heeft, alsoo geheel kleyn zy, en vry . . . . . 1) in . . . . . 1) geberchte leyt. Tot het bouwen van haer lieder steenen wooningen worden nu met 't begin van 't drooch getije de snaren gestelt, en sal nergens als aen goedt houdt eenich gebreck wesen; 't is een gewenste saecke de H[ern] tot sulck besluyt eens hebben gelieven te comen. Praedicanten kunnen hier op [Formosa] niet te veel komen.

Het is nu vier jaren geleden dat haer Ed. van Battavia schreven van een praedikant om de Noordt by *Quelangh* off *Tamsuy* te leggen, daer tot noch toe nauwelycx een kranckbesoecker heeft kunnen geplaets worden. Nu geven in bedencken off oock de H[ren] om dat gewest sullen kunnen dencken; te meer, alsoo daer twee geheele dorpen sijn al tot het gelove, hoewel op zijn paeps, gebracht, welcker inwoonders d'onse by wijlen, 't sij in eernst, off wel spodtsgewijze vragen, of d'onse mede Christenen sijn, omdat geen bedieninge van Godtsdient by d'onse vernemen, veelmin datmen haer tot het geloove soude soecken te brengen en hare kinderen te doopen, dat met grooten eernst en veelmael van d'onse hebben begeert, daer vry veel van te schrijven soude vallen. De luyden kunnen vele Spaens lezen, en hun boecken, van religie en anders spreeckende, gebruycken, en off dan met een oock, gelyck hier, eenige schoolmeesters sullen daer nevens gebruyckt worden. Wy schrijven hier te eerder van, om dat ons die van *Tamsuy* dickwils hebben versocht eenige dry off vier kinderen van duytse off andere Christen vaders soude mogen gedoopt worden, en doch buyten d'inwoonders; 't welcq met de praedicanten overleyt en echter onmogelyck bevonden hebben. Soo schrijven oocq van dese saecke te liever, om dat vernemen dat haer de Chinesen aldaer beginnen tot den landtbouw te begeven, en met eernst soo 't immers schijnt,

1) Uitgevallen.

wesende daer verscheydene koe beesten door Chinesen te dien eynde aengebracht, dat een vast teecken haerder ernstige meninge schijnt te wesen . . . .

. . . .

Het leeren van de duytse tale wordt met ernst vervolgt, de duytsche school boekjens zullen daer sonderling dienstich toe wesen . . . .

. . . .

Haer Ed. hebben ons gelast alle de dorpen, die op 't vertrecq van den praedicant Robbertus Junius bevredicht waren, op een lyste by namen aen te wijsen en over te senden. 't Is sulcx, dat noyt, by ons weten, soo langh gemelten Junius hier verkeert heeft, off by hem, offte by de Gouverneurs een lyste daer van gemaeckt zij geweest. D'eerste reyse, dat de dorpen by den anderen op een papier in ordre gestelt zijn, is geweest ten tijde des praesidents La Maire, in 't voorjaer 1644, wanneer den E. Overtwater tweede persoon was, die gelooft en beter niet en weet, off heefftse selffs met kennisse en goet vinden des praesidents by een versamelt, niet sonder moeyte, insonderheyt dergener die de beschrijvinge mosten doen, van welcke beschrijvinge tegenwoordich geen blijcq meer en is, alsoo door onbedachtheyt van hem (Overtwater) doe de nieuwe beschryvinge hadde, d'oude gescheurt heeft. Na zijn beste onthout is de tweede beschrijvinge geschiedt in 't jaer 1646, de Gouverneur Caron den E. Overtwater de memory der Tamsuyse en Cabalangse dorpen daer toe op zijn versoeck be . . . . . . 1), om alles by een te trecken, gelijck geschiede met noch andere dorpennamen, hem Overtwater doe noch onbekent, als in sijn affwesen in Japan bevredicht, sonder dat by sijn (Overtwaters) weten een beschrijvinge in 't jaer 1645 gedaen zij, ten ware by de Gouv^r Caron mochte berusten. Vervolgens heefft men hier in Tayouan de lyste daervan gemaeckt in 1647, 1648, die hier beyde nevens gaen. Om dan evenwel soo veel [moge-

1) Weggevallen.

lyck?] der H[ren] meyninge te voldoen, zoo zullen eens vertHoonen hoe veel, onses oordeels, D[e] Junio in die saecke toe komt. Eerstelyck dan, gelijck haer E[e] verhalen, sijn geweest op 't vertreck van de gouverneur Caron 217 bekende dorpen, meest, doch niet alle, bevredicht, van dewelcke 12 by andere dorpen sijn gaen inwonen, meest om de Zuyt en oocq om de Noordt. Dese vande bovenstaende affgetrocken in getal, hoewel de zielen evenwel onder onse dorpen blijven, soo sal 't oude getal uitbrengen 205
dorpen, daer dan noch by most komen alle de Pimasche offte oock Zuydtsche dorpen, in alles 28
soo dat op onse lysten noch loopen 233
dorpen in 't getal, die ten tijde des Gouverneurs, als geseyt, bekent en meest, maer niet alle, bevredicht en waren, gelijck oock noch niet zijn. En niettegenstaende sulcx, soo is evenwel nu 't geheele getal, gelijck de nevensgaende lyst uyt wyst, in alles 293 dorpen, doch zijn meest kleyne dorpjens. Degeene die best bevredicht zijn en leggen in 't geberchte, alsoo de vlackte langh bevredicht, en aldaer om te bevredigen niet meer overich was, van 't noordt tot aen 't zuydteynde toe; aen de westzyde en aen d'oostzyde meest wel, maer niet altemael. Soo dat tegenwoordich het getal der bekende dorpen 60 st . . . . 1) op des gouverneurs vertreck de meer helfft bevredigt . . . 1) in alles sijn onder de 293 dorpen . . . 1) bevredicht, doch verhoopen 't aenstaende noorder getij eenige derselver tot onse vriendtschap te brengen en mogelyck oock wel eenige andere meerder op te soecken. Dan wy gaen in die dingen niet al te woelachtig, wetende dat (*landen en dorpen te bevredigen sijnen?*) tyt moet hebben, alsoo de gemoederen der menschen soo in der haest niet en kunnen gewonnen en ten goede om geset worden; maer sulcx sal genoechsaem toenemen door 't goede geruchte dat over al onse regeringe na gesprooken wordt, en wel insonderheyt in *Sinckan*, daer nochtans D[e] Junius soo over klaeght en beducht is, dat

---

1) Weggevallen.

wellicht rebellen mochten. Dit eene sal genoech zijn, om alle die zijn noodelose praetjens omverre te stooten, dat niet lange geleden noch een groot getal van de inwoonders van *Sinckan* by den schoolmeester van geseyde dorp gekoomen zijn, om van hem hollandsche namen te eyschen, om met deselve voortaen genaemt te worden, verlatende alsoo haer eygen namen en d'onse aennemende. Behalven dat oock onder malckanderen haer selven verbinden om des Sondaeghs met hollandsche kleederen gekleedt te gaen, onder cleyne straffe van een dubb. offte soo iet onder haer, al uyt haer eygen, vrye, onbedwongen wille, sonder ons toedoen off bedryff, offte dat ons eenichsints daer in, selffs in 't minste, verstrecken. Hier dan by gedaen met wat een lust en vermaeck onse tale vande jonckheyt geleert wordt, soo kannen niet anders vermercken off daer wordt in d'inwoonderen gespeurt een volkomen genoegen, dat scheppen uyt onse regeeringe, mits dat aennemen onse tale, kleedinge en namen. Maer om wederom naerder tot de saeck te komen, soo seggen, dat van de eere van bevrediginge offte ruste van de dorpen omtrent *Tamsuy*, *Quelangh* eñ *Cabalangh* en d'Oost, omtrent *Pima*, Junio geen de minste aenpart noch gedeelte toekomt of behoordt, alsoo noch selve oyt daer geweest is, noch oocq die luyden met hem offte onse andere dorpen eenige gemeenschap hebben gehadt, maer door de suppoosten van de Gouverneur directelyck aen 't Casteel gecomen zijn, sonder dat Junius anders als by geval van dier dorpen gelegentheyt heefft hooren spreecken, welcker dorpen getal is 133, namentl. de *Pimabase* 36, de *Cabalanse* 47 en de *Tamsuyse* 50, tsamen in alles 133

Hier moeten by koomen de *Lonckjouse* dorpen, die door gewelt van wapenen tot onse onderdanicheyt gebracht zijn, ten tijde van de Gouverneur Traudenius, en eerst ten rechte by tijde van de H^r^ le Maire, na Junii vertreck, bevredicht, uytmakende 20

Soo sijn oock door ontsach van wapenen, na

Transporteeren 153

Per transport 153

Junii vertreck bevredicht de dorpen in de *Pagawanse*, *Tidackjanse*, *Kinitavanse* en *Sirodase* kloven ende de *Pagussanse* dorpen uyt 12
de *Sirodase* 14
de *Tidackjanse* 2
de *Kinitavance* 10
zijnde te samen ——— 38 dorpen.

Als nu noch stellen dat de helfft van de dorpen van de *Toetsicadanse* en *Dalissicanse* klove bekent geweest zij voor Junii vertreck, soo geloove dat eer te veel als te weynich stelle, 't geheel sijnde 20 dorpen, komt voor de helfft 10
soodat de dorpen, die onsen Staet bekent en onderdanich gemaeckt zijn, sonder dat daerover gemelten Junius sich eenichsints te beroemen heeft, zijn 201

Dese vande boven gemelte 293 afgetrokken resteren maer 92
die het boven getal uyt maecken van 293
soodat niet meer als van die 92 dan vervolgens te spreecken hebben. Onder dese sijn 34 dorpen, namentlyck *Asock*, *Bobarien* en die onder de noordelycke dorpen op de lijste tot het eynde toe volgen, welcke alle na Junii vertreck met ons in vriendtschap off kennisse gekomen zijn. Noch de drie kleyne onder de Zuydelycke dorpen, ontrent *Vorovorongh*, als zijnde onlanghs eerst uyt het geberchte in de laeghte affgecomen; maecken te samen dorpen 37

Dese van de bovengemelte jongst geseyde 92 dorpen affgetrocken, sullen maer eenich blyven 55
in welcker bevredinge D° Junius eenichsints soude kunnen mogelyck te passe gekomen zijn, maer in de bevredinge van alle d'andere 238 geentsints, jae niet int alderminste met dese vordere. Dan ist mede dusdanich gelegen, dat *Favorlangh*, *Batsickan*, *Abasje*, *Dobale*, *Dobale bayan*, *Ballabais*, *Tackeys*, *Saribolo*, *Turchara*, *Tavocol*, *Taurinak* door ontsach van wapenen (welcke eenige geproeft, andere

gevreesd hebben) tot onse vriendtschap zijn gebracht, ten tijde als de Gouvr Traudenius, en naderhandt den majoor Lamotius deselve hebben aengetast, soodat immers D° Junio in desen noch al niet toekomt. Dese elff van de 55 affgetrocken, komen noch maer overich te blijven 44 dorpen.

Maer dese bovengemelte 44 dorpen en sijn oock niet met minne en vriendtschap tot onse gehoorsaemheyt gebracht, soodat sich D⁸ Junius des soude mogen beroemen, even off door sijn behendicheyt en goedt beleydt, sonder behulp van wapenen offte eenige hardicheyt, bevredicht waeren. Heefft niet onse krijchsmacht, onder 't beleydt van den Major Adriaen Anthonius, selffs met veltstucken na *Mattauw* geweest, en met eenen oock d'andere dorpen in schrick en vreese gebracht, soo danich dat daer op met verloop van jaeren eenige direct by gelegene dorpen haer tot ons begeven hebben, siende en merckende dat doch die haven (niet?) verby en konden zeylen? Is niet in 't selve jaer geseyden Major oock om de Zuydt geweest na *Tackrian*, en heefft van gelijcken oock aldaer op deselve wijse onse name ontsaggelyck gemaeckt? Wadt komt in allen desen Junius doch te passe? Off is het Junius geweest, soo kannen der dan de Gouvrs niet by om te deelachtigen aen d'eere van 't goede werck onder haer regeringe, en door haer beleyt, aenraden en sorge te wege gebracht. En evenwel en was de saecke noch in 't jaer 1641 in November niet verder gebracht, geen twee jaer voor Junii vertreck, of als men tegen die van *Favorlangh* uyt oorloghen ging, soo warender niet meer als negen dorpen, met namen *Sincan*, *Tavocan*, *Soelangh*, *Tevorangh*, *Mattau*, *Backloan*, *Dorcko*, *Tirosen* en *Tackapulangh*, die met ons ten oorloge gingen, wesende d'andere dorpen daer omtrent of geen, of twijfelachtige en onseeckere vrienden. En wat kan doch seeckerder teecken voortgebracht of opgehaelt worden tot een vast en bondich bewijs, datter na sijn vertreck sich eerst heeft . . . . 1) degen in ordre en state te verthoonen, als datter ten tijde des Gouvrs

1) Weggevallen.

Traudenii int jaer 1641 in April, als nu Ds Junius nae beste kennisse ontrent d'elff off twaelf jaeren op Formosa verkeert hadde, ruym twee jaeren voor sijn vertreck, sich niet meerder als veertien dorpen en verthoonden op den landtsdach, die gemelten Heer seer solemnelycken hadde byeen geroepen. De namen der dorpen zijn deze: *Sincan*, *Tavocan*, *Soelangh*, *Tevorangh*, *Mattau*, *Backloan*, noordelycke, *Tapouliangh*, *Pandandange*, *Verovorongh*, *Pangsoya*, *Tackrian*, *Catia*, *Sorrian* en *Netne*, zuydelycke, sonder meer.

Soo dan alle dese dingen, inde manieren als gesecht, toegegaen zijn, gelijckse waerlyck zijn, wie kan niet sien, of de voorsichticheyt, sorge en 't beleyt van degene die alle dese dingen door Godes zegen soo verre hebben gestiert en beschickt, sal genoech zijn om deselve door d'eygenste middelen te bewaren, sonder dat sich Junius onnoodich met dingen buyten sijn beroep sal behoeven te moeyen en besich te houden . . . .

(Verder verdedigt Overtwater zich over Junius' beschuldiging, dat hij buiten zijne instructie over de jaagvelden heeft beschikt.

. . . .

De proponent Hans Oloff, die nu *f* 60 ter maent windt, heeft ons om sijn verbeteringh aengesprooken en versocht te moogen genieten *f* 80 ter maendt, daerby verclarende niet gesint te wesen voor minder de Compagnie in de Zuydelycke quartieren te dienen, maer liever te willen na 't vaderlandt vertrecken; bedingende daer by, dat de wooninge, die nu door hem getimmert wordt om de Zuydt volgens der Hrn ordere, hem niet en soude mogen door iemandt afgenomen worden, selffs niet door een praedicant, die wy echter dencken daer ter plaetse niet en sal werden geordonneert. En alhoewel dat ons genoechsaem bekent zij, dat sulcke gagie den proponent niet eygen of gewoon zij, soo begrijpen evenwel, dat sijn persoon deselve wel verdient, door dien niet alleen de kerckendienst aldaer in soo grooten begrijp als eenich praedicant op Formosa, maer oock boven dien het burgerlycke gesach over meer als seventich dorpen

tot ons genoegen waarneemt, en dat alles op de ongesontste plaets van geheel Formosa, gelijck alle Tayoanisen bekent is. Soo is mede niet gesint sich in andere quartieren, als de Zuydt alleen, te laten gebruycken, door dien aen dat groote geweste meer als te veel werck voor sijn selven vindt, en door de praedicanten of kerckenraedt elders gebruyckt wordende, tot verachteringe van sijn werck grootelycx komt te gedijen . . . .

. . . .

Gecollationeerde kopie.

Rijksarchief.

(Het Handschrift is door den worm zeer beschadigd.)

LXXXI.

DE KERKERAAD TE TAYOUAN AAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Verdediging van de predikanten tegen de aanranding van Junius, die zij aan nijd en wangunst toeschrijven. Lof van Happart, vooral als bijbelvertaler. Dankzegging voor geschenk van levensmiddelen en voor gezonde huizen.

Kasteel ZEELANDIA, 3 November 1648.

D'Edele, Hoogh Achtbaare, Manhafte, Gestrenge, Wijse, Vroome, seer bescheydene Heeren, d'Ed. Heere Gouverneur Generael Cornelis van der Lijn, nevens sijn Ed. bywesende Heeren Raiden van India.

Edele, Hoogh Achtbaare Heeren! UEd^e^ last tot de verdediginge van de waerheydt end van de eere onser waerde medebroederen, beyde door D. Junium lichtvaerdelyck besprongen, hebben wy, gelijck betaampt, promptelyck achtervolght. Seecker de bewijsen van D^ni^ Happartii z. g. singulieren yver end onverdrietige naersticheyt, sijn ons onder de handt gegroeyt. De welgestelde vraaghstucken, verscheyde predicatien end andre stichtelycke tractaten, maar

boven allen het Evangelium Matthei, met onvermoeyden arbeyt int Formosaens gebracht, en sullen door geene scherppe nagelen van nijd oyt werden uytgekrapt. End ofschoon sijn E. prijsselycke concepten niet alle sijn uytgevoert geweest, soo en is nochtans niet alleen niet verlooren, maar oock selffs vele boven de tijden Junii aengewonnen. Wy hebben ter selver occasie den ganschen staat van Formosas kercken end schoolen een weynich ontleedt, end gelyck wy vertrouwen UEd^e meyninge in alle deelen bereyckt. W'en zullen, naar D. Junii voetstappen, onsen zeyssen in eens anders oogst niet slaan, maar seggen evenwel (met UEd^e consent) indien D. Junius de huwelycken van seeckere Lameytsche dochters, by hem gemodereert, stelden nevens die, die by dengenen die uyt *Sinckan* geroepen zijn, noch daegelycx werden aengegaen, hy en sou niet claegen dat de Sinckansche Lameyers door haere verplaatsingh op Tayouan ongelijck sij geschiet . .
Want ooc de resterende in *Sinckan*, ...
. . . . . . hare vrunden bemerckende, om op gelijcke
. . . . direct aengenoomen te mogen werden
. . . . versoecende
waarvan UEd^e met . . . .
zullen werden . . . .
ooc mis, in . . . .
end omtrent . . . . aan dit teere
Christen[dom] . . . .
Wy . . . .
steenen . . . .
. . . .
. . . . 1)
geremoveert. Want hoe crachteloos de goede leeringen selfs sijn, daer quade voorgangers en bywijlen ooc aenranders d' overhand hebben, is aller wegen kennelyck uyt de beclaechelycke ervarentheydt.

UEd^e ongemeyne gunste, soo door de liberale gifte, van

1) Door het water verbleekt en onleesbaar.

wijn end booter, als bysonderlyck door de vaderlycke sorge over onse gesontheyt, door 't bouwen van steenen huysen, aen ons verzegelt, gelijckse gestreckt is tot ontsteeckinge onses yvers in het geestelycke werck, soo wert ooc deselve van ons eerbiedichlyck end danckbaarlyck aenvaart, met beloften, dat we UEd[e] roemwaerdige insichten naar onsen plicht altijdt sullen trachten te beantwoorden. End gelijck int gemeyn de eerste weldaad is een trap tot een tweede, soo sullen we (met permissie) van UEd[e] gelijck desen, alsoo mede de volgende jaeren, alle noodige toevoer van schoolbehoefticheden tegemoete sien, bysonderlycke t'gene op dit bygaande lijstje staat gespecificeert.

De Almoogende God, door wien de Cooningen regieren end de Vorsten gerechticheyt stellen, wil UEdelheden persoonen end hoogh achtbaare diensten soo bestieren door sijnen Heyligen Geest, dat alle UEd[e] wijse raadslaegen end d'uytvoeringe van dien, moogen strecken tot vrede Uwer ondersaeten, tot bevestiginge van den Staat onses lieven vaderlandts end specialyck tot voortplantinge van het Geestelycke Cooninckryke onses Heeren end Salichmaeckers Jesu Christy.

Int Casteel Zeeland 3 Nov. 1648.

Onderstondt:

UEdelheden dienstschuldige end gansch onderdanige dienaeren,

was onderteeckent:

Symon van Breen, *p[t] praeses.*	Philippus Heylman, *ouderl.*
Daniel Gravius, *p[t] scripa.*	Cornelis van Dam, *diacon.*
Antonius Hambrouck.	Louys Isacksz, *diacon.*
Eduard Aux Brebis, *oud.*	

Naer gedaene collatie is dese met sijn origineele accorderende bevonden int Casteel Batavia den 19 January Anno 1649.

Gecollationeerd Kopie.

Wagenaer, *Secr[s].*

Rijksarchief.

LXXXII.

EXTRACT UIT DEN BRIEF VAN DEN KERKERAAD OP FORMOSA AAN DE CLASSIS AMSTERDAM, 3 NOVEMBER 1648.

(Antwoord op den brief van de Classis 1647.)

Zie Archief II pag. 187.

LXXXIII.

DE KERKERAAD TE TAYOUAN AAN DE GEDEPUTEERDEN AD RES INDICAS UIT DE CLASSIS AMSTERDAM.

Zij worden te onrecht door Junius beschuldigd van traagheid. De materie en vorm van onderwijzing, door Junius gebruikt, was gebrekkig. Daartegenover stellen zij hunne formulieren en de goede vruchten daarvan. Tegenwoordige gunstige toestand van Kerken en Scholen. Onderwijs in de Holl. taal. De Classis moge in hunne afwezigheid hun goeden naam handhaven.

Zij kunnen het plan van Junius om predikanten voor Formosa op te leiden, als zijnde onpractisch, niet aanbevelen.

TAYOUAN, 3 November 1648.

D. E. Broederen gedeputeerden over d' Indische kercken uyt d' Classe van Amsterdam,

Eerwaerde, Godvruchtige, wijse, discrete, seer geleerde! 'Tis nu ettelycke jaren, dat de communicatie deser Kercke met UEE., we'n weten nauwelycks door wat toeval, opgehouden heeft, immers en is sulcx by ons niet onderlaten

door traecheyt, veel min door onwil, maer veel eer om dat we gelooft hebben, dat UE. door de goede sorge der broederen van Batavia soo overvloediglyck van alles bedeelachtight wiert, dat onse letteren, indien niet tot last, ten minsten overtollich mochten sijn. Evenwel de nieuwe occasien hebben gemaeckt, dat wy ons verstouten, dese UE. toe te senden. Want soo verre buyten verwachtinge, als de saecke selfs is buiten waerheyt, sijn ons desen jaere van Batavia toegekomen verscheyden klachten over het verval des Christendoms op het eylant Formosa. Clachten over soo swaren schult, dat het ons sij stoffe van soo groote verwonderinge, dat oock d'selve by imant geloove hebben ontmoet. De EE. Heeren Bewinthebberen ter camer Amsterdam seggen in den haaren aen d'EE. Heeren Generael ende Raden van Indien, dat by den predikant D°. Robberto Junio aen de E. gecommitteerden van de E. Comp. in substantie sij vertoont onder andere, dat opt stuck vande vordere aenplantinge van de Christelycke Religie onder die blinde menschen en heydenen, niet alleen niet en werdt geleth, maer oock aldaer seer quam te vervallen, tgunt met veel moeyten en arbeyt alreede soo verre gebracht was. D' EE. broederen van Batavia berichten ons dat dit UE. formalia sijn aen haer E. over hetselve poinct. Ondertusschen soo is ons vreemt voorgekomen, dat van eenige int particulier aen particuliere seer nauw is bekent gemaeckt den staet van Christy Kercke op Ilha Formosa, met groot beklach, evenals off daer by nae alles door gebreck van leeraers verlooren gingh; — dat in de plaetse van D°. Juni eerste dienst binnen een geheel jaer niet een predicatie gedaen en wierdt; — dat men in Formosa maer alleen traghtede om wat nieuws te winnen en geen sorge en droech om tgewonnene te bewaeren, ende datter vreese was, indien geen andere middelen ter hant genomen wierden, het Christendom daer als in de wiege blijven soude, gelijck ons sulcke extracten in plena synodo alhier, tAmsterdam, dit jaer sijn voorgelesen. Ghy siet Eerw. Broederen! dat hier den roem van Godts genadigen

zeegen over de Formosansche Kercken, de eere des E. Kerckenraets, den getrouwen dienst en christelycken iver van ons allen in verschil getrocken staet. Bysonderlyck werd hier aengetast den goeden naem des Eerw. D°. Johannis Happartii ende D°. Johannis Bavii, die by vele smertelycke geleden ongemacken, na haere gesonde leden, ten lesten oock haer leven selffs ten dienste van Formosa hebben opgeoffert. W'en moeten niet gedoogen, dat onsen thalven de waerheyt onbetuyght blijve ende de eere van soo begaefden instrument, ons soo waerden medebroeder, als by naemen D. Happartius geweest is, ten proye werde vervoert, en dat door eenen, die hem danckbaerheyt behoorde op te dragen over de voorgenomen en ten deele aengevangen verbeteringe sijnes soo gebreeckelycken nagelaten wercx. Wy maecken ons dan sterck al de werelt te doen tasten, tegens het vertoogh Ds. Robberti Junii, dat op het stuck van de vorder aenplantinge van de Christelycke Religie onder die blinde menschen en heydenen immers is geleth, en datter niet en is vervallen van 't geene dat met veel moeyte en arbeyt reets soo verre gebracht geweest. Jae wy sullen verder betoonen, datter noyt naer behooren op de aenplantinge van de Christelycke Religie en sij geleth, als sedert het vertreck D°. Robberti Junii van Formosa. Te desen eynde sullen uwe met den anderen confronteren de *materie*, de *forme* en de *effecten* des onderwijs, soo se by Junii tijd waren en op heden noch sijn.

De *materie* des onderwijs tot opbouw des Christendoms by D°. Junio uytgevrocht, werdt ganschelyck vervath onder *gebeden*, *vraeghstucken*, *predicatien* en *liturgie*, nevens een groot vocabulaer. De *gebeden* sijn „Onse Vader", (nevens de articulen des Gelooffs en thien Geboden) voor en na den eeten, morgen en avont gebeth neffens ses corte gesangen, alles in seecker a. b. c. boeck ons voorleden jaer in druck uyt Nederlant toegesonden, onder desen tytel: „*A, B, C, Boeck, twelck sal geleerd worden de* „*kinderen der Christenen inde dorpen van Do. Robbertus Junius padre qui Deos*" (met welcken naem D°. Junius de

propheten ende apostelen te noemen plagh) *„inde stadt Delff;"* De gebruyckte *vraeghstucken* sijn kort en slordigh; want wat de groote belanght, sijn maer weynich voor zijn vertreck in gestelt en enelyck eenige leeraren daer in onderwesen. De *predicatien* die des sondaechs soo voor en naer het vertreck D°. Junii inde dorpen wierden gelesen, sijn in allen drie, over psalm 50: 15 1), psalm 116: 12, over het eerste Gebodt des Wets. Tot de *liturgie* behooren de formulieren des Doops ende des Huwelycxs en eenige gebeden. Dit sijn alle de stucken die den veertien jarigen arbeyd D°. Junii heeft gebaert, en te gelijck alle den voorraedt daer sijn E. sorgdragende harte ten tijde sijns vertrecks Formosa mede voorsien gelaten heeft. En hier op heeft sijn E. sich niet ontsien in sijn meergemelten remonstrantie te vragen, wat kan hier op anders als een goed werck werden gesien? UEE. en gelieve hier mede niet te wachten, dat wy tot beweeringe vande verdichte onwaerheyt der betichtinge Junii souden drijven, dat alle dese dinghen (hoe weynich die oock sijn), by hem Junio geconcipieert, noch heeden in de schoolen werden geleert. Seecker D. Johannes Happartius heeft de ongenoechsamheyt der vraeghstucken Junii, der vordere slordicheyt van het gantsche werck ende die quininge die dit, in plaetse van goedt voedsel, in de zielen der Formosanen noodtsaecklyck naerlaten most, al te grondich gevat, dan dat sijn E. op deselve losse gronden aenbouwen sou. Is over sulcx, naer speciael ondersoeck der gemelte vraechstucken by vollen Kerckenrade, de Eerwaerde Ds. Symon van Breen en D. Johannis Happartius een formulier des Christendoms onder de Formosanen te concipieeren aengeraden, gelijck dan by D° van Breen (naer de methode onses cathegismi) het eerste ende tweede deel, by Ds. Happartio het derde, aengaende de Christelycke danckbaerheyt, in seecker getal korte, klare en bondige vragen begrepen is. Dit werck is int Formosaens overgeset ende in plaets

1) Zie III. p. 312.

der vraechstucken D. Junii in de schoolen ingevoert. Ende aengesien men onder d'handt vernomen heeft, dat bysonderlyck de memorie van bejaerde luyden soo verre niet te vergen en was, en dat de vraechstucken D. Junii hier toe niet behoorlyck en waren gequalificeert, soo is voorleden jare by den predicant Daniel Gravius, uit het nieuwe werck, terstondt gemeld, een cort formulier uytgetrocken, welck den bejaerden van buyten te leeren, is opgeleyt. 1)

Wat betreft de *gebeden* D° Junii, die sijn tweederlij; sommige maer by sijn E. overgeseth, sommige, jae meest alle, by hem oock gestelt. Tot d'eerste behooren het „Vader Onse", waerby 't Geloof ende de Weth Godts. In desen heeft sijn E. soo ongeluckelyck gehandelt, dat het by wijlen cant noch wal en raeckt, 'twelck immers in een predicant niet over te sien en is. Sijn E. en heeft somtijts niet weten beden van belijdenisse te onderscheyden, gelijck in plaetse van: „Uwen name worde geheyligh", is selfs in het laetste overgesonden A. B. C. Boekjen geset; „Wy loven uwen name"; dit sij tot een staeltgen genoech; hierom dan hebben mede dese gebeden door D[s] Happertium een andere gedaente moeten ontfangen. De vordere gebeden, die oock ten aensien van hare materie Junium erkennen voor een autheur, sijn wel van allen tijden geoordeelt van seer schrale stoffe, evenwel noch gebruyckt tot dit jegenwoordich jaer, in het welcke den predicant Daniel Gravius, met hulpe van eenige taelkundigen, alle de gebeden, beyde ten schoole en ten kerckendienste vereyst, naer onse vaderlandtse formulieren int Formosaens heeft overgeset.

Alsoo is mede door den selven gehandelt met de formulieren des H. Doops ende des Huwelycx, die soo verre van de vaderlantsche afwecken, datser by nae geen gemeynschap mede en hadden, behalve datse oock wegens de tale by niemant en wierden verstaen.

Wy komen tot de drie *predicatien*, daer wy ons menichmael van Junij wegen schaemroodt over hebben gevonden, hoe dat

1) Dit stuk is niet meer aanwezig,

sijn E. van zijn gemoet hebbe cunnen vercrijgen, vertreckende, dit teere Christendom soo mageren voorraed te laten. 't Geeft ons rechtvaerdige oorsaecke van twijffelinge off by sijn E. oock wel oyt meer wel gefatsoeneerde predicatien sijn gestelt geweest, want wy en durven niet vermoeden dat sijn E. dien soo nodigen arbeyt, en op soo een tijt, de hongerige Formosanen soude hebben onthouden. Tot dit getal isser van D[s] Harpartio toegedaen vijff, item de vraegstucken over het derde deel onses Cathechismi; verscheyde gebeden, historische vraegstucken, de vragen van Aldegonde en perticulierlyck de oversetting van het Evangelium Matthei in het Formosaens, een werck van soo grooten arbeyt, loffelycke successen ende noyt volpresen gebruyck. dat dat alleen machtich zij den ongemeynen iver ende de onvermoeyde naersticheyt des meergemelte D[s] Happartii tegen alle tegenspreeckers te verdedigen; oock sijn by den proponent D[s] Olhoff negen predicatien, meest over de articulen des geloofs, gestelt.

Wat belanght de *forme* van onderwijs, die is inde dorpen, tot den verleden jaere toe, gehouden meest op den selven voet gelijckse van Junio was ingesteld, dan dat den tijt van onderwijs, beyde van kinderen en bejaerde, een weynich is verlenght. Al het volcq inde dorpen, soo vrouwen als mannen, was verdeelt naer de gelegentheyt der dorpen selffs; die van *Sinkan* in vijff, die van *Bakloan* in vijff, die van *Tavokan* in vijff, die van *Soelangh* in thien, die van *Mattauw* in seven, die van *Tevorang* in vijff deelen. Dese quamen alle ter schoolen, ider deel sijn besondere weeck; de mannen smorgens voor dagh met thanen gekray, en wierden ten tijde Junii inde gebeden en vraechstucken geleert twee glasen, dat is een uyr tijts. De vrouwen in deselve dingen des naermiddachs ten vieren, gelijcke lanckheyt van tijt. De kinderschoolen (die nu ontrent eens soo sterck sijn als doen) namen haren aanvancq een uyre nae dagh en duerden 4 glasen. Hierby sijn gekomen de predicatien Junii, die sijn E. sondaechs ordinaerlyck deede in het een off het ander dorp, in welcke predicatien D[s] Ju-

nius, gelijck wy bericht sijn, int gemeen declameerde van de zeeden der Heydenen, van hare offerhanden ensoovoorts, sonder dat oyt naer behooren de gronden des Christendoms hebbe opengeleyt. Wy geloven oock dit bericht ten deele, eerst, omdat we onder de gemeyne Formosanen geen kennisse altoos en vinden, die een good onderwijs waerdich sij; daernae omdat oock de drie predicatien Junii, hier als een bysonder schadt gelaten, van gelijcke stoffe sijn. Wat aengaet verscheyde onordentlyckheden omtrent den uyterlycken godsdienst, als dat het volcq, wanneer D° Junius de kerck in trat al te samen op stonden, sigh voor hem booch; dat noch getuygen, noch ouders selfs stondt over den doop der kinderen; dat er voor de bevestiginge des huwelicx geen gebooden en wierden geproclameert en andere meer, hiervan en achtewe nauwlicx waert te spreken.

Dit is dan al wat oyt tot de bekeringe van de gemeene menichte der Formosanen tot op den dagh des vertrekts D° Junii en een wijle daer nae is ter handt gevadt, waer uyt UE. lichtelyck affmeten cunt, datter ten principalen niet tot informatie des verstandts, maer alleen der memorie gearbeyt sij, en dattet oversulcx niet en is als windt breekerye, daer men in Nederlandt nu reeds lange een iders ooren mede heeft vervult. 't Is waer, dat oock D° Junius omtrent vijftich stucx jonge manschappen, eenigen cleynen tijd voor sijn E. vertreck, uyt alle dorpen heeft uytverkooren en 't sijnen huyse in *Soelangh* de fundamenten der Christelycke Religie uyt sijne groote vraegstucken, waer van boven, begonnen te verclaren. Dese sijn naerderhant by sijn E. onder de duytsche schoolmeesters inde scholen ingevoert om de Formosanen het onderwijs te smaeckelycker te maecken, wanneert haer door haer eygen natie wierdt toegedient; en dit selff, hoe schoonen oogh D° Junius getracht hebbe 't selve te geven, is nochtans tot roock verdweenen, want byna al dese genoemde leeraers sijn door schandelycke faulten als ordutare (sic) dronkenschap, hoerdom, overspel, dieveryen en 'k en weet niet wat, van hare ampten gedeporteert, jae eenige van haer in de ket-

tingh geraeckt. W'en seggen dit niet, als off wy het beleyt van Godts voorsienicheyt over dese luyden Junio ten schulden wilde toemeten, maer alleen om de stouticheyt Junii te retundeeren, die sich niet en ontsiet onbeschaemdelyck in sijn remonstrantie te seggen, dat by deese leeraers alleen het werck op Formosa noch staende gehouden werd.

't Is oock waer, dat even met die selve gasten het H. Avontmael een a twee reysen by Junio gecelebreert, maer en is selffs bij sijnen dycipel D°. Johannes Bavius, hoe naerstich dat hy oock in het doopen op Junio voetstappen hebbe geinsisteert, niet eens meer achtervolcht, sijnde de hoedanichheden deser nieuwe ledematen soodanich, dat sich een ider derselver schamen most. Wy achten dat U. E. hier vast in verwagting seyt, wat wy dan sullen seggen van den Doop aen soo veel duysent menschen gedefereert. Niet anders, E. Broederen, dan dat wy Godt dancken, dat die menichte der Formosanen van ons niet en sijn gedoopt; — dat se ordinaris op de bloote memoriale kennisse der vraechstucken D°. Junii en ten aensien van haer leven op 't getuygenisse van een Duytsman, die in ider dorp licht en niemand en kent, noch kennen en kan, den H° Doop ontfangen hebben, en sal D°. Junius niet loochenen. Waer uyt dan oock is ontstaen, gelijck men de inwoonderen van 't geberghte door alle gevoegelycke middelen tot de naest gelegenste dorpen heeft gelockt, dat onder die veele van andere tale sijnde onder d'andere gemengt, en hebbende als mede na den gemeynen sleur de vraechstucken Junii gelijck een exter leeren clappen, niet weynige den Doop is gedeffereert op haere belydenisse in een tale die haer gansch onbekent was, gelijck den predicant Daniel Gravius verklaert alsulcke gedoopte Tevorangers verscheyden te hebben ontmoet. En seecker t'en schijndt niet dat D°. Junius selffs veel wercx van sijnne nieuwe Christenen hebbe gemaeckt, hebbende sijn E. twee Lameytse jonge dochters, tsijnnen huyse onderwesen ende opgevoedt, de eene aen een swarte jongen, sijn slaeff, den anderen oock aen eenen ongedoopten

Chinees ten huwelyck besteet; oock een Lameytsen jongen aen een Caffer in dienst gegeven. Hier uyt kunnen U. E. van selffs lichtelyck een besluyt trecken, belangende de *effecten* van D°. Junii veertien jarigen dienst, dewelcke offse schoon niet tenenmael en sijn te veragten, nochtans de billicke verwachtinge op zoo langduyrigen arbeydt in geen van haere deelen en beantwoorden.

Wy soudent hier by in dese termen wel cunnen laten berusten, maer opdat claerder blijcke hoe dat successivelyck altijt tot verbeteringe der schoolen en kercken, daerse sijn, en tot invoeringe van nieuwe, ter plaetse daer se niet waeren, gearbeydt is, sullen by dese occasie U E. insgelijcx den jegenwoordigen staet onser schoolen en kercken wat breder ontleden.

't Is dan soo, dat des E. Compagnies interessen de bevredinge der woeste en barbarische Favorlangers ten hoochsten vereysschende, ende de ervarentheyt leerende, dat sulcx by wegen van wapenen nauwelijcx te hoopen was, den E. D°. Simon van Breen, doch met een intent sijn dienst convenabel, in den jaare 1644 derwaerts vertrocken is. Onder welcke wilde menschen sijn E. binnen den tijt van twee ende een halff jaer sulck een besaeghdigden en menschelycken wijs van leven heeft geplant, dat niet alleen de geintendeerde bevredinge, maer oock de vrucht van ses wel geregelde schoolen van sijnen gesegenden arbeyt sij gepluckt, — schoolen welcker discipelen inde gebeden, articulen des gelooffs, thien gebooden, mitsgaders in seeckere corte Favorlangse vraechstuckjens, item lesen en schrijven, soo uytnemende gevordert sijn, datwe, de waerheyt ons sulcx affdwingende, moeten bekennen, datse alle andere schoolen van Formosa verre overtreffen. Hier nevens heeft sijn E. tot uytvindingh van de gronden der Favorlanghse tale inder maten g'arbeydt, dat ons by sijn E. seeckere dictionarium is vertoont, vol bewijsen van singuliere industrie en onvermoeyden neersticheyt. Seecker, hoe wel alle comparatien odieus sijn, soo zullen wy echter ons verstou-

ten, tot loff van onsen nu gemelten meede broeder, hier by te voegen, dat wy in verscheyde effecten D°. Junii veerthien jarige woelingh in Favorlangh hebben sien krimpen in een minder als drie jarigen vrucht, en onder dese bysonderlyck de kennisse van de . . . . . 1) der tale, welckers eerste beginselen in de Sinckanse noch byna te soecken sijn. D°. Junius vergelijcke nu dit ons getuygenisse met sijn E. indiscreet en liefdeloos seggen, dat D°. van Breen hondert gulden ter maent geniet, waer voor in Favorlang niet uyt en richt, maer enelyck de taele leert. De voortplantinge van dit soo loffelyck begonnen werck werd op heeden door den Eerw. D°. Jacobum Vertrecht neerstelyck achtervolcht. De Heere onse Godt wil sijnen persoon ende arbeydt met gesontheyt, wijsheyt en voorspoet zegenen.

De vordere dorpen sijn in tweën verdeylt, sijnde *Soelang*, *Sinkan*, *Bacloan* ende *Davokan* den predicant Daniel Gravius, *Mattauw*, *Tevorang*, *Dorko*, *Tilocen* D°. Anthonio Hambroeck gerecommandeert, welcke dorpen voorleden jaer op een en d'selve regel sijn gebracht, sijnde den tijt tot onderwijs der kinderen, nae de vaderlantsche wijse, van smorgens tot den middach, ende dan weder naemiddags van vieren tot den avont, van de ouders geimpetreert. Dese kinderen sijn sedert Februarij laestleden in de fundamenten van de Nederlantsche tale begonnen onderwesen te werden, tot een preuve off misschien soo heerlyck concept mogen bereycken ende, 't welck op heeden ongehoort blijft, andere volcken onse tale deden spreecken, waervan seecker soo prijsselycke beginselties werden gesien, datter de gewenschte effecten by neerstich achtervolch niet duysterlyck in te lesen sijn. Tot fundamenten onser hoope sijn, dat de Formosanen stercke memoriën hebben, datse onse tale tot verwonderens toe promptelyck uytspreecken, datser seer toe genegen sijn, dat het ons in dit geval noyt aen bequame schoolmeesters ontbreecken sal, datse onse tale door onse onderhandelinge lichtelyck sullen onderhouden.

1) Weggevallen, l. *gronden* (?)

De bejaerde comen ter schole in al de dorpen om de vierde weeck, blijvende echter smaendachs gehouden alle te verscheynen sonder onderscheyt, tot de repetitie; de de mannen met haenen gekray voor dag vier glasen; de vrouwen savondts te vieren, insgelycx vier glasen, en werden in de gebeeden en vraechstucken geleert. Sondaghs werdt altijt een predicatie voorgelesen en nu by wijlen door den predicant Daniel Gravius gepredickt. Bysonderlyck is by denselven nu aengevangen analitice predicatien te stellen over den ganschen Cathechismus, waerby achter ider sondagh omtrent hondert corte vraechjes uyt de predicatien getrocken sijn, door welcke seecker getal persoonen, int aenhooren van de gantsche gemeynten, werd geëxamineert. Dit selve werd in d'andere dorpen sijnes districts by de schoolmeesters op gelijcke wijse gepractiseert; seven deser predicatien sijn op heeden maer voltoyt. Daerenboven sijnder omtrent dertigh Davokanders, en noch soo veel vrouwen, niet langh uyt het geberchte in Sinckan gesackt, die de gebeden en vraechstucken in de memorie hebbende, eens sweeks in *Soelangh* verscheynen en tot den Heyligen Doop bequaem werden gemaeckt.

Dit is E. E. Broeders, den staet der schoolen ende kercken op Formosa, die wy echter hopen en vertrouwen, dat door den bysonderen iver der jegenwoordich alhier aenwesende predicanten, int korte wellicht een andere gedaente mochten erlangen, sijnde nu meer als oyt begonnen gewrocht te worden op het verstand. Wy meenen oock, dat uyt het verhaelde onse voorgenome conclusie onwedersprekelyck volcht, namentlyck datter op het stuck van de vorder aenplantinge van de Christelycke Religie onder de blinde menschen ende Heydenen immers is gelet, en datter niets verlooren is van 'tgunt met grooten arbeydt reets gewonnen was, waer uyt dan U.E.E. mede sult kunnen den caracter D[e]. Junii als in een levendige schilderye beogen, hoe dat zijn E. de christenwerelt eenmael geimponeert hebbende, als wantrouwende aen de bestendigheyt van sijn eens ten onrechten vercregen [*roem*], syn eere

gaet soecken in de schande sijner medebroederen, ende de bouwvallicheyt sijns ydelen roems bemerckende, den arbeyt sijner collegen, hem selve gaerne ten buyte maecken sou. W'en kennen oock niet onderlaten U. E. E. ons misnoegen bekent te maecken over de vermetenheyt van meergemelte D°. Junius, in verscheyde sijnne letteren uytgedruckt, daer sijn E., sonder waerheyt en liefde, beyde sijne Medebroederen ende onse Overheden, — onder die eenige, die seecker te wel van de Kercke hebben verdient en noch steets verdienen, — onwaerdelick fluigert (*sic*) en traduceert. Ons ernstigh versoeck op U. E. E. is, dat U. E. E. sich in onse absentie gelieve te stellen tot patronen en voorspraecke van onsen goeden naeme, ende dat tot dien eynde dese onse letteren van verantwoordinge in plena Sinodo werden gecommuniceert, opdat ons onschult ter selver plaetse daar onse beschuldinge is ingebracht, blijcken mach, waermede ons dienst, eere ende vruntschap geschieden sal. Twelck, opdat het tastelyck en sienelyck werde gemaeckt, soo sijn te raede geworden U. E. E. het volgende jaer alle de stucken in desen gementioneert, nevens andere nodige bewijsen, over te maecken. U. E. E. gelieve oock voor het toecomende van ons te verwachten, dat we al onse krachten ende vermogen, achtervolgens de mate der gave van Godt te ontfangen, ende onse schuldige plicht met vreugde sullen aenleggen tot bekrachtinge en vorder uytbreydinge van het Coninckrijcke onses Heeren en Salichmaeckers Jesu Christy, waertoe wy onse persoonen ende diensten ernstelyck bevelen in U. E. E. heylige gebeden tot Godt.

Maer noch isser iets overich, twelck wy om verscheyde redenen oordelen noodich te sijn aengemerckt, namelyck over het versoeck door D°. Junius aen de E. E. Heere Bewinthebberen gedaen om eenige, tsij proponenten, tsij predicanten ten laste der E. Comp. in de Formosaense of liever Sinkanse spraecke te onderwysen. Want offschoon het gepretenteert effect niet te verwerpen sij, soo achten wy (onder verbetering) dat het in Hollant off gans niet, off immers niet soo wel als op Formosa selffs te bereycken zij.

Hoe sal doch D[e]. Junius dit int werck stellen? Sal tsijn by wegen van ommegangh, of by grammaticale instructie? Wie en weet niet, dat het eerste in Nederlandt onmogelyck is, en het laaste difficyl, verdrietich en van langen tijt? Behalven dat we ten vollen verseeckert sijn, dat de gronden der Sinckanse spraecken Junio selffs noch onbekent zijn. En waerom heeft D[e]. Junius dit selve van D[e]. Bavium, sijnen discipel, op Formosa selffs niet in twerck gestelt? Hier comt noch by, dat in alle gevalle, maar in een off twee predicanten op Formosa kennisse der Sinkanse tale werd vereyst, spreekende met de inwoonders der andere gewesten een eygen tale, die met dese geen gemeenschap altoos en heeft. Opdat wy nu niet en seggen van het fundament D[e]. Junii, twelck buyten alle waerheyt is, namentlyck, dat de predicanten, soo lange zy de taele niet en verstaen, op Formosa onnut en ondienstich sijn; want off schoon by haer niet gepredict en werdt, soo kunnen echter tot onderhoudinge der schoolen, regelinge der dorpen in welgeschicktheyt van zeeden, en besorginge van den uyterlycken kerckendienst, soo niet ten vollen, evenwel byna soo veele toebrengen als ofse derselver tale cundich waeren, gelijck immers tgansche Favorlangse geweste, in soo weynich tijts soo verre bevrocht, daer een onwedersprееckelyck bewijs van is. UE. E. dan en sult noch onse Kercken ondienst, noch d' E. Compagnie schade toebrengen by aldien U. E. E. naar U. E. E. wijsheyt en voorsichticheyt dese . . . 1) dige voorslagen D[o]. Juny by d' E. E. Heeren Bewinthebberen stuyt.

Eerweerdige, Godvruchtige, Wijse, Discreete, seer Geleerde Medebroeders, U. E. E. persoonen en diensten Gode in genade bevelende, blijve onveranderlyck. (Onder stont) U. E. verplichte en dienstwillige medebroeders. Was onderteyckent Simon van Breen, p. t. praeses. Daniel Gravius, p. t. scriba. Anthonius Hambroeck. Eduard Aux Brebis,

1) Weggevallen.

ouderlingh. Philippus Heylman, ouderlingh. Cornelis van Dam, diacon. Lowijs Isacksz., diacon. Ter sijden stondt in Tayouan den 3 November 1648.

Naer gedane collatie is desen met sijn principalen accorderende bevonden in Tayouan den 3 Novemb. 1648.

Onderstondt

SYMON VAN BREEN.

Naer gedane collatie is dese met sijn geautentiseerde copie d'accordo bevonden.

Int Casteel *Batavia*, den 19 Januarij 1649.

Z. WAGENAER,
Secr.

Rijksarchief.

Het H.S. is door vocht beschadigd en soms moeielijk te ontcijferen.

LXXXIV.

EXTRACTEN UIT DE ACTA DER CLASSIS AMSTERDAM.

Justificatie van Rob. Junius.

1649 30 Augs. Hebben oock hare E. E. Gedeputeerden den E. Classi bekent gemaect, dat D. Robertus Junius hier is geweest end' geseyt heeft, dat schrijven soude comen uyt O.-Indien, waerin sijn E. met swaere beschuldigingen wort belast, end' versocht, dat hem sulcx soude aengesecht worden, opdat hy hem voor dese vergaderinge soude moogen verantwoorden. Dat schryven gecomen sijnde heeft de E. Classis geadviseert datmen Ds. Roberto Junio daervan de wete sal doen ende schryven, soo hy met onsen Classe daerover wil spreecken, wanneer dat onse Classis wederom sal vergaderen.

1649 6 September. D. Roberto Junio verscheenen sijnde, is gelesen een brief van de Kercke op Ilha Formosa, waer in sy haer beclagen over den persoon D. Junii, ende sijne remonstrantie aen de XVII, waer in sy meynen in hare eere geraect te sijn, beschuldight van yverloosheyt, ende gebreck van neersticheyt, waer door de stichtinge van de Kercke op Ilha Formosa niet voorwaerts, maer eer achterwaerts sy gegaen. Beschuldigende hem selfs van verscheyden dinghen, waerin dat hy hem wel anders hadde mogen dragen, ende seer vercleynende sijnen arbeyt in de stichtinge van die Kercke aengewendt, ende verachtelyck daer van spreeckende, ende daertegen haren arbeyt ende neersticheyt defendeerende; begeerende dat desen brief oock in den Synodo soude gelesen worden.

Waer op D. Junius gehoort sijnde, heeft hem over dese beschuldigingen verantwoort, ende verhaelt in corten, hoe hy de bekeeringe van die blinde Heydenen gepractiseert ende beneersticht hadde, hem beklagende, dat hy van haer soo swaerlyck, end' doch te onrechte beschuldight wiert.

De vergaederinge des Classis, alsoo voor dezen niet dan goet end' loff van D Junio heeft gehoort, twelc sijne getuygenissen, die hy van de Kercken aldaer heeft mede gebracht, hebben bevestight, ende hy oock heeft gehoort sijne verantwoordinghe, heeft geoordeelt dat dit schryven komt wt eenen quaden grondt, ende dat de autheurs daer van de liefde grootelycx vergeeten hebben, ende ten onrechte sijnen dienst soo vilipendeeren.

Ende dat men, om den brandt, die wt desen soude moogen ontstaen, tot verhinderinge van de stichtinge der Kercke, te blusschen, Ds. Roberto Junio sal aenseggen, dat gelyck dese E. vergaderinghe altyt een goet gevoelen van hem heeft gehadt, datse alsnoch soo doet, ende hem voor een goet, stichtelyck ende yverigh Predicant houdt, ende sijn E. voor sijnen ghetrouwen dienst bedanckt. Begeerende dat sijne E. dese beschuldigingen niet en will' ter herten nemen, maer verachten en vergeeten, ende niet

meer roeren, daertoe sijne E. hem gansch gheneghen verklaerde, end daerom sulcx oock belooft heeft. Ende wat de Br. in Ilha Formosa belanght, dat onse Gedeputeerde aen haer sullen schryven, dat wy over dit schryven sijn bedroeft, gaende regelrecht tegen D. Junii kerckelycke getuygenissen, die hy medegebraght heeft, waerin hy seer gepresen wordt; wt welck haer schryven niet dan groot quaet kan ontstaen. Ende voorts haer vermanen, datse aen sulcke beschuldigingen tegen D. Junium niet meer en heften, veel min, gelyck sy schryven voornemen te sijn, deselve saecken te bevestigen, twelk niet dan groote moeyten soude geven, ende het eene schryven op het ander, sonder vrucht, maer niet sonder groote schaede.

Naar Acta Classis Amsterdam.
1645—1655 p. 41 en volg. Invent. II. a.

Inden inventaris genoemd:
„*Extract brieven der buitenl. Kercken.*"

Archief Classis Amsterdam.

LXXXV.

BRIEF VAN DE CLASSIS AMSTERDAM AAN DEN KERKERAAD VAN TAIOUAN.

Met ongenoegen merkte de Classis de scherpheid van hun schrijven van 3 Nov. 1648 op. Het is niet prijzenswaardig een ander te vilipendeeren, die toch een der eerste reformateurs van Formosa was. Wat doen zij anders dan hetgeen waarvan zij Junius beschuldigen? De Classis toont met de stukken aan, dat Junius hun aanklager niet was. Wenscht dat het twistgeschrijf ophoude, en heeft daarom ook Junius verzocht hun brief onbeantwoord te laten. Aanmaning tot vrede en eenigheid.

3 October 1649.

Eerw., godvr., seer gel. ende voorsienige medebr. ende arbeyders in het werck des Heeren!

Wy hebben UEE. missive van 3 Novemb. 1648 ontfangen, by de welcke de selve haer excuseeren, datse in etlycke jaren aen den Classis niet hebben geschreven, dewyl' sy wel geweten, dat de Broederen op Batavia den toestant vande formosaansche Kercken van tijt tot tijt ons hadden bekent gemaect. Maer niet tegenstaende dat sulcx geschiet is vande Br. op Batavia, so sal nochtans UEE. correspondentie ons mede in het toecomende seer aengenaem sijn, dat vertrouwen hebbende datse niet sonder vrucht sal sijn, seer vriendelyck oversulcx versoekende, dat UEE. daerin believen te continueren; wy sullen oock aen onse zijde in geen gebreecke blijven end' toonen dat wy genegen sijn UEE. met raet end' daet behulpelyck te sijn. Maer wy hadden gewenscht dat desen uwen eersten met meerder liefde, en niet met eene so scherpe penne geschreven was tegen een van UEE. medebroeders ende arbeyders, inden wercke des Heeren, D. Robertum Junium, die over eenige jaren

met seer goede getuygenissen wt O.-Indien wederom tot ons gecomen is, ende dese onse ende d'E. Classis tot Walcheren volcomene satisfactie gedaen heeft, daervan hy ooc voor sijne getrouwe diensten bedanct is, ende nu noch staet in goeden naem ende faem by sijne gemeynte tot Delft.

Wy hebben wel met vreuchde uyt UEE. missive verstaen de groote neersticheyt end goede yver van UEE. persoonen om het Christendom onder de blinde Heydenen in het eylant Formosa voort te planten, end' dat God UEE. arbeyt merckelyck is zegenende. Wy dancken Gode daer voor, end' bidden Hem, dat hy UEE. oock voortaen met sijnen H. Geest will' bywoonen ende sijne segen over UEE. arbeyt ende diensten laten overvloedigh sijn, tot winninge van veler menschen zielen. Maer wy verstaen ongeern, dat ghy daer by een ander veracht, ende sijne dienst vilipendeert, die nochtans een van de eerste reformateurs in t'selve eylant geweest is, ende veel blinde Heydenen uyt de duysternisse tot het licht der waerheyt gebracht heeft. Die oock goede kennisse van de vreemde talen gehadt heeft; dat wy so veel meer moeten gelooven, dewyl' sijn E. veertien jaren lang in Formosa met lof gestaen heeft, volgens de goede getuygenissen die hem gegeven werden.

UEE. claegen oock, dat van voors. D. Junius haer arbeydt ende yver, mitzgaders den segen Gods over de Formosaensche Kercken in twijffel getrocken werde, maer Br. wat doet ghyl. anders in uwen brief, als oock het selve by ons? D. Junius ontkent sulcx by UEE. gedaen te hebben. Het blijct oock, dat dat selve niet by hem, maer by D. Rappartus 1) end' D. Bavius geschiet is. Want D. Rappartus schryft 1645 den 28 Octobris aen een ouderling op Batavia deze woorden: „*Belangende den staet der Kercken in Formosa* „*soude veel te schrijven sijn; my dunct*, *D. Junius vry* „*gemist wort*, *ende vresen dat de goede beginselen meer ver-* „*vallen sullen als toenemen*, *alsmen meer besich is om wat* „*nieuws te winnen*, *als om het begonnen te bewaeren ende*

1) Lees Happartus.

„*t'onderhouden.* Sincan, Backluan, Tavacan, *de plaetsen van* „*D. Junii eersten dienst, sijn als verlaten. Het opsicht is my* „*bevolen, maer door onkennisse van tale, oock noch altijt* „*sieckelyck, ende aen den duytschen dienst van 't casteel ge-* „*bonden sijnde, kan weynich vrucht schaffen. Voorseyde dor-* „*pen hooren binnen 't jaer niet een predicatie, worden meest* „*door schoolmeesters geleert, die dickmael slordigh van leven* „*sijn, so dat ick vreese, in dien niet meer predicanten ge-* „*sonden werden ende andere middelen gebruyct, het Christen-* „*dom hier inde wiege blyven sal, nam:*

„*Non minor est virtus, quam quaerere parta tueri.*" Dus verre D. Rappartus.

Ds. Bavius, in sijn missive gedateert den 9 Novembris 1644, doleert mede dat den Zoulandschen kerckenraet, van D. Junio gestelt, geabandonneert sij, de President voorgevende van hem niet was geapprobeert. Dat de proponent Mirkinius, sijn bedieninge door persuasie van eenige verlatende, hem was onttrocken ende in *Sincan* geleyt, om D. van Breen (die 't volcomen gesagh over *Sincan*, *Baccan* ende *Tavacan* wilde hebben, alhoewel noch niet een woort van de tale kan) t'assisteren. In dien selven schryft hy, dat een groote eclipsis in den loop des H. Evangeliums gecomen is; item „het staet te bedughten, indien dit gecontinueert hadde, dat dit heerlyck werck niet alleen verachtert, maer geheel tot niet soude geraect sijn" etc.

Wat dunct UEE. nu Broeders? Hebben UEE. dan niet by de beschuldiging D. Junii op een verkeert fundament gebouwt, als soude D. Junius [de] eere, yver ende goede diensten D. Rapparti ende D. Bavii vercleynen, die nochtans de geene sijn, die de claghten gedaen hebben? D. Junius heeft oock D. Rapparti brief in Synodo niet gelesen, gelijck hy beschuldight wort; dat is van een ander predicant geschiet, sonder kennisse D. Junii, op begeerte des E. Synodi, daervan UEE. wel magh verseeckert sijn. Voorders maect UEE. bekent de materie en forme, ofte maniere van onderwijsinge, die D. Junius in sijnen tijt onder de Formosaanen gehadt heeft, mitzgaders de slechte

effecten ende kleyne vruchten, die daer uyt souden voortgecomen sijn. Broeders, d' aert ende nature der liefde, die wy malcanderen behooren toe te dragen, vereyscht van ons, dat wy een goet gevoelen van malcanderen oock hebben sullen ende alles ten besten verclaren, ende niet anders doen by anderen, dat wy niet willen dat ons geschiede, insonderheyt wanneer het mannen sijn van goede getuygenissen, ende vlijtigh ende yverigh in het werck des Heeren. Denct, dat D. Junius, beneffens D. Candidius, de eerste oprechte leeraer in t' selve eylant Formosa geweest is; dat alle beginselen swaer sijn, en dat hy hem na den jaren, tijt en de capaciteyt der eenvoudige ende blinde menschen heeft moeten reguleeren. Men moet met trappen gaen, om tot meerder perfectie te comen; dat werck spreect oock selfs dat D. Junii arbeyt niet is vergeefsch geweest. Oversulcx, zeer waerde Medebr., alles in de vreeze des Heeren over daght hebbende, vinden goet, dat dit verschil weggenomen, ende het gepasseerde in het vyer der liefde begraven, ende nogh van d' eene, noch van d' andere party meer daervan geschreven werde, opdat niet meer onlusten daer uyt voortcomen, end' Gods Kercken, insonderheyt in die landen, daerse noch teer sijn, niet geergt ende ontsticht werden. UEE. hadden voorgenomen dese sake met meerder bewijs te bevestigen, ende aen ons over te senden, maer wy vinden dat selve niet geraden, dewijl' het niet dan groote moeyte soude geven, ende het eene schrijven op het andere, sonder vruchten, maer niet sonder schade. Daerom wy oock D. Junium versocht hebben, dat hy dese UEE. beschuldiginghen stilswijgende will' voorby gaen, ende niet beantwoorden. Wy begeeren mede van UEE. datse dese dingen in hare brieven niet meer roeren willen, want wy niet anders sien connen, dan dat meer ende grooter swaerigheden end' bespottinge onser vijanden daer uyt souden sijn te verwachten. Laet u Br. gerecommandeert sijn vrede ende eenigheyt, opdat ghy u selve niet suspect maect van wraeckgierigheit, eergiericheyt ende lust om te twisten, daer van alle Christenen behooren vry te

sijn. Laet u genoech sijn, dat ghy uwen vlijt eñ getrouwicheyt ende uwen dienst, ende dien volgende uwe onschult ons hebt aengewesen, die wy oock aennemen; ende wy laten ons wel bevallen UEE. goeden yver ende arbeydt, mitzgaders de maniere van onderwijsinge van het Christendom voort te planten, ende dat Rijcke Jesu Christi midden onder de Heydenen uyt te breyden. Besonder behaeght ons wel, dat de formosaansche kinderen in de fundamenten van ware Chr. Religie in onse tale soo geluckelyck onderwesen werden. So veel de boecken aengaet, die UEE. sijn begeerende, so hebben ons de Heeren Bewinthebberen bekent gemaect, dat een groote quantiteyt van allerley boecken, papier eñ pennen int voorledene jaer ware overgesonden na Batavia, ende dat UEE. ende alle andere Kercken buyten twijffel sullen versien sijn; wy sullen sorge dragen, so vele in ons is, dat alle nootdrufticheden van tijt tot tijt gesonden werden.

Hiermede

Eerw. seer godsalige, welgeleerde ende voorsienige Medebroeders, UEE. persoonen eñ diensten naest ons aller vriendelycke groetenisse Gode in genade bevelende, blyven

UEE. dienstw. eñ geaffectioneerde Medebr.
De Pred. eñ ouderl. der Classis van Amsterdam
eñ in aller name.

ELEAZAR SWALMIUS, *deput. pr[t]. ad causas Indicas.*
FRIDERICUS KESSLERUS, *deputatorum Scriba.*

Minuut.

Archief Classis Amsterdam.

Inventaris II. a (*extract brieven buitenl. Kerken*).

LXXXVI.

UIT HET RESOLUTIEBOEK VAN HET KASTEEL ZEELANDIA.

Aan den predikant Gravius voor 18 maanden renteloos uit 's Compagnies kas te leenen 4000 Realen van 8^{en}, ter vergoeding van door hem op eigen risico gekochte ploegbeesten, om daarmede de inlanders te gewennen aan betere bearbeiding van hunne landen. — Ds. Joh. Kruyff te beneficeeren voor 5 jaren met de tienden van 200 morgen lands.

Woensdach den 6^{en} April 1650. Onlangs geleden heeft ons mede den praedikant Gravius seecker reeckening vanden incoop ende oncosten weegen seeckere 121 stucx ploechbeesten ende wes meer, voor het dorp *Soelanch*, omme d'inwoonderen, volgens sijn E^{s} voorslach en daer op genoomen resolutie den 30^{en} April des verleden jaers, soo allengskens tot dese manieren van landen te bouwen te gewennen, verthoont, bedragende in alles R^{n} 3542¼, waer van 30 stucx der zelver gereets wederom aen d'inwoonderen vercocht sijn, doch d'andere by genoemden Gravio, op eygen risico, in conformaliteyt de resolutie boven gemelt, noch gehouden en gebruyckt werden. Nochtans met desen verstande ende gedane beloften, by aldien dominus Gravius daer by eenigen schade quame te lijden, de Compagnie dezelve dragen, ende oock Gravium soodanige erkentenisse voor zijne veelvuldige moeyte soude laten genieten, dat zich des begonnen wercks niet soude hebben t'ontdancken. Op welcke gelegentheydt, als zijnde een prijselycke sake, waer door die van *Soelanch* nu alrede tot redelycke kennisse van ploegen ende met karren te varen gebracht zijn, in onse vergaderinge geleth wesende, soo is eenparich verstaen, dewijle bovengestelde 3542¼ realen door dominum

Gravium gereets soo lange verschoten sijn geweest, mitsgaders de resterende beesten oock op zijnen risico moeten gehouden werden, om dezelve soo nu en dan den inwoonderen voor den gekosten prijs over te doen, datmen zijn E., in vergoedinge van 't een ende 't ander, als oock in recompence van sijn genomen moeyte, voor den tijd van achtien maenden vier duysend realen, à 48st yder, uyt Compagnies cassa, sonder interest te betalen, onder zijn handtschrift leenen en een reeckeningh inde negotieboecken doen hebben sal. Mits dat t'zijner tijt, als deze penningen wederom staet uyt te keeren, weder in reeckeningh valideren sal 't verschot van seven stucx ploechbeesten, voor Compagnies reeckeningh aen die van *Sinckan* verstreckt, bedragende drie hondert veertich realen; als wanneer geroerden Gravius dan soo voorts van alle pretensie op de Compagnie afstaen, en dat werck op zijn eygen risico, gelijck gesecht, voorts bevorderen sal. En heeft den Raad sooveel te eerder tot deze leeninge cunnen verstaen, dewijle geroerde penningen doch naer alle apparentie andersints noch een goeden tijt alhier souden vruchteloos leggen moeten.

Oock heeft ons den predikant Ds Johannes Kruyff, zijnde hier aen 't Casteel tot waerneminge vanden godsdienst bescheyden, op heden in Rade doen aenspreken eñ versoecken omme volgens haer Edn ordre en gunstige licentie, mede nevens andere praedikanten op Formosa remoreerende, te te mogen genieten het benefitie des vrydoms thiende, voor den tijdt van vijff achtereenvolgende jaren, der vruchten van 200 morgen gecultiveert landt, ofte dat wy in plaetse van dien hem yet wes anders, naer discretie wilden toevoegen.

Waer op dan by ons gelet ende in acht genomen zijnde dattet niet buyten reden is gemelten Kruyff, die anders op geheel Formosa ganschelyck geen voordeel is gauderende, op d' een of d'ander maniere na zijne onwaerdeerlycke diensten eenichsints te begunstigen; oversulcx hebben metten anderen goet gevonden hem voor den tijt van vijff achtereenvolgende jaren, heden aenvanck nemende, met de

thiende van seeckere 200 morgen omgeslagen landt te begiftigen . . . .
. . . .

Aldus gedaen en geresolveert int Casteel *Zeelandt*, ten dage en jare voornoemt.

NICOLAES VERBURCH, FRED. COYET, D. SNOUCQ,
GABRIEL HAPPART, FREDERICK SCHEDEL.

Kopie
Rijksarchief.

LXXXVII.

DE CLASSIS AMSTERDAM AAN DEN KERKERAAD OP FORMOSA.

De Classis heeft uit hun brief van 14 November 1649 met genoegen gunstige berichten ontvangen omtrent het Evangelisatiewerk, doch de bitterheid tegen Junius, ook in dien brief, stuit haar tegen de borst; zij wenschen dat dit ophoude. Dat Junius zoo tegen hen geijverd heeft, is hun nimmer voorgekomen. Toezegging van nieuwe predikanten. De XVII hebben op hun verzoek den druk van het *Formulier des Cristendoms* toegestaan. De gevraagde boeken zullen hun worden toegezonden.

3 October 1650.

Eerwaerdige, Godtvruchtige enz.

Wy hebben U. E. missive van den 14 November 1649 wel ontfangen, die ons so verre aengenaem is geweest, dat wy met groote vreuchte daer uyt hebben verstaen, den goeden staet der Gemeente Jesu Christi onder U E. opsicht in die landen, voornamelyck in de noorderlyke dorpen *Sinkan*, *Soelang*, *Bacloan* etc., danckende met U. E. allen den goedertierenden Godt voor sijne genade eñ segen, die hy aldaer uytstort over uwen arbeyt onder die blinde Heydenen, als ook die van onse Natie. Deselve Godt will

sijne genade over haer continueeren eñ met de gaven sijnes H. Geestes meer ende meer verreycken, tot verstooringe van het rijck des duyvels ende uytbreydinge des Coningrijckx onses Heylandes Jesu Christi. Gelijck wy ons oock hebben verblijt in het rapport dat daer vañ onsen waerden Broeder L^s Simon van Breen (welcke door Godts genade met geluck ende voorspoedt int Vaderlandt gecommen is) in onse classicale vergaderinge heeft gedaen; ons omstandelyck te kennen gegeven hebbende den staet ende gelegentheyt der kerken in Formosa.

Maer, seer waerde Broeders, wy en connen U. E. niet verbergen, dat seer onaengenaem is geweest de lecture van het grootste deel uwer missive, daerin U. E. niet anders voor hebben als te verkleenen eñ te verachten den arbeyt ende getrouwen dienst van D. Robertus Junius in die Formosaensche landen. De brieff van het vorige jaer was ook meest met deselve stoffe opgevult eñ gaff ons gheen kleene ontsteltenisse, also wy vreesen, datter veel onlusten uyt souden ontstaen hebben, wanneer D. Junius ook aen 't schryven soude sijn gecomen en op UE. letteren (daer hy zeer toe inclineerde) geantwoort hebben. Maar wy sien veel liever dat voorder strijdt, die twist verweckt, ophoude, insonderheyt onder Broeders. UE. gelieve dat te gelooven, dat D^s. Junius (dien gy noyt en wildt onttrecken den loff van een wacker, yverich eñ arbeytsaem bedienaer des H. Evangeliums, volgens UE. eygen schrijven) noch een besonderen sucht eñ toegenegentheyt draecht tot de Formosaensche Kerken, die so se door hem maer tot de eerste kindsheyt sijn gebracht, sich hertelyck sall verheugen, dat onder den onvermoeyden eñ wackeren arbeyt van so bequaeme mannen, als hem sijn gevolcht, eñ als nu in redelycken getale met gelijcken yver aen dat groote werck beesich sijn, de selve tot een mannelycke wasdom gebracht mogen worden ende dagelijx in wasdom van kennisse ende godsalicheydt mogen toenemen. Ende dat doet hem sometijts noch schrijven aen sijne bekenden; dat maect hem genegen om naer den wellstandt van die teedere gemeenten onder

de Heydenen te vernemen. Ons en is noyt voorgecomen, dat hy tot kleynachtinge, veelmin verachtinge van eenige der Br. ende haer diensten soude gesproocken hebben, maer heeft neven ons daer op uytgeweest, dat uwe Kerken met een meerder aentall van Predicanten voorsien mochten werden, ende is teenemael daer in beesich geweest, om na sijn vermogen het voordeel van den Formosanen na den lichaem en haeren uytterlycken staet te bevorderen. Misschien, dat sulx eenige van de regeeringe in Indien niet seer smaeckelyck en is, maer wy sijn verseekert, dat sijn oogemerck goet is eñ nergens toe streckende, dan dat die blinde menschen wat genegender gemaect mochten worden om de Chr. Gereformeerde Religie aen te nemen. Ende dat den synodo iets is geopent van de slechten toestandt uwer Kerken voor eenige jaren, ontstaen door het gebreck van arbeyders, daer van is niet meer gesegt, als het geen D°. Happartius zelfs met so veele letteren hadde overgeschreven eñ geclaecht, ende tot geen ander eynde voortgebracht, dan om te verwackeren den yver van de Classen, daer onder de respective Cameren sijn, ten eynde dat by de selve en de vergaderinge van de XVII door haer voorsorge een meerder getale van Predicanten vercregen mochte worden. twelck ook door Gods genade tot hier toe gelucklick succes heeft gehadt, gelijck wy hopen dat de goede Godt sijn genaede daer over sall continueeren, alsoo by de laetste vergaderinge van de XVII resolutie is genomen om van nieuws ses Predicanten naer Indien te senden, gelijck met deese schepen van wegen dese Camer afgesonden wordt D. Arnoldus Blank, een jonckman van seer goede geleertheyt, van vromen en godtsaligen wandel, sijne gemeente in het graeffschap van Meurs (daer hy eenige jaeren met grooten loff heefft gestaen) seer lieff en aengenaem, ende verhoopen dat wij met het vertreck van de naeste vloote een ander bequaem persoon sullen connen uytvinden, gelijck wy ook niet en twijffelen of daer sullen van de Br. in Seelandt vanwegen die Camer ook eenige Predicanten afgesonden worden. Ende derhalven waerde

Br., wij versoecken vriendelyck dat in toecomende schrijven tot verkleeninge eñ verachtinge D^s. Junii moge achterwegen blijven, opdat daer uyt geen vordere twistschriften en ontstaen. Laet ons soecken ende trachten hetgeene tot vrede dient ende tot malkanders stichtinge. Dese uwen laetsten brieff is met te veel galle gemengt, de penne is veel te scherp, de expressien sijn te bitter tegen uwen medediensteknecht, eñ Br. laet ons niet te onrecht toornich sijn op onsen Br. Laet ons niet ydelick eere soecken, malkanderen niet tergen, malkanderen niet haten, niet doen door twistinge offte ydel eere, maer door ootmoedigheyt èen yegelycken den anderen beeter achten dan ons selven. Dit hebben wy, seer waerde Br. niet connen naelaten uyt broederlycke lieffde en genegenheyt tot vreede en eendrachtigheyt daer by te voegen.

Voorts aengaende UE. versoeck van het drucken van het Formulier des Christendoms eñ dat op tweederley wijse, int duytsch alleen, en int formosaensche en duytsche, het een tegens het ander, over sulcx hebben wy den H.H. Bewinthebberen voorgedragen en gerecommandeert in haer vergaderinge der XVII, dewelcke tselve hebben toegestaen, so dat wy hopen en vertrouwen, dat de exemplaren UE., wanneer die gereedt sijn, sullen toegesonden worden.

Wat belangt den staet van Gods Kerke hier te lande deselve is noch in goede ruste, vreede eñ eendrachtigheyt, gelijck ook onse gantsche vaderlandt; eñ verlost sijnde door Godts seegen uyt onsen langdeurigen en bloedigen oorlooge, sitten een iegelyck onder sijnen wijnstock en vijgeboom, waervoor sijnen H. Name te hoogsten moet sijn gepreesen. Hy geve dat ons tselve ter salicheyt mach gedijen hier ende hier naemels.

Wat aengaet de boecken int voorleden jaer by UE. versocht, deselve hebben wy van de EE. heeren Bewinthebbers verkreegen, so dat UE. deselve hebt te verwachten. Alsoo doch, dat UE. niet en sall van hier toegesonden worden een besondere kasse met boeken, want de gemelte Heeren haer daertoe niet en willen verstaen, maer sult

uwe noodighe boeken moeten soeken tot Batavia, offte sullen UE. van daer toegeschickt werden. Voorts Eerw. godsalige etc.

MATTHIAS MEURSIUS, coetus deputatorum ad res indicas p. t. scriba.
JOHANNES RULITIUS.
OTTO SIMONS, ouderling.

Minuut.

Archief Classis Amsterdam, Inventaris II. a. (*Extract-brieven* etc.) 1645—1655 p. 75.

LXXXVIII.

DE GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Vooruitgang van het Christendom. Bij gebrek aan predikanten wordt het raadzaam geacht de vleugelen niet te wijd uit te slaan, maar het eens verkregene vaster te gronden. De predikanten danken voor de bevordering van hun werk. De kosten daaraan besteed zullen rijkelijk door de geestelijke vruchten worden vergoed.

Vertrecht heeft, ofschoon door hartzeer en ligchaamszwakte gedrukt, in het belang der zaak zich nog voor een jaar verbonden.

Het volk om de Zuid wordt moedwillig. Strenge procedure wegens het vermoorden van een krankbezoeker.

Casteel ZEELANDIA, 31 Oct. 1650.

. . . .

Met de christelycke leere inde dorpen ende districten daer praedicanten remoreeren, gaet het op eenen progressiven voet, ende vindt yder in sijn quartier wercx genouch om de geene die beginnen haer oogen te openen, de volcomen fondamenten ende rechte wegen ter salicheyt in te planten. Het getal der kerckenleeraeren tot alsulcken grooten werck

is te cleen ende sullen wy consequentelyck onse vleugelen (de wijle doch niet apparent is, dat oyt de praedicanten alhier in volheyt sullen connen gesonden werden) niet heel wijdt over Formosa mogen uytspreyden. Want beter ist weynige inde naestgelegenste dorpen wel te onderwijsen, dan, veel wercx over hoop halende, velen maer stucxgewijs te leeren, ende is uyt dit eerste concept oock vry meerder vrucht als van het ander te trecken, aengesien het niet mogelyck wezen sal oyt tot het rechte scopus te geraecken, off de leere moet inde hier naest gelegenste plaetsen soo fondamenteel geleyt werden, datse uyt haer selven voortteelen can, ende dan staet het metter tijdt te hoopen, dat (voor al door de genade eñ krachtige werckinge Godes) het Evangelium alhier onder de Heydenen te prediken vruchten voortbrengen sal, die der bekeeringe weerdich sijn.

Alle de respective praedicanten bedancken UEd[ts] hoochlyck voor de goede sorgen die, tot de bevorderingh van haer heylich werck, int zenden van soo veel nodige boecken dit saysoen hebben gelieven te dragen, ende houden sy luyden by ons noch continueel hardt aen om met een druckerye alhier g'accomodeert te mogen werden. Wy verseeckeren UEd[ts] dat d'oncosten, die daer aen gedaen wierden, soo groot niet vallen souden, off de nutticheyd vandien sal tot bevorderinge van den waren Godtsdienst meerder waerdich wezen; dies wy aengenomen hebben dese saeck iterativelyck aen UEd[ts] te recommanderen, met versoeck daer op favorabelyck gelieven te disponeren.

Gemerckt den praedicant Jacobus Vertrecht, wie nu al den tijdt van drie achtereenvolgende jaeren in Favorlangh den dienst waergenomen heeft, ende aldaer door sieckte (behalve 't verlies van sijn huysvrouw ende oudsten zoone) zeer, jae zoodanich verswackt geworden zij, hem niet wel mogelyck is, daerinne by langer continuatie te connen volherden, en noch te meer, om dat van Godt de Heere met een sware breucke besocht is, soo heeft dierhalven aen ons ende den kerckenraedt instantelyck versocht hem licentieeren wilden dit saysoen van hier te mogen vertrecken.

Waerinne door ons (hoe wel desselfs impotentie met medelyden aensiende) niet heeft connen getreden werden, alsoo geen stoffe en hadden om in sijn plaetse te connen stellen, eñ dat met desselfs subyt vertreck het werck aldaer in corten dapper verachteren conde; dies hem bewogen hebben noch een jaer te continueeren, met beloften het aenstaende saysoen te zullen vertrecken, ende nu ontrent UEd[ts] te solliciteren dat voor sijn overblijven, als oock uyt consideratie al vier jaeren sonder verbandt op sijn oude gagie van 130 Gulden 's maents overgedient heeft, een eerlycke belooninge genieten mocht, daerinne wy dan zijnent wegen versoecken dat UEd. hem wat contentements gelieven te doen; oock het aenstaende jaer in sijn plaetse ons van een ander goedt predicant te versien, opdat alsoo desselfs vertreck de voortplantinge van Godes Kercke geen hindernisse te veroorsaken compt . . . .

. . . .

In somma, dit volck (*nam.: in de Zuidelyke dorpen*) beginnen hun geheel tot moetwil te begeven, daerinne, tot voorcomingh van meerder quaet, wel een weynich dienen gestudt te werden, te meer dominus Olhoff seer claecht, datse oock niet langer ter Kercke noch Schoole begeeren comen. . . . .

. . . .

Binnen den kringh der hier naest gelegenste vlecken, ofte om beter te seggen inde districten daer predicanten resideren, en wort van geen ongeneuchte, ofte het minste oproer, gewaecht. Den rechtschuldigen moordenaer, die 't verleden jaer in 't dorp *Tackeys* den kranckbesoecker om 't leeven gebracht heeft, is noch niet uytgevonden. Een vande twee suspicieerden, die hier voor dezen op scherpe inditien daer over getortureert zijn, is wel kreupel en lam gestorven, ende den anderen gaet alhier vast, op naeder indicien, in de kettingh. UEd[ts] voorstel ende ordre om den schuldigen dezer misdaet uyt te vinden, namentlyck met het looten van briefjens onder het geheele dorps volck, dat mannelyck ende boven de vijftien jaeren oudt is, zal voor-

waer voor de tien ongeluckige, die sulcx te beurt valt, soo langh in de kettingh te moeten gaen, tot dat de rechtsehuldigen te voorschijn compt, wel een hardt gelach zijn, ende soude wel connen wezen datse alle, tot haer onschuldt, hun leven lanck inde kettingh mosten gaen, alsoo misschien eenen guyt, sonder ymants bywezen, des nachts, dese moort alleen gedaen heeft, ende soo sijnde ist niet apparent wy licht achter de waerheyt sullen comen. Evenwel canmen hier af een preuve neemen, doch sullen wy dit eerst met de praedicanten Vertrecht ende Happartius communiceeren, ende wel grondich onderstaen moeten, off dese maniere van doen de Tackeyers niet all te seer verbitteren soude. . .

. . . .

Kopie
Rijksarchief.

LXXXIX.

DE KERKERAAD VAN TAYOUAN AAN DE COMMISSIE AD RES INDICAS VAN DE CLASSIS AMSTERDAM.

(*Conf. Archief I, p.* 88.)

Belofte van trouwe correspondentie. Vooruitgang. IJver van Happart en Vertrecht. Meer arbeiders zijn noodig. Verlangen eene drukkerij. Verdediging tegen de beschuldiging, dat zij Junius onbillijk hebben beoordeeld.

D'EE. Br. des Classis van Amst. gedeputeert over de kerkel. saken van Indyen. TAYOUAN, 10 Nov. 1650.

Eerwaerde, godvruchtige, wijse, discrete seer Geleerde.

UE. seer waerde letteren van den 4[den] Octob. 1649 1) sijn ons tot sonderlingh genoughen in Augusto laatstleden wel geworden. UEE. brandenden ijver tot de eere Gods, onver-

---

1) Zie n°. 85.

moeyde arbeydsaamheyt tot den opbouw onser Indische Kercken, ongemeyne zucht tot eendracht en vrede, mitsgaders so minnelycken aanbiedingh, ja noodigingh, tot onderlinge correspondentie, gelyc het sijn so vele levendige uytdrukseels van UEE. heylige gedachten, so sullen ooc hetselve by ons altyt blyven so vele solpherstecken tot ware liefde end eerbiedicheyt t'uwaarts. Beloven over sulcx onse vorige stilswygentheyt voor het toecomende door ordinare end wydloopiger openingh vanden staat der Formosaansche gewesten ryckelyck te sullen vervullen; met ernstiger bede dat UEE. insgelycx, naer oudt en loffelyck gebruyck ontrent andere Kercken, ons uwe liefde en doordringende wysheyt naar gelegentheyt van saacken jaarlycx gelieft te bedeelachtigen.

Waertoe wy meynen so veel te gewichtiger redenen te hebben, als ons een swaarder end lastigher pack de schouderen nederdruckt, waardoor wy telkens wederom genootsaact worden, menichmaal niet sonder groote twyffelingen des herten, uyt te roepen: „Wie is tot dese dingen bequaam?" Want wy houden 't daarvoor wel, dat UEE. (schoon oock het selve in UEE. letteren verswegen werdt) uyt so mageren onderwys der afgeloopen jaren, niet veel groote effecten en cont te gemoete sien; nochtans meynen wy schier dat UEE. gedachten in desen noch al seer hooghe klimmen boven de waarheyt vande sake selfs. Oversulcx souden wy 't achten voor een onvergeldelyke weldaat, by aldien UEE. naar uwe wysheyt, geleertheyt end diepe ervarentheyt geliefdet ons oordeel of te verbeteren, of te verstercken met een accuraat concept, tot stichtingh van Gods Kercken te gebruycken.

Maar nu moeten wy ooc yet seggen over de dorpen by noorden *Tilocen*, alwaar nu ontrent ses jaren geleden den Eerw. D. Simon van Breen de eerste fondamenten des Christendoms verstandelyc end geluckelyck te leggen begonnen heeft, 't welc sedert sijn E. vertreck door den Eerw. D. Jacobus Vertrecht, voorleden jare door D. Gilbertus Happartius gesecondeert, niet met minder industrie en neer-

sticheyt tot op heden achtervolcht is geworden. In welck geweste seker alles vanden aanbeginne af met so goeden ordre aangevangen, met so onvermoeyden yver gecontinueert is, dat we by verloop van tijdt seer gewenste gevolgen daarin te gemoet sien. En is nu D. Vertrecht in die tale so verre geavanceert, dat niet alleen verscheyde goede stucjes tot grondslagen des Christendoms door sijn E. int Favorlangs sijn gebracht, als bysonderlyck eenige predicatien end een tsamenspraak tot verwerpingh der heydensche goden en haren dienst, end tot aanwijsingh van den waren God, maar dat ooc tot onser verwonderinghe al ettelycke malen in geseyde tale selfs gepredict heeft. Is ooc by sijn E. het onderwijs der bejaarden aangevat, van welcker successen wy nochtans niet veel seggen connen, naardien het maar sijn begonnen wercken, en wy ooc van tijdt tot tijdt ondervonden hebben, dat de jeucht tot oversettingh in den hof des Heeren de beste, indien niet de eenige, plantsoenen sijn. Weshalven wy dan ook te meerder reden hebben om ons sijns voornemens tot vertreck naar 't vaderlant, nu inde voornaamste cracht van sijnen dienst, en wanneer de velden aldaar beginnen wit te worden tot den oogst, van herten beclagen. Want ofschoon D. Gilbertus Happartius 1) een man onder ons inde jeucht sijnes tijts en van goede gaven, D^ni^ Vertrechts collega in dat geweste, des vertreckenden welgeregelt spoor ongetwyffelt wel houden sal, so en is het nochtans nauwelycx met de penne uyt te drucken wat gevoeligen nadruck dese verwisselinge der predicanten in dese so teedere Kercken geeft. Waaruyt wy dan ooc oorsake genomen hebben voorleden jare den E.E. Broederen van Batavia seer ernstelyck te recommanderen, dat dese Formosaansche quartieren, wast mogelyc, altijt met Pred. wierden voorsien, die buyten den ordinaris ganck voor een ruymte van jaren aan de Indyen waren verplicht. Andersins, Eerw. Br., men oordeele so men

---

1) Happart gaf een *Favorlangsch Woordboek*, door van Hoëdel in het archief van den Kerkeraad te Batavia gevonden en in 1842 uitgegeven.

wil in Nederland van dese Kercken, indien we doorgaans blyven worstelen met die onverwinnelycke swaricheyt der steets vertreckende Pred., wy sijn ten hoochsten beducht dat den gezegenden stant van wel-geregelde chr. Kercken alhier, indien oyt, immers seer late sal werden gesien. En noch heeft sich onsen meergemelten medebroeder seer beswaarlyck geseggen laten om selfs dit loopende jaar sijnen seer nutten dienst alhier te besteden. Edoch al ist dat wy so spreken, en uyt het innich gevoelen onser herten spreken, so en clagen wy nochtans geensins over sijn E., maar alleene beclagen ons selven. D. Vertrecht heeft seker als een getrouw bedienaar des H. Evangeliums nu 17 jaren lanck de Indische Kercken by gewoont, en te midden onder de travailles van sijn dienst, met vele sware onlusten strijdende, sijn gesondheyt en leven niet dierbaar gehouden, om onder verscheyden Heydenen te vercondigen het Evangelie der genade Gods, tot dat eyndelyck sijn gesontheyt en ooc voorleden jaar sijn wederpaar in sijnen ouderdom verloren hebbende, de last beyde sijns lichaams en sijner sware familie sijn E. de nootsakelyckheyt van vertreck hebben opgeleyt. Nevens D. Vertrecht ontvalt ons noch tegens het volgende jaar eenen tweeden predicant Daniel Gravius, die byna om gelycke redenen sijn dimissie versocht en gelyck betaamde verkregen heeft. UEE., so wy vertrouwen, sult uyt Nederland dese schade hier, end andere ooc elders in onse Kercken geleden, met liberaalder toevoer van nieuwe en bequame mannen resarcieren, gelyck wy dan ooc, naar de liefde en bijsondere sorgen der E.E. Br. van Batavia, ons gedeelte daarvan durven te gemoet sien.

Maar noch een sake is er waartoe wy UEE. gunste, hulpe en wysheyt, gelijck ons die ten hoochsten nodich sijn, also mede op het alderernstelycst versoecken, namelyc tot inductie der E.E. Heeren Bewinth. om ons hier op Formosa een druckerye toe te staan. Dit alleene behoort UEE. van de kennisse deser nieuwe Christenen een kleyn gevoelen in te drucken, behalven dat het by ons als een crachtich motif tot ons voornemen wert gealleguëert, dat al

het onderwijs onder so vele end volcrycke dorpen eenelyck door het voorseggen van een of twee Schoolm[rs], onder een groot getal naseggers, dese lieden wort toegebracht. En dat t'elckens, om de groote menichte des volcx en om haar niet te veel te vergen, met stilstant van 2 a 3 weken, welcken tijt gedurende het reets geleerde in eene weke, hare memorie en goetwillichheyt (beyde dicwils uytermate cranck) moet aanbevolen blijven. So datse niet selden op haar beurte wederkeerende, bevonden worden, door gebreck van boecken, terugge waarts te sijn gegaan.

Wat soudet hier ons een courage geven in onse moeyelycke diensten, wat voortganc in ons werck, dat en wy en dit volck van dese verdrietige end lancwylige maniere van onderwysen ontslagen sijnde, men naar allen schijn de jaren, ten aanzien van haren voortganck, in maanden, ja by velen (gelyc wy daarvan eenige preuven genomen hebben) in weken sach krimpen. En dese nootwendicheyt staat noch dagelyx meer aan te groeyen, naardien, na so goede jaarlycsche progressen, den opbouw des Christendoms alhier niet berusten en can, niet berusten en moet by een formuliertien, eens van buyten geleert, maar sal men dienen te arbeyden, (ten sy dat men wille en hare kennisse en haren ontsteken yver weder verdwijnen laten) om haren geestelyken honger met gestadigen toevoer van nieuwe en van vaster spijse te versadigen. So ondervinden wy ooc dagelycx t'onser hertelycke droefheyt, dat, gelyck onser voorsaten gezegenden arbeyt, also ooc den onsen tot vormingh der kinderscholen (het eenich fondament der te bouwen Kercken) aangeleyt, t'eenemaal te vergeefs geweest en ooc voor het toecomende wesen sal, indien men dese reets brandende vlaswiecken niet gestadichlyc door eenige stichtelycke tractaten en onderhout.

Ja, hebben wy vernomen, 'twelck immers al te grooten schade en jammer is, dat onser lieden eenige, nu uyt de kinderschole gelargueert, in weynich tijds selfs lesen en schryven in den gront vergeten hadden. Altoos de H. Schrifture, immers eenige deelen derselven, moeten haar ter hand

gestelt worden, indien wy 't niet met die van het Pausdom voor gewin en achten, haren lust tot de goddelycke wijsheyt en onwetenheyt t'onder te houden. Behalve dat dit ooc een crachtich middel sal sijn tot voorcominge van die schadelycke veranderingen, by het versterf of vertrec der predicanten alhier, die so veelvuldich sijn. By welc geval immers de forme, ja ook de materie des onderwijser t'elkens wert gealtereert, indien niet t'eenemaal vernieuwt: 't welc niet geschieden can alsser eens naar rijp overlech een nuttich reglement is beraamt, en door den druk bestendich gemaact, waardoor dan ooc het onderwijs der vorige predicanten eenigermate gecontinueert en vereeuwicht werdt.

En so verre ist van daar, dat de swaricheyt der oncosten in desen hare EE. van het inwilligen onses versoucks afschricken soude, dat wy selfs de vermindering veler lasten hierdoor beloven durven. Want daar nu de scholen door 3 a 4 Duytsche schoolmeesters en noch eens so veel Formosaansche leeraars (in groote dorpen door meer) geregelt en onderhouden worden, achten wy, dat met nodige boecken sijnde voorsien, ons goede voornemen misschien door half so veel meesters, in veel korter tyd, met ongelyck beter successen tot ontslakingh des volx op de helft der schoolverschijningen en t'onser merckelyke tijdwinningh tot andere diensten sal te bereiken sijn.

Ja alst immers daar op aan quam, soudet, ons dunckens, noch ongevoechelyc, noch onbereyckelyc sijn door een civilen prijs, by d'ingezetenen voor de boecken te betalen, de oncosten der gesegde druckerye te compenseren, en also de EE. Comp. geheelyc buyten last te stellen. En wat is het toch, als men het wel insiet twelck wy begeren, dan een smal druckertjen met een half gesleten letter en een matich gereetschap van cleynen omslach, om maar alleen de hoochste en ondrachelycste gebreckelyckheyt te ontgaan. Onse gedachten en leggen niet tot groote en costelycke werken, maar eenelyck tot cleyne doch seer noodige schoolbehoefticheden, welckers derven ons gedurich so hangen doet aan d'eerste elementen, datwe, vermits het snel ver-

loop van onse end onser scholieren jaren, noyt tot het pit van onse bedieningen opklimmen connen, en so verslijten wy vast onse dagen en voorneme crachten in het stof. Men heeft ooc niet te vreesen, dat deser end gener wackerende schryflust de EE. Compagnie tot costen en onse Kercken misschien tot last gedyen mocht, aangesien wy voornemens sijn (tot ons oochgemerc comende) die vloedt so wel te bedammen, dat hy niet lichtelyck tot overstroomingh swellen of ooc doorbreecken sal.

En wat apparentie isser ooc, dat dit ons nootsakelyc intent int vaderlandt sou te voltrecken sijn, door het overschicken van dese end geene dingen, by ons als alhier verordent en toegerust tot den druck, nadien niet alleen de vreemdicheyt der tale deses volx, maar ooc de verscheydenheyt der Formosaansche talen; die immers so vele sijn en gene gemeenschap altoos met den anderen hebben, ons alle hope van eenige hulpe by de vertrockene predicanten te sullen vinden, ganschelyc beneemt. Weshalve wy ooc niet weynich sijn beducht over het drucken van het Formulier des Christendoms, voorleden jare de EE. heeren Bewinth. aanbevolen, en vreesen schier dat het ons wel in so mismaakten gedaante toecomen mochte, datwe in ons voornemen niet weynich sullen bedrogen vallen. Dese en andere consideratien meer, die UEE. door eygen overlech licht te voren comen, sullen, so wy vertrouwen UEE. opwecken om achtervolgens uwen gewoonlycken yver tot den opbouw onser Kercken de behulpsame hand te slaan aan dit goede werck, waardoor UEE. ons end onse Kercken een onberouwelycke weldaadt toebrengen end inder eeuwicheyt aan UEE. verplichten sult.

Eyndelyc moeten wy noch yet seggen, principalyck wel tot replicque op den uwen, waar in ons voorwaar so sware beschuldigingen werden te laste geleyt, datwe, sonder de hoochste ongevoelicheyt of onbetamelycke securiteyt over onsen goeden name, die niet en connen onbeantwoort laten.

En is by ons gewisselyck niet sonder verwonderinge aangemerct, dat ons even in dese selve letteren, die ons bysonderlyck wel als liefdeloos afmalen, w'en weten niet naar wat oordeel van liefde, so vele vremde consequentiën end besluyten worden opgedrongen, die ten minste also verre sijn van onse voorgedachten, als van de waarheyt van de sake selfs. Van dese soorte is het, dat wy in UEE. letteren gesecht worden vele gesproken te hebben van de successen onses dienstes, die wy t'onser leetwesen insonderheyt nu over 2 jaren, niet seer en hebben connen roemen.

Dat by ons D. Junii dienst werdt veracht en gevilipendeert. Even als of daarom D. Junii dienst wierdt veracht, omdat wy naar waarheyt seggen, dat hier maar kleyne beginsetjes des Christendoms werden gesien, en dat by Junio geensins Kercken naar gelaten sijn, die in kennisse en godsalicheyt ooc de alder volmaacste der apostolische tijden te boven gaan.

Dat D. Junius geen kennisse deser vremde tale en hebbe gehadt; — omdat wy gevoelen end daarin noch dagelyx meer werden geconfirmeert, dat den grondt deser tale noyt so verre by hem is verstaan geweest, dat hy, na sijn voorgewend, eenige studenten in 9 maanden tijts by grammaticale instructie tot het predicampt bequaam maken sou.

Dat D. Junius selfs, naar ons seggen, de clachten over het verval der formosaansche kercken in Sinodo soud hebben ingebracht; twelck ons noyt door het hooft en is gewaayt. Maar wel, dat sulx bij hem aan d. EE. Bewindhebberen schriftelyck is geremonstreert, waarvan ons de afschriften by haar EE. selfs toegesonden sijn, en versochten dat, gelyck in Sinodo dese clachten waren gedaan, ooc aldaar ons onschuld door verthooningh onzer letteren blijken mocht.

Dat wy spraken van de effecten Junii, even als ware sijnen arbeydt op Formosa t'eenmaal te vergeefs geweest. Omdat wy alle het daar voor houden, dat de gevolgen geensins en beantwoorden de lancduricheyt sijns verblijfs op dit eylandt en ongelyc minder sijn voorgeven; een sake die wy

ons niet en ontsien het oordeel van sijn eygen vader ofte broeder over te geven. Sekerlyck dese odieuse en by onse letteren onverdiende gevolgen, noch met UEE. wijs oordeel, noch met uwe liefde te wel accorderende, souden ons dieper in het herte gaan, indien wy niet en dachten dat misschien UEE. attentie omtrent het lesen onser brieven door gewichtiger besicheden en ware gekrenct geweest. Maar wy vinden ons meer geraact, dat we, niet alleen door de boven aangetogen consequentien, maar selfs met uytgedructe woorden beschuldicht worden te sondigen tegen den aardt der liefde.

Maar waarom doch E. Br., dusdanigen archwaan tegen ons opgenomen? Waarom, D. Junio te geval, de clare ondervindingh van so vele onpartijdige predicanten, ja van onse gansche kerckelycke vergadering tegen geloopen? Is dit de reden? Omdat wy uyt de materie van D. Junii onderwijs besluyten slechte effecten en cleyne vruchten? Maar behalven dat, ons dunckens, ditten seer goed besluyt sij, gemerct het effect de cracht der oorsake niet excederen en can, en God in dese tijden niet en plach door immediate openbaringen te wercken. Redenen efter niet anders dan om UEE. wille bijgebracht, die door oculaire inspectie over de waarheyt deses geen bericht ontfangen cont. So seggen wy daarenboven datwe spreken en oordeelen niet uyt consequentien, maar op aanschouwen selfs. Wy hebben wel geleert, dat in sake van twijfelingen de liefde het beste omhelst; maar daar een vaste kennisse, gebouwt op eygen gesichte predomineert, te oordeelen tegen onser kennisse, so sterck in onse liefde niet.

End en vreesen wy geensins, dat we uyt desen hoofde by verstandige herssenen voor wraac-, eer- en twistgierich sullen gehouden worden. Of by aldien wy mogelijk so eensijdige censeurs ontmoeten, wy én sullen voor het toecomende daar tegens niet anders setten, als de oprechticheyt van onsen wandel, die wy hopen, dat also crachtelyc het getuychenisse der vromen hebben sal, tot maintenue der waarheyt, als D. Junius, die wy hooren, sien en tasten, dat de christenwaerelt niet weynich en heeft geïmponeert.

Waarop, indien nochtans ooc bespottingen onser vyanden volgen, dat laten wy verantwoorden den geenen die hiertoe de gronden hebben geleyt; ten sij mogelyc dat men het voor swaarder schultbaarheyt houde onwaarheden te ontdecken, als de eerste door een tweede te verstercken.

Dat D. Happartius ooc voor desen, naar sijne zedicheyt, so wel van D°. Junio en sijnen dienst heeft gevoelt en is geensins te verwonderen, als men aanmerct wanneer dese sijne letteren geschreven sijn, namelyc tsijner eerste comste op Formosa, wanneer sijn E. door eygen ondervindingh de schellen sijner oogen noch niet en waren afgevallen. Maar wat het innich oordeel deses waerden mans naderhandt sij geweest, is immers baarblijckelyc uyt sekere sijne gravamina, verscheyde professoren in Nederlant voorgestelt, waar in sich becommert thoont de kinderen selfs van dese Christenen in verscheyde plaatsen te doopen.

En tot een besluyt protesteren wy heylichlyc, en bysonderlyc hy die voorleden, ooc desen jare, door ordre onser kerckelycke vergaderinge de penne heeft gevoert (waarvan ooc een speciaal bewijs by UEE. te bespeuren is in de letteren der EE. Br. van Batavia, aan UEE. by denselven anno 1646 den 17 December naar sijn beste gewete geconcipieert) dat wy alle door al te goeden gevoelen van D. Junii dienst en daarop gevolchde vruchten, even in die selve dwalinge ontrent den toestant der Formosaansche Kercken gesteken hebben, waardoor wy bemercken dat ooc noch heden vele vrome lieden in Nederlant sijn verruct. Maar tsedert dat wy selfs in dit so hooch geroemde werc insiende, de *materie* des onderwys so ongenoechsaam, de *forme* so onaardich, de *gevolgen* so geringh ondervinden, en hebben wy niet moeten noch connen anders oordeelen van dit gansche bedrijf, dan dat het voor het principale maar is wat opgesmuct en geblanket, mogelyc bequaam om eenen onachtsamen, loopenden, of der tale onkundigen visitateur te misleyden, maar geensins om een rechtschapen ondersoeck, en veel min eenige jaren uyttestaan. Tegen dusdanige onvraackelycke ondervindinge te gevoelen en

achten wy niet te wesen een werck van liefde, maar of van een gansch lakelycke vleyerye, of van een hartneckige sotheyt, end en weygeren wy geensins gelijcke ontdekkinge der waarheyt over ons doen te verwachten, indien wy ons, naar het exempel van D. Junii, deses waardich maken. En of wel wy niet en loochenen, datwe, ons dunckens nochtans genoech getercht, hier en daar al een woordeken van scherpicheyt in onse voorjarige letteren hebben gebruyct, so houden wy ons efter versekert, nergens besyden de waarheyt uytgesprongen te sijn. Ooc en hebben ons geen redenen ontbroken, waarom wy eenmaal ten laatsten het momaangesicht aftreckende, over den staat deser Kercken het wit wit en het swart swart hebben genoemt. De eere onser overledene medebroederen, by Junium oneerbiedichlyc aangetast; de waardye der waarheyt, door w'en weten niet uyt wat te grooten sedicheyt onser voorsaten, dus lange verswegen; de billicke vreese, dat ons eyndelyc alles ten schulde sou toegemeten worden, ja de reets geintenteerde beschuldigingh tegen ons in Synodo en by de EE. Bewinth., en beyder daarop gevolchde doleantien tot Batavia; het duchten dat onse naarsaten haar t'eenigen tyt deser onser stilswygentheyt beclagen mochten, en boven allen den expressen last van den Heere Gouv. Gen. en de Raden van Indyen, ons aangeschreven, hebben ons, ooc eenichsins daartegen strevende, dese nootsakelykheyt opgeleyt. Ondertusschen en weygeren wy geensins, op UEE. so ernstige end ten hoochsten lieve aanmaninge, dese materie voor het toecomende onder de assche der stilswygentheyt te begraven, mits dat ooc by D. Junio niets geattenteert en werde waardoor en onse eere, en de waarheyt, en onse vryheyt werde ondermijnt. De bewijsen onser eerst gedane openinge, by ons belooft en by UEE. afgeraden, sijn al lange voor den ontfanck uwer letteren afgeschict geweest en oversulx als gevlogen woorden onwederroepelyck. UEE. gelieve te gedencken, dat wy sijn de beledichde partye, den welcken al het achterstal van den eens ten onrechten opgeheven roem deser kercken stont toegerekent te worden,

en dien het ooc niet en betaamden so prodigaal van hare eere te sijn, datse niet alleen den sedigen lof hares eygenen wercks missen, maar ooc de schuld van eens ander misdrijf met stilswygentheyt dragen, ja die ooc op de schouderen harer nacomelingen, buyten alle verdiensten, leggen souden.

Tgene onderwylen by ons mogelyc door indignatie, of al te groote hittigheyt van yver voor de waarheyt sij gepecceerd geweest, dat versoecken wy, dat ons in het oordeel uwer liefde werde gecondonneert end onse menschelyckheyt toe gegeven, gelijck wy ooc onsenthalven beloven alle redenen van offensie, ons by D. Junio toegebracht, in der eeuwicheyt niet meer ten quade te gedencken, en also van dit drucken der neuse, twelc wy weten bloet voort te brengen, een eynde sullen maken.

De boecken end andere schoolbehoefticheden, daar UE. in uwe letteren van gewaacht, sijn ons desen jare met so ongemeynen liberaalheyt door d'EE. heeren Bewinthebberen toegesonden, dat wy plichts halven hebben nodich geacht, end UEE. over hare goede sorge, end haar EE. door UEE. (dit is onse ernstige bede) ten hoochsten te bedancken, en meynen datwe nu voor 2 jaren volcomentlyck wel sijn voorsien, sulx datwe voor ditmaal niet eyschen sullen, dan eenelyck een goet getal testamenten end bybeltjens, welcker desen jare niet en becomen hebben.

Hiermede dan (*Het slot van den brief en de onderteekeningen, zoo ook het adres ontbreken.*)

Origineel
Archief Classis Amsterdam.

XC.

GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Ook Gravius vraagt om verlossing in het volgende jaar; hij wil zijn opvolger te Soulangh in het werk behulpzaam zijn. Achten zamenvoeging van geestelijk en politiek bestuur voor den vrede dienstig. Verlangen 2 nieuwe predikanten met 10jarig verband. De predikanten bedanken voor de gezonden versnaperingen.

Kasteel ZEELANDIA, 15 November 1650.

. . . .

By ons voorich schrijven hebben wy UEd. verstendicht, hoe den predikant Jacobus Vertrecht, om pregnante reedenen het naeste jaer zijn E. dimissie van hier was toegestaen, en dat dierweegen om desselffs plaets te vullen een ander van Battavia herwaerts gesonden diende. 't Is zulcx, dat naderhandt dominus Gravius oock versocht heeft dien zelven wech te moogen gaen, twelck wy nochtans geerne anders gesien en liever gewildt sich tot langer continuatie genegen hadde gethoont. Edoch, dewijle by den Tayowansen Kerckenraedt zijne gealligeerde redenen, die hem tot dit vertreck gemoveert hebben, naer goede overwegingen voor pregnant aengenomen zijn, ende daer op desselffs versoeck volcomentlyck hebben ingewillicht, soo ist dat wy 't zelve in diervougen, op 't welbehagen van UEd., naer uso hebben geapprobeert, onder expres bedingh, gelijck den Kerckenraets resolutie vermeldt, hy Gravio, volgens desselffs gedaene beleeffde presentatie, geobligeert wesen sal, ingevalle door eenich interval van versterff, ofte het achterblijven van het behoorlycke predikanten secours, kerckenleeraeren, tot verachteringh vanden christelycken bouw hier te lande,

mochten comen te gebreecken, als dan noch een jaar in dese gewesten over te blijven. Zijnde dominus Johannes Cruyff reets in desselffs plaets tot *Soulangh* beroepen, om alsoo noch voor gemelten Gravius vertreck inde taele geverseert te werden, en alsoo allencx tot dat buyten werck inne te treden; zullende middelerwijle de Tayowanse Kercke onder hun tween bedient werden. Tegens welck voornemen eñ concept, als daer op gevolchde elecxtie, wy niet sonders in te brengen gehadt hebbende, is 't zelve by ons, zoo veel 't politycque werck aldaer aengaet, mede geavoyeert, niet denckende UEd. daerinne eenige de minste alteratie zullen maken, alsoo Moses en Aaron aldus in een gevlochten wesende, alsulcke combinatie wel de meeste vreede en grootste gerustheydt op Formosa baert; daer inne soo lange continueeren zullen, tot dat UEd. het contrarie mochten comen te mandeeren; en wy blijven met de aenstaende scheepen, in plaets van een, nu twee nieuwe predikanten verwachten, om te plaetsen daer de gelegentheyt [sich] meest comen te presenteeren sal, daer op ons blijven verlaten zullen. Jonge geleerde mannen, die thien jaeren verbonden zijn, connen inde bekeeringe der Heydenen den besten dienst alhier doen, daer ter contrarie andere, eerse een weynich oeffeningh inde taele krijgen, hare jaren van verbant genouchsaem afloopen, en dan dickwils haer retret naer 't Patria nemen, 't welck de voortplantinge vande christelycke leere alhier zeer naedeelich is en soo doende weynich vruchts in veele jaren voortbrengen sal. In dese materie der predikanten wesende, gedencken wy aende recommandatie, die zylieden ons gedaen hebben, om UEd. haeren 't wegen hoogelyck te bedancken voor de gesondenen wijn en booter, hun tot een gedachtenisse toegevoucht, daer by den gouverneur zijne dancksegginge wegen de ontfangene provisien voor desselffs taeffel oock is doende, met excuse dat tselve inden voorige brieff door obmissie niet behoorlyck is geschiet. . . . .

. . . .

Hiermede enz. Int Casteel Zeelandia ady 15 November

a° 1650 get. NICOLAES VERBURCH, FRED. COYETT, DIRCQ SNOUCQ, ANTHONIS VAN BRONCKHORST, GABRIEL HAPPART, JAN DE GROOT.

Naer gedane collatie is desen met sijne origineele menuyt accordeerende bevonden.

ZEELANDIA 1° Dec. 1650.

FRED. SCHEDEL, *Secr^s.*

Rijksarchief.

CXI.

RESOLUTIEN VAN HET KASTEEL ZEELANDIA VAN 4 APRIL TOT 2 AUG. 1651.

De Gouverneur Verburch ontzet, sua auctoritate, den predikant Gravius, wegens vermeende injurie, zoo van kerkelijke als politieke bediening, met eene boete van *f* 1000 en opzending naar Batavia.

5 Juny 1651. Alsoo den predicant Daniel Gravius, hebbende dus langh mede het politycque ampt inde dorpen *Soulangh* ende *Bacoloangh* bedient gehadt, sich niet ontsien heeft sub dato 10 Nov. 1650 uyt *Soulangh* aen ons, den Gouverneur deses eylandt Formosa, te schrijven een uyttermaten schendigen, fameusen lasterbrieff, waer by hy den oppercoopman Dirck Snouck, onsen Raetspersoon ende Fiscael deser jurisdictie, berucht, becladt ende beduyt heeft te sijn een persoon van seer schandelycke, gruwelycke ende sonder bewijs van saecken voor ons onverdrachelycke lasteringe, soeckende den zelven (immers, soo ons tot noch toe niet anders gebleecken heeft, uyt pure invidie) vermits dese heymelycke accusatie, met wien hy noch cort te vooren aende taeffel des Heeren geseeten hadde, met veele valsche

inflictien totaliter te bestrijden, en sijnen goeden naem en faem, soo onder den last van onse verbitteringe en te verwecken haedt, genoechsaem gelijck als uyt te delgen. Weesende desen cabel van injurien tsaemen gevlochten uyt veelderheyt strengen van mesusen en delicten, selffs al te schandaleus ende onchristelyck hier punctuelyck te verhalen, sijnde (Godt betert) niet dan te veel onder de gemeente, tot diffamatie sijns persoons, verspreyt en ruchtbaer gemaeckt, sulcx geseyde calumnien by den voors. originelen lasterbrieff, onder ons berustende, die het behoort, t'allen tijden naeckt genouch can verthoont werden.

Op welcke schandelycke blasphematie dan by my in oprechticheyt geleth wesende, ende deselve geen sints onder stoel off bancken willende steecken, hebbe den beschuldichden gelast omme sich van dese accusatie, gelijck dat behoort, te suyveren, want met soodanige ten thoon gestelden raetspersoon niet voor en sach den dienste der E. Comp. alhier te cunnen bevorderen; te meer hy, Snoucq, selfs was den Officier, die alle lasteren behoorde te weeren ende, voor soo veel in hem was, ter straffe te vorderen.

Doch zedert dien tijdt harwaerts, onaengesien het iterative aenhouden van den selven impetrant Snoucq tot reparatie, niet wel gelegentheyt hebben gehadt daer in te treeden, is de saeck soo voor eerst wat uytgestelt, sijnde eylasen gebleecken wat al voor perturbatien en tsamen rottingen in deese Republycque door deesen geinflueerden lasterbrieff, met behulp van sijne voorstanders, nevens meer andere inconvenienten, ten principalen daer uyt spruytende, sijn voortgecomen; in sulcker vougen dat (Godt betert) deese plaetse in een staedt van twist en tweespalt sij gestort, de kercke en politie tot daverens toe aen den anderen gehist, jae alle faculteyten soodanich ontroert, dat selffs d'ordinare publycke vierschare van Godts heylige Ordonnantie deser plaetse (daer voor alle de christelycke vreede ende lieffde te presideren behoort) van dit schijnheylich laster fenyn niet en sijn bevrijdt gebleeven. Te meer alsoo sommige lieden der selver dan in deese, dan in geene collegien sessie hebbende,

van dit vergiff soo veele hebben ingesogen, en noch dagelycx insuygen, dat de voorbaricheyt van oordeel, voorgeselschapt met het daeruyt gegroeyde quaedt, by naer het uytterste toppunt van haere remedien beclommen hebben. Soo heeft den Gouverneur in gedachten genomen dese saeck, tot restauratie vande gemeene ruste en vreede, in Raede van Formosa, sijnde de hoochste vierschaer ofte rechtbanck hier ter plaetse, te laeten dienen. Doch daerinne, behalven sijnen persoon en den impetrant Snoucq, niet meer als een enckelde bevindende, te weeten den oppercoopman Frederick Coyett, die niet alleen een doodt vyandt van den selven Snoucq, maer, seecker tot ondienst van d'E. Comp., als deur gratie van sijnen wettigen Gouverneur, meer als te veel aen Gravio ende andere sijne mede comsoorten geclampt sij, — is te rade geworden, op het instantelyck versouck by naeder requeste vanden impetrant, den meer gemelten Gravius op 23 May verleden herwaerts te ontbieden, omme dat geschil, off by onderlinge compositie, off andersints naede rechtmaticheyt op eygen authoriteyt te beslechten. Invougen hy Gravius oock den 26 daeraenvolgende hier aen 't Casteel voor den Gouverneur, in presentie vanden inpetrant Snoucq en Secretaris van onsen Rade, Frederick Schedel, verschenen sij, werden hem, Gravio, voor eerst door den Gouverneur voorgehouden d'insichten van sijne dachvaerdinge, namentlyck dat hy soude, achtervolgens de voor desen aen hem gedaene mondelinge als schriftelycke insinuatie, alsnu moeten sijnen brieff rechtvaerdigen, 't sij door bewijs van saecken, 't sij door reparatie van eere, soo als des soude betaemen. Waer op Gravius diverse maelen repliceerde, dat antwoorden soude, als den voors. Snoucq sijn actie en bewijs waerinne geledert was, tegens hem soude hebben geinstitueert. Wanneer den Gouverneur soo wijders vervolchde: „dit request, dat ick u voorgelesen heb, is de geinstitueerde actie, ende den met u eygen handt geschreven lasterlycken brieff het bewijs van den impetrant." Doch Gravius voornoemt een anderen dray neemende, seyde, dat hy niet en soude cunnen off willen antwoorden,

ten ware hy voor een competente rechtbanck, te weeten voor den Raedt van Justitie, geroepen wierdt, waerinne hy voor eerst, behalven den voornoemden Oppercoopman Coyett, noch twee a drie andere stemmen, immers twee vaste en seeckere broeders des Kerckenraedts, namentlyck Capitein Thomas Pedel enden Coopman Pieter van Alphen, tsijnen voordeel sitten heeft, die hem, Snoucq, eenige maenden, mede door de selve infectie off persuasie van voornoemden lasterbrieff en andere particuliere passiën meer, het Nachtmael des Heeren hebben helpen ontseggen. Allegerende hy, Gravius, daer by onder anderen noch dese redenen, dat sich seer gegraveert, jae geinjurieert vont by het jongste placcaet, op den 8 May door ons ten noodigen dienst van d'E. Comp. nopende de insolente, suspecte vermetelheyt int uytgeven sijner sonder onse kennisse op eygen authoriteyt en segel gefabriceerde hoofdbriefkens, geemaneert. Oversulcx daeromme besloot ende verclaerde sijnen wettigen Gouverneur (waer van hy sich zelfs nochtans inden voors. lasterbrieff geroemt heeft een vrundt en gunstgenoot te sijn) sijne partye te weesen, voor de welcke hy, als cen ongehoorde saecke, niet en begeerde te recht te staen. Welcke verclaringe hy oock 's anderen daechs, sijnde den 21 May by geschrifte formelyck heeft staende gehouden, met verdere extentie, hy wilde dese saeck voor d'Ed. Heer Gouverneur-Generaal Cornelis van der Lyn verantwoorden; het waren maer geruchten die van Snoucq inden brieff geschreven hadde en selven in veelen niet geloofden waerachtich te zijn, nevens andere frivoole uytvluchten meer, tenderende eenelyck tot delay en om zijnen comptenten rechters macht, ter plaetse daer de faute geperpetreert is, crachteloos te maecken; twelck soo mogende passeeren, geen fauteur in dese Republycque gecorrigeert werden off iemant voor blamatie bestaen can. Blijvende Gravio oock voorts weygerich, niet tegenstaende door ons geroepen, naeder by den Gouverneur persoonelyck (ten sy in presentie van twee gecommitteerde uyt den Raede van Justitie) te compareren. Eyndelyck echter op dreygementen van autho-

riteyt verscheenen wesende, heeft soo vervolgens, om naeder satisfactie aengesproocken sijnde, by sijne verclaringe hardtneckelyck gepersisteert, en is soo wijders, sonder op decisie vande saeck te wachten, noch veel min van ons licentie off affscheyt te neemen, tusschen den 30 en 31 der verleden maendt met een swijgert naer *Soulangh*, plaetse sijnder residentie, door gegaen. Middeler wijlen den meergemelte Oppercoopmen Snoucq, by weege van schriftelycke replycke, verder om reparatie van eere aengehouden, ende des accusants redenen van naerder uytvluchten wederleydt en gedebateert hebbende, is hy, Gravius, den 2 deser andermael voor ons aent Casteel ontbooden, alwaer hem, om sijn lichtvaerdich wechloopen te eviteren, tot op 't afdoen deser saeck iterative gelast hebben te verblijven.

Alle welcke voorenverhaelde proceduyren en saecken van seer gevaerlycken eñ verresienden gevolge sijn, die niet anders, gelijck reets gebleecken is, als tot ontsteltenis en quaedt exempel van sijns evennaestens faem roovingen in deese Republycke en connen gedyen, en dienvolgende oock in dese soo verre affgelegene plaetse gantschelyck langer niet en dienen geduldet, bysonderlyck als uytgespogen sijnde door een bedienaer des heyligen Evangeliums, waer door de ontroeringen der herten en ergernisse der gemeente, die sulcx in een predicant niet vermoeden connen, soo veel te grooter en swaerder sijn. Soo hebben wy, den Gouverneur, naer aendachtich overlegh van saecken en diepe penitratien tot Godt Almachtich, niet anders cunnende voorsien off den voors. brieff van Daniel Gravius sy godtloos, leugenachtich ende den principaelsten oorspronck van alle dese vervloeckte ontroeringen, twisten en oneenicheden, en daeromme goedt gedacht, uyt crachte van onse personele authoriteyt, waer mede wy door wettige beroepinge ten dienste der E. Compagnie en ons lieve vaderlandt sijn gestelt als Hooft ende Gouverneur deeses eylandt, mitsgaders tot een Voetsterheer van Godes Kercke en sijn heylige Ordonnantien, dit ingebroocken quaet met de tegenwoordige middelen, ons noch overich gebleven, sooveel in ons is, te

weeren ende voor eerst tegens verderen aenwas te dempen, als ooek des gedefameerdens eere te repareeren.

Ordonneerende en besluytende daeromme van dato deses tegens den meermaels genoemden Gravius, opt adoy van dEd. Heer Gouverneur Generaal en Raeden van India, een suspense, off provisionele degradatie van sijn dus langh bediende ampt en gagie, soo int geestelycke als politycke, en dit voor den tydt, ofte soo lange tot dat ditto op Batavia sal sijn gearriveert, latende de vordere dispositie aan haer Ed. onse sup'riorcn, achtende soo een lastertonge middeler wijlen niet waerdich om Gods heylige Woort alhier onder ons gesach langer te vercundigen; verbeurende den selven noch daerenboven een pecunieele amende van duysent Carolus guldens, ten profijte van d'E. Compagnie, waer voor desselfs reeckeninge van verdiende maentgelden sal werden belast. Stellende wy de correctie van contumatiam over vrivole taxatie en denigratie van onsen persoon en desselfs authoritative macht in dese Gouverno mede ter discretie en dispo(si)tie der hoochste Overicheyt, van wiens wegen wy deselve hier te leen besitten. Zullende hy, Gravius, sich dan alhier soo voorts in Tayouan, tot het vertreck de schepen naer Batavia onthouden ende buyten bedieninge stille op en neder gaen, met verbodt eenige vordere lasteringh off roeringen van dit proces, noch by monde, noch by geschriften alhier ter plaetse te mogen voeren, ofte iets aengaende het selve sonder onse kennisse te institueren, off andersints te onderneemen, alsoo wy sulcx t'sijnen selffs beste en gerustheyt der gemeente dusdanich ten hoochsten noodich achten te behooren.

Aldus gedaen int casteel Zeelandia gelegen op Tayouan desen 5 Juny a° 1651.

Onderstondt:
NICOLAES VERBURCH.

Geauthentiseerde kopie.

Rijksarchief.

XCII.

DE CLASSIS AMSTERDAM AAN DEN KERKERAAD OP FORMOSA.

Durft zich den lof haar gegeven in de brief van 10 Nov. 1650 nauwelijks toeeigenen. Verblijdt zich over de uitbreiding van het Zendingswerk. Het verzoek om eene drukkerij is bij Heeren XVII overgebracht. Zij verheugt zich dat de kwestie tusschen hen en Junius in liefde beeindigd is.

11 September 1651.

Eerw. godsalige, seer geleerde, wijse ende bescheidene Heeren en Medebroeders.

Dat uwe EE. en W. in uwen laatsten brief, geschreven den 10 Novembris 1650 met sulke hooge verheffingen eñ crachtige uitdrukkingen gelieft te begroeten onsen yver tot de eere Gods, tot den opbouw van de Indische Kercken, en tot onderlinge ruste en vreede, hebben wy niet anders konnen noch willen oordeelen, als een sterk bewijs van oprechte liefde eñ genegentheyd neven ons; want so is de liefde gewent het weinige groot te achten in die geene, die sy lief heeft. En of wy ons dien lof niet wel soo volkomentlyk derven aennemen, soo betuigen wy nochtans onse oprechticheyd in allen desen. God weet het, wat ons in de maate noch ontbreekt, willen wy met alle mogelyke middelen trachten te vervullen, noch geen gelegentheden laaten verlooren gaan om de bewijsen daer van te doen blijken.

Tis ons, lieve en waerde Broeders, een bovenmaaten aangenaame saake te verstaen, dat den loop des Evangeliums daar soo gelukkelyk voortgaat, dattet ontbreekt aan arbeiders die den oogst des Heeren daar bequamelyk moghen versaamelen, waartoe wy verstaan uyt de Broe-

deren te Batavia niet 6, maar nauwelyks 20 ja 25 genoegh soude sijn. Gelooft eñ gepresen moet God zijn, die mede gewroght heeft met sijne medewerkers, ende segen gegeven tot haren arbeid. Die Heere des oogstes sal ook buiten twijfel sorge draagen om een genoegsaam getal van getrouwe arbeiders daar uit te stoten, die tot dat groote werk vereischt worden. Uwer EE. swaaren arbeid, onverdrietelyke gewilligheid eñ onvermoeyde neersticheid zijn by ons in grooter achtinge. Sullen niet nalaten met u en voor u te strijden met den gebede by God, dat dien dienst, die gy doet, aangenaam mag zijn den Heiligen. Sullen ook metterdaad soeken te bevorderen alles wat tot uwe verlichtinge soude mogen dienen, gelijk wy tot dien einde aan de heeren XVII den staat van uwe kercke hebben vertoont en meerder getal van predikanten versocht, 't welk sy aangenomen hebben om gunstelyk daar op te letten. Van gelijken hebben wy ook voorgedragen uwer E. versoek om op Ilia Formosa te mogen hebben eene drukkerye, en de redenen, by uwe E. breeder verklaart, ernstelyk aengedrongen, die de EE. heeren Bewinthebberen sich soo verre hebben laten gevallen, datse belooft hebben hetselve ook te sullen in acht nemen. En waar wy noch yet tot bevorderinge van uwen welstand konnen doen, sullen wy altijt in alle oprechticheyd en toegenegentheyd besorgen.

Eyndigende prijsen wy uwe E. en W. dat ghy de saake D. Junium betreffende met sulk een sachtmoedige en goedertierene betuyginge hebt believen af te snijden; vertrouwen datse voortaan in een eeuwige vergeetinge sal begraaven blijven, noch nimmermeer oorsaake sal gegeven worden om de voorige geschillen op te haalen. Laat ons elkanderen aanmercken tot ontsteekinge der liefde, eerlyk van elkanderen gevoelen en spreeken; dat sal aangenaam sijn voor God en sijne uytverkorenc Engelen; dat sullen prijsen alle die het hooren, en onse eigene gemoederen sullen daar van groote blijdschap ontfangen. Hebt dan E. en W. medebroeders soudt in u selven en vreede onder malcanderen. De God des vreedes volmaake u in

alle goed werk en bewaare uw lichaam en geest onstraffelik tot den dag onses Heeren Jesu Christi. Amen.

Geschreven in Amsterdam den 11 September 1651
uyt naame eñ last der Classis van Amsterdam,
als desselfs gedeputeerde tot de indische saaken.
N. N. etc.

Minuut.

Archief Classis Amsterdam.
(*Extract brieven enz.*) Inventaris II. a 1645—1655 p. 114.

XCIII.

DE COMMISSARIS VERSTEGEN EN DE RAAD VAN FORMOSA AAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Hoog gerezen verdeeldheid. Scheiding van geestelijke en wereldlijke bediening. Plaatsing en verplaatsing van predikanten. De predikanten maken aanspraak op behoud van profijten uit de politieke bediening, die zij hebben nedergelegd, en op voorrang boven de politieken. Visite van de scholen. Oneenigheden tusschen Gravius en den Gouverneur; vergeefsche pogingen om die zaak in der minne bij te leggen.

TAYOUAN, 24 October 1651.

. . . .

Desgelycx met niet min droefheyt (verstaen) de groote onlusten alhier ter plaetsen geresen, die soo hoogh geclommen ende gestegen waren tusschen den heere Gouverneur Verburch, den gewesen fiscael Dirck Snoucq ende sijnen tweeden persoon, den E. Frederick Cojet, de praedicanten Gravius ende Happartius, ja den geheelen Kerckenraedt, dat het niet wel aen te nemen, noch om [te] gelooven was. Sijnde de geheele gemeente sulcx daer over

ontroert ende gewondt, dat qualyck imanden sich gerusten, noch eenigen playster tot heelinge desselffs vinden con. Geen Avontmael en is werden uytgereyct, noch Rade van Formosa, noch Justitie in geruymen tijt gehouden; men kan elckanderen noch sien, noch verdragen; de lieffde is gelijck vercout ende genouchsaem als verstorven; men en is noch heet, noch kout, en soo laeuw, datmen wel wil, maer niet en begeert, dat men wel kan, maer niet en wil, elcanderen tot accomodatie verdragen, — dogh en kan sulcx niet wel van een kant bevordert werden. Het punct van authoriteyt mach geen aenstoot lijden, veel beter sijnde alles in verwarring te laten blijven en noch van quaet tot arger te vervallen, dan eenich redres ten goede, met weynich toe te geven, t'erlangen. Voorwaer beclaeghlyck, daer de persoonen door eygen passien soo onbedachtelyck sich van andere als door dwarrel winden laeten bestieren, waer van int gevolgh breeder. Moyses ende Aaron, — dan yder int sijne, daert hier in loco vry wat aen mancqueert — dienen t'saemen te gaen, sal rust en vrede bereyct, d'Almogende en voorts ider genougen gedaen en gegeven werden . . . .

. . . .

Vermits 't vertreck van d'eerwaerdige praedicanten D. Gravius ende Vertrecht naer costy, alsmede 't overlyden vanden praedicant D°. Copsma, zal[r], in *Sincan*, den proponent Hans Olhoff om de Zuyt in *Vorrovorong*, [zijn] alhier nu geen meer dan dry predicanten, te weten D°. Cruyff aent Casteel, om den dienst aldaer waer te nemen, nevens D°. Hambroeck int dorp *Mattauw* ende D°. Happart in *Tackeys*, sich hier bevindende, buyten d'Eerw. Rutgerus Tesschemaecker (dan D°. Lutgens, noch inde Piscadores leggende, overleden) nu aengecomen. Soo hebben seer aendachtelyck op geleth ende wel met den anderen overwogen, de gelegentheyt aengemerct sijnde, siende op UEd. voorstel en wel sorchvuldige recommandatie vande eerw. broederen, den Praedicanten, t' ontlasten van hare politycque bedieninge en vorderen ommeslach der grooten landbouw,

ende dat met immers soo weynich misnougen als doenlyck is, omme haer E. in geene cleynachtinge ontrent d'onse, noch selffs d'inwoonderen te doen vervallen, en verder eenich laeten verblijven by den geestelycken bouw, die haer E. de handen (wel waergenomen werdende) vol wercx genouch geven sal, gelijck vervolgens by resolutie dato 7 September genouchsaem te beoogen is.

In voegen dat haere E. door den politicquen Commissaris in kercken rade, d'E. Fredericq Cojett, volgens sijnen last, over hare politicque diensten dienaengaende d'E. Compagnie bewesen, fatsoenelyck bedanckt en ontslagen sijn, met seer goet contentement, soo immers uytterlyck bleeck, als met haren E. verdere bedieninge niet quadrerende, van hun allen my selffs int particulier nu en dan aengecundicht. Dan waren vry wat misnoucht over 't plaetsen van D. Tessemaecker in *Soulangh;* welcx voornemen by den Raadt van Formosa (volgens UE. ordre en vaderlantsche instructie, soo d'Eerw. predicanten wt 't vaderlandt scheydende tot reglement wert overhandicht) haere E. om advys daer op te hooren aengecundicht sijnde, vry wat ontstelt en misnoucht heeft. Te meer, soo voorgeven, dat D°. Cruyff ree bevoren in *Soulangh* ter residentie door haere E. voorgestelt en by den Raadt van Formosa geapprobeert was; dat echter nu mede (als door oncuntschap desselffs, want geen kennisse bevoren daer van gehadt hebbe) anders sijn gevolch dan naer hun goede meyninge genomen heeft. Sulcx, dat in desen deele geen grover, soot voor een misslach soude mogen gerekent werden, can sijn aengetroffen, dan dat een goet voor een goet gecosen wert, daer wel niet veel tegens hebben, maer meynen de Kerckeordre daer by te kort geschiet te sijn, dat de Raadt op hun voornemen, des Kerckenraadts advys bevorens gehoort hebbende, 't verplaetsen der Praedicanten sich ondernemen. Van welcke resolutie, mitsgaders extract der generale missive copie versocht hebben, dat hun beleeffdelyck geexcuseert wert. Te meer, niet verder souw dienen cunnen, dan eenichsints om hunne gemoederen noch

wijder t'ontrusten, dat soo veel mogelyck betracht hebben voor te comen.

Desgelycx versochten, dat den praedicant Gilbertus Happart van *Takeys*, alwaer, soo langh hier te lande gecontinueert heeft gelegen, ree by d'inwoonderen bekent ende beginselen gelecht heeft, mocht in *Favorlangh*, in plaetse van D°. Vertrecht, die naer Batavia gaet, weder geplaetst werden, waer toe, alles ingesien wesende, niet en is cunnen werden verstaen, en, ons bedunckens, meer sach op de steene wooninge daer gebouwt, dan wel anders, vermits doch even deselvige plaetsen, (soowel *Takeys* als *Favorlangh*) voor eerst door sijn E. persoon wedersijts stonden bedient te werden, en oversulcx maer een ende hetselve is, sonder onderscheydt, hoewel byna heel anders by den Broederen wert geduydt, die in dit stucq, naert schijnt, niet wel om vernougen sijn. Dan sal by den H^r^ Gouverneur sorge werden gedragen, gelijck met den anderen tot sulcx verstaen hebben, dat de Praedicanten, immers soo veel mogelyck te wege sal connen gebracht, met goede, accomodabile wooninge (naer des tijts gelegentheyt) versien, en, waret vereyscht, reparatie naer behooren gedaen werden, op dat oversulx sich mogen gerusten en te vrede stellen. Maer geloove, dat liever sagen alle politicque incomsten, buyten hun bedieninge, noch met deselvige gants niet quadrerende, by haer beneffens meer andere proffijten, noch wierden ingetrocken, en dat den Politicq, inplaets van vóór hun (dat niet met verachtinge geschiedt) onder off naer hun mochte werden gestelt, met meer etc^a^. Hier ist daert hapert, en waer over sich vry wat, voor soo veel begrijpen can, ontrusten, daer meyne Ds. Gravius en Happart de meest aenleydinge toe gegeven hebben, dat gevouchelyck en metter tijt te beteren staet. . . . . . .

. . . .

Met de schoolen, volgens de gedane rapporten van igelycken bysonderlyck ondervonden ten tijde op . . . . 1)

---

1) Niet ingevuld.

der kerckelycke visite, is en gaet alles noch redelyck, gelijck nader by desselffs aenteyckeninge, doe ten tijde gedaen, nu insgelycx over gaende, staet te beoogen, waertoe Godt de Heere hoe langhs hoe meer sijnen zegen verleenen wil, opdat allencxkens tot meerder volcomentheyt geraeckt sijnde, een gewenst gevolch daervan beschouwen eñ erlangen mogen . . . .

. . . .

Soo was bevorens onse comste, dato 8 May, door den Heere Gouverneur seker placcaet geemaneert nopende de insolvente 1), suspecte vermetelheyt, sonder des Gouverneurs kennisse, op eygen authoriteyt en zegel, der gefabriceerde hoofftbrieffkens door den praedicant Daniel Gravius in *Soulangh* aen eenige persoonen verleent 2). Welck placcaet int chinees den Gouverneur hadde doen translateren en op Hemelvaertsdach in *Soulangh*, dat gepredickt wiert, aen al en iegelyck den Chineesen en inwoonderen doen voorhouden en bekent maken, dat in deser vougen wel hadde cunnen en mogen (sijn E. willende nader geinformeert sijn) achter weech blijven, als sijnde voorheen wel gebruyckelyck, en licht sijn E. niet geheel buyten kennis geweest, (gemelde brieffkens gebreeckende) eenige in dier voegen nader sijn werden verleent ende d'E. Comppagnie ten comptoire in rekeninge goet gedaen, soo vertrouwen noch vele in Tajouan wel cundich en bewust sijn. Echter gevolgelyck heeft den Heere Gouverneur, int faveur en opt versoeck vanden gewesen fiscaal Dirck Snoucq, eenich selffs rechter sijnde, als d' E. Cojett suspecterende, tot reparatie des gediffameerdens eere, over den voorheen geschreven brieff uit Soulangh, by forme van proces dato 5 Juny (hoewel Ds. Gravius sich excuseerde, als den Gouverneur sijn partye, uytwijsende het emaneren vant gemelte placcaet, en niet voor sijn competente rechter te wesen antwoorde) sulx gevonnist, dat, opt advoy van

1) Insolente?

2) Waarschijnlijk jachtpermissien.

d'Ed. Heer Gouverneur Generael ende Raaden van India, een suspence off provisioneele degradatie van sijn dus langh bediende ampt en gagie, soo int geestelycke als politycq, en dat voor den tijt, off soo langh, tot dat op Battavia sal sijn g'arriveert, gegaen is, niet te min verbeurende noch daer en boven eene somme van duysent Carolus gulden. Stellende de correctie van contumatiam over de frivole taxatie en denigratie van des Heeren Gouverneurs persoon en desselffs authoritative macht in dese gouverno, mede ter discretie en dispositie der hooghste Overicheyt, mits hy, Gravius, tot het vertreck der schepen alhier in Tajouan te moeten verblijven' etc.; gelijck alles nader by desselffs sententie en 't gemelte placcaet mitsgaders proces, voor soo veel blijckelyck aen een kant voldongen, te beoogen staet. Soo wert noch vervolchelyck sijne E. het Casteel en oversulcx de kerck (als daer binnen staende) ontseyt.

Over alle 't welcke, en sekere verleende surceance ons verscheyde clachten van Dom. Gravius sijn voorgecomen, desgelijcx van Dom. Happart, wien mede vry onfatsoenelyck in sijne brieven (die couragieus noempt) jegens den Gouverneur gegaen heeft, die ons in Raade door gemelte heer Gouverneur sijn werden voorgelesen, waer over openingh soo gevolchelyck geschiede en naermaels recht t'ontmoeten versocht.

Gravius op sijn voorstel wert echter by Rade vryheyt om sijnen saecke te verrichten en de kerck te betreden, vergunt, mitsgaders de surceance vernieticht, als wesende 't vonnis by heeren Schepenen 4 à 5 maenden bevoren tot betalinge gewesen, waer geen appel op gevolcht is . . .

. . . .

Wy hadden gaerne gesien ende gewenst, dat dese oneenicheden tusschen den Heere Gouverneur Verburch ende sijnen tweeden persoon, den E. Frederick Cojett, mitsgaders de Pred. Daniel Gravius ende Gilbertus Happart, off veel eer den geheele Kerckenraadt etc., die van lanchsamerhandt sijn toegenomen, en noch hoe langer hoe meer in kanckeren, doordringen en ten quade verergeren, waren bygelecht en inder minne verbleven,

met vernietinge van alle stucken ende bewijsen, soo ieder tot sijnen voordeel vermeynt te hebben, om alle vordere onlusten, die daer uyt soude mogen ontstaen, voor te comen ende een vier door omroeringe niet wijder t'ontsteken, noch een onuytblusselycken brandt te voeden, en dat niet alleen tot nadeel van sich selven, als wel ider ontrent gelegen, maer insonderheyt de E. Compagnie in dese tedere Republycke. So hebben vanden beginne de stucken ende de bewijsen by partyen wedersijts beleyt, getracht, uyt cracht van de commissie ons te dien fyne by UEd. heden verleent, te vorderen, omme ons van alles nader t'informeren en tot grondige kennisse en waerheyt der saecken te mogen dienen. Dan ontrent den Heere Gouverneur sijn door sijne E[s]. Secretaris, als sijn E. selffs sachtelyck affgewesen en daer in weerhouden, desgelycx den Secretaris Canselaer, met 'tseggen, niet en was gehouden, noch den Commissaris, noch imant sijne stucken t'overhandigen, met meer etc. . .
. . . .

De nagelaten weduwe vanden overleden praedicant. D[s]. Lutgens, haer met vier onnoosele kinderen beswaert vindende, hebben als binnemoeder int weeshuys gestelt, iets tot belooninge toegevoecht, waer mede dat vry geholpen is. Soo is insgelijcx den praedicant D[o]. Tessemaeckers huysvrouw, vijff weken oudt kraams, dese weerelt overleden, dan het dochterken noch wel dispoost, dat D[s]. Tessemaecker vry veranderingh geven en de ouders bedroeft overcomen sal . . . .

Hiermede enz.

(Get.) Wilhelm Verstegen, Thomas Breugel
Johannes Danckers, Reynier Dammans
eñ Zacharias Wagenaer.

Uyt Tajouan int bovencasteel
Zeelandia desen 24 *Oct.* 1651.

Kopie
Rijksarchief.

XCIV.

NICOLAES VERBURCH, GOUVERNEUR VAN FORMOSA AAN DEN GOUVERNEUR CAREL REYNIERSZ. EN RADEN VAN INDIE.

De verpachting van de jachtvelden is voor de Formosanen niet zoo bezwarend, als de predikanten uit eigenbaat laten voorkomen. Bitter oordeel over de predikanten. Het was hoog tijd, dat zij van het politieke gezag ontslagen werden. Groote behoefte aan predikanten. Voor 4 dorpen is slechts een predikant beschikbaar, en in de zuidelijke dorpen zijn enkel schoolmeesters. De dood van Olhoff is een onherstelbaar verlies.

Kasteel ZEELANDIA, 25 October 1651.

. . . .

UEd[ts] hebben wel ten rechten uyt de natuyre van dese verpachting 1) begrepen, dat deselve soo seer niet tot nadeel van de Formosaanen is gedijende, als zommige, en de principaal de praedicanten, met schijn van reden voor desen wel hebben voorgestelt ende uytgekreten, zijnde inderdaat een recognitie, die sonder gevoelen van haar getrocken werd. Ende wat overlast lijdet yemand, wanneer de pacht, gelijck nu door ons geschiet, op die conditie geveylt werd, dat de landtzaaten, om haar vleesch en vellen te vercopen, ofte tegens eenige noodtwendicheden te trocqueren, aan de pachteren van hun eygen dorp geensints gebonden zijn, maar haar vry staat die met andere pachters der naastgelegen dorpen te verhandelen, soo dat zy van de Chinesen niet bedroogen noch gestraft connen werden, ten zij uyt haar eygen wille. Ende zeker, de verpachtinge op zulcke wijse gecontinueert werdende, en heeft niemandt d'E. Compagnie met den blaam van ongerechtige domeynen te trecken,

---

1) Nam. van de jachtvelden.

eenigen cladde aan te wrijven, gelijck voor desen vande geene, die haar eygen, ende niet des E. Compagnies proffijt en zoecken, wel is gepractiseert. Hadden de pachters uyt de dorpen connen geweert werden, zoo wasser te meer occasie gegeven om een deel baatzuchtige menschen die winste in de beurse te jaagen, sijnde jegenwoordich noch al quaat genouch om de kromme gangen ende usurpatien van sommige geestelycke persoonen, die het minst betaamt, te stutten, wetende zylieden niet alleen de pachters hare handelingc te ondercruypen, maar sich (o gruwel van zulcke leeraren) met de arme Formosaanen haar sweet en bloet te verrijcken ende hunnen eenigsten leeftocht, wesende de hertenjacht ende ander incomen meer, afhandich te maken. Welck is nu beter ende rechtveerdiger, op zulcke wijse met de ondersaaten te handelen, of dat haar door d'E. Compagnie een ongevoelige recognitie, gelijck de verpachtinge is, afgenomen werd. Soo dese arbeyders in des Heeren oegst gelesen hebben, dat zy ten uyttersten dage rekenschap van haar vertrouwde talent zullen moeten geven, ende onsen Heylandt ende Salichmaecker haar geleert heeft te zeggen: „Geeft den Keyser dat des Keysers is," — waaromme dan door haar met een kromme swier dus verre van de wech en waarheyt afgedwaalt? Het is hooch tyt geweest, dat UEd[te] haar vande ampten der politycque bedieninge hebben geresolveert t'ontsetten. Gewisselyck, soo dittos alhier op Formosa noch langer op zulcken voet hadden gecontinueert, sy souden het politycque licht van dese Republycque haast onder een koornmate gestolpt, ende haar zelven, onder den geestelycken deckmantel, met groote heerschappij op den kandelaar gestelt hebben, gelijck ons evidentelyck genouch gebleken zij, hoe weynigh zy haar onder de christelycke Overicheyt hebben willen buygen, hun imaginerende, dat in de civile regeringe van een dorp gestelt wesende, haar een stadt, jae den gantschen staat te helpen gouverneren competeert; mogende een regent hare faute en misslagen naar behoren niet reprocheren, of dittos stellen zich terstondt met een geestelyck wapen daar tegen, ende moeten wy dan

dickwils, om de handen aan dese gesalfde niet te leggen, veele ongerechtige actie over 't hoofd sien, ende gedogen, dat onse arme onderdanen van dese leeraars in goet en bloet vercort werden. UEd[ts] en souden niet geloven, wat gerusticheyt dese veranderingh voor een regent causeeren sal; voor mij, ick sie my nu eerst in dit Gouvernement aangaande de Formosaanse landtregeringe bevesticht ende voor absoluyt Gouverneur erkent, alsoo nu te gebieden hebben sal, die haare wettige overicheyt gewent sijn naar behoren te respecteren ende gehoorsamen. Want wat voor een christelycke conscientieuse Overicheyt can haar zelven beter in 't oordeel en gerechticheyt quijten, als degene die hem tot het uytnemen van persoonen niet geconstringeert en vindt, noch niemandts fauten bedecken moet, maar tot voorstant van 't ware recht, correctie exerceren mach. Zullende wy UEd[ts] voor dese liberteyt, dewelcke nu ons, met ontslagingh van der praedicanten polityequen dienst, comt toevloeyen, gantsch hertelyck bedancken, met versekeringe UEd[ts] in corten vernemen zullen, dat dese Republycque daar door in meerder gerusticheyt sal comen te geraecken, ende oock het geestelycke werck vande bekeeringe der Heydenen meerder vrucht, door den yver der praedicanten (die tot noch toe te veel met wereltse dingen bekommert zijn geweest) voortbrengen sal; tot 't een en 't ander gelieven den Almachtigen Godt zynen zegen te verleenen.

Met het vertreck der praedicanten Vertrecht en Gravius, mitsgaders het overlijden van de praedicanten Cornelius Copsma ende den nieuw gekomen Johannes Lutgens (die in de Piscadores begraaven lecht) mitsgaders den proponent Hans Olhoff, in May laatstleden vande zuytse zieckte gestorven, zijn alhier van leeraars dapper ontbloot, jae zoodanich, dat de gantsche Zuyt van Formosa met niemand als eenige schoolmeesters heeft connen versien werden, ende om de Noordt zijn de plaatsen mede schaars genouch versien, sijnde de aanwesende praedikanten jegenwoordich verdeelt als volght:

Dominus Johannes Cruyff, tot den duytsen dienst aan 't Casteel.

Dominus Rogerius Tessemaacker, tot de bekeeringe der Heydenen in de dorpen *Soelangh*, *Sinckan*, *Backlowangh* ende *Tavocan*.

Dominus Anthonius Hambroeck, idem, in de dorpen *Mattauw*, *Tilossen*, *Dorcko* ende *Tevorangh*.

Dominus Gilbert Happart, idem, in de gewesten van *Takeys* ende *Favorlangh*, aan geene zyde der Ponckanse revier.

Welcke verdeelinge, om de schaarsheyt der praedikanten, ieder zijn district wat groot hebben moeten begrijpen, versoeckende dat UEd[ts] ons in aanstaande ten minste met 3 a 4 nieuwe praedikanten gelieven te versien, op dat alsoo den geestelycken bouw, by mancquement van dien, geen verachteringe en come te lijden, gelyck reets door 't afsterven van den proponent Hans Olhoff, de christelycke leere omde Zuyt van Formosa naar alle apparentie zeer aftenemen ende wel licht tot verwijderinge te geraacken staat, dat echter door den politycq aldaar, sooveel doenelyck, sullen trachten voor te comen. Naar het overlijden vanden voors. proponent Hans Olhoff, aan wien wy hier, ten opzichte hy de Zuyt soo in 't geestelyck als politycq altoos zeer treffelyck in ordre gehouden heeft, zeer veel verlooren hebben, is door ons als politycq in deszelfs plaatse gestelt geweest den coopman Cornelis van Dam, die een maant naar dato van 't ongesonde zuytse climaat oock is comen te overlijden, soo dat wy nu tot een derde opperhooft dies gewests gestelt hebben den persoon van Richard Weils . . . .

Hiermede enz.

UEd[ts] onderdanige getrouwe dienaar,
NICOLAES VERBURCH.

Int casteel Zeelandia den
25[en] *October* 1651.

Naer gedaene collatie is desen met zyn origineele minuyt bevonden te accorderen.

FRED. SCHEDEL,
Secr.

Rijksarchief.

XCV.

NICOLAES VERBURCH, GOUVERNEUR VAN FORMOSA, AAN BEWINDHEBBERS DER O. I. C., GECOMMITTEERD TER VERGADERING DER ZEVENTIEN.

Het besluit van G. G. en R. om de Predikanten van den politieken dienst te ontslaan, is èn voor het Zendingswerk, èn voor de Regeering op Formosa hoogst nuttig, daar de aanmatiging van die Heeren voortdurend botsing gaf.

ZEELANDIA, 21 November 1651.

. . . .

Het is een loffelyck en goet concept, dat d'Ed. Heer Gouverneur Generaal ende Raeden van India geresolveert hebben de praedicanten van den politycken dienst op Formosa t'ontslaen, alsoo sulcke bedieningen met haer waerdige ampt geensints te quadreeren comen; connende die weereldtse becommeringen haer in 't werck van de bekeringe der Heydenen niet dan hindernissen geeven.

UEd[ts] en souden niet geloven wat groote gerusticheyt dit redres of reformatie inde regieringe van dese Republycke baeren sal, zijnde den ommeganck met die luyden in't stuck van politie voor een regent de grootste fastidie van de weereldt geweest, hun zelven noyt binnen de paelen van redelyckheyt hebbende connen noch willen houden, maar altoos haer onderwonden tegens de christelycke Overicheyt inde windt te leggen en alsoo Kerck en Politie te gelyck onder hun heerschappie soucken te brengen, wtt welcken hooffde alhier veel tweespalticheden zijn ontstaen, die nu

door haere affsettinge van de weereldtlyke regime ongetwyffelt sullen coomen te cesseeren . . . .

Hiermede enz.

UEd. Achbaerheden onderdanigen,
getrouwen dienaer,
NICOLAES VERBURCH.

Int Nederlants Casteel Zeelander op Tayowan den 21[en] *November anno* 1651.

Origineel
Rijksarchief.

XCVI.

GOUVERNEUR EN RADEN VAN FORMOSA AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL CAREL REYNIERSZ EN RADEN VAN INDIE.

Verklaring en rechtvaardiging van de groote bouwkosten in rekening gebracht. De commissaris Verstegen heeft de partij getrokken van de predikanten; daarom zet de Gouverneur te zijner rechtvaardiging de grieven uiteen, die hij tegen de predikanten Gravius en Happart heeft, en is hij genoodzaakt die *naam-heidenbekeerders* te ontmaskeren, om de inwoners uit de *klauwen van die haviken* te verlossen.

ZEELANDIA, 21 November 1651.

. . . .

Onder gemelde oncosten van timmeragie is oock begreepen 6000 guldens, sijnde het costende van een praedicants steenen huys in *Favorlangh* om de Noordt gebouwt, als UEd[ts] breeder uyt de oncost reekeninge gelieven te beoogen, sijnde in desen grooten ommeslach onmogelyck, off moet jaerlycks tot reparatien ende iets nieuws te timmeren een goede somma geguastreert werden, want sonder dat soude

alles tot een steenhoop werdende ende de handt daaraen niet gehouden werdende, zulcx daer naer irreparabel weesen, dat dan noch veel grooter expencen naer sich sleepen soude . . . .

. . . .

Ende vermits jegenwoordich in de formosaense dorpen benevens de Praedicanten oock Politycken comen te resideren, zoo moeten aldaer consequentelyck meer woonplaetsen geprepareert werden, in welck presente voorval niet wel mogelyck zijnde yder met steene huysen te versien . . ., zullen zylieden derhalven de huysen die reede gebouwt sijn gebruycken mogen, ende de rest sich in bamboese wooningen moeten behelpen etc. . . . . Wy schryven dit eenelyck aen UEd[ts], opdat ingevalle de geestelyckheyt hierover mocht comen te doleeren, wy weeten en ordre becomen mochten, hoe ons daer in sullen te gedragen hebben, om door dien wech alle disputen over dat stuck te weeren . . . . .

. . . .

Aengesien den Gouverneur tsedert de compste vande E. heer Commissaris Versteegen heeft gemerckt ende in effecte ondervonden, dat Sijn E. de praedicanten Daniel Gravius ende Gilbert Happart in veele door hun op Formosa gepleechde ongeregelt- en stouticheden tegens gemelten Gouverneur heeft gemaincteneert ende noyt begeert daerover de minste correctie te doen, soo is't dat hy, Gouverneur, het hierover by UEd[ts], tot voorstandt sijner geinteresseerde ondersaten, als oock deffentie van eygene eere, waerinne door ditto kercken leeraers veeltijds is vercort, ten hooghsten te beclaegen heefft, brengende mits desen, tot verificatie van deze doliantie, voort een zeeckeren injurieusen brieff, door gemelten Happart voor dato aenden Gouverneur geschreven, die alle limiten van redelyckheyt te buyten gaet, ende echter in Rade van Formosa, ter presentie van hem, Happart, op den 29[en] Augusto d'originele missive verthoont, ende daernae oock copye overgelevert wesende, hebben wy daerover, door toedoen en puyre invidia van heer Versteegen, geen het minste recht impetreeren con-

nen, daermen nochtans gewoon is andere sulcx niet te weygeren.

Zijnde mede gebeurt, dat seeckere arme weduwvrouwe met twee kinderen uyt het dorp *Soulangh* by requeste lamentabelyck comende clagen, dat dominus Gravius haren ouden man eenigen tijt geleeden over het nemen van een bos pinangh met een dagge 1) soodanich doen slaen hadde, dat hy daeraen eenige dagen daernae gestorven was. Oock seecker cleyn meysjen door een schoolmeester in *Soelangh* soo crueel met een plack in den neck getroffen waere, dat het kindt sulcx oock met de doodt heefft moeten becoopen. 't Welck men in 't eerste niet willende gelooven, sijn om grondige informatie op alles te nemen den fiscaal neyens twee gecommitteerdens naer *Soelangh* gesonden, die eylaes alles naer de oprechte ende naeckte waerheyt 't selve alsoo bevonden hebben, gelijck UEd[ts] wtt de nevensgaende stucken ende verbael van enqueste sien cundt. Dewelcke alle door d'E. heer Versteegen, sonder d'arme weduwe ende weeskinderen van den overleden man, nochte de ouders van het doode kint eenich het minste contentement te doen, achter de handt gehouden sijn. Van welck doen den Gouverneur (gelyck behoordt) een affkeer hebbende, ende uyt dese exempelen, als in een spiegel, claer siende d'onrechtmaetige conniventie des geenen, die alhier door UEd[ts] last gecomen is om 't recht sonder aensien van persoonen te handthaven, zoo sijn wy genoodtsaeckt geworden ons met de veelvuldige quade en vuyle actien, die tegens gemelte twee predicanten meer in te brengen hadden, tot UEd[ts] te begeven, gelijck deselve dan, yder in een appart geschrifft vervaetet, hiernevens gaende sijn, waertoe de bewijsen en documenten, die gecopieert werden, oock met den naesten volgen sullen. Laetende wy UEd[ts] uyt den inhoudt van dien oordeelen hoe de hecken van dese twee naem-heydenbekeerders zijn hangende, en off daeruyt geen meer ergernissen dan stichtinge te trecken sij; oock dienvolgende geen hooch tijt geworden

1) Een eind touw, waarmede aan boord wordt afgestraft.

is d'inwoonderen van Formosa te verlossen uyt de klauwen van sulcke haviken, of om beeter te seggen leeraers, die niet de eere Godes, maer hun eygen welvaert soecken. Gelievende UEd[ts] gewisselyck te vertrouwen, dat haren dienst langer in de politie niet anders als onsmaeckelycke vruchten, streckende slechts tot verwerringe deser opluyckende gemeynte, souden voortgebracht hebben. Waerop UEd[ts] in deze twee geschrifften, vol van vreemdicheeden met aendacht wat nader gelieven te speculeeren, zullende inden daet bevinden, dat de ydelheyt van die luyden buyten haer beroep alhier te wonderlyck groot geworden sij, van welckers gelijcken apparent noyt exempelen onder eenige christelycke leeraers van Godts Woordt meer en sijn vernoomen.. . .

. . . .

Hiermede enz.

(Get.) Nic. Verburch, Th. Breugel, Joh. Danckerts, R. Dammans, W. Rutgers.

Gecollationeerde Kopie.

Rijksarchief.

XCVII.

DE GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL CAREL REYNIERSZ EN RADEN VAN INDIE.

Toezending van veel attestatien in zake de beschuldiging tegen Gravius en Happart. Zij hebben den Commissaris Verstegen door hun fleemen zoo ingepakt, dat hij zelfs niet wilde luisteren, als hij (Verburch) iets ten laste van die predikanten wilde voortbrengen.

Kasteel Zeelandia, 16 December 1651.

. . . .

Tot verificatie van de voornaemste poincten daer mede de predicanten Daniel Gravius en Gilbert Happart in seecker voor

dato aen UEd[ts] overgesonden geschrifte beschuldicht werden, zenden mits desen onder n° P en n° A 66 st. geloofwaerdige attestatien, door den Gouverneur t'haren laste doen beleggen, daerby genouch can affgemeten werden wat dese broeders op Formosa in haer schildt hebben gevoert. Stellende in UEd[ts] wys eñ verresichtich oordeel off sulcke quaede boomen wel vruchten connen voortbrengen, die de bekeeringe waerdich zyn. Eñ wat reden heeft den E. Commissaris Versteegen om dese luyden te patrocineren doch anders gehadt, dan datse hem met een schoon semblant eñ krommen swier naer den mont hebben weeten te fleemen, eñ den Gouverneur naer syn welbehaghelyckheyt opt vyleynste eñ smaedichste aff conden schilderen. Zijnde dien heer soo vooroordelyck bevonden, dat selfs wanneer den Gouverneur somwylen ietwas van deze luyden haere snoode fauten maer discours gewys aen den dach brengen wilde, hy hem selven daer over (schoon van een sachte eñ meer als ordinaris dissimulate conditie) in colere stellen conde, wes den Gouverneur best dacht, om geen meer onlust te verwecken, van die steyle klip af te wijcken eñ hem directelyck aen UEd[ts], gelijck nu geschiedt is, te addresseeren, met vertrouwen alles op de rechte maet, met de meeste billicheyt pondereeren, eñ alsulcke argernis gevende leeraers in haer misdryff niet stijven sullen . . . .

. . . .

Hiermede enz.

(Get.) Nicolaes Verburch, Thomas Breugel, R. Dammans, Wijnant Rutgers.

Gecollationeerde kopie.

Rijksarchief.

XCVIII.

GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE AAN DE HEEREN XVII.

Het Christendom maakt vorderingen. Geldzucht en ijverloosheid van de predikanten. Pretensien van de geestelijken. Scheiding van geestelijken en politieken dienst en de daarvan te verwachten vruchten.

Batavia, 19 December 1851.

Edele, Erentfeste wel wijse voorsienige seer bescheydene Heeren.

. . . .

Aengaende den christelycken bouw, (die God almachtich meer ende meer segenen wil) doet noch redelycke progressen; alleenlyck is te beclagen, datter in de predicanten soo weynich lieffde tot bevoirderinge van t'begonnen werck bespeurt wert, want veele van haer doen blijcken, alsse maer wat geprospereert sijn, dat se meynen in t'vaderlant te connen leven, dadelijck om haer vertreck naert Patria soliciteren, gelyck nu met dominus Gravius ende Vertrecht geschiet, soodat daer uyt genoechsaem can bespeurt worden, weynich yver tot bekeeringe der heydenen hebben. Den meesten dienst cunnende doen, dewijl se alsdan eerst ten deele in de taele geverseert worden, verlaten se haere gemeente, twelck niet alleenelyck grotelycx tot Compagnies naerdeel, maer oock tot verachteringe van den geestelycken dienst is streckende, soo dat se door haer vertreck meer schade doen, vermits nieuwelingen onervaren in plaets moeten comen, alse met hunne presentie geprofiteert hebben, gelijck sulcx bij dominus Gravius blyct, niet jegenstaende tien jaren aen de Compagnie verplicht was, echter tracht om de vijf jaren uyt Formosa* (daer hy nu den meesten

dienst soude doen) verlost te worden. Tschijnt gemelte Gravius, naer het schrijven van den Heer Gouverneur Verburg, van een ambitieus gemoet ende hoochdravende geest gedreven wort, die vry wat alteratie, soo wel in kerckelycke als politicque regeringh heeft gecauseert. Oversulcx versocht gemelte Gouverneur, tot gerustheyt van de Republijcke, dat hij van die persoon mach verlost worden, twelck sijn Edele geaccordeert is, mits gedachten Gravius (dewijl sijnen verplichten tijt noch niet g'exspireert sij) hier elders te gebruycken, daer het den meesten dienst van de Generale Compagnie vereysschen sal. Onder anderen hebben mede geremarcqueert, dat de ecclesiasticque persoonèn de superioriteyt wegen het verplaetsen der predicanten, sonder consent des Gouverneurs trachten te pretenderen, mitsgaders in 't besluyt van kerckelijcke saecken, al schoon het de regeringe is raeckende, niet begeren berispt noch jegen gestaen te sijn, twelck directelyck tegens d'ordre ende maxime van UEd. is streckende. Oversulcx de Gouverneur gelast (gelijck hij tot noch toe gedaen heeft) 't selve niet toe te laten, maer de predicanten te induceren den inhout van hare instructie, die se particulierlyck beëdicht hebben, t'achtevolgen, voorts in de billycheyt UEd[ts] competent recht voor te staen. Ende dewijl de politiecque regeringe in de dorpen door de respective predicanten wert waergenomen, dat ten principalen, nevens meer andere beneficien, een middel sij daer door dat se soo dra rijck worden ende aenstont naer t'Patria inclineren, hebben aen gemelten Commissaris en Gouverneur gelast metten anderen over te leggen, hoedanich ende op wat wijse best de predicanten van hunne politicque diensten sullen connen werden ontlast, t'sij datelyck in 't geheel, of by occasie allensgkens, off soo, dat de minste alteratie ende ontsteltenisse geeft, in alle gevalle sorch dragende, dat sulcx tot disrespect ende cleën achtinge niet schijne te geschieden. Niet twyffelende off tselve sal occasioneren, dat langer in 't land ende omtrent haere gemeente blijven sullen, vertrouwende UEd. sulcx met ons voor wel gedaen sullen approberen, alsoo 't ten dienste van de Com-

pagnie ende tot bevoorderinge van Godes kercke nodich achten, in tijts daerinne voorsien werde enz. . . . . .

Geschreven in UEd. casteel Batavia desen 19 December anno 1651.

UEd. trouschuldige dienaren den gouverneur generaal ende raden van India,

(Get.) Carel Reinierszn, Joan Maetsuycker, Gerard Demmer, Carel Hartzinck, A. van Oudtshoorn, Jan van Teylingen, Cornelis Caesar.

In dorso.

Originele missive by den Heer Gouverneur Generaal en Raden van India aan d'Heeren Bewinthebberen ter vergaderingen van de 17 binnen Amsterdam.

Rijksarchief.

XCIX.

RESOLUTIE VAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Op de remonstrantie van Gravius tegen zijne behandeling op Formosa, wordt besloten de stukken ten fine van onderzoek en advies in handen te stellen van den Raad van Justitie.

Aan Vertrecht die met 4 kleine moederlooze kinderen repatrieert wordt voor oppassing een slavinneken of knechtjen toegestaan.

Saterdach den 30ⁿ December A° 1651.

Verschijnt in Raade den E. predicant Daniel Gravius, alhier op den 20ⁿ deser met tfluytschip de Smient buyten qualite ende gagie van Tayouan aengecomen, ende vertoont by requeste hoe hy op ilha Formosa omtrent de seeven maenden geleden, door onsen vicen Gouverneur, d'Heer Nicolaes Verburgh, buyten alle rechtsplegingen ende ontsegh van publicque vierschare, weygeringe van schriftelycke

verantwoordinge, op eygene personele aucthoritative macht, op d'advoy van onsen Raade, van sijn leeraers ampt ende tractement ware gesuspendeert ende buyten dienst gestelt, als mede daerop uyt 't fort gebannen, alles booven noch een pecuniele boete van duysent guldens, die op sijn reekeninghe waren gestelt; by welcke proceduiren sich op 't hoogste in sijn naem ende faem geledeert bevondt. Soo versochte, dat by onsen Rade in conformité vant gewijsde daer op mochte verclaringhe gedaen werden, mits altijt openhoudende op voorñ Heere sijn actie over de belediginge, als openbare schande, hem door 't geroerde gewijsde toegecomen.

Soo versochte verders mede reverentelyck dat sijne eere, naer proportie van sijn quetsinge, by ons mochte werden herstelt wegens dat placcaet, int duyts ende chinees over geheel Formosa voor d'oore ende t'gesichte van alle de werelt tegens de tastelycke, ja selffs alle de werelts als des Heer Gouverneurs selfs bekende waerheyt, als soude ende conde bewysen, doen publiceren ende affigeren laten.

Ten derden hadde verstaen, soo de loopende geruchten, mochte gelooff geeven, dat by de brieven, als 'tgehouden dachregister des gemelte Heer Gouverneurs alhier aen onsen Raade overgesonden, sijn persoon by deselve wierde voorgestelt ende van verraet ende conspiratie beschuldigt. Versochte derhalven hem extracte desselfs mochte verleent werden, om hem behoorlyck te connen verantwoorden, als mede om hem daer van teegens den aucteur in tijt ende wijle te connen dienen, besluytende wijders met heylige presentatien deese clachte, tegens sijn gemoet, gedrongen was tegens sijnen Heer Gouverneur tot mainctenue derselver eere, ende niet tot lasteringe ende smaet te moeten doen. Soo hebben, naer voorgaende deliberatie opt geroerde gehouden, alvoorens den E. Gravius in antwoorde te dienen, alle de stucken ende bewijsen tsijnen laste bij den Heer Gouverneur overgesonden, in handen van den achtbaren Raedt van Justitie te geeven, om by d'selve geresumeert ende ons van derselver advys ende bevindingh gedient te hebben.

Den eerweerdigen predicant Jacoby Vertrecht, mede in Raade verschijnende, verthoont hoe eenige weinige dagen geleden uyt sijne kerckelycke bedieninge, vermits tijts expiratie, van Tayouan ware opgecomen, met insichten sich naert patria te keeren; ende alsoo sich met vier cleene dochterkens sonder moeder daertoe bevont, soo versochte dat hem mochte toegestaen werden, tot hantreyckinge als reyniginge derselver, een cleen slavinneken mede te mogen voeren. Waarop in Raade geleth goetgevonden sij, om redenen vermelt, hem Vertrecht syn versoeck toe te staen, met aenseggingе, soo een knechtjen in plaetse van t'versochte meysje coste becomen, het beter ware, deselve mede nam.

Int Casteel Batavia datum ut ante.

(Get.) CAREL REINIERSZ., JOAN MAETSUYCKER, GERARD DEMMER, CAREL HARTZINCK, A. VAN OUDTSHOORN, CORN. CAESAR, ANDRIES FRISIUS, Secret.

Resolutien van Gouverneur-Generaal en Raden.

Rijksarchief.

C.

RESOLUTIE VAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Het vonnis tegen Gravius wordt onwettig en van onwaarde verklaard en hij gerehabiliteerd. Hij zal zich echter vooreerst nog onthouden van prediken.

Saterdach den 13 January Anno 1652.

D'Heer Raet Joan Maetsuycker, als president des achtbaren Raets van Justitie deses Casteels, rapporteert in Raade, hoe achtervolgens onse gegeven ordre de stucken, papieren, ende sententie ten laste van den predicant Daniel Gravius

by d'Heer Nicolaes Verburgh, Vice-Gouverneur op Ilha Formosa, ende van daer overgesonden, mitsgaders die van gemelte Raet overhandicht om daer op te hebben haer E. advys, in meergemelte Raet exactelyck waren geresumeert ende naer gesien, ende bevonden geseyde sententie op eygen authoriteyt van d'Heer Gouverneur Verburgh, sonder vorder raetspersoon, buyten figuyr van proces ofte eenige rechtspleginge gepronuntieert te sijn, — soo van advys waren gerepeteerde sententie voor onwettich, nul ende van geender waerde behoorden verclaert te werden. Ende op t' tweede poinct, rakende t' placcaet by geseyde Heere aengaende t'uytgeven der chineese hooft brieffkens doen publiceren, daerinne verstonden des voorsz. predicants name gants onnodich ende niet ter goeder trouwe geschavotteert ende ten toon gestelt te sijn, nadien uyt d'overgesonden bewijsen blijckt de Heere Gouverneur al voor dato kennisse heeft gehad, genoemde predicant daerinne niet nieuws gepractiseert, maer het oude gebruyck van vele jaren achtervolght te hebben.

In onsen Raade voornstaende advys gehoort ende overwogen hebbende, soo hebben goetgevonden ende geresolveert het voorsz. op eygen authoriteyt gewijsde vonnisse by d'Heer Gouverneur Verburgh ten laste van den predicant Gravius op Formosa uytgesproocken ende ter executie gestelt, voor onwettich, nul ende van geender waerden te verclaren, gelijck t'selve voor onwettich, van nul ende geender weerden verclaren by deesen; sulcx hem Gravius daervan ontslaen, sodanich off sulcx noyt tsijnen laste ware uytgesprooken geweest. Ende op t'poinct van sijne gequeste eere, by 'tpubliceeren van boven verhaelde placcaet geschiet, verstaen den voorschreven predicant int uytgeven der hooftbriefkens niet gedaen te hebben, als dat vele jaren voor hem by andere, met kennisse ende toestaen van de overheyt, gedaen sij, welcke verclaringhe hem tot reparatie van sijn eere sal connen dienen daert van noode sal wesen. Echter wort verstaen dat meer genoemde predicant, niet jegenstaende de bovenstaende herstellinge, sich van het predicken

soo langh sal onthouden, tot dat voor den Raet van Justitie sal wesen gehoort ende sommier verantwoort sal hebben verscheyden stucken, hem by voorsz. Gouverneur te laste geleyt, waer van de papieren die van gemelte Raet sullen worden overhandicht.

Int Casteel Batavia datum ut supra.

Resolutiën van Gouverneur-Generaal en raden.

Rijksarchief.

CI.

GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL REINIERSZ EN RADEN VAN INDIE.

Overzending van schriftelijke deductien over de *schraperijen*, *usurpatien*, *stoute ondernemingen en kwade praktijken* van de predikanten Gravius en Happart.

Kasteel ZEELANDIA, 26 February 1652.

. . . .

Hier nevens werden UEd[en] andermael overgesonden de schriftelycke deductien ofte verthoogen der schraperyen, usurpatien, stoute onderneminghe ende vordere quaede handelinge ende pratycquen door de predicanten Daniel Gravius ende Gilbert Happert, geduerende den tijt haerer residentie op Formosa gepleecht, waertoe die bewijsen per ons schrijven sub dato 16 December in 66 stuks attestatien voor affgesonden sijn. Waerby nu midts desen noch gevoecht wert zeeckere sententie door den Raadt van Justitie ten lasten van voorn. Gravius uitgesproocken, daer toe dito gecondemneert is aenden chinees Sakoa, over gepleechde extorsien 651 $\frac{1}{8}$ R[a] uit te keeren, daer wt genoech afftemeeten is hoe consientieus desen predicant met dien man gehandelt heeft. Te meer, dit vonnis gestreecken sij by rechteren die de Ed. H[r] Com-

missaris Versteegen voor sijn E. vertrecq van hier tot affhandelinge dier saecke expres gelitigeert hadde. Waer op noch gevolcht sij, dat alhier een schoolmeester, genaemt Louwerens Nachtegaal, onder gesach van den predicant Happert gelegen, ende ten voordeele van Gravius iet getuycht hebbende, op eenen valsen eedt getrappeert, ende daer aff wtgewonnen sij; voorwaer, schoone wapenen ende instrumenten om een predicants gerechticheyt mede voor te staen. Van welcke diergelycke staaltgens van getuygenisse hy, Gravius, UEd[en] apparendt, om sijn quaede saacke te verschoonen ende defendeeren, al meer sal hebben verthoondt ende met schijn van waerheyt voorgestelt, daer aff, naer het sich aensien laet, hier noch all beth wtlecken sal. Waer op UEd. een weynich verdacht gelieven te wezen ende het luyt roepen en schreuwen van desen man, schoon deselve met sijn gewoonlycken schijnheylige protestaty mochten vergeselschapt wezen, voor een deel opgeraepte leugentael te achten. Werdende het geheele proces van voors. Nachtegael, om UEd. de naecktheyt van geseyde, valsen eedt sweeringe, met de correctie die daer over gevallen is, voor oogen te stellen, midts desen toegesonden, daerby den delincquant niet weynich over sijne leeraers, om wiens wille hy dese getuygenisse gegeven heeft, is lammentterende . . . .

. . . .

Hiermede enz. Int Casteel Seelandia den 26 February a°. 1652.

(Get.) Nic. Verburch, Th. Breugel, Joh. Banckens, A. Dammans.

Kopie

Rijksarchief.

CII.

GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE AAN NIC. VERBURCH, GOUVERNEUR VAN FORMOSA.

Scherpe reprimande over zijn handeling in zake Gravius en Happart.

BATAVIA, 21 Mei 1652.

.Aen d'Heer Gouverneur
NICOLAES VERBURCH, als desselfs Raet.

Erntfeste, *wijse*, *voorsienige*, *zeer discrete Heeren*,

. . . .

Besijden dat wy in Fermosas regieringe tamelijck vergenoegen scheppen, zoo connen wy aen de andere zijde niet naerlaten UE. bekent te maecken, hoe ons, soo uyt UE. brieven van de laesten tot den eersten, mitsgaders het rapport van den E. Commissaris Willem Verstegen gansch onsmaeckelycq ende tot groote ongenuchte voorgecomen zij, dat de questien ende onlusten tusschen de Gouverneur ende sijne naeste persoon, mitsgaders de predikanten Daniel Gravius ende Gilbertus Happart etc[a] mette comste van de E. Commissaris voornoemt, na onse goede intentie niet by geleyt ende bevredicht zijn. Ons wel leet sijnde, als geheel buyten postuir, dat soo geruymen tijt voor de Commissaris comste geene Raaden van Fermosa noch Justitie en zijn gehouden, nochte oock des Heeren avontmaal uytgereyckt. Dat ons opt hoogste bedroeft heeft, buyten twelcke geene republycque connen bestaen, in welcke saecke wy UE. alle

omstandicheeden geconsidereert van groote schult niet connen vryspeecken, enz. . . . .
. . . .

Zoo zijn te raade geworden het by dese onse ernstige vermaninge ende eenige aenwijsinge, waerinne misgetreden heeft, voor dese mael noch aen te sien, met vast vertrouwen UE. sich daarvan te goede dienen, ende voortaen in saecken van justitie omsichtiger ende onpartijdiger dragen zal, dat UE. selffs de meeste gerustheyt geven ende buyten opspraeck houden zal. Zonder in toecomende soodanich verkeerdelyck te yveren, dat UE. sich het ampt van den offecier aenmatigen, veel min eenige rechts saken op eygen authoriteyt, buyten ordinaire train van Justitie ende advys van Raade, ofte contrarie het gevoelen derselver termineren, ofte afdoen sal, gelijcq tegens den predikant Daniel Gravius geschiet zij. Welcken predikant dan alhier by requeste clachtich gevallen ende aen die van den Raet van Justitie gerenvoyeert zijnde, zoo is by deselve verstaen dat de sententie jegens deselve, by UE. particulier ende buyten figeur van proces uytgesproocken, zij crachteloos, nul ende van onwaerde. Gelijck oock van de selve is worden geindemneert ende schadeloos gehouden, invoegen dat de ƒ 1000, waerin gecondemneert, ende op reecquening voor belast was, zijn E. weder goetgedaen zey. 'T is mede al een misslach, dat men de saecke van gemelte Gravius, doen daer in loco was, gelijcq de E. commissaris Verstegen, gaarne gesien hadt, niet by der hant genomen heeft, maer nu naer sijn vertrecq, alle oude coeyen uyt de sloot haelt, ende ons met armen vol van attestatien, d'eene aennemelyck ende d'andere verwerpelyck, lastich valt; waerom sulcx niet gedaen doen praesent was, zonder twijfel zoude hem doen beter als nu hebben connen verantwoorden; zoo geschiet almede int reguard van D[om] Happert, die mede quansuys voor de geheele weerelt als op t'schavodt ten toon stellende. Ingevalle hun misgrepen en gepexceert hadden, waerom de zaecken niet in handen der Justitie gegeven, die dan, gelijcq rechtmatich zij, naer bevindinge daerover gevonnist

zoude hebben, enz. . . . .

. . . .

Hiermede Erntfeste, wyse, voorsienige, seer discrete Heeren willen UE. naer onse groete in Godes protextie bevelen.

Int casteel Batavia den 21 May 1652.

Onderstont UE. vrunden

ende was geteeckent Carel Renierszn., Joan Maetsuycker, Gerard Demmer, Carel Hartsinck, Cornelis Caesar, Willem Verstegen en Dirck Steur.

Copieboek van afgesonden brieven, verleende instructien ende Commissien na verscheyde quartieren 29 *Jan.* 1652 *tot* 21 *Jan.* 1653, *N°.* 10.

Rijksarchief.

CIII.

DE GOUVERNEUR VAN FORMOSA AAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Remonstrantie tegen de ontvangen reprimande en rechtvaardiging van zijn gedrag, met vinnige verwijten tegen Gravius en Happart. Vraagt zijn ontslag. Om botsing te voorkomen zijn voor de predikanten en de politieken afzonderlijke steenen huizen gebouwd. Het geestelijke werk gaat om de Zuid niet vooruit. Schoolmeesters in bezoldiging bevorderd. Komt tegen de verbanning van de Inifs op. De rehabilitatie van Gravius doet hem leed.

Zeelandia, 30 October 1652.

. . . .

Verstaen mede zeer gaerne hoe UEd. inden redelycken toestandt van Tayowans ende Formosas beslach tamelyck goet genoegen hadden gelieven te nemen. Edoch dat den

luyster van dien lof haest weder met een donckere schaduwe tot ons hartenleet was overtrocken, niet connende bevroeden hoe onse vyanden omtrent UEd. soo veele te weege gebracht hebben, dat wy op losse fondamenten met een soo scherpe en vinnige reproche door 't herte geschooten werden, ons meer, als de mate van redelyckheyt mede brenght, voor een gepassioneerden Gouverneur afmalende, sonder de oogen te slaen op de passien vande geene die mijne vervolgers en aenclagers zijn. Hadde ick geweten UEd. ons met het oversenden der papieren ten laste vande praedikanten Daniel Gravius end Gilbert Happart soodanich voor het hooft zoude gestooten hebben, wy hadden UEd. daermede voorseecker niet comen importuneeren. Ende is dit nu voor dusdanigen grooten misdaet te estimeeren, dat een subaltern Gouverneur van een Commissaris recht gewygert werdende, hy sich met zijne doleantien begeeft tot de Overicheyt, van wien de Commissarissen zeeker hare commissien ontfangen moeten? Want soo dat niet geschieden mochte, hoe zoude oyt hare menschelycke dwaelingen, die zy soo wel als wy onderworpen zijn, aenden dach connen werden gebracht. Wes den Heere Verstegen dit doen sich soo zeer niet aen te trecken heeft, zijnde hy soo wel gehouden zijn ampt onberispelyck, als ick doe, te bekleeden.

Noyt en hebben wy in zijn E. commissie, noch instructie geleesen, dat, uyt quaetgunsticheyt en puyre vilaynie, met geveynsde streecken ommegaende, verkeerde rapporten van zijn evennaesten vermach te doen, ende de selve daer door omtrent zijne hooge Overicheyt verdacht te maken, gelijck wy aennemen willen te bewijsen, hy tot onsen nadeel heeft gedaen. Waer uyt dan oock zijn voortgecomen de harde woorden, die UEd. ons toepassen van occasie te hebben, om iets forcer tegens mijn persoon te resolveeren. Zeggende boven dien niet anders te konnen begrijpen, of wy hebben t'onsen comtemplatie verscheyde verkeerde depositien doen geven ende beeedigen, daer uyt ons veele blaemen, tot verkeeringe van mijn eygen eer ende disrespect van het Gouvernement, naer gingen.

Ed. Heeren, dit is wel geseyt, maer niet beweesen, ende daerom zijn gehouden onsen goeden naem ende faem hierinne voor te staen, citerende den geene, die UEd. dit mochten aengedient hebben, van nu af zulcx te doceeren, of soo niet, bidden UEd. ons als voorstanders vande gerechticheyt in desen te beschermen.

'tIs licht iemandt in zijn absentie te beschuldigen, maer wy vertrouwen, d'E. Heer Versteegen de couragie niet hebben sal in onse presentie veele dingen gestant te doen. Middelerwijle blijven wy vast met dese huyck te kerck gaen, daer toe een ambitieusen en oproerigen predikant, wiens handen met bloet van eenen doodtslagh, uyt crueliteyten voortgecomen, besmeth zijn, al mede zijn werckinge weet by te brengen.

Wy en wensten niet datter op ons soo veel als desen man te seggen viel; wy souden voorseker, naer uyt alle omstandicheden bemercken kan, soo zeer niet verschoont, maer ongetwijffelt voor een boosdader aengesien werden. Waer af alhier niet breeder spreecken zullen, dewijle alreede bespeürt hebben UEd. ons tegens dien persoon, als oock zijnen aenhanger Gilbert Happart, met vooroordeel in 't ongelijck hebben gelieven te stellen, ende wel uytdruckelyck te schryven, dat de stucken en papieren t'hunnen laste overgesonden UEd. niet te staede comen, daer de zelve nochtans ten minste suffisant en waerdich waeren om in handen van den rechter overgelevert, ende daer op een wel gecomponneert vonnis gestreecken te werden. Wesende ons echter niet leet, gemelte stucken inde werelt gecomen ende aen 't licht gebracht zijn, daermede ten minsten soo veel uytgewerckt is, dat andere kercken leeraeren sich daer aan spiegelen, oock Gravius en Happart hun voortaen wel wachten zullen vooreerst diergelycke odieuse gangen meer te gaen, waer hun den loon infalibelyck ter gelegener tijt en plaetse oock noch gewisselyck wel ontmoeten sal; daer op ick my dies belangende gants gerust stellen ende seeckerlyck vertrouwen wil, UEd. die broeders int binnenste hares herten noch wel beter leeren kennen zullen.

Nopende de berispinge, die UEd. doen om dies wille, onse authoriteyt tegens [door] Gravius ende eene chinees, Hinckos, gepleechde exorbitantien gebruyckt ende in't werck hebben gestelt, daer op antwoorden wy, de zelve noyt nodiger, om die hoochmoedige geesten ter neder te drijven, als in die gelegentheyt en conde werden te werck gestelt. UEd. zeggen wel te recht men de Justitie daermede gewerden ende omme laten springen zoude, maer luyden, die sich roemen (gelijck't inde daet geweest is) de bancken van Justitie vol favoriten sitten hebben, ende daer op stoutmoedichlyck sondigen, oock vanteeren derven den Gouverneur en Fiscaal te gelijck in't verdriet te connen brengen, en meriteeren de zelve niet met authoriteyt tegen gegaen, en op approbatie vande hooge overicheyt, in decadentie gestelt te werden, sonder 'tselve voor een verkeerden yver te achten? Connende UEd. ons niet te laste leggen wy authoriteyt gebruycken in saken, daertoe par force, om ontsach te bewaren, niet werden gepersuadeert. Ende als oock een Gouverneur, wie het opperste gebiedt toevertrout is, den noodt vereyssende, sich met sijne authoriteyt somwijlen tegens boose en obstinate menschen niet zoude mogen beweeren, soo ware deszelfs achtbaerheyt niet meer als een gemeen raadspersoon te estimeeren, daer nochtans inde zelve wat meer vereyst. Oock is de bepalinge, die UEd. stellen, dat wy op eygen naem en requisitie geene attestatien zoude mogen beleggen (onder reverentie) zeer naeuw genomen. Werdt ons den gantschen staet van d'E. Compagnie alhier te regeeren toebetrouwt, ende zullen wy by occasie 't vermogen niet hebben selver op 't een en 't ander te enquesteren, sonder inhabil te werden over alsulcke saken te sententieren? Wy sustineren het contrarie ende seggen, gelijck de keyserlycke statuten dienaengaende wel duyddelyck dicteeren, dat zelver een rechter, sonder eenich aensien, van zijn officie wegen, getuygen geven mach over eenige saecken, daer hy kennisse af heeft. Hoe veel te meer dan attestatien te doen beleggen, comende immers de verclaringe ten principalen op de deposanten

ende getuygen aen. Is dit dan waerdich om my over partijschap in justitie saecken aldus te beschuldigen en ten thoon te stellen, daer ick nochtans in conscientie, op mijn zielen zalicheyt verclaren can, het wereltlycke swaert in alle gerechticheyt ende bescheydentheyt, naer den beveele Gods, te hebben gevoert? . . . .

. . . .

Boven alles het voors. heeft ons zeer hertelyck bedroeft in UEd. brief te moeten lesen de kladde, die ons (sonder waerheyt) aengewreven werdt, dat alhier een geruymen tijt voor de compste van den Commissaris geene Raden van Formosa, noch Justitie en waren gehouden, nochte oock des Heeren heylige Avontmael door ons toedoen was uytgereyckt . . . . . ., maer sal UEd. dit gelieven te ondersoecken, sal't vandaer en in effecte contrarie bevonden werden . . . . latende wy voor de tardance vande uytdeelinge des H. Avondtmaels de kerckenraadt verantwoorden. Wie heeft oyt in Nederlandt gesien de predikanten, op haer eygen privé de gemeente by de acht maenden lanck het broodt des Heeren zullen onthouden, waer over ick zelven wel dapper hebbe gemurmureert, doch zy luyden, naer ons weynich vragende, zijn in dit haer boos en ongerijmpt opseth voortgevaren. Of dittos nu hierover niet beter als ick een schrobberingh hebben verdient connen UEd. zelver wel afmeten, ende is dese beschuldigingh soo al mede op mijn kerfstock gestelt om den hoop te grooter en my omtrent UEd. al swarter te maken. . . . .

. . . .

Ende gemerckt wy door veele onlusticheden, die ons dagelycx, boven de bedieninge van dit lastige ampt voorcomen, gedreven werden om eenmaal van desen last ontslagen te zijn ende my gants genegen vinde uyt dese woelinge tot een stil ende gerust leven te begeven, soo ben ick van resolutie geworden omtrent UEd. om onse verlossinge te soliciteeren, met hertelyck versoeck ons daer toe consent te verleenen. . . . .

. . . .

Tot accomodatie van de politycquen ende predikanten, die inde formosaense dorpen hier en daer remoreeren, zijn soodanige steene, als bamboese huysen gemaeckt, dat een yegelyck, volgens UEd. begeeren, zijn gerief en vryicheyt in't huyshouden appart hebben can; hebbende, die in het dorp *Soulangh* leggen, yeder een seer schoone steene wooninge, vanden anderen geseparéert, gelijck oock in 't dorp *Mattauw* het groote steenen huys aldaer in tween verdeelt is, alwaer den politycq booven, ende den predikant beneden, elck met een vryen uytganck, logeert, hebbende ons een weynich kosten, om de Broeders, sooveel als 't mogelyck is, buyten clachten te houden, niet ontsien. Conden dittos nu sich met de politycquen maer wel verdragen, dan stonden de saecken kant, maer het schijnt dat men water en vier eer dan dat volck met den anderen vereenigen zoude, bykans onmogelyck zijnde zy haer buyten het werck der politie connen houden, alsoo veele, door dien dat ampt langh bedient hebben, als verwendt zijn, soeckende de nieuwe aencomelingen al mede tegens de politycquen aen te hitsen, dat echter metter tijt, alsmen haer maer niet te veel toe en geeft, wel versterven sal; 't en is geen goet werck geweest vande geene, die haer den politycquen titel onder den geestelycken kap hier op Formosa hebben toegevoecht gehadt.

. . . .

Het werck vande bekeeringe der Heydenen om de Zuyt schijnt (vermits het overlijden vanden proponent Hans Olhoff zaliger) in veelen te willen verachteren, gemerckt door niemandt vande Broeders alhier tot bevorderingh van dien in 't minste getaeldt werdt, zijnde den kranckbesoecker Hendrick Hampton, die aldaer jongst geleght hadden, mede comen te overlijden, zulcx het alle door schoolmeesters, onder toesicht vanden politycq moet werden bestiert, ende UEd. wel connen bevroeden hoe het in soodanigen gelegentheyt met kercken en schoolen al gaen moet. Elck vande predikanten zouden wel gaerne de beste plaetsen op Formosa besitten, maer niemandt wil uyt oprechten yver zijnen dienst presenteeren, om het beroep vande Zuyt waer

te nemen, ende sal sulcx door UEd. zelfs moeten geordonneert worden, of wy en sien geen kans om iemandt derwaerts te schicken, alsoo ons seggen en bevel by die luyden niet langer veel in consideratie compt, smijtende ons geduyrich maer met dreygementen van kerckelycke authoriteyt naer het hooft. . . . .

. . . .

Eenigen tijt herwaerts door ons aengemerct wesende, hoe dat de provisionele schoolmeester, op't voordragen der predikanten tot absoluyt ditto gevordert ende alsdan een belooninge van 20 guldens 's maends, assistents costgeld ende 4 kannen wijn zijn genietende, sonder dat dezelve voor een dusdanigen schoonen verbeteringe gehouden waeren een nieuw verbandt aen te gaen, maer dienden simpelyck haer restenden tijt, die als soldaet verplicht waren, uyt, ende gingen dan veele met die qualiteyt en gagie soo doorstrijcken, in plaetse dat voor alsulcken benefitie eenige jaren int landt behoorden te blijven ende in de tale ervarende werdende, dan eerst den besten dienst in de formosaense schoolen conden doen. . . . .

Wes wy by resolutie hebben vast gestelt, dat voortaen alle provisionele schoolmeesters, die op de recommandatie der predikanten tot absoluyt gevordert werden, gehouden sullen weesen noch vijf achtereenvolgende jaren te moeten dienen.

. . . .

Wy hebben gesien, dat UEd. sustineeren het eene verkeerde barmherticheyt is, dat wy de Jnnifs, ofte oude ellendigen, ja genoegsaem geheel afgeleefde oude formosaense vrouwen, die by sommige oock priesteressen werden genaemt, uyt *Tirossen* in *Dorcko* te mogen woonen gelicentieert hebben. Ons ordonneerende de selve (alsoo geoordeelt wierdt seer schadelycke instrumenten, tot weeringe van den waren Godsdienst te zijn) geheel en al uyt de plaetsen daer Godes woordt gepredickt werdt, of Formosa of elders te verbannen. Voorwaer wel een hart gelach voor die onnosele menschen, dewelcke 't meerendeel door dominus Junius gedoopt en naderhand soo wel inde christelycke religie onderwesen,

zijn, datter hoope scheen nevens ander gewonnen waeren. En zoude dit met recht niet wel een crueliteyt mogen genoempt werden, datmen gedoopte christenen zelven de leere Christy ontseght, ende niet tolereeren wil in plaetsen daer Godes woordt gepredikt werdt? Zijnde dit laetste vry swaerder als haer eerste bannissement geweest; want in *Tirossen* stont haer vry Gods woord te lezen, en nu werden de zelve daer van geheel en al afgesneeden, immers geen gemeenschap met de christelycke barmherticheyt hebbende. Ende wanneer men al eens sal gaen besien ende ondertasten de reden waeromme dese luyden inden beginne des christendoms op Formosa naer *Tirossen* verbannen zijn, daer af en segt het placcaet anders niet, dan dat dittos doen ter tijt vol heydense leeringen en superstitien staecken, oock zy luyden de jonge vrouwen hare vruchten deden afdrijven, het welck in dien tijt, doen yder een noch heydens was, ende men een begin van het christendom leggen most, niet dan schadelyck te achten waere. Ende op dat fondament zijn dittos verbannen geworden, met gedane toesegginge en formele beloften, wanneer hunne quade wercken quamen af te leggen, als dan weder verlost zoude werden. Op welcke toesegginge nu al 11 jaren lanck hebben gehoopt, zijnde hare verlossinge meest door toedoen en groote verbitteringe vanden predikant Daniel Gravius alleen tegengehouden geworden, daer nochtans zijne medebroederen, gelijck oock den gantschen tayowansen kerckenraadt van een ander ende sachter gevoelen zijn geweest. Waer tegens ditto met geen reeden alhier langer heeft connen wercken, heeft dit stuck over een anderen boegh gewendt ende onderstaen UEd. en den Battavisen kerckenraed naer sijn onbarmhertige humeur om te setten en dese Jnnifs soo swarten couleur te geven, even of het duyvelinnen zelver waeren; daer nochtans onder dezelve veele zijn, die hare christelycke vraechstucken soo wel connen als den besten formosaense christen, die Gravius oyt in Soulang gemaeckt heeft. Dit werck dan op een dusdanige voet staende, hebben dese miserable menschen

geduyrich met zeer beweechelycke supplicatien aengehouden om eenmael uyt hare ellendige staet te mogen werden verlost ende voor haer doodt te keeren in hare voorige woonplaetsen by hunne vrunden en magen. Welck versoeck haer eyndelyck met volcomen bewilligingh des kerckenraadts onder billycke bepalingen is toegestaen, soo dat daerop even voor de compste van't eerste Batavische schip, uyt *Dorcko* ende naestgelegenste dorpen, *Matthauw*, *Soulangh*, *Sincan*, *Baccolowangh* ende *Tavocan* waren verhuyst, zijnde niet meer in getal dan 48 st. gevonden, zulcx inden tijt hares bannissements wel 250 van die menschen in armoede vergaen en gesmolten zijn, in voegen dese 48 inde 5 voors. dorpen verdeelt zijnde, ider dorp met geen thien beladen wesen zal. En hoe lichtelyck can door de predikanten daerover een waeckent oog gehouden werden, daer, ter contrarie, buyten 't opsicht ende leere·der zelver zijnde, lichtelyken tot hare voorige superstitien zoude comen te vervallen ende andere Formosanen, die blindt zijn, daermede infecteeren . . . .

Soo is daer op, in't wel nemen van UEd., (in overleg met den kerkeraad) beslooten de voors. Jnnifs by provisie soo lange in de dorpen te tolereeren ten tijt toe hier op nader bescheyt van UEd. becomen, als wanneer wel weder uyt de dorpen in 24 uyren connen werden verjaecht. Doch wy hoopen UEd. herten (wanneer des kerckenraads advys over dese saecken zullen leesen, ende daerop nasien de reden in onze resolutie vervatet) over dese arme menschen met commiseratie zullen beweeght werden; en soo niet, moeten zy luyden hun getroosten en sich naer UEd[ts] mandaat in desen voegen. Gelievende UEd[ts] te gedencken, en oock in achting te nemen, dat de herde drucking van die vrouwen veele voornaemste inwoonderen der naestgelegene dorpen (om dat met haer vermaechschapt zijn) zeer ter herte gaen sal, ja soodanich met een bitteren haet ingenomen zullen werden, ende daer over wel eenige comotie aenrechten mochten, welcken kancker uyt die en geene van onse getrouste dorpen vooral dient geweerdt te werden . . . .

Dat Gravius met het proces tegens den Chinees Saqua in revisie tot Battavia ontvangen ende vande condemnatie, die alhier daer op gevallen was, t'eenemael g'absolveert is geworden, hebben uyt UEd[ts] schrijven vernomen, schijnende UEd[le] den rechter, die alhier over de afdoeninge van dit proces geseeten hebben, met quaet nabedencken eñ opspraeck te betichten, daer het nochtans een collegie is geweest, dat d'E. heer Commissaris Verstegen zelver hiertoe heeft gecommitteert. Ende ingevalle den rechter op Batavia soo goede en grondige kennisse van saecken, als wel die dit proces eerst afgedaen hebben, hadden gehadt, 'ten ware voorseecker niet t'eenemael tot desen Chinees zijnen nadeel uytgevallen. . . . .

. . . .

Hiermede enz.

(Get.) NICOLAES VERBURGH, THOMAS BREUGEL,
JOHANNES DANKERS, REYNIER DAMMANS.

Geauthentiseerde kopie van de minuut.

Rijksarchief.

CIV.

GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL CAREL REYNIERSZ EN RADEN VAN INDIE.

Na het vertrek van Happart en den dood van Brakel blijven slechts 3 predikanten over; de politieken moeten de scholen in orde houden. In de districten Favorlang en Tackays (8 jaren door predikanten bediend) is nog niemand gedoopt. Men kan met een half oog zien, dat het aan de herders ligt, die meer scheren dan weiden.

Zeelandia, 24 November 1652.

. . . .

Volgens UEd. gegeven consent, soo gaet met dit schip, met desselfs familie over den predikant Gilbertus Happart, wiens plaetse om de Noord van Formosa weder zouden gevult hebben met den jongst alhier nieu aengecomen kerckenleeraer Wilhelmus Brakel, ten waare ditto onlanghs niet uyt desen leven zeer schielycken was geruckt geworden, soo dat jegenwoordich op Formosa niet meer dan drye predikanten overich blyven, en dierwegen alsnu de politycken om de Noort, soo wel als om de Zuyd van Formosa geschiet, de schoolen zullen moeten in ordre houden. Zijnde te verwonderen, dat inde districten van *Favorlang* noch *Tackays*, welcke plaatsen nu al den tijt van acht jaren door predikanten zijn gefrequenteert geweest, onder de Formosanen tot op desen huyden dach noch niet een gedoopt christenmensch gevonden wert. Of nu degeene, die alsulcke schaapen te weyden bevolen zijn, haar talent naar behooren hebben aengeleyt en besteet, can iemandt die de saeck recht insieu wil, met een halff ooge wel beschouwen, gevende de dagelycxe clachten der chinese pach-

ters van de Noorde noch genoech te kennen, hoe diep desen Gilbertus inde bekeeringe der Heydenen gesteken heeft, zoudende UEd. niet geloven hoe excessyff hooch zijne insurpatien, om de pachters het herte vleesch en vellen te ontsetten gesteygert zijn, en wat listen en pracktycken hy al aengewent heeft om zijne beurse vol te schrapen. Waarinne onse penne, schoon wel materie daertoe hebben, niet verder sullen laten gaan, vermits te vooren al bespeurt hebben UEd. diergelycke relasen onsmaeckelyck vallen; blyvende het verdere daaromme in opmerckinge en tot speculatie by ons behouden. . . . .

. . . .

Hiermede enz. Int Casteel Zeelandia den 24[en] Nov. 1652.

(Get.) Nic. Verrurch, Thomas Breugel, Joh. Danckers, R. Dammans.

Kopie
Rijksarchief.

CV.

GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL MAETSUYCKER EN RADEN VAN INDIE.

Heerschende ziekten. Plaatsing en verplaatsing van predikanten.

Tayouan, 24 October 1653.

. . . .

Desen jaare zijn, zoo om de Zuyt, hier omher, als mede inde noordelycke dorpen, vry veel inwoonderen, soo jonck als out, van de maselen, als hitsige coortsen gestorven, ende blijft de zieckte noch al continueren, waer door veele haerder rysvelden onbesaeyt sijn gebleven, zoodat te vresen staet, onder de Formosanen veele honger ende commer

desen jaare zal werden geleden. Oock is het geestelyck werck der kercken ende schoolen op Formosa daer door zeer veele verachtert, ende hebben de politicquen en dominus Hambroeck, met een goet getal van schoolmeesters, haer alhier moeten onthouden, zoo om de plaagen te schuwen, als oock dat zelffs zieckelyck zijn geweest.

In Mayo voorleeden is den praedicant Tesschemaker deser weerelt overleden. Insgelycx Ds. Happartius den 8en Augusty, soodat de geseyde kercken seer ontbloot sijn van trouwe leeraers, dat in dese constitutie van tijdt te beclagen is. Den praedicant dominus Backerus is door den eerwaerdigen kerckenraedt in *Favorlangh* beroepen, dat wy gaerne anders hadden gesien; zulcx in onsen Raedt, dato 9en September wierde beslooten zijn E. in *Soulangh* ofte *Mattauw* te plaetsen, vermits ons dachte, dat de hier omher gelegene dorpen wel twee praedicanten nodich hadden, om dat christelycke werck naer behooren waer te neemen, 't welck den kerckenraedt oock geordonneert wierdt zijn effect te laeten nemen. Doch hebben die van den gem. kerckenraedt op den 28en daeraenvolgende een versoeckschrift aen ons gepresenteert, waer by seer ernstelyck versochten, wy van onse resolutie zouden desisteren, ende gaaven daer benevens redenen waeromme zy luyden gemelten Backerum in *Favorlangh* hadden beroepen. Den Raedt op 't voorverhaelde exactelyck gelet hebbende, is by pluraliteyt van stemmen goet gevonden ende gearresteert voorsz. kerckenraedt in haer hooch versoeck te gemoet te comen, ende hen lieden het beroep van dominus Backerus in *Favorlangh* toe te staan, nochtans met zulcken verstande, dat de geseyde Broederen daerby haer niet zullen hebben te imagineren, wy onse voorige resolutie niet waaren houdende voor bondich ende naer behooren genomen; maer dat dit eenelyck geschiet ware tot accomodatie, om haerlieden niet voor 't hooft te stooten, ende het goet werck van haer voorneemen in surchanse te houden; veel min met haer in geschil te comen, waer door den godsdienst ende de leeringe onder de inwoonderen

op Formosa mocht comen stil te staen, dat geensints met onse goede intentie overeen en comt. . . . .
. . . .

Hiermede enz. Int casteel Zeelandia op Tayouan den 24en October anno 1653. UEd. onderdanige getrouwe dienaren CORNELIUS CAESAR, ALBERT HOOGLANDT, ADRIAEN VAN DER BURGH, RENIER DAMMANS ende PIETER VAN ALPHEN.

Accordeert met de principale;
in't casteel Zeelandia den 26en
November A° 1653.
JACOBUS VALENTIJN,
Secrs.

Rijksarchief.

CVI.

GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Visite van kerken en scholen in de noordelijke dorpen. Het christendom zou meer aanwassen bij voldoend getal predikanten. De bewoners van Tamsuy en Quelang snakken naar onze Padres. De bejaarde christenen om de Zuid krijgen weerzin tegen kerk en school, omdat zij altijd hetzelfde hooren en niet gedoopt worden. Velen keeren tot het Heidendom terug. De visite aldaar is tot bekwamer tijd uitgesteld. De maatregelen tegen de Inifs is door den kerkeraad afgekeurd.

ZEELANDIA, 26 Februari 1654.

. . . .

Wy hebben den E. Albert Hooghlant ende den polityсq Bastinck beneffens de kerckelycke gecommitteerdens gesonden, om de quartieren van de Noort, soo aengaende

de politicke saecken, als kercken en schoolen te visiteren, dewelcke (Godt loff) noch in redelycken stant sijn bevonden; maer hebben eenige schoolen, doort afsterven van dominus Happart zaliger ende verscheyden schoolmeesters, als door de vehemente sieckten die aldaer gegrasseert hebben, zoodanigen voortganck niet gehadt, als anders wel zoude geschiet sijn, gelijck uwe Ed^s uyt het rapport des kerckenraets gecommitteerdens (twelck hiernevens in copie gaat) sullen gelieven te beoogen. Voorwaer, het ware te wenschen, dat het getal van seven praedicanten voor Tayouan ende Formosas district door uwe Ed^s ten vollen conde voldaen werden, want het seker is, dat Godes kercke onder dese Heydenen vry meerder accresseren ende toenemen soude. De ingesetenen van *Tamsuy* ende *Quelangh*, alwaer voor desen ten tijden der Castilianen de padres groote progressen int maecken der Christenen hebben gedaen, snacken ende wenschen dat sy lieden door een onser padres mochten geleert ende onderwesen worden. Om de Zuyt van Formosa, alwaer alreede verscheyde gedoopte christenen sijn, crijgen de oude en bejaerde luyden een weersmaeck, om langer in kerck en schoolen te comen, vermits haer niet anders geleert en wert, als een en 't selvige, ende dat sylieden soo wel als in andere dorpen (alsse hare gebeden ende vraeghstucken aengaende de religie connen) niet gedoopt werden, 't welck voorwaer beclaeghlyck is. Onder uwe Ed^s correctie, zoo seggen het beter was, dat het geestelyck wercq aldaer niet en ware begonnen, als soo veele gedoopten weder tot heydendom te sien keren, ende dat alleen een politycq neffens eenige zoldaten daer waere geplaetst om de luyden tot ons te trecken ende in devotie te houden. Wy hadden in Rade van Formosa vastgestelt, voor 't vertreck van dit schip, om de Zuyt mede een visite te laten doen, waertoe den Lantdrost hem oock seer genegen thoonde; weshalven aen die vanden kerckenraet het selvige hebben bekent gemaeckt, dat oock gecommitteerdens wilden besorgen, 't welcke door haer E^s in achtinge genomen sijnde verclaerden daertoe genegen te wesen, maer vonden

haer beswaert vermits de groote zieckte die daer als noch in swangh gaat; oock te meer omdat voor 't vertrecq van dit selve schip, den tijt sulcx niet soude toelaten, om de visite naer behooren te connen doen, ende alsdan daerover noch naer Batavia te connen schrijven. Gaven mede voor dat by siecktwerdinge des praedicants den kercken en scholen vande om her gelegen dorpen, daerby al te groten verachteringe zouden comen te lijden, gelijck het oock inderdaet waerachtigh soude wesen. Want Dominus Hambroecq, die een yverich man is, heeft de handen soo vol, om dat wercq gaende te houden, als doen can; zulcx naderhant goetgevonden hebben de geseyde visite te staecken, tot dat bequamer tijt zulcx sal toelaten. Wy hebben mede den gemelden kerckeraet volgens uwe Ed[s] gegeven ordre, andermael in bedencken gegeven, aengaende het verplaetszen ende intrecken van de Inniffs, twelck by haere E. wel ernstelyck en aendachtichlycq is overwogen, ende blijven sylieden by hare voorige resolutie persisteren, en dat om dry verscheyden reden. Eerstelycq, omdat den kerckenraet alhier tot noch toe gene de minste clachten van qualyck dragentheyt der geseyde Inniffs sijn voorgecomen. Ten tweden om dat den kerckenraet van Batavia, den kerckeraet alhier gene contrarie redenen en heeft gegeven; ende ten derden ende laatsten, om dat den kerckenraet van Batavia in hare jongste missive oock selffs niet geraden en vint, het voorgaende wercq te herroepen. Hoedanich uwe Ed[s] het selvige nu sullen laten gevallen, zal ons lieff wesen in aenstaende te vernemen. Den voornoemde kerckenraet heeft seer ernstelyck op ons versocht uwe Ed[s] op het serieuste te recommanderen ende bidden, dat uwe Ed[s] Tayouan met soo veel praedicanten ende leeraers gelieven te versorgen, als eenichsints doenelyck wesen sal, opdat het begonnen wercq door den zeegen des Heeren mach gevordert werden, ende veele blinde Heydenen tot het Christendom geraecken. Derhalven connen niet naer laten tselve uwe Ed[s] bekent te maecken, ende oock mede zulcx selffs te versoecken. . . . .

. . . .

Hiermede enz. Int Casteel Zeelandia op Tayouan den 26en February a° 1654.

UEd. dienstschuldige ende gehoorsame dienaren,

CORN. CAESAR, FRED. COYETT, ALBERT HOOGHLANT, ADRIAEN VAN DER BURCH, REYNIER DAMMANS, PIETER VAN ALPHEN, THOMAS PEDEL.

Kopie
Rijksarchief.

CVII.

Cort vertooch ende relaas, betreffende den stant ende gelegentheyt des Eylants Formosa; hoedanich de Generale Nederlantsche Oostindische Compagnie het besit vandien met de meeste gerustheyt ende het grootste voordeel gaudeeren can, mitsgaders eenige aenmerckelycke considerantien over de goede regeeringe desselfs, ende op wat wijse die emportante gouverno wijder in een gewenschte postuyre can werden gebracht ende geconserveert.

Rapport en ongunstig oordeel van den gewezen Gouverneur van Formosa, Nic. Verburgh, over het geestelijk werk aldaar.

10 Maart 1654.

Naerdien door onse respective voorsaten int quiteeren hunner ampten van tijt tot tijt door genoomen successive opmerckinge ende eygene inspectie genouchsaem is aen't licht gebracht de situatie deses Eylants, als mede den aert

ende natuure der volcken, waermede 'tselve landt gepopuleert sij, zoo oock met wat wtneemende vruchtbaerheden door Godt Almachtigh begaeft, ende verder tgeene aen de welgelegentheyt van dien meer dependeerende is, zoo en sijn wy niet van voornemens ons daermede te amuseeren, maer eenelyck onse penne daer heene te leyden, omme, als inden hoofde deeses aengetoogen, een cort relaes over de gelegenheyt ende welstandt van Formosa te doen. ende dat soo verre als de stockmate mijner kennisse (die by experientie van een vierjarige gouverneeringe selfs vercregen hebbe) in desen toereycken can. Om dan dit ons voorgenomen werck ordentelyck te verhandelen, zoo sullen tselve in de volgende tyen capitale titulen ofte hooftstucken gaen verdeelen, ende van yder int bysonder soo langh en cort tracteeren, als d'exigentie van dien gedogen wil.

Eerste titul, enz.

Negende titul; *vervatende, in wat soberen gestalte de bekeeringe der heydenen op Formosa door den slappen iver ende het ontijdich afsterven van sommige leeraers is geraeckt, ende op wijse den beteren voortganck desselfs soude connen bevordert werden.*

Het sal sommige misschien vreemt duncken, dat ick, een polityck regent wesende, my vermeeten derff te treden in saecken, die ten principalen den kercken dienst belangen, ende insonderheyt wanneer (gelijck hier voornemens ben) iets te schrijven come, dat de gront regulen van de bekeeringe der heydenen op Formosa is betreffende, sullende daerinne ongetwijffelt schrap moeten staen tegens de geene, die hun imagineeren, dat sulck een werck wt te voeren, met seclusie der hooge overicheden, haer alleen competeert. Doch aengesien wy hopen willen datter oock onder eenige oprechte leeraers, die sonder ergerlycke vlecken ofte rimpels sijn, wel soo discrete persoonen sullen gevonden worden, die de ordonnantie Godes in billicheyt plaetse geven, ende ingevolge helpen voorstaen ende mainteneren zullen, dat

alle christelycke overichedens, als getrouwe voesterheeren van Godes kercke hier op der aerden gestelt wesende, sy luyden dienvolgende van conscienties wegen, sonder eenige simulatie van ymandt (soo wel als den predicanten de sonde der menschen op den predickstoel te straffen geoorlooft sijn) oock gehouden bennen haer talent aen te leggen, om in kerckelycke saken (daer grove misslagen mochten begaen werden) de beste verbeteringen tot Godes heyligen Naems eere en der menschen zielen zalicheyt nae vermogen te helpen bevorderen. Ende die sulcken intentie heeft (gelijck wy hier voor Godt betuygen, geen anderen insichten te hebben) behoort seker wel sonder partijschap geexamineert ende naer bevindinge van een goede maxime in alsulcken werck de behulpsame hant gebooden te werden.

Tis dan sulcx, dat ick hier (alhoewel met hartelyck leetwesen) seggen moet, de bekeeringe der heydenen op Formosa, soo als ick nu deselve den tijt van vier jaeren tot inden grondt hebbe beschout, in een seer slechte gedaente bevonden is. De jonge jeucht (hoewel den christelycken doop ontfangen) leert gelijck de papegayen wel yts van buyten clappen, maer en verstaet geensints de gronden, noch de rechte waerheyt van dien. 'Tis nu al ontrent de 30 jaren, dat het goede werck vande bekeeringe deser heydenen by sommige yverige en godtvruchtige leeraren is by der handt gevadt, door wien oock de beginselen, naer de teerheyt van dien, met de leeringe van eenige licht begrypelycke vraechstucken aengelecht sijn, die daer nae door andere, van hooger geest gedreven ende soo laagh niet sien, noch op ander luyden werck bouwen willende, sijn g'aboleert ende nieuwicheden opgerecht, waer door den leerlingh weder verstelt, en vele ten achteren geraeckt is geworden. Houdende dese veranderinge noch al niet op, maer practiseert elck naer sijn fantasie schier 't geen hem int hooft comt, of, soo hy meyndt, tot vorderingh van dat werck dienen mach, ende wanneer dan soodanigen predicant te sterven comt (dat op Formosa veel gebeurt) soo leggen al die spillen weder in d'assche. Nu geve ick

yemandt te bedencken of wt die wijse van doen niet eer een confusie en verwerringe resulteren sal, als wel dat de blinde heydenen tot de kennisse vanden waren Godt te brengen weesen sullen. Daer af de dagelycxe ervarentheyt meer als te veel getuygenisse geeft; wandt wie isser die inden name des Heeren soude connen roemen, datter onder al den hoop soo veeler duysenden van menschen, die by de predicanten en schoolmeesteren soo meenichte van jaren onderwesen sijn, één gevonden wort, die de hooftstucken van de christelycke religie inden gront soodanich verstaat, dat hy voor een oprecht en een levendich lidtmaat der gelovige soude connen aengenomen werden. Voor my, soo der een te voorschijn can werden gebracht, ick presenteere wt een christelycke verheuginge, die daerinne scheppen soude, een somma van duysent carolus guldens tot een aelmoes aen de kercken en schoolen op Formosa te geven; connende ick niet bedencken, waer op den roem ende grooten renomé, die niet alleen int vaderlandt, maer oock bykans door gantz Europa, wegen dese bekeeringe der Formosaense heydenen is verspreydt, gefondeert sij. 'tWare beter daer van stil geswegen, en de sobere gestalte ingesien wesende, middelen te beraemen, de welcke vruchten connen voortbrengen die de bekeeringe waerdich sijn, daertoe wy hier (schoon het ons by d'een of d'ander qualyck mocht afgenomen werden) eenige gelijck als met den vinger, (dewelcke tot heelinge van die rupture connen dienen) sullen aenwijsen.

Voor eerst dunckt my (onder correctie van een beter oordeel) datter met een goet overlech ende wel bedachten raadt, door de respective predicanten op Formosa, met communicatie der batavise dienaren van Godes heylige Woort, zoodanige leeringen en lessen behooren geformeert te werden, daermede sy oordeelen de Formosaenen alderbest en spoedichst tot de ware kennisse Godts sullen connen werden gebracht, ende dat in het onderwijsen niemandt van de predicanten eenige andere als die regulen en sal mogen gebruycken; de welcke dan om, te vaster en bestendiger

te sijn, door de hooge overicheyt mosten sijn g'approbeert; welcke confirmatie, om te meerder cracht en aensien te geven, beter by de Ed. heeren Gouverneur-Generael ende Raden van India, als wel by den Gouverneur ende Raadt op Formosa soude passen te geschieden. Want de predicanten onder 't gesach vanden Gouverneur (met wien somwijlen wel eenich verschil valdt) sorteerende, souden sich dickwils verkeerdelyck mogen inbeelden, om met hem in dat stuck niet wel te sullen connen overeencomen, waermede alsulcken hinderpael dan geheel en al wech genomen can werden. Doch dient den Gouverneur ende sijnen Raat evenwel volcomen macht en authoriteyt te hebben, om alsulcke predicanten, die buyten de limyten van soo een vast en onbeweegelycke beraemde ordeninge souden willen gaen, daerover naer gelegentheyt te corrigeren, als wanneer niet te twijffelen sij, of men sal door dien eenparigen voeth, vergeselschapt met den oprechten yver van soodanige goede instrumenten, als tot dat heylige werck requireren, den grontsteen leggen connen, om een vast gebouw aen het huys des Heeren te maken, daer ter contrarie al gedurich met excessive groote costen, van d'E. Compagnie vergeefsen arbeyt gedaen werdt.

Ten tweeden oordeelen wy niet wel mogelyck te wesen, datter iets goets noch vorderlijcx in de bekeringe der heydenen op Formosa sal te doen wesen, soo lange de vleugelen der predicanten dus wijt en sijt sijn uytgebreydt, behoorende hunnen courssen dierwegen wat korter en beknopter ingebonden te werden. Want al te veel werx teffens in dat stuck over hoop te halen, sal ongetwijffelt weynich beschieten, gelijck d'ervarendtheyt hedensdaechs niet dan te veel doceert, blijckende wt het exempel, dat de gewesten *Favorlangh* ende *Tackeys*, beyde aen de noortsijde van de Ponckanse riviere gelegen, al den tijt van negen jaren door diverse predicanten sijn gefrequenteert, ende immers tot op den huydigen dage noch niet eene ziele gewonnen is, die bequaem sijn om den heyligen doop te connen ontfangen. En schoon de apparentien daertoe door den

plompen airt van die ongeschaefde menschen, sich even sober blijven verthoonen, zoo en can men de predicanten wt dien hoeck (daer meer harten te vangen als inderdaet zielen te bekeeren sijn) niet doen retireren, daer het nochtans desen jaere, dat Formosa maer met drie kercken leeraers versien is, wel hoochnodich waere geweest, datse alle (except een die in Tayowan den dienst waerneempt) in de naest gelegenste dorpen waeren geplaest, zijnde ick van advys men de geheele Noort ende gantsche Zuydt van Formosa voor eerst met geen predicanten meer behoufft te versorgen, maer de schoolen aldaer onder toesicht der politycken, door de schoolmeesteren soo lange te laten bedienen, tot dat de luyden aldaer wat beter geciviliseert ende bequaem gemaeckt sijn, om in hooger leeringen van predicanten onderwesen te werden. Middelerwijle het geheele getal leeraren in de dorpen *Soelangh*, *Sinckan*, *Matthauw*, *Bacclowan*, *Tavocan*, *Tirossen*, *Dorcko*, ende *Tevorangh* gebruykende, ende door haer Eerwaerdicheden in deselve de christelycke religie onder den inwoonderen met een apostolischen yver soo vast graveerende, dat in tijden en wijlen uyt sich selven voortgroeyen, ende de verder afgelegenste dorpen mede besprengen can; en dit sal de rechte plante wesen, om den Formosanen een gesegent voetsel wt den lusthof van de goddelijcke kennisse, ende wetenschap, tot haerder zielen salicheyt, in tijden en wijlen te doen trecken.

Ten derden, dient mede voor al wel gelet, dat de schoolmeesteren, die ten platten lande tot de bekeeringe der heydenen op Formosa gebruyckt werden, mogen sijn persoonen van goeden leve, die selver op den christelycken wandelwegh, sonder eenige de minste ergernissen, onberispelyck gaen, want anders onnutte dienstknechten in den oegst des Heeren sijn, dewelcke selver, in plaatse van te leeren, wel ymandt van doen soude hebben die haar tot christelycke deuchden brachte. Van welcke stoffe ('t is my leet dat ick het seggen moet) eylaes niet dan te veel op Formosa gevonden wordt, ende gelove seeckerlyck, ingevalle

de bocken niet eens uyt de schapen gescheyden, ende alsoo suyveringh gemaect werdt, dat het sich d'E. Compagnie noch t'eeniger tijt grotelycx beclagen zal. Want (behalven datter veele onder sijn die inde bekeeringe der heydenen gants geen dienst en doen) zoo moet den inwoonder oock door verscheyde ongeoorlofde wegen van haer veel quellagien lijden, sonder dat de politycquen ten respecte der predicanten, (onder wiens vleugelen sy doorgaens gepatroniseert werden) daerover de behoorlycke correctie mogen doen, wetende hun altoos met 't een of 't ander schijnheyligen pretext te behelpen. Ende soo doende loopen de varckens de meesten tijt int kooren, en plucken de airen des genots van die arme menschen af, tot wien sy dan, niet sonder reden, meer ongenegentheyt als liefde krijgen, en groote oorsaecken hebben om dat jock door 't een of 'tander middel eens van haren halse te werpen. Siende wy tegens dat quaet geen remedie, dan als wanneer de schoolmeesteren onder de disipline der politycquen volcomentlyck werden gestelt, op dat die men vindt te pecceren, sonder aensien van predicanten of haer intercessien, de justitie overleveren, ende daermede voorts naer hare verdiensten handelen mach.

Ten vierden, houde ick niet voor goet, dat men den inwoonderen buyten de mate van redelyckheyt om de schoolboete (dat als ymant absent blijft een herte vel is) veel strafft, sijnde dicwils soo arme luyden, datse niet een vel rijck en sijn, noch oock selver qualyck soo veel rijs in huys hebben om haer hongerigen buyck te vullen, twelck haer seker wel swaer vallen moet. En is te verwonderen, hoe soo goetaerdich sijn, dat sulcx opbrengen, want wie heeft oyt gehoort, dat ymant geduurich uyt dwangh, ende niet door vryen wille, eenige leere aenneemen sal. Die luyden moet mettertijt door de harders soo veel godtvruchticheyts ingeboesemt werden, dat sy van selfs lust krijgen de kercken en schoolen te frequenteeren, opdat alsoo van sulcken egiptischen last ontslagen, ende dese bekeeringh der heydenen door de vyanden van onse religie niet geblameert en werde.

Nu souden wy tot besluyt wel ytwes voortbrengen, hoe hooghnodich het infecte 1) sij, dat Formosa, tot de meeste bevorderinge van dit hoochlofwaerdige werck, doorgaens versien wierdt met een proper getal predicanten, 't sij 3, 4 a 5 stucx, na dat daer van wt het vaderlandt veel of weynich gesecundeert wierden, ende tselvige mannen mochten wesen van goede apparentie, die niet aen de weereldt, maer met lyf en ziele aen haer goddelycke beroep beclijfden, ende wes meer aen die materie van een goede herders bedieninge dependeerende is; doch wie kan den leeraren sonder aenstoot voorschriften schrijven. Ick voor my en sal, om onlusten te schouwen, in India niet meer onderneemen haere faulten aen te wijsen, maer wil liever daervan noch voor een tijt stilswijgen ende naderhandt dienaengaende met mijn E. Heeren en Meesters int particulier spreecken, als yets naders, die substantie belangende, by geschrifte stellen. Doch dit moet ick echter ten dienste van Godts kercken en schoolen op Formosa empassant noch seggen, dat wel hoochnodich vereyschte de dienaers van Godts woort, die tot de bekeeringe der heydenen derwaerts gesonden werden, daer toe wierden g'annimeert om den tijt van thien achtereenvolgende jaeren aldaer te verblijven, al soude men hunne tractementen naer advenandt vry wat verhoogen, zijnde niet te geloven wat deucht sulcx aen 't werck des Heeren doen soude, gemerckt alsdan de spraecke selfs souden connen leeren, ende de interpretatien en oversettingen van schoolmeesteren niet meer van doen hebben, oock haere gemeenten soo subyt, als voor desen wel geschiet is, niet verlaten connen; waermede van dit relaes aflaten ende ons begeven sullen tot de corte beschrijvinge van den

Tienden titul, enz.

Aldus ten dienste vande generale vereenichde Nederlantse Oostindische Compagnie en alle degeene die derselver

1) In effecte.

welvaert op Formosa beminnen, verthoondt, ende voort eerst tot Batavia, gelijck dat behoort, overgegeven aen d'Ed. Heer Gouverneur Generael ende Raden van India, op onse wedercompste wtt Tayowan den 10 Maert anno 1654. Onderstont: (by my ende was geteeckent) NICOLAES VERBURGH.

Accordeert met sijn originele, in 't casteel Batavia 15 Januarij 1658.

E. MARVILLE,
Eerste clerc.

Rijksarchief.

CVIII.

UIT HET DAGREGISTER VAN FORMOSA VAN 27 FEBRUARY TOT 6 NOVEMBER 1654. (Hands. p. 437).

Er kunnen slechts 2 predikanten gezonden worden. De beroeping van Ds. Baccerus naar Favorlang was voorbarig. Redres op kerken en scholen ware noodzakelijk. Het was minder goed, dat in het reglement tot regeling van de verhouding tusschen geestelijke en wereldlijke regeering aan de predikanten preseance verleend was.

Getal jachthonden aan predikanten, schoolmeesters en politieken toegestaan.

Afdoening der pretensie van Gravius.

De sobre aankomste aldaar uyt het vaderlant van Predicanten was oorsaacke datter nu maar twee van die broederen herwaarts over wiert gesonden, namelyck Ds. Abraham Dapper en Robbertus van Sassen, van welcke mannen verhoopt wierdt de kercke Godes aan desen kant goeden dienst soude trecken, ende dienden de selve inde hiernaast gelegene dorpen gebruyct te werden. Een misslach wasser by den formosaanschen Raat begaen in't beroepen vanden predicant Baccerus tot de favorlangsche schoolen, alwaar de menschen noch geen bequaamheyt hadden, door hare brutaal-

heyt, om in eenige hooge leringe onderwesen te werden, daar ter contrarie de schoolen in de voornaamste ende naastgelegene dorpen van die leeraren gantsch ontbloot waren gebleven; in't toekomende ende alsnu moest daar inne anders gehandelt werden.

Het was een nootsaackelycke en goede saecke geweest datter eenmael redes ende ordre op kerken en schoolen was beraamt, waar door d'inwoonderen, indien de selve door de schoolmeesteren niet en wierden gecontramineert, van vele fastidien souden konnen bevryt zijn. Insgelycx waren de reglementen tot voorcominge van alle tweespalticheden tusschen de kerckendienaars ende die van de politique regeeringe op Formosa wel ende na behooren ingestelt en beraamt, evenwel wast verresiende, dat de preseanse aan die van de Kercke overgegeven ware. Aan de predicanten en politycken mochten yder drie, mitsgaders den schoolmeesteren elc een jachthont, tot behoef van hare keuckens toegestaan werden, ende meer niet.

De afdoeninge van seeckere pretensie by den predicant Gravius ingestelt, mochte wel passeeren, ende als nu daar meede die verwerde rekening aen een zijde gestelt werden. D'incomsten van enige landerijen, door den H^r^ Verburgh aan gemelte Gravio tot een beneficie voor den tijt van 5 jaren vergunt, onder reserve soo hy, Gravius, binnen de selve 5 jaren van Formosa quame te vertrecken, alsdan 't selve beneficie noch een jaar na sijn vertreck soude genieten, wierden hem mede voor dat gepretendeerde jaar, om vorderen disputen voor te komen, ingewillicht ende toegestaen.

Uit een van Gouverneur-Generaal en Raden ontvangen brief.

Kopie
Rijksarchief.

CIX.

DE GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

De toestand van kerken en scholen is in de omliggende dorpen redelijk, maar om de Zuid ziet het slecht uit. De menschen hebben het zoo sober, dat men hen niet kan constringeeren kerk en school te bezoeken. Wordt in overweging genomen het werk aldaar te staken wegens de ongezondheid; na de visite aldaar zal men nader rapport doen.

Kasteel ZEELANDIA, 19 Nov. 1654.

. . . .

Aangaende den Godsdienst van kercke en schoole onder d'inwoonderen in d'hier om hergelegene dorpen, onder het opsicht vanden praedicant Hambroeck, als mede in 't favorlangs en tackais district, onder D^s: Backerus horende, staet alles in redelycken stant, ende heeft noch goeden voortganck, maer om de Zuyt (nae dat den politik Olario ons berecht) en is't geestelycke werck weynich te verrichten; wandt soo men de lieden wilt constringeeren om ter kerck en school te comen, soo soude het sooveel wesen of mense het broot uyt de mont nam, dewijle (als boven gesecht) het quaet genoech hebben om aende cost te geraken ende 'slevens nootdruft te connen becomen. Tegens de maent December zullen enige gecommitteerdens, soo politike als kerckelycke personen, derwaerts senden, om nauw ondersoeck te doen, of het al sal noodich wesen, datmen met de kercke ende schole sal continueeren ofte niet, dewijle wy bemercken, dat het ten genen tijden tot een goet eynde sal connen gebracht werden. Waertoe de praedicanten oock sijn inclineerende, ende geen canse en sien door wat middel het te remedieren soude wesen, overmits gene van

die leeraren genegen sijn haer ter dier plaetse te laten gebruycken, ende dat om de ongesontheyts wille. 't Welck ons niet vreemt en dunct, want ongeveerlyck 10 maenden geleden hebben wy naer Verovorongh gesonden een sergeant en 20 soldaten, waervan meer als de helft sijn comen te overlijden. Waer door de praedicanten, die soo weynich in't getal sijn, schroomhertich sijn op zoo dangiereuse plaetse haer te laten gebruycken. Echter werden noch dry a 4 praedicanten gerequireert, die haer werck wel sullen connen vinden aan 't gene hier om her in't geestelycke werck te doen is; daeromme versoeken, dat UEd. by tijt en wijlen om Formosas districkt gelievet te dencken. De hoedanicheyt, die sal bevonden werden, hoe het met de kercke ende schoolen om dc Zuyt gelegen is, wert UEd. in aenstaende, naer gedane visite aengeschreven, ende verder sullen wy het op den ouden voet laten continueeren, ter tijt toe dat wy van UEd. daer van naerder ordre bekomen.

. . . .

Hiermede enz. Int Casteel Zeelandia op Tayouan den 19 November A° 1654.

Cornelis Caesar, en verdere leden van den Raad.

Na gedane collatie is desen met d'originele bevonden t' accorderen.

Zeelandia in't Casteel, desen 2 December 1654.

Jacobus Valentijn,
Secrs.

Rijksarchief.

CX.

DE GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

De Predikanten Kruyf en Hambroek bedanken voor het hun verleende beneficie. Door de 5 ontvangen predikanten is hun getal thans 8. Hunne plaatsing. De Zuidelijke dorpen zullen voortaan sorteeren onder de predikanten van Sinckan en Soulangh, die om de beurt hen maandelijks zullen visiteeren. In het vervolg liever schoolmeesters dan krankbezoekers te zenden.

ZEELANDIA, 19 November 1655.

. . . .

De praedicanten D°. Kruyf en Hambroeck zijn danckbaar, dat UEd. hebben gelieven t'approbeeren datse sullen genieten het usufruct vande landen, dewelcke haar by den Raat sijn toegeleyt. Wy sullen vorders volgens UEd. ordre aan geen praedicanten meer diergelycke benefitien toepassen, maar wanneer zy zulcx versoecken, haar E. tot UEd. wijsen.

. . . .

De vijff pracdicanten die UEd. desen jaere, om op Formosa gebruyct te werden, hebben gesonden, sijn gesamentlyck in goede gesontheyt alhier wel comen te arriveren, ende sonder onderscheyt by den Broederen des kerckenraets als wettich beroepen aengenomen; zulcx dat Formosa nu met 8 praedicanten ende enen proponent versien is, ende een ieder als volcht gebruyct.

Den Eerw. praedicant Cruyf, tot den godsdienst in *Tayoan*.

D°. Hambroeck in't district van *Mattouw* en *Dorcko*.

D°. Backerus in't district van *Favorlangh*.

D°. Masius in *Tamsuy* en *Quelangh*.

D^e^. Bushof in *Soulangh*, *Backloan* ende *Tevorangh*.

D^e^. Wincemius in *Sinckan* en *Tavocan*.

D^o^. Musch in *Tilaocen* ende de daar omher gelegene dorpen.

D^e^. Kampius in *Taokais* ende d'onderhorige dorpen.

Oock zoo is by de Broederen des kerckenraats goetgevonden, dat de kercken ende scholen der zuydelycke dorpen op Formosa voortaan sullen sorteren ende waargenomen werden door de praedicanten van *Sinckan* ende *Soulangh*, ieder jaar om jaar, gebruyckende gedurich tot hare hulpe den proponent Holthusius, dewelcke tot dien eynde in *Backloan* geplaatst is; zulcx dat maendelycx, wanneer 't reysbaar weder is, visite om de Zuyt sal gedaen werden. Desgelycx is den cranckbesoecker Joris Daensz met eygen wil in't dorp *Swatelau* gelecht, om by absentie vande praedicanten en proponent het opsicht van kercken en schoolen aldaar te hebben.

Op welck besluyt den kerckenraet, aengaende de plaetsinge der vijff aangekomene praedicanten, als de waarneminge van kercken ende schoolen om de Zuyt, aan ons in Raede van Formosa approbatie hebben versocht. tWelck by ons in naeder overlech genomen zijnde, eyndelyck geresolveert is te approberen; niet tegenstaende wy gaerne gesien hadden, dat een derselvigen praedicanten om de Zuyt vastgeplaetst hadde gewerden. Maer vermits hare E. ons versekerden dattet werck naar behoren wel soude waargenomen werden, soo hebben wy ons daarmede geconformeert, gelyck 't zelve can gesien werden by onse resolutie in dato 18^en^ September passado; wy en willen niet twijffelen of UEd. zullen haar 't selve wel laten gevallen. Den Almogende Godt geve, dat de gemelte leeraers lange in't leven mogen blijven, op dat Godes eere onder de blinde Heydenen wijt ende sijt mach uytgebreydet werden.

De dry sieckentroosters, namelyck Barent Hessingh is geplaatst geworden in Favorlanghs district, Frederick Pennochius in Tackais district ende Hendrick Metselaar in Tevorangh. Wy ende den kerckenraat versoecken, dat

in't aenstaende gene cranckbesoeckers meer van Batavia mogen gesonden werden, vermits men meerder dienst vande schoolmeesters als vande cranckbesoeckers, die ordenaris out sijn, te verhopen heeft.

Voor den legger wyn, die UEd. aan de praedicanten hebt gelieven te laten om delen, sijn deselve ten hoogsten danckbaar. . . . .

Hiermede enz. Int Casteel Zeelandia op Tayouan den 19en November 1655.

(get.) CORNEIS CAESAR, en verdere leden van den Raad.

Accordeert na gedane collatie met d'orginele minute.

Zeelandia den 24en Nov. A°. 1655.

JACOBUS VALENTIJN, *Secrs.*

Rijksarchief.

CXI.

DE GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Ds. Campius in Tackays is overleden en Hambroek is zeer zwak; aan hem zou veel verloren worden, daar hij ver in de taal gevorderd is.

Kasteel ZEELANDIA, 21 December 1655.

. . . .

Soo datelyck bekomen een advysbriefken vanden praedicant Winshemius, waerby sijn E. ons is adviserende het overlijden van den Eerw. praedicant Campius op den 17en deser in *Tackays*, naer dat denselven 3 a 4 dagen zieckelyck was geweest; desgelycx lach desselfs huysvrouw tot den doot toe cranck. Oock mede soo is den praedicant Anthonio Hambroeck seer swack ende uyt dermaten siec-

kelyck, des het niet vreemt soude wesen, dat hem Godt de Heere in sijne Rycke haelde. Doch willen hopen, dat denselvigen weder tot sijne vorige gesontheyt sal comen, wandt anders soude de gemeente Christy daaraan veel comen te verliesen, wandt denselvigen vry verre inde inlantsche tale gekomen is, waar in hy hem dagelycx zeer neerstichlycken was oeffenende. Den Almogenden wil de resterende kerckelycke dienaren in goeder gesontheyt sparen, op datse machtich mogen werden het Woord Godes onder de Heydenen voort te planten.

Hiermede enz. Int Casteel Zeelandia op Tayouan, desen 21 December 1655. CORN. CAESAR, FRED. COYETT, RENIER DAMMANS, PIETER VAN ALPHEN, THOMAS PEDEL en JOH. VAN DEN EYNDE.

Accordeert met sijn principale.

Zeelandia, 21 December 1655.

JACOBUS VALENTIJN,
Secrets.

Rijksarchief.

CXII.

DE GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

De bouw van de predikantswoningen moet voorgezet worden. Loting voor de visite om de Zuid. Hambroek wil, tegen remuneratie, het werk wel geheel op zich nemen. De predikanten zijn het niet eens over het gebruik van de Hollandsche taal. Zij zijn uitgenoodigd ieder een zelfstandig rapport daarover uit te brengen.

FORMOSA, 30 November 1656.

Aende Ed. Heer Joan Maetsuycker Gouverneur-Generaal ende de Ed. Heeren Raden van India.

. . . .

Met het maecken van de drie predikantshuysen inde dorpen *Takkais*, *Tilaocen* ende *Sinckan* waeren, in UE[ts] welnemen, voor den ontfang van UE[ts] eersten brief soo verre gekomen, dat den steen tot de huysinge in *Sinckan* ende *Tilaocen*, die de Chinesen aenbesteet was, ten meerendele was gebacken ende de cosijnen gemaeckt, sulcx daer mede niet t'eenemael is connen uytgescheyden werden, ende noodsaeckelyck de voorhuysen van steen gehouden zijn geweest te doen maecken; wat belanght het achterwerck vande gemelte huysen, deselve sullen, in conformité van UE[ts] gegeven ordre, laten voltrecken, oock het huys in Tackais met leeme muyren. Wy versoecken 'tselve niet qualyck gelieft te nemen, dat in't geheel UE[ts] ordre niet naegecomen is, waerop in't aenstaende beter gelet werden sal . . . .

. . . .

De predikanten Ds. Leonardus ende Hamsingh sijn gesont in Tayoan gearriveert ende hebben haer beroep gekregen,

'twelcke by lotinge is toegegaen, als namentlyck D[e] Leonardus in Favorlangs district ende Hamsingh in Takkais, soo dat de plaetzen als voor desen beseth zijn, waer mede wy vertrouwen UE[ts] haer sullen gelieven te confirmeeren. 1) De predicanten in't generael doen UE[ts] bedancken voorden legger wijn, die UE[ts] haer hebt gelieven te vereeren. Aengaende het vordere, dat UE[ts] aen ons geschreven hebt, rakende het senden van predicanten, buyten beroep des kerckenraats van Batavia, hebben wy haere Eerw. mede bekent gemaeckt, waerover scheenen eenigsints gemiscontenteert te zijn, des vertrouwen haere E. daerom in't particulier aen UE[ts] sullen schryven.

Maer wat belanght UEd[ts] aenraden, ofte gedanen voorslagh, om by lotinge de visite jaerlycx van kercken ende scholen te doen om de Zuydt, 'tselve schijnense haer wel te laten gevallen, ende hebben hetselvige in dier forme sijnen voortganck laten nemen. Naer dat haer E. gesamentlyck des Heeren name hadden aengeroepen, soo is het generale lot met brieffkens getrocken, zijnde dit jaer de eerste visite te beurte gevallen den predicant Hamsingh, het naeste jaer D[e] Kruyf en 't derde jaer D[e] Hambroecq ende soo vervolgens tot seven jaeren toe. Edoch dewijle D[e] Hamsingh eenen nieuweling was, alsmede dat D[e] Joannes Kruyff oock geen inlantse taele verstaet ende veeltijts sieckelyck is, soo heeft den E. Hambroecq, nae sijn seggen uyt puyren yver daertoe gedreven zijnde, aengenomen dese eerste aenstaende dry jaeren aldaer de visite te sullen gaen doen. Oock heeft sijn E. ons aengedient wel genegen te zijn het gemelte werck vande Zuyd t'eenemael op sijne schouderen te willen nemen, mits dat hem toegestaen wierd, dat uyt yder zuydelyck dorp 2 a 3 inlantse leeraers by hem in *Mattauw* geplaetst wierde, dewelcke hy dagelycx wilde catechiseeren ende inde leere Christi onderrechten. Jae soude deselvige, nae sijn seggen, soo bequaem maecken, datse souden connen 'twerck vande Zuyt onder sijn opsicht

---

1) Conformeeren.

waernemen, mits dien verstaande, dat hem liet voorstaen daerover eene extraordinarie beloninge hem diende toegelecht te werden. Waer op by ons sijn E. in antwoorde is gedient, sijnen gedanen voorslagh ons niet qualyck te laten gevallen, maer dat wy onvermogens waeren voor en al eer wy UE[ts] t'selvige hadden bekent gemaeckt, daerover te connen disponeren, maer namen aen in sijn faveur UEd[ts] 'tselve te sullen communiceeren, waer by dat werck verbleven is. Ongetwijffelt sal den kerckenraedt mede aengaende die saecke aen UE[ts] schrijven.

Wy bespeuren dat veele vande predicanten in haer gevoelen niet even eens sijn aengaende op wat wijse men de formosaensche christenen of ingesetenen de leere Christi behoorde in te planten, namentlyck in de duytsche of in haer eygen taele. Derhalven, overmits ons in discoursen dagelycx sulcx te vooren compt, soo hebben wy dienstigh geacht yder predicant aen te bevelen ons schriftelyck op te geven desselfs gevoelen, welcke sy van beyde het beste ende nutste oordeelden, ende het profytabelste te wezen; oock mede datze in consideratie te nemen hadden, by sooverre UEd[ts] quamen te resolveeren eenige veranderingen van taelen in te voeren, of daer door de kercke Godes geen groote verachteringe soude werden toegebracht; op welck gebodt wy schriftelycke antwoort te gemoet sien. Nae dat het selvige becomen sullen hebben, blijven voornemens het UEd[ts] te laten toecomen, op dat UE[ts] mogen oordeelen welck van beyde advysen de gesontste is, ende welcke wijse begeert dat haeren voortganck sal nemen. Tot noch toe wert op den ouden voet geleert, ende sal daer by werden gecontinueert, ten waere UEd[ts] nae desen anders geliefden te ordoneren. Dese saecke is een poinct waer op insonderheit aendachtighlyck gelet dient, des wy deselvige op ons niet hebben willen nemen, maer UE[ts] wijsen oordeel tselvige bevolen laten. . . . .

. . . .

Int voortplanten van de christelycke religie onder de Formosaensche christen, hier om her gelegen wert door de

eerwaerde praedicanten goeden yver gepleegt, ende staet int eerste vande maent December de kerkelycke visite van kercken en schoolen om de Zuyt gedaen te werden. Hoedanich de bevindinge sal wesen wert UEd[ts] naer desen bekent gemaeckt. . . . .

Hiermede enz. . . . .

Int Casteel Zelandia op Tayoan desen laetsten Novembris anno 1656: Onderstont UEd[ts] onderdanige en gantsch gehoorsame dienaren. Ende was getekent CORNELIUS CAESAR, FREDERIK COYET, FREDERIK SCHEDEL, R. DAMMANS.

Kopie
Rijksarchief.

CXIII.

Extract uyt d'Acten vant kerckenboeck van Tayouan den 5 October 1657 etc. Praeses, Ds. Johannes de Leonardis. Schriba, Jacobus Amsingh.

De kerkeraad gevoelt zich gekrenkt over de censuur door de Hooge Regeering over zijn handelingen uitgesproken en verdedigt zich daar tegen bij den Raad van Formosa. Spreekt zijn verlangen uit ten opzichte van de regeling van zaken in de zuidelijke kwartieren. Beveelt Mattauw aan voor de vestiging van de kweekschool. Concept-reglementen voor die inrichting. Leerboeken voor onderwijs in den godsdienst. Bijbelvertaling.

Den kerckenraadt, door toeseyndinge van den nieuwen Gouv[r], d'H[r] Fred. Coyett, en den A. A. Raadt van Formosa, bekomen hebbende seker extract uyt d'missive harer E.E. van Batavia, raackende de gelegentheyt ende den welstant der kerckelycke saacken hier op Formosa, en voor eerst,

dat gene, twelck aangaadt de scholen deses Eylandts om de Suyt, heefft daarin aangemerckt en met droeffheyt ter herten genomen de verwonderinge en censure haarer Ed. en Achtb. over desen kerkenraadt en haar doen en laaten in gemelte saacken van de Suyt, mitsgaaders den affslag van vrywillige aanbiedinge des predicants Anthony Hambroucks, tot redres van dit werck, doort uytsoecken van de taale aldaar, ende de ontneminge van de gehele regeringe ende 't bestier der kerkelycke dingen aldaar, uyt handen van den EE. kerckenraat, met aanbevelinge vande selve aan den E. polityck, en dat geheel en alleen tot een burgerlyck eynde van civilisatie der inwoonderen van d'Suyt voornt.

Derhalven den E.E. kerckenraat sich dan oock bewogen en genootdruckt heefft gevonden haare consideratien hier over by een te brengen ende deselve op ieder stuck in de acten haares kerckenboecks in te schrijven, om des noodich sich ten allen tijden daarmede te mogen verandtwoorden by alle personen en vergaderingen, die sich billyck daarmede in tijt en wijlen mochten komen te bemoeyen.

Ende verwondert ons voor eerst, dat hare Ed. A. A. schrijven verwondert te sijn, dat men naat verloop van soo menichte jaaren nu korteling eerst heefft beginnen te mercken, dat d'inwoonders van dat geweste geleert worden in een taale die se niet en verstaan, etc.

Alsoo tselvige niet alleen korteling en is bemerckt by die van d'EE. kerckenraad uyt de rapporten der E.E. predicanten D. D. Herm. Bushoff, op den 14 Aug. a° 1656, ende Anthony Hambroucq, op den 2 Marty 1657, aan ons gedaan, maar oocq uyt verscheyden acten en brieven en andere monumenten deses kerckenraadts, den inhout waarvan, gelijck den A. A. Commissarissen, die uyt den name der Hooge Overheden van tijt tot tijt alhier in kerckenraade haare cessie hebben gehat, niet heefft konnen onbekent sijn, alsoo oocq met sijne Ed. den H^{r} Generael ende de A. A. H. H. Raaden van India selve, soo men anders de toegesondene extracten uyt ons kerckenboeck

daarop slaande, ende in den verleden jaare haare Ed. ende Achtb. op Batavia toegesonden, naar behooren heefft ingesien en wel ter degen, alvorens men ons beschuldigde, hadde overleyt. Ende met namen dat extract uyt geseyde acten van dato 14 Aug. 1656, als mede brengende, dat dewijle den E.E. kerckenraat door rapport van den E. medebroeder Ds. Hermannus Bushoff was voorgekomen, dat de inwoonderen van de Suyt deses Eylandts niet sijn onderwesen in haar eygen taale etc., dat derhalven ten derden maale, volgens dwangh harer consientie, blijfft by haare resolutie van den jaare 1645 den 16 January, gerepeteert 1656 in Maert.

Ende op dat het blijken magh hoe klaar de resolutie van den jaare 1645 van dese saacken spreeckt, ende dienvolgende, dat deselve den kerckenraadt niet en konde onbekent sijn, so en kan het niet als licht geven, dat deselve by dese gelegentheyt als nochmaal hier ter neder gestelt ende verhaalt worden want dit sijn de woorden.

„Dewijle de luyden inde zuidelycke van ons gelegene dorpen, die van de schoolmeesters en de leraars aldaar bequaam geoordeelt worden om den doop Christy te ontfangen, noch niet genoechsaam (merckt wel de reden), ter oorsaacke sy de Sinckanse taale, inde welcke sy geleert sijn, niet wel en verstaan, in de fundamenten der christelycke religie geoeffent sijn etc. soo wert goetgevonden etc."

Ende wederom kort daarnae in die selve acte van dien selven dato voornoemt:

„Dewijle de zuydelycke taale vele verschilt van de Sinckansse, ende tot noch toe de Vraagstucken aldaer in de Sinckanse taale geleert sijn, soo vindt den kerckenraad goet, dat deselve nae haare taale sullen gevoecht werden."

Twelck, door wien en met wiens voorkennisse, naart oordeel der kerckenraet stont te geschieden, is naarder aff te nemen uyt de acten van dato den 8 Aug. 1645 daarop gevolcht, alwaar eerst gesproken sijnde van invoeringe der samengestelde vraagen des Schribae in alle ingestelde

leer scholen, doch dat sulcx soude geschieden met communicatie van den Achtb. Gouverneur en sijnen Raadt, soo volght daarnae, dat den selven voormelte Vraagstucken, doorden proponent Hans Oloff der zuydelycke taale sullen werden geapproprieert. Daar dan by comende de woorden des kerckenraadts in den brief aan de E.E. B.B. des classis van Amsterdam in dato November 1649, luydende daarenboven, dat oocq niet in all de suidelycke dorpen de Sinkanse tale, D[s]. Junio alleen bekent, noch gesproken, noch verstaan wert, soo ist kennelyck, dat den E.E. kerckenraadt (want die ist welcke in desen wert beschuldight) niet nu korteling eerst heefft beginnen te mercken, maar al over lang geweten heefft, tgunt sy echter onvermogens was te remedieren, dat de inwoonderen van dat suydelyck geweste geleert werden in een taale die se niet en verstaan, en bygevolge dat haare E.E. A.A. verwonderinge over een saacke die niet en is, den E.E. kerckenraat geensins tot een verkeert nadencken off naadeel en behoort te gedijen, veel min tot soodanich een sware ende openbare censure, die als in de generale missive aan de H[r] President ende den A.A. Raadt van Formosa ingevoecht, niet alleen haare E. ende A. voor dien tijt is bekent gemaakt, maar oocq, opdat wy nu oock niet en seggen van de memorien der gener, die dese dingen door in en uytschrijven qualycken konnen comen te vergeten, derselver nakomelingen ende successeurs indie selve ampten van tijt tot tijt niet en sal konnen onbekent blijven. Een censure vorwaar, die soo ten aansien van de tacxatie, als imputatien van de hooge en burgerlycke overheyt, den E.E. kerckenraat daarin gedaan, niet gering off kleyn en is te achten, overmidts hare Ed. en A. tselvige gelieve te noemen, niet simpelyck een versuim, noch (dat meer is) een grote versuym, maar met de alderhoogste exaggeratie een seer groot versuym.

Ende dat met imputatie van tselve, niet aan een persoon, offte eenige weynige leden deser vergaderinge, maar aan de opsienders int gemeen, ende dat niet alleen die van oudts

geweest of nu jongst sijn aangekomen, maar der kercke successivelyck.

Twelck alles ons van harer Ed[n] en A. seer grote billigheyt en bescheydentheyt te moeten lijden en verdragen, noyt en was overgekomen, waart, dat het meergemelte extract van de acten a°. 1656 haare Ed[e] op Batavia in den verleden jaare toegesonden, wat vorder was ondersocht ende de meninge van dien, in cas van duisterheyt, ons wat naader was ondervraaght.

Daar dan op volght den affslag vande vrywillige aenbiedinge D[e] Hambroecks tot het ondersoecq der zuytsche taale ende 't redres vant onderwijs der inwoonderen in deselve, by haare Ed[e] en A. voorgestelt in die woorden: „cunnende wy niet sien, dat D[s]. Hambrouck in dat stuck machtig wesen sal een convenient redres te doen". 't Welck voorwaar sijn Eerwaardigheyt niet tot encouragiment, maar, indien niet tot blussinge van sijnen geest en goeden iver, — immers ten minsten niet dan tot discouragie en can streccken; op dat wy nu niet en seggen vande grote kleynachtinge, die sich in desen vertoont overt gevoelen en gegeven oordeel des kerckenraadts wegens sijn Eerw[n] persoon, int stuck sijner bequaamheyt tot dat werck, naar welck nochtans niemant nader als desen kerckenrade en was te vraagen, noch niemandts advys off oordeel seeckerder in dien dele was aan te nemen, te geloven off te volgen.

Ende schoon den gedanen voorslag op desen affslag gevoecht en gevolght, daar heenen streckt, dat men de scholen aldaar onder het opsicht vanden polityck noch soo wat sal mogen aan de hant houden, so en kan doch den E.E. kerckenraadt, ende dat ten reguarde van die gedoopte aldaar, in conschientie niet verstaan, harenthalven de kerckelycken handt daar van af te trecken, maar alle mogelycke middelen omtrent geseyde gedoopte Christenen in die gewesten residerende aan te wenden, om deselve voort te setten ende tot verdere kennisse van den waaren Godt ende den godtsdienst te brengen. Vindende tot dien eynde haar verplicht, ende ten hoogsten verbonden, haare Ed[e] Achtb[n]

te remonstreren de noodtsaackelycheyt vandien, ende hoe schandelyck ende beswaarlyck het sij, op een bloot voorgeven van civilisatie, dat goddelycke werck aldaar omde Suyt te staacken ende sich daarvan allengskens te ontlasten, dat in den daage des oordeels voor Godt niet en waare te verandtwoorden.

Ende alsoo de gandtse opsichte vande Suyt door den E. Kerckenraad, met bekomene approbatie vande Hooge Overheyt alhier, in voorleden jaare D[e] Hambroeck op sijn eygen presentatie was aen bevolen, sijn E. belovende met goede ende bequame middelen, tot dat sware en hoogwichtige werck seer noodig, te versien, ende de middelen daar toe dienstig sijn E. tot noch toe niet en waren toegevoeght, soo verstaat den Kerckenraad, alsoo de middelen voornoemt van haare E.E. op Batavia aan den selven worden geweygert, stellende het t'enemaal in handen van den polityck, dit niettegenstaande echter aanden Ed. H[r] Gouverneur ende den Achtb. Raadt alhier sal werden versocht, dat de Suyt onder het opsicht vanden Kerckenraad mochte verblijven. Versoeckende vorder van haare E.E. en A.A. dat de volgende middelen daar toe noodig haar Eerw[n] mochten worden toegevoeght.

1.

Dat den E. polityck Hend[k] Noorden by sijn Ed. de H[r] Gouverneur worde gerecommandeert den predicant, welcken 't ondersoeck der Suytschen taale naarder staat aanbevolen te werden, met de toedieninge eeniger woordten en manieren van spreken te helpen, soo veel eenichsins sonder verhindering sijnes burgerlycken ampts sal konnen of vermogen, gelijck diergelycke by den tijt van D[e]. Hans Olhoff tot verscheyden reysen is geschiet, ende dat sijn E. ten dien eynde, te sijner opkomste tot het H. Nachtmaal, offte om eenige andre oorsaken naar Tayouan, aldaar een corten tijt van daagen met dito predicant sal handelen in die materie voornoemt, ende dan voorts schrifftelyck met den selven affdoen tgunt niet anders als op sodanig een wijse en sal konnen worden voltrocken.

2.

Dat dito predicant vry ende onverhindert nu en dan iemant uyt de beste en bequaamste schoolmeesters tot dit werck naar Tayouan, off desselffs woonplaatse, sal vermogen te ontbieden tsijner hulpe, blijvende middelerwijle in haar affwesen de scholen aan haar by gevoegde mede schoolmeesters toevertrouwt.

3.

Dat de Sr Noorden ofte schoolmeesteren gedurende dien tijt, soo geseyt, een persoon uyt ieder van de dry inde suytse taale verschillende districten sal mogen medenemen, om door middel van dien te beter te geraacken tot de kennisse van de overeenkominge ofte het onderscheyt van de dialecten offte de manieren van spreken, gebruyckelyck in ieder van de districten voornoemt.

4.

Dat tot de maandelyckse toebrenginge der schoolrollen by den tijt vant Noorder Mousson, uyt de inwoonders van de naast gelegenste dorpen, soodanige personen sullen gebruickt werden, die de Sydeysse taale alderbest verstaen, ende dat den predicant deselvige by die gelegentheyt, naar voorgedane waarschouwinge voor haaren uytgangh, een dach 2 a 3 sal mogen by sich houden, en dat ter oorsaacke ende ten dienste voornoemt.

5.

Dat d'E. polityeken en predicanten van *Soulang* en *Sinckan* ter ordre van de Hoge Overheyt sullen gehouden sijn, op de eerste aanspraacke offte schryvens, te laten volgen uyt de dorpen haares districts soodanich een persoon off personen, als by den E. predicant daartoe alderbequaamst en alder noodigst te sijn sall geoordeelt en bevonden werden.

6.

Dat d'inwoonderen in desen te gebruicken voor yder dag

behoorlyck kostgelt sall worden toegelecht ende naderhant neffens den predicant, die dese extraordinarie moeyten sall opnemen, een vereringe, naar discretie van haare Ed. A. sal worden gedaan.

Op welcken allen dan den E. kerckenraadt een gunstig andtwoort sall verwachten; verclaren by weygeringe van hetselve daarover by Godt te sullen moeten suchten en klaagen, als lijdende tegen haaren wil en danck, tgeene andersins geerne heel anders hadden gesien.

En vermits den Ed. Heer Generaal ende den Achtb. Raadt van Batavia niet en heefft welgevallen het laadtste advys in voorleden jaare gegeven nopende het duytsch onderwijs, soo ist dat den kerckenraadt, alsoo gem. advys vande Ed. Heer Gouverneur Caesar ende den Achtb. Raadt aen den kerckenraat alhier is versocht, heefft billick geoordeelt, dat sulcx aan de Heer Gouverneur ende den Raadt van Formosa sal bekent gemaackt werden, ten eynde de onschult des kerckenraadts dien aangaande aan de Ed. Heer Generaal ende den Raad van Indiën in haare missive mach gedaan werden. Namentlyck het niet te sijn geweest eenige nieuwicheden van haare vergaderinge gepractiseert, als haar Ed. hebben gelieven voor te geven, maar een saacke den kerckenraad opgelecht, derhalven dito vergaderinge hebben angemerckt de resolutie over deselve by haer Ed. A.A. op Batavia genomen, als mede brengende, dat gemelde overheden tot het invoeren van de duytsche taale, geensins en konnen verstaan, soo ist dat deselvige by meerderheyt van stemmen, sonder haar eenichsins tegens haar Ed. op te stellen en aan te kanten, volcomentlyck daarin acquiesseert.

Vorders om den Ed. Gouverneur en A. Raadt van Formosa te dienen met advys wegens het nieuw op te rechtene collegie tot aanqueeckinge van eenige uyt de Formosaansche manschap tot bequame leraren; nae bekomene opening tot naarder verstant van de meninge inhout der missive haarer Ed. op Batavia aangaande dit stuck, mitsgaaders het oordeel van sijn gedachte Ed. en gemelten Raadt alhier, als

mede brengende, dat tot het stichten van dit collegie het dorp *Soulang*, off immers een van de twee *Soulang* off *Sinckan*, om haar gelegenheyts halve bequamer hier toe soude sijn als wel het dorp *Mattouw*.

Heefft den kerckenraadt verstaen en by resolutie vast gestelt (alvoor men iets sekers hierinne kome te deffinieren) hare Ed. vortehouden verscheyde bedenckingen, waarinne, haares erachtens, hoewel onder verbeteringe, de plaadts van *Mattouw* boven alle andere dient uyt verkoren te werden tot den bouw van het collegie, en dat om dese volgende redenen.

Voor eerst, vermits het geseyde dorp *Mattouw* gelegen is midden in de revieren, en als een rechte Mesopotamien, dat is een plaatse, gelegen int midden der revieren, waardoor dickwijls de weglopers in haar quaat voornemen sullen gestut werden. Want het int eerste te duchten staat, dat dese voorgemelde jongelingen, nu eenigen tijt van haar ouders en vrunden affgescheyden, uyt een ongeoorlooffde lust van haar te besoecken, soude comen tegens wil en consent wech te lopen, waartoe dan den snellen afloop en de diepe diepte der rievieren, voornamentlyck in het suyder mousson, haar beletten sal.

Ten anderen, is het een dorp vry van gewoel en menichvuldig gedrocht der chinesen, beyde hinderpaalen van de studien en de bevordering tot heyligdom des Heeren.

Waarnevens dan oock staat aan te mercken de welgelegentheyt van het pleyn van *Mattouw* boven andre dorpen, als sijnde door de wegneminge der hoogte, welcke in voortijden aldaar plag te staen, mitsgaders de beslotentheyt van het erff door de plantagie int viercant daarom begrepen, als van oudts, hoewel onwetende, daartoe affgesondert en bequaam gemaackt, sonder dat eenige van de andere dorpen in dese by *Mattouw* sijn te vergelijcken. Dat meer is, soo weet een ieder dat het stene compagnies huis aldaar staande, een groot gemack met de bovensolder soude konnen bybrengen, tot sparinge van een proviant kamer aldaar te maacken, die oock

merckelyck door het stene werck voor den brandt bewaart is. En die de gelegentheyt weet, soo van het nieuw gemaackte kleyne achterhuys, als insonderheyt van de kleyne gebackene stene schole, sal moeten bekennen, dat dese dingen, vermits de huysinge van den Regent niet verre van de schole en van dit gansche collegie en dient aff te staan, sonderlinge wel soude connen werden te passe gebracht.

Doet hier oock by, dat *Mattouw* door de naarder aangelegentheyt aande jaagvelden als *Soulang* en *Sinckan*, niet alleen gereder lecht tot bekominge van het versche hartevleyssch, maar oock de rijckdom en verscheydentheyt van alderhande visch, die schoon in *Soulang* wel soo goet valt, echter by goede orderstellinge tot aanbrenginge, door de veelderhande visscheryen, die Mattouw onder sich heefft, in meerdere abondantie soude connen wesen.

Ten laatsten, dat wel het allerwichtighste is, en wel dient aangemerckt, om datter, onses oordeels, geen schoolplaets op geheel Formosa is, in welcke bequame personen in de kennisse der Sydeysscher tale soude konnen gevonden werden, tot het regentschap of diens aangaande ampten, als aldaer. 't Welck alles van den kerckenraad overwogen sijnde, soo ist, dat *Mattouw* voor de bequaamste plaats, alwaar dit voornoemde collegie soude konnen begrepen en geplaadts werden, geoordeelt wert.

Wat aangaat het tweede lit, raackende de quantiteyt der jonglingen in voorschreven huis tot het bekende eynd in te trecken, soo oordeelt den E.E. kerckenraadt, dat daar toe van node wesen sal het getal van 30, twelck door de doot, misdraginge, off hertneckig wechlopen van enige vermindert wordende, geduirich behoort gesuppleert en compleet gehouden te werden. En sal sonderling gelet werden, dat dese jongelingen, die naar proportie sullen getogen worden uyt de bekende dorpen, mogen wesen goet van aart, sterck van memorie, van goet en veerdig begrijp, nu al reets alle hare gebeden en het formulier van buyten connende; alderbest in het aanleren van de duytsche taale,

mitsgaaders in het lesen en schrijven; gekomen van de vrywilligste, insonderheyt uyt verlaatene wesen en d'alder armste, tusschen 10 en 14 jaaren out.

Het derde lidt in ordre, sprekende van personen en bedienaars, dat is regenten en leraars, van voors. jongelingen, soo ist dat den kerckenraadt daar toe absoluyt nodich acht een Regent, waer toe sijn Eerw. D°. Hambroecq, en Subregent, waartoe Joannes Horsteman voor de bequaemste oordelen, mitsgaders een schaffmeester, ten sy Haar Achtb. mochten verstaen, dat sulcx den Regent off Subregent soude aanbevoolen blijven, 'twelck d'E. kerckenraat teenemaal aan het oordeel van haar Ed. A. opdraaght.

Edoch, soo haar Ed. Achtb. tot een bysonder schaffmeester souden gelieven te verstaen, soo en kan d'E. kerckenraat geen bequamer recommanderen als Valentijn Hermansz. Verdelfft, oocq schoolmeester in *Mattouw*, die beneffens dat ampt oocq als leeraar sijn besondere bedieninge soude konnen werden aanbevolen.

De ordre, manier en tijt des onderwys sal wesen als volght.

Vooreerst int generaal sal de jeught des voormiddaags int Formosaans, des namiddaags in de duytse taale geoeffent werden.

Ten tweden, den tijt des onderwijs voor den middag sal wesen van den sonnen opganck 4 glaasen, van 6 tot 8 uiren, twee glasen sal wesen voor het ontbyet, en vorders sullen noch 4 glaasen van 9 tot 11 uren onderwesen werden.

Ten 3e den tijt des onderwijs des naarmiddaags sal wesen van 4 glaasen, namentlyck van 3 tot 5 uyren.

Ten 5e sal de Subregent door geduirich catechiseren int Formosaans, tot dat beter de duytsche tale verstaan, in de vroechlesse de jonge jeught soecken in te planten het recht verstant van het formulier, twelck oocq de Regent sal trachten te doen door het catechiseeren der voors. jongelingen van 10 tot 11 uiren; ende dat beyde daagelycx de gandtsche weke door, uytgenomen alleen des donderdaags, wanneer als de voors. jongelingen spel- off verloffdach hebben sullen, en alle daagen voor de middag van

negen tot 10 uyren de jongelingen int lesen en schrijven neerstig geoeffent werden.

Ten 6e sal het duytsch onderwijs gevordert werden op alle namiddage door middel van de *Deure off Portaal der Taalen* door Commenius in druck uytgegeven, ende door eenige familiare te samensprekingen int Duytsch en Formosaans te samen te stellen.

Ten laatsten, het reglement begrijpt de kerckenraadt als volght.

Vooreerst, dat de Subregent sal sorge draagen, dat alle de jongelingen des morgens voor den sonnen opganck sich sullen kleden, wasschen, hair kammen en soo gereynight tot het morgen gebet te treden, met alle eerbiedigheyt sich op haar knien nederbuigende.

2. Dat men gene lessen voor off naar de middag beginne of eyndige, als met de ordinaire gebeden en dancksegging en daar toe gestelt.

3. Dat men niet ontbiete, noch des middaaghs ten twalff en des avondts ten 6 uiren, tot de taaffel toe off antrede, als insgelijcx naar voorgaande ordinair gebedt en dancksegginge.

4. Dat over taaffel des middaags en savondts een capittel uyt den Bijbel sal voorgelesen werden.

5. Dat het lesen van de capittelen over taaffel, het doen der gebeden en danckseggingen voor ende naar den eeten en lessen sal onder de jongelinge by beurten omgaan.

6. En sal geen der jongelingen verloff mogen hebben om buyten het collegie te gaan, als met consent van de Regent.

7. Geen jongelingen misdoende, sullen, boven het geven van een placken, van den Subregent mogen gestrafft werde.

8. De jongelingen boven haar verloff uyt blijvende, sullen ter discretie van den Regent straffe draagen.

9. Sullen by beurte alle daagen twe custodes gestelt worden, die gehouden sullen wesen op te teeckenen en aan te brengen aande Subregent alle die gene, die int

collegie geen duytsch spreken, of in eenigerhande maniere haar misdraagen.

10. Sal de Subregent neerstigh acht nemen, dat de kinderen hare clederen suiver en net mogen bewaaren, en dat alle plaatse des collegiums gereynicht van alle vuylicheyt mogen werden, en wat voorts d'ervarentheyt sall kennen meer nut en dienstich te sijn.

Wat aangaat het onderhout der jongelingen in de kost en kleederen, mitsgaders de ordre die daar aan vast is, beveelt den E. Kerckenraad gelijck aan haar Ed. Achtb., mitsgaaders 't getal der slaaffen tot den slaafachtigen dienst hooch nodich.

Voorts, de intreckinge der predicanten uyt het Noorderquartier van dit eylant, binnen de limyten van de naastgelegene dorpen aan Tayouan, daarvan gevoelt ende getuicht den Kerckenraad 't selvige geensins te connen toestaan, ende dat om verscheydene redenen. Door dien de inwoonderen, soo out als jonck, aldaar vry ver in de memoriale kennisse sijn gebracht ende van seer goede apparentie is, in cort verloop van jaaren, haar in den godtsdienst soo verre te brengen als de naast aant Casteel gelegentste dorpen; als mede omdat andersins by voorgenomene intreckkinge van predicanten vandaar, by haar niet anders en kan sijn nochte te verwachten staat, als een groten onlust en discouragie int vorder anleren van de noordse taale, reets yverich by 'deselve begonnen, siende haaren arbeyt soo doende t'eenemaal te vergeeffs soude uytvallen, sonder oyt of oyt eenige vruchte daarmede te konnen doen.

Komende nu tot de korte eenparicheyt des onderwijs in de Christelycke Religie over geheel Formosa, onder oude en jonge scholieren, op het aanschrijven van den Ed. Hr Generaal ende den Achtb. Raat van Batavia, den Kerckenraat door een seker extract, getrocken uyt haar voorgem. Ed. missive van den 11 Julij 1657 bekent gemaeckt, waar in wy haar Ed. met groten yver sien drijven datter eenmaal een goet en vast reglement van eenparige lessen, licht begrijpelycke vraagstucken en gebeden, met d'corste methode

als mogelyck was, mochte beraamt werden, waardoor dan alle nieuwe veranderingen en tentamenten omtrent dieselve mosten uytgesloten werden en alle die predicanten soo vast aangebonden, dat se noyt vermogen souden daarvan iets aff of toe te doen; — tot dien eynde oock den Kerckenraat toegesonden hebben twe korte formulieren van de lere des Christendoms, so als deselve, op het goetvinden des E. Kerckenraadts op Batavia, onder de inlandtse natie aldaar wert geleert, om van dese vergaderinge geexamineert en by aldien nae een rijp overloop voor dese scholieren dienstig gekeurt, oock op stonts onder haar te werden ingevoert; 't welck echter om swaar wichtige redenen niet heefft connen sijn, alsoo onse formulieren alhier, eenigen tijt herwaarts gebruyckt en nu inde memorien van de jonckheyt ingeprent sijn. Hier comt by oocq de naby overeenkominge, soo inde cortheyt als substantie selffs, soodat se bynae een en deselve sijn, uytgenomen eenige kleyne veranderingen, die lichtelyck omtrent den inwoonder, door diense noyt geleert hebben, eenige nieuwicheyt mochte bybrengen, waar van haar Ed. selffs walgen. Ten eynde die goede ingesetenen alhier occasie moeten sien om eenmaal gedaan werck te crijgen en soo veel kennisse der Christelycke Religie, datse van den last der scholen ontslaagen sijnde, maar een dag ter weeck tot het gehoor van Gots Woort sich behoeffden te begeven, opdat alsoo alle ten dien te vresen onlusten mochten voorgecomen werden.

Soo ist, dat den Kerckenraadt, in conscientie overwogen hebbende het goede oogmerck van haar Ed. Achtb., mitsgaaders al het gene tot de meeste stichtinge der Formosanen, soo oude als jonge, souden streckende sijn, dit naarvolgende tot een vast en onverbreeckelyck reglement omtrent het leeren der Formosanen vast te stellen hebben goedt gedacht, waar naar haar alle predicanten, soo tegenwoordige als toekomende, hebben te richten, sonder de minste veranderinge daar tegens in te mogen voeren, of iets daar toe off aff doen, als onder de gunstige approbatie van de Achtb. Overheyt.

Voor eerst, dat in de oude en kinder school, de twee bekende formulieren, het kleyne van 39 en het grote van 69 vraagen en andtwoorden, neffens Onse Vader, het Geloof, Tien Geboden, het Gebed voor en nae den eeten, gelijck oock het Morgen- en Avont Gebet, alleenlyck van buiten sullen moeten geleert werden, met dat verstant, dat men oocq niemant sal houden of dwingen beyde formulieren van buten te leren, maar alleen een, de oude het cleine, om dat se het selve alleenlyck kennen, de jonge het grote, dewijle sy het altijt geleert hebben en ten merendeel in haar memorie is ingeprent.

Ten anderen, dat gene scholieren boven het voornoemde sullen werden beswaart met eenige verclaringen off quaternen soo over het groote als kleyne formulier gestelt, ten sij buyten den tijt van schoolgang.

Ten derden, dat alle predicanten, sieckentroosters, schoolmeesters alle devoiren sullen aanwenden om door huyselycke-, school- en kerckelycke catechisatien, ouden en jongen te vorderen in de kennisse ter zalicheyt.

Is oock vast gestelt, datmen seer gedienstelyck versoeken sal aan de Hoge Overheyt int vaderlant gedruckt te mogen werden het Groot Formulier met de tsamen getogen verclaringen over het selve, om voornamentlyck alle sieckentroosters en schoolmeesters te mogen dienen tot een sonderling behulpmiddel int catechiseren, ende dat door middel van den Ed. Heer Gouverneur en Achtb. Raat alhier, aan de Ed. Heer Gouverneur en Achtb. Raat op Batavia, waarvan den kerckenraat de approbatie eerst tegens aanstaande jaar verwachten sal. Alsmede, dat niet alleen de twe bekende formulieren, maar oock de tsamen getogen verclaringen voornoemt, aen de correspondente Classe van Amsterdam en Walcheren door haar E.E. den Synode van Noordt-Hollant int volgende jaar sullen toegesonden werden, gelyck oocq aen de Overheyt, so lege als subalterne, soo hier op Formosa, op Batavia, als in Nederlant, om van alle kanten geapprobeert te werden, met voorwaarschouwinge aan de kerckelycke vergaderinge voorschreven, dat dese

kerckenraad geensins van sinne sij haar van de conformiteyt der nederlantse kercken aff te sonderen door het bevestigen van sodanige formulieren, tot welckers maintenue haar E.E. sich nu genoodtsaackt vinden door het verloop des tijts, in welcke de inwoonderen onderwesen sijn. Haar Ed[e] versekerende, dat dese kerckenraat ten vollen verstaat, dat men den Heydelbergischen Catechismus opentlyck sal invoeren in de kercken, ter tijt wanneer het den goeden Godt believen sal alhier op Formosa geformeerde kercken toe te richten.

Eyndelyck versoekt den kerckenraat, dat de Euangelia Johannis en Matthei, int Formosaans overgeset door D[s]. Hambroeck, gerevideert sijnde, tot de stichtinge inde kercke gebracht en voorgelesen en metter tijt tot den druck gemeen gemaackt werde.

Was getekent:

JOHANNIS DE LEONARDUS, *p. t. Praes.*
ANTHONIUS HAMBROUCK.
JOANNES KRUYFF.

Accordeert mettet overgelevevde.

Zeelandia, den 24 Novemb. A[o] 1657.

C. NOBEL,
gewonen Clercq.

Rijksarchief.

CXIV.

DE GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Staat van het Christendom. Het bevel om de vacant geworden plaatsen door den verst afgelegen predikant te bezetten zal geen doel treffen, daar de inwoners aldaar in kennis van de leer bij de nabijwonenden niet achterstaan, en het de Predikanten den lust benemen zal tot aanleering van het dialect. Het aanleeren van het Hollandsch wordt voor de kleine schoolkinderen dienstig geacht. Zij berusten thans in de afkeuring van dat plan door de Hooge Regeering. Zenden een plan in (dat echter ontbreekt) tot oprichting van een collegium om Formosanen tot leeraars en overzetters aan te kweeken. Uniforme wijze van onderwijzen. Dankzegging voor gezonden wijn.

FORMOSA, 19 November 1657.

. . . .

De leere des H. Euangeliums wort gestadich door alle moogelyckheyt vande dienaren des Goddelycken Woorts den Formosanen toegedient. De Noortlycke nemen in kennisse daachlyx toe, maar de Zuytse door haastich affsterven harer schoolmeesters, blijven by na geheel onzedige Heydenen. Haren politycq regent Johannes Olario is mede den laatsten Junij daar overleden; wiens ampt eenen Hendrick Noorden, die goede bequaamheden daar toe heeft, met een inlantse vrouw ginder getrouwt, ende een geruymen tijt schoolmeester en tolcq geweest, hebben opgedragen, ende de sorge over 't kerckelycke onder 't opsicht eens predicanten aanbevolen.

UEE[ts] ordere eenes affgestorvenen predicants plaatse met den veraffgelegensten hunner weder te vullen, zullen wy t' zijner tijt nacomen. Maar zulx sal in die dan te ver-

latene dorpen, welcker vele aan dien oort in wetenschap en verstandelycke kennisse der leere met dese naastgelegene niet en verschelen, geen cleyne verachtering, en daarom wel licht een bekommerlyck geval der gewisse konnen baren, den predicanten aldaar, om taalkundich te werden, de lust oock benemen; hoopen wy noch daarom, eer sulx te doen noodich zal wesen, UEE. naderen last hierover te sullen hebben.

'tInvoeren der duytse tale hebben wy, toestemmende 'tgevoelen der gesamentlycke predicanten deses eylants, dienstich en noodich geoordeelt met cleyne eerst aancomende schoolkinderen (onverminderd de gewoone wijse van leeren der oudere in haar eygen taale) hier in de formosaanse schoolen begonnen wierde, om verscheydene redenen in onsen vorigen aan UEE. verhaalt. Doch hebben UEE. mogelyck, haarer duysterheyt halven, off wel om gewichtiger redenen, ons onbekent, d'selve niet toe, maar affgestemt, waar by het oock nu zullen blijven laaten, dewijle doch de broederen der kerckelycke vergaderinge mede niet noodich en hebben geacht de redenen off naarder verclaringe over haaren dies aangaenden voorslach aan UEE. nu over te schicken.

D' selve hebben, op UEE. onvolcomene toestemming van een collegium op te richten, waarinne eenige formosaanse jongelingen tot bequame leeraars en moogelyck tot oversetters der duytse tale zouden werden opgequeeckt, een schriftelyck vertooch der wijse van leeren in 'tselve, en vereyschte kosten daar toe, hier by gevoecht op 't welcke UEE. besluyt in antwoort deses sullen verwachten. 1)

Een vaste algemeene wijse van leeraren is om de bevorderinge der leere zeer noodich en om de gelijcke lasten den inwoonderen verdraachlycker; daarop sijn hier in kerckenrade de overgesondene korte vraachstucken der christelycke leere, op Batavia in gebruyck zijnde, oversien, en op nieuws een vaster besluyt genomen.

1) Het plan is te vinden in de kerkeraadsakte van 5 October, boven p. 198.

Den eerwaarden Ds. Bushoff vertrect nu na gintswaarts over met 't jacht Hercules, wiens affgegane plaatse in *Soelang* den E. Ds. Vinderus is bedienende.

Voor de legger Spaanse wijn aan d'E. broederen predicanten gesamentlyck vereert, zijn d'selve UEE. in desen zeer eerbiedich bedanckende. . . . .

. . . .

Hiermede enz. Formosaas Zeeland desen 19 Nov. A°. 1657.

UEE. onderdanige dienaren,

FRED. COYETT.
JOHAN OETGENS.
R. DAMMANS.
THOMAS PEDEL.
JACOBUS VALENTIJN.

Origineel
Rijksarchief.

CXV.

Resolutie van den Raad van Formosa. In zake de kerkeraadsacte van 5 October 1657 (no. 113.)

De bekeering van de Heidenen zal in de Zuidelijke dorpen blijven onder het opzicht van den kerkeraad. De Politiek mag den predikant behulpzaam zijn in het aanleeren van de taal. Bijstand van de schoolmeesters en van de bekwaamste inlanders. Hun loon. Soulang is voor de kweekschool meest geschikt. Het leerplan zal aan de hooge overheid te Batavia ter goedkeuring worden toegezonden.

Op Woensdag, 21 November A° 1657. Presentibus omnibus.

Den eerweerdigen kerckenraadt van Formosa in vergaderingh indienende extract uyt d'acten van kerckenboek

etc., gedachtekent 5 Octob. deses jaars, slaande op de uyttreck der zendbrieve dato 11 Juny verleden, door den E. Heer Generael en Raden van India herwaarts aan dese regeringh geschickt, mitsgaders wijders door mijn Heer den Gouverneur aen hare Eerw. voort gesonden om hen daar nae te richten, zijnde een zaacke rakende den welstandt ende de bevorderingh Sions aen de Formosanen deses eylants. Daar de EE. broederen zeggen in aangemerckt en met droefheyt ter herten genomen te hebben de verwonderingh en bestraffinge, die Hooghgemelde Hare Ed. d'Eerw. kerckenraadt over hen doen end laten inde Zuydse verrichtinge, gelieven in antwoorde te geven, even off d'Eerw. kerckenraadt dienaangaende verkeerdelyck hadden geoordeelt, daarse nochtans te gader, in dit hen gestel heylichlick verklaren, niet te konnen verstaen de kerkelicke toeversicht de Zuyd te ontrecken, veel min deselve onder gadeslagingh van den politicq noch soo wat aen de handt te houden om de inwoonderen dier landstreecke voorneemlick tot de steetse burgerlikheyt te gewennen, nemaar alle mogelicke middelen uytte vinden de gedoopte christenen in opgemelde gewesten tot verdere kennisse van den waren God en Godes dienst te brengen. Vindende te dien eynde haer verplicht en in gewisse verbonden desen Rade te vertonen de noodsaackelickheyt van dien, hoe schadelik en beswaart het sij, op 't voorgeven van de volckeren manierlik end zedicheyt aenleeren, 't Goddelicke werck ginder gestaackt en allencxkens daar van de handt afgetrocken wierde; dat in den dage des oordeels voor den Almogende niet en ware te verantwoorden. Dies hare meergenoemde Eerw. naer lange redenen, dienende tot verdedinge harer zaacke en bevestingh vant jegenwoordige voorgestelde, onder andere op de onderstaande poincten (eerbiedich) onse bewillingh versochten, te weten:

1. Dat de Zuyd onder opsichte van den Eerw. kerckenraad mochte verblijven en de volgende wercktuygen (hares erachtens daar toe nodigh) hun mochten werden toegevoecht.

2. Dat den politicq Hendrick Norden by den Heere Gouverneur werde belast den predikant (welcke 't ondersoeck der zuydse tale naarder staat aenbevolen te werden) met de toedieninge eeniger woorden en manieren van spreeken te helpen, soo veel eenigsins, sonder verhinderingh sijnes burgerlicken ampts, sal konnen ofte vermogen te geschieden, gelijck sulcx ten tijde van Ds. Hans Oloffsz tot verscheyden reyse is gedaan, en dat deselven ten dien eynde te sijner opkomste tottet H. Avontmaal ofte om eenige andere oorsaecken hier in Tayouan, een corten tyt van dage met de praedikant sal handelen in voornoemde stoffe, en dan voorts met denzelven schrifftelyck af doen tgeen niet anders als op sodanige wijse en sal connen werden voltrocken.

3. Dat den predikant vry en onverhindert nu en dan uyt de bequaamste schoolmeesteren tot dit werck naar Tayouan, ofte desselfs woonplaatse, zal vermogen te ontbieden t'zijner hulpe, blijvende middelenwijlen in haar afwesen de schoolen aen haer by gevoeghde mede schoolmeesters toevertrouwt.

4. Dat Noorden ofte schoolmeesteren (gedurende dien geseyden tijt) een persoon uyt yder van de drie in de zuydse tale verschillende districten sal mogen mede nemen, om in zulcken cas beter te geraacken tot de kennisse van de overeenkominge ofte het onderscheyd van de dialecten, ofte de maniere van spreecken, gebruyckelyck in yder dorps omvangh.

5. Dat tot de maandelicke toebrengingh der schoolrollen by den tijt vant Noorder Mousson, uytte inwoonderen van de naast gelegene dorpen, soodanige personen zullen gebruyckt werden, die de zydeysche tale alderbest zouden mogen verstaen, en dat den predikant dezelve by die gelegentheyt (naar voorgedane waarschouwingh voor haren uytganck) een dach twee a drie zal mogen by sich houden, en dat ter oorsaecke en den dienst voornoemt.

6. Dat de politicquen en predikanten van *Soulangh* en *Sinkan* ter ordre van de Hoge Overicheyt zullen gehouden zijn op de eerste aanspraacke ofte schryvens te laten volgen,

uytte dorpen hares districts, soodanig een persoon ofte personen, als by den praedicant daartoe allerbequaamst en aldernodigst te sijn, sal geoordeelt en bevonden werden.

7. Dat de inwoonderen in desen te gebruycken, voor yder dach behoorlik kostgeld sal werden toegelecht, en naderhandt (nevens den predicant, die dese extraordinaire moeyten sal op zich nemen) een vereringe, naar discretie van hare Ed. en Achtb., zal werden gedaan.

Noch gelieffde de Eerw. kerckenraad dese vergaderingh te vertogen en van advys te diẹnen wegens het nieuw op te rechtene collegium, tot aenquekingh van eenige uytte formosaansche manschap tot bequame leeraren, nae bekomene openingh, tot naarder verstant van de meyninge en inhoud der missive harer Edelheyt op Batavia aengaande dit stuck, mitsgaders 't goeduncken van den Raad alhier, gerichtet, dat tot het stichten van voornoemde collegie het dorp *Soulangh*, off immers een van de twe *Soulangh* off *Sinckan*, om hare gelegentheytshalven bequamer daar toe zoude sijn als wel het dorp *Mattauw*.

Daarop hare Eerw. by resolutie hadden vastgestelt dezen Rade voor te houden waarom (hares erachtens) *Mattauw* boven alle andere plaatsen diende uyt verkooren te werden tot den bouw van opgemelde collegie, brengende te dien eynde te berde veel aen een gesnoerde opmerkingen, zijnde den grond waar op hare Eerw. voorgeven slaat, die wy efter alhier (om redenen en langhheyt te mijden) niet aenhalen, maer tzelve nevens meer andere bedenckingen wegens de onderwijsingh der jeucht en de E.E. kerckenraads gevoelen aengaende de intreckingh der predikanten uytte Noordse gewesten, soo als 't geschrift leght, vorders aen hare groot gemelde Edelheyt te lesen en oordeelen laten.

Voorsz. collegie soude (naer haer Eerw. goet vinden) bestaan in 30 jongelingen, van de vrywilligste, insonderheyt uytte verlatene wesen en de alderarmste, tussen de 10 en 14 jaren out, die uyt de bekende dorpen zullen te trecken wesen, van goede aart, sterck van memorie en van goet en veerdich begrip

De wijse van aenleringe en onderrichtingh wert mede by hare Eerw. wijtlopich aengewesen, doch wat aengaat het onderhout der jongelingen in cost en kleren, mitsgaders de ordre die daer aen vast is, beveelt d'Eerwaarde kerckenraad gehelick aen dese vergaderingh, mitsgaders 't getal der slaven tot den slaaffachtigen dienst hoognodich.

Eyndelik versocht de Eerw. kerckenraad, dat door dese byeenkomst Hare Edelheyt op Battavia de Hoge Overicheyt in Nederlandt geliefde te versoecken, dat aldaer gedruckt mochte worden het Groot Formulier met de t'samen getogen verclaringen over hetzelve, mitsgaders dat het Evangelium Johannis en Mattheus, door Ds. Hambroecq gerevideert zijnde, tot stichtinge in de kercke gebracht, voorgelesen en metter tijt mede door den druck gemeen gemaeckt mocht werden, om voornamelik alle siekentroosters en schoolmeesteren te mogen dienen tot een sonderlinge behulpmiddel in 't chatachiseren, gelijck alles wijtlopiger in voornoemde extract uyt de acte vant kerckenboeck van Tayowang etc. is te beogen.

Voorschreven geschrifte, voorneemlik de pointen by ons in dese vergaderingh doen aenteyckenen, met aandacht gelesen en daarover zorgvuldige gedachten gehouden zijnde, hebben eendrachtigh goetgevonden de bekeringh der Heydenen om de Zuyt onder opsichte van den Eerw. kerkenraad te laten verblijven als voorheenen; te meer hare Hooggemelde Overheidt in Batavia gelieven te schrijven, jaarlix door een praedikant de visite soude konnen gedaen werden, dies wy haar E.E. hen versoeck gaarne toestaan, mits den politicq sijn gesach niet vercort worde, even als voorjarige resolutie dato . . . . . . 1) getrocken, aan de E.E. Broederen extract verleent, nader aenwijst.

2. De gediensticheyt van den Politicq Hend[k] Norden int oversetten eeniger duytse woorden en maniere van spreecken staen de Eerw. kerckenraad gehelick toe.

3. Dat den Praedikant zal vermogen de beste school-

1) Niet ingevuld.

meesters sijnes districts totten Zuydsen dienst te gebruycken, ofte die om de Zuyd daartoe reets bequaamst zijn, ofte nogh gemaackt zullen werden, sonder dat een ander eenige ontreckingh van sijn schoolmeesters (daar grote moeyte mede gehadt heeft en goeden dienst van erlanght) sal geschieden, op dat geene soodanige onlusten vernomen werden, als voor desen dienaengaende gesien zijn.

4. Dat den Politicq Hend[k] Norden, ofte de schoolmeester, op ontboden werdende, een persoon uyt yder van de drie in de Zuydse tale verschillende grensplaatsen sal mogen mede te nemen, mits sorge dragende dezelve niet te langh off onnuttelick opgehouden werde.

5. Dat ten tijde de gewoonlicke rolle maandelix opgebracht werden, zulcx sal geschieden van de naastgelegene dorpsinwoonderen, die alderbest de Zeydeytse tale verstaan, mits dat oocq gelet werde dezelve niet te langh en noodeloos ginder verblijven.

6. Wert gansch afgeslagen, als hebbende gemeenschap met het derde articul, waarin onsen zin staat uytgedruckt.

7. Dat de inwoonderen in den Zuydsen dienst te gebruycken, alse opkomen, yder voor hen hooft zullen genieten een catty rijs en drie stuyvers daaghs, maar wy geen vereringh konnen beloven aan den praedicant, die gemelte dienst sal komen waar te nemen, alsoo sijn E. door den Eerw. kerckenraad zulcx opgeleyt werdende, tselve behoort te doen, sonder verder beloningh, als die gewoonlyck van de Comp. treckt, gelijck Hare Hoogh-gemelde Edelheyt zendbrieve meld.

Wijders, op 't stellen van een Collegium is eenparig verstaan 't selve, om vorige goede insichten en volgens haar Edelheyt in Batavia aanschrijven, in *Soulangh* te begrijpen, omdat die plaatse daer toe bequaamst zij, weynigh doorgangh, wel gelegene rivieren en land om de leerlingen te konnen spijsigen. Invoegen de wijtluchtige redenen, *Mattauw* daartoe te keuren (onses oordeels) te mager en swack bevonden werden.

Dat wy onse bedenckingh van slaven tot den dienste van

't voorn. collegie te gebruycken zullen nemen, hoewel 't zelve ons dunckt te zullen connen geschieden door de inwoonderen, die hen in eenige misdrijven comen te buyten te gaan, en daarover in de kettingh off andere werksamen dienst gedoemt werden, die dan ginder den slaaffelicken arrebeyt zullen konnen verrichten.

Dat ons de ordre op 't voorn. Collegie gestelt, noch de nieuwe wijse van aenleringe, en dies meer zij, niet en mishaacht, maer niet te min dezelve (soo se lecht) aen hare gemelde Ed^{ts} naar Batavia sullen senden, en hare Hooghgedachte Eedelheits goetkeuringe afwachten, alwaar mede sullen versoecken hare Ed^{t} gelieven goet te vinden de formosaansche voorsz. Formelierboecken in Nederlandt mogen gedruckt werden . . . .
. . . .

Aldus gedaan en geresolveert int casteel Zeelandia op Tayouan, ten dage eñ jare als voren. (get.) FREDERICK COYETT, JOHAN OETGENS, R. DAMMANS, THOMAS PEDEL, JAC. VALENTYN.

Accordeert mette principale minute. Zeelandia den 24^{e} November a^{o} 1657.

C. NOBEL.
gesw. CLERCQ.

Rijksarchief.

CXVI.

GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Een placcaat tegen afgoderij en schreeuwende zonden is in de landstaal aangeslagen aan kerken en scholen, en wordt door maandelijksche aflezing vernieuwd.

Overtreding wordt gestraft met geeseling. verbanning, kettinggang enz.

Tayouan, 2 Maart 1658.

. . . .

Op veelvuldige klachten en daachlickse ondervindinge, dat de Formosanen deser vlackte, en voornemelick der selven minst onderwesene, inde sonden van affgoderye, hoerery, overspel, jaa oock altemet bloetschande tot by na inden hoochsten trap, tegens de menichvuldige ernstige afmaningen ende wel geoeffende straffen, schier nog even onbeschroomt blijven volherden, en vele der selve door verdorventheyt harer nature de swaarheyt der sonden niet wel konnende beseffen, noch hun in Godes, off onser hier over ingestelden lantswetten niet genoechsaam ervaren off bewust te sijn achtende, om hun allen even vrymoedich na d'selve te konnen straffen. Hebben wy eenparichlicken (alvoren ook 't oordeel dezes eerwaarden Kerckenraats hier over genomen, die geensints vande wet des rechtvaerdigen Godts afwijckt) naar aandachtige overweginghen en insien op den aart en kennisse deser noch vele swacke Christenen, en ten grootste deel noch al seer verblinde Heydenen, voor d'selve wel alle int gemeen, maar insonderheyt voor die gene, welcke daaglicks tot den waren Godtsdienst en goede zeden werden aangeleert, na de wetten onses lieven vaderlants (die voor luyden, door des Heeren genade, met veel beter verstant en wetenschappen begaaft, sijn ingestelt) dese navolgende willen gematigen. Te weten: dat onder hun

d'hoochste afgoderye met strenge geeseling en van hier bannen; bloetschande, oock inden hoochsten graat, met strenge geeslinge, 6 jaar ketting-gangs, en d'andere mindre sonden, van elck deser soorte, in ons hier over genomen raatsbesluyt besonder verhaalt, na evenredenheyt en omstandicheden der saken, ten goedvinden des rechters sullen werden gestraft. En om alle voorwendselen van onkunde hier tegens dese luyden te benemen, in eens ieders spraacke sal werden vertaalt en voorgehouden, in haare kercken en scholen aangeslagen, en door maandlickse aflesinge vernieuwt, om, waar 't mooglick, hun dese gemeene overtredingen voor 't minste ter voorneemste deele af te soeten.

Met d'eerwaarde Broederen deses Kerckenraats versoecken U. E. Ehts, in stede van wijlen den predikant Jacobus Amsing salr, 24 November in *Takkais* overleden, een ander godtvruchtich, bequaam persoon, om het geestlick seer wel begonnen werck desselven districkts vruchtbaarlick aan te houden ende bevorderen, met eerste gelegentheyt ons moge werden toegesonden.

Nevens desen zenden voorgemelde broederen het afschrift der Groote Verklaringen over eenige vraachstucken onses christelicken geloofs, in onsen vorigen afgemelt, nu soodanich inde duytse tale alleen, gelijck d'selve na U. E. Ehts goetvinden ten dienste deser kercken nevens het Formosaans seer gaerne gedrukt soude willen hebben. . . .

. . . .

Hiermede enz.

U. E. Edts getrouwe onderdanige dienaren,

FRED. COYETT.
JOHAN OETGENS.
JACOBUS VALENTYN.
R. DAMMARS.
THOMAS PEDEL.
THOMAS VAN IPEREN.
D. HARTHOUWER D.Z.

Fermosas Zeeland, op Tayoan
2 *Meert* 1658.

Origineel
Rijksarchief.

CXVII.

GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA AAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Hambroek is na den dood van D^e Vinderus ook met de zorg voor Soulangh belast. Nieuwe predikanten verzocht, opdat door verplaatsing het werk te Favorlangh niet te niet ga.

FORMOSA, 18 December 1659.

. . . .

Op 12 deser is in *Soulang* den eerwaarden predikant Guielelmus Vinderus zal^r door een heete koortse uyt Tevorang, een dorp zijner districkx, gehaalt, naar vijff daagen daaraan sieck leggens, deser werelt overleden, waardoor die kercke nu al wederom te haastich een schaadelicke verachtering te lijden komt.

Aanden eerwaerden Antonio Hambroeck, als naest aan *Soulangh* in *Mattauw* wonende, hebben wy het opsicht en bestier van die meest suckelende kerckelycke zaken, als by voorraat hem aanbevolen en opgelecht; om off moogelyck U. E. A.A. konden en gelieven moghte met d'aanstaande scheepen, tot becledich der ledige plaatzen met bequame persoonen, ons van gints over te voorsien, en alsoo niet nodigh en wierden, dat men D^o Leonardus, volgens U. E. A.A. in zulk geval gegevene last uyt het Favorlangs geweste, daar hy ten hooghste nodigh, en nu goede dienst is doende, tot beklaagelycke, schier t'eenemaal verlatinge veler aldaar zeer wel gestelde kercken en schoolen, in dese nu ledigh gewordene plaatze, hier in trokken, en den selven geen kleyne moeyelyckheyt aan dede, om dan wederom een andre nieuwe taal aan te doen leeren, daar ten minste, eer goeden dienst daarme zoude konnen doen, twee volle jaaren aan besteden moste. U. E. A.A. nader goet duncken

en bevel over dit voorval, hoopen wy 't onser naright binnen 6 maanden na desen te sullen hier hebben. Weshalven dees jegenwoordigen schickingh middlerwijle daarin te dienen voor best hebben gekeurt. . . . .

. . . .

Hiermede enz.

Formosas Zeelandt desen
18 *Decemb.* 1659.

Onderstont U. E. onderdane, verpligte dienaren,

Was getekent, FREDERICK COYETT, J. OOTGENS VAN WAVEREN, JACOBUS VALENTYN, THOMAS PEDEL, THOMAS VAN IPEREN, DAVIT HARTHOUWER.

Accordeert mette principale.

Zeelandt, 23 Decemb. 1659.

C. NOBEL, *Secret*[s].

Rijksarchief.

CXVIII.

DE XVII AAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Het geëmaneerde strenge placcaat tegen de schreeuwende zonden wordt zeer afgekeurd, als zijnde het rechte middel niet om de Heidenen te bekeeren.

16 April 1660.

Aan den Gouverneur-Generaal ende Raden van India wegen de generale Nederlandsche geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie residerende tot Batavia.

Erentfeste manhafte, wijse, voorsienige, seer discrete.

. . . .

Tayouan. Tegens en tot afschrick van d'afgoderye, daerinne de Formosanen geseyt worden, dat niet tegen-

staende alle ernstige vermaningen en censuren noch even onbeschroomt blijven volherden, hebben wy by de missive van den Gouverneur Coiet en Raadt van den 2 Martij 1658 gesien wat placcaten en ordonnantien, met communicatie en goet vinden van die van den kerckenrade aldaer, hebben laten uytgaen, en hoe deselve afgoderye daer by met strenge geesselingh en bannissement sijn straffende. En alsoo wy geensints cunnen verstaen dit de rechte middelen te wesen om dese blinde heydensche menschen daer van af te leyden en tot het ware geloof te brengen, maer dat ter contrarie 't selve in haer meerder aversie en afkeericheyt sal veroorsaecken, en de luyden eyntelycq tot desperate resolutien doen vervallen. Ons mede latende voorstaen dat 't geene door leeringen en onderwijsingen op haer niet en sal cunnen gewonnen, door soodanige straffen seer beswaerlycq sal uytgewrocht worden; behalven dat wy het gebruyck van soodanige middelen voor de Christenen gansch onbetamelycq houden, en sulcx ons niet genoech cunnen verwonderen, hoe die van den kerckenrade daer toe mede hebben cunnen condescenderen; soo hebben wy niet cunnen nalaten, by desen te seggen, dat ons dusdanige harde en cruelle remedien, om de luyden tot het Christendom te brengen, en die oocq met het naturel van onse natie niet wel over een comen, gansch onbehaegelycq sijn. Verstaende dienvolgende, dat daerin moderatie sal moeten worden gebracht, latende de placcaten voor geene dat se sijn, sonder nochtans deselve ter executie te leggen. . . . .
. . . .

In Amsterdam den 16 April A° 1660.

Brieven van Seventhiene nae Indien beginnende 16 April 1658 en eyndigende 14 Juni 1666.

Rijksarchief.

CXIX.

RESOLUTIE VAN DE RAAD VAN FORMOSA.

Vrijheid van godsdienst voor de Formosanen te bedingen bij de onderhandelingen met Coxinja.

Maandagh 2 May 1561. Thomas van Iperen, lid van den Raad van Formosa en Ds. Leonardus met 3 assistenten worden gecommitteerd om na de opeisching van het fort Provincia, Coxinja te begroeten, en als het fort niet houdbaar blykt o. a., zoo mogelyk, te bedingen.

„Dat voor alle ding, als de voorneemste sake deses gantschen handels zijnde, de formosaense christenen ende die door Godts genade reets tot d'onderwijsinge zijner heylsame leere sijn gecomen, sonder eenige de minste bekommeringen voorts en altoos in den waeren godtsdienst door onse leeraren zullen werden geoeffent en onderwesen. Waer op ten uyttersten sal moeten gestaen werden, alsoo wy niet meer ter herten en neemen, als de eere van Godes heyligen Naem, de behoudenisse ende voortplantinge vande gereformeerde religie, wesende het fundament vanden welstandt, de genieting van allerley zeegen ende geluck over ons en onse ondersaten, zoo naer ziel als lichaem."

Gecoll. kopie
Rijksarchief.

CXX.

DAGREGISTER VAN HET KASTEEL ZEELANDIA OP TAYOUAN 1661.

Velen in de Zuidelijke dorpen zijn Coxinja toegevallen en keeren tot het heidendom terug. Ambassade van Hambroek. Overgave geweigerd. Relaas van Hambroek. Meesters gekruisigd. Hambroek onthoofd.

Dinsdach 17 May. Verscheyden inwoonderen en harer outstens, zoo uyttet gebergte als de vlackte, ja de gantsche Zuyt, hadden hun Coxinjas gehoorsaemheyt gesubmitteert, en waren de oustens elck van hem met een licht zijde rocq, een muts met een vergulde knoop en een paer chinese laersen begifticht. Dezen quanten spreken thans seer verachtelyck vande ware christen leere, diemen in haer heeft getracht en beginnen te planten, verheugende hun datse nu daer en van 't school gaen g'excuseert bleeven; vernielende alomme de kerckelycke gereetschappen, ende de boeken verscheurende, en hadden haer oude heydense gruwelen en ongeregeltheden wederom ingevoert. Een onser Nederlanderen haddense op de tijdingh van Coxinjas overcomst vermoort, en voor deszelfs hooft met grooten blijtschap ende vrolickheyt (gelijckse alsoo over haere gewonnen vyanden gewoon zijn te triumpheeren) geflanst. Dit alles had hy zelfs (*nam. zekere Steven Jansz*) in sijn aenwesen om de Zuyt moeten aenschouwen. . . . .

. . . .

Int leger wiert gerucht dat *Zoulangh* overwonnen en verdistrueert was, en dat de predikanten D°. Hambroecq en Winshem (zonder van d'andere iets te weten) naer Baccloang waren gevlucht.

Dingsdach 24 May. Ten 5 of half ses uuren inden

achtermiddach comt, onder vreede teken, van de Pynappels tot aen de voet van de reduyt den eerwaerdigen Pred. D^os^ Anthonius Hambroeck, vergezelschapt met S^r^. Ossewayer, een chinees mandoryn, genaemt Sangae, nevens de tolken tJoucke en Ouhincko, de drie eerste te paert en d'andere te voet. Welcke personagien te gemoet gegaen wierden en gevraegt wat haer bootschap was, kregen tot bescheyt, dat van Coxinga nevens een brieff tot ons waren affgezonden. Waerop goet vonden D^e^. Hambroek alleen, off met Sr Ossewayer, nevens den brieff binnen 't Casteel te laten comen, en daer en booven den vaendrigh Claermont aff te zenden byden gecomen Mandoryn, om hem beleeffdelyck aen te zeggen, dat we den brieff van Coxinja sullen overwegen, en dat hy zich zoo langh met de tolcken int quartier, in 't een off 't ander huys, off waer gelieffde te wachten, soude begeven zoo als hem goet docht; 't welck geschiede en door S^r^. Ossewayer in de stat vergeselschapt. D^o^. Hambroeck binnen gekomen zijnde, levert aan den H^r^ Gouverneur den mede gebrachte brieff, hem van Coxinga ter handt gestelt. Waer na den H^r^ Gouverneur zijnen breeden Raat heeft gedaen beroepen en denzelven brief geopent en gelesen zijnde, bevont men die van inhoude te zijn, als hier onder by desselffs copie can naergesien werden.

Translaet missive door den Heere Pompoan aen den Heer Frederick Coyett, gouverneur in Tayouan, geschreven.

Teybingh, Sjautoo, Teysiangkon, Koxsin sendt desen brieff aan den Gouverneur Coyett, in Tayouan.

Ghy lieden Nederlanders, weynich hondert in getal, hoe kont ghy lieden oorlogen tegen ons, die soo machtich veele zijn. Zeeckerlyck het is even of ghy buyten sinnen waart en zonder verstandt.

Ick Pompoan zegge, dat het Godts wille is, dat alles leeve en behoude blijve, buyten verderff. Ick alsoo ben genegen, dat de menschen leven blijven; daarom oock heb ick zoo verscheyden maalen mijnen brieven t'uwaarts afge-

zonden. U liedens hebben wel te dencken, als een zeer gewichtige zaecke, om de behoudenis van u liedens vrouwen, kinderen en alle goederen.

Ick sende als nu t'uwaarts af mijn Mandoryn, Sanquae genaamt, oock daer nevens den predikant Hambroeck, de tolcken Ouhincko en 't Joucko, om den Gouverneur te groeten en vreede aan te bieden, op zulcke voorwaarden als hier naar volgen zullen, daar u liedens op te dencken hebben.

Voor eerst: Indien u liedens de fortresse overgeeft, al eer mijn geschut zijne cracht op dezelve gebaart heeft, zal ick u liedens handelen op dezelve wijse, gelijck den landtdrost 1) met de zijne, en zoo ghy liedens iets begeert ende versoekt, 't zelve zal u lieden even alsoo gelijck geworden. Ick segge de waerheyt en wil niet bedriegen.

Ten anderen: Zoo wanneer oock mijn geschut nu al gereets zijn kracht gebaert zal hebben, en den Gouverneur met eenige andre, zoo groote als cleene personagie, nae dat al vooren de witte vlagge op 't fort zal opgesteecken zijn, zal t' mywaerts uytcomen, en zegge vreede, zal ick terstondt seggen, hout op van schieten, het is genoeg, op dat ghy daar door zelfs betrouwen krijcht. En wanneer alsoo hooge en lange (sic) bevelhebbers met vrouw en kint my zullen comen groeten, zal ick terstondt last geven alle mijn geschut scheep te brengen, wanneer ick alsoo mercke dat u liedens de vreede ernst is, twelck den Gouverneur en de zijne zelfs zal kunnen aensien en my daar door te meerder vertrouwen.

Noch een ander woort. Zoo wanneer alsoo de vreede zal gemaeckt zijn, zullen terstont uwe soldaaten uyttrecken, en zal ick eenige van mijne zoldaaten daar binnen zenden, omme 't zelve fort te bewaren en oock de huysen daer binnen, en zal seeckerlyck ordre stellen, dat zelfs het minste gras of haertien van u liedens goederen niet vermindert werden. Zal oock verlof geeven dat eenige slaaven en slavinne binnen deselve huysen blijven om opsicht te hebben.

---

1) Valentijn, de commandant van het overgegeven fort Provintia.

Insgelijcx sal ick veroorloven, dat iemant, die wil gaen woonen, 't zij aan Saccam of in Tayouan, 't zij in zijn eygen huys, dat hy aldaer soude mogen gehadt hebben, ofte anderen, daar toe vryheyt hebben en met zich nemen zoodanich gelt en goederen als hy heeft.

Noch een ander woort. Tis de chineesche gewoonte alles in te willigen [wat] van haer versocht wert, uytgezondert de fortresse; daar van maeckense veel wercx. Alles 't geene u liedens begeeren dan cont ghy verwerven, maar geen twee dagen tijt om de goedren te bergen en uyt te trekken, gelijck die van Saccam verworven hebben; en dit niet, om dat u liedens nu soo langh uytstel genomen hebt, daar in tegendeel die van Saccam overcomen zijn voor datse mijn geschut geproeft hadden. Maar ghy liedens, wanneer ghy nu soo langh gewacht zult hebben, datter bresse geschooten zal zijn, en ghy dan vreede begeert, en zult ghy geen uyr uytstel hebben, maer terstont moeten uyttrecken.

Wederom, dat de Nederlanders van soo verre hier gecomen om coophandel te drijven, zoo wel doen om haer fortresse te bewaaren, weet ick dat haaren dienst en plicht is, en 't gevalt my, en zie geen schult daerin of misdaet, en hoeft ghy liedens niet te vreezen daarom.

Als ick een woort spreeke, al de weerelt mach my daer in betrouwen en weete dat ick het houde; ick en ben niet genegen, noch van sints te bedriegen. Soo veel Nederlanders, bewaert dezen brief; alles watter in is, is gerecht en seecker. 't Is nu daer toe gecomen, dat wy u liedens 't leven of behouden of benemen kunnen, daerom hebt ghy vaardichlyck u besluyt te neemen, en zoo ghy u gedachten ver omweyden laet, ist even zoo veel of ghy nae u doot verlanght. De H^r Coyett heeft voor desen gesecht, dat hy 't chinesche geschrift niet en verstaet; zoo dickmael heb ick brieven geschreven die hy dan niet begrepen en heeft; nu zend ick dezen nevens de tolcquen Ouhicko en 't Joncko, die de zelve aan den gewezen landdrost Valentyn gelesen en vertolct hebben, en dezelve Valentyn heeft ze recht int

duyts doen schrijven, datter niets aen ontbreeckt; u liedens nemen nu te recht verstant.

Indick, 't vyftiende jaar, in de vierde maent den 26en. Daer ter zyde stont: Dezen na vermogen getrouwlyck vertolckt den 24 May 1661 was getekent J. Valentyn.

Op welcken brieff in Rade beslooten is dezen onderstaenden tot antwoort te laten dienen.

Frederick Coyett, Gouverneur en Directeur der kasteelen en volckeren deses eylants Formosa, zent desen sijnen brief aan den Heer Koksinja, met sijn krijgsheyr aan Bockenburgh op deze plaats gelegert sijnde.

Gist'ren mettet vallen vanden avondt hebben wy uwen brief door den mandoryn Sanqae ende den eerwaardige heere Hambroeck, vergeselschapt met Sr. Ossewayer t' onswaars afgesonden, hier wel ontfangen. Den inhout hebben we begrepen, maer en konnen daar op als noch niet anders antwoorden, dan 't geene reets op den 10en dezer aan UE. geschreven hebben gehadt Te weten, dat wy dit kasteel genootsaeckt sijn ter eeren onses almachtigen, waren Godts (op wiens hulpe en bystant wy ons betrouwen vast stellen) en sijne dierbaer verkregen kercke, mitsgaders tot welvaert onses Vaderlants en Heeren Meesters te blijven beschermen, alwaert met ons leven daar voor te besteden, en by op te zetten. Dese antwoort hebbenwe UE. gister avont al willen aankundigen, maar aangezien ter zelver stondt, als Sanqae hier aan quam, door uw volck inde stadt Zeelandia, selfs voor onse oogen, sterck gearbeydt wiert tegen ons aan, 't welck Sanqae op ons aankundigen weygerde te beletten, alsoo daartoe verclaerde onvolmachticht te sijn; zoo zijnwe in ons gemelt goet voornemen daar door verhindert geworden tot heden na de middach toe, om dat ons in tegenweer mosten besich houden. Hoedanich wy de geplante stucken in deze stadt tegen ons aan

beantwoort hebben sullen UEd[s] eygen soldaten best konnen verhaelen, waar aan ons geerne gedragen.

Tayouan den 25[en] May a° 1661.

Was getekent,
FREDERICK COYETT.

. . . .

D° Hambroeck verhaelde onder en tusschen het wedervaren der onse in de noortsche dorpen, daer hy mede eene van zij geweest. Te weten: dat sy lieden op 't aenkundigen van de geweldige over- en aencomste dezes vyants hun in *Soelangh* by elck anderen hadden vergadert; van daer, mits onwillicheyt dier dorpelingen, en oock te na by den vyant zijnde, begaven hun naer *Mattauw* ende soo voorts in *Dorcko*, ende 't gevaer om daer te verblijven groot achtende, en leeftocht hun ontbrekende, bet noortwaerts op naer Tilaocen. D'inwoonderen middelerwijl oock schijnende in toegenegentheyt haerwaerts te verflauwen, hadden daer een brieffken ontfangen vanden Drost, uyt last van Koksinja geschreven, omme haer, des genegen zijnde, onder gelijcke voorwaarden, als zy lieden bedongen hadden, te komen begeven onder zijne macht. Gelyck zy lieden dan, oock haren bekommerden staut, en die voornementlyck van haere vrouwen en kinderen, behalven de ongehoorsaemheyt ende twist der soldaten ende andere onder hun insiende, gemeensamer hand sulcx tharen besten hadden verkooren en nagekomen (behalven noch eenige die benoorden de Zantrievier bleven, misschien om wel van daer naer *Kelangh* en *Tamsuy* te vertrecken); zijnde gesamentlyck 116 persoonen sterck, daer onder 4 predicanten en 5 politycken, die by d'andere duytsen aen Provintia waren gekomen, lijdende met elck anderen, gelijck ook den vyant reets, al gebreck in leeftocht.

Elf der gequalificeerde onder hun waren op 't onbot van Coksinja uyt Provintia by hem aen Bockenburgh gekomen, niet tegenstaande eergisteren met hun 15 had geordonneert by hem te verschijnen. Heeft echter om der selve protestatie

van wel eenige disordre door haer aller comste by hem onder ons volck te veroorsaeken, 4 als opsieners aen Provintia mogen verblijven; welcke zijn Eerwaerde nu op zijn herwaerts komste gints over hadde gelaten . . . . . .

. . . .

Voor en al eer D° Hambroek en de verdere Nederlanders, op de tijdingh van Coksinjas vyandtlyck overcomste op dit eiland, noortwaerts op waren geweken, hadden Mattauwers, die op 27 April verleden tot straffe van de rebellige Dunckeduckers naer 't geberchte waren vertrocken, van daer 3 haerer vyanden coppen mede gebracht, omtrent dewelcke sy haer heydense ceremonien van triumph, met daeromme te danssen, springen en andere diergelycke malle actien te bewijsen, hadden gecelebreert; 't welck haer door den Eerw. Hambroek verbooden werdende, dorsten hem haer ongenoegen over zijn reproche dierwege gedaen, wel stoutelyck tegenspreken.

De politicken ende predikanten haer huyselycke goederen, die naer 't vluchten uyt iders dorp door de vyanden in de huysen gevonden wierden, waren door de Chinesen, door Coksinja daer toe gestelt, versegelt ende bewaert.

Sr Box ende D° Leenders hadden op 't schrijven van den secretaris des Mandorijns, die tegenwoordich de fortresse Provintia te bewaren toevertrout was, iets daer van op haer versoek erlangt. D° Hambroek hadde mede toesegginge van 't zijne te zullen gekrijgen.

Wijders verhaelde D°. Hambroek met Coksinja, naer iteratieve smekingen, waren geaccordeert naer hunne begeerte, jae selffs int exerceeren van den Godtsdienst. . .

. . . .

Woensdach 25 dito. Onderwijlen 4 uuren inden achtermiddach werdende, kreegen de gekoomen vrienden van gisteren, te weten D°. Hambroek en Sr Ossewayer, hun affscheyt, werdende haer ter handt gestelt het brieff gisteren geextendeert aen den Mandoryn Coxinja. Den Mandorijn, daer opgemelte vrunden mede gekomen waren, en vernamen we niet; oock waere de paerden, diese omtrent

de reduyt gelaten hadden, wech; dies gingense te voet omtrent de eerste Pijnappels. By eenige Chinesen gecomen sijnde, booch zich D°. Hambroeck zeer eerbiedich voor hun en wandelden alsoo gezamentlyck onder de witte vlagge voorts tot uyt ons gesicht. Deze vrunden verheuchden zich zeer (gelijck oock wy) over onse kloeckemoedicheyt en zege, die we heden door Godes hulpe hadden erlanght, hoopende sy door sulcke enige gevallen haest te sullen werden verlost, 't welck den almogenden, goeden Godt t' harer en onser aller vreughde, oock ten nutte van d'E. Compagnie, vaderlyck gunne. . . . .

. . . .

Saturdach 13 Augustus. Voor den middach een der twee jongens en de Chinees, verleden nacht bekomen, geexamineert en belijden 't volgende.

Verhaelt, dat Domini Hambroek zijn meester was enz. Verhaelt, dat Jan Druyvendal en een schoolmeester, Frans van der Voorn genaemt, waren met noch 3 andere Neerlanders uyt Sinckan gevangen opgebracht, op Saccam de 2 eerste gekruyst en d'andre wederom vry gelaten, d°. Hambroek met den tolk Maurits by Coxinja geobtineert hebbende een gebedt voor dezelve te doen. Na 3 dagen alsoo aen die kruyssen gehangen hebbende, zijnse wijders noch levende naer Sinckan gevoert, om aldaer mede opgericht te worden, en waren aldaar overleden. Recht voor 't huys van den Drost was haer gerichtsplaets toen geweest, en waren op die tijt onse getroude duytsen noch aldaer; 2 van Duyvendals soonen waren by een Mandorin in Thilaocen, zijn vrou met haer 2 andre kinderen woonde in Sinckan. Domini Hambroek was nu in Thilaocen, D°. Winshem met Pruys had in Sinckan gewoont; was nu om de Zuyt.

Dingsdag 16 Augustus. 's Morgens metten dagh is inde Pijnappels, en soo voorts aan de reduyte, gekomen aenswemmen zeker zoldaet met namen Hendrick Robbertsz, welcke hier binnen gebracht zijnde ons verhaelde zijn mondelingh verhaal. Dat enz.. . . . .

Den tolk Johannes Druyvendael, met noch een ander jong schoolmeester, waren in de verleden maent July elck aen een bezonder kruys gehecht, gespeyckert door de handen en kuyen, en een penne inde rugge, ende alsoo levendich ten thoon gestelt voor 't huys vanden Drost, onder bewaring van ons eygen volck met bloote houwers, en hadden alsoo na 3 of 4 dagen, zonder eten en drincken te hebben mogen genieten, de geest gegeven. D'oorsake hier van zoude geweest zijn, datse de inwoonderen tegen de Chinezen hadden opgeruydt, 't welcke zy lieden echter tottet laetste toe volstandelyck hadden ontkendt. . . . . . .
. . . .

Saturdach 27 Augustus. Smorgens metten dageraet is hier een Duytsman uyt Sinckan aangekomen, genaemt Pierre Megriet, verhaelende:

Dat, naer 't overgaen vande fortresse Provintia, 18 dagen int quartier aldaer, nevens meerder impotenten was verbleven; de gezonden al inden eersten na de dorpen om de Noort en Zuyt gesonden, daer onder oock S[r] de Heems en Jan Lambertsz was. Naer welck genoemden tijt naer Sinckan zijn vervoert met hun veerthiene om gekoestert te werden, en waren voor sijn overkomste hun al 7 deser mackeren overleden. . . . .
. . . .

In de kerck van Sinckan hadden de Chinesen veel kruyt en padie gedragen ter bewaringh.

De inwoonderen claegden seer over 't ongelijck 't welck haar van de Chinesen wierde aengedaen door 't affnemen van hun beste landerijen, rijs, beesten, carren etc., en mosten echter stilswijgende noch af te vrede zijn; de outstens gingen int Chinees habyt, met kostelycke rocken.

D'onse, niet ontsiende 't verbot der Chinesen, gingen menichmael int dorp om voor haer hongeriegen buyck 't een off ander op te schommelen, maer gebeurden dickmael, dat de gelegentheyt tot sulcx hun benomen wiert, wanneer 't meeste gebrek mosten lijden.

Twee onser Nederlanderen, zonder te weten wie, hadt

met eygen oogen aan Saccam zien kruyssen, te weten aan een kruys hechten met een spijcker door de handen, die booven 't hooft cruiselings over malckanderen wierden doornagelt, door ider helen kuyt mede een spijcker, item door de armen, hangende dese ongeluckige menschen alsoo 3 dagen, eer ten eynde levens konden komen. Dat was noch niet genoech, maer die barbarise heydenen voerden deze gekruyste noch naer Sinckan, waer datse gestorven en ('t is waerlyck noch veel) begraven sijn.

Vande chinese soldaten wiert haer gants geen leet gedaen, maer de boeren scholden menichmael.

De inwoneren wierden van de Chinese gedwongen, alle die naer Nederlanderen genaemt waren, dat de sulcke souden naer 't begeren hunner vaderen off vrienden werden hernoemt, op sware straffe.

42 onser Nederlanderen van 't verongeluckte fluytien Urck waren alle (excepto de boekhouder en sijn jongen) met stroppen om de hals in Sinckan opgebracht, den een aan hebbende een broek, d'ander een hemt etc. 14 van deze elendige menschen wierden, door bevel der chinese Mandorijns, door de Sinckanderen (die daer toe gedwongen wierden) onthooft; den outsten d'meeste om den hals brengende.

5 andere, daer onder den boekhouder, genaemt Steven den Dromer, sijn jongen, den chergiant, de stierman, nevens noch eenen, wierden naer Saccam vervoert, van de rest niets wetende, maer vertrout dat naer de Zuyt versonden sijn.

Wanneer naer Sinckan per champan vervoert wiert, hadt in Saccam gelaten den Drost en sijn oppasser, den predikant Leendertz met hunne familien, meester Jonas, nevens alle de chirurgijns van de dorpen, oock de lantmeeters Philip May en Joannes Brummer, nevens haere familien en eenige soldaten. S[r] Ossewayer was by zijn vrouws moeder in Sinckan liber gelogeert.

D°. Winshem met sijn vrouw, oock meester Samuel, was insgelijcx in Sinckan, wanneer van daer vertrock, wonende alle by den anderen Mandorijn in 't polityck huys.

D°. Hambrock en andere vrunden waren mede in Sinckan geweest, maer na weynich dagen verblijvens noortwaert op vertrocken, nevens sijn geselschap van vrouwen en kinderen.

Maendach 24 October 1661. De twee swarte jongens op [13] deser uyt de stadt tot ons gecomen overloopen, hebben we andermael verhoort en verclaeren 't volgende: Dat enz. . . . .

Verblijft oock daer by, dat veele onser Duytschen en onder anderen oock D°. Hambroeck, Jan Lammersen in Sinkan zijn onthooft, verscheyden aen gebreck gestorven.

Hy heeft Osseweyer sien onthooffden ende noch eenige soldaten, en dat Urck gestrant was, en Urck's volck in Zinkan gedoot; alle andere Duytsen waren oock in de dorpen gedoot; alleen Mr. Jonas, meester Ananias en Philip Mey waren noch op Saccam; den Drost, D°. Leonarts en Bronner, met twee duytse oppassers waren naer China vervoert.

Gecoll. Kopie
Rijksarchief.

CXXI.

GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE AAN GOUVERNEUR EN RAAD VAN FORMOSA.

Op Batavia is geen overvloed van predikanten. Aan het werk op Formosa is grooter omvang gegeven, dan op den duur kan worden bediend. De verst afgelegen plaatsen moeten het laatst worden bezet.

Groot misnoegen over de strenge placcaten. Aan de Zuid is te zware last opgelegd. Hambroek moest geen ontslag vragen. Daniel Hendriksz keert terug in den rang van krankbezoeker. Het maken van meer versterkingen is onnoodig. Niet aan ijdele vrees toe te geven.

Batavia, 21 Junij 1661.

. . . .

De voortsettinge van het Christendom op Formosa sagen wy immers soo gaerne als UE., dat met een meerder en ruymer aental van bequame leeraers conde werden gesecundeert; maer het geduirich gebrek van dien en wil qualijck gedoogen selfs de ordinaire nomber van seven stuckx (die men meynt aldaer te vereyssen) compleet te houden, wesende Formosa, naer advenant van andere quartieren doorgaens noch al meest versien. UE. seggen, dat in gevalle geen genouchsame leeraers overgesonden werden, het geestelycke werck aldaer vry langsaem toenemen, eñ altijt een verdrietigen last voorde inwoonderen blijven, mitsgaders daer af nimmermeer iets goets van te hopen wesen sal. Hierop antwoorden wy, zulcx mede seer wel te cunnen begrijpen, maer ingevalle ginder niet meer wercx int stuck vande bekeeringe der Heydenen over hoop gehaelt wierde, alsmen bequamelyck uytvoeren en beheerschen kan, het sou der vry beter gaen, daer nu 't een noch 't ander geen ge-

wensten voortganck heeft. Het schijnt UE. vry tegen de borst te wesen, dat we D[e] Johannes Leonardus wt Favorlang doen roepen en in Soulang hebben geordonneert te werden geplaetst, om dies wille wy meynen de verre afgelegene gewesten beter en gevouchelycker een predicant connen missen, dan de dorpen, die digst aent casteel gelegen ende wel meest geciviliseert ende inde christelijke religie onderwesen sijn. Dunckende ons als noch, dat sulcx altijt behoort te werden gepractiseert, of anders sal men bevinden, datter veel verloren werck wert gedaen, ende noyt enige perfectie ofte volmaecktheyd inde leere Christy aldaer te vercrijgen wesen sal. Of wy UE. een ander leeraar, inplaetse vanden overleden Ds. Wilhelmus Vinderus zal[r] sullen connen bestellen, is noch onseker, alsoo ons noch geen nieuwe predicanten uyt het Vaderlant toegecomen sijn; sooder bequame stoffe van daer te voorschijn comt, sullen wy het gebrek van Formosa na gelegentheydt in achtinge nemen, en 't selve soucken te suppleren.

Wat een grood misnougen onse H[n] Principalen in haer Ed[e] missive van den 16[en] April 1660 sijn toonende over de harde placcaten door UE. a[o] 1658 tegens de formosaense afgoderye geëmaneert, sullen UE. uyt het bygaende extract (*) der selver missive connen sien; verstaende haer welgemelte Ed[e], omme redenen daerinne vermeld, dat hierinne moderatie sal moeten werden gebraght, latende de placcaten (sonder die ter executie te leggen) evenwel in haer geheel; dat UE. dan soo promt naer te comen, ende oock te letten hebben de Formosanen niet alleen in dat stuk, maer ook in haren swaren last van schoolgaen, soo veele als sonder verachteringe vande Christelycke leere geschieden can, eenigermaten mogen werden verlicht.

By resolutie van 11[en] Juny 1660 hebben wy gesien, dat door UE. goedgevonden is, de dorpen vande Zuyd opteleggen het versorgen van soo veel rijs, als de inde kettingh gaende inwoonders van dat district tot haer onderhout hebben van

---

(*) Zie N°. 118. — waaraan dit N°. (121) had dienen voorafte gaan.

doen; 't welck, ons bedunckens, seer onredelyck is, alsoo se in Tayoan Compagnies werck doende, aldaer oock, nevens andere kettinggangers behooren te werden gespijst; 't welck wy dan oock verstaen alsoo te sullen geschieden, latende voorts geseyde dorpen van dien last ontslagen blijven.

T' is ons nu al wat vreemt voorgecomen, dat den predicant Anthonius Hambrouck aen ons om zijne verlossinge van ginder te mogen obtineren, heeft doen versoucken, vermits sijn E. nu soo vele jaren op Formosa den dienst vande bekeeringe der Heydenen bygewoond ende door taelcundicheyd en ervaren ommeganck mette inwoonderen aldaer, boven andere groote bequaemheden gecregen heeft, om de Kercke Godes ginder merckelycken dienst te connen doen; en daeromme sagen wy gaerne hy hem daer van afraden en tot continuatie bewegen liet, dat wy ons seer wel souden laten gevallen. Doch soo sijn E. buytten onse verwachtinge echter by sijn voorgenomen versoek mogt blijven persisteren, soo mogeu UE. hem sulcx inwilligen en consenteren, mits dat hy verdagt blijve, wanneer alhier te verschijnen comt, met sijn familie nae het vaderland sal moeten gaen, alsoo hier of elders soo goeden dienst niet als op Formosa can doen. Soo als wy hier hebben verstaen, soude gemelten D° Hambrouk grootelycks gemisconteert wesen over quade en ondiscrete bejegeningen, hem door den politycq van Soulangh aengedaen, het welcke soo sijnde, by ons niet wel genomen wert, alsoo we verstaen dat de predicanten op Formosa, nae eysch van hare waerdige ampten, in eere ende aensien sullen werden gehouden, des UE. de reden waeromme sulcx is toegecomen examineren ende sorge dragen sullen, dat sulcx niet meer en geschiede.

Alhier is van costy over Malacca aangecomen eenen Daniel Hendrickz, die wy verstaen wel 23 jaren achter den anderen op Formosa heeft geresideert ende aldaer tot schoolmeester ende translateur is gebruyckt, in welcke diensten getuygt wort, hy hem doorgaens seer wel gedragen en naerstelyck gequeten heeft. Oock dat hy een persoon is van een vroom en onbesproken leven, die mede mette in-

woonderen aldaer seer affabel weet omme te gaen, en oock soodanich in die lantstale geëxperimenteert, datter niemand sijns gelijcke onder enige schoolmeesteren op Formosa gevonden wert. Ende dewijle hy genegentheyd heeft getoont om weder derwaerts te gaen, hebben wy hem, uyt consideratie vande goede diensten, die hy op Formosa aldaer inde scholen can doen, sulcx toegestaen, ende hem op sijn bede vergunt, dat hy ginder comende in het dorp Soulang, en geen andere plaets, geduyrende den tijt sijns aenwesens aldaer sal werden gebruyckt, mitsgaders hem de qualiteyt van cranckbesoecker toegevoegt, ook vergunt een stuckje landt omtrent 't voors. dorp Soulang tot sustenue van sijn huyshouding in eygendom te mogen besitten. UE. recommanderende hem het effect van dese geringe recognitien (die wy oordelen aende selve wel besteed sijn) volcomentlyck te laten genieten, op dat daer door geanimeert mag worden om sijn gantse leven voort op Formosa inden school eñ kerckendienst te verslijten.

Soo staen nevens hunne familiën mede over te comen de schoolmeesters Dirck Scholten eñ Hendrick Stratingen, beyde onlangs uyt het Vaderland gecomen sijnde, ende voor desen op Formosa gelegen hebbende, die UE., daerse den den besten dienst sullen doen, employement sullen geven.

Dewijle wy tot het maeken van noch een nieuwe punct aen de noordsyde des beneden casteels geensints en connen verstaen enz. . . . .
sijnde Tayoan en Formosa niet dan al te veel met fortificatien beswaert. T' is nu een anderen tijd alst voor desen aldaer geweest sij, ende mogt d'E. Compagnies beurs het alsdoen wat beter lijden, daerse nu al meer als genough te doen heeft, omme ginder simpelyck hare oncosten goed te maken; ende daer behoorde immers by UEd. wat reguard opgenomen te sijn geweest, sonder sich van een idele vrees te laten aenraden, datter soo veele nieuwe fortificatien op Formosa noodich souden wesen.

. . . .
. . . .

Hiermede enz. Int casteel Batavia den 21 Juny aº 1661. Onderstont UE. vrienden en was geteeckent Joan Maetsuycker, Carel Hartsinck, Arnold de Vlaming van Oudtshoorn, Nicolaes Verburgh en Dirck. J. Steur.

Accordeert met sijne originele.

Batavia int casteel, 22 April 1662.

PIETER MARVILLE,

Secrs.

Rijksarchief.

CXXII.

UIT HET DAGREGISTER VAN COUW, COMMANDANT VAN DE ONTZETTINGSVLOOT (Sept.—November 1661).

Coxinja laat de Hollanders onthalzen; ook de predikanten Hambroek, Mus en Winshem. Hij neemt Hambroek's dochter in zijn vrouwenverblijf op.

De krankbezoeker Daniel Hendriksz door de inlanders vermoord en zijn lijk jammerlijk mishandeld.

21 October 1661. Int Casteel Zeelandia.

Desen namiddagh komen twee cleene swarte jongens uyt 't quartier (*de stadt*) herwaerts overloopen, sijnde 't een een lyffeygen vanden ondercoopman Sr Michiel Baly, en 't ander een vrygebooren, hebbende beyde den Mandorijn Beepontok, bevelhebber int quartier alhier, voor slaeven gedient. Die voor seecker te verhalen wisten, jae verclaerden met haer eygen oogen gesien te hebben, hoe Coxinja, gestoort over dat zijn macht van volck dagelycx soo verminderde en afnam, bysonderlyck om datter op 16en vande jongst afgeweken maendt, wanneer onse scheepen voor hun baterye waren comen ancqueren, soo veel vande sijne binnen 't quartier waren gedoot en gequetst

geworden, alle de Nederlandse soldaten, soo wel die by de gecontracteerde overgeving vant casteel Provintia, als die ten platten lande, op de buyten posten, in sijn geweldt becomen had, had doen onthalsen, naer datse bevoorens met eeten en drincken wel onthaelt en getracteert waren geweest. De Predicanten Hambroeck, Mus en Winshem, waer benevens den gewesen Secretaris vant landt-recht Ossewayer en eenige andere Saccamse inwoonderen meer, die op dieselve wijse gehandelt en insgelyck onthaelt; soo oock den gewesen Polytycq in Soulang, Gillis Bocx; maer den predicant Leonardts was nevens den onweerdiche gewesen Drost met wyff en kinderen na China gesonden. Meest alle de nederlandtse jongetjens waren hunne ouders ontrocken en ofgenomen, en meede naer China gestiert. De halve suster vande predicant Leonards huysvrouwe, sijnde een meysje van 16 jaren, van een Quinamse vader en Japanse moeder geteelt, was met een tartars Mandorijn aen Saccam getrouwt, en had oock reets niet alleen de chinese wijse in kledingh, maer oock int bewinden vande voeten, aengenomen. De dochter van de predicant Hambroeck, sijnde een seer soete en aengename vrijster, had Coxinja tot een van sijn bijwijven aengenomen, en in sijn vrouwenhuys bestelt. Voorts wierden alle de andere Nederlantse vrouwen int Casteel Provintia bewaert.

Deze twee jongens bleken nader, na scherpe examinatie uitgezonden te zijn om het kasteel te verspieden; zij volhardden echter.

20 November. De cranckbesoecker Daniel Hendrickx, voorheen meermalen gemelt, wie om zijn ervarentheyt inde formosaense tael en familiare ommegangh met die landaert op dese tocht (*om de Zuyd*) mede was gesonden, had hem aent eylandt Pangsuy, uyt een alte grooten betrouwen op die natie, te veer landewaert in en van de onse afbegeven, soo dat van meenichte van gewapende

inwoonderen overvallen en omt leven is gebracht geworden, die thooft, armen, beenen en vordere ledematen, ja 't ingewant selve tot triumph met haer genomen en de romp voorts soo hebben leggen laten. . . . .
. . . .

Rijksarchief.

I N H O U D.

VAN DE STUKKEN OVER FORMOSA.

(ARCHIEF. III EN IV.)

Bladz.

LXXXV. **Brief van de Classis Amsterdam aan den Kerkeraad van Taiouan.**

LXXXVI. **Uit het Resolutieboek van het Kasteel Zeelandia.**

LXXXVII. **De Classis Amsterdam aan den Kerkeraad op Formosa.**

REGISTER

OP DE VIER DEELEN VAN HET ARCHIEF.

---

1) Deze naam wordt zeer verschillend gespeld.

ARCHIEF

VOOR DE

GESCHIEDENIS

DER

OUDE HOLLANDSCHE ZENDING.

ARCHIEF

VOOR DE

GESCHIEDENIS

DER

OUDE HOLLANDSCHE ZENDING.

V.

DE MOLUKKEN.

1603—1624.

UTRECHT,
C. VAN BENTUM.
1890.

Gedrukt ter „Utrechtsche Stoomdrukkerij" te Utrecht — Jeruzalemsteeg.

In het inleidend woord van den eersten Bundel van dit Archief (bl. VII) heb ik de opmerking gemaakt, dat de Acta der Noord-Hollandsche Synoden ons op eenmaal verplaatsen in den bloeitijd van de Oude Hollandsche Zending, en dat de bouwstoffen voor de geschiedenis der wording van dien arbeid uit andere groeven zullen moeten worden opgedolven.

Ik heb daarbij de hoop uitgedrukt, dat het archief van de Oost-Indische Compagnie (thans ingelijfd in het Rijks-Archief) nieuwe materialen voor dien bouw zou opleveren, voor een tijdvak, waarvan ons niet veel anders bekend was, dan wat de korte aanteekeningen in het altijd gedenkwaardig werk van VALENTIJN ons leeren, — aanteekeningen, die wij op goed geloof moesten aannemen, omdat VALENTIJN de bronnen verzwijgt waaruit hij heeft geput.

De twee Bundels over Formosa hebben geleerd welke rijke schatten de Compagnie, ook voor dit deel harer geschiedenis, heeft opgelegd. Met des te beter moed hervatte ik dus mijn onderzoek naar de beginselen van het Zendingswerk in de Molukken, en mijne verwachting is niet te leur gesteld. De verwerking van die documenten, volgens het bestek dat ik mij gesteld heb, aan anderen overlatende, heb ik omtrent die stukken zelven een enkel woord tot inleiding mede te deelen.

Aan den Advocaat der Oost-Indische Compagnie, VAN DAM, werd door Bewindhebbers, bij Resolutie van 9 Juli 1693, opgedragen eene geschiedenis der Compagnie op te stellen. Die arbeid, door hem in 1701 ingeleverd, berust altijd nog in handschrift in het O. K. Archief. Voor de

zamenstelling van zijne geschiedenis stond hem natuurlijk het Archief der Compagnie ten dienste; hij heeft de belangrijkste stukken, die in originali ten deele zijn verloren geraakt, als preuves aan zijn werk toegevoegd; enkele dier stukken zijn in dezen Bundel opgenomen. Het heeft een grooten graad van waarschijnlijkheid, dat een handschrift, in het Rijks-Archief berustende, met den titel „*Resolutien van de Seventiene rakende het kerckelycke*, *beginnende* 27 *Febr.* 1603 *en eyndigende den* 26 *Augusty* 1671 niet anders is dan het excerpt, dat hij uit de Resolutieboeken voor zijn doel liet vervaardigen. Het bevat, naar ingewonnen advies van den commies-chartermeester HINGMAN, al wat in de Resolutien omtrent dit onderwerp te vinden is. Dit handschrift heeft mij veel tijdroovend onderzoek bespaard. Die Resolutien zijn, wat dit tijdvak betreft, in dezen Bundel opgenomen.

In het Oud-Koloniaal Archief zijn bewaard gebleven, en door mij geraadpleegd, de correspondentie van Gouverneur Generaal en Raden van Indie met Bewindhebbers (de zoogenaamde Generale Missiven); de brieven van de Gouverneurs van Amboina, Banda, de Molukken, en de antwoorden daarop; de brieven of rapporten van Vlootvoogden aan het Hoofdbestuur te Batavia of aan de Vergadering der XVII geschreven of ingediend; de Resolutieboeken van G. G. en R. van Indie en van de onderhoorige gouvernementen; brieven van kerkeraden en predikanten aan het Bestuur te Batavia, aan Bewindhebbers, of aan de Classes in Nederland, — eene verbazende hoeveelheid van meerendeels origineele stukken of authentieke copien. Wat daarin betrekkelijk mijn onderzoek voor dit tijdvak te vinden was, zal in dezen Bundel worden teruggevonden.

Ook het Archief van de Classis Amsterdam heeft mij niet geheel onbevredigd gelaten. De voorraad van het bewaarde was wel niet groot, en verzonk bij de massale verzameling van het O. K. Archief als het ware in het niet, want de Classis heeft op haar archief minder goed gepast dan de Compagnie; gelukkig gaven de Classes echter

aan Bewindhebbers afschrift van belangrijke brieven, die (terwijl de origineelen verloren gingen) door mij zoodoende konden worden geraadpleegd (zie o. a. n°. XVI en XVIII).

Het ontbreekt echter in het Classicaal Archief niet aan belangrijke stukken. Ik wijs daartoe o. a. op het Kerkeraadsboek van Banda, door den predikant WOUTER MELCHIORSZ. naar Amsterdam overgebracht (zie p. 211). Daaraan zijn de stukken ontleend geteekend, *Dossier Banda.*

Ik wijs verder op de uitgegane brieven van de Classis Walcheren (LVI en LXIII) en van de classis Amsterdam (n°. LXIV), en op den hoogst belangrijken brief van den eersten predikant van Amboina, MAERTSEN (n°. VIII), die op meer dan een punt nieuw licht verspreidt, o. a. voor de Marnix-literatuur, waarin ik echter niet dieper mag treden, zonder mij op het privaat-domein van Dr. J. J. v. TOORENENBERGEN als onbevoegde te wagen.

Van het Archief van den Amsterdamschen Kerkeraad, waarin ik iets hoopte te vinden voor de vroegste geschiedenis, heb ik niet onder de oogen gehad (en geheel doorloopen), dan de *Protocollen*, twee lijvige folianten, die rijk zijn aan bouwstoffen voor de geschiedenis van den zedelijken (liever onzedelijken) toestand der gemeente, en van de uitoefening van strenge tucht. Voor de Zending zijn zij echter door Dr. RUTGERS zoo goed geexcerpeerd, dat het mij niet gelukte daaruit iets nieuws voor mijn onderzoek op te garen.

Wij zijn zoo gewoon van de christianisatie op Amboina niets dan afkeuring te vernemen, dat het zeker velen verwonderen zal, zooals het mij verrast heeft, in verscheiden stukken van dezen Bundel beginselen van zendingstheorie te ontmoeten bij deze pioniers van de protestantsche zending, waarover onze tijd zich niet zou behoeven te schamen. Zooals: het werken met inlanders, zoo in schoolonderwijs als evangelisatie, als sine qua non van welslagen, en de oprichting van leerscholen voor hunne vorming; het gebruik van de landstaal, opdat ieder eiland de groote werken Gods

hoore verkondigen in de eigen taal in welke zij geboren zijn. Opmerkelijk is in dit opzicht vooral de brief van den opperkoopman GIJSELS n°. XXXIII.

Het is waar, dat de praktijk niet altijd aan die goede theorie beantwoordde, en dat men zich, om den Islam den pas aftesnijden, soms liet verleiden tot wat overijld christianiseeren; men schrijve dit echter ten deele toe aan de individuen, die niet altijd beantwoordden aan het ideaal, dat wij ons van een zendeling vormen, en men zie niet over het hoofd, dat dit meermalen door henzelven werd afgekeurd. Dat het Christendom op Amboina en omliggende eilanden het eerst den meest vasten voet gekregen heeft, is, naar mijne bescheiden meening, toe te schrijven aan de theorie aldaar, al was het met veel gebrek, in toepassing gebracht.

Het is opmerkelijk, dat men meermalen bij de Politieken helderder denkbeelden en minder moedeloosheid, dan bij de Predikanten aantreft, zie o. a. XVI, XVII en XXXIII. Doch wij treden hier omtrent niet in verdere bijzonderheden, die den beoefenaren van de zendingsgeschiedenis, bij het doorbladeren en bestudeeren van deze stukken, van zelf in het oog zullen vallen.

Ik sluit dezen Bundel, waaraan in ruimer zin de naam DE MOLUKKEN gegeven is, met de komst JUSTUS HEURNIUS in O.-Indie, om in een volgenden bundel (zoo de Heer mij het leven spaart) het tijdvak van dezen merkwaardigen man en van de kweekelingen van het Seminarie van Walaeus te behandelen.

Voor het gebruik van de wijdloopige dossiers, waaraan de medegedeelde stukken ontleend zijn, heb ik mijn warmen dank te brengen aan de welwillendheid van den Heer Rijks-Archivaris, en van den Scriba van de classis Amsterdam, terwijl ik niet kan nalaten opnieuw hulde te brengen aan de nimmer verflauwende hulpvaardigheid van den Commies-Chartermeester bij het Rijks-Archief, den Heer J. H. HINGMAN.

J. A. GROTHE.

I.

RESOLUTIEN DER VERGADERING VAN DE ZEVENTIEN AANGAANDE HET KERKELIJKE.

Den 27 February 1603.

Fol. 52. — Is oock geordonneert, datmen sal vernemen nae twee geschikte ende bequame persoonen, omme Godts Woort voor te dragen, ende 't volck jegens alle superstitie ende verleydinge der Mooren ende Atheïsten uyt de H. Schrifture te vermanen 1).

7. Augusti 1603, het 23e point van Beschryvinge.

Fol. 92. — Het een en twintichste artykel vanden 27. Februarij ordonneert, datmen sal vernemen nae twee geschickte ende bequame persoonen, omme Godes H. Woort voor te dragen etc. Dient rapport gedaen of oock eenige sijn becomen, ende geleth omme deselffde te mogen becomen.

Is de Camere van Delft geordonneert te mogen handelen met mr Barent, by hunne Gedeputeerde de Vergaderinge voorgedragen, eñ voorts d'andere Cameren, omme nae bequame persoonen, hier toe op onse schepen dienstich, te vernemen, eñ soo eenige Cameren meerder geschickte persoonen mochten toecomen, dat d'selffde d'andere Cameren daer aff sullen adverteeren.

1) Dit ziet vermoedelijk op de beide personen, tegen wier aanneming de kerkeraad van Amsterdam, casu quo, zal protesteeren. (Zie Mst kerkeraads-protocollen, 6 Nov. 1603.)

September 1604.

Fol. 153. — Is geordonneert, datmen sal versorgen twee bequame persoonen tot predicanten, omme in Oost-Indien, tot Bantam ofte andere plaetsen, tot vermaninge ende stichtinge vant volck aen landt te blijven, en dat elcke Camer wert gerecommandeert nae bequame persoonen te vernemen ende hunnen Kerckenraedt daer aff mede indachtich te maecken.

Meert 1605, 4e point van Beschryvinge.

Fol. 164. — Alsoo mede in de laeste vergaderinge is geresolveert, datmen sal versorgen twee bequame persoonen tot predicanten, omme in Oost-Indien te blijven, werden de Cameren vermaent omme nae al sulcke persoonen te beramen, ende ter vergaderinge vande XVII voor te dragen.

Is geresolveert, dat van wegen dese Comp. sullen versocht 1) ende in de theologie ter studie gehouden werden vier studenten, omme in toecomenden tot predicanten ofte leeraers in Oost-Indien gebruyckt te worden, ende dat daer toe by de Camer van Amsterdam, de Camer van Zeelandt, de twee Cameren van Zuyt-Hollandt, ende de 2 Cameren van Noort-Hollandt, elcx een (alrede in de voors. studie wel geadvanceert sijnde) sal werden aengenomen, mits dat in elck quartier een persoon sal werden gedeputeert, die daer aff de sorge sal werden bevolen, ende dat de voors. 4 Gedeputeerden, soo int aennemen, als int gene hierinne voorder sal gerequireert werden, met malcanderen goede correspondentie sullen houden; dat mede een off twee vande voors. studenten bequaem sijnde om te gebruycken, wederom andere inde plaetse aengenomen sullen mogen werden.

By de Camere tot Amsterdam is gecommitteert de E. Hr Burgermr Reynier Pauw, tot het versorgen vande studenten.

1) versorcht (?)

February 1606, 't 16[e] point van Beschryvinge.

Fol. 180. — De respective Cameren sullen mede gelieven te vernemen nae eenige jonge, geleerde en bequame predicanten, omme in Oost-Indien aen landt d'selve gebruyckt te mogen werden, ende d'selve in dese Vergaderingh voor te dragen.

By de gedeputeerd[s] vañ resp. Cameren is verclaert voor dees tijt noch gene bequame personen hier toe te weten, ofte daertoe noch geene apparentie te wesen. Waeromme de Cameren is gerecommandeert sorge te willen dragen omme eenige bequame persoonen te mogen becomen.

May 1606, 't 14[e] point van Beschryvinge.

Fol. 190. — De resp. Cameren sullen mede gelieven te gedencken den inhoud vant 16[e] point vande voorgaende Beschrijvinge, opdat eenige bequame persoonen, omme voor predicanten in Oost-Indien aan landt te gebruycken mogen werden becomen.

Is gearresteert, dat den jongman Henricus Slatius (volgends 't contract daer aff gemaeckt) by de Camere van Delft inde theologie ter studie sal werden gehouden den tijt van dry jaren, waertoe dat by de Comp. betaelt sal werden 270 gl. 's jaers, ende dat hy gehouden sal wesen nae de voors. dry jaren de Comp. in Oost-Indiën den tijt van 7 jaren voor predicant te dienen, d'eerste 3 jaren voor 300 en de volgende 4 jaren, soo hy hem wel draecht, voor 400 gul. 's jaers, boven den cost, (t' welck) ingaen sal wanneer de focke tot het uytseylen vande schepen, daer hy mede varen sal, gevelt sal wesen, met conditie, dat hy niet en sal mogen genieten van eenige testamenten, die hem op de reyse ofte aen landt by 't volck souden mogen worden gemaeckt.

II.

CONTRACT MET HENRICUS SLATIUS, STUDENT, GEMAEKT OM DE COMP. TE DIENEN IN OOST-INDIEN VOOR DIENAER DES GODDELIJCKEN WOORTS.

2 MEI 1606.

In manieren, ende op conditien na volgende, sijn metten anderen overgekomen en veraccordeert Henricus Slatius, ten overstaen van sijnen vader Daniel Slatius, Dienaer des Goddelijcken Woorts tot Oosterland in Duyvelant ter eenre, en de Bewinthebberen van d'Oost-Ind. Comp. tot Delft ter andere sijde.

Eerstelick sal de voors. Henricus Slatius hem vervoegen inde Universiteyt tot Leyden, en sigh aldaer naerstelick begeven om sijne begonne studie inde Theologie te vervolgen, den tijt van drie jaeren langh, ten waere hy in korter tijde bequaem geworden sijnde, by die van den kerckenraet geoordeelt en geaght wiert sufficant te wesen om, na voorgaende aenneminge, in den dienst Godes tot leeringe ende bedieninge van de Christelycke Sacramenten gebruyckt te werden. Geduyrende welcke tijt van drie jaeren de voors. Bewinthebberen den voors. Henrico Slatio belooft hebben, gelijck sy beloven mits desen, te geven een jaerlicx pensioen of onderhout van 270 gl. 's jaers, te betalen alle drie maenden het quartier van dien, mits by de voors. H. Slatio overleverende behoorlyck testimoniael, soo vande kerckendienaers tot Leyden, als van Mr Daniel Colonius, eertijts Fransch predikant tot Rotterdam, ende nu opsiender vant Fransch Collegium tot Leyden, ofte iemant anders. Met conditie dat de voors. Bewinthebberen den voors. Slatium voor eerst voor een half jaar sullen besoecken, of hy oock tot het gene daer toe sy hem meenen

te gebruycken, bequaem soude mogen sijn, mits hem in die tijt een half jaer pensioens verstreckende 't welck desselfs vader gehouden sal zijn te restitueren, indien de voors. Henrick Slaat, om éenige redenen, hen daar toe moverende, niet langer en soude begeren te onderhouden, sonder dat deselve van voors. redenen eenige nadere verclaringe aan iemant, wie het oock zij, gehouden zullen sijn te doen. Item t'voors. half jaer, mitsgaders de vorderen tijt tot drie jaeren omgecomen sijnde, ende de voorn. Slatius tot den dienst bequaem ende aangenomen sijnde, sal deselve gehouden wesen met des Comp. eerst gereet sijnde schepen hem te transporteeren na Oost-Indien, ende aldaer in alle alsulcke plaetsen of plaets, als hem by de Commandeurs ofte Gecommitteerde van de Bewinthebberen geordonneert sal worden, te prediken in alle getrouwe neerstigheyt t'woort Godts, aan alle die gene die daer uyt dese, ofte andere landen, in dienst van de Comp. soude mogen wesen; van gelijcke hem bevlytigende in de Maleytse, of andere bequame Indiaensche spraken te leeren, om by dat middel de arme blinde Heydenen Godts woort te leeren, ende tot salicheyt soecken te brengen.

Geduyrende de tijt, dat de voors. Slatius in Indie sal blijven, sullen die vande Comp. gehouden sijn den voors. H. Slatio te geven en te doen hebben, soo eerlycken onderhout van montkosten ende kleederen, als sy in discretie sullen bevinden te behoren, ende de gelegentheyt van sijn persoon ende dienst vereyschen sal. In welcken dienst de voors. H. Slaat gehouden sal zijn, in Indien aan lant gecomen sijnde ter plaetse daert schip, dat hy mede gaet, gedestineert sal wesen, te continueeren den tijt van seven agter eenvolgende jaeren, t'eynde dewelcke het hem sal vrijstaen met de schepen vandc Comp. herwaerts over te comen, tot coste vande voors. Comp., die hem als dan sullen vereeren met een stuck gelts tot haerder discretie, naer sy sullen bevinden hy verdient soude mogen hebben. Voor het voldoen van alle t'welcke, Daniel Slatius, des voors. Hendrick Slaats vader, hem verbonden en borge gestelt heeft

mits desen, ter somma van hondert ponden vlaems, eens, aan de voors. Comp. te restitueren, (indien sy soo veel aan de voors. sijnen soon te costen geleyt hebben), ingevalle de voorn. H. Slaat (als men verhoopt neen) t'sij alhier ofte in Indien met ongenoegen van de Comp. uyt sijnen dienst quame te scheyden. Hier onder verbinden de voors. Daniel ende Hendrick Slaat elcx hunne personen en goederen, present ende toekomende; stellende deselve tot bedwangh van alle regten en regteren. In kennisse hier van gemaeckt twee alleens luydende contracten, by de voors. contractanten aan wedersijden onderteeckent.

Actum den 2 may 1606, en was ondertekent D. G. MEERMAN, ARENT JACOBSZ. LODESTEIJN, C. A. BOOGAERT, GERARD MEERMAN, BRUINSZ. VAN DER DUSSE, HEINRICUS SLATIUS, J. JANS LODESTEIJN.

Rijksarchief.
(v. Dam, gesch. O. I. C.)

III.

JOH. WOGMA 1) AAN H.H. BEWINDHEBBERS DER O. I. C.

Hij heeft zich op Amboina in den echt begeven met eene Oversten's dochter; verzoekt daarom dat hem zijne gage aldaar worde uitbetaald. Hij houdt zich bezig met het onderwijs der jeugd, van wier leerzaamheid hij gunstige getuigenis aflegt. 'Vraagt schoolbehoeften.

AMBOINA, 14 Augustus 1608.

Nae behoorlicken presentatie van mijner dienste met eerbiedinghe, ut de gront mijnder harten alle voorspoet ende

1) In het Journaal van Matelief 1607 (in Begin en Voortgang O. I. C. p. 57) leest men, dat de Amboinezen verklaarden, dat de Hollandsche regeering hun veel dragelijker was dan de Portugesche. Alleen hadden zij zich te beklagen, dat zij niet geleerd werden en leefden als beesten. Matelief

salicheyt inde Heere wenschende, en kan ick uwer E. niet verhoelen houden; heb ick int corte (gedenckende de groote occupatien u E. dagelick sijn beswaerende) dese naevolgende dingen metter haest begreepen, die ick u E. Heeren oversende om te lesen.

Naedemael dan Godt de Heere alle dinck ordineert ende voorsiet, wiens ordelen onbegripelick sijn, my reysende nae de eylanden van Ost-India, ende tot Amboyna arriuerende, alwaer hy, den hooveerdighe Portugeusen verschrikkende, het casteel sonder eenich schoot van geschut ofte gewelt van menschen handen onder gebiet vande geunierde reformeerde provincien gegeven heeft, ende de seluige tyrannische naetie veriaegende, het casteel door den cloecksinnigen raet ende gestaedigen arbeyt des verstandigen Heere Gouverneur Frederici de Houtmans, Goudani, alsoo verandert heeft, dat het schijnt nu nieus vande Hollanders gebout ende bewoont. Alwaer tot den houelicken staet met een Amboyneesche Overste dochter beroupen heeft. Soo ist, dat ick door houelick belet sijnde, niet wederom can reysen om mijn gagie aldaer te ontfangen in Hollant; soo bidde ick u mijn Heeren seer ootmoedelick mijn Heeren te believen, mijn gagie (de schulden die ick op de reyse gemaeckt hebbe offgetrocken sijnde) alhier met de eerste scheepen over te senden. Alwaer ic instituere de jeucht, haer lesen, schriven ende reekenen leerende, onder de welcke alrede sijn die vast leesen, schriven ende reeckenen koenen, sijnde int getalle over de vijftich, die haer Vader-Ons, 't Gelove ende Thien Geboede, beyde opt hollant ende maleysche taele, van mijn Heer de Gouverneur overgeset, perfectelick konnen. Bidt ooc u E. sal believen te senden ettelicke a. b. c. boecken, cathegesien ende andere nuttelicke

---

gaf hun bij provisie een *doctor*, Joh. Wogma, die door den admiraal Verhagen op het kasteel gelaten was. Hij zou 4 uren daags schoolhouden en de kinderen leeren bidden, lezen en schrijven tegen *f* 18 's maands. Het is niet onwaarschijnlijk, dat hij de *medicus uit Friesland* is, tegen wiens benoeming tot predikant op de schepen de Amsterdamsche Kerkeraad (Ms[t] protocollen 6 Nov. 1603) wil protesteren.

boecken voor de jeucht te leeren, die ick tot desen tijt met mijn boecken, die ick in de jeucht in de fryesche schoele geleert hebbe, daer nu de boecken geconsumeert ende getael der jeucht daegelick vermeerderende, my boecken ontbreeken om haer mede te deelen. Dan verhoepen dat het aen u E. niet sal gebreecken om Godts eere te vermeerderen. Dit doende, sal ick met mijn ootmoedigen dienste sien te verdienen. Wenschende u E. alle geluk en de salicheyt door Jesum Christum. Amen. Gegeven tot Amboyna A°. 1608 den 14. Augusta.

Van u E. seer ootmoedigen dienaer,
D. Joanne Wogma,
medicinae studioso.

Superscriptie.

Den edelen, eerentfesten, wijsen ende voorsienighen Heeren, mijn Heeren die Bewinthebberen der geunieerde Ost-Indische Compagnie tot Amstelredam, residerende in de Warmoesstraet int Waepen van Sinte Pieter. Per amys, que Dieu guarde.

Origineel
Rijksarchief.

IV.

RESOLUTIEN VAN BEWINDHEBBERS DER O.-I. COMP. AANGAANDE HET KERKELIJKE.

2 SEPTEMBER 1609.

Fol. 61. — Is geresolveert, dat de resp. Cameren, elck in hare stadt, den Kerckenraet sal aendienen uyt te sien en te vernemen, om te hebben twee predicanten ende twee schoolmeesters, gequalificeerde, getroude persoonen, van redelycken ouderdom ende goet leven, om met hare huysvrouwen te varen naer Oost-Indien, de Kercke Christi daer te planten, de Sacramenten te administreren, en het houwelyck te bevestigen, daer van de kerckenraet uyt te sien, ende de Compagnie in tijts te verwittigen.

Hiertoe wort gedeputeert d'eersame Dirck van Os eñ Berhard Berwÿns, om met de predicanten ende schoolmeesters te spreecken ende te handelen, in wat voegen voor de Compagnie in Indien souden willen gaen, voor hoe vele jaren, wat stupend jaerlycx souden willen winnen.

Van gelijcken is geresolveert, dat de schoolmeesters sullen werden versorcht van A B C boecken, ende andersints, alsmede van stoffe eñ poeder van inct te maecken ende alles, sulcx inde lande daer toe van noode soude wesen, met alle andere boecken.

Utsupra.

Fol. 72. — Also de Camere van Delff in de studie tot Leyden, ten dienste vande Compagnie heeft gecontinueert den persoon van Hend[k] Slasius van Ziericsee, welckers tijt nu geëxpireert is, so is goet gevonden datmen hem met dese vloote sal senden op een van de schepen uyt Zeelandt, omme in Indie gebruyckt te werden, de Kercke Christi aldaer te helpen planten, de Sacramenten te administreren ende 't houwelyck te bevestigen, daertoe van node is, dat hy vordere van den Kerckenraet sijne promotie ende beroep, op dat alles wettelycken geschiede.

De voorñ. Slasius sal hem in Indien laten gebruycken tot alsulcke plaetsen, daer hem den Gouverneur-Generael naer goet duncken sal bevinden nodich te wesen, ten dienste ende vorderinge om de Kercke te planten 1).

16 September 1610.

Fol. 107. — Is geresolveert datmen aen de Classis sal schrijven ende versoecken om vier predicanten ende vier schoolmeesteren nu op dese vloot sal mogen senden naar Indien, insonderheyt, die vroom, befaelt (sic) (begaeft?) ende van een goet leven zyn, 't selffde opt hoochste aende dienaren te recommanderen.

---

1) Of hij inderdaad naar Indië is gegaan, is mij niet gebleken.

V.

CREDENTIEBRIEF DOOR DEN AMSTERDAMSCHEN KERKERAAD GEGEVEN AAN CASPAR WILTENS 1).
1610, 23 DECEMBER.

Also by gelegenheid van de Oost-indische scheepsvaert, door bysondere schickinge end genade Gods, in verscheyde plaetsen van Oost-Indien een grote deure geopend is, om het Evangelium onses Heren Jesu Christi te predicken, met mercklycke hope, dat daer door veele der inwoonders tot de kennisse des enigen waren Gods end Sijns Soons Jesu Christi, end also tot eeuwige salicheyt sullen werden gebracht, gelijck daervan alrede enige goede beginselen werden gespeurt. End dienvolgende by den Classe end Kerckenraet deser stede van Amsterdam, met goetvinden van de H^r Bewinthebberen vande Oost-Indische Compagnie, voor hoochnodigh is ingesien, eenige godsalige end gequalificeerde personen, met meerder authoriteyt end in hoger qualiteit als tot noch toe voor desen is geschiet, naemelyck in qualiteyt als wettelyck beroepen predicanten, met de vlote derwaerts te seynden, die het predick ampt in allen sijnen deelen souden bedienen, forme van kercke end kerckenregieringe anstellen, conform Gods woort, end de loffelycke gewoonte vande gereformeerde Kercke hier te lande. So ist dat wy onderschrevene, thoner deses, den welgeleerden, godsaligen D. Casparum Conradi Wiltens, (ons vanden Bewinthebberen voors. gepresenteert, als vande welcke hy eenige jaren inde studie der theologia is onderhouden geweest) sijnde ons by genoechsame getuychenisse gebleken van sijne godsalicheyt end geleertheyt, oock door

1) Gelijkluidend credentiaal is 23 Maart 1611 gegeven aan JAN MAERTSEN. Zie n°. VIII (pag. 18).

verscheyden propositien van gaven end bequaemicheyt, daermede hem God begaeft heeft, om 't woort der waerheyt voor te dragen: naer voorgaende examinatie inde voornaemste hooft stucken der Christelycke leere, inde welcke hy suyver end wel gefondeert is bevonden, hebben geoordeelt bequaem om den dienst des Godlycken Woorts, als predicant met stichtinge te mogen betreden. End dienvolgende sijnen naem der gemeynte Christi alhier tot drie verscheyde reysen voorgestelt sijnde, sonder datter eenige verhinderinge is voorgevallen, hem, Casparum voors., int openbaer met opegginge der handen end aenroepinge des Naems Godes, int predikampt bevestiget, om van nu voortaen, te onderwegen, opt water end aen lant, als in Oost-Indien, daer hem de Here sal gelegenheyt geven, als predicant Gods heylige end alleen salichmakende Woort, begrepen inde schriften der Propheten end Apostelen te mogen prediken, end te verkondigen den menschen, uit Godes naem, de bekeeringe tot God end de versoeninge met Hem door het geloof in Jesum Christum; de Sacramenta, Doop end Avondmael, te bedienen, die de Heere als zegelen Sijner Genade heeft ingestelt, de gemeente Christi met openbare gebeden voor te gaen, ouderlingen end diaconen te ordineren, nae het voorschrift des Apostels Pauli 1 Tim. 3 en Tit. 1, om neffens denselven, end met raet end de hulp van dien, de gemeente Gods in goede discipline end ordre te houden en te regeeren. Alles naer Gods Woort end in conformiteyt van de Nederlantsche Kerckenordeninge, Confessie end Catechismus, by hem tot dien eynde met sijn eygen hand onderteykent, end 't geene hy voor het aensicht Gods end Sijner heyliger Gemeente in sijne bevestiginge belooft heeft. Versoecken oversulks aen alle end yegelycke, die dese souden mogen lezen, desen onsen weerden end seer lieven broeder end mededienaer, D. Casparum Conradi Wiltens, voor een wettelyck beroepen dienaer Christi te kennen, hem in weerde te houden om sijns ampts en wercken willen. Hem oock in allen, na vermogen end behoren behulpelyck te wesen,

ten eynde hy sijn ambt onverhindert en met blijtschap mach bedienen, tot grootmaking van Gods H. Naem end tot bekeeringe en zalicheyt van vele arme, blinde menschen.

De Almachtige God, die hem tot desen dienst geroepen, ende desen goeden yver int herte gestort heeft, om Christum den Gecruysten in so verre gelegen landen onder heydensche menschen te vercondigen, wil hem in dit sijn voornemen langs so meer sterken, met allerlei nodige gaven Sijns H. Geestes verrijcken end Sijnen getrouwen arbeyt overvloedelyck zegenen, end wanneer de Opperste Herder Jesus Christus verschijnen sal, met de onverwelckelycke croone der heerlyckheyt beschenken. Amen.

Aldus gedaen in den Kerckenraet binnen Amsterdam, als in desen gevolmachtigt vanden Classe. Dese ten oorkonde 't segel des Kerckenraets hieronder gedruckt en by eenige onderschreven.

Uut den name end by last des Classis end Kerkenraet van Aemstelredam den 23 December 1610.

Uyt aller name:

JOANNES LE MAIRE, *P^s Praesbiterii & D. des des H. Euang.*

JACOBUS ROLANDUS, *Scriba & D. des H. Ev.*

DIERICK HEYNCK, als *Ouderlinck.*

Archief Classis Amsterdam.
Kopieboek Kerkeraad.

VI.

INSTRUCTIE VOOR EEN ZIEKENTROOSTER VOOR O.-INDIE.

Alssoo behoorlycken is de eere Godts ende salicheyt der menschen overal ende tot allen tijden te bevorderen, ende dienvolgende goet gevonden is, dat op de schepen varende op O.-Indien yets goedts wt Godes Woorde, ofte andere boecken van de gereformeerde leeraren, onderwijlen voorgelesen worde, ende dat oock in O.-Indien selfs, daert de gelegentheyt lijden can, eenighe scholen werden opgericht, daer de kinderen ende aencomende jeucht int lesen ende schrijven ende inde beginselen van de chr. religie aengevoert ende geoeffent mocht werden, daertoe dan gequalificeerde persoonen werden vereyst. Soo ist, dat, met goetvinden der E. E. Bewinth. van de O. I. C. naer genochsame certificatie des wellevens ende behoorlycke ondersoekinghe der gaven, tot sulcken dienst aengenomen is thoonder deses, den E. Lubbert Claessen.

Opdat hy nu eygentlyck soude weeten waerin sijn officie bestaat, soo ist, dat hy in O.-Indien ter plaetsen, daer sulx de gelegentheyt sal geven ende vereyschen, de jeucht, ende oyck anders degeene dewelcke 't selve van hem souden moghen begeeren, sal leeren leesen ende schrijven ende desgelycken onderwijsen in de beginselen van de Chr. religie, volgende daerin het corte ondersoek ofte catechismus, die hier te lande inde gereformeerde Kercken opentlyck wert geleert ende gepredickt, ofte eenich ander formulier dien conform, dwelck hem by de predikanten aldaer, wettelyck van ons geadmitteerd, naer het beste begrijp der scholieren, tot de meeste stichtinghe soude moghen worden voorgeschreven, zonder hierin te buyten te gaen het eendrachtich ende gesont gevoelen der gereformeerde Kercken hier te lande, als sijnde den H Woorde Godts conform.

Voorts sal hy oyck ongehindert sijn onderweghen op de reyse te doen de morghen- ende avontgebeden, item voor ende naer den maeltijt.

Item, naer gelegentheyt der sake, te onderwijsen ende te troosten die geene die hulp van hem souden moghen begeeren, ende dat wt chr. lieffde, sonder nochtans daertoe van ampts weghen gehouden te sijn. Alle welcke saecken de vorss. LUBBERT CLAESSEN naerstig eñ op het stichtelycxste sal in 't werck stellen, sonder hem yets aen te nemen dat het predickampt aengaet. Eñ sullen hem alle, die dese sullen sien ofte hooren leesen, voor soodanich als voors. kennen eñ respecteeren, oyck hem naer vermoghen de hulpelycke handt bieden, ten eynde hy sijnen dienst onverhindert eñ met meerder vrucht mach wtvoeren, waertoe hem de Almachtige met Zijne Genade wilt bystaen tot grootmaeckinghe Zijnes H. Naems eñ tot wtbreydinghe des Rijcx onses Heeren en Sàlichmaeckers Jesu Chr., den welcken, met den Vader eñ den H. Geest, als den eenighen, eeuwighen eñ alleen waren Godt, zij lof, eere eñ heerlickheyt van eeuwicheyt tot eeuwicheyt. Amen.

Aldus gedaen in onssen Kerckenraedt binnen Amsterdam, als in desen gevolmachticht van de Classe. Dus tot orkonden hebben wy onssen gewoonlicken Kerckensegel hier onder gedruckt ende van eenighe met eygener handt laten onderteeckenen, den 8 *Decembris* deses afloopenden 1611 jaers.

Ende sijn dese instructien onderteeckent by D. HEYDANUS ende JAN VAN DEN MERCT, Ouderlingh.

Archief Classis Amsterdam.
Oud Copieboek.

VII.

EXTRACT UIT EEN BRIEF VAN DEN COMMANDEUR APOLLONIUS SCHOTTE AAN BEWINDH. DER O.-I. COMP TE MIDDELBURG.

Dusverre heeft men zich in de Molukken met een krankbezoeker beholpen. Een predikant is echter dringend noodig voor de bediening der Sacramenten en de huwelijksinzegening. Personen die aldaar getrouwd zijn met christenvrouwen. Artikelen waaraan zij zich hebben te onderwerpen.

TAFOSOA (op MAKJAN), 9 January 1611.

. . . .

Tot nog toe en sijn op geen van alle dese forten 1) van een predicant versien geweest, twelck streckende is tot cleynachtinghe ende quade stichtinge van onse natiën, alsoo eenige meynen, ende wel geseght hebben, dat geen religie en hadden; in twelck de Spaansche papen groote behulpers zijn geweest, meynende door dien middel ons eenighe Christenen, die op Batsian en audre plaetsen verovert hebben, te ontrecken.

Dus lange hebben ons beholpen met eenen voorleser, wtwijsende de ordre die op de schepen is, waervan noch eenige plaetsen niet versien en sijn, als Malayer, Tacome ende Batsian insonderheyt, alwaer over de hondert christen huysgesinnen getelt soude connen werden. Over sulx het goet waer hier yemandt met authoriteyt van den Kerckenraedt mocht geordineert werden, alsoo hier veel kinderen ende andre nieuwe Christenen dagelycx gedoopt te werden versoucken.

Dat tot noch toe den meesten deel vande soldaten op dit eylandt Machian niet getrout en sijn, is alleenlick door

---

1) Nam. in de Molukken.

gebreck van christenvrouwen. Om de inwoonders jegens ons geen quaet genougen te veroorsaken, hebben daerin noeyt yets toe gelaten, dan met hun wille ende voorweten, so dat daer over geen swaricheyt te verwachten is.

De gene die hun tot het hijlicken begeven hebben sijn de naegenoemde persoone, die alle met christenvrouwen getrout sijn. Op Mackian:

Carel Bouwensz. van Armuyden, Vendrigh, wtgevaren met schip Zirczee, getrout op 15 Mei 1609, wint ter maent dertigh gulden

(*en zeven anderen*).

De heeren sullen gelieven te letten op hetgeen desen aangaende voorts noodich soude mogen wesen.

Hierna volgen de articulen die de getroude in de Moluque gehouden sijn na te comen.

Ten eersten. Blijven onderworpen alsulcke articulen en ordonnantien als jegenwoordich geraemt sijn, of souden mogen werden.

Ten tweeden. Sullen gehouden blijven dienst te doen aende Generale O. I. Comp. op alsulcken plaetsen als den noot eñ gelegentheyt soude mogen vereyschen, onder het beleyt van alsulcken overicheyt als over hun gestelt sal werden, in hun gedaenen eed verbonden blijvende.

Ten derden. Oock sullen geduerende haer leven niet vermogen wt den dienst van de voorverhaalde Comp. te treden, maer gehouden blijven wegen deselve alle de sterckten ende forten in dese eylanden te helpen beschermen jegens alle vyanden. Alsmede hunne geprocureerde mannelycke kinderen sullen van gelijcke gehoude wesen, tien jaren out sijnde, in dienste vande gen. Comp. te treden, des versocht sijnde, mits genietende alsulcken gagie als hun bequaemheyt sal vereyschen, ende alsdan toegeleyt soude mogen werden.

Ten vierden. Sullen vermogen handelinge te drijven in sagu ende anders, mits gehouden blijvende alsulcken nagelen te leveren aen de coopluyden ter plaetsen daer hare residentie sullen houden voor vijftig Realen van 8[en] per baar, ofte voor cleeden, gelijck deselve vande inwoonders ge-

handelt zullen werden, sonder te vermogen dezelve nagelen van eenige plaetsen te vervoeren, op pene vande pretendeerde schaden daervan, naer oordeel van d'overheyt, alsdan op te sullen leggen. Arbitrale correctie daerenboven onderworpen blijven.

Ten vijffden. Soo sullen alle questien die onder gehoude personen mogen ontstaen, by de overicheden, wegen de gen. O. I. C. in de Molucquen resideerende, ter neder gelegt werden.

Ten zesten. So sullen hare maendt gelden in dese landen verdient contant betaelt werden, wtgesondert ses maenden gaegie, des stadigh aen den hier sullen goet houden. De resterende maendtgelden noch te verdienen, sullen voorts allen dry maenden opgeleyt werden 't zy in contante peñ ofte cleden, twelck sal wesen tot hun believen . . . . .

UEd. dienstbereyden dienaer,
APPOLONIUS SCOTTE.

Superscriptie.

Achtbaere, wijse, zeer voorsienige heeren, mijnheeren de Bewindhebbers van de O. I. Comp. tot Middelborch.

Origineel
Rijksarchief.

VIII.

JAN MAERTSOON VAN CAMPEN AAN DEN KERKERAAD TE AMSTERDAM.

1611 1).

Reis uit het vaderland. Ontmoeting op Mauritius met Houtman. Ondoelmatigheid van Ruyl's vertalingen voor de Amboinezen. Houtman zelf vertaler van Aldegonde's Cort Begrijp enz.

Die genade onses Heeren Jesu Christy sy met u, mijne lieve end weerde Broederen in den Heere Christo. Amen.

Weerde broederen. Nadat wy den tweeden Maey wt Texsel gheseilt waren, sijn wy met goeden voorspoet den 25 Augusti ghepasseert die Caap de Bene Esperanse, ende quamen op den 7den Ocktober desselven jaers onder het eilant van Madagasscher ten ancker in die baye genaemt Santo Lucia. (Bleven) daer tot den 21 November ende quamen den 14 Desember onder het eylant ghenaemt Maurysyus. Alwaer wy twee schepen vonden, die naer het vaderlant souden varen. Het eene schip was wt Seelant, ghenaemt Middelborch, het ander van Amsterdam, ghenaemd Hollandia, alwaer den Gouvernuer van Amboina op was, genaemt Frederyck de Houtman 2); denwelcken ick redennen mede gehat hebbe van die boecken, die Albert Cornelisse Ruyl in mailaeis ghestelt heeft 3), namelyck het formulier van doopen ende van trouwen, die ghemeine ghebeeden, het boeckxken van Aldegonde 4). So ist, dat den heer Gou-

1) Vermoedelijk is deze brief aan Houtman medegegeven.

2) Houtman was de eerste Gouverneur van Amboyna, 1605—1611.

3) Te vinden in de zeldzame *Spiegel der Maleysche tale*. Amsterd. 1612.

4) Het *Cort Begrijp*.

vernuer seide, dat het hem niet gheraden en dochte, dat dieselve boecken aldaer soude ghebruyckt werden, om oorsake, dat die inwoonders van Amboina het niet wel en souden connen verstaen, dewijl dat het met dat malaeis, dat daer ghesproken wort, niet wel oover een en comt. Ten anderen omdat datghene dat den Governuer oovergheset heeft, nu alreede daer eenige jaren ghebruickt is geweest, van haer beter wort verstaen, ende daerom meennen soude ofte men eenighe andere maniere wilden invoeren, als daer soo lange was gheweest. Oock omdat de kinderen het boeckxken van Aldegonde, by den heer Governuer oovergeset, meestal van buiten connen opseggen. ende oock meest alle die ghebeden. 1)

Hierom heeft het my goet ghedocht aan UE. te schrijven, watmen hierin doen sal. Bidden daerom den broederen, dat sy met den Governuer ende met de Bewinthebberen willen overleggen wat hier best in gedaen sal worden, ende dat sy haer goetduncken hiervan met den aldereersten willen ooversenden.

Hiermede sijt den Heere bevolen by my

JAN MAERTSOON VAN CAMPEN.

Superscriptie.

Aen den Kerckenraet
thot Amsterdam.

Origineel
Archief Classis Amsterdam.

1) Het hier vermelde wijst op zeer vroegen zendingsarbeid.

IX.

UIT EEN BRIEF VAN JASPER JANSSEN, GOUVERNEUR VAN AMBOJNA, AAN BEWINDHEBBERS DER O.-I. COMP. TE AMSTERDAM.

De predikant v. d. Broek weigert het maleische werk van Houtman te gebruiken, daar hij eens anders werk niet wil gebruiken, dat hij niet verstaat. Daar hij onwillig blijft wordt hij door den generaal Both medegenomen om des noods, (als ervaren in het Latijn) in de Molukken met de Jezuïten te kunnen redetwisten.

De krankbezoeker Aertsen continueert nog eenigen tijd om den krankbezoeker Franssen het Maleisch te leeren. Had Aertsen zijne vrouw niet in Holland gelaten, hij zou nog wel langer blijven. Maertsen is op Amboina geplaatst. Prediking in de dorpen.

Amboina, 12 Juli 1612.

. . . .

Den heer Generael is op 21 Martij a° 1612 van Amboyna naer Banda getrocken, hier de getrouwden soldaeten op 't casteel laetende, daer beneffens oock gestelt den eersamen Matheus van den Brouck, predicant, met expresse ordre vanden heer Generael om in 't maleys te continueren den Ambonesen voor te lesen ende onderwijsen, gelijck den gouverneur Houtman met groote moeyte en arbeit int werck heeft gestelt, mette gebeden ende eenigc predicatien wt duytsch int maleys te translateeren, oock eenighe psalmen, die tot nochtoe van den eersamen Cornelis Aertsen, wtgevaren met d'heer Admirael Verhouven stichtelyck ende ordentelyck sijn voorgelesen, beneffens den ordinaris dienst van predicken, gelijck uwer E. door rappoort vanden Gouverneur Houwtman voors. sullen hebben verstaen. Ende naer dat den heer generael in Banda gemaect heeft het fort Belgica ende voorder ordre aldaer gestelt op 't veran-

deren ende verlossen van 't garnisoen, is zijne Exc. weder op 11 Sept. a° 1612 in Amboyna aengecomen. Soo ist, dat den heer Generael, verstaende den voornoemden Matheus van de Brouck weygerich was om 't Maleys, vanden Gouverneur Houtman getranslateert, den Ambonesen voor te lesen, aligerende, dat men in ons landt oudieus hielt 't volck in vremde taelen te leeren 1) en dat sulcx naer 't pausdom was ruyckende; in somma daerby doende hy niet en wilde eens anders werck, 't gene hy (soo hy seyde) niet en verstont den Ambonesen voorlesen, ten waere hy selffs sulcx getranslateert hadde. Dan alsoo sulcken beginselen metten eersten niet en connen volmaect sijn, ist nochtans goet gevonden sulcx niet en behoorden stil te staen. Waerover by resolutie den selven van den Brouck (als oock ten aensien dat d'heer Generael niemant by hem en hadde int lattyn ervaeren, om, noodt sijnde, inde Moluccos, daer jesuiten sijn, te disputeeren) is g'ordonneert weder t' scheep te gaen en den voorn. Coorn. Aertsen verwillicht noch te continueren, om den eersamen Willem Franssen, daertoe hier gelaeten, onderrichtinge te doen in de maleysche spraeck, daerinne tamelyck heeft aengenomen naar tijd ende gelegentheyt. Voor breeder onderrichtinge van dese saecke, sal my refereren aen desen eersamen Cornelis Aertsen, die met ordre vanden heer Generael met 't schip 't Wapen van Amsterdam naer 't vaderlant gaet, die uwer E. hiervan bequaemelyck sal informeren, versouckende dat uwer E. hem daerinne wilt gehoor en de geloove geven. Het waer te wenschen hy hier had moghen continueren, alsoo de inwoonders hem seer gesint hebben ende wel geneghen. (Waert) dat Cornelis Aertssen in Hollandt niet getrouwt en waer, souwde hem noch langer versocht hebben om te blijven.

. . . .

Wt het voorsz. schip Banda 2) is hier gelaeten den eer-

---

1) Hij wil dus den Amboineesen in hun eigen taal prediken.

2) Den 27 Maart 1612 voor Ambon aangekomen, met den Commandeur Laurens Reael, die van daar naar de Molukken vertrok.

samen Jan Martsen van Campen 1), prediker, die van uwer E. hier te leggen geordonneert is, soo wy hebben verstaen, ende metten eersamen Willem Fransse hier sullen dienst doen. Het is noodich alle 14 daghen in de boven dorpen, dat is op Soya, Ema ende Kilan de predikant int malleys voorleest, ende alle twee off drie maenden te onderhouden de kinderen daer te doopen, beneffens den ordinaris dienst aent Casteel. Alsoo tot noch toe int landt geen onderwijsinge gedaen is, het soude een dienaer te lastich vallen om alleen te doen; derhalven is hoochnodich dat hier altijt twee persoonen mochte weesen. Ende sulcke ordre als den voorsz. Jan Maertsen hier inne sal stellen, wt crachte vanden kercken last die hy mede brenght, sal ghevolcht werden tot de compste vanden heer Generael 2).

U. E. seer geeffectioneerde dienaer,
JASPAR JANSSEN DE JONGE.

Superscriptie.

E. wijse, voorsienige ende seer discrete heeren, mijne heeren de Bewindhebberen van de Generaele Vereenichde O.-I. Comp. in Nederlandt, tot Amsterdam.

Origineel
Rijks-Archief.

1) Zie het vorige stuk.
2) Pieter Both, die zich toen in de Molukken bevond.

X.

DE PREDIKANTEN WILTENS EN PALUDANUS AAN BEWINDH. DER O.-I. COMPAGNIE.

29 Julij 1612.

Volgens hunne instructie willen zij mededeeling doen omtrent den staat van de religie en het uitzicht op de planting van nieuwe kerken. Voorbij gaande de kusten en eilanden buiten ons gezag, die door gemis aan onderwijzing een prooi worden der Mooren, vestigen zij de aandacht op de eilanden onder onze opperheerschappij, die zij persoonlijk kennen.

Op *Amboina* is dusverre niemand in staat geweest voor de inlandsche Christenen dienst te doen; zij beschuldigen ons van ontrouw en tirannie, als hun alle geestelijke spijze onthoudende. Zij zeggen dat wij zonder God en godsdienst leven; het roekeloos leven van het krijgsvolk, en het gemis van openbaren dienst geven voedsel aan die opvatting. Eene openbare godsdienstoefening in eene vervallen jesuïtenkerk buiten het fort heeft gunstigen invloed gehad.

Amboina moet minstens door 3, en de *Uliassers* door 2 predikanten worden bezet. Gods eer en de zaligheid van deze naamchristenen uit der Portugeezen tijd moeten ons ons daartoe aansporen.

Op *Batchian* is het niet beter gesteld. Zij vragen of wij ook Christenen zijn, daar zij hiervan geen uiterlijke teekenen zien. Het volk vraagt om een leeraar; een van hen beiden is daar geplaatst; er is hoop op veel vrucht.

Ofschoon, ook door het contract van Matelief, voor de andere molluksche eilanden het zich niet zoo gunstig laat aanzien, moeten ook aldaar predikanten worden geplaatst om der Spanjaarden wil.

Op *Macian* en *Motir*, die onder het contract van Matelief niet begrepen zijn, is het volk genegen het Christendom aan te nemen. Als ons gezag aldaar vaster gevestigd is, moeten ook aldaar predikanten worden gestationeerd.

Uit Mauritsfort op Makian, 29 July 1612.

Wy achten, dat de Heeren noch indachtig sijn wat schriftelycke ordre ons medegegeven is om aen henlieden

over te schrijven den staet van religie; wat kercken wy alhier souden connen ofte moghen vergaederen, op datse nae gelegentheyt van dienaers souden moghen worden voorsien ende versorcht. Waerom oock wy noodich achten te sijn, om ons te quijten in onsen opgeleyden last, als oock om in ons ampt hier in niet naelaetich te wesen, de Heeren van alles te informeeren, verhopende, dat de liefde ende den yever by henl. niet en sal vercouwen om te volvoeren de goede saecke, die sy nu by de hant genomen hebben, opdat noch vele menschen, die sitten inde duysternisse des heydendoms en andere inde ketteryen van Mahometen, mochten verlicht werden ende tot kennisse Jesu Christi gebracht.

Tot dien eynde willen wy alleen spreken van de plaetsen, die wy hebben doorreyst, voorby gaende de omliggende kusten ende eylanden, daer veel duysent sielen sitten en weenen int heydendom, beclaegende haeren stant, dat niemant haer en onderwijst. Betuygende geerne te willen aennemen allerley onderrichtinge, gelijck sy vele, alreede betoont hebben metter daet, soo wanneer by hen moorse paepen en comen, datse haer datelyck laeten besnijden, door gebreck van ander onderrichtinghe.

Doch laet ons letten op de plaetsen, die by de onse werden gehouden, men sal bevinden datse soo seer sijn te beclagen van ons, jae reden hebben om over ons te claegen meer als de andere. Siet aen vooreerst *Amboina*; hoe menighen tijt hebben sy geweest sonder onderrichtinghe in de fondamenten der religie. Soo lange de plaetse by den onsen is gehouden, isser noyt dienst voor hen geschiet, jae tot noch toe niemant bequaem geweest om dienst te doen. Het welcke hen oorsaecke heeft gegeven om dikwils te protesteren tegen ons, jae te beschuldigen van ontrouwe, tyrannie en godloosheyt. Van ontrouwe en tyrannie, om datmen haer niet en onderwijst, gelijck de Portugijzen voor onsen tijden gedaen hebben, als sy noch saeten int heydendom, dewelcke haer niet en hebben ontsien nacht en dach lant ende see te doorreysen om dit volck door de religie

tot hen te brenghen in gehoorsaemheyt. Wy daerentegen gebruycken (seggense) tyrannie over haer, hen onttreckende de geestelycke spijse, waernae sy hongheren, niet connende sonder eenige religie leven. Waerom vele der selver hen hebben begeven totten Mooren, afvallende vant fort, daerse te voren onder hebben gestaen, en haer begevende tot andere heeren int polytycke, ende tot Mahumeth inde religie. Ghelijck alreede meest de omliggende eylanden van Amboina hebben bewesen, die als brootcaemers sijn, ende aent fort niet meer en willen comen. Waerdoor de Mahumetsche paepen (die sommige daer gecomen sijn van Banda, sommige van Hito, Louwa en Combelle) meest alle het volck tot hen trecken, trachtende oock de stedekens, geleghen wat verrachtich vant fort (doch opt selfde eylant) daer toe brenghen. Waertoe hen oock veel helpt datse ons beschuldigen van godloosheyt, als menschen die sonder Godt ende godsdienst leven, 't welck dan by velen wert gelooft, ten deele door het roeckeloos leven vant crychsvolck, maer insonderheyt als sy mercken datter geenen godsdienst gepleecht en wert. Waerom een van ons beyden, daer comende metten heer Gouverneur-Generael, dienst gedaen heeft voor de Nederlanders in de jesuiten-kercke, die noch buyten 't fort in esse is. Waerdoor niet alleen dese opinie en is geweert, maer sy oock selve daegelycks aenhielden om van padres (twelck sy vande jesuiten geleert hebben) te werden voorsien. Ende, dat niet alleen de gene onder 't fort woonen, maer oock die dry, vier en meer mijlen te landewaert in woonen.

Over sulx is noodich dat Amboino geprovideert werde niet van eenen, twee of dry dienaers, maer van meer. Aent casteel wel is waer is eenen genoch, maer wat baet dat den genen, die soo verre int lant sijn, jae den genen die op de eylanden haer onthouden, welke eylanden vijff off ses in 't getal sijn. Het is daer noodich datter meer gesonden werden om te verdeelen int lant, alwaer vier ofte vijff dorpen wel connen tsaemen comen, soo datter op 't eylant Amboino ten minste dry van nooden sijn, ende op de om-

liggende eylanden twee. Dewelcke als dan noch geen vaste woonstede sullen moghen houden, maer moeten reysen vant eene opt ander, gelijck de jesuiten en franciscaner plachten te doen. Hierdoor sal geschieden, dat sy die afgevallen sijn, haer lichtelyck weder sullen laeten bewillighen tot onser gehoorsaemheyt, twelck met macht van waepenen niet wel is te doen. Gelijck ten tijden der Portugijsen is gebleken, datse de macht van don Pedro d'Aruña hebben wederstaen en geslagen, en dat door de gelegentheyt vande plaetsen, die voor haer seer voordeelyck sijn.

Doch boven al behoorde het oogenmerck te sijn de eere Godts en deser armen menschen salicheyt, die van te voren den naem hebben gehadt van christenen, den doop ontfangen hebbende, en nu door onse naelaeticheyt, ofte door quaede onderrichtinge der meesters gedaen (het can oock wel sijn) Mooren werden, seggende, ist by aldien datse hierin qualyck doen, dat wy voor haer sullen moeten boeten, als oorsaecke sijnde des quaets, en niet sy selven.

Dit hebben wy in *Bathian* oock waerachtich gevonden; die oock altijt hebben gevraecht, waerom sy niet versorcht en wierden van eenen padre sints van ons sijn verovert, daer hen noyt eenen ontbrack, by den Spaenjaerts wesende. Off ghy lieden oock christenen syt weten wy niet, seydense menichmael, want wy en connen in ulieden geen teeckenen, vande christelycke religie speuren.

Maer als de heer Gouverneur-Generaal daer quam en wy dienst deden int openbaer, so hebbense versocht weder versorcht te worden met eenen predicant en onser beyden een is daer geordonneert. Soo dattet merckelyck schijnt, dat hier veel vrucht sal connen gedaen werden, niet alleen onder die van Laboua, die alle christenen sijn, maer oock onder de Bathianesen selve, die Moors sijn. Waertoe oock seer voorderlyck is het contract van den vice admirael Simon Jansse Haen met hen gemaect, dat alle de gene die christenen willen worden, sulx vermogen, sonder tegenspreken van coninck of paepen.

Mette andere eylanden en ist soo niet gestelt, want daer

voor tegenwoordich geen sonderlinge vrucht en is te doen onder de inwoonderen, ende dit ten deele door der paepen hartneckichheyt, ten deele oock door de contracten, door de admirael Matelief met hen gemaect, als op Ternate, Malayo sterckte, twelk der heeren, soo wy achten genoch bekent is en oversulx niet noodich dat wy daer van spreken. Doch evenwel ist nootwendich datte steden en forten van Malayo, Talouki en Tacome voorsien werden ten minsten van eenen predicant, soo om der Spaiegnarden wille, die ons daer op den neuse liggen, en allerley laster van ons tegen den Ternataenen wtspouwen, als insonderheyt om des nederlantschen garnisoens wille. Want de spreuke Salomons is waerachtich „waer de prophetye ophout daer verwildert het volck." Hetwelck den Mooren selve beweecht off te voorderen van ons, datter in mochten voorsien werden.

Wat aengaet de eylanden van *Makian* en *Motir*, die staen oock wel onder den Coninck van Ternate, maer sy en sijn int contract niet begrepen, dat Matelieff heeft gemaect, aengesien naemaels eerst sijn ingenomen, ende naer het innemen en heeft de occasie noyt gepresenteert om van conditien met haer te handelen, soo ter oorsaecke vande gevanckenisse des Adm. van Caerden, als van het blijven van den Adm. Wittert in de Manillas. Derhalven sy nu sulcx versoecken aenden H[r] Gouv. Gen., twelck nu voor dese mael niet wel en soude connen vallen om onser swackheyt wille van volck. Want en souden geene voorderlycke conditien connen bedingen, gelijck wy achten de Heeren hier van verwitticht werden van den heer Gouverneur Generael, ende oversulx onnoodich dat wy daer van spreken. Indien hy comt tot sijn voornemen, sonder twijffel op dese twee eylanden sullen nootsaekelyck predicanten van doen sijn, door dien vele der inwoonderen wel tot ons genegen sijn; jae geheele dorpen sijnder, die wel willen christen werden, doch werden alsnoch in dwanck gehouden van haere paepen, die hier staen en roepen op Mateliefs contract, alhoewel ongefondeert, dewijle sy lange daernae sijn verovert.

Dit is tgunt wy de heeren hadden aen te dienen vanden stant der religie. Van andere saecken achten datte heeren beter sullen onderricht werden van andere persoonen: 't sal ons genoch sijn soo ons onderricht aengenomen wert ende vanden heeren in dese nootsaeckelycke dingen werden voorsien, gelijck wy hen toebetrouwen, onse oogen slaende op de goede beginselen.

Wy bedienaers des H. Evangelie in de Molucque,

CASPARUS WILTENSIS, Antwerpianus.
MATTHIAS PALUDANUS, F.

Superscriptie.

Erntfeste, wijsen, voorsienighe heeren, de Bewindhebberen der O.-I. Comp. resideerende tot Amsterdam. (Ontv. 6 Aug. 1614).

Origineel
Rijksarchief.

XI.

UIT EEN BRIEF BETREKKELIJK DE VEROVERING VAN SOLOR, VAN DEN COMMANDEUR APOLLONIUS SCHOTTE AAN COTEELS, RAAD VAN INDIE.

De Koning van Coepang verklaart zich, na de verovering van Solor, gezind om met zijn volk de Christelijke Godsdienst aan te nemen.

Uit het schip TER VEER, 5 July 1613.

. . . .

Op Timor sijn verscheyden coningen; met eenige van dien heeft ons gesproecken, van d'selven veel vrientschap genietende. Hebben hun ons voornemen ende doen alhier ontdect, haer vrientschap versoeckende, tot welck sy oock genegen sijn, onder anderen eene coninck van Coupan, presenteert sijn landt om een fort te maecken, en is ghe-

willich om met alle sijn volk Chrysten te worden, gelijck hy voor onze compste aen de Portegysen belooft hadde, die t'selve nu oock meynden te wech te brengen, als by eenen veroverden portegysen brief te sien is, wellcken van den paedro vicaerio wt Solor aenden selven coninck geschreven was, die denselven nu ons behaendicht heeft

. . . .

UE. goeden Vrient ten dienste
APPOLLONIUS SCOTTE.

Supercriptie.

Aan den Eersamen, Voorsienigen ende seer descreten heer, Mater Coteels, Raet van Indien ende president tot Bantam.

Origineel
Rijksarchief.

XII.

P. BOTH AAN BEWINDHEBBERS DER O.-I. COMP.

De predikant van den Broek is, met terugkomen op vroeger besluit, naar het veroverde Solor gezonden. Ongunstig oordeel over dien persoon. De krankbezoeker Wijnants is aldaar mede geplaatst; meerderen zouden nut kunnen doen, dewijl er goede uitzichten zijn voor het christendom. Terugzending van ongeschikte personen (krankbezoekers ?).

Uit het schip DE SWARTEN LEEUW, liggende om de hoek van BANTAM, 1 Jan. 1614.

Erentfeste voorsienige Heeren.

. . . .

Wy hebben oock goetgevonden om sekere redenen den predicant Matthijs van den Broeck alhier te houden, niettegenstaende de resolutie voor desen genomen, dat hy incompatibel in dese landen is blijven, ende daeromme

mette alder eerste schepen naer t vaderlandt gesonden soude werden. Ende nu tegenwoordich considererende dat hy int vaderlandt sijnde met sijnen aenhangh soude beletten dat UEdele geene predicanten meer in Uwen dienst sout connen crijghen, alsoo hy sijn tongh tot sijn commandement heeft ende daer by audatieus boven mate 1).

Mede aengesien dat wy tegenwoordich door de genade van Godt geoccupeert hebben de forteresse van Solor met het gene daer aen dependeert, is goetgevonden hem derwerts te senden, alsoo daer menichte van menschen sijn om gedoopt en getrout te wesen, als mede het woort Godes te predicken. Ick sal mede Pieter Wijnants met sijn huysvrouwe derwerts senden als noch andere die volgen sullen, want ditto Solor de principael plaetse is daer de predicant en proffijt connen doen.

Mijn Heeren! Ick hebbe voor desen van Mauritius eylant, als andere daer naer, gesonden naer t'vaderlant om haer quade portements eenige personen, haer luyden niet te min medegegeven een acte dat sy haer wel hadden gequeten, als mede het perdoen generael opt schip Middelburg.... Dit is alleen geschiet op dat se als desperaet met U schepen niet en souden varen, ende met die weldaet voor te comen alle peryckelen, ende nu wel gemerct dat U Edele alsulcke mijne schrijvens (onder correctie) niet wel en hebt verstaen, doordien ick van de selffde quanten tot dry toe hier weder hebbe gesien, daeromme sal U Edele believen sulcke ende diergelijcke brieffgens geen gelooft te geven dan t gunt dat ick daer van perticulariter ben beschrijvende.

Ick heb mede alsoo ick meende te vertrecken, als mede aen de genen varende met dese twee jegenwoordige schepen eenige gratien gedaen, biddende U Edele die te willen aggreeren.

Dit is niet geschiet dan alleen tot conservatie van t gemeenbesten.

---

1) De predikant v. d. Broek wordt reeds in de resolutiën van G. G. & R. van 1610/11 geteekend als een zeer lastig en twistziek man.

Actum in t schip de swerten leeuw, liggende geanckert om de hoeck van Bantam ady prima January 1614.

(*Onderteekening ontbreekt.*)

In dorso staat:

Brieff van Bot, de prima Jan. 1614 vant .... van den predicant Matijs van den Broecke.

Rijksarchief.

XIII.

CONSIDERATIEN EN̄ ADVIS VANT CLASSIS VAN DELFF EN DELFLANT, RAECKENDE DE VOORTSETTINGE VAN DE CRISTELIJCKE RELIGIE IN OOST-INDIEN, MITSGADERS VANDE PREDIKANTEN DAAR TOE NODIGH; OPGESTELT TEN VERSOECKE VANDE CAMER ALDAAR DEN 7 APRIL 1614.

De classis is ten volle bereid om Bewindhebbers in de volvoering van hun godvruchtig oogmerk te helpen. Het ontbreekt niet zoozeer aan goede predikanten, dan wel aan het noodige beleid daartoe. De zaak moet naar haar oordeel niet uitgaan van de Compagnie, maar van de Kerken. Het werk der bekeering der heidenen en de planting van kerken moet niet worden toevertrouwd aan jonge onervaren lieden, maar aan mannen van ervaring en van ontwikkeling. De hoogleeraren in de godgeleerdheid te Leiden moeten worden uitgenoodigd daartoe de hand te leenen. Het is dienstig daartoe een Collegium op te richten. Naast de studie der godgeleerdheid, mag het aanleeren van het maleisch niet worden verzuimd. De predikanten moeten die taal kennen, als zij in Indie komen. Als dit in acht genomen wordt, is er heerlijke vrucht te wachten.

Alsoo den Classe van Delff en Delflandt op den 7 April, inden Jaere 1614, door de Gecommitteerde uyt de Resp[e] Camer van Delft van wegen de Bewinthebberen der Gene-

rale Oost-Indische Comp., was vertoont ende geremonstreert, hoe dat de voors. Comp. tot nogh toe na haar wensch niet en hadde konnen gedient worden van godtvrugtige, bequame predikanten, die met ware christelycke yver ontsteken, haar selven niet alleen soude willen begeven, omme in d' Oost-Indische quartieren alle goede christelycke leeringen, stigtelycken handel ende wandel, alle die van onse natie in haren dienste aldaar op verscheyde plaatsen in goede getale zijn, dagelijcx te prediken, ende inne te scherpen, maar oock voornamentlyck haar ende haeren arbeydt den Heere opofferende, een uytterste vlijt en neerstigheyt souden willen aanwenden, om de maleijtse talen geleert hebbende, de arme blinde leergierige heydenen, door Godts genade te verlighten, ende uyt de blinde duysternisse tot ware, reghte kennisse des Heyligen Euangeliums te brengen.

Waar toe alsoo sigh nu groote gelegent- en genegentheden vertonen, de gem. Bewinthebberen deselve in goede conscientie desen Classe niet en conde verbergen. Biddende den Broederen des Classis in Godts naeme, met reghten ernst daar op te letten, ende haar de hant te bieden, mettet reghte gebruyck vant geestelycke zwaert, terwijle sy willigh ende bereyt zijn met lijf en goet, volgens de last en bevel van de hoge overigheyt, geen middelen tot bevorderinge en bescherminge vant selve werck te spaeren, tot Godes eere, ende der landen welvaeren. Versoeckende oversulcx dat de Broederen des Classis voortaan by tijts willen dispicieren bequame personen, waer door de kercken in Indien gevordert, ende de waere religie beter als voor desen mogte voortgeplant werden, ten eynde men de Comp. niet langer van nalatigheyt, desen aangaende mogen culperen, noghte den vyanden (die geen kosten nogh moeyte en spaeren, om door de bant van haere superstitieuse religie de herten der inwoonderen tot haarlieden te trecken ende verbinden) occasie geven, om met blame van onse natie, deselvo voor de Indianen odieux, ende van dese landen afkeerigh te maecken.

Soo ist, dat het Classis, na lange en veelvoudige overleggingen, ooc communicatien met andere op soo een gewigtige saecke rijpelyck, en in de vreese de Heeren geleth hebbende, goetgevonden heeft, voor al de Bewinthebberen der Generale Oost-Indische Comp. over haeren Christelycken yver ende vierigheyt voor de zaligheyt, niet alleen voor degene die van onse natie in Indien zijn, maar oock der arme blinde heydenen, ten hoogsten te bedanken, ende niet min te bidden in een soo loffelyck en Christelyck opset ende voornemen van 't selve met lijf en goet te vorderen ende geen middelen daar aan te spaeren, tot Godts eere ende der landen welvaeren steets te willen continueren, niet twijffelende of soo een Christelyck werck sal van Godt sonderlingh gezegent, en van alle christlievende herten, na vermogen van elcx beroepinge (insonderheyt van alle kerckendienaren) met raet en daet ernstiglyck gevordert werden, gelijck tot dien eynde de broeders des Classis hebben verklaart, en verklaren mits desen, van harentwegen bereyt te zijn, de nooth ende stichtinge sulcx vereyschende, om alle devoiren te doen, ende middelen aan te wenden, dat sodanige persoonen mogen werden uytgemaeckt, al soudet oock wesen uyt het midden van haar, waar mede na gelegentheyt der kercken in Indien gevordert, ende de waere religie selfs oock onder de heydenen door Gods genade soude mogen voortgeplant werden.

Doch gelijck als het Classis gantsch ongaerne en met droefheyt heeft verstaan, dat de Bewinthebberen tot nogh toe, na haar wenschen, in soo noodige saecken, niet hebben konnen gedient worden van godtvrugtige, bequame predikanten, alsoo en kan de vergaderinge oock van ampts- en conscientie wegen niet nalaten, door dese gelegentheyt, de Bewinthebberen te verstaen te geven, dat haeres aghtens ende oordeels, sulcx niet soo seer door gebreck van goede predikanten, als wel van nodige ordre tot beleyt van sulck een gewichtige zake dienstigh zijnde, schijnt gecauseert te zijn.

Gemerckt onwederspreeckelyck is, dat sulck een besen-

dinge van predikanten, om in de quartieren van Indien, niet alleen die van onse natie, daer in goede getale zijnde, maar oock den armen blinden heydenen, het Euangelium Jesu Christi met vrught en goede stigtinge te prediken, niet op de name, en uyt last van eenige particuliere koopluyden hier te lande, noghte der Generale Oost-Indische Comp., maar der gemeene Kercken en Hoge Overheden deser landen behoorde afgevaerdight ende gedaen te werden, ende dat met sodanige commissie, maght ende authoriteyt, om naar Godts woort, tot stigtinge van veele alles te doen, soo men verstaen soude uyt de dagelijcxse gelegentheden en toedragt van saecken te behoren.

Het welcke elck een welligh verstaet geen werck te sijn van jonge studenten, eerst uyt de scholen komende, ofte andere gemene ambagtsluyden, die ofschoon eenige oeffeninge inder H. Schrift mogen hebben, noghtans der regiering ende insonderheyt als daar is vanden heydenen tot het christen gelove te bekeeren, ende nieuwe kercken te planten, gansch onervaren sijn, maar dat daer toe vereyscht werden, mannen met sulcke gaven des H. Geest, die niet alleen geoeffende sinnen hebben inder Schrift, tot onderscheydinge des goets ende des quaets, maer oock, neffens de kennisse der maleytse sprake, ervaren inder regieringe, geoeffent inder Joden, Mahumetisten, Paganen, ende andere heydenen superstitien, ende huydendaegse religien, om niet alleen den genen die leersaam, reckelyck ende geseggelyck zijn, den wegh der waerheyt bequamelyck te mogen leeren, maar oock den tegenspreeckers, ende verkeerders der sinnen te wederstaen, ende den mont te stoppen. De welcke metter tijt andere uyt den aenkomende studenten mogten bygevoeght, ende toegesonden worden, na datse eenen geruymen tijt haar in sodanige exercitien van disputatien en propositien alhier onder t'beleyt van goede leeraren soude hebben geoeffent, als nodigh ende dienstich sijn, niet om den geboorne christenen in haere religie te onderhouden, maar den heydenen ende sulcke die verre sijn, selfs te bekeeren van de duysternisse ten lighte, ende vande maght

des duyvels tot Godt; degene, die de H. Schrift niet en kennen, noghte voor Godts woort aennemen, met andere redenen soo verre te brengen ende overtuygen, datse mogten gedrongen werden de H. Schrift gehoor te geven, all eer men vrughtbaerlycken uytter Schrift haar soude konnen overtuygen, dat Jesus sy Christus, de Soone des levendigen Godts.

Tot het welcke, alsoo goede en langhduyrige oeffeninge van noden is (aengesien de H. Geest te deser tijt soo extraordinaerlyck en wonderbaerlyck, als inde beginselen des N. Testaments niet en wert de kinderen der menschen mede gedeylt) soo aghtet het Classis, onder reverentie gesproken, hooghnodigh, tot vorderinge van dit Christelyck werck, dat neffens andere nodige consideratien, oock de proffessores Theologiae inde Universiteyt van Leyden mogen werden gebeden en versoght in haere dagelycxe praelectionibus, disputationibus, praepositionibus, ende andere exercitiis academicis, de studenten hier toe aen te leyden, ende alsoo te formeren en onderwijsen, datse metten tijt bequaem mogen werden om niet alleen de christenen, die de Bijbelsche Schriften voor Godts woort houden, maar oock den heydenen, die Godt ende Christum niet en kennen, tot den Heere te bekeeren, ende den Joden, Mahumedisten, Boncien, Bramines, ende andere verleyders de mont te stoppen, ende tegen te staen. Gelijck oock ten selven eynde gantsch nut waere, dat met authoriteyt der H. Overheyt, inde voors. universiteyt van Leyden, een Collegium der jonge studenten voor d'Oost Ind. Comp. wierde opgereght, daer eygentlyck tot sodanigen kercken- en schooldienst de jonge jeugt moght werden geformeert, als den staet der kercken in Indien soude vereyschen, mitsgaders dat een bequaem persoon tot de professie der maleytse tale mogt werden gevordert, om oock de aenkomelingen van jonghs af daer inne te onderwijsen, ten eynde sy niet, in Indien komende, de tale dan eerst beginnen te leeren met groot verleth en versuym van tijt.

Welck alles, met hetgene meer nut ende nodigh geoor-

deelt soude werden, by mamen hen daar op verstaande, wel behertight en int werck gestelt zijnde, door de wettelycke authoriteyt der H. Overheden deser landen, met behulp, ende behoorlycke assistentie der Generale Oost-Indische Comp., gantschelyck te verhopen staet, dat door de genadige zegeninge van den Heere des oegstes in korten tijt vele bequaeme arbeyders tot den Indischen oegst souden mogen uytgestort worden, die niet alleen dese landen, ende der gemeyne Oost-Indische Comp., maar oock insonderheyt Gode ende Christo sonderlinge dienst soude mogen doen, ende voor al de arme, blinde en leergierige heydenen de wegh des levens, tot haerer zielen zaligheyt aenwijsen, ende oversulcx niet meer swaer vallen te disputeren 1) van bequaeme personen, daer door de kercken in Indien gevordert ende waere religie beter als voor desen voortgeplant werden. Alsoo niet te twijffelen is, of op t'gene voors. is, behoorlycke ordres gestelt zijnde, sal de Heere den geest der jonge jeught tot soo loffbaeren werck verwecken, ende sal den plantsoenhof der Indische Collegie metter tijt sodanige spruyten voortbrengen, die, onder de authoriteyt ende met last der Hoge Overheyt en gemeyne kercken deser landen na de Indien gesonden, ende met behoorlycke maght ende instructie voorsien zijnde, niet alleen heerlycke kercken door Godts genadigen zegen aldaar soude mogen bouwen, maar oock scholen funderen, die uyt de natien der Indianen metter tijt herders en leeraers soude mogen uytleveren. Immers soo wel als men t'onser schande siet, dat vande vijanden deser landen, ende wederspreeckers onser religie (die, soo de Bewinthebbers verklaeren geen kosten nogh moeyten spaeren, om door de bant van haere superstitueuse religie de herten van de inwoonderen tot haer te trecken ende te verbinden:) sulcx dagelycx tot verwonderinge wert gedaen, ende gepractiseert.

Daerom het Classis de Bewinthebberen der Generale Oost-Indische Comp., om Godes ende Christi wille, op het

1) Disponeren?

instantelyckste haer mogelyck sijnde, wil gebeden hebben, de goede gelegentheyt ende genegentheden die sigh verthoonen tot soo een heerlyck werck, wel waer te nemen, ende gene middelen tot vorderinge of bescherminge van sulcx met lijf ende goet naer haer aenbiedinge, ende volgens de last ende bevel van onser aller Opper-overheyt te spaeren, tot Godes eere, der landen welvaeren ende veeler menschen zaligheyt. Welck doende, men noghte de Comp. langer van nalatigheyt desen aengaende sal kunnen culperen, noghte vreese hebben, dat de vijanden soude occasie gegeven worden om met blame van onse natie, deselve voor de Indianen odieux, ende haerl. van ons afkeerigh te maken. Versoeckt daerom het Classis, dat de gecommitteerde uyt de resp[e] Camer van Delft, ter eerster vergaderinge van de XVII gelieve hier van goet rapport te doen, ende de goede meyninge des Classis, ten besten der kercken in Indien by de bewinthebberen int goede te doen verstaan.

Uit: **Van Dam, Geschiedenis der O. I. C.** 1).
Hs. ***Rijksarchief.***

---

1) **Omtrent dit HS. wordt naar de inleiding verwezen,**

XIV.

ADRIAAN VAN DE VELDE, GOUVERNEUR VAN SOLOR, AAN DEN GOUV.-GEN. PIETER BOTH.

Timor is nog geheel heidensch, niettegenstaande het lange verblijf van de Portugesen aldaar. De predikant van den Broek is er heen gezonden, daar op Solor voor hem weinig te doen is onder de roomsche christenen, die vijandig gezind zijn. Het is de vraag of v. d. Broek daarvoor wel de rechte man is. Het moet echter worden beproefd, bij den koning van Coepang, die eenige kennis heeft van het christendom.

Solor, 1 Mei 1614.

. . . .

Alle dese coningen (nam. van Timor) niettegenstaende de Portugesen daer so lange hebben gefrequenteert, sijn heydenen, die van Godt off religie nyet en weten, dat een beclaechl. saecke is. Alleenlyck een coninck van Coupan heeft weynich kennisse van de Chr. religie, waeromme, om dat geen occasie en soude worden voorby gegaen, waermede de saecken van de religie eenichsints souden connen worden gevoordert, is by ons geresolveert dat Mathijs van den Broeck, predicant, alhier van Uwe E. gesonden, derwaerts met 't jacht *d' Halve Maen* soude gaen 1), alsoo hy 't selve instandelyck versocht, overmits alhier in Solor nyet oft weynich en conde worden uytgerecht, doordien meest alle de christenen hier tegens ons hebben gelevanteert, met de compste van Francisco Fernandes, cap. lau 2) geweest

1) In een brief van Crijn Raemborch, oppercoopman op Solor, d.d. 18 Aug. 1614 aan Bewindh. leest men, dat de pred. v. d. Broeck met den koning van Coupan over de aanneming van het Christendom gesproken heeft, „die hem „tot sulcx goetwillich heeft getoont, waer naer sal getracht werden om hem „daertoe te verwilligen, soo veel mogelijck sal weesen."

2) Kapitein-laut.

sijnde, die noch eene paep heeft medegebrocht ende hem met den anderen op Larentuycka vervoegt. Ick hope met Godes hulp, dat aldaer eenige vrucht sal doen, indien met sachtmoedicheyt ende behoorlycke middelen daer inne procedeert, maer niet met superstitie, daer toe van natueren heel is geinclineert, ende alsoo bynaest onbequaem om onder so rouwe ende robuste volckeren te werden gesonden.

Resteert nu, van Solor is alhier tsedert mijn laetsten schrijven gearriveert Franciscus Fernandes, cap. lau. geweest zijnde, met wiens comste de resterende Christenen, die dus lange onse vrienden sijn geweest, tegens ons oock hebben gelevanteert ende opgeworpen, oock don Cosmo ende die van Numba, daer mede ook een contract van vrede hadden gemaect, vuytstroyende veel romoeren van de geweldige armada, die in Malacca wert toegemaect, om daer door de resterende inwoonderen van ons aff te trecken, ende alsoo te benouwen. Dan blijven de Mooren noch alle met ons houdende, daer weynich op is te vertrouwen, overmits haer regeringe populier (sic) en niet monarchiael is.

. . . .

Uyt 't casteel Henricus in Solor, desen 1sten May 1614.

Uw E. dienaar,
J. VAN DE VELDE.

Superscriptie.

Achtbare, wijse ende zeer voorsienige heer Pedro Both, Gouverneur-Generael van Nederlants Indien, jegenwoordig tot Jacatra.

Origineel
Rijksarchief.

XV.

UIT EEN BRIEF VAN STEVEN COTEELS, OPPERKOOPMAN, AAN BEWINTHEBBERS.

Wiltens zet het door Fred. de Houtman begonnen werk voort, en is zeer gevorderd in het Maleisch, waarin hij reeds preekt, evenals Maertsen. Het ware te wenschen dat de predikanten gehuwd waren. Huwelijken aan het Kasteel gesloten zijn het eenige middel om eene vaste burgerij te krijgen. Doch daar de kinderen van de blanken meestal sterven, ware gewenscht jongelieden te koopen, die naar onze manier opgevoed zijnde, het Hollandsch in trein konden brengen, waarop anders weinig uitzicht is. Zij zouden ook, als aan het klimaat gewend, met den tijd goede soldaten opleveren.

Amboina, 24 July 1614.

. . . .

Betreffende den Kerckendienst, tot een moraele gedachtenisse van den manhaften Hr Gouverneur Frederick de Houtman met grooten arbeyt tot een goet beginsel gebrocht, werdt nu door den vertrachtende predicant M. Gasparius Wiltens in de mallaysche taele neerstelyck gevordert, tot verwonderinge van dese inwoonders, dewelcke den naem van Christenen hebben, als oock van ons lieden allen, een groot genougen t'aenhooren, ende sal door continuatié vant studeeren eerlange daerin soo ervaren wesen, oft hy in onse gemeyne nederlantsche spraecke was preekende.

De eersame predicant Johannes Maertsen van Alcmaer, die oock om geen ander hier te wederleggen is, denwelcken (hem van Godt gegeven) als begaefde wtspraecke in onse gemeyne tale is preekende, den eyver, deuchtsaemheyt ende goet exempel sijns persoons brengt daegelijcks beeter en beeter vrucht voort. Het waer te wenschen, dat soo een persoon nu hier met wijf ende kinderen waer, ofte naer desen begeerde te comen.

Het gaet hier aent casteel nu dagelycx op een trouwen, 't welck den eenigen wech is om schier ofte morgen een vaste borgerie te planten. De kinderen van onse witten kannen hier niet aerden, soo datse wt den quaden sijnde by naest altemael gestorven zijn. Soo 't mijn heeren goet vonden (mijns bedunckens) soude een heel goede saecke weesen, dat hier te landen overal daer forten sijn, een deel jonge jeucht van 9 of 10 jaeren gecocht werden, daerse bequaemelyckste en beste coop te becoomen zijn. Deselve mochtmen dan naer onse mannieren laeten opbringen. Aen dese climaet gewent zijnde, so souden de manspersoonen binnen 8 ofte 10 jaeren daernaer voor soldaeten mogen verstreecken ende van geen ander volcx aert ofte conditie als d'onse weesen, waermede alsdan de duytsche spraecke intreyn soude comen, daer ik anders quade middele toe zie, alsoo de inwoonders t'Amboina niet als haer spraecke, oock Mallays, ende de bedaechde portugees zijn sprekende.

. . . . , ...

Geschreven int comptoir te Cambello desen 24 July 1614.

UE. dienst schuldige dienaer bereit,
STEVEN COTEELS.

Door Coteels geteekende copie.
Rijksarchief.

XVI.

CASPER WILTENS AAN (CLASSIS OF KERKERAAD) VAN AMSTERDAM.

Bij meer ervaring moet Wiltens terug komen op de gunstige berichten vroeger gegeven. De personen voor hem hier geplaatst, waren voor hun werk niet berekend, en men neme met reserve aan wat zij in het vaderland al zullen vertellen. Der Ambonesen godsdienst en aard. Zij spreken de Hollanders naar den mond, vandaar die fraaie berichten van vroeger. Het onderwijs heeft weinig vrucht.

Het uitzicht op invoering van het Christendom is zeer gering; redenen daarvan. Men behoeft daarom de zaak niet geheel op te geven, en mag wel een weinig dwang gebruiken om hen onder het gehoor te brengen. Berichten omtrent de scholen.

Toestand op *Batjan* en de verdere Moluksche eilanden.

Wat hij van *Solor* (dat hij niet persoonlijk bezocht) hoort, geeft niet meer verwachting dan van Amboina.

Op de *Sangi-eilanden*, ten vorige jare veroverd, heeft het christendom niet veel meer om het lijf.

Uit het medegedeelde is op te merken welk gewicht te hechten is aan de deftige brieven der Jesuiten en aan hun ophef van hun arbeid; zij maken van de muis een olifant, omdat zij meenen dat men hen in Europa niet kan controleeren. Arminius zeide reeds op zijn college, dat wanneer hij iets van een jesuit las, hij a priori dacht, dat moet leugen zijn.

Ongunstig oordeel over de europeesche en inlandsche volken.

AMBOINA, 31 Mei 1615.

Wijse welgeleerde Godsalige seer voorsienige.

Ick hebbe het voorleden jaer aen Ulieden eenen brieff helpen schrijven van dese plaetse, t'saemen met Jan Martszoon, predicant, ende Willem Franszoon kranckebesoecker, waer in Ulieden goede hope is gegeven van redelycken

voortganck der Christelycke religie onder dese Amboineesen natie› ende ick en twijffele niet off het selfde is Ulieden aengenaem geweest om te verstaen; maer ick ben nu genootsaeckt mijne ondertekeninge te excuseren in deser manieren, dat ick dat hebbe gedaen in mijn eerste comen op dese plaetse, ende niet door mijne eygene bevindinge, maer door het sterck seggen van de gene die alhier lange hadden geresideert, ende my hadden geabuseert, my vele dingen seggende ende vertellende, daer nochtans tot dien tijdt toe niemandt den aert, natuere, conditie ende gelegentheden van die lieden en hadde gepoocht te doorsoecken ende te doorgronden. Want wat belanght Johannes Stollenbecker die hier de eerste vier jaeren heeft gewoont, dat is geweest een mensche soo eensaem, ende sulcke particuliere grillen over sich hebbende, dat hy in een gants rondt jaar niet eens uyt het casteel en quam, anders dan als hy gemoeyt wiert om een kindt te doopen, ofte ghingh baeyen, ofte andersints hooch noodich daer uyt te doen hadde, maer met geen Amboinesen en hield hy oyt de minste conversatie. Cornelis Aertszoon, die hier daer nae dry jaeren gewoont heeft, dat was een cleermaker, die het gansche jaer door sadt en wrocht, ende veel cleyne coopmanschapkens ter handt trock, waer door hy oock een schoonen hoop gelts heeft over gewonnen. Hy gingh wel dickwils uyttet casteel, maer dat en was maer om te wandelen, ofte baeyen, ofte in de huysen van de gene die van onse natie hier getrout waeren, om praetgens tot tijdtverdrijff; met Amboinesen en heeft hy noeyt ommeganck gehadt, waerom hy oock soo veel maleys niet en heeft geconnen, dat hy perfect conde lesen t'gunt hy in duyts impertinentelyck hadde by eenen geschrapet, ende F. Houtman immers soo impertinentelyck hadde getranslateert. Ende in der waerheyt, die meent dat soodanige persoonen sijn om yet fraeys te beginnen, in een sake die wat in heeft, ofte daer wat aen cleefft, die is verdoolt; sy laetent soo syt vinden, off sy verwerrent ende verdervent, sy en sijn maer om te staen ten gebiede van een fraey man, die haer

wijst wat hy gedaen wil hebben ofte gelaeten, ende in wat manieren.

Ick hier commende hebbe hier gevonden Willem Franssoon sieckentrooster, die hier geweest hadde dry jaeren, ende Jan Martssoon, die hier geweest hadde twee jaeren, gheen van beyden en conde noch soo veel maleys niet, dat hy redelycker wijse yemant conde tael ende antwoordt geven, ende tweynige dat se conden, hadden se noch geleert uyt den vocabulaer ende uyt de translatien van Fred. Houtman, die se by beurten sondaeghs voorlaesen; de gantsche weke saten se int casteel, off gingen wandelen ende bayen, ofte de getroude besoecken; Jan Martssoon seyde my selver dat hy noch geen thien Amboinesen en kende.

Sy deden groote clachten over den Gouverneur Jasper Janssoon, en gaven hem veel de schult; watter van is mogen se thuys comende vertellen; Jan Martssoon vertrekt tegenwoordelyck naert Vaderlandt, ende Willem Franssoons tijdt is uyt het volgende jaer. Ende nochtans dit alsoo sijnde, soo hebben se my als ick hier quam, wonder weten te vertellen van dit Christendom op Amboina, gelijck ick niet en twijffele off Joh. Stollenbecker ende Cornelis Aertssoon en hebben oock weten te doen, mogelyck om dat se souden schijnen hier vry wat geweest te sijn ende vry wat gedaen te hebben, want ick en kan anders niet weten, waarom syt souden doen. Ick, door haer sterck seggen, accorderende mettet gene dat ick eerstelyck in Hollandt ende daer naer in de Molucos hadde hooren seggen, hebbe mede getekent den brieff vant voorleden jaer, waer in goede hope wert gegeven dat de religie hier sal toenemen, twelck ick te lichter dede, overmids ick sagh datter redelycke toeloop was tot mijne predicatie, het welcke in der daet geschiede uyt nieusgiericheyt, om dat ick niet en las eenige impertinente translatien van een ander, maer predicte in een bequame taele (naer dattet maleys hier werdt gesproken) ende dat just van materie die groote aengenaemheyt hebben. Dat is soo verandert in corten tijdt, dat ick naederhandt wel ben in de kerck gecomen, ende soo

veel menschen daer in niet en hebbe gevonden, dattet my de pijne weert was op den predickstoel te treden, eensdeels om dat de nieusgiericheyt is overgegaen, eensdeels om een andere oorsaecke die ick naermaels sal verhaelen.

Ick hebbe dit jaer mijn beste gedaen, om den aert, natuere, conditie ende gelegentheden van dese Amboinesen te doorkennen, ende derhalven veradverteere ick Ulieden daervan tegenwoordelycken mits desen. De Amboinesen dienen den duyvel, niet eenigen affgodt, die in der daet de duyvel sy, off daer den duyvel in sy, maer sy dienen den duyvel als duyvel. Elck geslacht heeft sijnen besonderen duyvel, die sy noemen haeren meester ofte Heere; hij en verschijnt haer in geen gedaente, ofte altoos seer selden, maer hy comt in sommige persoonen, die hy daer toe gecoren heeft, ende daer uyt spreeckt hy, gevende haer antwoordt opt gunt sy vraegen, ofte haer bevelende, dit off dat te doen ofte laeten. Sy doen hem veel eeren, met singen, danssen ende maeltijden te geven, voornaemelyck als hy gestoort is. Sy hebben een plaetsken in haer huys, daer se hem lampen ende tortsen aensteken, spijse ende dranck voorsetten, twelck sy daer nae selve eten als syt hem alsoo hebben geconsacreert ende t'sijner eeren op sijne plaetse soo wat hebben laeten staen. Sy hebben yets costelycks in haer huys, yegelyck nae sijn vermogen, ende meestendeel van haere voorouders her gecomen, twelck hem is toegeeyghent ende gelijck als een teecken des verbonts tusschen haer ende hem, dat en mogen se niet vervremden noch oock aendoen aen haer lichaem. Sy bidden hem dat hy haer geen hinder en doe, noch beschaedige noch ramp, ofte ongeluck ende ongeval toe en seynde. Alst haer ergens in qualyck gaet sijn se seer begaen omme hem weder te versoenen; van haere lantvruchten en sullen se niet proeven, off oock vercoopen, ten sy dat se eerst haeren duyvel een portie hebben opgeoffert, hem sijne solenniteyten gedaen ende hem ter eeren gedanst ende gesongen, om dat hy se wel heeft laeten wasschen. Ende in der daet de duyvel heeft in dese quartieren groote macht om de lieden

te beschadigen, te plaegen, te quellen ende te tormenteren, ongelijcken meer als in ons Christenrijck ende daerom sijn se oock seer sorghvuldigh om hem te dienen ende dat nae de wijse die een yeder van sijnen meester ofte Heere wort voorgeschreven, want elcken duyvel by nae heeft wat besonders, dat hy gebiedt ofte verbiedt, ende eenige spijse die hy wil gegeten ofte gelaeten hebben.

De Amboineese natie en is gants geen fraeye natie, maer boerachtigh, niet vernuftigh, niet abel, niet te vergelijcken met Malayen, Japanen, Molucqaers, Bandanesen; maer oock wederom soo boos, arch listigh, verkeert ende vileyn niet als die. Ten waere de Portugesen just eertijts in dit landt hadden comen residentie maeken, het souden gantsch rouwe ende onbekende menschen gebleven hebben, gelijck se waeren.

Maer ontwijffelyck hierop sal nu gevraecht worden off de Portugysen die eenige jesuyten by haer gehadt hebben, dit volck niet en hebben connen afleeren den duyvel te dienen, ende ter contrarien leeren Godt dienen. Hierop sal ick tegenwoordelycken antwoorden: de Amboinesen en sijn niet altemael heel en tal eenderhande; by dit casteel is gelegen een groot vleck, bestaende uyt een vergaederinge van 12 off 13 dorpkens, die haere oude woonplaetse hebben moeten opbreken, ende aent casteel comen woonen, eensdeels door bevel van de Portugesen, eensdeels om van de bygelegene Mooren (daer de Portugesen, daergaens mede in oorloge waeren) bevrydt te wesen. Andere Amboinesen woonen op haere eygene dorpen opt selffde eylandt, daert casteel op is liggende, ende hebben uytgesocht hooge bergen ende klippen tot haere versekeringe in tijdt van noot. De derde woonen in dry andere eylanden, die affgesondert sijn van dit eylandt daert casteel op is liggende, ende hebben oock al te mael haere woonsteden op groote hoochten ende steylten, om niet overvallen te werden.

Die woonachtigh sijn op dit eylandt daert casteel op is, doch vant casteel affgelegen, die en hebben het christengeloove noyt hooren prediken, ende die op de andere eylanden

woonen, noch veel min, uytgenomen een vlekskengeheeten Oulatte, daer eens eenen tijdt langh een kercxken is geweest.

De jesuyten hebben anders niet gedaen, dan dat se de lieden hebben gedoopt, ende genoemt Pedro, Joan, Francisco, Domingo etc., sonder eenige onderwijsinge, veel ofte weynich. Daernae hebben se alle jaeren, ofte alle anderhalff jaer eens gegaen, rontom om de jonge kinderen te doopen; dat isset al dat se hebben gedaen, ende daerom sijn de lieden, aldaer, altijdt gebleven in alle manieren, gelijck se van outs waeren geweest, ende soo sijn se noch op desen huydigen dagh. Int vleck aent casteel is yet meer geschiet, want de jesuyten hebben daer gehadt voor de Portugysen eene, ende voor de Amboinesen twee cleyne kercken, nae maniere van dese lands gebouwen, daer in sy alle sondagen deden predicatie ende misse ende dickwils catechisatie. Sy verboden oock dat niemant eenige duyvelerye en soude plegen, ofte eenigen duyveldienst doen, ende straffent soo yemandt daer in sich misginge, want sy hadden kerckers ende boeyen, ende in alle manieren macht om te doen, tgunt sy maer en wilden. Ende nochtans, dit alles niet tegenstaende, soo en hebben de Amboinesen noyt naergelaeten haere duyvelen te dienen, doch sy hebbent gedaen in haere bosschen ende hoven, ende heymelyck in haere huysen, dattet de Portugysen niet en wisten, want sy lieden en souden malcanderen in dien deele geensins ten eeuwigen dage beclapt hebben, om geenen waerom, hoe vyandigh sy malcanderen mochten wesen, daer se nu siende dat ons volck geen straffe daer over en doet, ende datter niet naer en volght, dan dat ick wat kijve, dat selve wel bekennen, doch noch niet geerne, seggende altijdt dat haere danssen elders om geschieden, ende dat tgunt sy doen, wat anders is. De missen, predicatien ende cathechisatien quamen se hooren, maer niet anders als met enckele penen ende boeten, met cracht, met ontsach, tegen danck ende wil, tegen heuch ende meuch; waer ergens geenen dwanck en was ofte geen vreese, daer en paste terstondt by nae niemand op misse, predicatie noch catechisatie, maer een yder ginck sijne

gangen, en volchde sijn gewoonte. Soo haest oock mettet vertreck van de Portugysen den dwanck heeft opgehouden, t'saemen met alle exercitie van religie, soo en meene ick niet, dat de Amboinesen seer daer over hebben getreurt, ontslaegen sijnde van soo een onlieffelycke servituyt.

Dogh yemandt mochte vraegen, alhoewel de lieden met dwanck ende door ontsach ter kercken sijn gecomen, oft se evenwel niet en hebben geleert tgunt daer wierd voorgehouden, want men doet de kinderen oock wel met dwanck ter scholen gaen, maer evenwel soo leeren se het lesen ende het schrijven, ende namaels connen se het tot haerder nutticheyt. Ick antwoorde, dat den meesten hoop geen sinnelycheyt hebbende om haere hert ende gedachten te begeven tot het gene datter geleert wierd, ende voldaen hebbende als sy verschenen ende haer vertoonden in de kercke, wonder weynich heeft gelet oppet gene datter wierdt geseyt, daer de kinderen in de schole haere lessen moeten opseggen, en haer schrift toonen, ofte worden weder noch eens geslaegen.

Voorder bekenne ick wel, datter al sommige sijn, die al vry wat hebben onthouden, overmits sy niet heel vry en waeren van examinatie, maer het schijnt by maniere van spreken, soo haest sy hebben gemogen, soo hebben se weder overgegeven ende uytgespogen, ofte gelijck als uyt haeren balck ende krop uytgeschoten, t'gunt sy tegen haeren danck ende wil hadden ingeswolgen, ofte wel eer daer in was gecropt ende gepropt. Ende soo doen nu onse scholieren oock, die hebben leeren lesen ende schrijven; al gaff men haer hondert boecken, sy souden se eer int vier smijten, dan sy daer een woort in souden lesen. In cost van sulcker aert en can niet alleen den mont van dit volck geenen smaeck crijgen, jae heeft een tegenheyt ende affkeericheyt daer van, maer oock haere maghe en kan se niet verdraegen, ende soeckt hem enckelyck weder quyt te worden.

Voorder soo mocht yemant hier op vraegen, waerom dan verscheydene persoonen, die in Amboino geweest waeren te huys int Vaderlandt comende, sooveel hebben weten te

seggen van de lieffde ende affectie, die de Amboinesen hadden tottet Christendom. De reden is dese: dese lieden met yemant sprekende, voornamelyck die haer meerder is, sullen wel scherpelyck acht nemen, eer se veel seggen, hoe den persoon gesint is, wat sy van de sake houdt, hoe sijn oordeel is, wat hy prijst ofte laeckt. Als sy dat gemerckt hebben, soo sullen se haer best doen, om te spreken alsoo sy weten dat dien persoon geerne hoort; voegen haere woorden gants ende gaer naer sijn gemoet, prijsen dat hy prijst, laecken dat hy laeckt, naer het beste dat sy connen. Nu als yemant met haer comt spreken van de religie, sy weten wel, dat men wil seggen, dat men behoort lieffde ende affectie te draegen totte religie, ende derhalven sullen se dan van de schuldigen plicht tot sulcx spreken opt alderbeste dat se geleert hebben, ende haren persoon belangende, maken soo veel gelaets ende uyterlyck gebaers, als sy connen. Dit is velen van den onsen wedervaeren, terwijl by onse natie noch geen exercitie van religie int malays en geschiede, die daer op niet verhoet sijnde, ende de lieden sulcks niet toebetrouwende, dat se sulcke propoosten souden maeken in simulatie, maer geloovende dat sulcx eenvoudelyck, ter goeder meninge ende mette waerheyt wierde gesproken, tselfde thuys oppet alderhoochste hebben connen vertellen. Onder dewelcke is Hendr. Brouwer, den welcken ick nu wel thoone, watter is vant gene daer hy soo deftelyck in Hollandt van plach te spreken. Nae dien tijdt, als de sieckentroosters hebben begonnen sondachs yet voor te lesen, ende de Amboinesen daer soo weynig yevers toe betoonden, hebbense altijdt tot excuse geseydt, dat se geen verstant en conden grijpen, uyt het gene datter wierd voorgelesen; diet niet en verstondt, die en conde haer daerin niet contrarolleren, ende diet verstont, en conde haer niet wel ongelijck geven, want in der waerheyt, die dingen sijn van Cornelis Aertssoon by een geraept ende gelapt, met soo cleynen oordeel, dat hy der altijdt schande van moet hebben, ende van Fred. Houtman overgeset, gelijck boven vermaent is, gants impertinentelyck, ende daertoe noch in

achyns-malays dat hier weynig wort verstaen; waertoe noch het derde quam, dat den leser las imperfectelycken ende gelijck als sonder verstandt. Nu ick hier predike (zonder roem gesproken) gelijck sy selve souden connen ofte mogen wenschen, nu blijcktet wat van de saecke is ende nu en hebben die protestatien geen plaetse meer.

Aldus hebbe ick Ulieden verhaelt watter tegenwoordelyck is van het Christendom op Amboino; nu moet ick eens een weynig spreken, offer apparentie sy, dattet by ons soude connen werden gebetert. Ick segge, dat de apparentie seer cleyn is, ende dat om vier redenen.

De eerste reden is, dat dese lieden niet wel en weten wat de religie voor een dinck is, wat mer mede doet, waert goet voor is, ende watter aen is gelegen; ende de oorsake van dese onwetenheyt is, dat se niet en weten van een leven nae dit leven, van de onsterffelyckheyt der zielen, ende van de wederopstandinge ten oordeel. Nu dat is een sake die haer wel te leeren is, maer dit volck en heeft gants geen leersaemheyt, gantsch geen niewsgierigheyt, noch gantsch geen curieusheyt om yet te weten. Sy en achtent niet eens de pijne waert haere ooren te neyghen naer eenige saken, die men haer wil vertellen, tsy dan geestelyck, wereltlyck, polityck, historisch, mechanick ofte hoe het dan sy; toont haer eenige fraeye schilderyen oft afftekeningen, off wercken, ter naeuwer noot sullen ser eens haere oogen op slaen.

Belangende haere affairen ende hanteringen met malcanderen, haere cleyne coopmanschappen, haer visschen, haer lant bouwen etc., daer peynsen se ende dencken se genoech op ende sijnder gaeu genoech in, maer belangende yet anders, en sijnt geen menschen die veel gepeynsen, gedachten, overleggingen, opmerckingen, ende behertigingen hebben, twelck nochtans van nooden is om een religie te leeren.

De tweede reden is, dat de Christelycke Religie by maniere van spreken, een saecke is daer de natuere van dit volck tegen strijdt met handen ende voeten; dese natien en dient

geen religie beter, als eene die bestaet in eenige uyterlycke ceremonien, oeffeningen, die mettet lichaem geschieden ende superstitieuse werckingen ende observatien. Sevenmael te cruypen rontom de kercke, seven lampen aen te steken voor seven outaeren, seven cruysen te gaen kussen, seven mael te springen over eenen sloot ter eeren van onse L. Vrou, ende wat meer diergelijcke ofte van dien aert is, dat soude beter naer haeren smaeck wesen, als veel te leeren, te onthouden, te behertigen ende met wercken nae te comen.

De derde reden is, dat de duyvelen, die dese lieden dienen, haer niet toe en laeten, dat se naer de religie sullen taelen, ofte haer daermede bemoeyen, maar sy verbiedent haer wel strengelycken, ende tegen dat verbot en dorven sy niet doen, want sy vreesen te seer haeren meester ende heere te verstooren, overmits hy haer te seer kan straffen ende plaegen, ofte ten minsten indien haer yet overcompt hy maeckt haer wijs, dat hyt doet, ende dat hyt om sulcken oorsake doet, waerdoor hy dan de lieden verveert maeckt, soo de gene die sulcx sien ende hooren, als den genen diet overcompt; ende dit is de tweede oorsake, die ick boven hebben willen seggen, waeromme den toeloop van mijne predicatien soo is vermindert; want behalven dat de nieusgiericheyt die vele daertoe verweckte, is overgegaen, soo is het oock geschiet, dat den duyvel, voelende sich hardelyck bestreden ende aengetast, ende vresende daer door schaede te lijden, haer heeft verboden ter kercken te gaen, daer hy te vooren tot sulcks soo geen vreese en hadde, doender maer en wierden gelesen die tsamenraepselen die sonder verstant waeren gemaeckt, sonder verstandt wierden gelesen, ende sonder verstandt wierden gehoort.

Men mochte hier op vraegen off men de lieden niet en soude konnen animeren ende courageren om tegen den duyvel te strijden, met passagien ende exemplen der H. Schriftuere. Sy antwoorden selve, dat se soo stout niet en souden sijn, want sy daer toe geen wapenen en hebben, om tegen den duyvel te strijden, sy en hebben die crijchsrustinge niet Ephesen 6. Oock al woude een man daer-

tegen strijden, soo en laetent hem de vrouwen doch niet toe, die gantsch vreesachtich ende cleyn geloovich sijnde hem dach noch nacht gerust en laeten, voornemelyck soo haer eenigh ongeval overcoomt.

Ten vierden soo moeten de lieden van al te verren plaetsen ter kercken comen, want tis wel waer dat hier een groot vleck aent casteel is gelegen, maer het volck en is by nae noyt aent casteel, want (gelijck boven geseydt is) het is een vergaderinge van 12 off 13 dorpkens, die van haere oude woonplaetse hebben moeten opbreken ende hier aent Casteel haere wooningen maken, doch haere saguboomen ende alle haere plantagien en hebbense nergens anders, als op die voorseyde plaetsen, daer se dan den ganschen tijdt sijn, laetende hier haer huysen meestendeel ledich staen ende hebbende noch een huys elk op sijn stuck lants.

Men mochte hierop vraegen, of men haer niet met penen ende boeten en soude connen dwingen ter kercken te comen, gelijck de Jesuiten hebben gedaen. Ick antwoorde dattet nu een andre gelegentheyt is, als doen de Portugesen hier woonden, want de Portugesen hadden geduerige oorlogen mette naeby gelegene Mooren, ende daerom bleeff het volck vast aent casteel, ende en gingen niet, als somtijts met stercke partijen, yets van haere landen haelen, ende quamen stracks wederom, vrouwen ende kinderen bleven altijdt thuys, daerom en wasset volck doen niet meer te dwingen, als dat se van haer huys in de kerck quaemen. Maer diese nu soude dwingen, soude se moeten dwingen te comen van een anderhalff ende twee mijlen, ende meer. By onweder en connender vele niet comen die te water comen moeten; in de ses reghenmaenden regentet soo sonder ophouden, ende de wegen sijn soo quaet, dat de lieden souden murmureren, knorren ende vloecken sonder eynde. Oock en is onse natie het rechte volck niet om swarten te dwingen, voornaemelyck int stuck van de religie, ende considereerende die dry poincten die terstont verhaelt sijn. Ten tijden van de Portugysen, oock alsset somtijts wat peys was, hadden de Jesuyten soo veel te doen als se mochten

om tvolck in de kerck te crijgen, gaende overal de huyskens affbranden, twelck by ons niet en sal geschieden Mogelyck soude men hier op vragen offet dan niet geradener en waere te gaen residentie houden op de dorpen, die op haere oude plaetsen sijn gebleven, ende daer het volck dicht by haere landen is, niettegenstaende dattet daer noch noyt en is begonnen. Ick antwoorde neen, want eerstelyck, soo blijven altoos die dry eerste quaede poincten, ende belangende dese vierde swaricheyt, soo soude men mogelyck op die dorpen het volck sonder groote inconvenienten wel connen dwingen te passen op de vergaderinge (dat se van selfs niet en willen dat hebben wy onlanghs op een dorp besocht, want de lieden spanden tsaemen dat se niet in de vergaderinge en souden comen, op dattet ons soude verdrieten ende dat wy het dan souden laeten steken, gelijck geschiede, ende doen meenden se dat se eenen grooten storm hadden affgeslaegen, ende daerom spreke ick van dwingen, dat men dat daer mogelyck sonder groote inconvenienten wel soude connen doen) maer daer sijn weder andere dingen, die dat weder overwegen, als principaelyck dattet volck op die dorpen, soo geen gemeynschap hebbende met vreemde, derhalven, geen maleys en connen, als een weynich, effen om haer te behelpen.

Item soo en soude een man op die dorpen woonende, daer den cost niet connen crijgen, want te leven gelijck de Amboinesen, met sagu-sap, wortelen ende fruyten dat is ons onmogelyck; wy moeten andere toespijse hebben, die moest ons dan vant casteel toegebracht worden, behalven dat den predicant een slave moeste hebben, die hem gerieff dede, om niet in een kotgen geheel alleen te woonen. Die montcosten van een man met sijn slaeff, behalven het toebrengen, souden de Compaignie costen ten minsten seventhien guldens smaents. Ende dit alles noch wesende naer onsen wensch, gelijcker niet een poinct naer onsen wensch en is, soo en soude een predicant niet meer connen bedienen als een dorp van 60, off 70, off tachentich huysgesinnen ten hoochsten, want de dorpen liggen te verre van

malcanderen om van deen opt ander te gaen, ende de wegen sijn soo quaet als wegen ter werelt, want gants Amboino en is niet als bergen, klippen ende rotsen, ende in de ses regenmaenden en ist ons niet mogelyck de wegen te gebruycken, ende het regent, als off tlant wech swemmen soude, met een gants ongesonde kouwe, twelck waer om een man terstondt om den hals te helpen.

Dit is het principaelste dat my voor desen stondt in den sin comt te seggen van den standt des Christendoms op Amboino, ende van de apparentie, die der soude mogen sijn van beternisse. Ende welck nochtans van my niet geseyt ende wordt tot dien eynde, om dat ick soude willen raeden dat men gants en gaer soude laeten steken het stuck van 't christen geloove op Amboino te prediken, gants niet, want men seyt somtijds datter geenen reghel soo generael en is, off hy en heeft eenige excepties; soo gaetet oock hier in. De Portugysen hebben, geleden niet verre van de 40 jaeren, alhier gebracht ettelycke huysgesinnen uyt de Molucos, ende van benoorden de Moluccos, daer de lieden soo geen duyvelen en dienen; dese worden genoemt Mardecas, ende sy ofte haere kinderen sijn noch wel by de 40 huysgesinnen; dese hebben in haere jeucht vele in de huysen van de Portugesen, ende oock van de Jesuyten gedient, tot dat se volwassen sijn geworden, ofte ten minsten dagelycx daer in verkeert, haer altijdt aenclevende, haere tale leerende, haeren aert wel aennemende ende sich veel naer haere manieren voegende ende gewennende. In dese is soo redelyck wat wetenschap, wat lust, liefde ende yever tottet Christendom, als van de Portugysen daertoe gehouden sijnde, uytgenomen wederom de gene die nu maer 27 off 28 jaeren out en sijn, want die en waeren nochmaer 17 off 18 jaeren out doent casteel is ingenomen, ende sints dien tijdt en hebben se niet alleen niet met allen geleert, maer oock vergeten tweynige dat se doen souden hebben mogen weten. Ten anderen soo isser onder dese dorpkens die aent casteel versaemelt sijn, een dat genoemt wordt Hative; dese sijn oock de Portugysen seer aenclevende

geweest, ende hebben seer onder de gehoorsaemheyt van de Jesuyten gestaen, jae verscheydene hebben in haere huysen gewoont, ende derhalve sijn oock onder haer eenige manieren, die (als ten halven sijnde) niet gants en sijn te verwerpen, maer evenwel en sijnder geen thien onder haer, off sy en hebben oock haeren duyvel diese dienen, vreesen ende eeren, seggende dat se dien niet en dorven verlaeten off verworpen, maer dat se Godt ende den duyvel tsaemen moeten dienen ende te vriendt houden. T'gaet met haer toe gelijck eertijts mettet volck dat Salmanasser uyt verscheydene quartieren sont om te bewoonen Samaria, daer hy de inwoonders van hadde wech gevoert. Men leest (gelijck ulieden bekent is) 2 Reg. 17 dat Godt die Heydenen toesondt leeuwen, die haer verworchden, ende dat daerom den Coninck daerwaerts sondt eenen priester van de gene die wechgevoert waeren, opdat hy die natien soude leeren vreesen ende dienen den Godt van dien lande, soo dattet eyndelyck geschiede dat se Godt den Heere vreesden ende dienden oock den goden, een yegelyck naer de wijse vant landt van daer hy gebrocht was. Voorwaer dese lieden, waer van ick terstondt vermaent hebbe, die doen alsoo; sy moogen de Heere wat vreesen, maer haeren duyvel dienen sy, ende dit sijn de alderbeste van alle de Amboinesen, behalven (gelijck ick geseyt hebbe) omtrent thien persoonen, die den duyvel niet en willen te wille doen. Dese Hativers comen redelycker wijse te kercken, als wat smaeck van de religie hebbende, ende daerom is het oock om haerent wille de pijne weert de exercitie van de predicatie te continueren, alhoewel het weder is met jongelieden van 27 off 28 jaeren, gelijck met de jongelieden van de Mardecas.

Ten derden connen wy bequaemelyck de vrouwen, die met onse natie sijn getrout, dwingen in de predicatie te verschijnen, want die en moeten soo den cost niet gaen soecken op andere plaetsen, wilt ende wijt, als de andere Amboinesen, ende men heeft wat meer macht over, ende metter tijdt sal mogelyck het getall noch wel eens soo groot werden als het nu is.

Ten vierden soo en dorven de principale hoofden van de Amboinesen niet wel uyt de kercke blijven, als somtijds eens, ende dat wt respect van den Gouverneur, die dat niet wel en soude nemen, indien se haer niet en vertoonden, tot exempel van den gemeynen man; ende als die dan comen, soo brengen se ordinaris een weynichsken sleeps mede. Nu, alhoewel men wel merckt, dattet maer oogendienst en is, ende dat se weynich naer de predicatie luysteren, nochtans soo mach men verhopen, dat het saet hier off daer eenige goede plaetse eerdes sal vinden ende wortel schieten; in somma men mach noch en behoort niet te laeten steken het stuck vant Christen geloove alhier te prediken.

Laet ons nu oock een weynich vermaenen van de schole. Uyt het gene tot noch toe verhandelt is, connen Ulieden nu wel afnemen, dat wy oock de jeucht niet en connen crijgen, niet alleen niet om te leeren lesen ende schrijven, maer oock niet om de gebeden te leeren; de ouders en willen daerom niet een halff uer te meer off te min aent casteel blijven, opdat de kinders yet souden leeren. Al connen haere kinderen al wat, sy en hebbender niet meer welgevallen, lust ende sinnelyckheyt in als een vercken; item nademael de Amboinesen haer soo armelyck behelpen als volck ter werelt, soo moeten haere kinderen terstondt mede in de bosschen ende hoven, ofte helpen visschen. Den Gouverneur, Fr. Houtman, het stuck van de schole boven maeten seer behertigende, heeft met kracht ende gewelt tusschen de 40 ende vijftigh jongers totte schole gehouden; waerder eens niet strengelyck genoch opgepast en wierd, daer hielden de ouders haere kinderen thuys. Naer sijn vertreck de strenghicheyt affnemende, is d'een voor dander nae afgedropen ende achter gebleven. Daerop is eyndelyck gecomen een groote langhduerighe sieckte van den schoolmeester, ende daermede verviel de schole gants ende gaer in den grondt. Dus was het gestelt doen ick op Amboino quam wonen; naederhandt heeft den tegenwoordigen Gouverneur de schole weder opgerecht, doch sy en hebben niet een van de oude

schoolkinderen weder ter schole gebracht, al en hadden se noch niet connen spellen, maer niet anders als cleyne kinderen, die noyt de schole gesien en hadden tot het getal van 29. Die het te beurte viel ofte te laste geleyt wierde, sijn kindt ter scholen te seynden, was seer bedroeft ende soude die servituyt wel willen aff coopen hebben met wat liefs. Soo haest gemerckt wierdt, dat den Gouverneur met rigoreusheyt het niet en soude hanthaeven, soo verstoute sich den eenen voor, den anderen nae sijn kint thuys te houden, ende alsoo daer niet nae en volchde, als dat ick wat keeff, soo hield een yder sijn kinderen thuys, op vijff persoonen nae, soodat de schole nu vijff kinderen sterck is. Den Gouverneur hier uyt, als oock uyt verscheydene andere dingen, te recht hebbende leeren kennen den aert van dit volck (gelijck alle die nieu in een soo vremden landt comen, metter tijdt ende niet in een maendt de natuere van de natie leert kennen), heeft voorgenomen op dat poinct eens te degen te letten, ende te versoeken wat sonder merckelycke inconvenienten can geschieden; tgunt ick daerin doen kan is weynich, want dese lieden en sijn voor geen hart spreken verveert, als sy weten, datter anders niet nae volgen en kan. Die hier veel straffe woorden wil spreken ende anders geen wapenen heeft als woorden, daer spot men in dese landen mede, sy en sijn oock niet beschaemt te maecken in desen dele, want t'gunt sy altemael sijn ende doen, dat en is onder haer geen schande; in somma de Gouverneur moetet doen, ende den tijdt sal ons leeren watter van sal worden.

Ende dit is tot noch toe belangende Amboino. Voorder soo hebbe ick over twee jaeren aen ulieden eenen corten brieff geschreven uyt Batsian, ende overmits ick tvoorleden jaer weynich mentie hebbe gemaeckt van die plaetse, soo moet ick nu wat wijtluftiger daer van vermaenen. Ick hebbe van daer over twee jaeren geschreven, datter waeren ontrent vijftigh huysgesinnen christenen; nae dien tijdt is het getal gemindert door sterfte, ende door een nederlage, soo dat se nu sijn niet boven de 38 huysgesinnen. Ick en

hebbe van haer niet connen vernemen, dat se eenigen duyvel dienen, maer waerseggerijen ende andere duyvelerijen, die plegen se wel. Voorder soo wetense van de religie even soo weynich als die van Amboino, maer ick hebbe gemerckt, dat se meer gevoelen hebben van een leven naer dit leven als de Amboinesen doen. Doch evenwel hebben ser seer weynich wetens van; sy sijn goddelooser van leven, ongebondener ende ontuchtigher als die van Amboino; haere plaetse, van daer se geroepen sijn om byt casteel te woonen, is redelyc verre, ende daer sijn se ses mael meer, elck in een huysken op sijn stuck lants, als aent casteel, jae en comen by nae aent casteel niet, dan als syder wesen moeten. Doen icker woonde waeren er sommige, die men in vijf, ses, seven, acht maenden niet eens en sach. Altoos, om de predicatie aent casteel te comen, datten is haer niet de pijne waert, men can haer met geen penen off boeten drijgen, want het is volck van den coninck van Batsian, ende niet als die van Amboino. Dese Christenen hebben het Christendom aengenomen uyt het heydendom, de andere Batsianesen hebben het Moorsdom aengenomen, ende tot die en is nu geen hope meer. Het is wel waer, dat ick over twee jaeren schreeff, datter met Godes hulpe vrucht te doen was, maer doen kende ick den aert van de swarte natien, ende principaelyck van de Mooren niet, die ick naemaels hebben leeren kennen, soo dat ick nu naer een anders praeten soo veel niet meer en luystere, als ick doen wel dede, selff noch niet connende wel oordeelen. Het is wel waer, datter int accoort besloten is, dat elk die Christen wil worden dat mach doen vry onverhindert, ende ick hebbe eenige vrouwen gedoopt, die met onse soldaten souden trouwen; maer, dat buyten sulcke off diergelycken voorval een Moor Christen soude werden in dese quartieren, dat is een sake die ongehoort is, ten sy dat hy daerdoor weet te geraken uyt eenen grooten noot. Alsoo is den grootvaeder van desen Coninck eertijts Christen geworden met alle sijn volck, omme van de Portugysen beschermt te werden tegen de Coninck van Ternate,

ende naemaels, om de vriendschap van den selfden Coninck te gewinnen, wierd hy weder Moors met alle sijn volck, uytgenomen dese, daer nu die 38 huysgezinnen noch van resteren. Over vier jaeren souden bycans eens in de veertich huysgesinnen Christen geworden hebben, uyt spijt ende tot eenen trots, want hier en is geen saecke soo ongehoort, als dat yemandt een religie soude aennemen door dispoteren, door onderrichtinge, ofte uyt consideratie van de waerheyt. Sy hebben altijdt eenige andere motyven, ende dan comen se, seggende maeckt my Christen, sonder eens gevraecht te hebben wattet in heeft Christen te sijn, ofte wat men gelooven ende doen moet; sy willent aenveerden voort geene dattet is, maer in der daet en nemenset niet aen. Alsy het doopsel wech hebben, dan hebbense by nae genoch, ende en taelen noch en hooren by nae nergens nae, soo veel weten se wat de religie voor een dinck is, ende wat se in heeft. Op dit Batsian (dat in alles boven dry hondert huysgesinnen niet meer sterck en is) hebbe ick mijn eerste maleys geleert, maer noyt en quamt soo verre, dat ick daer predicatie dede; niet, dat ick dat int leste niet en soude dorven bestaen hebben, maer ick en conde noyt de hoop soo by een roepen, soo de gelegentheden crijghen, ende soo de snaeren gestelt crijgen, dat hetter toe quam. Mij docht (bij maniere van spreken) dat ick de gelegentheyt telcke reyse recht voor my sagh, soodat ick se bynae mitte handt soude hebben connen vatten, ende hoe ick voorwaerder gingh, hoe se met my meer voorwaerder uyt trat; altijdt docht my, dan, alsdan, daernae, op sulcken tijdt, dat ten einde sijnde, dat over sijnde etc, dan sal ick beginnen, ende aldus wel een half jaar doorgaende, dat ick my wel soude kloeck genoch gekent hebben om te prediken, soo moest ick eyndelyck subyt vertrecken. Hier aen heeftet my gelegen, dat ick niet en begeerde te beginnen met een vergaderinge van thien off 12 persoonen, maer soude gaerne, doen ick tmaleys redelycker wijse begon te verstaen, eerst een bequaeme inleydinge gemaeckt hebben, ende het stuck eens

fraei tseffens op sijn voeten geset, dattet eenige aensienlyckheyt hadde gehadt, achtende alsoo van nooden te sijn onder dese natie. Maer aldus meenende (als terstont geseyt is) dattet dan off daer nae, op sulcken tijdt hier toe fraeye stondt ende gelegentheyt soude wesen, soo is den tijdt door gegaen. Dus en quam ick noyt naar mijn oogenmerck ende voornemen tottet prediken van den stoel. In mijne plaetse bleef den sieckentrooster Pieter van Santen, dan (naer dat my geschreven wort) hy en heefter sich niet eens toe begeven om maleys te leeren, om dat sijnen tijdt maer twee jaren en duerde ofte een weynich meer. Men heeft my dickwils vertelt wat een oneyndige moeyte de Jesuyten hebben gehadt met dien hoop, die doen t'sestich off 70 ende meer huysgesinnen sterck waeren, maer dat sy se nergens mede en hebben connen brengen tot een schappelyck kerckcomen; wat soudet dan met ons wesen, die geen boeten noch penen en mogen nemen als sy, veel min kerckers en boeyen hebben.

In de andere Moluckscher eylanden en hebbe ick geene christenen gevonden, als een seker getal manspersoonen (weynige vrouwspersoonen sijnder onder) die van de Spaignaerts aen onse sijde sijn comen overloopen, meestendeels sijnde geweest haer knechts, ende ettelycke oock haere slaven. Dese sijn meer als hondert, maer woonen op vier verscheidene plaetsen, om te doen het werck van de casteelen om loon. Ten is oock niet te verhopen, dat onder die natie het Christendom sal plaats grijpen, want geen dinck en isser meer de doodt verdienende als Christen te willen werden, ende by accoort ist besloten, dat wy se niet en mogen nemen in bescherminge.

Solor en hebbe ick niet gesien; daer is Pieter Wijnants, want Matthias van den Broecke, meene ick, dat van dit jaer naert Vaderlandt sal keeren. Ick houde het voor seker, gewis ende buyten alle twijffel off ten sal der mettet Christendom toegaen, gelijck alhier, want tis al eenen aert, natuere ende slach van menschen, jae al slechter ende boerachtiger volck als hier op Amboino; ick weet

nu wel ten naesten by wat men van sulcken moet oordeelen. Ons casteel is terstont naert innemen in oorloge geraeckt met de Christenen, doordien de Portugysen weder quamen ende maeckten haer sterck op een ander zijde vant eylandt, ende de Christenen haer toevielen, ende soo isset noch, ende salt apparent noch lange wesen, soodat een predicant daer weynich occasie heeft wat te verrichten.

Het voorleden jaer heeft ons volck ingenomen het eylandeken Ciau, gelegen benoorden de Moluccos, daer oock een redelyck getal Christenen op sijn van sulcken stoffe alsse alle sijn, die in de eylanden van desen archipelago woonen. Daervan dependeren oock twee off dry dorpen, gelegen opt eylant Sangir, die oock gedoopt sijn, maer my dunckt, dat den Generael die plaetse weder sal verlaeten in de Molucos comende, als vereyschende groote onnoodige oncosten, sonder recompense van eenige winste. Indien de Spaenjaerts eens de Moluccos moesten verlaeten (daertoe ick meene dattet niet licht en sal comen) soo soudent saemen met Siau, oock de christene plaetsen Moro ende Tolo, tot onse souvereyniteyt comen, die van cleyne importantie sijnde van de Spaignaerts worden gehouden. om de Moluccos wille.

Dit voordeel heeft onse Oost Indische Compagnie van dit naem-christendom, datser ondersaeten mede can winnen, want de landen ingenomen werden, daert volck van gedoopt is, dan staen die onder onse souvereyniteyt; soo niet, soo staen se onder de Mooren, die t'samen met ons de oorloge voeren; sijnder van beyts op, soo comen ons de Christenen toe, ende haer de andere; waerent maer landen, daer de Compagnie groote proffijten van conde trecken.

Ulieden connen nu oordeelen uyt alle t'gunt tot noch toe verhaelt is, wat groot werck te maken is van de Jesuiten, die soo treffelycke ende deftige brieven schrijven van den wonderbaren aenwas ende uytnemende voortbreydinge van het H. Christen geloove in dese contreyen. De kappe maeckt hier den munnick, het doopsel maeckt hier den Christen; sy schrijven oock van miraculen die hier geschiet souden wesen, ende nochtans ick ter plaetse wesende, ende de

persoonen vraegende, dieder by souden moeten geweest sijn, en kan niet vernemen datter yet sulcx soude sijn gepasseert; sy maken oock van een muys eenen oliphant, omdat se meenen, dat men haer in Europa niet en can contrarolleren. Ick hebbe verscheyden reysen gelachen, ende andere met my, lesende den brieff van Pater Louys Fernandez, wt Bathian, daer hy (vertellende hoe den .... 1) int jaer 1602 was gehouden in Bathian ende goede processie geschiede) seyt dat den Sangage van Laboa, hooft van de Christenen, selve het cruys droech, ende om ons te doen verstaen wat dat woort Sangage te seggen is, seyt dat een Sangage soo veel is als een gemeyn Hertoch in Europa. Soude men niet meenen, dat het al vry wat waer? het was een Hertoch die doen omtrent 60 huysgesinnen hadde tot ondersaeten, ende nu geen 40.

Ende gelijck haer schrijven in desen deele is, soo isset oock in andere gedeelten. Pater Laurentius Massonius schrijft van wondere dingen, die hier in Amboino souden uytgerecht sijn. Als men compt daert geschied is, soo bevint men dattet maer en is eenen witten hondt ende swarten. Sommige dingen sijn soo cleyn, datter bynae niemandt op gelet en heeft om te onthouden. Maer noch en laetent de Eerwaerde Vaders daer niet by, dat se een dinck soo vergrooten, dat se van eenen muys eenen oliphant maecken, maer sy liegen oock bovendies nog, dattet niet en gelijckt. My comt somtijts in den sin een woort, dat ick D. Arminius, zaliger memorie, eens hebbe hooren seggen in een sekere lesse; hy seide, wanneer hy hoorde dat yet wat geseyt wierd van eenen Jesuyt, off dattet eenen Jesuyt was diet schreeff, soo docht hy terstont by sijn selven, „dat moet leugen wesen, want soude dat volck wel connen de waerheyt seggen; die schijnen geswooren te hebben eens vooral niet anders te spreken off te schrijven als leugen." Wat sy gesworen offt versworen hebben, dat en weet ick niet, maer altoos ick bevinde wel dat se liegen

1) Niet ingevuld.

sonder alle schaemte, in dingen daer hondert ende hondert getuygen by geweest sijn. Hebben se anders geen stijlen om te stutten thuys dat onder de voet vallen wil, soo en salt niet langh blijven staen, want dese stijlen sijn van al te quaeden stoffe, om langh te dueren.

Doch om niet buyten propoost te loopen, soo wil ick nu seggen, dat uyttet gene ick nu speure in dese quartieren, ick nu wel kan afnemen wat vast geloove te setten is op 't gene sy schrijven. Belangende andere landen dan dit, wil icker Ulieden wel by seggen, dat ick selve wel wete, datter sommige sijn op de custe van Indien, voornamelyck van Goa noordewaerts, die wat meer hebben geleert, overmits de lieden daer wat meer vernufts ende verstants hebben, ende meer dingen sien ende hooren. Item datter in de Philippinas, in de steden van Manila, Oton ende Sabou, vele sijn die men niet en behoort te verworpen, overmits die fraey leeren lesen ende schrijven, ende hebben de conversatie mette Spaignaerden, ende van selfs hebben een redelyck vernuft. Japon dat is een heel ander dinck, dat is een heel andere natie, die van alle dingen wel reden ende bescheet hebben, die een dinck overleght ende examineert, die weet waerom een religie behoort aengenomen off verworpen te worden, ende dan oock liever levendich int vier gaet, dan dat se die soude verlaeten sonder overtuyginge van valsheyt, gelijck het voorleden jaar gebleken is.

Maer eer ick dese verhandelinge eyndige, moet ick Ulieden noch een dinck adverteeren, ende is dit; alwaert schoon dat men dese natien, als van Amboino ende diergelijcke, t'sy met goetwillicheyt, t'sy met dwanck dede leeren den inhout van de artyckelen onses H. Christelycken Geloofs, dat noch altijdt aen haer soude gebreken het gene dat t'voornaemste ende principaelste is int Christendom, te weten een christen hert ende gemoet. Ick wil seggen, dattet dan noch al niet meer en soude sijn, als dat se weten souden wat men doen moet, maer dat syt niet en souden doen. Hertelyck berou ende leetwesen te hebben van sonden, sich te verdemoedigen voor Godt Almachtig, een vernedert

gemoet, een verslagen ende gebroken herte, eenen vertsaechden geest, getemde lusten, affecten ende genegentheden, hertgrondigh voornemen van tquaede te schouwen, ende t'goede te betrachten, vast geloove, hope, liefde, goedertierenheyt, dancbaerheyt, oprechticheyt, lanckmoedicheyt, vergevinge van misdaeden ende wat sulcx meer is van christelycke deughden ende plichten, die te vereyschen van desen aert van menschen, is by nae soo veel als die te eyschen van stocken ende van steenen. Dese lieden, gelijck se niet veel achterdochts en hebben, soo en hebben sy oock soo veel affecten, genegentheden, ende bewegingen des gemoets niet als wij. Met speurt in haer wraekgiericheyt, wellust, eergiericheyt, begeerlyckheyt, ende by nae anders niet. Ick en wil niet seggen wat Godt doen can, die van steenen kinderen Abrahams kan verwecken, maer ick segge wat apparent, alhoewel ick oock niet en wil loochenen, ofte den H. Geest, willende wercken door het suyver gepredickte ende gelooffde woort, als door sijn eigen ende eenigh ordinaris instrument, en soude dan de herten van de menschen al vry wat veranderen, die stockachticheyt vermorwende, ende die wildicheyt wat macker makende. Maer dat is nog soo verre te soecken, gelijck verhaelt is, datter niet van en is te seggen.

Ick en twijffele niet off Ulieden sult niet alleen bedroeft wesen, maer oock verwondert over dit mijn schrijven, nae dat voor desen altijdt andere hope is gegeven, soo by de gene die thuys gecomen sijn, als de gene die van hier geschreven hebben, maer al evenwel het is aldus in der daet ende in de waerheyt, ende ick wete dattet aldus is. Evenwel nochtans en begeere ick mijn schrijven niet volcomelyck gelooft te hebben, indien der yemant meent yet tegen te seggen te hebben met goede grondt ende fondament; maer sonder dat en begeere ick niemants tegenspreken hier in te lijden. Ende dit wil ick Ulieden wel waerschouwen, niet licht te gelooven advysen, die van dese landen comen, want niet alleen de kercke, maer oock de bewiuthebbers worden schandelycken bedroghen met lich-

telyck advysen te gelooven, doordien het veel sijn relaesen van persoonen die hier niet langh en sijn geweest, ofte ten minsten de saecke niet wel en hebben doorsocht, 't sy by faute van oordeel, tsy by faute van neersticheyt ende curieusheyt. Twee dingen doen veel lieden geen rechte advysen ende advertissementen doen van hier; het eene, dat se willen schrijven hier vry wat geweest te sijn ende vry wat gedaen te hebben, ende dat se daer wat eere in stellen. Het andere, dat se meenen lichtelyck ende in corter stondt te connen doorsien ende doorsien te hebben, wat hier omme gaet, hoet hier gestelt is, wat van de saecken is, ende wat men moet doen ofte laeten. Ende inderdaet sy en wetent niet vierdendeel, jae sy sijnder soo blint in als mollen; waerby dan comende een vertrouwentheyt ende stouticheyt om yet te schrijven, soo doen se haere meesters, ofte die boven haer commanderen, ofte oock die elders resideren ende daer se correspondentie mede moeten houden, begaen groote fouten, die dickwils met een cleyntgen niet en sijn te remedieren. In de saken van dese landen steeckt meer als hem ten eersten aensien laet blijcken, ende dat weet men, als men een redelycken tijdt is int landt geweest ende sijn gedachten daerop heeft gescherpt.

Ick hebbetter verscheydene hooren beclaegen, dat se gemeent hebbende terstondt alles te weten ende te verstaen, lichtveerdelyck yet hadden gedaen ofte geschreven, daer wat aen was hangende, ofte clevende; ende dat abuseert seer de gene, die int Vaderlandt sijn, ende lasten ofte commissiën hebben te geven.

Ende hier mede wil ick dese materie besluyten, ende moet eyndelyck oock wat verhaelen van de vrouwen, die onse natie hier heeft. Dese sijn tweederley, want sy sijn off uyt Nederlandt hier gebrocht, off sy sijn in dese landen geboren ende al hier met onse natie getrout. Die uyt Nederlandt sijn gebrocht, segge ick int generael (uytgesondert eenige ses ofte seven die lijdelyck sijn) datse leven een ongeregelt, ontuchtich, ergerlyck leven, tot groote moeyte van de overicheden, ende totte meeste schande ende cleynachtinge van onse natie dieder mach wesen. Ulieden is wel

bekent van wat stoff dat dese borgerye wort opgeleydt, ende wat daer van is te verwachten. Het volgende jaer, meen ick datter een partije naert Vaderlandt sal keeren, haeren tijdt van vijff jaeren uyt wesende, ende wy en sullender niet eens traenen om laeten.

Aengaende de vrouwen van deze natien, die hier met ons volk getrout sijn, ick segge daer van, gelijck ick terstond seyde van de vrouwen die uyt Nederlandt sijn gevoert, te weten, datter 6 off 7 sijn die lijdelyck sijn, maer de reste is sulcken hoop, dat de swarten selve die niet en souden begeeren tot haere vrouwen. Alle wtschietsel, wechloopsel en rapaille, dat is soldaten cost; hoeren die int wilt loopen, dochters die infaem sijn, ofte ten minsten van infaeme ouders gecomen, die staen ons volck aen, omdat de Amboinesen die niet en begeeren, want dat van swarten selve gewilt is, dat en sal geen soldaet crijgen; jae onse soldaeten, connende anders niet crijghen, coopen der lieder slavinnen voor de weerdye van 70 ende meer realen van achten, en maken daer hunne vrouwen van, al hebben ze boelen geweest van een 25 slaeven, twelcke dese swarte natiën niet en souden willen doen om leven off om sterven; waerom sy haer over onse natie niet alleen verwonderen, maer oock die schelden, verachten ende verfoeyen. Jae ick sal Ulieder noch meerder seggen; vele slavinnen en willen niet vry gekocht wesen, om een soldaets vrouwe te sijn, maer blijven liever haer gansche leven slavinnen. Men mochte vragen, wat hier van de oorsaecke is; de oorsaecke is principaelyck, de bovenmaetige ongeregeltheyt, die ongelyck veel grooter is onder onse soldaeten ende scheepsvolk als onder dese swarten.

Dese swarte natie soodanich als se sijn, sy sijn vry wat civyl, geschickt, geregelt ende geordonneert in haer doen ende in haer leven; sy en comen niet droncken thuys, woelende, raesende, tierende, alles over een worpende, alles in roer stellende, de vrouwe slaende, ende uytter huyse jaegende, als ons volck wel doet, waerom oock niemant sijn dochter aen ons volck wil geven, ende de dochters daer oock voor schricken.

Meenen de Bewinthebberen met het schuym van onse natie, ende mettet schuym van dese natie eenige fondamenten van fraeye saken te leggen, soo sijn se bedrogen gants en gaer, in alle wijse, soorte en maniere.

Doch ten langen lesten wil ick eens ophouden van schrijven, verhopende op een ander jaer Ulieden te seynden een discours, belangende de apparentie die der soude sijn, ofte niet sijn, van het Evangelium te verbreyden in eenige van dese landen, daer de Portugysen ofte wy noyt het stuck en hebben besocht. Ick sal mijn beste doen om alles soo grondelyck te vernemen ende te verstaen, als my mogelyck sal wesen.

Derhalven wijse, welgeleerde, Godtsaelige, seer voorsienige blijft Gode bevolen, die Ulieden persoonen wil bewaeren, ende Ulieder dienst segenen; denselffden Godt wil ons oock alhier bywesen, ons behoedende ende tot onsen arbeyt sijn genaede gevende. Amen.

Geschreven op Amboina desen 31[sten] Mey des jaars 1615.

Ende was onderteikent Casparus Wiltensis, Conradi. fr. Evangelii administer.

Gelijktijdige copie.
Rijksarchief.

XVII.

CONDITIEN WAAROP AAN MILITAIREN, DIE HUN TIJD HEBBEN UITGEDIEND, EENIGE VRIJE HANDEL WORDT TOEGESTAAN.

Vrydach den 5 Juny 1615.

Alsoo voor desen, als t'casteel Amboyna byden onsen gewonnen was, by verscheyden admiraels aenden persoonen, die met vrije ingesetenen van dese landen, oft witte vrouwen souden coomen te trouwen, belooft is dat sy naerde exspiratie van haeren verbonden tijt van des Comp^e dienst souden ontslaegen worden, ende eenige, gelimitteerde handelingen soude genieten. Ende gemerckt sulcx oock by de instructie vanden heere Generael toegelaeten wort, soo ist, naer rype deliberatie goet gevonden den voors. gehouden persoonen de handelingen toe, te staen in manieren als volcht:

Eerstelyck enz.

Ende sullen niet vermogen haere kinderen (die sy luyden gehouden sullen wesen in de christelycke religie op te voeden) ten houwelyck te besteden, dan met consent vanden Gouverneur. Welck consent niet verder strecken sal, dan die vande christen religie professie doen, gelijck sy oock haere slaven ende slavinnen sullen soecken te instrueren, ende d'selve niet dan aen christenen vermogen te vercoopen.

Actum opt casteel Amboyna; datum ut supra.

(*get.*) G. Reynst.

Rijksarchief.

XVIII.

Extrackt vuyt eenen brieff geschreven bij den voornoemden Casparus Wiltgiens aen de Classen van Amsterdam int jaer 1616.

Karakter en aard van de Ambonezen geven weinig uitzicht op veel vrucht. De school, reeds driemaal opgericht, gaat telkens weder te niet. Schooldwang is noodig. Zij worden overstelpt met hollandsche schoolboeken, ofschoon er geen uitzicht is, dat het volk die taal ooit zal leeren verstaan, indien het die al kan lezen.

Wijse veel geleerde etc.

Alsoo ick over twee jaren in mijnen particulieren sendbrieff aen D. Casparus van der Heyde hadde geschreven, dat wanneer ick op Amboina qaum ende begonde in een duydelycke tale te predicken, affsnijdende ende verwerpende die inpertinente compositien van Cornelis Aertssoon ende translatien van Fredrick Houtman, die boven dies noch inpertinentelyck wierden gelesen, dat (segge ick) als doen gespuert is geworden een nieuwe allacriteyt by veelen, ende dat verscheydener harten sijn opgeweckt geworden, soo soude het wel van nooden geweest sijn, dat ick die woorden hadde geexcuseert, overmits ontwijffelyck D. Casparus van der Heyden dien brieff int Collegie eens sal voorgelesen hebben, ende den andren broederen eens sal hebben gecommuniceert. Tgeene ick dan tvoorleden jaer hebbe versuymt, dat sal ick nu doen ende seggen, dat ick ben bedroogen geweest ende geabuseert van de Ambonneesen, die ick niet toe en betrouwde, dat in geveynstheyt ende gemaeckt semblant spraken sulcke redenen ende propoosten, die ick niet anders en verstonde als ter goeder trouwen ende meeninge, gelijck voor my daer door bedrogen sijn geweest verscheydene, die int vaderlant wedercomende seyden

gesproocken te hebben met ettelycke van dit volck, ten tijde doen bij onse natie noch geen excercitie van de relygie int maleys en wierd gepleeght, ende wonder wisten te vertellen van den lust, liefde ende affectie der Ambonesen om in de relyge onderwesen te werden. Aldus is het bygecomen; dit volck wanneer se weeten hoe yemant sijn gevoelen is van een saecke, wat men prijst ofte laeckt, item hoorende yemants aenraden ofte ontraeden, alsdan, soo veel als haer mogelijck is, accommodeeren ende formeeren sy haere propoosten naer sijn harte ende gemoet, mette meeste semblant ende gelaet ende gemaeckte verclaringhe van haer harte alse connen ofte geleert hebben; houdende den geck in de mouwe ende gelijck als eenen vullende de cappe. Als ick hier eerst quam ende met verscheydene wat conversatie begon te houden, heeft men my sulcke eerbiedinge ende teeckenen van aengenaemheyt gethoont, datt icker my in verheughde. Als ick begon te spreecken hoe het tot dien tijt toe hadde toegegaen mette excercitie van den Godtsdienst, soo hebben se mijn begin grootelycks gepresen ende verheven, gelijck als my honich om de mond strijckende, met gevouchelycke protestatien, doch sonder dat yemant te laecken, want sy sijn wel wijser dan dat se, buyten merckelycke vijantschap, van yemanden sullen quaet seggen. Ick lache somtijts in mijn selven, als ick aenschouwende seeckre persoonen, dencke op de propoosten dien se my doen hebben gehouden, daer ick bevinde dat sommighe niet eens en weeten wat Jesus, ofte wat Christus is, noch oock soo veel sinnelycheyts niet en hebben dat het begeren te leeren. Ende dit deden se dies te vrymoediger om dat se meenden dat ick corts daerna weder soude vertrecken, want ick en was van Batsjan op Amboina niet gecomen om op Amboina te blijven woonen, maer om, als het ooster mouson soude wayen, te verreysen naer tnieuwe veroverde Solor. Ende dat ick op Amboina voort bleeff quam by, alsoo int jonghste bescheet quam, dat M. van den Broucke ende Peter Wijnantsen op Solor gebracht waren. Dese landen hebbe ick bevonden, dat bestaen in enckel geveynstheyt ende valscheyt; alle op-

rechticheyt ende sinceriteyt isser bijcans vuytgebannen, ende daerom leeren se van jonghheyt aen omgaen met gemaecte propoosten ende gecontrefeyt gelaet ofte gebaer, waermede sy lieden nochtans malcandren niet veel en bedriegen oft en verschalken, want sy en gelooven, noch en betrouwen malcanderen soo veel niet, maer ons (voornamelyck nieuwelingen sijnde) seer dickwils, wel tot haerder groote verwonderinghe dat wy soo slecht sijn. Ick en wil niet seggen dat dese natien constich sijn in dien deele, gants niet, ende oock weete ick soo veel wel van de bedorvene weerelt ende haren handel, dat ick my niet licht wat en late op de mouwen binden, maer dit isset, dat men onder dese lieden op sulcks niet verdacht en is, ende haer voor te slecht ende te oprecht aensiet. Somma, het heeft by my soo veel te wege gebracht, dat ick in dat begintsel schreeff, dat in veelen gespuert werde een nieuwe alacriteyt, ende dat verscheydene harten sijn opgeweckt geworden, my daer in versterckende, dat ick sach dat wat toeloop was tot mijne predicatien, twelck in der daet maer en geschiede vuyt een nieusgiericheyt, ende dies te meer, overmits mijne predicatien vielen van materien, die vry wat aengenaemheyts hebben van selffs. Ten andren moet ick Ul. duydelijcker als het voorleden jaar te kennen geven, dat ick mijn oordeel van tgundt hier te geschieden ofte niet te geschieden staet, gefondeert hebbe niet soo seer op de gelegentheyt van dese natie, ofte opt gunt geschiet is voor desen ende noch is geschiedende, en wel daer op, dat ick meene te deur kennen de nature ende den aert van haer, ende daer vuyt isset principalyck dat ick oordeele wat apparent ofte te verhoopen is ende wat niet, sonder dies en soude ick met sulcken vertrouwentheyt niet schrijven. Hoedanich hare nature is in desen deele, dat hebbe ick tjarent soo redelyck beschreven, waer by ick nu dit noch vouge, dat in haer te speuren is een besondre profaniteyt ende irreligieusheyt, ja soo, dat se selffs van hare duyvelen gheen werck en souden maken om die te dienen, ten waer sy soo van die wierden geplaeght, ende voorts wijs gemaeckt, dat alle tquaet dat

haer overcomt van haer is hercomende. Ick en wil niet seggen, dat men veel goets moet verwachten van menschen nature die gantsch bedorven is, maer nochtans in alle heydensche volckeren en speurt oft en bevint men niet sulcken profaniteyt ende irreligieusheyt, soo weynich wercks ofte weesens makende van den godtsdienst ofte van saecken den godtsdienst betreffende ende aenclevende. Ende dat niemant en meene, dat den aert ende nature licht te verandren is, dat ware een misverstant, want hoe de menschen meer nae de beestachticheyt sijn streckende, hoese trager de nature sullen verandren, ter oorsaecken dat daer is weynich overwegens ende behartigens, met weynich nieusgiericheyt ende curieusheyt om te leeren, als oock weynige bewegingen des gemoets; sonder welcx alles hoe de nature van een volck licht sal verandert worden, dat en can ick niet begrijpen. By dese irreligieusheyt ende proffaniteyt daer comt dit oock ontwijffelyck noch by, dat hare duyvelen haer vuyt het hooft steecken al wat se van ons souden mogen hooren, der welcker seggen (behalven haer dreygen) meer crachts by dit volck heeft als t'onse. Yemandt sal mogelyck hier op seggen, dat de genade ende Geest Godts alle dese dingen can overwinnen ende verbeteren; ick en twijfele daer niet aen, als Godt cracht wil thoonen, maer ick en can in dese landen qualycken gespueren, eenige teeckenen van Godes genade ende Geest; niet alleen en stort hier Godt niet vuyt van sijnen Geest, ofte geeft daer van eenen overvloedigen regen, maer oock en mercke ick qualyck, dat hy eenen soberen dauw laet daelen van boven, om de harten magerlycken mede te besproeyen; den vlouck Godes schijnt ter contrarien over dese natie te wesen, want daer siet men helaes teeckenen genouch van, twelcke te beclagen staet.

Ick come vorder tot de schoole; dese is van dit jaer twee mael te niet geweest ende tweemael by den Gouverneur opgerecht, ende is nu weder ten derden onder de voet, ja sy sal voorts te niet blijven soo den Gouverneur niet en gebruyckt expresse dwanck. Den schoolmeester Gillis Hen-

drikse is onlangs gestorven, maer ten soude aen gheenen schoolmeester gebreken indien der maer ware yet vuyt te rechten. Maer ick verwonder my waerom men sulcken quantiteyt van duytsche boecxkens hier heeft gesonden ende noch is seyndende. Wat salt alsdan sijn, als sy die connen lesen; isser wel yemandt die hoope heeft datser oyt seven woorden van sullen leeren verstaen? De Nederlantsche tale is swaerder immers te leeren als de latijnsche, ende so wy over die te leeren ses of seven jaren soo geoeffent wordende van onse meesters, soo veel grammaticas, dictionaria, phrasiologias etc. hebbende, hoe soude dese jeught sonder dit alles het nederlants soo connen leeren. Met onse soldaten en hebben se oock geen conversatie ende als dat somtijts al eens geschiet soo en spreken se tsamen niet een woort anders als int maleys . . . .

Copie.
Rijksarchief.

XIX.

UIT EEN BRIEF VAN CORNELIS DEDEL 1) AAN BEWINDHEBBERS DER O.-I. COMP.

Sobere staat van het christendom op Amboina. Het is als of God zijnen zegen aan dit land onttrokken heeft.

De Mooren tot het Christendom te willen brengen is vergeefsche moeite, want geen misdaad is bij hen grooter dan de aanneming van het Christendom. Op Java houdt het volk de neus dicht, als het een christen ontmoet. Ook bij uiterlijken vorm ontbreekt het innerlijk leven. Ook voor de school is weinig apparentie; op hoop van Gods zegen moet men echter blijven voortgaan. Wijdloopiger discours hierover laat hij aan meer bevoegden over.

NOFFAQUIA, (Makian.) 6 Aug. 1616.

. . . .

Wat aengaet de christen religie alhyer in Amboina, daervan is voor desen zeer hooch opgegeven by den genen dye alles met een halff ooch menen te door syen. Wel is waer, dat het getal der genen dye de name van Christenen voeren, groot is, maer alsmen zoude examineeren wat kennisse zy van Godt ende van de christen religie hebben, zoo zoude men bevinden, datter zeer weynig sijn, dye met kleyne kennisse van de christen religie connen spreken, ende voor zoo veel ick in den corten tijt, dewelcke ick daer geweest ben, hebbe connen mercken, zal aldaer int stuck van de religie weinich verricht werden. Want in dese natie en is gants geen leersaemheyt, geen begeerte noch yver tot de religie. Zy zijn zeer wel te vreden alse maar mogen visschen ende haer cubons oft hovens gebruycken ende dencken vorders nyet.

---

1) Raad van Indië.

Waert zeker, de christen religie in eenige uyterlicke ceremonien oft godtsdyenst bestont, zoo zoude noch yets te verwachten wesen. Zij dienen oock den duyvel, een yeder de zijne, in zijn huys, den welcken zy offeren, de eerste vruchten harer landen tuys brengen, ende voorts in te gevalle staen. Hy heeft haer zeer in dwang, ende zullen haer wel waehten zonder zijn wille yets te bestaen, uyt vrese van hem te mogen beschadicht worden.

Het schijnt dat Godt Almachtich zijn zegen van dese landen getrocken heeft, ende dat de duyvel in dees quartyeren meer dan in anderen oover de menschen, door de toelatinge des Heeren, groote heerschappye gebruyckt. Het is waerachtich, dat zelffs onder dye van de princypaelste christenen willen wesen, oock gevonden werden, dye haer duyvel noch hebben, den welcken zy nyet en dorven verlaten. De Moren tot de christen religie te brengen is te vergeeffs gearbeyt, want zy zijn te zeer obstinaet, en onder haer en can geen meerder misdaet bedacht worden, dan christen te willen wesen, dye zy oock zonder genade opt alderhoochste straffen,

Ick hebbe verscheyde malen op Java gesyen, dat de Javanen, eenige onser natiën passerende, haer noos toe hyelden. Ende alsmen alschoon dese natie tot eenige kennisse gebracht mochte hebben, zoo zoude altijd een geloovich harte ende verslagen geest ontbreken, want dese natie en zyet zoo verre nyet, zy is op het tegenwoordige, ende dragen geen zorgen voort toecomende, daertoe zy swaerlicken zullen connen gebracht worden.

De schole is geheel vervallen, met weynich apparentie, dat by ons daerinne zonderlinge met vrucht sal gearbeyt worden. De ouders zenden haer kinderen ter schole, nyet uyt luste, maer door vrese ende bedwanck. Zy hebben dye lyever te gebruycken in haer tuynen oft hoven, ende tot het visschen, ende comt haer altemet ongelegen de kinderen aent casteel te laten, als zy in haer hoven, vant casteel gelegen, gaen arbeyden, Wy hebben evenwel ons uyterste devoir daerinne te doen, op hope off Godt Almachtich

zijn zegen daertoe mochte verlenen. Ick zoude hyervan wel wat wytlopiger connen discoureren, dan zal zulcx laten voor den genen, wyens beroepinge eygentlyck is de christen religie in dees quartyeren te planten, dye daervan met meerder kennisse connen spreken.

. . . .

Int fort Mauritius op Noffaquia den 6 Augusti anno XVIC en zestyen.

Dye alle UEd. dyenstwillige dyenaer
Corn. Dedel.

Superscriptie ontbreekt.

Origineel
Rijksarchief.

XX.

RESOLUTIEN DER VERGADERING VAN DE ZEVENTIEN AANGAANDE HET KERKELIJKE.

---

4 Augusti 1616, opt 28e point.

Fol. 339. — Alsoo by de leste brieven, nu gecomen by het Jacht den Groenen Leeuw, wederom seer versocht werden goede eñ ervarene predicanten, sullen alle de Cameren om hooren ende rapport doen van het gene in hun quartieren gevonden hebben.

Op dit poinct gehoort, ende mondelingh rapport ende advys van Hendrick Brouwer, mitsgaders oock gelesen hebbende de schriftelyck advys by de classis van Delff, 1) als oock de remonstrantie by de gecomm. int 29e artykel gestelt, ende ter deser vergaderinge overgegeven. — Is verstaen datmen het voors. advys vande Classis van Delff sal doen copieren, ende dat

---

1) Zie n°. XIII.

alle de Cameren 't selven met hare respective classen sullen communiceren, ende jegens de naeste vergaderinge der selver advys inne brengen, om alsdan daer op, ende opt advys inde voors. remonstrantie gestelt, soodanige naerder resolutie genomen te werden, als tot den meesten dienst vande Compagnie bevonden sal werden te behooren, ende dat middelertijt eenige bequame predicanten voorcomende, de Camer die deselve sullen voorcomen, daervan aen de andere Cameren advys sullen geven, ende dat alle de Cameren naer eenige bequame persoonen uyt sullen sien.

19 October 1616, opt 15e point.

Fol. 368. — In de laeste vergaderinge, volgens het 28e poinct, was de gecommitteerde gerecommandeert de copie vande predicanten der classe van Delff aende classe daer yder Camer haer residentie hadde te communiceren, om te deser vergaderinge rapport te doen, wat daerinne is gepasseert, ende wat persoonen hun souden mogen hebben gepresenteert tot de bedieninge vant voors. ampt.

By rapport vande gecommitteerde vande respective Cameren verstaen sijnde de cleyne stoffe, dieder gevonden wort tot bequame predicanten, is goetgevonden datmen in alle de Cameren debvoir sal doen, om alsnoch eenige bequame persoonen, t'sy predicanten, ofte sieckentroosters tot de tegenwoordige schepen te crijgen, ende dat by die van de Camer van Amsterdam een particuliere instructie voorde predicanten uyt d'overgegeven remonstrantien vande classen gestelt sal worden, om aen alle de Cameren over te senden. Datmen voorts een project tot het formeeren van een collegie voor de studenten, om tot predicanten voor d'Indien op te voeden, sal stellen, omme, 't selven by de respective cameren ende classen gevisiteert sijnde, voorts aan de H. M. Heeren Staten overgelevert te werden, ende alsoo tot oprichtinge vant voors. Collegie, onder de Ho Mo Heeren Staten authoriteyt te mogen geraecken.

XXI.

EXTRACTEN UIT HET RESOLUTIEBOEK VAN AMBOINA.

Maatregelen tegen dronkenschap. Beteugeling van de Mooren. Plaatsing van krankenbezoekers en predikanten.

9 January 1617.

Alsoo by lange ervarentheyt bevonden wert, dat de hollandsche vrouwen haer erneeren met arack te branden ende volck te setten, de welcke droncken sijnde, dagelycks insolentien ende moedwillicheyt bedrijven, soo jegens hare overicheeden, als jegens de inwoonderen van de lande; alle welcke saecken sijn, streckende tot disreputatie ende prejuditie van de Comp. ende onse natie, ende alle de gehouden 1) op Pouleway, seer goeden diensten souden connen doen int plucken van nooten, te meer aldaer geenen dranck en is te becomen. Soo is geresolveert ende goet gevonden, dat alle getroude hollandsche vrouwen met den eersten derwaerts gaende scheepen sullen vertrecken.

Aldus gedaen ende gearresteert int casteel Amboina 9 Jan. 1617.

(get.) Steven van der Hagen, Jasper Janss. de jonge, Adriaen Bloemaerts, Harman van Speult.

24 July 1617.

. . . .

Mede, dat men niet en sal toelaeten dat in de voors. ons eylanden 2) eenige moorse papen ofte andere mooren, ter plaetse daer onse christenen woonen, sich haer sullen vermeugen daarby te comen woonen, in gevalle sy voor den laest gemaeckten pais niet en hebben gewoont. Het welcke geschiet om de voors. onse eylanden in ruste ende principaelyck tot verbreydinge des begonnen chr. gelooffs, dat door de vermenginge der voornoemde mooren

---

1) Gehuwden.

2) De Uliassers.

soude verhindert werden. Ten welcken eynde Willem Dirksz. Duercant, sieckentrooster, derwaerts wert gesonden, omme met de gevoegelyckste middelen doenlyck de voors. onse inwoonderen te instrueeren ende te onderwijsen tot het volcomen chr. geloove, ende voor eerst procureeren, dat de lieden ende kinderen aldaer mogen gedopteert werden.

(get.) Steven van der Haghen, Harman van Speult, Steven Coteels, Gilles van Hattem.

28 Sept. 1617.

Alsoo door het mondelinck rapport van Gerrit Westerman, (wesende den persoon van onsentwegen inde eylanden is residerende) verstaen, dat op Nousselao een bandanese paep is gecomen metter woon, die welcken alreede veel van onse onderdanen tot het moorse gelove heeft getrocken, ende noch dagelycx is arbeydende omme meer der selver tot haer te trecken, onaengesien hem het selve voor desen is verboden, ende de hooffden der selver plaetse van Nousselao belast hem van daer te doen vertrecken, daer inne eenige der selver, die alreede moors sijn geworden, onwillich ende wederspannich sijn geworden ende hem jegens ons geboth gehouden. Het welcke de Mooren volgens de oude ende nieuwe contracten niet en vermogen, alsoo aldaer wel expresselicken in vervaet staet, dat de Mooren de Christenen in hare religie met vreede ends ongemolesteert sullen laeten, ende de Christenen de Mooren van gelijcken, sodat men van weder sijden door geenigen middelen den eenen den anderen soecken te ontrecken.

Van gelijcken hebben meede verstaen van de voors. Westerman, datter op Sorresorry oock een moorse schoolmeester soude gecomen sijn van Ihamau, die de luyden aldaer in de moorse wet is instrueerende; het welck alles, als vooren verhaelt, recht strijdich is jegens de contracten ende tot geenen andere fynen tendeerende, als tot verminderinge des alreede begonnen chr. gelooffs onser onderdaenen, ende den eenigen middel waer door dese omleggende mooren ons soecken van de voors. onse eylanden te vervremden ende onder haer gehoorsaemheyt te trecken,

als weetende hoe veele ons aen de selver geleghen is, soo om de toevoer van vivres, als om de groote apparentie van quantiteyt van nagelen, die aldaer nu mettertyt sullen vallen, door de groote aenplantinge van nagelboomen, by de voors. onderdanen gedaen door onse instigatie. Het welcke alles by de heer Admirael en Raeden rijpelyck overwogen sijnde, bevinden dese saecken te sijn van seer dangereuse consequentie. In vougen dat de Comp. eerlanck door dese begoste procedure haer souden vinden gefrustreert van dese onse landen, vassalen ende vruchten, die daervan staen te verwachten, dat in alle manieren en dient geprecaveert. Soo is eenstemmich goetgevonden ende geresolveert, dat aengesien ons jegenwoordich de middelen gebreecken omme de selve mooren met gewelt te straffen, datmen tot dien eynde met een finesse door Westerman de paep van Nousselao sal maecken hier te crijgen, datmen presumeert nu gevoechlyck sal connen geschieden, overmits de hooffden van Nousselao ende Sorysorry over seker verschil tusschen hunlieden geresen, hier over een maend sullen coomen. Ende oft geviel dat desen aenslach ons quam te failleeren met den paep, dat die schrupeleus ware en niet en dorste coomen, soo souden wij ons als dan in sulcken gevalle noch connen valleeren van de hoofden der selver plaetsen, die hun meede grootelycks hebben vergrepen met het geboth der princen van Hollandt niet naer gecomen te hebben, welcker saecke als dan in naerder deliberatie sal genomen werden. Ende aengaende den schoolmeester is goet gevonden (om reedenen) dat men daermeede sal surceeren totdat men gesien sal hebben hoe sich dese saecke met den paep sal toedragen.

Aldus gearresteert int Casteel Amboina; datum 28 Sep. 1617, (get,) Steven van der Hagen, Harman Spenlt.

12 Maart 1618.

. . . .

Is meede goetgevonden Jan Jansz van Heusden, sieckentrooster, tot nochtoe alhier gelegen hebbende, mede naer

Banda te neemen, omme aldaer op het eene ofte andere schip ofte fort gebruyckt te werden, also weynich deligentie gedaen heeft in de malaise tale, daermede nochtans de meeste vruchten onder de inwoonders alhier te doen is.

Willem Dirxs. Duercant van Woerden, mede sieckentrooster, sal voortaen sijne residentie houden op Hitto ende aldaer sochtent ende avont het gebet voort volck ende Sondachs een vermaninge doen, als meede Combelle, soo wanneer sulcx hem vanden Gouverneur, ofte Luytenant-Gouverneur, ofte Overicheyt alhier belast sal werden, so om goede vruchten ende stichtingen onder het volck aldaer te geeven, als meede omme mettertijt de malaise taele beeter te leeren, om schier ofte morgen bequaem te sijn ende gebruyckt te mogen werden omme onder de inwoonderen eenige vruchten te doen, daer hem sulcx vande Overicheyt sal belast werden.

Sebastianus Danckaert, predikant, sal alhier aent casteel sijne dienste, gelijck hy tot noch toe gedaen heeft, waernemen, als meede, so wanneer sulcx sonder verlett geschieden moet, des ochtens ende avonts gebeeden waernemen.

Actum int Casteel Amboina. Maendach 12 Maert a° 1618. HARMAN VAN SPEULT, JAN ROGIERS, JAN WILLEMSS. DYCK, CLAES GERRITSS.

Rijks-Archief.

XXII.

DE ADMIRAAL STEVEN VAN DER HAGHEN, GOUVERNEUR VAN AMBOINA, AAN BEWINDHEBBERS.

Hij komt op tegen de kwade geruchten, die Wiltens omtrent Amboina heeft verspreid, dat er geen hoop was op hun bekeering tot het Christendom; de Portugesen oordeelden daarover reeds anders. Wiltens vergeet, dat heidenen te bekeeren zijn tijd moet hebben. Zijn wispelturig karakter maakt hem voor dat werk ongeschikt. Vereischten voor iemand, die dat werk ter hand neemt.

AMBOINA, 26 Mei 1617.

. . . .

Tware te wenschen, dat Gasparus 1) hem also niet en had laten gebruicken voor een tollick ende postpeert, dravende sijn meesten tijt over berch en dal, maer sijn kercke, die hem bevolen was, hadde waer genomen, so en ware t' christendom hier so niet vervallen, ende so veel opspraken niet hebben, als hy nu doet; want hy van witten en swarten seer onbemint is. Nimant in Amboina hout yets van hem als den Gouverneur Block Martensz., wiens raadt hy geweest is, daer door t' spit was inde assche gewendt. Ende hem so onbemint ende in den haet vindende, moet niet wat quaet schriven ende seggen vande Ambonesen, te weeten datse elck een Yto ofte duyvel hebben, diese aenbidden ende eere bewesen, ende geen hope is tot hare bekeringe. t Selve hebbe ick, doen Amboina by ons geconquesteert was, vande Portugesen oock wel horen seggen, datse den duivel noch gehoorsamen gelijck heidenen, maer dattet veel was afgecomen ende goede hope was, dat de Ambonesen met die omliggende eylanders

1) Wiltens.

goede christenen souden worden. Maer gelijck als Gasparus niet veel voor dese reise met heidenen verkeert heeft, meent, dat die menschen terstont als oude christenen behoren te wesen, die van langer hant gefondeert sijn, — maer heidenen te bekeren moet tijt hebben; men moet also den moet daer mede niet verloren geven. Maer Gasparus is te wispeltuirich ende lichtvaerdich, die alle maenden wel sou willen van plaetse veranderen. Hy en hadde niet lang in Amboina geweest, dat hy aen ons versocht naer Japon ofte na de custe van Coromandel te gaen, menende daer meer vruchten soude doen. Maer waer die man sal comen sal even veel sijn, want en heeft geen sin in sijn ampt. De gene, die eenige vruchten onder de Heidenen ofte Moren sullen doen, moeten stille, degelycke, godtvruchtige mannen wesen, die met goede exempelen, duechdelick ende vreetsaem van leven die menschen voor gaen, ende niet wispeltuirich, noch lichtvaerdich, van ongebonden leven, die overal met de neuse willen by wesen; sulcx ist tgene daer dese menschen op sien ende niet op groote geleertheit.

. . . .

Ed. erntfeste enz. naer mijne groetenisse bidde den Heer der heeren UE. te willen mainteneren in langduirige gesontheit ende prospere regeeringe, tot verbreidinge van Godes heilige woort, ende profijt van de O.-I. Compaignie.

Geschreven in ons Casteel van Amboina desen 26en Meye a° 1617.

UE. dienstwilligen,
STEVEN VAN DER HAGHEN.

Origineel
Rijks-Archief.

XXIII.

STEVEN VAN DER HAGHEN, GOUVERNEUR VAN AMBOINA, AAN BEWINDHEBBERS DER O.-I. COMP.

Op de Uliassers is een ziekentrooster gelegd om het christendom uit te breiden. Hij gaat van eiland tot eiland en van dorp tot dorp om te onderwijzen en de kinderen te doopen, wat sedert den tijd der Portugesen niet is geschied. Amboina heeft behoefte aan goede leeraars die niet ontstichten; er is nu slechts een ziekentrooster. Wiltens is naar Poelo-Ay verplaatst; het is te hopen, dat hij aldaar wat meer zal uitrichten dan op Amboina, alwaar hij met zijne lange maleische preeken de menschen uit de kerk heeft gejaagd. Het ware te wenschen, dat er eene kweekschool bestond om predikanten te vormen, die niet naar het vaderland zouden hunkeren. Als er niet meer gedaan wordt, zullen de Amboinezen weder even heidensch worden als voor de komst der Portugezen. Zij prijzen den ijver der portugesche padres, die zich bij hun werk hielden en niet als woudapen rondrenden.

Amboina, 14 Augustus 1617.

. . . .

t Voorleden jaer 1616 is aldaer 1) een sargeant met twee ofte drye soldaeten geleyt, die last ende bevel heeft aldaer geen Moren ofte moorsche papen te laten comen wonen onder de Christenen, voorder op alles wel te letten; ende hebbe daer nu oock een sieckentrooster gesonden, genaempt Willem Dircks. Duircant, om die inwoonders te leeren ende instrueren int christen geloove, ende die luyden met hare kinderen te doopen. Welcken voors. Duircant vande eylanden by my gecomen is, te kennen gevende, dat hy in de tijt van ontrent twee maenden 160 jongers ende meiskens ende kinderen, op één plaetse gedoopt hadde, ende is den 25 Julio 1617 wederom derwarts gesonden, ende vant eene eylandt aent andere gegaen,

---

1) Op de Uliassers.

als vant eene dorp int andere, om de menschen te leeren ende onderwijsen ende hare kinderen te doopen, t' welcke van den tijt af, dat de Portugisen verdreven sijn niet en is geschiet, noch niet na om gesien is, Godt betert; alsoo dat Amboina schort degelicke, godtvruchtige leeraers oft predicanten, maer geene lichtvardige, die de menschen ontstichten; sonder die en sal men niet wt rechten. UEd. gelieve daer op te letten, datter goede leeraers in Ambona mogen gesonden werden, want en hebben daer predicant noch schoolmeester, en tis al over de twee jaren, dat mer geen schole heeft gehouwen. Hier is maer eenen sieckentrooster, dwelck een ambachs man is, die int Casteel voorleest. Gasparus is nu in Banda op Pulo Way; of hy daer wat meer wtrechten sal, dat salmen hooren; want sulcke predicanten en dienen in Ambona niet. t Scheen dat hy wonder wt rechten soude met sijn maleische predicatien, maer daer mede is al tvolck wt de kercke verjacht, want en quamen niet meer de predicatie aen hooren, seggende datse niet en verstonden, ende daer twee uren te sitten nahooren, dat haer den tijt te lanck viel. Dese inwoonders en behoeftmen maer de gebeden te leeren en t'instrueren int christen geloof door eenige corte vermaningen, datse begripen ende verstaen connen, ende voorder niet. t' Ware te wenschen, dat hier een schole waer, daer de jeucht van dese natie mochten studeren om predicanten daer van te focken; die souden in dese spraken vast weesen ende althoos int landt blijven ende niet soucken wederom naer Hollant te varen, gelijck onse sieckentroosters ende predicanten, die alsse wat spracke geleert hebben, om eenige vruchten te doen, is hun tijt geexpireert ende varen weder heen, ende de arme menschen hier te lande blijven ongeleert. De oude, die van de Poortegisen onderweesen ende geinstrueert waren, sijn meest al doot, ende de jongen weten nieuwers van. By aldien daer niet anders om gedaen en wert, sullen eer weynich jaren weder om soo heydens wesen alsse waren eer de Portegisen int lant quamen. t Is al de Portegisen padres diese prisen, dat

sulcken godtvruchtige mannen waren, die soo sorge droegen ende arbeiden om de Ambonesen ende eylanders te leeren, haer niet ontsagen vant eene eylandt aent ander, ende vant eene dorp aent ander te gaen, en de altoos nuchteren; die men niet en behoefden te soeken in maltyden, in dansen, ofte te paerde te loopen runnen als woutapen, maer haer met geene andre saeken en becommerden als met haer kercken dienst waer te nemen, de menschen te onderrechten, de sieken te visiteren ende te troosten, den armen, daer gebreck ware, te assisteren ende by te staen vant gene datse hadden; sy wetent noch soo levendich te verhalen gelick of sy t noch sagen.

Hiermede hebben UEd. genoch te verstaen (gegeven) hoe dat het met de Kercken ende met het Christendom van Ambona staat.

. . . .

Geschroven int Casteel van Ambona den 14[en] a. 1617.

UEd. dienstwillige
STEVEN VAN DE HAGHEN.

Superscriptie.

Ed. Erentfeste, Achtbare, wijse, voorsienige ende seer discrete Heeren, de Heeren Bewinthebbers der gen. geoctroieerde O. I. C. der camere Amsterdam.

Origineel
Rijksarchief.

XXIV.

UIT BRIEF VAN ADR. BLOCQ AAN STEVEN VAN DER HAGHEN.

Waarschuwing tegen het lichtvaardig doopen en christenmaken, waarmede weinig eer is in te leggen. Hij is door v. d. Haghen lichtvaardig beklad en verdedigt zich daartegen. Hij oordeelt gunstiger over Wiltens en keurt zijne verplaatsing af. V. d. Haghen moest krachtiger tegen de Mooren optreden; dit belooft meer vrucht, dan christianiseren zonder voorafgaand onderwijs. Men moest hollandsche jongens naar Amboina zenden en het hollandsche invoeren.

BANTAM, 6 Nov. 1617.

Aan
de Heer admirael Steven van der Hage,
Gouverneur in Amboina.

Erntfeste achtbare wijse voorsienige Heer.

UEdele vermaent, dat Willem Dircxz Duircant, voorleser, in Uliasser gedoopt heeft omtrent 160 kinderen oft jongers 1); my duinct dat dit wat te seer gehaest is, want doen ick desen man in Uliasser brachte was mijn intentie, dat hy hem int huys van den sargeant Westerman eerst soude benaerstigen om de maleysche tale te leeren, ende daer inne wat geoeffent sijnde, die rouwe naem-christenen oft barbaren ende heydenen, gelijcx se inder daet sijn, wat te leeren, ende onderwijsen in de voornaemste articulen onses christelycken gelooffs, ende wat den doop beduydt, ende soo voorts, om, soo veele als mogelycke is, met eenich fondament ende waerdichheyt onder dese lieden den H. Doop te administreren, ende het heylige den honden niet te geven, maer, gelijck onse Heere Jesus Christus geboden heeft sijne apostelen te gaen leeren ende doopen etc. De leere moeste dan voorgaen, anders sal dit christenmaken weynich smaecx

1) Zie den vorigen brief.

hebben in ons landt, daer ons oock weynich eere van sal gegeven werden. Ick meene, ick met UEdele hiervan voor mijn vertreck al vry wat veel, soo nu en dan, hebbe gesproken. Nochtans sie ende bespeure ick UEdele van t'Christendom in Amboina wat anders gevoelt als ick tot noch toe gemeent hebbe; want my en is in Amboina noyt geseyt, dat ick oorsaecke soude sijn, dat de religie, ende Godts dienst aldaer soo is vervallen, gelyck UEdele nu aen de Heer President Coen heeft geschreven, ende ick laete my voorstaen dat UEdele aan de Heeren meesters in Uwe brieven daer van oock mentie sal hebben gemaeckt. Twelcke my niet alleen toebrenght groóte verwonderinge, maer my oock al wat ontstelt heeft, te verstaen dat soo ouden ende ervaren man, my soo lichtveerdich beclad met een saecke, die ick met weynich woorden geheel anders, ja contrarie can doen blijken, UEdele selffs daer van te wesen oorsake, so men verstaet datter iets vervallen is. Want als my daer van iets voorcomt, en sal ick maer te antwoorden hebben, dat in de tijt als ick in Amboina in t'Gouvernement quam, geen schole en vonde, ende dat in de kercke werden by Casparus Wiltens, predicant, des sondaeghs gelesen, gesongen, gepredict, gedoopt etc. ende is achtervolcht. Oock is by my de schoole weder op gerecht, die verscheyden malen deur sieckte van den schoolmeester is te niet geraect, ende nu eenigen tijt te niet gebleven deur t' sterven van een schoolmeester. De predicatien zijn gestadich gedaen, tot dat D. Casparus deur siecten ende swacheyt, het predicken heeft moeten staken. Dit can ick met witte ende swarte in Amboina, off gelyck men seyt met al de werelt doen blijcken. Dat UEdele en de Heer Gouverneur Jasper Janszoon in Amboina comende, den voorsegden Casparus sieckelyck gevonden hebt, ende geordonneert te gaen naer Pouleway in Banda en heeft men niemant te vragen, maer UEdele weet dat sulx waer is; soo dat UEdele den eenigen predicant van Amboina, ja den eenigen die in Indien in de maleysche tale can predicken, ende van de eenige plaetse daer men gewoon

is int maleys predicatie te hooren, geordonneert hebt te vertrecken ende te gaen op Pouleway, daer alles noch rou was, tvolck nauwelyx wel gehuyst ende geseten waren, ende alsoo is het gecomen, dat de Amboinesen nu moeten derven t'gehoor van de maleysche predicatien. Hier op is noch gevolght dat UEdele verscheyden malen aengesproken en van my vermaent is, dat de Mooren van Rossenine hadden gemaect een mosquyt oft moorsche kercke, jegens verbodt van de Gouverneur, ende dat sulcx meermalen was geschiet, maer by ons affgesmeten off verbrandt, sulcx ick nu oock soude hebben gedaen. En hadde UEdele op Amboina niet geweest, dien ick het eerst hadde willen voordragen, UEdele is wel indachtich wat antwoort ick van UEdele hier op creegh, te weten eerst, dat men wat soude wachten, ende daer nae, dat UEdele sulcx geensins en wilde toestaen, maer dat UEdele de Mooren int veroveren van Amboina vrijheyt van religie hadde toegeseyt, Ende niet jegenstaende ick repliceerde, dat de Mooren noyt in haer gelooff en waren gedwongen, maer wel in hare huysen Godt op hare wijse mochten dienen ende haer noyt een kercke was geconsenteert by t' casteel off op haer landt, maer wel op Hyttoe, Louhoe, Cambello ende elders, daer wy niet en hadden te gebieden, evenwel de kercke van Rossenine moest blijven staen. Voorder wert my vertelt van de geene die na my uyt Amboina comen, ende ick twijffele als ick met de joncke naer Bouro soude gaen, daer van oock yets gesien te hebben, dat die van Wackelien (die wat naerder de strandt sijn comen woonen) oock een mosquit hebben gemaect, die het oock (als mede de naem van Christenen voerende) altijt is verboden, maar die van Larico is altijt eene kercke vergunt geweest, omdat se by de Portugesen tijt eenen gehadt hebben. Nu is er ook eene te Wackesien, Alan ende Lilleboy sullen seeckerlyck volgen, indien UEdele hem hier jegens niet en seth, ende dat sal al comen van de sijde van Hyttoe, ende princepalycke van capiteyn Hyttoe, die over al den belhamel, ende lijsken-al-bedrijff is; de welcke op het goet vertrouwen, dat hy heeft op

UEdele goedicheyt, gunste ende faveur (die UEdele mijns beduncken heur te veel bewijst) niet en sal na laten alles by de handt te nemen tgeene hem in den sin compt, t'onser vercleyninge, ende desreputatie, Dit volck en rust niet; een vinger hebbende, tasten sy terstondt na de geheele handt. Ick hebbe op mijn vertreck wt Amboina verclaert hoe qualycken ick te vreden was, verstaende dat men sonder my eens daer over aen te spreken, den vremdelingen, die somtijts voor eenige maenden, somtijts voor een jaer ende oock wel langer residentie op Hyttoe, Loehoe ende Cambello houden, op Hyttoe geconsenteert was de nagelen te betalen, die door mijn ordre dese vremdelingen waren affgenomen. UEdele gaf my hierop antwoorde, dat de luyden ongelijck geschiede, maer naerder bericht sijnde, seyde UEdele dat voor dese reyse de betalingen van de affgenomen nagelen was geconsenteert, ende dat zulcx niet meer en soude geschieden. Hier by en was my noch geen contentement gegeven, van dat sonder my aen te spreecken, dese betalinge was geconsenteert, maer dat sal ick wel overcomen, ende settent by tgeene meer in Amboina by Rade van Indien, ende Commissarissen tot lesie van den Gouverneur is gedaen, ende by de hand genomen. UEdele ondertusschen radende, vermanende ende biddende, dat alle devoir wert gedaen omme te verhinderen het verduysteren ende tvervoeren van de nagelen ende dat de Mooren met haere papen blijven daer se thuys hooren, ende niet comen op de dorpen die onder t'casteel staen, off UEdele en sal niet veel meer eere behalen met my verlost te hebben, als behaelt heeft den Gouverneur Jasper Janszoon met het verlossen van de Gouverneur Houtman. Wat vercleyninghe van onse authoriteyt onder onse onderdanen, vermeerderinge van Mooren, stouticheyt ende moet willigheyt van de geene die het contract van de nagelen moesten onderhouden, ende voorts het meerder vervoeren van de nagelen dese verlossinge toebrachte, is veelen soo wel bekent, dat ick daer van geen beschrijvinge en behoeve te doen. Ick en twijffele niet, ofte dit mijn schrijvens, al ist dat het UEdele al wat sal

offenceren, UEdele nochtans in meerder bedencken sal brengen, om wel op Uwe hoede te wesen. Ende ick sal hier noch wat byvoegen, te weten: dat UEdele in aller manieren, meer moet waken, arbeyden ende besorght wesen, over tverhinderen dat de Mooren niet meer aenwassen, ende toe nemen in getale, dan dat UEdele hem selven voeden soude met hoope van grooter vrucht te deen, in het voortplanten van het christen geloove. Het is in alle manieren noodich, dat de predicatie in Amboina voor de inwoonders werde gecontinueert, ende te bidden, dat de Heere hier toe sijnen segen wil verlenen. Dat het volck in Amboina niet alleen gantsch geenen smaeck in saecken van religie en hebben, maer oock boven maeten traech ende unlustich sijn te comen tot het gehoor van Godes woort, ende dat se walgen van de geene die haer comt besoecken, om haer wat te leeren ende te onderwijsen, hebbe ick meer als te veel ondervonden, ja soo, dat indien Godt de Heere niet extraordinarie en will wercken, ende als van steenen kinderen Abrahams verwecken, te duchten is, datter immermeer yets sonderlinghs sal verricht worden. Om haer ende hare kinderen te laten doopen. sijn se geheel willich, ende men soude in weynich dagen alle de Amboinesen wel doopen, meer in veel dagen geen eenen goeden Christen maken, overmits, gelyck ick geseyt hebbe, sy lieden een affkeer hebben van den geenen die haer comt leeren, Ondertusschen en moeten wy niet stille wesen, maer de predicatie int malays voor de oude doen continueren, ende sien off men met het weder oprechten van de schoole, in de kinderen wat goets can verrichten. Maar men moeste de kinderen leeren de Nederlantsche tale, soo en sullen ons noch predicanten, schoolmeesters noch boecken gebreecken, gelyck tot noch toe geschiet is. Ick hebbe van eenige onser predicanten gehoort, dattet swaer soude vallen voor de Indianen onse tale te leeren; maer wy hebben nu anders gesien; op Jaccatra sijn meest alle de kinderen ende jongers, gecomen met het schip Westfrieslandt, daerby oock sijn eenige veroverde swarten, jongers ende kinderen, die tsamen onder Mr. Jan van den

Brouck school gaen, ende leeren soo wel lesen, schrijven, de psalmen singen, de swarte soowel als de witten, dat het te verwonderen is, ende insonderheyt, dat de swarte kinderen in een duyts boeck soo perfect lesen. Ick en hadde dit soo haest niet gemerct off hebbe den president alhier ende de Heer Generaal tsijner comste voorgedragen, dat dese kinderen, schoolmeester en predicanten tsamen, naar Amboina behooren gesonden te werden, daer men dese school met een Amboinese kinderen can verstercken; dat het oock niet quaet soude wesen dat de Heeren Meesters jaarlycx 30, 40 ofte 50 kinderen uyt ons land naer Amboina lieten gaen om alsoo van witten ende swarten van de Christenreligie een goet fondament te leggen, om gestadich daer op te bouwen; van soodannich stoff soude men oock een goede colonie metter tijt connen stichten, beter als van de geene die den gelimiteerden vrijen handel wert vergunt; allen twelcke ick tmijner comste int vaderlandt (die Godt wil geven) de Heeren Meesters breeder hoope voor te dragen; en UEdele sal uyt de brieven van den Heer Generael wel verstaen wat sijn Edele meyninge in dese saecke is te doen . . .

. . . .

. . . .

Hiermede

Erntfeste, achtbare, wijse, voorsienige Heere ick UEdele toewensche eenen voorspoedige regieringe, ende langdurige gesontheyt.

Geschreven voor Bantam desen 6[en] November A°. 1717.

was onderteykent
ADRIAEN BLOCK MAERTSZ.

Copie
Rijks-Archief

XXV.

DE ADMIRAAL STEVEN VAN DER HAGHEN AAN BEWINDHEBBERS DER O.-I. COMP. TE AMSTERDAM.

De godsdienstige toestand is verbeterd. Komst van Danckaerts, van wien goede verwachting is. Behoefte aan meer leeraren en krankbezoekers; godsvrucht en goede zeden doen meer nut dan groote geleerdheid; gaan beiden te zamen, zooveel te beter.

POELO-AY, 6 Mei 1618.

Belangende den godtsdienst ende scholen in Amboina, is Godt loff weder florerende. Wy hebben van Bantam vercregen een fijn jonckman tot een predicant, genaempt Sebastianus Danckert, daer wy seer goet contentement aff hebben. Wil hy soo voort als hy begonnen heeft, sal de saecke int stuck van de religie in Ambona wel gaen, ende met den scholmeester salt oock wel sijn. Wy meenen neffens hem te gebruicken den quant, die Houtman int lant bracht voor sijn dienaer, den welcken met den heer Generael in Banda gecomen is, ende is een seer fijn jonckman van goeden aert; weder in Ambona comende sal daer toe gebruict werden.

In Ambona souden wel vier leeraers van nooden wesen, want een predicant met een siekentrooster en connent niet wel waer nemen, want daer moeten twee aent Casteel weesen ende twee op de Liassersche eylanden, als op de boven dorpen te gaen, anders ist geschapen in platse vant christendom te vermerderen, dattet deminueeren sal, gelijck alst tot desen dach is geschiet.

De siekentroosters die u Ed. voor Ambona begeeren aen te nemen, dattet doch vooral degelicke, nuchtere, godvreesende, yverige mannen mogen wesen, verre van lichtveerdicheit ende van den dranck besmet te wesen. De

groote geleertheit en is hier soo seer noodich niet, als goet oprecht leven; dat ist meest daer dese inwoonders op sien, maer isser geleertheit by, soo ist soo veel te beter, want soo haest alle sien datse niet en leven nae haer luyden leere, soo en achtense sulcke predicanten ofte siecken-troosters niet, ende blijven wt de kercke . . . .

. . . .

Erntfesten enz. Bewindh. der gen. O. I. C. van de Camer Amsterdam, naer groetenisse ende bescherminge den alder Hoochsten bevolen, die UE. verleene goeden raedt, wijsheit ende verstant, op dattet werck van dese Indies wel beleit mach werden tot voort breidinge van Godes heilige Woort ende salicheit der Heidenen.

Geschreven op Pouloway desen 6en May 1618.

Door v. d. Haghen
onderteekende copie.

Rijksarchief.

XXVI.

HERMAN VAN SPEULT, LIEUTENANT-GOUVERNEUR VAN AMBOINA, AAN BEWINDHEBBERS DER O.-I. COMP. TER KAMER AMSTERDAM.

Vroeger is wel wat te breed opgegeven van de Amboinesche Christenen, die in het geheim nog den duivel dienen. Zij komen wel ter kerk, doch minder uit ijver, dan uit dwang en om de boete te ontloopen op het wegblijven gesteld.

Danckaarts vordert goed in het maleisch. De schoolmeester Anthonissen geeft goede verwachting; invoering van het hollandsch preferent boven het maleisch.

Het zou beter zijn aanzienlijke jongelingen ter opvoeding naar Nederland te zenden, want de predicanten zijn of onwillig het maleisch te leeren, of hun diensttijd is om tegen dat zij het kennen; ook zijn allen niet even stichtelijk. Ongunstig oordeel over het levensgedrag van de hollandsche gehuwden, zoo mannen als vrouwen.

AMBOINA, 4 Juny 1618.

. . . .

Belangende den stant der kercken ofte augmentatie der christelycke religie, daermen voor deesen seer wijt ende breet van opgegeven heeft en bevinden inder daet so groot niet. Dit volck alhier, alhoewel sy haer christenen laten noemen, so eeren sy nochtans evenwel heymelyck den duyvel, bevestigende hun gelove met spek te eten. Het is wel so, datter des sondaechs een goet deel ter kercken compt, dan die coemen meer wt bedwanct als wt yver, also der een pene van een quart real van achten op staet, die des sondaechs niet ter kercken en compt, daer de merinho van de kerck op past. Domine Danckaert, predicant, hier gecomen met het schip Hooren, neempt seer aen in de maleische tael, soo dat eer lanck capabel sal sijn omme

vermaeningen te doen int maleys. Hoope yets vruchtbaers sal verrichten so hy by sijnne tot noch toe begoste proceduiren persevereert. Mede is hier gecoemen eenen Thieleman Anthonissen voor schoolmeester, dat schijnt mede een zeer senceer ende bequaam persoon te wesen, van wiens goede diligentie hoope yets vruchtbaars sal sijn te verwachten, soo hy daer by continueerd. Hij leert de kinderen in duyts, dat mijns oordeels beter is als int maleys, overmits de maleysche spraecke alhier by hem selven seer arm is, ende veel beter den rechten gront ofte de fondamenten der chr. religie in onse taele soude connen onderricht werden, als wel in de maleyse. Dan mijns oordeels soude beter weesen dat men eenighe der principaelen haere kinderen naert vaderlant sont, ende aldaer wel in de teologie liet studeeren ende deselve daer in wel gefondeert sijnde, dat men als dan deselve wederomme herrewaerts sont met een redelycke gagie van 16 of 20 fl. die als dan de inwoonderen in haere taele volcomentlyck souden connen onderrichten ende ongetwijffeld yets vruchtbaers verrichten door lanckheyt van tijden. Want jegens die tijt dat onse domines al de maleysche spraecke geleert hebben, die den meesten deel nog niet willen leeren, soo is haeren tijt wt, en dan gaen sy wederomme naer huys toe, ende ten anderen so en sijnder sommighe oock niet seer stichtelijck van leven, begeven hun tot droncken drincken, ende anders, als ons voor deesen hier al is wedervaeren.

Van alle de nederlandse getroude met hollandse vrouwen en sijnder van den eersten aff tot nu toe niet meer als twee kinderen int leven gebleven, dat, mijns bedunckens sijnnen oorspronck neemt, overmits so wel de vrouw als de mans haer begeven tot droncken drincken; geven dan de jonge kinderen mede al van den stercken dranck, hetwelcke dat jong ende teere gedermte dickmaels so niet en kan verdragen. Mede so leyden den meesten deel onser hollantse vrouwen een seer insolent leven, met droncken drincken, vloecken ende sweeren, vechten ende smyten, enfyn leyden een seer godtloos leven, so dat de stichtinge van onse ge-

houde voor dese inwoenderen, Godt betert, seer kleyn is, eñ beeter waere, dat sy van hier waeren. Oock sijn sy de geene, die het volck (als de scheepen hier coemen) setten, die hun als dan so overstallich droncken drincken, dat sy noch Godt, noch haere overicheyt en ontsien, daer dese als dan dagelycx hier veele spels mede hebben ende groote ongelucken ende moeyten door ontstaen.

Hiermede enz. Actum int casteel Amboina deesen 4 Junyo A°. 1618.

UEd. onderd. dienaer,
HERMAN VAN SPEULT.

Superscriptie.

Edele, erntfeste, achtbaere, wijse, voorsienighe ende seer discrete Heeren, mijn Heeren de Bewindh. de gen., vereenichde ende g'octroieerde O.-I. Comp. ter camere tot Amsterdam.

Origineel
Rijksarchief.

XXVII.

DE VOORLEZER CASPER STEVENS WORDT DOOR G. G. EN R. GEAUTHORISEERD DEN DOOP TE BEDIENEN.

Resolutie G. G. en R. d.d. 5 July 1618.

. . . .

Ende alsoo door het vertreck van D. Casparus Wiltens ende Mynert Meynertsen nyemant blijven soude die tot het doopen geauthoriseert is, soo is, met voorgaende advis van D. Casparus ende Meynert Meynertsen voornoemt goet gevonden daer toe te authoryseeren den E. Caspar Stevens, voorleeser ende sieketrooster op Poulou-Ay, alsoo het selve principaelycken op Poulou-Ay hoochnoodich is geadministreerd te werden.

. . . .

Ende was onderteeckent LAURENS REAEL, MARTIN VAN

DER STRENGHE, JAN VAN HOUVE, JOB CORSTIAENSEN GHRYPH, WILLEM DEN DORST, FRANCOIS LEMMENS DE JONGE, ISEBRANT CORNELISSEN.

Actum int schip 't Wapen van Amsterdam op de reede voor Nera.

Copie
Rijksarchief.

XXVIII.

EXTRACT UIT HET REGISTER DER RESOLUTIEN VAN GENERAAL EN RADEN V. N. I., VAN ULTIMO NOVEMBER 1613 TOT 17 JAN. 1620.

Opzicht over, en verplichtingen van de krankbezoekers.

Dingsdag ady 21 Augustus A°. 1618.
In JACCATRA.

By den Heer President ende presente Raden geleth sijnde op de remonstrantie ende versoek van den Eerwaerden Adriaen Hulsebos ende Sebastiaen Dankarts, predikanten des goddelyken woorts in de lande van Indie, is daer op gearresteert 't naervolgende.

Eerstelyck, dat geen leeraers, vermaenders ofte voorleesers van Gods Heilig Woordt sullen worden aengenomen ofte in bedieninge gestelt dan by de Overste en presente Raden der respective plaetsen, ende dat met weeten en mede stemminge van ymant der predikanten, volgens commissie haer, (met weeten van de Heeren Bewindhebberen) by de classe ende kerckenrade verleent, vredelyck ende onverhindert alsulke acte van de kerkelycke bedieninge mogen geven, maar dat met wete van de naaste overste ende raad van de kerkelycke personen yder bequaem ende sufficant oordeelen sullen en naer gelegendheyt van tijt tot welstant van de hylige leere ende godsdienst nodig bevonden werden mag.

Ja oock, dat de leeraers, vermaenders ofte voorlesers die er alrede sijn, sullen gehouden weesen hen de examinatie, oordeel ende stemme derselver predicanten te onderwerpen; ende ymant bevindende die in de leere off leeven sig soude mogen verloopen, sullen de predicanten 't selve de overighyt aengeven, om met advys van deselve predicanten daer inne te voorsien ende voorder disponeeren soo als bevonden sal werden te behooren.

Ten tweden, dat alle vermaenders, voorlezers en kranckenbesoekers sullen gehouden weesen, so wel als de predicanten uyt het Vaderland herwaerts comende, hun attestatie ende commissie hun by de kercke verleent aen de eerst ontmoetende predicanten te verthoonen, ende geleesen hebbende 't selve hun weder te leveren, om daer by te sien hoe verre haer commissie is streckende, daerinne hun oock wel comporterende sullen gemainteneert worden. Ondertusschen sullen hun houden binnen de limieten en palen derselver, sonder te onderstaen off aen te vangen iets anders te doen als haer last is, of het gene het ampt der beroepene predicanten aengaet, als daer is de Heylige Doop te bedienen, te leren, te proponeeren en 't geen voorts daer aen cleevende is, ten sij 't selve haer by ronde en kleine letteren expresselyck in haere commissie is uytgedruckt.

Ten derden, dat de vermaenders off voorlesers uyt het vaderlant comende, ofte alreede hier gestelt, ende gene commissie ofte schriftelycke attestatie hebbende, sullen gehouden sijn tselve van ymant der andere predicanten ende overigheyt te eyschen, ende hun te reguleeren naer 't geene volgt. Namentlyck sullen exerceren de dagelyckse ende ordinarische gebeeden ende des sabbaths of op andere gelegene tijden uyt de Heylige Schrifture, of uyt andere gesonde christelycke gereformeerde autheurs enige capittelen den volcke voorlesen ende voorts de krancken ende anderen des nodig hebbende personen, vermanen, vertroosten en aenspreecken, sonder haer, als boven gezegd is, iets anders off voorders te onderwinden, onder wat pretext 't selve oock mogt geschieden, ten waren by advys als voren, 't welk sy oock

sullen gehouden sijn in presentie van de overighyt ende ymant der predicanten te beloven ende te onderschrijven.

Ende opdat dit alles in forme, als voorseyt is, sijn effect sorteere, wort aan alle oppercoopman ende schippers verwittigt ende geordonneert in dese goede ende gantsch nodige reformatie 't advys ende begeerte der predicanten off andere kerkelycke personen behulpich te sijn, en tvoorgeschreeven in alle christelycke billykheyt te bevorderen, als sijnde een sake, die tot welstant ende goede ordre der kercke ende oeffeninge des godsdienst hier te landen bevonden hoognodig te behoren.

Actum ut supra.

(Was ondertekend) Jan Pietersz. Coen, Pierre de Carpentier, Crijn van Ramburg, Pieter Drenix, Arend Maertensz.

Zijn present geweest Jacob van der Mart, Laurens Pietersz, Thijs Cornelis Vleeshouwer, Secretaris.

Rijksarchief.

XXIX.

EXTRACT uit het register der Resolutien van Generaal en Raden van Ultimo November 1613 tot 17 January 1620.

Formulieren van gebeden voor de krankbezoekers op de schepen, door de predikanten te ontwerpen.

Donderdag ady 18 October A°. 1618.
In Jaccatra.

Alsoo 't onser kennisse gecomen is ende bevonden hebbende de grote disordre die by veele siecken troosters off voorlesers op de respective scheepen hier in Indien varende gedaen ende ingevoert wert in 't doen van dagelyckse gebeeden, als oock met de voor en na reeden; ja eenige het so lange maken, dat se meerder tot verwerringe als tot stigtinge van de gemene matrosen ende soldaten sijn streckende. Om over zulks hier in te voorsien ende een generale ordre te beramen, by den predicant Adriaen Jacobszoon Hulsebosch, met de presente siecken troosters of voorleesers, door last van den Heer President, een formulier van morgen en avond gebeeden is gestelt, en by haerlieden schriftelyck ondertekent overgelevert, hetwelcke in den raet gelesen ende oversien sijnde, so is by de Heer president ende sijnen tegenwoordige raet goetgevonden, dat de dagelyckshe morgen en avont gebeeden conforme tselve concept op de schepen in de Indien varende sullen gedaen ende geobserveert worden, ten ware den tijt en gelegenthijt anders vereyschte.

In welke gevalle, sulks met behoorlycke ordre gedaen sal worden ende niet naar eygen goeddunken; ten welcken eynde yder schip dit formulier sal werden gegeeven, en daer by

belast sig daer na te reguleeren, als sijnde een groot en gantsch nodige ende gerade zake.

Actum ut Supra.

(was ondertekend) J. P. COEN, P. DE CARPENTIER, A. MAARTSZ., W. JANSZ., FRANCO VAN MEER, P. DIRKSZ., THIJS CORNELIS VLEESHOUWER.

Rijksarchief.

XXX.

RESOLUTIEN DER VERGADERING VAN DE ZEVENTIEN AANGAANDE HET KERKELIJKE.

Jongelieden ter opvoeding naar Nederland te zenden.

21 Maart 1619.

Fol. 481. — Is by de Vergaderingh nodich gevonden, dat men, volgens het voorstel van S[r] Herman Speult, omme de ware christelycke religie inde landen van Amboina ende Ternaten voorts te planten, ende Gouverneur en Raden van Indien sal recommanderen ordre te geven, dat sy uyt het landt van Amboina ende Ternate willen overlaten comen met d'eerste commoditeyt van schepen, uyt yder plaetse voors., twee bequame aencomende jongelingen, gebooren inde voors. landen, van vroome aansienlycke ouders, die na haer jaren, goet in jngenium off oordeel sijn, omme alhier te lande te laten studeren in de theologie, ten eynde men deselve naemaels soo wanneer bequaem sullen wesen, wederom naer Indien mocht senden, ende aldaer gebruycken als predicanten.

XXXI.

HERMAN VAN SPEULT AAN BEWINDHEBBERS DER O.-I. COMPAGNIE.

Door gebrek aan ijver van de leeraren maakt het Christendom niet veel voortgang. De school wekt eenige hoop.

Amboina, 4 April 1619.

. . . .

Belangende de augmentatie des christendoms is, Godt beetert, seer kleyn, ende dat overmits int gemeen onder de herders zeer kleynen yver is, ende in onse eylanden, per faute van leeraers, niet onderrecht worden, so dat aldaer de christenen veel eer tot het moorsdom werden getrocken door de naer burige mooren, als dat wy de heydenen tot christenen souden maecken. Dat principaelyck eerst sijnen oorspronck neemt overmits daer weynich leeraers sijn, die haer tot leeringe in de tale begeven, ende dat oversulx de cortheyt des tijts, die sy int lant verbonden sijn, so en beneerstigen het leeren van de spraecke niet, gaende naer huys als sy eerst vruchten souden geeven.

Wy handhaven de schoole soo seer alst eenichsints doenlyck is; die schijnt hoope te geeven van iets vruchtbaers, die de Almogende gelieve te seegenen. . . . . .

. . . .

Actum int casteel Amboina deesen 4 April 1619.

UEd. onderd. dienaer,
Herman van Speult.

Superscriptie.

Erentfeste, achtbare, wyse voorsienige ende seer discrete Heeren, de Heeren Bewindhebberen der vereenichde, geoctroieerde nederlantsche O.-I. Comp. der kamere van Amsterdam.

Orgineel
Rijksarchief.

XXXII.

SEB. DANCKAERTS AAN BEWINDHEBBERS DER O.-I. COMP. TER KAMER AMSTERDAM.

AMBOINA, 4 APRIL 1619.

Hij beklaagt zich, dat van vertrouwelijke brieven, waarin hij afdaalde tot alledaagsche mededeelingen omtrent spijs en drank, (als om hem belachelijk te maken) naar Indie aan den G.-Gen. Coen copien gezonden zijn. Hij zegt dat hij over die zaken schreef om zijne ouders gerust te stellen. Het ontmoedigt hem langer in dienst der Compagnie te blijven. Wat hij omtrent de zedelijkheid der Hollanders in Indie schreef, is op waarheid gegrond. Hij is, volgens ambt en plicht daartegen opgekomen. In den staat der kerk is weinig verandering gekomen. Berichten omtrent zijn werk op Amboina, en wat naar zijn oordeel zou kunnen worden gedaan in het belang der school. Voor den toestand op andere plaatsen refereert hij aan Meyndert Meynderse, die op zijn retour staat, en aan wat hij te huis komende zelf hoopt te geven.

AMBOINA, 4 April 1619.

Ghenade Christi.

Mijn Heeren.

Ick hebbe in Decembri voorleden des jaers 1618 van de cust van Java door den eerwaerdigen leraer Adriaen Jacobsse Hulsebos ontfangen twee copien van brieven, by UEdele gerenvoyeert aen den Edelen Heer Generael J. P. Coen, die ick naer t' patriam, terwijl op Java was residerende, hadde gesonden. De oorsake van dien is my gants onbewust, noch en is daer van int minste niet gemelt in mijn by wesen van den Heer Generael voornoemt, die alhier op Amboina (verwachtende het oostelyck mousum) eenigen tijt heeft ge-

resideert. Immers heeft my grootelycx gediscouragiert, ende ook doen verwonderen, dat UEdele my selfs daer van niet en hebt geschreven, te meer door dien hebbe verstaen UEdele liberaelheyt int wtdeylen van de copien mijner brieven aldaer; niet anders daer wt connende bespeuren, als mijnen naem aldaer met schand-vlecke te willen becladden, ende dat voornementlyck door mijn gemeynsaem schrijven van spijs ende dranck, cledinghe ende soo voorts, dat alles op dien tijt was genietende, ende sulcx aan die gene, welcke versekert was daer groote vermaeckelyckheit wt soude scheppen, wt oorsaecke van seeckeren brieff hier voormaels by mijnen waerden broeder, saliger memorie, aen mijne lieve ouders geschreven, daerinne hy haer ten hoochste clagende was van de groote miserien ende gebreckelyckheit, die hy in dese landen hadde geleden, ende tot sijne dotelycke cranckheit toe was lijdende; sulx dat meynde (God de Heere te voorsten), waert saecke hy hadde mogen genieten de broxkens van mijne ouders tafel en het overschot dat by haer mogelyck niet ofte weynich en wierde geacht, sijn voorige gesontheyt daer door soude hebben gerecupereert. Dit ist gene, seer waerde Heeren, my heeft bewogen van sulx te schrijven, ende niet eenige kintsche onbedachtsaemheyt, om mijne ouders ende vrienden te ontlasten van becommernissen over my, die by haer soude mogen genomen werden, wt overdenckinge vant gene verhaelt is. Ick hadde hertelyck gewenst, dat UEdele extract wt mijne brieven haddet genomen, vant gene UEdele meynde (hoewel waerachtich) tot naedeel ofte onwaerheit geschreven te sijn, ende my tselfde by de rechters, UEdele gesubstitueerde alhier, haddet laten verantwoorden, ofte by faute van dien, daer over haddet laten straffen naer behooren; maer en is my alsnu niet anders als spotsgewijse voorgecomen, ende dat van slechte personen, die in sulcken regarde daermede weynich soude hebben te doen.

Dit segge ick my vrij wat te discouragieren ende disresolveren van noch eenen goeden tijt mijn leven in UEdele dienst alhier door te brengen ghelijck daer toe al rede

(hoewel des onwaerdich sijnde) van de hooge Overicheyt ben versocht, die vertrouwe, naer beroepinge, soo wel voldaen te hebben, dat UEdele oorsaecke sult hebben, sulx verstaende, my voor een trou dienaer te bedancken. Dat geschreven hebbe van de goddeloosheyt ende gruwelycke sonden, die van veele onser natien gepleecht werden in dese landen, daer van en hebbe (Godt betert) niet als al te goede experientie, ende versekere UEdele Heeren, waert saecke sy UEdele alle bekent waren, dat se meerder ende gruwelycker sout bevinden, als hebbe geschreven, ofte UEdele sout connen vermoeyen.

Wat my belanght, hebbe naer ampt, plicht ende vermogen (gelijck door Godes genade oock doen sal tot den eynde toe) geduyrichlyck aengehouden met dreygen, straffen, vermanen, onderwijsen, tijtelyck ende ontijtelyck, ende met een woort te seggen, alles gedaen dat een trou herder ende leeraer soude mogen competeren, ende dat naer de mate der kennisse my van Godt de Heere mede gedeylt.

Wijders soo veel als belangt den staet der Kercke alhier, daervan en can UEdele weynich veranderinge adviseren, als gedaen hebbe in mijn laetste schrijvens aen UEdele kercken-raede aldaer, die niet en twijffele, achtervolgende mijne ernstelijcke recommandatie, ofte UEdele sulcx sal hebben gecommuniceert.

Ick ben in Januario des jaers voorleden 1618, door ordre van den Heer Generael gecomen hier op Amboina, ende hebbe mijne residentie alhier genomen, ten fine den kerckendienst, soo voor onse natie, als oock met eerste bequaemheyt voor de inwoonderen, op my soude nemen: hebbe het beide te gelijck op mijne eerste aencomste moeten doen, door dien de maleytsche dienst gants was surcerende. Ick gebruycte hiertoe een sekeren tolck, eertijts hier schoolmeester, de welcke ick eenige dingen int Duyts voorschreeff ende naermaels, by hem int maleys getranslateert sijnde, oock liete voorlesen, ter tijt toe den Eerwaerden Casparus Wiltens wt Banda hier is gecomen, ende de maleysche predicatie heeft geexerceert, twelcke (leyder) niet langhe en duyrden,

want is den 8 January voorleden naer langh-duyrige cranckheyt deser bedroefder werelt overleden.

Ondertusschen hebbe my met alle vliticheyt begeven tot het leren van de maleysche tale, waerinne (sonder roem) door naerstigen arbeyt soodanige voortganck (door de zegen Godes) hebbe gemaect, dat my redelycker wijse hebbe connen behelpen, ende tot dese uyre toe de maleysche predicatie neffens mijne duytsche geoeffent, waerinne oock als noch ben continuerende, ende, soot Godt gelieft continueeren sal ter tijt toe mijne verbonden tijt sal exspireren, hopende met goede stichtinge ende vergenoegen van UEdele alle.

Ick hebbe oock onderwijlen (achtervolgende de beginselen mijner voorsaten) gedoopt eenige kinderkens (wel verstaende van gechristende ouders geboren) ende oock eenige bejaerde personen, naer mogelycke belijdenisse der cleyner gaven, haer tot tijt toe van Godt de Heere verleent. Sy commen my dagelycx alsnoch veele voren, maer en ga daer wijders niet in voort, als de Christelycke ordre onser kercken op Godes woort gefondeert is toelaetende, maer moet de selve temets wat larger nemen om der stichtinge wille, als wel in onse landen wert gedaen.

Hebbe oock wederomme ópgericht de schoole, die gants in den gront was vervallen, welcke goeden aenvanck heeft gethoont ende, Godes loff, groote hope heeft gegeven. Maer door dien bespeurde dat de selfde wederomme lichtelyck soude gecomen hebben in decadentie, door de sobere middelen der ouderen, die de kinderen, voornemelyck als sy 10 ende 12 jaeren out worden, seer gaerne met haer in de bosschen leyden, om den cost te soecken, hebbe by den Heer Generaël J. P. Coen geprocureert, dat de arme kinderkens alle weecken eenige hantreyckinge van rijs tot voedsel sal werden gedaen; waerdoor vastelyck vertrouwe, dat goede voortganck ende oock aenwas sal geschieden tot stichtinge. Het soude hertelyck te wenschen sijn, dat UEdele gelieffde herwaerts te dirigeren eenige nederlantsche jeucht, om de schoole mede te frequenteren, want dit het beste middel is

om dese inwoonderen de duytse tale inne te planten. Twelcke UEdele oock daeromme ernstelyck recommandere, ende te meer, door dien de meeste hope van voortplantinge des H. Evangelij in de jeucht alhier wert gegeven.

Nopende de hope der voljaerighe ende haerer bekeringe tot de christelycke religie, daer van hebbe by my berustende een wyt-luftich discours, als oock van haere duyvelarien, superstitie, aert ende genegentheden, die ten deele van mijnen waerden collega D. Casparo Wiltens hebbe verstaen wt seecker project by hem daer van gemaekt, ende oock ten deele, (dat wel principalyck) in eygen persone hebbe bevonden ende gespeurt, door haerer conversatie. Soude het selfde UEdele alsnu overgesonden hebben, maer door dien niet anders en wete ofte het toecomende jaer, op d'exspiratie mijnes tijts, selve en sal overcomen, soo ben van meyninge selfs den porteur daer aff te wesen. 1)

Wat aengaet den Goodts-dienst op d'andere plaetsen hier te lande, daer van soude UEdele oock konnen yets adviseren, maer alsoo porteur deser, de Eerwaerde Meyndert Meyndertsse, seer goede kennisse daer aff is hebbende, gedrage my tsijner mondelingh raport. Hadde hertelijcken gewenscht, dat den selven hem noch een weynich tijts hier te lande hadde willen verbinden, vermits een persoon is, die hem in ampt ende yver tot de Godsdienst hier te lande, soo veel van een ieder gehoort hebbe, seer eerlycken heeft gecomporteert ende naer vermogen altijts de stichtinge gevordert; doch schijnt om andere redenen sulx niet en heeft kunnen toestaen.

Het soude seer goet ende oock ten hoochsten nodich sijn, dat UEdele herwaerts dierigeerde eenige jonge luyden, voornementlyck die de studien een weynichsken hadde gesmaeckt, omme eenen goeden tijt meer, als huydensdaechs de verbinteniese geschiet, hier te lande ende voornemelyck

1) Uitgegeven in 1621 onder den titel: *Historisch ende grondich verhael van den standt des christendoms int quartier van Amboina.* 's Gravenh. by Aert Meuris, boeckvercooper in de Paepestraet, in den Bijbel.

te deser plaetse te blijven, twescke d'Edele Heer generael J. P. Coen ernstelyck op my begeert heeft UEdele ten hoochsten te recommandeeren. Achtervolgende het welcke hiermede sal eyndigen en UEdele Mijn Heeren in de protectie Godes ter salicheyt bevelen.

Datum met haeste op Amboyna deser 4 Aprilis A°. 1619.

UEdele onderdanigen ende getrouwen,
(get.) SEBASTIANUS DANCKAERTS
s.s. evangelij adm^r.

Het opschrift luidt:

Ernt-hafte, wijse, voorsienighe, seer discrete Heeren

d'Heeren de bewint-hebberen der Vereenichde Oost-Indische Compagnie residerende ter Camere van Amsterdam.

Met vrunt, dien Godt geleyde.

Orgineel
Rijksarchief.

XXXIII.

DE OPPER-KOOPMAN AERT GIJSELS AAN BEWINDH.

Amboina, 5 Augustus 1619.

De van het fort verwijderde dorpen, door christenen in naam bewoond, hebben in jaar en dag geen woord omtrent God gehoord, ofschoon zij, ter bevestiging van hun zeggen, zijn Naam terstond bij de hand hebben. Geen wonder, als men let op de personen, die het hun zouden moeten verkondigen. De predikant Danckaerts maakt eene gunstige uitzondering. De krankbezoeker Dirks is een goed man, doch hij verstaat geen maleisch. Gijsels vraagt toezending van *goede* krankbezoekers, die in Nederland wel te vinden zijn; slechten brengen het christendom in verachting.

Ter verbetering van den toestand is noodig, op het voorbeeld van de Mooren, allerwege schooltjes op te richten, welke de kinderen van de voornaamsten verplicht moesten worden te bezoeken. Uit die leerlingen moest voor elk dorp een schoolmeester en een voorlezer worden opgekweekt. Zij zouden door de kennis van de landstaal beter voldoen dan Nederlanders; zij moesten. ook als krankbezoekers dienst kunnen doen, want de meeste Ambonezen sterven als de beesten, en onze krankbezoekers achten zich voor dat werk te voornaam. Daar moet het heen; zonder dat *ist al maer wint.*

De geringe behartiging van voorgaande Gouverneurs is zeer te beklagen. Aangezien men geen partij heeft getrokken van de jongelingen, die voor dat werk geschikt waren, zijn zij ieder tot zijn handwerk en bedrijf teruggekeerd. Het zal wel geld kosten, doch het is de behoudenis van het land, want de Mooren zijn onze gezworen vijanden.

Amboina, 5 Aug. 1619.

. . . .

D'Amboneesen dorpen der veer ende boven gelegen plaetsen sijn Soya, Umaum, Kiellanghs, Zoutton, Hattela, Naecko, Bachwale, Souwhyway, Haettouw, Alangh en

Lilleboy, alle welcken den naem van christen hebben, ende meer sielen sterck sijn als aent Casteel, die in jaer en dach niet een woort van Godt, den Heer, en hooren, alsoo haer niet geleert en wort. Mogen by wijlen in de borgers huisen commen om haer affairen, anders gelooff dat int jaer den Naeme Gods niet en hooren noemen, t' meer oock by haer selven niet en weeten. Wel is waer, wanneer yets willen bevestigen, datelyck 't woordeken *deeuws* 1) noemen, maer voorder le...... 2) als onweetende ten aensien vant woort Godts, dat geen wonder en is voor degene die den Amboneeschen stant bekent is. Wy hebben voorgaende twee voorleesers gehadt byt Casteel, die daegelicx professie maeckten van haar gat te vullen, ende als ongeregelt achter straet liepen, ende noch weinich ervaeren inde malaysche spraecke. Doch alwaert daer niet aen gebroocken hadde, soo waeren onnut tot het selve, alsoo haer leven tot geen stichtinge aen en stelden. Deese fijne priesters hebben par faute van predicanten, alsoo dominé Casparus op Pouwlo-Ay was, in de voorgenoemde boven gelegen dorpen over de 800 kinders gedoopt. Int voorleeden jaer hebben hier becommen een fijn en beqauem predicant, genaempt Sebastianus Danckaert, die seer aenneempt in de malaysche spraeck, is ja soo veer, dat alle sijn dingen selver couchiert int malays, ende een yveraer der religie. Ende ten aensien dat alleen is, heeft de handen vol, alsoo den dienst in duyts ende malays doen moet, oock gemerct daegelicx veel ouwde luyden christen worden en trouwen, die nootwendich de gebeden voor haar cerstenen 3) diennen te konnen, dat tijt moet hebben; in somma voor hem genouch te doen. Wel is waer heeft een voorleeser off krancke besoucker by hem, genoemt Jan Diericxs van Enckhuysen, dat een fijn ende beleeft man is, ja niet om verweinschen, en goet waer men meer dergelijcke hadde van leven. Dit

1) Deus.

2) Onleesbaar: *leven sy.*

3) Doopen.

dunckt ons al vry veel te weesen in Amboyna, maer wat ist? Een ouwt knecht, onkunbaer in de taele, ende apparentelick niet leeren sal; dan niet te min dienstig tot troostinge van de siecken, die wy der (Godt betert) veel hebben ende nimmermeer van ontslagen en sijn, gemerckt dit landt veel sieckte onderworpen is: ick bidde UEd. mijn vrypostich ende stout schrijven gelieft ten goede te nemen. Onder correctie, soo hebbe ick niet konnen naerlaeten UEd. doch opt hoochste te recommanderen t' senden van bequaeme siecken troosters, alsoot in ons vaderlandt, soo mijnheeren eene reedelicke gaige willen geeven, aen geen eerlicke persoonen sal gebreecken. Ende ter contraryen, soo sal ons t' selve tot groote schande ende nadeel strecken, daer de Mooren daetelyck haer tanden met stoocken, ende tot groote schande van ons Christendom streckt, daetelyck op ons leeraers wijsende, daer sy al ten deele gelijck in hebben; ick souw getuygenissen van veele connen geven, sint mijnen tijt alhier aen 't Casteel, als op de comptoiren. Sy gebruycken een part verstant noch discretie, den eenen loopt vol en satt achter straete, den anderen sit hem vol int gras off onder de boomen ende drinckt, den derden loopt met een twackriet op den hals, ende soo voorts naer advenant. Overdunckt wat hier op niet gedacht en wert van de geene, die sy ende eenige van de onse, beesten noemen, die, mijns bedunckens, 10 maal beeter van leven sijn als d'sulcke. Nu, om weeder te commen ende dit te weeren, dunkt my dit naervolgende goet ende raetsaem.

Voor eerst een exempel van de omleggende plaetsen by de Mooren, so onder den Coninck van Ternaten, als Hietto sorterende, waeronder de maniere is, dat sy in yder cleen steetgen een muskiet ofte kerck hebben, ende daer daegelix, waer geen sijn, met maecken continueren, waertoe sij overlangh d'principaelste Orang-cays kinderen hebben laeten schoolgaen ende leerende om den dienst in de selve muskieten off haer dorpen te doen. Welke Orang-cays, ofte Orang-cays kinderen, den gemeenen man weeten te dwingen om in de kerck te compareeren, ende par faute van sulcx haer

boeten doen geven, alsoo anders geen inkoommen vant selve en hebben ende uyt lieffden geschiet; in somma, voorder alles by haer seer stichtelicken toegaet.

Soo is mijn seggen, gelijck dickmaels gesustineert hebbe, dat wy alle de Orang-cays kinderen, off een gedeelte, te weeten 3 of 4 uyt een negry, stadich behoorden school te houden, ende haer in alles behoorden te leeren ende onderrichten, onsen christenheyt toucherende. Beqauem sijnde in yder negery, boven gelegen off hier omtrent, onder ons gebiet 2 persoonen te stellen, een om school te houwen, ende een om den dienst haer ter geordonneerde tijt ende plaetse voor te leesen; daer toe malaysche predicatien connen geformeert werden, daer deesen predicant Amboyna voor sijn vertreck genouchsaem van versien sall, soo veel noodich sal wesen. Dit is, naer mijn gevoelen den eenigen middel om haer de heydensche ende moorsche manieren off te wennen, daer sy altesaemen seer mede besmet sijn.

Ook souden sy van ditto jongelingen beeter als van onse voorlesers konnen onderricht werden, ten aensien van de amboneesche spraeck, alsoo veele sijn die geen malays en verstaen. Te meer oock, dat eenige dieder noch sullen moeten kommen, een jaer 3 a 4 van doen hebben om de spraeck te leeren, waer tegens haeren tijt gaet expireren, ende dan wederomme naer huys verlangen; soo dat weynich dienst van onse voorleesers hebben te verwachten, ende soo haer noch een jaer of twee verhuyren, t' malays soo broddich spreecken, datse selve niet en weeten wat se seggen. Dit is den eenigen middel oft wech die, mijns bedunckens, moeten ingaen om dit volck tot de waere kennis te brengen.

Deese amboneesche voorleesers, die den dienst souden doen, mosten haer oock laeten gebruycken voor krancke-besouckers, dat noodich dient ingevoert, want meest alle de Ambonesen sterven als beesten. Jaa, wil goed doen, van al die der gestorven sijn in de 5 a 6 jaren harrewaerts, dat haer niet van Godts Woort is voor gehouwen, daer onse siecketroosters haer te groote meesters toe kennen, ende de swarten voor geen menschen achten.

8

Deesen Jan Diricxs is wel een gewenste man, maer t'ouwt om ter taele te commen. In somma, de vruchten sullen vande inwoonders selve moeten koomen, sonder dat ist al maer wint. Sijn veel plaetsen en de veer van malcander gelegen, soo dat dit een nootwendicheyt is; ditto jongelingen soude men assistents gaigie van 10, 12 a 20 R. moeten toeleggen, om haer op te bedroopen, want sy weynich van haer selffs hebben, off moetent uyt bosch haelen, dat haer als dan qualyck gelegen souwde kommen.

Voorwaer tis te beclaegen d' cleine behertinge van eenige der voorgaende gouverneurs. Ten tijde van Blocq is de schoole heel vervallen; onlanckx, voor t' vertreck van Jaspar Janss., is de school noch ontrent 30 a 40 sterck geweest, waer onder 8 a 10 jongmans van 18 jaer off meer, die fray geoeffent waeren int lesen ende schriven, ende haer gebeden een lust om te hooren. Ten tijden van Blocq ende Casparus 1) hebbe dit voorgeslagen, maer worden niet geacht, gelijck alst blijckt, dat de voorgenoemde quanten een yder sijn hanteeringe weerom by den hant heeft genomen, den eenen thuynen maecken, den anderen visschen, ende soo voorts een yder sijnen kost soeckende, van de welcke nu eenige getrouwt sijn. Waren eenige soo wel ter penne, datt by naer haer meester, Hendrick Tack, gelijck waeren, dat een goet schrijver is, doch nu t'en deele by haer vergeeten. Dan niettemin souw men soms haer wederom ter school konnen trecken ende binnent jaer genouch konnen geoeffent werden, om den voorgenoemden dienst te doen. Dit geschiedende soo moest men haer, als boven verhaelt, een tractement geven om op te leeven. D'school gaet nu reelicker wijs wel toe; sijn 40 a 50 kinders, die dagelicx schole kommen; sijn oock wederom veel vande voorige schoolkinders gecompareert, doch meest met dwanck, dat geen wonder is. D'ouders hebben de kinderen dikmaels van doen om haer behulpich te wesen in haer thuynen, oft met haer praeuwen herrewaerts ende derrewaerts te

---

1) Wiltens.

vaeren, daer sy groot verlet ende schade by hadden. Oock te meer alsoo niet graech waeren tot t'selve, alsoo wel saegen, dat de voorgenoemde jongens, die groot waeren ende langh ter schoolen gegaen hadden, daer geen genot off en hadden, off elders toe geemployeert worden, d'welck haer den lust oock te minder deede wesen, vindende goet haer kinderen liever tot haeren dienst te gebruycken, soo int quaet als anders. Hierop souw mogen geantwoort werden, dat de leeringe tot haerrer sielen salicheyt streckt. Wel is waer t' selve alsoo waerachtig is, maer dit volck en denkt soo veer niet, dan sal voortaen wat troostelicker vallen, alsoo den predicant Danckaert voor haer by den Ed. Heer Generael vercreegen heeft, dat voor yder hooft 6 ℔ rijs te weeck sullen ontfangen, daer sy by naer der cost van hebben, ende d'ouders soo lastich niet sall vallen, want dit volck geen staende renten en hebben. Ik slacht den kouckouck, singh mijnen ouwen sanck, segge, dat dit volck de vermaninghe te gelegender tijt int ambons moet geschieden, ende dat van haer eygen natie, *off anders ist maer wint.* Hooren sy twee woorden int malays, daer tegens sijnder wel 10 die sy niet en verstaen, noch haer memorie niet en kan vatten, t' een hoorende vergeeten t' ander. Dese Amboneesen clercken souwden de sermoenen int ambons gevouchelyck konnen oversetten; in somma, alles moet sijnen tijt hebben.

In aller maniere dient hier een generael school gestapeleert, om van alle plaetsen, soo van boven voorn[t], als uyt onse eylanden ende de cust van Seram (te weeten van onse onderdaenen ende geallieerde) haere kinderen ter school te houwen, daer met merckelicke vruchten sijn uyt te rechten, ende ter contrarien, soo sullen ons de Mooren by dage ende nacht hinderlyck sijn. Mijn heeren souden hier tegens mogen hebben, dat het swaerlick souw vallen op yder plaets 1 off 2 persoonen te gageren, daer UE. sich niet aen moet stooren, t' sijn al UE. onderdanen ende t' geniet, off de proffijten, die daer jaerlicx aen wassen en sijn by ons niet gesmaelt; dan sijn tijt moet

hebben. Oock soo is ditt de behouwdenis vant landt, alsoo wel weeten, datte Mooren onse geswooren vyanden sijn, schoon voor d'ooge, valsch van herten. In somma, de wacht is ons bevoolen . . . .

. . . .

Geschreeven opt Casteel van Amboyna deesen 5 Augusti A°. 1619.

UEd dienstveerdige dinaer,
Aert Gijsels.

Superscriptie.

D'Eerentfeste, achtbaere, wijse, voorsienige, seer discreete heeren, mijn heeren d'Bewinth. der Vereenichde Oostindische Compaengie, vande Camer tot Amsterdam.

Origineel
Rijksarchief.

XXXIV.

DE GOUV.-GEN. J. P. COEN AAN BEWINDHEBBERS.

Herhaald verzoek om goede predicanten, geen loondienaars, die komen om geld te verdienen en weinig doen aan de bevordering van het christendom onder christenen en heidenen. Zij moeten zich voor lang willen verbinden om taalkundig te worden.

Batchian is geheel ontbloot, en op Amboina gaat het christendom achteruit en het mohamedanisme vooruit, bij gebrek aan leeraren.

Jacatra, 5 Augustus 1619.

. . . .

Wy versoecken andermael, dat het UEd. doch gelieve eenige Godt vruchtige, eerwaerdige, cloecke, verstandige predicanten herwaerts te senden, ende geen hooveerdige, ongeschicte, onwetende predicanten, gelijck eenige dienaers

geweest sijn. Tis beclaechelyck ende jammer dat de Godts dienst niet beter waergenomen noch gehanthaeft worde. In Batsian sijn verscheyde christenen, maer men weet daer van kercke, leere, noch oeffeningh. In Amboyna gaet de christelycke religie door gebreck van leeraeren mede aff, ende de moorse is toenemende. Geschicte jonge lieden, die goet van leven, van goeder aert, goede geest ende volcomentlyck geresolveert ende gesint sijn lange jaeren int landt te blijven, dienen hier gesonden te worden, off t'is beter dat achterblijven, want anders haere tijt om is, eer de taele connen leeren ende eenige dienst doen. Het moeten rechte herderen ende geen huurlingen wesen, die niet na Indien vaeren om gelt te verdienen, ende dan datelyck weder te keeren, maer om den Heere te dienen ende d'Indianen tot het christelyck gelove te bekeeren. Alle die tot noch toe in Indien geweest sijn, hebben soo veele niet gedaen, dat de chrystenen int chrystelyck geloove souden onderhouden, laete staen dat andere bekeeren souden. T'en schort aende matterie niet, maer aen de meester. Van domine Hulsebos ende Danckaert hebben goede hoope, maer 2 persoonen connen maer twee plaetsen becleden ende bedienen.

. . . .

Hiermede enz.

Int fort Jacatra adi 5 Aug[t]. A[o]. 1619.

UEd. dienstwillige,
J. P. Coen.

Origineel
Rijksarchief.

XXXV.

HERMAN VAN SPEULT, GOUVERNEUR VAN AMBOINA, AAN BEWINDHEBBERS DER O.-I. COMPAGNIE.

De machinatien van de Mooren met kracht tegen te staan.

Kasteel Amboina, 10 Aug. 1619.

. . . .

Daer naer is meede tot mijnder noticie gekoomen, als dat op Hato, daer de wechgeloopene verloochende christenen woonen van Rossonive, dat aldaer een school ende misquit hadden gemaeckt, waer over my den 24 Juny met een corcorre derwaerts vervougde, steeckende deselve in brant, neemende een van de princepaelste meede gevanghen.

Oock wiert my op ditto mede aengedient, dat hier aent casteel 2 moorsche moodens off papen waeren, die nu noch onlangs geleeden noch eenighe christenen hadden besneden. Ick hebbe alle doenelycke middelen voorgestelt omme haer en haere vergaderinghen te beloopen, daer domine Danckaert ende andere by nachten ende by ontijden meede op hebben laeten passen, dan hebbe haer niet connen atrapperen, over mits de vreese daer al reede soo seer is, weesende dapper op hun hoede, in vougen dat sy nauwelycx by daeghen en derven uytgaen. Des niet tegenstaende hebbe eene van de moodens by nacht uyt sijn huys gehaelt ende gevanghen geseth, vluchtende ondertusschen de anderen naer Hitto. Des anderen daegs daeraen ontboot radia Thome ende de andere hooffden van de camers, haer luyden wel expresselyck belastende, dat ick hier geen mooren langer aent casteel en wilde gedooghen, aengesien sy daegelycx onse onderdaenen, wesende christenen, met haere vervloeckte seckte besmetteden, ende naer by ervarentheyt hadde bevonden, sulcx niet en costen naer laeten. Doende des daegs daer aen de verloochende christenen ende de oude mooren binnen

t'casteel coomen, weesende te saemen omtrent de 60 int getal, die welcke voorhielt te weeten, dat de verloochende christenen, ingevallen sy het christen geloove niet weder en wilden aenvaerden, dat haer voor eeuwichlyck van hier soude bannen met confiscatie van haere goederen. De oude mooren, als weesende eenighe van Gha, andere van Loehoe ende van Hitoe, beval dat sy weder soude keeren; van waer sy gecomen waeren, ende haere goederen verkoopen, also geensints de mooren langer onder de christenen en wilden gedooghen. Dese altesamen, siende dattet niet anders weesen en mochte, naemen haer beraet tot des anderen daeghs, ende gheen ander middel siende, presenteeren altesamen christenen te werden, beloovende het selve met eede. Haer luyden met eenen wel erenstelycken vermaenende, dat sy niet en mosten meynen, dat sy my souden bedrieghen, want ingevalle soo t'eenighen tijden iemant van hunlieden bevont op eenige moorsche superstitien, dat die sonder genaede met den doot soude straffen; als van gelijcken, dat sy die moorsche tulbanden ofte desters, die sy gewent waeren te draghen, achter weege mosten laeten ende haer des sondaegs in de kerck laeten vinden, omme behoorlyck van het christen geloove onderweesen te werden; dat sy alles puntuaelyck beloofden naer te coomen, dat Godt geve. Hier sijn noch veel van onse onderdaenen die al christen naemen voeren, ende moorsche herten hebben, ende dat principaelyck onder de Rossenyvers, dat hoope nu metter tijt wel sal versterven.

. . . .

Actum int Casteel Amboina deser 10 Augusto A°. 1619.

Superscriptie.

Edele enz. Bewindh. der geunieerde
O. I. C. der camere tot Amsterdam.

Door van Speult
onderteekende copie.

Rijksarchief.

XXXVI.

REMONSTRANTIE VAN PREDICANTEN EN KERKENDIENAARS TE JACATRA IN ZAKE DEN GODSDIENST, EN DISPOSITIE DAAROP VAN G. G. EN R. VAN INDIE.

15 January 1620.

Erntfeste, manhafte, wijse, voorsinnige, seer discrete ende gestrenge heere, heer Jan Pieterss. Coen, Gouv.-Generael ende sijn hoochwijse Raden etc.

Alsoo het ampt der predicanten ende kerckendienaeren voornementl. vereyscht te voorderen t'gene tot d'eere Godes ende welstandt der kercken het naeste is, ende hem daertoe (oock hier in de Indias) door de loffelycke regeeringe vande Ed. H[r] Generael Jan Pietersz. Coen ende sijnen Rade goede gelegentheyt gegeven is, daer voor Godt almachtich ten hoochsten gedanckt, de E. Magistraet erkent, ende de kerckendienaren des te neerstiger behooren te sijn. Soo ist, dat by d'onderges., geleth sijnde hoe Godt de plaetse van Jaccatra segende, deselve alreede bestaet wt menichte van sielen en verscheyden natien, ende daeromme niet onbillich en is, dat men alleenlyck beneffens de politicque regeringe oock innevoere, beneffens den gewoonlycken godtsdienst, oock de seremonien, regulen ende gewoonten der kercken Godes, met hoope, dat het gene int eerste cleyn en gelijck als niet is, metter tijt sal meer ende meer opwassen ende stichtinge doen, eerbiedelyck versoeckende by de H[r] Generael ende Raden mocht worden vergunt ende gelicentieert.

Ten eersten. D'exercitie vanden godtsdienst in malleysche tale, ende daertoe opgerecht ende geordonneert een bequame ende een gelegene plaetse, met ordre by wien ende op wat tijde sal geschieden.

2. De bedieninge des H. Avontmaels na de wijse ende ordre der kercken int Vaderlant; oock wanneer, ende hoe dickwils.

3. Ingevalle beyde de predicanten Adriaen Jacobsen Hulsebos ende Jacob Theunissen blijven, by de magistraet vergunt wierde noch te mogen kiesen als ouderlingen 2 persoonen, omme met haer als een kerckenraet, opt geen voorvalt mochten resolveren ende als dan des Raets authorisatie daertoe verwecken.

4. Dat wt last ende met ordre vande Ed. H[r] Generael alle 4 maenden mogen omme gaen ende aenseggen alle die in dienst vande Comp. ende gecristent sijn, haer des sondaechs inde predicatie te vervoegen.

5. Dat d'arbeytslieden des sabbaths behoorlyck mogen rusten ende affstaen van haren arbeyt, om den godtsdienst te mogen frequenteren.

6. Dat de geboden vande duytschen mogen gaen als int Vaderlant.

Vertrouwende dese voorgemelte dingen sullen by den E. heer Generael ende Raden geconsidereert ende overlecht worden, ende daerin sulcke oordre gestelt, dat alles mach strecken tot Godes eere ende voortplantinghe van sijne heylige waerheyt.

Was ondert. ADRIAEN JACOBS HULSEBOS, JACOB ANTH. DUBBELTRYCK, JOH. BLOEM, CORN. MAES, CORNELIS LUBBERTS.

Geleth sijnde by d'ed. H[r] Generael ende sijnen presenten Raedt op de christelycke remonstrantie ende versoeck vande predicanten ende kerckendienaeren des H. Goddelycken Woorts, als namentlyck Adriaen Jacobsen Hulsebos, Jacob Anth. Dubbelryck, Joh. Bloem, Corn. Maes ende Cornelis Lubberts overgelevert.

Soo ist, dat sijne Ed. mitsgaders sijnen presente Raedt met sonderlinge genegentheyt ende affectie tot de bevoor-

deringe vande eere Godts ende opbouwinge van de kercke Christi ontsteken sijnde, naer gelegentheyt des tijts met den anderen geconsulteert ende naer rijpe deliberatie eenstemmich geresolveert ende gearresteert hebben als volcht:

1. Op het eerste artyckel van haer remonstrantie, dat sy voorstellen sullen wie daertoe bequaem soude mogen wesen, om de exercitie vanden godsdienst inde maleysche tale waer te nemen, een bequame plaetse tot opbouwinge van een kercke aenwijsen, en waer de materialen, daertoe noodich, becomen connen.

2. Dat men daer toe genegen is, ende dat sy de gemoederen vande burgerye daertoe prepareren omme, tot stichtinge vande ghemeente, het H. Sacrament des Avontmaels te mogen bedienen, het welcke gedaen sijnde, datse een bequame plaetse aenwijsen, oft, datmen soude wachten tot de kercke gebout sy.

3. Dat den Ed. H[r] Generael verstaet Jacob Anth. Dubbeltryck hooch noodich na Amboyna dient gesonden, omme aldaer den aenwas der christenen ende yever tot de cristenheyt gerequireert, te helpen bevoorderen, ende dat men interim sall letten, tot bevoorderinge vanden voors. godtsdienst, op de persoonen, die yevers van daen alhier souden mogen commen, ende haer gelegene plaetse vercregen hebbende ende alle voors. gerequireerde preparatien gedaen sijnde, men alsdan wt de bequaemste persoonen een kerckenraedt formeren sal.

4. Dat het geschiede, met de bede ende wenschinge dat haren arbeyt niet verloren en moge gaen.

5. Dat den Ed. H[r] Generael sulcx geduirende sijn E. residentie alhier volcomentlyck meent gedaen te sijn, t'welck haer nademael mede wel bekent is, behooren te schamen wegens hare superflue ende inpertinente (met bittere beschuldinge gemenght) vermaninghe, doch verhoopen niettemin in voorige goede oordre te continueren.

6. Dat tot de affcondinghe vande geboden der duytschen dry distincte dagen onderhouden sullen worden, als namentlyck sondaechs naer de predicatie, donderdaechs naert

avontgebet ende des sondaechs daer aenvolgende voor de derdemael.

Aldus gedaen ende gearresteert int fort Jaccatra datum ut supra.

Was onderteeckent J. P. Coen, P^r. de Carpentier, Jacob Dedel, Martinus Soncke, Adam Westerwoldt, Hendrick Jansz., Adolf Thomassen, Thijs Cornelissen Vleyshouwer, Secretaris.

Rijks-Archief

XXXVII.

DE GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE AAN BEWINDHEBBERS.

Seminarie op Amboina opgericht.

Niet aan iedereen geloof te slaan in zake den stand van de religie.

Jacatra, 31 Julij 1620.

. . . .

Van de d'Amboinsse kinderen sijn door onse ordre negen jongelingen, die redelyck lesen en schrijven connen, ter schole getrocken, omme inde fondamenten vande christelycke religie geinstrueert ende daer na op de dorpen, in plaetse van onse plompe, droncken voorlesers gebruyct te worden. Tot hun onderhout is ieder.. reaelen ter maent toegeleyt, waer van seer goede diensten verhoopt werden. . . . .

. . . .

Wy verstaen, dat door eenen Evert Thijssen quade informatie wegen den standt vande religie in dese landen gegeven wesen soude, ende dat sulcx in sinodo nationali vertoont sy. UEd. gelieve de classis van Amsterdam te vermanen geen rapporten gelooff te geven, dan van lieden, welcke grondeger ende beter dan Evert Thijssen ende andre meer, geinformeert sijn. . . . .

. . . .

Hiermede enz. Int fort Jacatra ady ul[mo] Julii A°. 1620.

UEd dienstwillige,
J. P. Coen.
P. Carpentier.
C. Dedel.
Martinus Sonck.

Origineel
Rijksarchief.

XXXVIII.

DE GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIE AAN BEWINDHEBBERS.

Ambonesche jongelieden zijn naar Nederland gezonden ter studie in de godgeleerdheid; hen niet terug te zenden eer zij wel gefundeerd zijn in het chr. geloof. De Ternatanen hebben daar geen ooren naar.

Meer predikanten zijn dringend noodig. Wat van hen vereischt wordt. Op de onkosten mag niet worden gezien, de Heer zal het duizendvoud vergelden.

Als zij niet getrouwd zijn, of de Comp. niet zorgt, dat zij in Indie kunnen trouwen, is het beter geene te zenden, want anders gaan zij weg, als zij eerst recht nuttig worden door de kennis van de taal. Meer dan 20 predikanten waren noodig, en men kan er niet een houden.

Jacatra, 26 October 1620.

. . . .

Met dit schip werden, volgens UEd. ordre, vier Orangkays kinderen gesonden, omme in de theologie te studeeren; sy sijn alle vier van Amboyna. De twee sijn conincx soonen ende d'andre twee orangkays kinderen. Van de Mollucquen sijn geen te becomen; de Ternatanen souden liever selffs haer kinderen den hals affsnijden. UEd. sy gerecommandeert op dese jongelingen goede opzicht te laten nemen. Doet haer wel instrueeren; ontsiet d'oncosten niet en sendt haer soo haest niet terugge als de soon van cappiteyn

Hittoe gesonden wierd. Laet de christelycke religie in haer eerst wel vast gewortelt wesen, soo sal de Comp. daer aen grooten dienst geschieden. UEd. gelieve metten alder-eersten herwaerts te senden verscheyde welgeleerde jonge theologanten, die bequaem sijn om de gemeynte, ter eeren Godts, met goet exempel, leer en leven te dienen. Laet dit doch niet nae, want hier seer noodich sijn. Ontsiet d'oncosten niet; de miltrycke Godt sal de comp. weder duysent vout segenen. De jongelieden, die de Heeren senden, dienen getrouwt te wesen ende met haer vrouwe ende kinderen (soo eenige hebben) te comen, op dat met gemack de taele deser landen mogen leeren, ende ons niet quellen weder naert vaderlandt te willen keeren, als bequaem beginnen te worden om dienst te doen. Soo de Heeren geen getrouwde lieden senden, off hier jonge meyskens beschicken, daer meede de predicanten getrouwt mogen worden, ist beter (om geen verloren oncosten te doen) dan gene senden. D[s] Hulsebos en Danckaerts sijn eerwaerdige lieden, die hier gaerne souden houden, maer nu de tael redelyck geleert hebben ende daer inne dienst soude doen, begeeren te vertrecken, d'eene om by sijn vrouwe te gaen, ende d'ander om een vrouwe te trouwen; in voegen dat evenae sullen wesen, als voor 20 jaeren waren, doen eerst in Indien quamen. Voorwaer tis een schande, dat de dienst Godts niet beter gehandhaeft wort. Meer dan 20 eerwaerdige dienaers sijn hier nodich, ende men cander niet eene houden.

. . . .

Hiermede enz. Int fort Jacatra adi 26 October A[o]. 1620.

UEd. dienstwillige,
J. P. Coen.
Frederick Houtman.
P. Carpentier.
Martinus Sonck.

Origineel
Rijksarchief.

XXXIX.

RESOLUTIEN DER VERGADERING VAN DE ZEVENTIEN AANGAANDE HET KERKELIJKE.

---

9 January 1621.

Fol. 566. — Is by de gecommitteerde van Zeelant geproponeert hoe dat sy schrijven hadden gecregen van hare Camere, met last om te vernemen ter vergaderinge vande 17ne, wat dat voor desen was, ende in toecomende soude werden gedaen, aengaende 't voortplanten vant heylige evangelii ende chr. religie inde quartieren in Indien, staende onder de gehoorsaemheyt ende directie vande H° M° Heeren Staten Generael, ende vereenichde O. I. Compagnie deser landen.

Ende alsoo voor desen by resolutie van de 17ne was geordonneert, dat elcke Camere soude disponeren ende opsoecken eenige bequame jongeluyden, die in de theologie souden werden opgevoet ende geinstrueert, om naermaels haren dienst in Indien te gebruycken, — soo verclaerden de Gecommitteerde van Seelandt, dat hare Camer soodanige jonge studenten, die bequaem sijn, hare E. waren aengebracht.

Hierop is goetgevonden naermaels de saecke wel te bedencken, ende alsdan te resolveren, 't gene meer dienstich sal wesen.

24 February 1621.

Fol. 573. — In dese vergaderinge sijn gecompareert de predicanten Lucas Jans ende Jan Cornelis, inde name van den Kerckenraet ende Classis. Hebben geproponeert, dat sy meynen het goet ware, omme den name Christi in Indien, onder de mooren en de heydenen te verbreyden, dat men te Leyden, tot laste vande Compagnie een collegie van eenige jonge, bequame persoonen mocht oprechten, diemen

in de studie mocht houden vande theologie, om daer uyt van tijt tot tijt de bequaemsten naer Indien gesonden te mogen werden.

Is by de vergaderinge verstaen ende de predicanten voorgehouden, dat het best voor de Compagnie sal wesen te versoecken vande Classis, dat sy dry ofte vier gequalificeerde persoonen tot predicanten willen opspeuren, omme naer Indien te gaen, ende aldaer een collegie te fonderen, ten eynde als vooren, 't selve becledende met bequame jongers, soo van onse natie, alsmede van alle Indiaense natien, om in alle talen gedient te mogen sijn, ende te meerder vruchten te doen. Welcke antwoorde de voors. predicanten hebben aengenomen aen den Kerkenraet deser stede ende Classis te communiceren.

29 July 1621.

Fol. 595. — Sijn ter vergaderinge van de 17ne verschenen de gedeputeerde vande classis der stadt Amsterdam, de Eerweerdige De Jacobus Roulandus eñ De Johannes le Maire, ende hebben aengedient aengaende de opvoedingh vande Amboinesche kinderen, dat hare classis eerst hadde goetgevonden, dat dese kinderen souden werden besteet ende gestelt onder de directie ende ten huyse van De Petrus Wassenbergius, predicant tot Amersfoort, die haer inde christelycke religie ende latijnsche tale soude instrueren. Maer daer naer, by particuliere examinatie, hadde de voors. classis meest dienstich geacht, dat dese kinderen tot Leyden souden werden bestelt in een huys, onder 't opsicht by een regent ofte inspecteur, waer by men soude noch konnen doen opvoeden ende instrueren eenige andere jonge lieden uyt dese landen, om in Indien naermaels gebruyckt te werden, tot voortplantinge vañ chr. religie, na dat sy int seminario tot Leyden hare studien tot goede bequaemheyt om dienst te mogen doen, souden hebben gebracht.

Is geresolveert by de vergaderinge, de voors. Gedeputeerden van de Classis vertrocken sijnde, dat aengaende 't versoeck vant Seminarium tot Leyden op te rechten,

't selve alsnu niet en can geschieden, als sijnde de Seventhiene daer op jegenwoordich niet beschreven, maer vindt dese vergaderingh oirbaerlyck by provisie, dat dese kinderen tot Amersvoort sullen werden opgevoet, ten huyse van een bequaem persoon, daer naer de voors. gedeputeerde van de classis versocht werden te willen vernemen, ende de camer Amsterdam daer van te dienen; ende is geresolveert, dat een pedagoge aende voors. kinderen gegeven sal werden, om benevens den Predicant de kinderen te leren in hare ordinaris exercitien, met haer predicatien waer te nemen, te wandelen ende altijt by haer te sijn, tot alle 't welck de camer van Amsterdam geauthoriseert wert.

XL.

DE KRANKBEZOEKER JAN GERRITSZ. BLOCK AAN BEWINDHEBBERS.

Hij vraagt de tusschenkomst van Bewindhebbers om geauthoriseert te worden tot bediening van den doop. Uitkeering aan zijne moeder. Huwelijk van Danckaerts.

TAFFESOA, 14 July 1621.

Erentfeste, wijse voorsienighe Heeren Bewindhebbers der O.-I. Compagnie tot Amsterdam.

Naer alle behoorelycke reverentie sal desen dienen om UE. te verwittighen hoe dat ick alhier inde Moluyckes ghearriveert ben aen Maciam, ende ben ghestelt om op Taffesoa de plaetse van den sieckentrooster Adam Ysbrantss. te becleeden. Maer alsoo ick noch niet gheautoriseert en ben om den H. Doop te bedienen, (wantse alhier veel voorvalt) soo ist dat ick met de ingeleyde briefkens aen den Kerckenraet versoecke om sulcxs met geruste concientie te bedienen, vertrouwende UE. het beste hier inne te doen, tot lof van Godes eer ende grootmakens sijns H. Naems.

UE. sal oock ghelieven aen mijn beminde moeder Anna Pieters dochter, jaerlycx twee maenden van mijn bedonghen gagie te laten volghen. Oock sal UE. believen te weten hoe dat domine Dankers, bedienaer van Gods H. Woort tot Amboina, ghetrouwt is met een hollandts vrouw persoon; UE. wel bekent wat voor persoonen alhier gecomen sijn, streckende tot weynich eere. Maer Godt kant versien.

Hiermede Erentfeste enz. bidde ick Godt Almachtich UE. in sijn h. protectie te willen nemen en conserveren in langduyrende ghesontheyt tot salicheyt. Amen.

Gheschreven desen 14 July 1621 op Macjam tot Taffesoa.

UE. onderdanichste Dienaer,
JAN GERRITSS BLOCK.

Origineel
Rijksarchief.

XLI.

DE GOUVERNEUR SPEULT AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL COEN.

Collecte voor den bouw van eene nieuwe kerk.

De Amboinesche christenen zijn nog zeer besmet met heidensche superstitien. Wat hij daartegen gedaan heeft, met hoop dat het vrucht zal dragen.

Kweekelingen van Danckaerts zijn geplaatst.

AMBOINA, 29 Aug. 1621.

. . . .

Omme de kercke, volgens UEE. last, buyten comp. costen te maken, soo hebben eene generale collecte gedaen onder de nederlantsche burgery, die omtrent 3600 R sal comen te bedragen, waer van hier nevens de copy gaet. Ick en hadde niet gemeynt datter noch soo goede yever by de burgerye soude geweest hebben. Soo haest onse bovengenoemde tocht met lieff sal gedaen wesen, soo sullen

van de ingeboorne beginnen materiale te versamelen ende in Godes naem de bouwinghe beginnen.

Vernomen hebbende, dat de Amboinesen, onse onderdaenen, niet jegenstaende den wtterlycken schijn van christenen, noch seer besmet sijn met den duyvel sacrifitie te doen, (volgens haer voorouder gebruyck) de welcke op seeckere plaetsen cleedingen, gout, gongen en anders, daer toe geeygent, ende principaelste verschijnt, als sy hem haere sacrifitie doen met roocken, trommelen ende anders, haer door de selve, in wien hy verscheynt, segt wat hy begeert gedaen te hebben, verbiedende de sommige sich van soodanighen spijse ende dranck te onthouden ende andere superstitien meer, te lancx te verhalen, welck afgrysselyck werck eensdeels door auctoriteyt, en anderdeels door goede vermaningen hebben doen verlaten, in voegen dat een ieder goetwillich sijne duyvels huysen ofte baleeuwen, soo sy die noemen, hebben gewesen, waervan alreede over de 200 stucx hebben doen verbranden. Hebbe daer en boven haer soo veere gebracht, dat sy alle de cleedinge ende cleynodien, soo den duyvel toegeeygent waren, over sullen leveren, waer van het 1/3 sal wesen voor de plaetse, het 1/3 voor de Camere ende het resterende 1/3 tot opbouwing vande nieuwe kerck. Twijffele niet, of sullen mettertijt dese Amboinesen noch wel tot het recht bekennen der chr. religie gebracht werden, dat Godt geve.

De jonge luyden, die bij domine Danckaert onderwesen sijn hebbe een yeder op sijn plaetse geordonneert; twijffele niet ofte sullen yets vruchtbaers in die plaetsen verrichten, daer toe den Almogende haer sijne genade verleene . . .

In dorso:

Copie van den brieff door den Gouverneur
van Speult aende E. heer gouverneur Coen
geschreven den 29 Augusti A°. 1621.

Rijksarchief.

XLII.

DE GOUV.-GEN. J. P. COEN AAN BEWINDHEBBERS.

Een Javaansche knaap van goeden aanleg wordt ter opleiding gerecommandeerd; hij belooft een goed instrument te zullen worden ter stichting van Gods Kerk onder zijne landgenooten.

BATAVIA, 15 Nov. 1621.

Ed. erntfeste, wijse, voorsienige, seer discrete heeren.

Alsoo seecker Javaens jongsken, genaemt Pieter Ducot, broeders zoone vanden sabandar van Japara, in Banda gevangen geweest sijnde, ons door Hendrick van Soest ende Jasper Stevenss. is gerecommandeert, hebbende seer fijne bequame gaven, naer sijn jonckheyt, door neerstige onderwijsinge inde schoole by voorn. becomen. Ende oock met eenen aen ons versocht hebben t'selve jongsken naert Patria gaen, ende aldaer tot de studie gevordert mochte werden, om thans ofte morgen (gelijck goede apparentie geeft) voornamentlyck hier te lande onder d'eygen natie een goet instrument der kercken Godts ter stichtinge te mogen sijn. Soo ist, dat wy hun billick ende goet versoeck in desen hebben toe gestaen, ende by desen UE. t'selve knechtken recommanderen, omme, soot doenlyck is, ten eynde als boven tot de studie gevordert te mogen worden.

Hiermede enz. Int fort Batavia adi 15 November A°. 1621.

Uw dienstwillige,
J. P. COEN.

Superscriptie.

Ed., erentf., wijse, seer voors. heeren,
d'heeren Bewindh. der generale O. I. Comp.
van de Vereenichde Nederlanden.

Origineel
Rijksarchief.

XLIII.

RESOLUTIEN DER VERGADERING VAN DE ZEVENTIEN AANGAANDE HET KERKELIJKE.

23 Meert 1622.

Fol. 606. — Alsoo voor desen alle Cameren is gerecommandeert te willen uytsien na bequame persoonen, diemen in de studie eenigen tijt soude mogen onderhouden, omme namaels in Indien voor predicanten gebruyckt te werden, en vermaent, dat de Heeren Staten van Hollandt ende Westfrieslant tselve oock ernstlyck hadden begeert. Soo is inde vergaderinge voorgebracht ende gelesen seecker concept, met communicatien van de prophesooren vande theologise faculteyt, eñ van de regenten vande collegien tot Leyden ingestelt, ende verhaelt, dat met D. Anthonio Walaeo aengaende d'opsicht over de studenten opt behagen was gehandelt, ende alsoo tselve concept te vooren by de Cameren niet was gesien, sijn daervan exemplaren omgedeelt, om daer na daer op geresolveert te werden.

2 September 1622.

Fol. 629. — Is verstaen datmen den Indiaensen jongen, overgecomen met het schip Middelburgh, genaemt Pieter Donckert van Japara, mede tot Amersfoort onder den predicant Petrus Wassenborgius sal doen stellen nevens de Amboynese kinderen, omme inde studie off theologie op te queecken. Wert tot dien eynde de Camer van Amsterdam geauthoriseert met D° Wassenborch te mogen handelen, ende datmen voorts na Indien sal schrijven geene Indiaense jongens meer over te laten comen, voor nader advys van hier.

XLIV.

REMONSTRANTIE VAN DEN KERKERAAD VAN BANDA AAN DEN GOUVERNEUR EN RADEN ALDAAR.

De kerkeraad wijst op de roeping van het Bestuur om niet alleen te voorzien in de behoefte van de chr. gemeente, maar ook het Christendom onder heydenen en mohammedanen uit te breiden, door het toestaan van meer predikanten.

17 Maart 1622.

Erentfeste, wijse, voorsienighe, seer discrete Heere, Heer Gouverneur Marten Sonck ende sijne presente ende eersame Raden.

In solemnele vergaderinghe (ten beroepe vanden eerwaerdighe Adriaen Jacobss. Hulsebos, predicant, in desen ter kennis der stadt Batavia ghevolmacht) rijpelycken ende met bedachtsaemheyt overleght sijnde den jegenwoordighen staet deses lants Banda. Item hoe Godt Almachtich t'selfde met de omliggende eylanden van dien, inden voorleden jaere door den ghesegende enterprise ende conqueste van dien, goedichlyck onder trecht ende tytel Christendom heeft toegevoucht ende verseeckert, daer vooren (als sijnde een seer ghewichtighe ende uytneemende saecke van weldaet) wy alle geerne belijden Hem eene onsterffelycken loff ter danckbaerheyt behoort opgedraghen te worden. Tot het welcken, beneffens yders godsalich leven, dat oock niet het geringhste en is, naementlyck, dat sijn H. Woort ende Evangelium allen inghesetenen van dien alomme vercondight, de H. Sacramenten recht bedient ende yder door wettelycke middelen tot het gelove in Christo ende boetvaerdicheyt des levens geroepen ende genodicht werde, daer toe, op dattet na ordre stichtelycke ende met hoope van vrucht geschiede, so ist dat wy ghesamentlyck voor hoochnoodich

geacht ende ingesien hebben UEd. ende Raden eerbiedentlyck in bedenckinge aen te dienen ende te recommandeeren hetgeene volght.

Naementlyck oft het haere E. Ed., tot vestinghe ende goeden staet der gemeyner christenheyt deses lants, noodich ende raetsaem dunckt, nevens het bedienen des woort Godts in duytsche ende maylaysche tale, item de bedieninghe des H. Doops (nu alrede eenen goeden tijt alhier gefrequenteert) mede het gebruyck vant H. Sacrament des Avontmaels inghevoert ende aenghevanghen werde, als in sich selfs een saecke ofte acte dienende niet alleen tot versterkinghe des gelooffs ende bekeringh des levens onder ons, die der alrede door de genade Godts Christo door den gelove sijn ingelijfft, maer oock tot een goet exempel dergenen, die haer in dese verre gelegene quartieren, alrede het Christendom hebben onderworpen; ja oock selfs veeler Mooren ende Heydenen, die de Heere door d'een oft d'andere middel, d'een of d'andere tijt, mede ten gelove ende eeuwighe salicheyt in sijnen gecruysten Soone Christo door den kerckendienst mochte gelieven te roepen.

(De briefschrijvers beroepen zich hierbij op hetgene hieromtrent en omtrent de organisatie der gemeente hun door de classis van Walcheren is geadviseerd. Omtrent het gebrek aan predikanten voor Indie schrijft de classis als volgt:)

Aengaende het seynden vande predicanten, wy achten wel dattet seer noodich is, datter meer souden gesonden worden, maer waer sullen wy die becoomen? Onse provintie en is niet seer groot, ende en hebben so overvloedighe stoffe niet, die daer connen seynden, dewijle selve uyt onse provintie naer Hollant geroepen werden, om de vervallen saecken daer op te rechten. Wy achten wel, dat degeene die nu daer lang int lant geweest sijn ende de malaysche taele connen, wel bequaemst souden sijn om tot den dienst daer gevoordert te werden, so sy maer connen overredet werden daer noch langer te blijven; ende dat-

men sich daer mede ende met diergelycke behielpe, tot dat eenen ordinarischen voet op het ministerium van Indien ghenoomen werde. Want wy sien, dat de lieden die van vermoghen sijn ende haere kinderen hebben doen studeeren, deselve niet geerne van huys naer Indien laeten trecken; de studenten, die vant lant in studie gehouden worden en wil het lant niet missen . . . .
. . . .

Ghedaen ter vergaderinghe voorn[t] opt eylant Neira desen 17 Martii A[o]. 1622.

Uyt last ende aller naeme,

ADRIAEN JACOBSS. HULSEBOS, dienaer des woorts Godts ende der vergaderinghe, Praesis.
WOUTER MELCHIORSS., Vitriar.
ADAM ISBRANDSEN.

Archief Classis Amsterdam.
Dossier Banda.

XLV.

ANTWOORD VAN GOUVERNEUR EN RADEN VAN BANDA OP VORENSTAANDE REMONSTRANTIE.

Zij erkennen hunne verplichting tot bevordering en uitbreiding van het Christendom, en besluiten dien overeenkomstig.

28 Maart 1622.

Ghesien ende ghelesen by den Ed. Heer Gouverneur ende sijn presente Raden de remonstratie in dato den 17[en] Martii, by den eerweerdighen Adriaen Jacobss. Hulsebos, dienaer des goddelyken woorts, Wouter Melchiorss. Vitriar., Adam Isbrantss. ende andere haer E. E. medebroederen overghelevert, ende uyt den inhout van dien verstaen ende overwoghen hebbende harer E. E. christelycken yver tot bevorderinghe vande eere Godes, die door syne sonderlinghe liefde ende genadigen miltrycken seghen belieft heeft dese

eylanden, die voor desen in aller duisternisse versmoort laghen, met de fackel sijnes H. Woorts te verlichten, voor welcke sonderlinghe weldaet wy gaerne bekennen, dat wy sijne Majesteyt niet alleen met woorden, maer oock met wercken den gantschen tijt onses levens danckbaerheyt behooren te bethoonen. Hebben derhalve haer Eerwaerde voornoemt tot antwoort t'ghen volgt te laeten geworden.

Zij accordeeren naar hun vermogen het gevraagde, en besluiten daarop als volgt.

Hiertoe, ende tot t'geen ons meer van noode is, wil ons den Almachtighen Godt ende hemelschen Vader sijn segen verleenen ende geven dat alles mach strecken tot grootmakinghe sijner H. Naems, opbouwinghe der kercken Jesu Christi, stichtinghe ende vermeerderinge der christenen in dese quaertieren. Amen.

Int casteel Nasssuw op Neira in Banda ady 28[m] Martii a° 1623.

(Onderteekend Martinus Sonck, Vesterman, J. Cuingnet, Cornelis Gerritss. Verlorenarbeyt, J. Clant.

Op grond van bovenstaande autorisatie beroept de Kerkeraad 4 April d. a. v. tot predikant den proponent Wouter Melchiorss. Vitriarius in 1617 uitgevaren en dusverre gestationeerd op Neira.

Archief Classis Amsterdam.
Dossier Banda.

XLVI.

RESOLUTIE VAN DEN KERKERAAD TE BANDA IN ZAKE KRANKBEZOEKERS.

Onderhandelingen over de continuatie van den krankbezoeker van Soust na 10jarigen dienst

Laurens Harmensz., van onrechtzinnigheid verdacht, naar Batavia op te zenden. Verplaatsing van Hulsebos en eenige krankbezoekers naar Amboina en de Molukken.

27 April 1622.

Also de tweeden verbonden tijt 1) van Hendrick van Soust, uytgevaren voor cranckbesoecker van Amsterdam, mettet schip mede Amsterdam ghenaemt, inden jare 1613, jegenwoordich becleedende de plaetse van Poulouay, is geexpireert, ende daerover aen wedersijden in bedenckingen ghetrocken hoe ende op wat wijse dieselve, ofte sijnen tijt verlenghen, ofte van daer vertrecken ghevoechlijckst ende opt stichtelyckxt soude mogen geschieden. Ende rijpelyck ghelett hebbende, so op sijne goede gaven ende dienst aldaer en elders gedaen, den dagelyckschen wandel ende het comportement van deselve, als op den voorslagh van dato 17 deser uyt sijnen naeme, ende op gisteren mondelyck in onse vergaderinghe selven geproponeert, daerin hy voornoemt verclaerde gheensints ghesint en was de kercke te lande alhier voor desen tijt langer te bedienen, ten waere hy, by volle verseeckeringhe met handteeckening van dien, binnen een jaer naer desen int predikampt, met opleggínghe der handen, ende dat op de plaetse van Poulonay voornoemt bevesticht te worden, sonder eenichsints tot eenighe andere conditie sich te verstaen.

Soo ist, dat wy ondergeschr., alles overweghende, sulx als ons in desen gelegentheyt te doen stont, geresolveert

---

1) Het verband was voor 5 jaren.

sijnde (als voor desen tijt genoechsaem sijnde) gheene persoonen meer beneffens den persoon van Wouter Melchiorss. in Banda int predickampt te authoriseeren, hebben verstaen, gelyck verstaen by desen, den voornoemden Hendrick van Soust finalyck dese conditie te presenteeren, dat in geval hem voor den tijt van drie jaeren gesint was te verbinden (beneffens goede gagie) alle hulpe ende voorderinghe sullen doen, die ter stichtinghe eenichsints soude connen gheschieden, sich gedragende tot de hoope en de goede apparentie tsijner bevoorderinghe alreede sijnde, vermits het openstaen van Amboyna ende Moluca. Ende soo in gevallen binnen een jaer nae desen gheen beroeppinghe voor hem en geviele, alsdan sijn continueeren ofte vertreck soude staen tot sijn eyghen beliefte, sonder aen de andere 2 resterende jaren gebonden te sijn, achtende ons in desen sijnes dienst halven de Kercke ende hem voldaen te hebben sonder tot meer beloften te coomen.

Diensvolghens, so persisteert by het geene heeft gheproponeert, wy hem stellen vry ende lyber om vandaer nae 't vaderlant te vertrecken. Twelck, so het geschiet ende by hem sijnen voortganck crijght, sal in sijner stede, ampt ende dienst treden ende overgaen den persoon van Adam Isbrandss., nu voor een tijt geroepen proponent in de Indiens alhier, wiens bequaemheyt ons bekend ende bewust is, vermits noodich is de plaetse ende lant Banda met al sulcke kerckelycke persoonen ter stichtinghe besorght worde.

Mede in bedenkinghe ende overweginghe gebracht sijnde hoe seeckeren persoon Laurens Harmanss., crancbesoecker, jegenwoordich ligghende op Amboyna, wie eenen langhen tijt in merckelycken suspitie van onsuyverheyt in de leere, blijckende by verscheyden actens, handelinghen ende aparentie, daerover by de Kerckensact van Batavia ghescreven is geworden. So ist, dat mede verstaen ende goetvinden, om alle perijckelen die schier ofte morgen daeruyt te vresen staen, alle moghelycke middelen aentewenden om denselver Laurens Harmenss. van de plaetse Amboyna te lichten

ende naer Batavia te laeten vertrecken, om aldaer op gedisponeert te worden so als bevonden wort tot verseeckeringhe ter stichtinghe te behooren. . . . .

Endelijcken dat den Eerw. Adriaen Jacobss. Hulsebos, predicant, van hier tot verseeckeringhe ende versterckinghe na de plaetsen Amboyna ende Moluca mede sal neemen den persoon Hendrick van Soust, Tobiam Canisium, Hendrick Teuwiss. ende Adriaen Cornelis Pauw, om te gebruycken daert noodich soude moghen sijn.

Actum int fort Nassouw opt eylant Neira in Banda den 27en Aprilis A°. 1622.

Get. Adriaen Jacobss. Hulsebos, Wouter Melchiorss. Vitriar. Tobias Canisius, Adam Isbrantss., Hendrick Teuwiss., Adriaen Cornelis Pauw, Elias Gervertss., Joost Corneliss.

Archief cl. Amsterdam.
Dossier Banda.

XLVII.

REMONSTRANTIE VAN DEN KERKERAAD OP BANDA.

Met dankzegging voor hetgeen de regeering reeds gedaan heeft ter verbetering van den kerkelijken toestand, verzoekt de kerkeraad dat de hand worde gehouden aan de wering van den moorschen godsdienst, dat de Sabbath worde onderhouden, dat de school worde bevestigd en uitgebreid, en dat de kerkeraad in alles worde gesteund.

1 Mey 1622.

Ed. erentfeste enz. Martyn Sonck, Raet van Indien ende gouverneur van Banda etc.

Hebben UEd. ende Raden hoochlycken te bedancken wegen het faveur ende hulpe, ons int verbeteren vande kerckelycken staet alhier goetwillichlycken gedaen, ver-

hoopen ende bidden oock den Almogenden Godt, om Christi wille, wiens eere insonderheyt, neffens het welvaeren ende behouden van verscheyden sielen, daer ten hoochsten aen geleghen is, alle actens, handelicghen ende successen van dien genadelyck te seghenen.

Het is Ed. Heere ende Raden noch overich UEd. heeren, volghens onsen ampte in consideratie ende recommandatie te geven tgheene volght.

Dat de moorsche rabby ofte ymans, residerende op Poulouron, ende dat met merckelycke nadeel ende diseere van reputatie ende weerdicheyt onser christenheyt, onder wiens tytel het Gode belieft heeft het lant Banda ende d'eylanden van dien te submitteeren, so haest eenighe merckelycke ende notable reden ofte occasien conden werden ghevonden, van daer te weeren ende uyt der menschen ooghen ende memoryen te royen, volghens den last des Heeren Deut. VII: 2, Exod, XXXIV: 12 ende het exempel der h. mannen 2 Regum. XI: 18 en 2 Chron. XXIII: 17.

De Gousseratten ende Mooren woonende op Neira haere openbaere moorsche exercitien, waer door niet alleen veele Bandaneese ende andere Mooren seer in haere opinie gestijft ende oock eenighe vrouwen ende kinderen door houwelyck ende andersints het recht ende den naem des christendoms onttrocken, ofte ten minsten onthouden worden, afteschaffen ende te verbieden.

Alsmede, so veel doenelyck is te versorghen, dat op den Sabbath dienst niet alleen de ghemeene borgerie yder in sijn plaetse, maer oock de slaven (ten waere inde plucktijt ofte andere noot) wat naerstiger ten gehoor van Godts woort (naer gelegenheyt des dienst) frequenteerden, als men siet dat dagelycx geschiet vermits weynich sijn, die haer daertoe benaerstighen naer behoorlycke plicht.

Mede te versorghen, dat de schoole mochte worden niet alleen ghehouden in alsulcken goede ordre als alrede is, maer oock den dagelyckschen aenwas ende vergrootinghe der selver, als sijnde een bysonder middel waerdoor de voortreffelyckheyt der christenheyt alder bequaemelyckst

ende vruchtbaerlyckst staet te worden. Insgelijcks de hant ghetrouwelyck ende als voedsterheeren te houden aende vorderingh der gemeynte Godts ende den H. Godtsdienst; den predicant met sijn collegium ende gheselschap in alles naer vermoeghe ter stichtinghe favorabel ende behulpich te sijn, gelijck wy van harten toe vertrouwen. Ende also wel bekent is dese ende dergelycke dinghen door tijt ende middelen moeten worden inghevoert, so gelieve haere Ed. in desen de goede ghelegentheyt ende bequaeme noot also te gedencken, dat alles ter meeste stichtinge, so haest doenlyck is, ter eeren Godts gevordert werde, daer aen beyde UEd. insondere eere ende ons een welgevallen sal geschieden.

Hiermede enz. Gedaen int schip de Eendracht geanckert op de rede voor Neira in Banda desen eersten May A°. 1622.

Uit last ende aller naeme,
ADRIAEN JACOBSS. HULSEBOS,
Dienaer des H. Evangeliums.

Archief classis Amsterdam.
Dossier Banda.

XLVIII.

RESOLUTIE VAN DEN KERKERAAD TE BANDA IN ZAKE DE GODSDIENSTOEFENINGEN.

Prediking van den Catechismus in den hollandschen dienst, waarbij de kinderen de vragen zullen opzeggen, terwijl in den maleischen dienst de vragen van Allegonde's Cort Begrip zullen worden overhoord. In de school mede het Christendom te bevorderen.

17 Mei 1622.

Wy onderschreven, rijpelyck acht genomen hebbende op den staet der kercken Godes hier te lande, ende wat tot de meeste stichtinghe derselve is behoorende, hebben eenstem-

melyck goetgevonden ende geresolveert, gelijck wy by desen stemmen ende resolveeren, dat op Pouloway sal onderhouden worden t'verhandelen van de heydelberghse catechismus, ende dat omde 14 daghen, op welcke tijt de kinderen sullen opsegghen deselve vraghen die verhandelt sullen werden. Oock so sullen in de malaysche dienst de cleene vraghen, door den ed. heer van St. Aldegonde gestelt, die welcke tot dien eynde int maleysch sijn overgheset, onderhouden worden. Als oock mede, dat in duytsche ende maleysche godtsdienst, eer gesongen wort, de thien gebooden ende de twaalff artikelen des geloofs sal voorgelesen worden. Als oock mede de scholen in sulcken ordre te laeten. als alrede ghebracht is. Welverstaende 'tgheene dat tot meerder onderwijs der kinderen in de christelyke leere mochten strecken, wel sal moghen by der hant ghenomen worden ende int werk stellen.

Aldus gedaen in onse kerkelycke vergaderingh.

Actum ut supra int fort Nassouw opt eiland Neira in Banda.

WOUTER MELCHIORSS, Vitriar.,
dienaar des H. Evangelii.
ADAM ISBRANTSS.
ELIAS GERAERTS. Ouderling.
JOOST CORNELUS. Ouderling.
ADRIAEN DE KEERSMAECKER.

Archief Classis Amsterdam.
Dossier Banda.

XLIX.

DE GOUVERNEUR HERMAN VAN SPEULT AAN BEWINDHEBBERS DER O.-I. COMPAGNIE.

De kweekelingen van Danckaerts zijn reeds als meesters op de dorpen geplaatst, wat goede vrucht voor het Christendom belooft.

Bestrijding van den duivelsdienst.

De opbouw van een ruimer kerk is noodig ten gevolge van de maleische prediking van Danckaerts, waarvoor reeds ruime collecte is gedaan. Overname van Danckaert's bibliotheek. Zijn taalkennis te gebruiken voor het vervaardigen van schoolboeken.

Groot gebrek aan leermiddelen.

Amboina 15 Juny 1622.

. . . .

Wat betreft den aenwas der christelycke religie, gaet, de Heere sy loff, redelycker wijse wel toe, ende verhopen, dat door de ambonese aencomelingen, die domine Danckaert soo verre gebracht heeft, dat die op de dorpen alreede school houden ende des sondaechs voorlesen, waer door metter tijt, door Godts genadigen segen, iets treffelycx hope sal verricht werde, alsoo naer onse calculatie al ontrent 800 discupulen hebben; want het principaelste wt de jonge jeucht te verwachten is, door dien de oude seer beswaerlyck van haer gewone heydensche ende duyvelsche cermonien sijn te brengen. Wy hebben hier dit jaer wel 6 oft 800 duyvels huyskens verbrant ende het goet, daer sy den duyvel sacrificie mede deden, doen overgeven, ende overal onse christen onderdaenen doen trouwen, sulcx dat alles nu op een seer goeden voet is.

Domine Danckaert, dienaer des goddelycken woorts, die nu vertreckt ende gaerne bewillicht hadden hier te continueeren, heeft sich hier inne seer wel gequeten, hebbende door middel van de taele, daer hy seer wel in ervaren is, haerl. seer getrocken, in voegen dat veelmaels onse kercke te kleyn is geweest voor degene, die tot het gehoor des H. Euangeliums quamen.

Wy vergaderen nu vast materyalen omme een bequame steenen kercke te maken, die in Godes naem ende tot sijnder eere met het aenstaende drooge mousson sullen beginnen. Wy hebben daertoe eene collecte gedaen onder de vrije burgerye ende des compaignies dienaers, die ontrent 3500 realen bedraecht, ende onse onderdaenen vergaderen vast steen ende calck, sulcx dat hopen de selve sonder merckelycke compaignies costen sal voltoyt werden.

Bovengemelte domine Danckaert heeft hier een goede partije van sijn eygen boecken, op mijn versoeck gelaten, overmits hier seer gedesprovideert waeren door het ongeluck des brants; waer van hy de memorie heeft, by my onderteyckent; UEE. mogen hem de selve al daer doen vergoeden.

Ten aensien voors. Danckaert seer wel ervaeren is inde hier gebruyckelycke maleyse taele, soo en soude niet onoorbaerlyck wesen, dat men hem gebruyckte omme eenige kerckelycke dingen te translateeren voor de jonge jeucht. Hier en sijn jegenwoordich geene boecken omme de jeucht wt te leeren, noch veel min papier, pennen noch inct, ja nauwelycx sooveel, dat onse boecken ende papieren dit iaer connen senden, niet jegenstaende dat, alreede al het papier, dat onder de burgerye was, opgecocht hebben . .

. . . .

Edele enz. Heeren, naer onse onderdanige gebiedenisse ende hartelycke groete, d'Almogende Godt in sijne heylige bescherminge bevolen laten, die UEE. loffelyck ende wijt vermaerden handel soolangs soo meer gelieve te segenen.

Actum int Casteel Amboyna desen 15 Junio A°. 1622.

UEd. onderdaenigen dienaer,
HARMAN VAN SPEULT.

Superscriptie.

Erntfeste, achtbaere, welwijse, voorsienighe ende seer discrete Heeren, de E. Heeren Bewinthebberen der Vereenichde O.-I. Comp. der Camere van Amsterdam.

Orgineel
Rijksarchief.

L.

DE GOUVERVEUR HERMAN VAN SPEULT AAN BEWINDHEBBERS DER O.-I. COMPAGNIE.

De gewezen scholieren oefenen een gunstigen invloed uit op de naamchristenen; het schoolbezoek neemt toe.

Overgang tot het christendom van een Hoofd met zijn volk, door toedoen van een kweekeling. De gratificatie aan die kweekelingen verleend wordt met dank aangenomen en zal voor anderen een prikkel zijn.

AMBOINA 15 Juni 1622.

. . . .

Belangende den aenwas der Christelycke Religie gaet, de Heere sy loff, noch redelycker wijse wel toe, door dien (door) de nieuwe scholieren, die vast overal verdeelt hebbe, het volck, te weten dese Ambonese naem christenen, allengskens onder de tucht gebracht werden; sulcx, dat de kinderen van alle de principaelste nu ter schole comen, ende hopen by verloop van tijt vande jonge nacomelingen iet vruchtbaers sal te verwachten wesen, alsoo de oude, gelijck men seyt, meest in de wolle geverft sijn. Nu onlangs geleden is eenen Paty Alang, hooft van verscheyden negrys oft dorpen, die aende westhoek van de baya van Amboyna resideert ende altijt moors geweest is, christen geworden met omtrent de helft van sijn dorp, door toedoen van eenen vande nieuwe studenten, genaemd Lauwerens Marcus van Hatuwe, die seer neerstich is. Vertrouwen, dat de goede ende genadige Godt voorders sijn licht door desen middel metter tijt meer ende meer sal doen schijnen ende desen dolenden hoop tot beter en ter rechter kennisse te brengen, tot grootmakinge sijns heyligen Naems. Den goeden ende seer loffelycken iver die UEE. tot deselve heeft, hopen wy door Godes genade niet te veronachtsamen.

Ick hebbe de discipelen, die alreede gebruyckt worden,

sijnde 10 int getal, volgens UEE. ordre ieder een vereeringe gedaen van een gingam, daer voor sy UEE. ten hoogsten sijn bedanckende, sulcx meer achtende alst inder daet is, overmits UEE. soo verre van hier sijnde, haer noch gedachtich sijt, dat hun luyden te meer sal animeeren. Sy hebben geseyt UEE. in dancksegginge, met wensinge van geluck en behouden reyse, een brieffken van danckbaerheyt te sullen schrijven. Het en ware niet onoorbaerlyck, datmen degeene die haer wel ende neerstelyck in hare bedieninge quyten eenige verbeteringe toeleyde, op dat daer door andere aencomelingen mochten geanimeert werden; want als dese slechte luyden vernemen, dat hare kinderen daer door tot achtinge ende staet connen comen, soo sal ieder sulcx beneerstigen, gemerckt soodanige proceduyren onder dit blint volck het fondament moet wesen . . . .

. . . .

Actum int casteel Amboyna desen 15 Junio a°. 1622.

UEd. onderd. dienaer,
HARMAN VAN SPEULT.

Superscriptie.

Entfeste enz. Bewindh. der vereenichde
O.-I. Comp. de cameren Amsterdam.

Origineel
Rijksarchief.

LI.

RESOLUTIE VAN DEN KERKERAAD OP POELO-AY IN ZAKE DE BEWOONERS VAN ROSENGEIN, DIE VERZOCHT HEBBEN IN DE CHR. RELIGIE TE WORDEN ONDERWEZEN.

---

9 Augustus 1622.

Alsoo door de Rosengienders versocht is aen den Ed. Heer Gouverneur Martinus Sonck om in de chr. religie onderwezen te worden ende haer alsdan tot het Christendom te

begeven, ende op de goede hoope, die wy daeruyt gecreghen hebben, ende door de magistraet alrede gheresolveert was, by kennisse van Adam Isbrantss. ende Joost Corneliss., ouderlingh, dat de E. Wouter Melchiorss. tot dien eynde na Rosengien soude trecken, om d'inwoonders aldaer tot het christengheloove te brenghen, so veel hem moghelyck sal sijn, ende Godt de Heere door sijnen miltrijcken seeghen sal believen te verleenen.

So ist, dat wy op de saecke voorn: in onse kerckelycke tsamencomste rijper ghelet hebben, daer op ons te lesterstonde, ende na rijpe deliberatie ende alle swaricheyt wel overwoghen hebbende, is eendrachtelycken goet gevonden, dat de E. Wouter Melchiorss. met de aldereerste gelegentheyt na Rosengeyn sal vertrecken, om in alles na beste stichtinghe te handelen, tot opbouwinghe van Godts Kerck ende ghemeynte en haerder zielen eeuwighe salicheyt . .

. . . .

Aldus ghedaen in onse vergaderinghe opt eylant Ay desen 8en ende 9en Augusti A°. 1622.

Wouter Melchiorss., Vitriar.
Adam Isbrantss.
Elias Geraertss., Ouderlingh.
Joost Corneliss., Ouderlingh.
Adriaen de Keersmaker.

Archief classis Amsterdam.
Dossier Banda.

LII.

RESOLUTIE VAN DEN KERKERAAD OP POELO-AY IN ZAKE DEN DOOP DER VOLWASSENEN EN DER JONGE KINDEREN VAN MOORSCHE OF HEIDENSCHE AFKOMST.

---

9 Augustus 1622.

Is geresolveert, gelijck behoorlyck is, gheen kinderen den heylighen doop mede te deylen, tensy dan saecke dat d'ouders, ofte ten minsten een van beyde, ofte voechden, den selve ten doop presenteeren, als oock mede de ghetuyghen, die over den doop staen, met ons het christelyck gelove aenghenoomen ende daer op gedoopt sijn.

Van gelijcken sullen oock d'ouders ende ghetuyghen gehouden sijn ongeveynsdelyck te antwoorden opt t'gheen haer volgens t formulier der doope, twelck int vaderlant in de kercke gebruyckelyck is, sal afgevraecht worden, oock met eenen beloven (so veele mogelyck is) t'kint ofte kinderen inde chr. religie te onderwijsen ende te doen onderwijsen.

Ten anderen hebben geresolveert, dat de oude persoonen, die den chr. doop begeeren te ontfanghen, onderwesen sullen werden inde fondamenten der chr. religie, ten minsten haer per memorie leeren de thien geboden des Heeren, de twaelff artyckelen des gelooffs ende het gebet des Heeren, de welcke sy dan voor den doop voor de volle vergaderinghe sullen gehouden sijn op te seggen; ofte, so sy door bloodicheyt ofte andersints t'selfde te doen voor de volle vergaderinghe niet en dorsten te bestaen, sullen ten minsten gehouden sijn tselfde te doen voor den kercken dienaer alleen, ofte de geene die hier is in plaets eens kerckendienaers, ten ware het sulcke persoonen waren, die door ouderdom ofte andersints onbequam waren om tselfde van buyten te leeren. Ende sal haer boven dese sekere vraghen (hier onder gestelt) voor de vergaderinghe voor gestelt

werden, die sy onbeveynstdelyck met Ja sullen beantwoorden. Ende sullen gehouden sijn ten minsten twee getuyghen mede te brengen, die voor de vergaderinghe sullen beloven de goede hant daer aen te houden, datse inde selfde religie meer ende meer moghen onderwesen worden; daer op hen dan den doop wt cracht onses opgeleyden ampts ende beroepinghe sal mede gedeelt worden. Ghedaen in onse vergaderinghe desen 9[en] Augusti a°. 1622 op Poulouay.

WOUTER MELCHIORSS., Vitriar.
ADAM ISBRANTSS.
ELIAS GERAERTSS., Ouderlingh.
JOOST CORNELISS., Ouderlingh.
ADRIAEN DE KEERSMAKER.

Vragen die de swarten sullen voorgestelt worden, en sijn tot dien eynde int Maleys gestelt.

N.N. Gelooft ende bekent gy, dat het gelove waerachtich is ende tot de salicheyt noodich?

Ja.

Belooft gy dan den eenighen waren Godt, Vader, Soone ende H. Geest, dat gy den selven alleen wilt aenhanghen ende dienen, ende na de leere sijns H. Woorts, door de Profeten ende Apostelen beschreven, als een nieuw ghebooren mensche ende kint Godes gehoorsamentlyck te leven?

Ja.

Wilt gy dan op dit gelove leven ende sterven ende daer op den H. Doop als een teecken des verbonts Godts ende zeeghel des kintschap Godts ontfangen?

Ja.

(Onderst.) WOUTER MELCHIORSS., Vitriar.

Archief classis Amsterdam.
Dossier Banda.

LIII.

DE KERKERAAD TE NEIRA-BANDA AAN DEN KERKERAAD TE BATAVIA.

Betreurenswaardig overlijden van den schoolmeester Abbady.

Wouter Melchiorsz. is naar Rosengein gezonden tot planting van het Christendom. IJver van den Gouverneur Sonck voor de school. Kostschool.

Aanvraag om krankbezoekers voor Rosengein en schoolbehoeften.

19 Augustus 1622.

Godt met ons.

Eerwaerde Broeders. De gelegentheyt voorgevallen sijnde, hebben niet connen nalaeten UE. met dese onse missive te begroeten ende onder anderen te laten weten, dat Willem Abbady, onderschoolmeester op Poulouay, overleden is den 17 July passado. So Godt, de Heere, belieft hadde hem lange te sparen soude noch groote dienst der kercke connen gedaen hebben.

Voorders, also d'inwoonders opt eylant Rosengeyn, sijnde Bandanese, aenden Ed. H[r] Gouverneur Martinus Sonck versoeck gedaen hebben om door yemant in de chr. leere onderwesen te worden, ende na voorgaende onderwijsinge haer den H. Doop mede delen. Op welck haer versoeck sijne E. ende Raet gelet hebben ende daer by ons advys versocht, gesamentlyck geresolveert, dat de E. Wouters Melchiorss. tot dien eynde na Rosengeyn sal vertrecken, om haer (soo veel mogelyck is) t'onderwijsen. Tot het welcke wy verhoopen Godt Almachtich haer naerstige arbeyt niet vruchteloos sal laeten, maer hem hier door tot meerder yver verwecken, tot behoudenisse van veler menschen salicheyt.

In de hanthavinge (nopende d'oprechtinge van Godts

kercke) vañ Ed. H$_r$ Sonck hebben een goet genoegen, doch voornaemelyck aen de hulpe, die hy ons doet tot aenwas vande schoole, de welcke nae 't vertreck van Hendrick van Soust seer toegenomen heeft, so dat wy verhoopen een corten tijt de selve wel hondert kinderen sal sterck wesen. Tot welcke schoole sijn E. een seer bequam huys doet maecken, om eenige kinderen in de cost te houden, die ter schoole coomen so van Neira, Lonthoir ende d'andere plaetsen; op welck voor eerst opsicht sal hebben de huysvrouwe van Joost Corneliss., schoolmeester ende ouderlingh, ende beneffens haer eenige slaven ende slaeffinnen, die de kinderen behoorlycke hantrijckinge sullen doen. Vertrouwen, dat Godt de Heere hem in dese sijnen yver sal laeten continueren.

Op Poulouay is den 7 Augusty de tweede reyse het H. Avontmael uytgedeelt, ende op nieus sijn aengenomen elff litmaeten.

Wijders en occureert niet, dan soude wel garen sien, (soot mogelyck waer) dat met de aen comende scheepen een cranckbesoecker herwaerts gesonden werde, dewijl oogenschijnelyck Rosengeyn sal moeten met een versorght worden, vermits het een eylant is varre van de andere landen gelegen, ende in het oostelyck mousson qualyck vaerthuych darwaerts comen can. Mede so dient wel sorge gedragen worden, dat een goede party schoolboecken gesonden werde, principael A B C Boecken, als mede eenighe boecken voor de cranckbesoeckers, also Elias Geraerts eñ Adriaen de Keersmaker gants niet versien sijn.

Hiermede enz. Ady a°. 1622 op Neira in Banda.

Uyt last ende aller naeme,
WOUTER MELCHIORSS., Vitriar,
dienaer des H. Ev.
JOOST CORNELIS, Ouderlingh.

Copie
Archief classis Amsterdam.

LIV.

CORTE BESCHRIJVINGHE HOE ENDE OP WAT MANIERE MET DE ROSENGEYNDERS (VOLGENS HAER VERSOECK) OM CHRISTEN TE WORDEN, GEHANDELT IS.

Augustus 1622.

Onse hulpe bestaet in den Naeme des Heeren, die de hemel, aerde, zee ende alles watter in is, uyt niet geschapen ende gemaeckt heeft. Amen.

Inde resolutie by de magistraet ghenoomen (nopende t'versoeck vande inwoonders op Rosengeyn) hebben haer E. beslooten (als mede in onsen kerckenrade, als blijckt by resolutie vanden 8en Augusty) dat de eerw. Wouter Melchiorss. Vitriar, dienaer des H. Evangeliums, sich na Rosengeyn sal vervoeghen, omme d'inwoonders aldaer (so veel mogelyck is) t'onderwijsen, ende haer alsdan den chr. doop mede deelen, ende inden houwelijcken staet te bevestighen, tot het welcke wy vastelyck vertrouwen, dat Godt almachtich sijnen miltrijcken seghen verleenen soude, indien haerlieder begeerte voortquam uyt een oprecht onbeveynst herte. Om sulcx, als verhaelt is, int werck te stellen, is Wouter Melchiorss. met Juriaen Pieterss., vry borger ende lidmaet der gemeynte alhier (hem van sijn E. Martinus Sonck, Gouverneur ende Raet vergunt mede te neemen, als wel inde malaysche taele ervaren sijnde) derwaerts getrocken, wesende den 11e Augusty omtrent de middach ende des avonts gearriveert, wel vriendelycken (soot scheen) ontfanghen, als becoomen hebbende tghene sy met uytgereckten halse ende naerstich ommesien verwacht hadden.

Ende des smorgens, sijnde den 12 dach van dito, hebben wy met de opperste ofte principaelste Orangcays gesproocken, wanneer dattet hen best gelegen soude sijn om met alle de

princippaelste vant lant tsamen te comen, om haerlieden te doen verstaen, tot wat eynde hy voornoemt aldaer gecoomen was. Hebben geantwoort dat sulcx den 13 van de maent verhaelt (na onse reeckeninghe) geschieden soude; als blijckelyck worde, want niet alleen de Orangcays, maer oock alle de vrylieden diet eylant bewoonde, als doen t'samen vergaderden, dicht onder een clein reduitgien, twelck bewaert wiert omtrent van 10 Hollanders. Aldaer hebben wy geopenbaert, dat ons comste was tot anders gheen eynde, dan om door Godts genade te volvoeren daer sy lieder om geschreven hadden aen de Ed. Hr. Gouverneur Martinus Sonck, als te samen geresolveert sijnde omt christendom aen te neemen. Op het welcke sy terstont geantwoort hebben van sulcken brief niet te weten, maer wel datse met de sergiant aldaer, genaemt Christoffel Sobre, vraechswijse gesproocken hebben, waerom haer kinderen vant lant genoomen waren, (twelck haer nochtans niet onbekent was, maer met haer wille geschiede, om de selve inde duytsche schoolle op Poulouay sijnde, in de chr. leere t onderwijsen) hoewel sy vertrouwden, dat deselve niet qualyck gehandelt worden, maer nochtans bevreest waren om schier ofte morghe alle vant lant genoomen te worden. Door sulcke middelen, ende daerom, liever hadde, dat een leeraer op Rosengeyn gesonden worde, om niet alleen haer kinderen inde chr. leere t onderwijsen. Maer oock haer selven ende haere vrouwen, ende also metter tijt sien Christum conden leeren kennen ofte niet. Maer, so het de Ed. Hr. Gouverneur geliefde souden garen blijven woonen, noch de mahometische ofte chr. leere te exerceeren: dat was hetgeene sy de sergiant geseght hadden, opde welck sy begeerden, dat hy aen sijn E. soude schrijven.

Op het welck wy haer antwoort ghegeven hebben als volght: „O ghy lieden, wy bidden u, wilt eens by u selven overlegghen wat vruchten ende nutticheden daer uyt tegen u ontstaen sullen, wanneer het christengelove van u te samen wort aen genoomen ende u voucht om Christum recht te leeren kennen; namelyck, dat ghy met ons chris-

tenen altijt in eeuwighe vrientschap sult leven, ende dat ghy van ons teghen alle vyanden, die u gewelt ofte overlast aendoen, sult beschermt worden.

Ten anderen, datse immers wel merckelyck gesien hadden, hoe heerlycken dat Godt Almachtich ons christenen sijnen seghen heeft toegesonden, int verwinnen van alle onse vyanden in dese eylanden sijnde, ende haer verraderlycke aenslaghen ontdekt, die sy aen ons int werck meenden te stellen. Ende ter contrarie haer lieden ogenschijnlycken ghestraft heeft, niet alleen met d'overwinninghe van haer landen ende ontdeckinge van haer raetslaghen, maer oock dat de hant Godts swaer op haer was met groote pestilentiale sieckte, waer door sy haestelyck storven, ende oock door honger verteert wierden, datse by groot getal op de wegen, inde bosschen ende in haere huysen doot gevonden werden, niet alleen de oude mannen ende vrouwen, maer oock de jongelinghen ende kinderen, waer door dat alle eerbaerheyt onder hun lieden plaetse verlooren heeft. Waer van wy geloven dat de principaelste oorsaeke is, dat Godt een grouwel aen haer valsche godesdienst is hebbende ende haer daerom rechtveerdelycken gestraft heeft.

Op het welck sy geeyscht hebben, dat haer een weynich van Godt uyt het boeck, het welck ons de bevelen Godts leert, mochte voorghestelt worden; het welck terstont geschiet is:

I. Eerstelyck, dat Godt de Heere, onse hemelsche Vader, in den beginne de hemelen, d'aerde, zee ende alles wat daer in is, sienelycke ende onsienelycke dinghen, uyt niet, alleenelyck door sijn Woort ende Gheest heeft geschapen (welck Woort sijnen soone Christus Jesus is), also oock de mensche, opdat se hem souden eeren ende dienen; maer alle gedierte, t'sy viervoetighe, ende andere, heeft Godt om der menschen wil gheschapen. De mensche, die de Heere eerst geschapen heeft, was genoemt Adam, ende was een manspersoon, welcken mensch van Godt in een seer heerlycken lusthoff gestelt wiert, ende ontfingh een gebodt. T'gebodt was: „etet vry van alle vruchten, doch

van dien boom, die midden in den lusthove staet, en sult ghy niet eten, ende in wat daghe, ofte tijt, dat ghy daer van eet, so sult ghy sterven." In dien lusthove liet de Heere door sijne almachticheyt eenen diepen slaep op Adam vallen, ende nam een ribbe uyt sijn lichaem ende sloot de stede wederom toe met vleesch, ende maeckte van die ribbe een vrouwe, ende Adam ontwaeckt sijnde noemde se maninne, de welcke wy nu noemen Eva. Van dese twee menschen sijn alle menschen voortgecoomen.

Dese menschen hebben t'gebodt Godts, voorverhaelt, overghetreden, ende daer door grouwelyck tegen Godt gesondicht, ende wy menschen, alle in hun sijnde, sijn de sonden deelachtich, overmits wy noch in haer lendenen waren, so dat wy, gelijck als sy, alle moeten sterven ende onder de thoorn Godts ende verdoemenisse liggen.

II. Dese eerste menschen hebben tot troost ontfanghen de eerste beloften van de wederoprechtinge door het saet der vrouwe (welck is Christus Jesus) inde volheyt des tijts ghesonden, gheboren uyt een maghet, sijnde warachtich, rechtveerdich mensch ende mede warachtich Godt, in een persoon, ons van den Vader uyt liefde ende barmharticheyt gegeven. Dese is endelyck ten laesten aen een houte cruyce opghehangen ende den doot gestorven, waer door alle de geene die warachtelycken in hem geloven van Godts thoorn bevrijt sijn. Hy, teweten die gecruyst was ende gestorven is, is begraven in de aerde, maer in de selve niet gebleven, ten derden dach opgestaen, om te bewijsen ende ons te verseeckeren, dat hy de doot overwonnen heeft. Als doen heeft hy hem selven wederom laeten sien, tasten ende handelen, op dat wy souden geloven en niet twijfelen ofte hy waer de selve die doot gheweest was voor ons, ende wederom voor ons is levendich geworden. Endelyck is hy wederom ten hemel opghenoomen voor d'ooghen van veele, ende gegaen daer hy van daen ghecoomen was, inde welcke hy alle die in hem onbeveinsdelyck geloven, ten laesten sal op neemen. Inde welcke de vreucht soo groot is, datse gheen oore gehoort, noch gheen oogh gesien en heeft, ende de

grootheyt van die vreucht van niemand (in desen leven) uytgesproocken ofte gevoelt can worden. Ende dit is dan ten deele het christelyck gelove cortelycken verhaelt; God, de Heere, wil het in uwe herten ontsteecken."

Hierop hebbense geantwoort metter tijt sulx wel te willen aen neemen, ende haer in het t'selfde gewillichlycken laeten onderwijsen.

Boven dit alles hebben haer oock d'inhout des wets verhaelt, wat Godt de Heere gebiet, ende verbiet; t'scheen haer alles wel te behaghen.

Hiervan sijnse wederom tot haer kinderen ghetreden ende vraechden, wat die op Poulouay geleert wierden.

Hebben haer geantwoort: de beveelen Godts, streckende tot haer eyghen tijdelycken welvaert ende salicheyt der zielen, ende datse daerbeneffens van alle nootdruft, als eten ende drincken, wel besorght worden, tot welcken eynde dat de Ed. H[r] Gouverneur een bequam huys ghetimmert heeft, om oock des nachts haer behoorlycke ruste te becomen.

Hierop is haer lieden gevraecht ofse haer niet tot het christen gelove begeven wilde; indien se niet alle so gesint sijn, offer niet eenighe souden gevonden connen werden.

Antwoorden: met malcanderen eerst te willen spreecken ende als dan ons wederom de wete doen.

Ende also sijn wy van haer ghescheyden ende met lijtsaemheyt blijven verwachten op d'uytcomsten die ons soude moghen gegeven worden.

Den 15[en] dito namiddach sijn twee Orangcays, ende een die de Ed. heer Gouverneur Marinja ghemaeckt hadde, om des noodich sijnde te doen wat sijn Ed. belaste, met ons te samen na een plaetse aen d'ander sijde vant lant gelegen, genaemt Outra, gegaen, onderwech altijt discou(re)rende vande chr. leere, ende wat nutticheyt daer uyt (so haer daertoe begaven) soude toecoomen.

D'antwoort, diese ons gaven, was anders niet, dan datse bevreest waren voor d'inwoonders van Poulourunt, die de heer Generael Jan Pieterss. Coene vergunt hadden open-

lyck, vry ende onverhindert haer moorsche mahometise dienst t'exerceeren, ende tot verseeckeringen hier van haer schrift gegeven heeft ende by hem selfs onderteeckent.

Waer op wy haer wederom antwoorden, datse geen vrese voor d'inwoonders op Poulourunt behoeven te hebben, dewijle sy haer gheen overlast connen doen, ook niet connen beschermen; als mede, by aldien de Poulourunders haer eenighe overlast deden, alse het chr. gelove hadde aen genoomen, dat het de Ed. Heer Gouverneur sonder twijffel wederom vreecken soude.

Als doen hebben sy ons bovengenoemt gevraecht, off wy haer kinderen wilden christen maecken.

Hier op is haer geantwoort, dat sulx onbehoorlyck soude sijn ende strijdende tegen Godes bevel, indien d'ouders der kinderen moorsch bleven.

Hebben wederom geseght haer wat te willen beraden.

Op Outra coomende hebben sy, voornoemt, ons gevraecht of de Hollanders, alse christen worden, haer oock schaede in huysen ofte aen haer souden doen. Waerop wy antwoorden, dat sijn Ed. wel verbieden souden dat niemant in haer huysen soude coomen, dan met haer eygen believen.

Voorders vraechdense of wy langhe op Rosengeyn by haer lieden soude blijven.

Op het welcke geantwoordt is, indien sy lieden het christen gelove aennaemen, dat wij aldaer blijven souden tot dat de schepen van de cust Java alhier arriveerden, twelck gemenelyck is inde maent January; ende onderwijle haer geduerich inde chr. leere onderwijsen, uytgenoomen dat wy alle twee maenden eens op Neira, Poulouay ende Groot-Banda mosten wesen, maer als de schepen gearriveert waren, dat alsdan voor een jaer twee ofte drie een persoon, bequam om haer lieden t'onderwijsen, soude geleyt worden.

Noch sijnse by haere beraet gebleven.

Den 16[en] dito is de marinja, Assam also genoemt, met nog drie ofte vier andere jonghe lieden by ons gecoomen ende wederom ghevraecht, indiense christenen worden off de heer Gouverneur soude willen verbieden, dat de Hollan-

ders uyt haer lieder huys bleven ende haer vrouwen met vrede laeten.

Hebben haer gheseght, (als voor desen) datse daer aen niet en behoeven te twijffelen.

Dese, soot scheen, quamen als gesanten uyt haer aller naeme ende belooffden, eer datse van ons ginghen, op morghen met malcanderen de saecke tot noch toe voorghestelt, t'overweghen. Doch een weynich ghescheyden sijnde, sijn datelyck wederom ghecomen ende gevraecht (twelck ons seer dede verwonderen) of ymant hier op aerden machtich was om de sonden te vergeven?

Hebben haer hier in onderwesen ende gheseght, dat het niemant doen en conde, dan Godt alleene, ende dat wy doort gelove ons moeten toe eyghenen de verdienste Christi, ende ondertusschen tot Godt vurighe gebeden doen.

De 17en is een Orangcay, genaemt Rommalana, met Assam voornoemt ende een groot deel andere ten huyse daer wy ons residentie hielden, gecoomen, ende hebben ons aengheseght op heden ofte morghen, den 18en deser, samen te coomen ende alsdan volcoomen uytspraecke doen, waertoe wy gewenscht hebben, dat Godt gelieve sijn seghen te verleenen, dat niet alleenlyck sy, maer oock alle die noch vande waerheyt vervremt sijn, Christum toegevoucht moghen worden.

Terstont hebben weder getracht om haer lieden te onderwijsen, ende haer gheseght, by aldien (gelijck wy vertrouwen) dat Godt de Vader door sijnen Geest haer Christum leerde kennen, datse als dan inde kennisse altijt mosten trachten te continueeren, en toe te nemen, ende tot Godt ernstelyck bidden: „Bekeert ons ende dan sullen wy ons bekeeren;" doch waren seer haestich om van ons te scheyden etc.

Den 18en dito hebben d'Orangcays ende alle de vrije lieden ons by haer ontboden, om met haer wat geraden was te resolveeren. Aldaer coomende, hebben wy haer gevraecht waerom sy te samen gecoomen waren.

Hebben geantwoort om te resolveeren wie d'eerste van haer sijn soude om t'christen gelove aen te neemen, waervan sy belooffden terstont de uytspraeck te sullen doen. Twelcke wy met blijtschap verwacht hebben, doch omtrent twee uren vertoeft hebbende, in welcken tijt sy in een tale ons onbekent gesproocken hebben en endelyck d'uytspraeck geschiet in dusdanige maniere.

Aenhoort t'gheene wy raetsaem vinden. De heer Gouverneur, wiens ondersaeten wy sijn, heeft drie marinja's over ons gestelt, ende wat die doen ofte segghen, dat willen wy naecoomen.

Waerop wy antwoorden, datse wel overlegghen souden wat sy met malcanderen beraetslaechden, want wy alle haer woorden aen sijn E. wederom souden overschrijven, op dat hy haer gevoelen sien mochte ende hem dan daer nae reguleeren.

De tweede uytspraeck, diese ons gegeven hebben, was, datse de E. H[r] Gouverneur wilden gehoorsaem sijn, ende achtervolgen wat haer lieden van hem geboden wert, als oock mede waer toe hy ons derwaerts hadde ghesonden.

Hebben haer gevraecht of sy dan bereyt waren de Heer Gouverneurs versoeck te volbrenghen, om haer tot het christen gelove te begeven.

Hebben geantwoort, indien wy haer wilden verseeckeren, datse niet vant lant ghenoomen souden worden, datse haer tot het christen gelove wilden begeven.

Hebben haer sulx verseeckert; waerop sy wederom met malcanderen gesproocken hebben, ende alsdoen daer nae volcoomen uytcomste gegeven, ende was dese:

Hebben onder malcanderen goetghevonden, dat de drie marinjes, die sijn E. over ons gestelt heeft, eerst sullen christen worden.

Waerop wy wederom gevraecht hebben, indien de drie voorghestelde persoonen christen worden, offer niet meer also ghesint waren.

Hebben geantwoort Ja, allegader, uytsonderende drie persoonen, twee Orangcays ende een ander vryman.

Hebben haer geseght, datse sulx niet wt vrese ofte dwangh doen mosten, maer nae dat haer herte in haer ghetuychde, ende wy niemant dwinghen wilde om christen te worden.

Antwoorde, dat se niet en spreecken uit dwanck ofte vrese, maer nae t' ghetuygenisse dat se inwendig in haer gevoelen etc.

Den 19[en] dito. Geheel dien dach doende geweest om de drie voornaemste personen in de chr. leere te onderwijsen, ende alsdoen in het Gebet onses Heeren, beginnende *Onze Vader* etc. in de malaysche tale met de arabische letter, haer gebruyckelyck, van een Orangcay, genaemd Rommalana uytgeschreven, ende dat tot dien eynde, op dat het van haer lieden geleert ende in memorie onthounen mochte worden.

Den 20 en 21[en] altijt naerstich, als voor desen, doende geweest om de drie persoonen Christum te leeren kennen; hebben haer op denselven dach den H. Doop volgens haer ernstighe begeerte medegedeelt, ende als doen is opt eylant Rosengeyn de eerste chr. Godsdienst gedaen in de malaysche tale.

Den 22[en] dito op Outra wederom den geheelen dach doorgebracht om d' Orangcay Matissi ende eenighe vrije lieden in de chr. leer t' onderwijsen, alsdoen hebben se beloften gedaen, dat op Sondach aencoomende van hun lieden eenighe christen sullen worden.

Den 23[en] dito sijn wy opt hooghe fort genoemd *Salamassa* geweest, alwaer wy gevonden hebben een persoon, die na eenighe redenen, die wij met hem hadden, belooft heeft twee maal des dachs by ons te coomen, om hem te laeten onderwijsen ende alsdan Christen te worden.

Den 24[en] wederom op Outra geweest om den geene, die christen wilde worden, te onderwijsen.

Den 25 en 26^{en} dito doende geweest als vooren. Alsdoen hebben verscheyde persoonen begeert om op morghen by ons te moghen coomen, ende wat breder als voor desen met malkander te spreecken, hetwelck wy haer lieden ghewilichlyck hebben geconsenteert.

I. Den 27^{en} dito smorgens sijn d'orangcays met veel andere by ons ghecoomen, ende terstont gevraecht, hoe langhe het geleden was, dat Christus gecoomen waer.

Gaven tot antwoort, dat hy was van eeuwicheyt, ende voor alle dinghen, met Godt sijnen Vader, ende dat hy uyt het eyghen wesen sijns vaders is gegenereert, ende inde volheyt des tijts in de werelt gesonden, menschelycke natuere aengenoomen hebbende, ende ons in alles gelijck geworden, uytghenoomen de sonde, het welck omtrent 1622 jaren geleden is.

II. Voorders hebbense gevraecht waertoe hy, te weten Christus, mensche is geworden.

Hebben haer geleert waerom dit gheschiet is, te weten: Om ons metten Vader te versoenen, ende dat hy in die menschelycke natuere, inde welcke wy gesondicht hadde, den gantschen thoorn Godts moste draghen, om ons also te verlossen van de slaevernie des duyvels, daer onder wy door d'overtredinghe Adams (te voren aengeroert) gecoomen waren, ende dit alles volbracht hebbende, is hy op gevaren inden hemel, om ons aldaer plaetse te bereyden etc.

III. Ten derden is van haer wederom gevraecht, offer na dit leven noch straffe over de sonden sal gedaen worden.

Gaven tot antwoort. Ja. Over de goddeloosen, dat is, die in desen Jhesum (niet) geloven, ende met de wercken hem verloochenen, oock over de geene, die dese Jhesus wort aengebooden — als ulieden — en hem nochtans niet aennemet, maer haer herte verstockt blijft, ende die in alle godtloosheyt voortgaen eñ continueeren. Voor dese sullen alle de straffen t'samen coomen, om hen te tormenteeren, so datse de doot sullen soecken ende niet vinden connen, want haer pijne sal dueren sonder ophouden, van eeuwic-

heyt tot eeuwicheyt. Ende daer en teghen, die desen Jhesum kennen voor haren Salichmaker, dat is Verlosser van sonde, ende tot hem coomen met een warachtig gelove haerder sielen, ende dit vasthouden totten eynde, voor die is sulcken vreuchde ende blijtschap bereydet, die niet uytghesproocken can worden etc. Dit geloven alle christenen ende behoudent totten eynde toe, om haer in alle verdruckinghe te vertroosten, datse, alhoewel sy langhe int stoff der aerden ligghen sullen, ende haer verteeren sal, nochtans wederom sullen verrijsen om de vreuchde te genieten, ende de godtloosen in dese pijne te aenschouwen.

IV. Ten vierden hebbense gevraecht off dan de menschen wederom sullen sterven.

Hebben geantwoort neen, noch goede, noch oock niet de quaede, maer in het welcke yder ghestelt wort ten jonghsten dage, daer in sal hy eeuwelyck blijven sonder daer uyt te scheyden.

V. Ten vyffden hebbense gevraecht, off wy oock eenighe kennisse vande propheet Machomet (so sy hem noemen) hebben.

Waer op haer met ja geantwoort is.

VI. Ten sesden vraechdense hoe lange hy te voorschijn geweest waer met sijne leere.

Waer op wy antwoorden omtrent 1020 jaren.

VII. Ten sevensten vraechdense, wat hy voor een geweest waer.

Hebben haer hierin onderwesen: Te weten, dat hy is geweest een arabische coopman, ende daer na een leytsman van een deel dieven, rovers ende moordenaers, ende dat hy tot sijn gheselschap gehat heeft een jootsche tovenaer ende noch andere godtlasteraers ende verleyders, die te tsamen een boeck gemaeckt hebben, genaemt den Alcoran, onder ulieden wel bekent, twelck oock ten deele vande Moorsche nabis ofte papen gebruyckt wort.

VIII. Ten achtsten hebbense gevraecht of wy kennisse hadden wat in dat boeck geschreven stont.

Hebben haer geantwoort, ja, dat ons sulx niet was ver-

borghen, waervan de principaelste dinghen — by u bekent — dese sijn:

Eerstelyck, so gebiet hy in sijn boeck, dat alle menschen moeten besneden worden.

Het welck Godt de Heere eerstelyck met Abraham, de vader aller geloovigen heeft op gerecht tot een teecken des verbonts, dat hy de Godt Abrahams ende sijns saets Godt sijn wilde eeuwelyck. Maer door de comste Christi is in plaetse vande besnijdenisse het sacrament des doopsels ingestelt, het welcke van Godt uyt den hemel selve bevesticht is, ende geduerich van ons christenen gebruyckt wort, tot een teecken, dat wy waerachtelycken deor de bloede Christi, dat hy aen den cruyse heeft uytgestort, gewasschen ende gereynicht sijn van onse sonden. Niet dat wy geen sonden meer hebben, maer dat de geloovighe de sonden niet toegereeckent worden.

Ten anderen, datse haer moeten onthouden van verckens vleesch te eten, ende van stercken dranck te drincken, het welck Godt in de oude wet verboden hadde, maer in de comste Christi is geoorloft worden te eten, als het met dancksegginghe genoomen wort, want het wort doort gebedt geheylicht. Van gelijcken mede wijn te drincken, maer niet om ons vol, dat is droncken te drincken, maer tot verquickinghe van ons selfs te gebruycken, ende die het in overdaet gebruyckt swaerlyck teghen Godt sondighen etc. Item, datse seekere maenden moeten vasten (het welck de Bandanesen Poassa noemen), in welcken tijt hy gebiet des daechs te vasten, maer des nachts vrijelyck moghen eten etc. Twelck Gods gebodt contrary is, die den dach heeft gheordeneert om te arbeyden ende ondertusschen ons met eten te verstercken, ende den nacht heeft hy verordeneert tot ruste der menschen ende ghedierte, om also des daechs wederom bequaem tot het werck haerder beroepinghe te sijn etc.

Ten derden; hy laet toe so veel vrouwen ten houwelyck te neemen alsmen onderhouden can; strijdende tegen t'ghe-

arangbayck op Neira aen coomen, ende het gheweer, dat by haer is, mede brenghen, sijnde omme de Ed. Heer Gouverneur, also se mede ondersaeten sijn, in dese tocht te helpen. Mede daer een persoon vande Rosengeynders te ordineeren, die den rijs daer dagelycx aen het volc uytdeelen, ende segghen dat men haer (van) rijs naer behooren sal versien; ende tot geen anderen eynde.

Weest, naer groetenisse, Godt bevolen. Actum op Poulouay int Casteel Revengie den laesten Augusty A°. 1622.

UE. goetgunstige vriendt,
MARTINUS SONCK.

De persoonen die op Rosengeyn den H. Doop ontfanghen hebben den 21en Augusty, sijn de navolgende:

Orangcay Assam, ende wert genoemt Martin; Lepou, ende wert genoemt Abraham; Matessi, ende wert genoemt Jan.

Op den laesten Augusty dese navolgende:

Somboc, ende wert genoemt Moses; Loutan, ende wert genoemt Davidt; Mandouron, ende wert genoemt Isaac; Senin, ende wert genoemt Jacob; Singer, ende wert genoemt Lucas; Souta, ende wert genoemt Hendrick; Canmis, ende wert genoemt Pieter; Boas, ende wert genoemt Nicolaas; (is van d'Ed. Heer Gouverneur op Poulouay tschool geleyt also hy noch jonck is); Mathandan, ende wert genoemt Joris (mede op Poulouay tschool geleyt); Roac, ende wert genoemt Ismael; Pait, ende wert genoemt Jeuriaen.

Over dese persoonen stonden als ghetuyghen Jeuriaen Pieterss. van Wesph, lidmaet der gemeynte Chr. van Banda ende Harmen Swart van Cassel, Corporael onder de compagnie van de Ed. Johan Cuingnes, capiteyn.

Doch so haest als wy van Rosengeyn op Neira quamen wiert ons aengheseght, dat alle de Rosengeynders mede met de Poulourunders ghepitsjaert 1) hadden om alle de

1) *Pitsjaaren*, Volgens Winschootens Seeman: Aan andere schepen het sein geven om ter beraadslaging aan boord van het schip van den opperbevelhebber te komen.

Hier in het algemeen de beraadslaging of zamenspanning zelve.

Hollanders op Rosengeyn sijnde te vermoorden ende dan vant lant te vluchten.

Waeromme sy alle van Rosengeyn door de Ed. Hr. Gouverneur gehaelt sijn, ende in gevanckenisse gestelt, doch verhoort sijnde werden onschuldich verclaert, ende als doen is andermael geresolveert, dat de E. Wouter Melchiorss. op Rosengeyn soude trecken om, als begonnen, haer alle inde chr. leere t'onderwijsen. Twelck sy alle seer ernstelyck versochten, maer niet tot een goet eynde, gelijck d'uytcomste daer naer geleert heeft; want Wouter Melchiorss. door de bedieninghe des H. Avontmael verhindert wiert om haestelyck op Rosengeyn te coomen, heeft moeten wachten tot dat communicatie gheschiet was, welcke geschiede den 9^en^ dach in October opt eylant Neira. Den 10^en^ dito also Wouter Melchiorss. naer Rosengeyn meende te trecken, quam de tijdinghe, datse allen vant lant na de custe van Cieram ofte een ander plaetse gevlucht waren, so dat de tijt genoech geleert ende bekent ghemaeckt heeft, datse, onder den schijn vant christen gelove aen te neemen, niet anders ghesocht hebben, dan 't christenbloet te vergieten, doch Godt de Heere, sulcx verhindert hebbende, sy loff, prijs ende heerlyckheyt inde eeuwicheyt Amen.

Onderstont WOUTER MELCHIORSS.
JEURIAEN PIETERSS.

Archief Classis Amsterdam.
Dossier Banda.

LV.

DE KERKERAAD TE NEIRA-BANDA AAN DEN KERKERAAD VAN BATAVIA.

Schipbreuk van Hulsebos.

Rosengein is onschuldig aan het verraad van de Poelorunders.

Wreede strafoefening aan de verraders.

Aanwas van de school; toezending van schoolbehoeften is dringend noodig.

Stand der zaken op Banda.

24 September 1622.

Eerw. Br. Cort na de gesonden missive met 't schip den Eenhoorn is ons de droevighe tijdinge cont gedaan, door een tingan comende uyt Amboyna, belangende 't verlies van 't schip den Eendracht, eñ de doot van onse seer lieve ende welbeminde Broeder A. Jacobss. Hulsebos ende daer beneffens Tobias Canisius en Adriaen Corneliss. Pauw, met den welcken, so vresen, dat alle pampieren nopende den staet der kercken Godes hier te lande, die onder de E. Hulsebos berustende waren, gebleven sijn. Derhalven, om U. E. van alles te verwittigen (opdat de kercke int Vaderlant daer af cuntschap mach crijgen) sende door haest de geheele handelinghe concernerende de staat der Kercken, die met 't verlies van 't schip den Eendracht achtergebleven sijn. Soude se wel perfectelyc ghesonden hebben, dan is door het onverwacht vertreck van de tingan niet connen gheschieden; wilt ons desweghen geexcuseert houden.

Voorders, also in de laetste gesondene mentie gemaeckt hebben belangende het versoeck van de Rosengeynders, doch also de E. Wouter Melchiorss. daer een corten tijt geweest hadde, ende na vermoghen haer dagelycx in de chr. leere onderwees, sijn 13 persoonen den H. Doop mede gedeelt. Maer ondertusschen 't verraet, dat de Poulourunders voor genoomen hadden te doen, uytbraeck, is sijn E. van Rosengeyn ontboden, also, int examineeren vañ Poulourunders, de Rosen-

geynders mede beschuldicht worden van het voorgenomen verraet te weten, het welck anders bevonden is, so dat van de Poulourunders, so orangcayas als vrijelieden, omtrent ghevierendeelt als onthalst sijn 160 persoonen, ende de Rosengeynders sijn allen vrij gekent als vant verraet niet wetende, en na Rosengeyn toegevaren.

Dit verhalen wy uyt oorsaecke, dat Adam Isbrandss. terwijl Wouter Melchiorss. op Rosengeyn was, een cleyn briefken in de overgesondene missive gesteecken heeft, eñ daer in verhaelt, dat de Rosengeynders verraet int sin hadden, onder 't decxsel vant Christengelove aentenemen etc.

Wijders also in onse missive vañ 19 Augusty geschreven hebben, dat een corten tijt de schoole op Poulouay wel 100 kinderen sterck wesen soude, 't getal is nu omtrent 150, daerom dient voòr al wel sorge gedragen te worden, dat met de eerste aencoomende schepen schoolboecken derwaerts gesonden worden, doch meest A. B. C. boecken, eñ indien sulcx niet geschiet, sullen genootsaeckt sijn de schoole te verminderen, 't welck wy niet gaerne sien souden, want, aen de schoole te vele gelegen is, oock vañ E. Hr. Martinus Sonck met grooten yver gehanthaeft wort. . . . . . .

Wat aengaet 't getal der gedoopte persoonen alhier in Banda is 153, ende de getroude 85 paren; de geene die door Hendrick van Soust gedoopt eñ getrout sijn, werden hier niet by gerekent, also hy deselve heeft mede ghenoomen sonder copie ofte ghetal te willen laeten.

Wat voorders de staet der Kercken eñ de oprechtinge van dien naet vertreck van Hulsebos aengaet, sal met de naostcomende schepen 't notabelste overgesonden werden.

Ady 24 Sept. 1622 wt Neira in Banda.

Wt last ende aller naeme,
WOUTER MELCHIORS. Vitriar,
dienaer des H. Ev.
ELIAS GERRITSS Ouderling.

Archief Classis Amsterdam.
Dossier Banda.

LVI.

DE CLASSIS VAN WALCHEREN AAN DE KERKEN VAN OOST INDIEN.

De classis verblijdt zich over de goede zorg die voor den opbouw van Gods huis gedragen wordt, en zal naar vermogen daertoe medewerken. Beveelt allerwege de oprichting van Kerkeraden aan.

Inspectiereis van Hulsebos.

De continuatie van Danckaerts is zeer gewenscht wegens zijne taalkennis en de opleiding van Amboinesche jongelingen tot inlandsche predikers.

Deelt mede wat hier te lande gedaan wordt tot vorming van predikanten voor O.-Indie.

Wijst op het hooge belang van de school voor de uitbreiding van het Christendom, en wil dit bevorderen door de toezending van schoolbehoeften.

MIDDELBURG, 12 Dec. 1622 1).

Vrede Christi.

Eerw. lieve besondere Broederen ende medearbeyders in den oogst Christi.

Onse laetste is aen UE. geweest met Davit Symonss. cranckbesoecker, uytgevaren met het schip Middelburgh in December 1621, welcken wy verhopen dat UE. sal behandicht sijn, daeraen wy ons refereren. Sedert sijn ons de uwe aengenaeme, als van den 8 April 1621 met het schip Leyden, van 13 Juny 1621 met het schip Enckhuysen ende die van den 13 Nov. 1621 met het schip Hollandia ende van 22 January 1622 met het schip ..... 2) wel behandicht, onderteeckent by onsen medebr. Ds. Hulsebos ende eenige Br. des Kerckenraets op Batavia. Uyt welcken alle ons lieff

1) Door den Kerkeraad van Batavia aan dien te Banda gezonden, en aldaar ontvangen 20 Jan. 1625.

2) Niet ingevuld.

te vermercken de sonderlinge sorge, die de E. Br. aldaer dragen tot den opbouw van het huys Godts, ende dat alles ordentlyck in de selve geregiert worde. Bedancken oock de Br. over de naersticheyt diese tonen om ons van haere gelegentheyt eñ de staet der Kercke aldaer te verwittigen; versoecken, dat daerin sullen gelieven te continueeren. Wat ons aengaet, sullen niet naelaeten ul. naer vermogen te helpen ende het (gene) nodich is met alle schepen te adviseeren.

Wy hebben gern verstaen, dat volgens ons vorich schrijven, by Ul. te Batavia eenen kerckeraed is opgerecht; houden gantsch nodich, dat sulcx in andere plaetsen mede geschiedt, als op de cust van Coromamdel, in Amboyna, Banda, Tarnaten en de andere plaetsen daer het soude doenelyck sijn, opdat onder het beleyt der selver te beter goede ordere allesins mach worden gehouden, de ongeregelde behoorlycken gestraft, ende door onderlinge hulpe andere mogen worden gewonnen. De beroepinge ende bevestinge van onsen Br. Jacob A. Dubbeltryck tot het predicampt in de maleysche tael is ons seer aengenaem, dien wy den segen des Heeren in sijne dienst toewenschen.

Dat Ds. Hulsebos innewaerts gaet om sich naer de staet der kercke te informeren eñ naer gelegentheyt order te stellen, is ons lieff, verhopen sulx met ordre en goede correspondentie van onse Br. Ds. Danckaerts sal sijn geschiedt, waervan wy de uytcomste sullen hebben te vernemen.

Also den tijt van Ds. Danckert is geexpireert soude gants nodich achten, dat also hy in de maleysche tale wel ervaren is eñ dienvolgens sonderlingen dienst der kercken Godts can doen by de Heydenen eñ Mooren aldaer, dat by de E. Br. aldaer werden aengehouden, so by hem, als by den E. Hr. Generael, ten eynde dat sijnen tijt noch mochte werden verlenght, tsy door verbeteringe van gagie, ofte andersints. Te meer, also wy verstaen, dat onder hem eenige naturelle Amboynese perticulierlycken in de H. Christelycke Religie worden onderwesen, niet sonder goede hope om deselve (om andere te mogen leeren) te connen in toecomende gebruycken, welck goet werk te vresen is, dat door sijn ver-

treck, door gebreck van de maleysche tale, soude comen te vervallen. Waerom dese saeck U.E. op het hoochte willen hebben gerecommandeert.

Brengers deses sijn Anthoni Dircxs eñ Pieter Teljoor, mannen van goede getuygenisse, welcke nae datse haer voor ons eenen goeden tijt in de propositien hebben geoeffent, by de E.E. Br. onses classis sijn geexamineert eñ met de opleggingе der handen in den H. Dienst bevesticht, uytwijsende haren beroepbrieff, uyt last des classis haer medegegeven.

Dese senden wy U.E. toe om aldaer haren dienst gebruyckt te worden daer die sal nodich geoordeelt worden. De E. Br. gelieven deselve als dienaers Christi te ontfangen ende tot uytvoeringe van haer ampte allen hulp ende broederlycke lieffde te bewijsen; verhoopende dat by E.E. Br. in Hollant int senden van sodanige oock haer devoir sal sijn gedaen.

Wy vermercken uyt het yterativelyck schrijven des EE. Hr. Generaels ende der E. broederen aldaer (dien wy sonderlinge bedancken voor sijn goede sorge in desen) den grooten noot eñ gebreck van predicanten eñ sieckentroosters aldaer, waerom wy oock sullen alle naersticheyt doen, dat in toecomende met alle vlooten jaerlycx eenige UE. sullen toegesonden worden, gelijck daer toe, door ons langdurich aenhouden van de heeren bewindhebbers der O. I. comp. een collegium ofte seminarium is op gerecht tot Leyden, onder het opsicht D° Antonio Walaeo, professor in de H. Theologie, om in het selfde eenige jonge lieden te oeffenen tot desen eynde, daeruyt jaerlycx naer desen eenige sullen met de hulpe Godts, toegesonden worden, gelijck wy oock niet sullen naerlaeten ondertusschen by ons eenige daer toe te oeffenen, om de kercken aldaer te mogen dienen.

Jasper Stevenss. cranckbesoecker, comende uyt Indien, is met sijn goede attestatie van UE. voor ons gecomen, dien wy oock volgens UE. versoeck hebben versocht met sijn huysgesin derwaerts te keren, die daer toe schijnt te willen verstaen, welcke, naer eenige oeffeninge voor ons

ten naeste jaere, met toelatinge Godts, wel mocht UE. tot bedieninge des predicampts toegesonden worden.

Aengaende de schoolen, de Br. sullen believen doch op de selve sonderlingh acht te nemen, als summaria sijnde ende nodige middelen om het Evangelium voort te planten, die van jonckx daer onderwesen sijnde oock des te beter inde kennisse der selve sullen opwassen ende anderen door haer talent connen winnen, waerom wy oock gantsch nodich achten, dat op sodanige plaetsen daer die noch niet en sijn, als op de cust van Cormandel, Batschan, Ternaten (gelijck wy verstaen) ende andere plaetsen meer, dat die daer oock mogen versorght worden en goede schoolm^rs. naer gelegentheyt gesonden, gelijck wy daer toe de Br. met dit schip oock toesenden, volgens haer vorich schrijven, een groot getal A B boecken eñ historien, om de kinderen daer in te leren; verhopen dat de EE. Br. inde camers van Hollant oock sullen hebben gedaen. Psalmboecken met noten eñ andere, seggen de heeren Bewindh. met de vorige vloote in abondantie gesonden te sijn. Verhopen UE. derhalven genoech van voorsien sult wesen; so niet, UE. gelieven ons te verwittigen, sullen sorghe dragen, dat ordre gestelt worde.

Wy hebben met vreuchde verstaen den goeden yver, die den EE. Hr. Generael in desen in Amboyna heeft getoont, mits door het geven van rijs de kinderen tot het schoolgaen copende, daer uyt merckelycken aenwas van de schoole is ontstaen. Wy wenschten dat sulcx in andere plaetsen meer mochte geschieden, om door dien middel de traecheyt der ouderen in desen op te wecken.

Datum in Middelburch desen 12 December A°. 1622.

UE. dienstw. Broederen, de gedeputeerde der classis van Walcheren tot versorginge der kercke van Oost-Indien, ende uyt aller naem,

HARMANUS FAUKELIUS.

GUALTERUS BUSIUS, Scriba.

Copie.

Archief cl. Amsterdam.

LVII.

RESOLUTIEN DER VERGADERING VAN DE ZEVENTIEN AANGAANDE HET KERKELIJKE.

---

13 October 1623.

Fol. 17. — Aengaende het versoeck der kerckdienaren der steden daer Oostindische Cameren sijn, als dat deselve souden mogen hebben haer jaerlyckse byeen compste, soo wanneer de brieven uyt Indien overcomèn, om over de kerkelycke saecken van Indien eendrachtelyck te disponeren; ende alsoo daer toe middelen tot vervallinge der oncosten van node soude sijn, dat aende voors. kercken by de Seventhiene eenige middelen daer toe mogen werden geassigneert etc.

Is by de vergaderingh verstaen, dat voor als nu daerop niet en can werden gedisponeert, maer dat daer van ter naester vergaderinge een poinct van beschrijvinge gemaeckt sal werden, om daerop alsdan te verstaen de meninge vande Cameren op dese saecke.

18 October 1623.

Fol. 20. — Sijn binnengestaen de Eerw. D^os^ Lucas Jans ende Jacobus Triglandus, bedienaren des heyligen Evangelium binnen deser stadt Amsterdam, als gecommitteerde vande Classe van Z. Holl^t^ ende N. Holl^t^, by haer E. hebbende D^ne^ Sebastiaen Danckaerts, prędicant, voor desen in Amboina geweest, die hebben overgegeven een extract uyt de kerckenordeningh by het Sinode Nationael van Dordrecht voorges., in soodanige manieren geapproprieert, dat hare È. menen 't selve sal connen gevouchlyck in Indien in practijcke gestelt worden na de gelegentheyt van die aencomende republycq. Versoecken dat selve by de 17^ne^ alsoo geapprob^t^, aengenomen ende onderteekent mach werden, ende by haer ordre in Indien aengelast ende doen obser-

veren, ende dat met kennisse ende authorisatie vande H^e^ Me Heeren Staten-Generael, welcke authorisatie indien het de 17^ne^ te moeyelyck valt, haer E. selffs presenteren te versoecken aen hare H^e^ M^e^.

De vergaderinge heeft haer Eerw. bedanckt voor haer sorge, ende geseyt, alsoo de Seventhiene niet compleet en sijn, dat sy ter naester gelegentheyt daer op sullen letten, ende haer Eerw. antwoort toeschicken.

Van gelijcken hebben de voors. gecomitteerde geclaecht, dat de predicanten ende sieckentroosters ende andere kerckelycke persoonen met goed respect op de schepen ende in Indien niet en werden bejegent, maer ter contrarie, dat sy met woorden werden geoultrageert, als cortelingh wert verstaen, dat geschiet is int schip Leyden, gaende na Batavia, laest aende Caap ontmoet; haer Eerw. versoecken daerinne goede ordre werde gestelt, twelck de Seventhiene alsoo aengenomen hebben tselve te doen.

Ut supra.

Fol. 21. — Dom^e^ Sebastianus Danckaerts, bediender des heyligen Evangeliums geweest in Amboina, heeft over gegegeven aende 17^ne^ sijne pretensien, als voor dese bestaende in vijff ofte ses posten.

Eerst vande realen duysent van achten, die hem maer goetgedaen sijn tot 48st in plaets van 50st.

Het tweede, aengaende sijne boecken in Amboina aan de Comp. overgelaten by ordre van den Gouverneur Speult.

Ten derden van sijn uytleggen eeniger 600 R. van achten, tot opbouwen van scholen ende schoolmeestershuysen.

Ten vierden van sijn tafelcosten, die hy buyten het casteel heeft gedaen, seedert sijn houwelyck.

Ten vijffden over sijn verlies in de brant van Amboina.

Eyndelingh daer by gedaen sijn goet dessingh ende yver tot voortplantingh des H. Evangelium, daer om hy mede is in Nederlant uyt Indien weder gecomen, ende hier veel tijts employeert om predicanten ende goede huysgesinnen ende vrouw persoonen op te soecken om na Indien te gaen.

Soo ist dat de Seventhiene op alles gelet hebbende, aenden voors. D[ne] Danckerts aenseggen, dat hy alle sijne pretensien, als weynich gefondeert, sal quyten, eñ dat deselve vergaderingh hem toegelecht tot een vereeringe van sijne goede diensten voor desen, eñ de goede diensten, die hy noch can doen, de somma van twaalff honderd guldens eens, waer by hy eyndelingh contentement genomen heeft.

23 October 1623.

Fol. 23. — Is voorgebracht het concept vañ kerckenordeningh, getrocken uyt die vande Sinode van Dordrecht, om in Indien gebruyckt te werden, soo als die op gisteren naermiddagh ter vergaderinge is gepresenteert by de Eerw. Lucas Jansz. ende Jacobus Triglandus, bedienaren des H. Evangeliums tot Amsterdam. Is goetgevonden, datmen ter naester vergaderinge vande Seventhiene een poinct van beschrijvinge desen aengaende sal maecken, ende copie van dit concept alle de Cameren toeschicken, om hare E. Gecommitteerde daer op te gelasten naer behooren.

LVIII.

REMONSTRANTIE VAN DEN KERKERAAD OP NEIRA-BANDA IN ZAKE HET BEZETTEN VAN POULORUN DOOR EEN KRANKBEZOEKER, EN DE OPRICHTING VAN EENE SCHOOL OP LONTHOIR.

17 April 1623.

Erentfeste, welwijsen, hoochgeleerde, voorsienighe, seer discreten Heeren, de heer President ende sijn Ed. Rade.

Also wy voor desen op 27 December 1622 in onse vergaderinghe ghelet hebben op de staet der kercken in dese quaertieren, is bedacht seer hoochnodich te sijn, dat Poulourun beneffens d'andere eylanden, met een bequaem cranckbesoecker besorcht worde, ende door d'E. Martinus Sonck

goetghevonden was om Adriaen Keersmaker, op Wayer liggende, derwaerts te senden. So ist, dat wy na loop der meeste stemmen goetghevonden hadden te wachten tot de comste van de schepen, ende so ons, gelijck wy verhoopen, een bequaem persoon van Java toeghesonden werde, met deselve Pouloerun te becleden. So niet, dat als dan Wayer soude ontbloten ende Adriaen voorn[t] aldaer legghen om den duytschen godtsdienst te bedienen, ende ondertusschen sien oft hy onder d'inwoonders aldaer (de welcke meest in de spaensche oft portugischc tale ervaren sijn, ende hy deselve oock tamelyck can spreken) eenighe winninghe conde doen, om de selve tot Christum te leyden. Het welcke wy (also ons gheen bequaeme persoonen toeghesonden sijn om aldaer te ligghen) nu goet gevonden hebben UE. dit in bedenckinghe te geven ende hier beneffens 't geene volgt.

Ofte het niet raetsaem soude sijn, dat op Lonthoir een schoole opgerecht worde, also op groot Banda ende Neira een goet deel jonghe kinderen sijn, de welcke nu op het bequaemst soude sijn om in de schoole inde chr. leere t'onderwijsen. Wel is waer, dat op Poulouay school gehouden wert, maer t'en valt (ons bedunckens) so aenghenaem niet voor d'ouders om haere kinderen van dese voornoemde plaetse aldaer te senden. Oock so wert de schole seer sterck van kinderen, dat niet (so de selve noch vermeerdert werden) met goede ordre sal connen onderhouden werden.

Ten tweeden enz.

Aldus gedaen in onse vergaderinghe den 17[en] April A[o]. 1623 opt eylant Neira in Banda.

Get. MELCHIORSS., Vitriar; ADAM ISBRANTSS., ELIAS GERAERTS, Ouderlingh; JOOST CORNELISS., Ouderlingh, ADRIAEN DE KEERSMAKER.

Zulks wordt geheel conform den wensch van den Kerkeraad door den president ISAAC DE BRUNE *toegestaan bij resolutie van* 10 *Juni d. a. v.*

Archief classis Amsterdam.
Dossier Banda.

LIX.

REMONSTRANTIE VAN DEN KERKERAAD TE POULO-AY AAN DEN GOUVERNEUR EN RAAD VAN BANDA OVER DE OPVOEDING VAN KINDEREN VAN MOORSCHE OUDERS.

. . . .

Ten derden versoecken aen UE., dat ons mochte cont gedaen worden of de kinderen in de schoole op Poulouay, so van Poulourunt, als Rosengayn, by haer ouders weder bestelt sullen worden, terwijle sy moorsch sijn, dan of de selve hun ouders onthouden sullen worden tot datse tot haer jaren gecoomen sijn, D'oorsaeck van dit ons versoeck is, so UE. goet vint de kinderen in de chr. leere, als alrede begonst is, te laeten onderwijsen, oft dan alte met niet eenighe, naer voorgaende onderwijs, den H. Doop soude moghen medeghedeelt worden ende allengkens sien ofte de selve vant moorschdom tot het christendom ghebracht connen worden. . . . .

Endelyck bidden de Heeren, dat het gebodt nu onlanghs op Poulouay afgelesen, namelyck, dat de gheene, t'sy swarte of blancke, des Sondaechs te kercke moeten coomen op de verbeurte van een quaert reael van achten, op Lonthoir mochte vernieut worden. Welcke boete comt tot profijt van de gemeene armen, te weten de helft, ende d'ander helft voor de geweldighe, die de selve inhaelt.

Ende also op Lonthoir nu een schoole opgerecht wort, hoopen dat de kinderen, die de heele weeck school coomen elck vijff pont rijs sullen moghen van de bottelier, ofte die daer toe ghestelt is, haelen, also dat de schoolkinderen, die niet inde cost op Poulouay gaen, van de Ed. heer generael Coen is vergunt, om daer door de kinderen te meer tot de schoole te trecken.

Waerop wy, verwachten UE. ende Raets favorable

apostille, die verhoopen dat sal wesen tot Godts eere, eñ opbouwinghe sijner gemeynte in dese verre gelegene quartieren.

Aldus gedaen in onse vergaderingh desen 6 Junii A°. 1623 op Poulouay.

WOUTER MELCHIORSS., Vitriar; ADAM ISBRANTSS., JOOST CORNELISS., Oud erl.; JAN JANSS. VISSCHER, Ouderl.; ÉLIAS GERAERTS, HUYBERT ROBBERTSS., Ouderl.; JOOST BOVET, Ouderl.

Conform het verzoek door Gouverneur en Raad toegestaan.

Archief classis Amsterdam.
Dossier Banda.

LX.

RESOLUTIE VAN DEN KERKERAAD TE BANDA-NEIRA RAKENDE DEN DOOP DER SCHOOLKINDEREN VAN MOHAMMEDAANSCHE OUDERS OP POULO-AY.

Op heden den 6en November 1623, sijnde maendach, is by ons na rijpe deliberatie ende overweginghe van alle swaricheyt ende onstichtinghe, die namaels soude moghen voortcoomen, aengaende de bedieninghe des heiligen doops aen sodanighe kinderen, welcker ouderen noch niet tot de christelycke religie sijn gecoomen, noch deselve niet aengenoomen en hebben, maer hertneckichlycken inde machometische leere sijn volherdende, sonder datse haer eenichsints hebben willen laeten overreden, om van deselve af te wijcken, dan allenelyck eenighe opt eylant Rosengeyn voor desen aldaer woonachtich sijnde, doch naderhant bewesen, datse t'selfde niet van herten meenden; alhoewel eenighe kinderen van haer inde christelicken schoole op Poulouay geleght, ende na haer vlucht inde selve gelaeten sijn. So ist nochtans, dat wy goetgevonden hebben, gelijck wy doen

by desen, dat sonder eenighe schreuble sodanighe kinderen wiens ouders gevlucht, ende oock eenighe, welcker ouderen noch op d'eylande Banda woonachtich sijn, volgens haer begeerte ende na voorgaende christelycke belijdenisse des gelooffs, in volle ende publique vergaderinghe, na gedaene gewoone godesdienst den heiligen christelycken doop sal moghen mede gedeelt worden, mits dat eerst de geene die als getuyghen over den doop van sodanighe kinderen staen, gehouden sullen sijn te beloven (soo veel haer mogelyck is) sorghe te draghen, dat deselve kinderen voorts in deselve leere, op welcken sy den heiligen doop ontfanghen, onderwesen moghen werden. Wel is waer, dat de christelycke leere (volgens Godts woort) sodanighe kinderen den heiligen doop niet mede en deelt, voor ende aleer datse de machometische leere verloochent hebben, ende Christum den Gecruysten voor haere volcoomen salichmaker bekennen; hetwelck volgens de vrage en forme des heiligen doops geschiet. Daer op dan 4 a 5 van de sodanighe eerstdaechs den christelycken doop sal medegedeelt worden, ende alsoo sien of d'andre metter tijt, die noch inde schoole van de sodanighe sijn, ende dagelycx onderwijs gedaen wort, mede genoomen moghen worden.

Aldus gedaen op Poulouay in onse vergaderinghe ten beroepe vande E. Wouter Melchiorss. Actum ut supra (Neira in Banda 14 Aug. 1623).

Onderstont: WOUTER MELCHIORSS., Vitriar.
JOOST CORNELISS., Ouderlingh.
HUYBERT ROBBERTSS., Ouderlingh.
ELIAS GERAERTSS., Schriba.
JOOST BOVET, Ouderlingh.
ADAM ISBRANTSS.

Archief Classis Amsterdam.
Dossier Banda.

LXI.

DE KERKERAAD VAN BANDA-NEIRA AAN DEN KERKERAAD TE BATAVIA.

Refereert, voor den staat der kerk aan de krankbezoekers, die eerlang vertrekken. Uitbreiding van den kerkeraad en reden daarvoor.

Goede verwachting van de school op Poelo-Ay; ook is de oprichting van eene school op Lonthoir gewenscht.

Aanvrage van schoolbehoeften. Twee krankbezoekers en één predikant zijn dringend noodig voor de verschillende tot Banda behoorende eilanden.

1 September 1623.

Waerde Br. in Christo.

UE. missiven van 28 October en 4 February 1623 hebben met droeffenisse ontfanghen, vermits de droevige stant daer de kercke opt vertreck van de H[r] Generael Coene in gecomen is, doch hopen dat Godt de Heere ons aller bede sal verhooren etc. Maer also wy niet weten hoet met de kercke by UE. tegenwoordich is gestelt, hebben alle de staet der kercke van Banda aen de kerckenraet van Amsterdam perfectelyck over gesonden, eñ om dier oorsaecke voorgenoomen tegenwoordich niet wijtlopich aen UE. te schrijven, vermits met de naest coomende schepen Adam Isbrantss. eñ Elias Gerritss. welcker tijt dan volcomentlyck geexpireert is, van sin sijn om van hier naet Vaderlant te vertrecken, vande welcke UE. dan van alles, dat in dese voorleden jare concernerende Godts kercke eñ gemeynte alhier gepasseert is, volcomen kennisse sult connen crijgen. Maer om de tegenwoordige staet der kercken èen weynich aen te roeren, deselve is noch in bloy eñ fleur, ende na de laetste missive aen UE. gesonden van 21 Sept. 1622 hebben boven de 33 litmaten noch 12 nieuwe aengenoomen. Op

den 8 Mei hebben het getal der ouderlingen verdubbelt, en in plaetse van Elias Gerritss. tot ouderlingh vercoren Jan Janss. Visscher, geboortich van Amsterdam, oppercoopman, doch in geen bewint van coopmanschap sijnde, dewijle alle de comptoiren met cooplieden versien sijn. D'ouderlingen die tegenwoordich in dienst sijn, sijn dese: Joost Corneliss. van Delft, oud-ouderlingh op Poulouay ende Huybert Robbertss. van Bergen in Noorwegen, vryborger op Poulouay, op Neira Jan Janss. Visscher voornoemt, ende op Groot-Banda Joost Bovet van Engen, vaendrigh.

Yder van dese voornoemde hebben elck op de plaetse daerse woonachtich sijn na drie voorgaende proclamatien solemnelyck bevesticht eñ aen de gemeynte gerecommandeert. D'oorsaecke, dat het getal verdubbelt hebben is, omdat d'eylanden van Banda ver van malcanderen verscheyde leggen; als Poulouay, welck van Banda leyt omtrent drie mijlen, ende Poulourunt van dito omtrent vijff mijlen, so dat wanneer de predicant van d'een plaetse na d'ander treckt alle tijt 2 ouderlinghen by hem can hebben om over 't voorgevallene te disponeeren.

De school op Poulouay begint, tot verwonderinge van veele, groot proffijt te doen, so dat metter tijt door sulcke middelen de moorsche religie wel t'eenemael mocht comen te vervallen; het welcke wy aengemerckt hebbende, is door remonstrantie den Raet aengedient off het niet nodich waer dat op Lonthoir beneffens Poulouay een duytsche school opgerecht werde, het welck ons van den E. president Isaac de Brune eñ sijn E. Raet vergunt is. So dat wy tot de schoole aengenomen hebben den persoon van Hendric Janss. Jonghe Bruyn van Sevenhuyze, dewelcke omtrent 8 jaren schoolm[r] geweest is te Raer; so dat ons daer toe anders niet gebreckt als groote A B C boecken, voor dewelcke wel sorge dient gedragen te worden, also wy tot noch toe daer van niet wel versien sijn. Alhoewel dat uyt UE. schrijvens verstaen hebben, dat met de Eenhoorn boecken tot de schoole eñ psalmboecken ons gesonden werden, hebben nochtans anders niet vernomen als enige Morgenweckers

en Arnoldi Corneli over 't Vader Ons, met enige Catechismen en 34 a 35 groote A B C boecken, gantsch geen psalmboecken om dewelcke wy geheel verlegen sijn. Eñ so ons hier na eenige toegesonden werden, dient belast te worden, dat de selve in Amboyna niet overgegeven werden, gelijck dit jaer geschiet is. Jan Janss. van Heusden, die aen ons gerecommandeert hadt hebben niet vernomen, so dat de plaetse die met hem meenden te becleeden, noch onversien blijft. Oock so is hooch nodich, dat met de aencomende schepen twee personen ons toegesonden werden, omme de plaetsen op Poulouay te becleden, welcke plaetsen niet onversien dienen te blijven. Ons bedunckens soude raetsaem sijn, dat Michael Seroyen herwaerts worde gesonden, om de plaetse van Poulouay te becleden, so eenichsints inde malaysche taele ervaren is, ofte deselve tamelycken can lesen, also de malaysche dienst op Poulouay nodiger gedaen moet worden als de duytsche, ende wy onmogelyc houden, dat Wouter Melchiorss. de plaetsen alle te gelijck bedienen can; oock mede so begint sijn tijt cort te worden. Na sijn vertreck Michael voornoemt, volgens de recommandatie ende missive uyt het E. classis van Walcheren ons toegesonden en volgens UE. advys aldaer, na beproevinge van sijne gaven, eñ sulx met sijn leven waerdich sijnde, in sijn plaetse op de stichtelyckste maniere mochte treden.

Hiermede enz.

Wth last ende aller naeme,
WOUTER MELCHIORSS., Vitriar.
ELIAS GERAERTSS., Schriba.

Copie
Archief classis Amsterdam.

LXII.

UIT EEN BRIEF VAN DEN PREDIKANT ANTH. DIRCKX TE BATAVIA AAN DEN KERKERAAD TE BANDA-NEIRA.

Ofschoon de vaderlandsche kerk moet beslissen over den doop van kinderen der Heydenen, ziet hij voor zich daar geen bezwaar is, als het geschiedt met vrome getuigen, daar onder het N. Testament de deur wijd open staat.

Toezending van Psalmboeken.

21 October 1623.

. . . .

Aengaende het dopen vande kinderen der Heydenen, daer ghy ons van geschreven hebt, daervan en hebben wy noch geen resolutie genoomen, maer hebben alle de cranckbesoeckers vande schepen ontboden, dat sy haer advys daer over schriftelyck tegen dysendach, wesende den 24 October, souden overleveren. Doch ick hebbe voorgenomen het tselfde over te schrijven aende classis van Walcheren, ende also het een saecke is die niet wel van ons sal connen afgedaen worden, doch voor so veele mijn gevoelen aengaet, ick houdet daer voren, datmen geen swaricheyt en behoorde te maecken om sodanige kinderen te doopen, so wanneer de getuygen sijn litmaten van de gemeente, dewelcke haer gelove ende belijdenisse met een heyliche ende godtsalige wandelinge versieren. Want wy moeten weten, dat de deure der genade ende der salicheyt nu veel wijder openstaet, dan sij dede ten tijde des Ouden Testaments, want doen en stont sy maer alleen open voor de Joden, maer nu voor alle geslachten, tonghen ende natie; doch ick gevet de Br. in bedenckinghe, overmits het een seer becommerlycke ende sware saecke is. Voort Br. so willen wij u

hiermede den Heere bevelen, ende wy senden ul. 70 a 80 stucx psalmboecken.

Actum uyt Batavia den 21 October 1623.

ANTHONIUS DIRCKX, dienaer des H. Evangelii omme Batavia.

De Kerkeraad van Batavia adviseert 15 *Febr.* 1624 *in den zelfden geest, in afwachting van nader bescheid, uit het Vaderland.*

Copie.
Archief Classis Amsterdam.

LXIII.

DE CLASSIS VAN WALCHEREN AAN DE KERKEN IN OOST-INDIE.

De gerezen moeielijkheden tusschen het politiek en het kerkelijk gezag moeten hen niet ontmoedigen. Daarover sal aan den G.-Gen. Carpentier geschreven worden, en van Coen zal van zijn arbitraire handelwijze rekening worden geëischt.

Over de insolente behandeling van de predikanten op de schepen zal bij Bewindhebbers worden geklaagd.

Aanmerking over de inrichting der godsdienstoefeningen en de ontheiliging van den rustdag, en advies daaromtrent. Verzorging van de kerken naar gelang van hun gewicht.

Te waken voor de autonomie der kerken en de bevordering van onderlinge correspondentie.

Verzoek om jaarlijksch bericht van den staat der kerken.

Voor de plaatsing en verplaatsing der predikanten verwijst de Classis naar de kerkorde, en verwondert zich over de bemoeizucht van de politieken in kerkelijke zaken. De bepalingen omtrent den ondertrouw en de toelating tot het

H. Avondmaal, ook van „zwarten" komen de Classis niet suffisant voor.

Middelburg, 7 Dec. 1623 1).

Eerw. godtvruchtige Broederen ende medearbeiders in den oogst Christi.

Onse laeste brieven aen UE. sijn geweest in December 1622 aen onsen E. Br. Anthoni Dirxss. ende Pieter Teljoor, vertrocken met het schip Middelburgt (medegegeven), welcke wy verhopen met haer goet arrivement u behandicht te sijn. t'Sedert sijn ons de uwen met het schip de Leeuwinne, Alckmaer ende de Gouwe Leeuw, met UE. kerckelycke resolutie wel behandicht, uyt welcke wy alle, niet sonder droefheyt verstaen de opgeresen ongemacken ende swaricheden in de kercke aldaer, gelijck ons die mede by Hendrick van Soust, Jonas Aertss. ende Hendrick Teeuwisse, cranckbesoeckeren, sijn mondelingh aengedient geweest. Wy sien allesints dat de duyvel woelt, welcke voelende dat sijn tijt cort is, oock alle middelen gebruyckt om den loop des Evangeliums eñ opbouw der kercke Christi te verhinderen. De EE. Br. gelieve des halven niet te vertragen, noch den moet te laeten vallen, maer des te vieriger aen te houden in alle wercken des Heeren, wetende, dat haeren arbeyt niet ijdel en is in den Heere, dewijle wy een stercker voor ons hebben, dan die tegen ons is.

So veel ons aengaet, wy hebben de EE. Heeren Bewindh. alhier de voorgevallene swaricheden vertoont, ende te gelijck versocht, dat door haer EE. daerin spoedich mochte worden voorsien, die ons daer toe alle hulpe eñ devoiren hebben toegeseyt.

Wy verstaen dat de EE. Gedeputeerde Broederen tot Amsterdam van gelijcken hebben gedaen, so dat wy verhopen noch in dese schepen door haer EE. sal worden ordre gestelt, gelijck wy oock mede alle de respective kercken, niet sullen naer laeten met ghemeene advyse alle in toecomende te vervullen, wat tot redres eñ opbouwinge

1) Door den Kerkeraad van Batavia naar Banda gezonden en aldaar 20 Januari 1625 ontvangen.

der kercke soude mogen nodich sijn; tot welcken eynde gaet oock by desen van onse vergaderinge eenen brief aen den Hr. Generael Pieter de Carpentier, dien wy instantelycken versoecken UE. de hant te bieden, eñ wat tot opbouw der kercke nodich is helpen bevorderen. De heer Coen sal deses mede worden aengesproocken, door wat motyven op sijn vertreck aldaer den kerckenraet heeft gesuspendeert, en in desen rekeninge van sijn handelinge eyschen.

Ons is mede behandicht eenen brieff geschreven vañ Caep ende ondertekent by Dr. Wigelio eñ Cythareo, clagende van gelijcken over de insolentie des commies eñ schippers opt schip Leyden tegen haere personen. tSelfde is mede by ons den EE. Heeren Bewindh. vertoont ende versocht, dat op sodanige personen op haere brieven mochte acht genomen worden, ende datse gelieffde te letten, dat in toecomende godtvruchtige eñ de kercke toegedane sijnde voor commiesen ende bevelhebberen mochte gesonden worden, eñ sodanige door den welcken den opbouw der kercke mochte worden gevordert ende niet verhindert.

Voorders, so verstaen wy uyt UE. gesondene kerckelycke resolutie, als oock uyt de mondelycke rapoorten, dat by UE. op den dagh des Heeren alleen des voormiddaechs twee predicatien achter den anderen gedaen worden, een in de nederlantsche eñ een in de maleysche taele, ende dat des namiddaechs geene dienst en geschiet, twelck ghelijck het beswaerlyck is voor den dienaer, so valt het oock moeyelyck voor het volck so lange by een te blijven, ende gantsch onstichtelyck, dat den gantschen dag, ten dienste des Heeren gheheylicht sijnde, alleen den halven daertoe wordt gebruyckt ende de rest in ledicheyt doorgebracht. Gelijck wy oock verstaen, dat op sodanigen h. dagh het volck van haeren gewonelycken arbeyt de behoorlycke ruste niet en wort gegeven, contrary het 4[de] Gebodt, maer dat de schepen, liggende op de rede, oock buyten noot op deselve laden ende ontladen, ende also het volck verhindert wort haeren godtsdienst te plegen. Om welcke alle dan ons vriendelyck versoeck is, dat UE. in desen gelieve te

voorsien, mits dat de predicatien worden anders verdeelt ofte by diverse reyse gedaen, also UE. daer toe nu stoff wort gesonden, eñ dat also des naer middaechs oock een predicatie geschiede. Dat oock op alle de schepen alle slaefvische wercken op sodanige dagen ophouden eñ t'volck bequaemelyck, tsy aen lant, doort hooren van Godts Woort, tsy tschepe doort lesen van Godts Woort, met psalmen singen ende de gewonelycke gebeden den dagh des Heeren mochten heyligen. Ende opdat mede den Geest des Heeren mochte vruchtbaerder sijn, so houden wy gantsch nodich, dat de EE. Broederen de perticuliere ende openbaere catechisatie ende onderwijsinge, so by out als jonck, gelieven te oeffenen, tsy sondaechs nae de middaechsche predicatie, tsy in de weecke op andere gelegentheyt, ende dat volgens de resolutie der Sinode Nationael tot Dordrecht.

Also mede het voorleden jaer den EE. Broederen 4 bevestichde dienaren sijn toegesonden, eñ nu tegenwoordich eenige gevonden worden, so sout nodich sijn, dat sodanige plaetsen, daert meeste volk is ende meeste vrucht is te verwachten, met de selfde versorght worden, als Amboina, Malayen, de kust van Cormandel ende andere plaetsen daer de E. Broederen best sullen oordeelen te behooren; mits in sodanige plaetsen kerckenraden mede te stellen ende het Avontmael des Heeren aldaer in te voeren ende volgens de order der gereformeerde kercken alhier. Ende gelieven de E. Br. oock wel toetesien, dat volgens de kercken alhier en 't besluyt der Nationale Sinode, d'een kercke over d'ander niet en heersche, maer dat elcke kercke ofte kerckenraet behouden haer vryheyt. Doch opdat met meerder orde geschiede, sal nodich wesen, dat die respectieve kercken onderlinge coarespondentie metten anderen houden, tsy door sinodale ofte classicale vergaderingen, om met gemeene advisen alles te dirigeren, wat men tot opbouwinge van Godts kercke sal bevinden te behooren. Sullen mede de respectieve kercken jaerlycx van haren staet ende gelegentheyt gelieven te verwittighen, die wy ook niet en sullen naerlaeten, en alle, elck in 't bisondere, jaerlycx met

onse brieven toetesenden, om in alle voorvallende saecken, so veel mogelyck is, te dienen van advys; gelyck oock versoecken, dat de EE. Br. op Batavia de copie van desen tegenwoordigen sullen gelieven toetesenden, also wy voor dees tijt noch niet en weten ter wat plaetse wy souden hebben te adviseeren. Psalmboecken, A B boecken hebben wy UE. met het schip Middelburgh goede partyen gesonden, doch also in desen Camer door het verbranden van het schip Westvrieslant geen equipage en is gevallen, so hebben oock van hier geen connen senden, doch hebben 't selfde den EE. Br. van Amsterdam aengeschreven, welcken wy verhopen hier in UE. ende onse begeerte sullen hebben genoech gedaen. Aengaende t'roepen, aennemen, versenden der predicanten sult UE. hebben te reguleeren ende daerin, te volgen de gedruckte kerckenordeninge voor desen UE. toegesonden, ende yerwonderen ons niet weynig, dat wy verstaen in desen de politique haer des soveel by de E. bemoeyen, so doch sulcx gantsch kerckelyck is, den kercken competeerende. waerom het doen van Scrooien, tegen alle ordre sijnde, ons sonderlingh heeft mishaecht. Versoecken dat de EE. Br. diergelycke handelingen tijdelyck weerstaen. Also wy mede sien uyt UE. gesonden schriften, dat in seecker schrift, overgegeven den 15[den] January 1620, artyckel 6 geordoneert werdt dat de (ge)boden van de ondertroude sullen driemael afgekondigd werden, so is ons versoeck dat hierin t gebruick der kercken alhier worde gevolght. Dunct ons mede niet behoorlyck, dat personen, varende op de schepen, eñ te voren niet gecommuniceert hebbende, soeckende nochtans mede belijdenisse te doen, en ten avontmael toegelaten te worden, sijnde stichtelyck van leven, sulcx sal worden geweygert om redenen, die uytgedruckt staen in sekere resolutie aengaende 't Avontmael des Heeren, genomen 11 Dec. 1620, art. 5, die niet suffisant sijn. Wy en sien mede geen redenen waerom de Br. in haer brieff de dito february 1620 difficulteeren de swarte, gedoopt sijnde ende stichtelyck van leven, naar belijdenisse haers gelooffs ten Avontmael niet toetelaten.

Eerw. enz. Middelburgh 7 December 1623.

UE. dienstw. medebr. de gedeputeerden der classis van Walcheren, tot besorginge der kercken in O.-Indien.

Uit last ende aller naeme,
HARMANUS FANKELIUS, Praesis.
GUALTERIUS BUSIUS, Scriba.

Copie
Archief Classis Amsterdam.

LXIV.

DE GEDEPUTEERDEN DER CLASSIS AMSTERDAM AAN DE KERK IN O.-INDIEN.

De Classis verblijdt zich dat het Evangelie zijn loop begint te nemen tot bekeering der Heidenen, doch verneemt met leedwezen, dat er oneenigheid en wederzijdsch wantrouwen bestaat en zich openbaart. Aanmaning tot onderlinge liefde en tot verwijdering van al wat leiden kan tot onbetamelijke inmenging van de overheid in kerkelijke zaken. Bewindhebbers hebben beloofd tegen die inmenging te zullen waken. Danckaerts keert eerlang met 3 nieuwe predicanten naar Indie terug.

Aanbeveling van onderhouding van de Dordsche Kerkorde, opdat er eenparigheid besta tusschen Indie en het Vaderland, en dat ook in de correspondentie alles met orde geschiede, opdat de Classis wete waaraan zij zich heeft te houden.

14 December 1623 1).

Eerw. Godtsalige, enz.

Ul. schrijven, so met D° Danckaert, als met het schip Leyden ende de Leeuwinne gesonden, hebben wy wel ontfangen ende den inhoud van dien verstaen. Over desen hebben wy ons eensdeels verblijt, oock anderdeels bedroeft. Verblijt, ten aensien dat wy verstaen dat het H. Evangelium tot bekeeringe eeniger Heydenen ende tot stichtinge onser

---

1) Op Banda ontvangen 20 Jan. 1625.

natie, sijnen loop begint te nemen in de quartieren van Oost-Indien.

Maer t heeft ons bedroeft, als die verstaen, datter vast eenige jalousien onder de kerckelycke personen ontstaen, sulcx dat die van daer hier comen den genen in Oost-Indien, en die in Oost-Indien den geene die harwaerts comen beschuldigen; datse malcanderen oock daer te lande van verscheyden dingen suspecteeren, dat d'een met sijn leven, d'ander met sijn onvoorsichtich trouwen veel onstichtinge aenrichten, waer uyt de overheyt oorsaecke neemt om haer in kerckelycke saecken voorder dikmael te bemoyen als haer betaemt. In dese begintselen, Broeders, laet ons toesien, dat wy malcanderen niet en bijten, opdat wy niet verteert en worden. Dat wy doch, gelyck wy eens gesint sijn, ende in gelooffs saecken eens spreecken, also oock een hert eñ een gemoet hebben tot malcanderen, eenich in den geest door den bant des vredes, niet opgeblasen, niet hooch gevoelende boven maeten, maer malcanderen met eere voor comende, gedenckende, dat wy alle aen een en de selfde geestelycke huys arbeyden eñ bouwen.

Tot bevorderinge vañ saecke van O.-Indien sijn wy dagelijcx besich; hebben oock de EE. HH. Bewinthebbberen ernstelycken voorgedragen tgene voorgevallen is by de E. Generael Coenen, nader gearresteert by de E. Generael Carpentier, int surseren vañ kerckelycke byeen comsten, voor welcke waerschouwinge also se ons bedancken, hebben ons belooft daer op na behooren te letten. So hebben oock de EE. Bewinth. tot bevorderinge vande kerckendienst in O.-Indien geresolveert, neffens D^e^ Danckaers te senden noch 4 predicanten, tot welcken dienst wy drie hebben becomen, die wy met dese vlote Ul. toesenden. So gaet D^e^ Danckaerts met D^e^ du Praet opt schip Hollandia, D^e^ Justus Heurnius opt schip Gouda ende D^e^ Georgius Candidius opt schip de Gouden Leeuwinne, alle mannen van goede geleertheyt, wetenschap, gaven ende getuygenisse. Ontfanght de selve als getrouwe dienstknechten J. Chr., ende helpt de saecke Christi met haer bevorderen, om de

kercke te stichten, met het woort te prediken, met bestraffen, tijdelyck eñ ontijdelyck. Doet neersticheyt om de kerckordeninge, beraemt int Sinodus Nationael tot Dortrecht, waer van de gedeputeerde onses Sinodi den Br. tot ul. comende een extract hebbe toegesonden, te onderhouden, ten eynde eenparicheyt tusschen de kerken in O.-Indien ende de onse te onderhouden, alle disordre int huys des Heeren geweert ende de vruchten uwes arbeyts openbaer mogen worden.

Voorts Br., also de raporten uyt O.-Indien vry wat onseker tot noch toe sijn gegaen, doordien de brieven aen ons gesonden, schijnen somwijlen met misnoegen van eenige des Kerckenraets geschreven te sijn, eñ daerom oock van haer niet worden onderteekent, maer van andere, in desen geen qualiteyt hebbende, so willen wy de Br. versocht hebben, datse int schrijven daerop gelieven te letten, dat alle saecke haer behoorlycke orde mogen hebben, opdat wy seker en vast mogen gaen int gene, dat tot voordeel ofte nadeel van ymant wort geadviseert.

Oock bevinden wy dat eenige der gener die doort adviseren sijn suspect gemaeckt, eñ waer voor wy waren gewaerschout, thuys comende goede getuygenisse vertonen, so dat wy in desen suspens gehouden worden, niet wetende waer naer ons te reguleeren.

Wilt dan wel doen, beminde Br., nu ten minste drie predicanten uyt het vaderlant comende by u sullen verschijnen, ende beraempt samentlyck een sekeren ende gewissen voet, opdat wy uyt alle quaertieren sekere advysen mogen hebben, ten eynde wy, so veel doenelycken sal wesen, de defecten vervullen eñ tgene verlopen mach sijn, herstellen moghen.

Eerw., godzalige enz.

In naeme eñ uyt last oñses Classis de Gedep. deses jaers over de kerckelycke saecken in O.-Indien,

Lucas Ambrosius, bedienaer des H. Evang.
Jacobus Triglandus, bedienaer des H. Evang.

Copie

Archief classis Amsterdam.

LXV.

RESOLUTIEN DER VERGADERING VAN DE ZEVENTIEN AANGAANDE HET KERKELIJKE.

---

10 May 1624.

Fol. 47. — Sijn ter vergaderingh verschenen de Eerw. Gedeputeerde vande Classis van Walcheren, sijnde Hermanus Fauckel, dienaer des Goddelycken Woorts tot Middelburgh, Garson Paneel, mede dienaer aldaer, ende Paschier de Mestere, predicant tot Biggenskercke, eñ hebben, naer eenige prefacie eñ een langh mondelingh verhael, versocht tgene sy daer naer terstont schriftelyck aende vergaderingh hebben overgegeven, soo als hier nevens de copye aende gecommitteerde vande Cameren gegeven is. 1)

Ende werde wegens de vergaderingh hare E. toegesecht, dat de 17[ne] tselve hare schrift sal examineeren, ende daer op hier naer hare E. een antwoort te laten geworden, soo als de saecke sal vereysschen. Eñ ondertusschen wert goetgevonden met d'H[r] Generael Coen van dese saecke te spreecken, omme van sijn E. eenige informatie te becomen.

Naer middagh is ter vergaderinge gelesen het schriftelyck verhael by de Gecom. der Classe van Walcheren voormiddagh overgegeven, ende is daer op naermaels gehoort d'H[r] Gouverneur-Generael Coen op 11 May naermiddagh.

13 May 1624.

Fol. 47. — Aengaende het bovenstaende vertoogh vande Eerw. Gecom. van de Classe van Walcheren, gedaen op 10 deser, van dat yets opt off naer het vertreck van d'Heer Generael Coen soude sijn gepasseert in Batavia inde kerckelycke saken, is geresolveert by de vergaderinge, dat by de Heere presiderende de gemelte gecom. vande Classe sullen worden onderrecht vant gene by d'Heer Generael

---

1) Zie n°. LXIX p. 102.

Coen daer op te kennen gegeven is, ende dat 't voors. vertooch vande Classe van Walcheren schriftel. by copye aen alle de Cameren gesonden sal worden, ende dat ter naester vergaderinge vande Seventhiene een poinct van beschrijvinge daer van gemaeckt sal worden, ondertusschen dat met d'aenstaende schepen uyt Indien naerder advys, desen aengaende, becomen sullen. Ende dat de Gecommitteerde vande Cameren hare principaelen sullen informeren aengaende de redenen, die d'H^r Generael Coen verhaelt heeft, tot justificatie vant voors. gepasseerde van Indien.

15 May 1624.

Fol. 50. — Aende wed^e ende erffgenamen van Adriaen Jacobs Hulsebos, predicant in Oost-Indien geweest, is toelecht, uyt eene pure liberaliteyt ende gratuiteyt, de somme van duysent carolus guldens, eens, tot eene vereeringe uyt des Compagnies middelen. — Ende dat uyt consideratie vande diensten by haren man sal^r in Indien gedaen inde voortplantinge der H. Evangeliums in die quartieren; in welcken dienst hy sijn leven heeft gelaten, gaende naer Amboina, tot vordere oprechtinge van den Godtsdienst aldaer, ende t'gebruyck der Heylige Sacramenten. Ende dit alles sonder eenige prejuditie ofte consequentie, ende mits dat d'voors. wed^e t'selve danckelyck aennemen sal, sonder de Comp. voorder te sullen bemoeyen met eenige pretensie, hoedanich die soude mogen wesen, daer van sy verstaen wert, dese vereeringe aennemende, te sullen renunchieren.

Sept. 1624. 12de point.

Dat ieder Camer gelieve haer advis in te brengen op de kerckelycke saecken in Indien, als sijnde ieder Camer gegeven copie vant vertoogh door de Gedeputeerdens vant Classis van Walcheren overgelevert.

14 October 1624.

Fol. 78. — De gecom. kerckendienaers uyt de Classe van Walcheren staen binnen, ende aenmanen de vergaderinge met goede redenen, dat deselve gelieven by der handt te

nemen het poinct van beschrijvinge aengaende de kercken order, op sommige poincten, die by haer E. was overgegeven voor desen aende leste vergaderinge vande Seventhiene, ende is haer E. geantwoort, dat sulcx sal geschieden.

Daer op dadelyck het voors. poinct by der handt genomen is, ende sijn gelesen de geschriften, ten dien eynde successivelyck by de resp. kerckendienaren aende vergaderinge vande 17[ne] overgegeven, mitsgaders de missive vande Ed. M. Heeren Staten van Hollandt ende Westfriesland in dato den 18[den] Sept. 1624, ende de nevensgaende request vande Gedep. Sinoden van S. ende N.-Hollandt, daerop naerder discours ende deliberatie gevallen is. Ende eyndelingh na omvragen is geresolveert, dat de E. Gecom. vande Cl. van Walcheren sal aengesecht werden, hoedanigen order in de kercken van Batavia ende in andere plaetsen van Indien gestelt is. Hoe dat deselve in treyn eenigen tijt gebracht is, ende waer op dat eenige oorsaeck is gegeven in Batavia, dat de kerckenvergaderinge aldaer voor eenigen tijt is gesurgeert. Selffs mede door oorsaeck van eenich schandael, aengaende den persoon vanden kerckendienaer aldaer ende sijne familie, tot dat den selven kerckendienaer gerevoceert sijnde, een ander in sijn plaetse is gestelt, by welcke aenneminge de voors. surceance wech genomen geweest, ende was comen te cesseren. Ende dat alsnu by naerder advysen vande laeste schepen bemerckt wert, by acte vande resolutie des Heeren Gouverneur Generael ende des Raets van Indien, dat den Kerckenraet wederomme opgerecht ende ingevourt is, sulcx, dat d'selve aldaer nu is in volle vigeur ende exercitie, ende de disordre comt te cesseren, eñ dien volgens voor alsnoch geen ander remedie nodich is, als te sien hoe de saecken haer daer op sullen gedragen. Verclarende de 17[ne] altijt genegen te sullen wesen (als yets voorcomen sal, daer op eenige ordre dient gemaeckt) de goede handt daer aen te houden, als sy in conscientie schuldich sijn, tot meeste bevorderingh vant licht des Heyligen Evangeliums, ende meesten dienst van de Vereenichde Compagnie.

16 October 1624.

Fol. 90. — Is gelesen het concept van antwoorde, omme te geven aende Eerw. Br. vande Classe van Walcheren, aengaende het vertooch gedaen aende Seventiene in May voorleden, ende is t'selve alsoo gearresteert, met last om t'selve in haer E. handen te stellen.

LXVI.

CONDITIEN, OP DEWELCKE JUSTUS HEURNIUS, PRESENTEERT AEN DE E. HEEREN BEWINTHEBBEREN TE GAEN ONDER HAER GELEYTH ENDE BEHULP IN OOST-INDIEN, OM HET CHRISTEN GELOVE ALDAER, TOT GODES EN CHRISTY EERE, ONDER DE GEALLIEERDE HEYDENSCHE VOLCKEREN, SOO IN JAVA ALS ELWAERTS VOORT TE PLANTEN.

Ten eersten, ende voor all, sall hy met de andere predicanten aldaer correspondentie houden, en sijn best doen dat de kercke des Heeren onder de Indianen in Indien opgereght ende verbreydt werde, na vermogen vande leere ende ordre der Gereformeerde Kercke hier te lande, gelijck die onlanghs beraemt is ende besloten in de Synode Nationael tot Dortreght gehouden, en ten dien eynde mede correspondentie houden, ende helpen houden met de kercken hier te lande by brieven en andersints.

2. Sal hy in t'gintsch en wedervaeren het ampt van een dienaer Jesu Christy, (bedienen?) ende haer oock als een doctor medicinae 1) behulpigh sijn.

3. Sal hem, in Oostindien comende, toegelaeten worden, hem te begeven van der eersten uijre aen tot het leren

---

1) De vader en de broeder van Heurnius waren hoogleeraren in de medicijnen: het vak zal hem daarom niet onbekend geweest zijn; of hij zelf in dat vak gepromoveerd zij, is niet gebleken.

van haere talen ende manieren, oversettinge der H. Schrift, ende insinuatie inde vrintschap der Inlanderen, sonder dat hy gehouden sal sijn, voor ons volck te prediken, of eenige anderen dienst te doen, ten waere als het hem goet doghte, opdat hy t'eerder tot de onderwijsinge der Heydenen mogte komen.

4. Dat niemant buyten Nederlant maght sal hebben hem te gebieden, ofte dwingen te waeter ofte lande met ons volck te gaen om haer in den oorloogh, ofte andere tochten te volgen.

5. Dat hy vrijheyt sal hebben hem te begeven met nogh twee ten minsten, die haer op deselve conditien als hy, met hem sullen mogen tot dit werck voegen tot sodaenige volckeren, daer sy bevinden sullen meeste vrught connen gedaen te worden, ende daer te blijven soo langh het haer oorbaerlyck sal duncken.

6. Dat de Generael ende andere bevelhebberen gelast worden hen alle mogelycke hulpe en addresse te doen, ende de hant te bieden, daer t'noot wesen sal, ende dat hy haerlieden met namen een jongen of twee sal laeten volgen int reysen.

7. Dat sy lieden op coste vande Comp. mede nemen eenige kaerten, boecken, globen, uyrwercken, historias animalium, plantarum, anatomes, ende andere contrefeyten. Item kijckers en andere glasen, om die te verschenken aen de grooten aldaer, met onderreghtinge vanden inhout derselver, om des te beter acces te maecken, ende natien aen de Comp. te verbinden.

8. Dat haerl. een eerlyck jaerlycx tractament volge. 1)

---

1) Wat van Heurnius' verblijf in Indie bekend is, maakt het duidelijk, dat de Compagnie op het meerendeel van die conditien niet is ingegaan.

LXVII.

REMONSTRANTIE VAN DEN KERKERAAD TE POULO-AY OVER HET WEEREN VAN ONZEDELIJKHEID.

2 JAN. 1624.

Ed., erntfeste, manhafte, welwijse voorsienighe, seer discreten heere, d'heer Willem Janss., Raet van Indien, Gouverneur van Banda ende de dependentie van dien, mitsgaders sijne E. Raede.

Hoochweerdighe ende wel voorsienighe heere.

Na alle mogelycke ondersoeckinghe by ons kerckendienaeren in solemneele vergaderinghe gheleth hebbende op de bloyende stant van Godts kercke ende sijne heylighe ghemeynte in dese verre ghelegene landen, is bedacht hoe hoochnoodich het is, dat t'gheene door de godtvruchtighe magistraet tot uytroynghe van hoererie ende godtverdrietende overspel wort afgepubliceert ende al omme vercondicht, oock van ons so veel mogelyck is (met haere E. hulpe) moet gheweert worden, opdat also de Heydenen, Mooren ende die haer tot t'ghelove aen Christum den ghecruysten, begeven hebben (hoe wel 't in veele noch seer zwack is) onse goede wandelinghe siende, Godt met ons moghen prijsen etc.

Aldus gedaen desen 2[en] Januarii a°. 1624 op Poulouay in onse vergaderinghe, ten beroepe vande E. Wouter Melchiors., dienaer des H. Evangelii.

Geteekend door WOUTER MELCHIORS. en verdere leden van den Kerkeraad.

Archief Classis Amsterdam.
Dossier Banda.

LXVIII.

DE KERKERAAD VAN BANDA AAN DIEN VAN BATAVIA

Bloeiende toestand van de gemeente en van de scholen; toezending van schoolbehoeften is dringend noodig.

Maatregelen, opdat gedoopte slaven niet in handen van Mohammedanen vallen. Bedachtzaamheid in het aan hen toedienen van den doop.

BANDA, 10 April 1624.

. . . .

Alhoewel inde voorleden jaren goede hoope gegeven was, met het senden van predicanten, sal nu wederom seer geswaeckt sijn doort overlijden der selver. Daerom dese saecke wel ende voorsichtelyck dient overwogen te worden, opdat de gemeente die in Banda opgerecht is, ende seer heerlycke (tot verwonderinge van veelen) is bloyende, niet wederom door gebreck van beroepene predicanten comt te vervallen, gelijck de Bataviasche kercke is wedervaren.

By de Br. dient oock wel sorghe gedragen te worden, dat vooral A. B. C. boecken herwaerts gesonden worden, waer in wy groote nalaticheyt bevinden, niet nu, maer oock voorders tijt bevonden hebben, even als of de schoole van Banda (dewelcke drie sijn, d'eene van 160, d'andere van 100, de derde van 50 kinderen) met gewelt ter neder gehouden ende de wasdom der selver benijt wert. . . . .

Ende alsoo ons jaerlycx een groot partye slaven toegesonden werden, dient mede wel opgelet te worden, dat alle die christen ende getrout sijn, bescheyt daer van medegegeven wert, als oock mede 't getal ende haere naemen aen ons overschrijven. Want wy niet en twijffelen, ofte daer sijn alrede eenige vande soodanige by de Mooren gecocht ende t'christendom ontrocken; so dit niet can geschieden,

twaer beter datse, sonder onderwijs, den H. Doop niet medegedeelt worde . . . .

Hiermede enz. 10 April 1624 in onsen kerckenrade der gemeynte Christi in Banda.

Wt last ende aller naeme,

WOUTER MELCHIORSS., Vitriar, dienaer der gem. Christi in Banda.
JOOST CORNELISS., Ouderlingh.

Copie.
Archief cl. Amsterdam.

LXIX.

REMONSTRANTIE, DOOR GEDEPUTEERDENS VANT CLASSIS VAN WALCHEREN AENDE VERGADERINGH VANDE 17ne GEPRESENTEERT DEN 9 MAY 1624.

Opgave der punten, waarop zoo in Nederland als in Indie dient gelet tot welstand en redres der kerkelijke zaken in O.-Indie.

Aen d'eerwaerdige, hooghgeleerde, wijse en seer voorsienige Heeren Bewinthebberen der Oost-Indische Comp., vergadert binnen Middelburgh in haere Camer vande Seventhiene.

Verthonen met behoorlycke eerbiedinge de predicanten vande Classe van Walcheren, gedeputeert tot opsight ende versorginge der kercken in Oost-Indien, hoe dat nu ettelycke jaeren door haere advisen eñ sorge de kerckelycke saecken in dien staet eñ ordre gebraght sijn, dat sy inde gesonde leere over een komende met den kercken hier te lande, oock inde regieringe der kercken ten naesten by overeen komen met d'ordre der kercken hier te lande. Want het in Batavia daer toe is gebraght, dat met toe-

staen ende goetvinden vanden Heer Generael Jan Pieterss. Coen een presbyterium 1) is opgerecht, gelijck oock een diaconie tot versorginge der armen, ende alsoo een welgestelde en gereformeerde kercke sijnde. Het Avontmael des Heeren is daer nu ettelycke mael gehouden, datte voren niet en geschiede, daer toe sich veele, oock vande ingesetene vrije burgers met belijdenisse des geloofs begaven, de kerckentught gehouden, de arme en gebreckelycke na gelegentheyt versorght ende in sulcken orden sulcken aenwas des volcx, dat men is genootsaeckt geweest de plaetse der kerckelycke vergaderinghe te vergroten. Ende is daer na den predicant Joannes Hulsenbos, met goetvinden van voorn. Heer Generael oock na de overquartieren verreyst, om daer oock alsulcke presbyteria te stellen, maer is door de doodt en eenige tegenheden, die daer voorgevallen sijn, verhindert sulcx te volvoeren. Maer wy en konnen Uw Ed. niet verbergen, dat niet alleen de voortganck van sulck een goet werck inde overquartieren is agter gebleven, maer dat oock met het vertreck vanden Heer Generael Jan Pieterss. Coen in Batavia de aengevangen ende gestelde ordre is gestuyt, ende den kerckenraet of presbyterium gelast geen vergadering te houden, geen resolutie te trecken, nogh in geen kerckelycke dingen iet te besoigneren of iet te doen, dat reuck of schijn hadde na vergaderinge. Alles, sonder eenige oorsaecke of reden te openen, dan datse geen vergaderinge in haer republicque en begeerden, die eenigsints van haer soude afgescheyden sijn, of gesepareert, daer in sy oock niet het hooghste gesagh ende gebiedt souden hebben. Daer door de saecken der kercken daer t'eenemael los sijn gestelt, de goede begonnen ordre gebroken, ende den vijanden des ministerii den voet gegeven om na haeren sin onbestraft de kerckelycke personen te handelen, te versenden daer ende soo het haer belieft, ende in somma de kerckelycke maght t'eenemael tot haer te nemen, alles tot groot aghterdeel van Godts eere, tot

1) D. i. kerkeraad.

verstoringe van goede ordre, verwoestinge des volcx, eñ eyndelycke schande en schade der Compagnie.

Soo versoecken dan, met behoorlycke eerbiedinge, de dienaren voorn. tot redres vande vervallen ordre, dat het Uw Ed. gelieve op dese nabeschreven pointen te letten, ende alsulcke ordre te stellen, dat de kerckelycke saecke door kerckelycke personen mogten versorght ende gemanieert werden, die met haere advysen ende goede voorsorge de saecken mettertijt daer toe mogten brengen, dat in die landen, daer nu een vaste regieringe voor de Nederlanders wort gestelt, oock een welgestelde kerckelycke regieringe ende ordre mogte gestelt worden, ter eeren Godes, tot voortplantinge des Euangelii ende salicheyt veler sielen. Dit doende etc. Onderstont Uwer EE. Dienstwillige; De predikanten der Classe van Walcheren, gedeputeert tot versorginge, eñ opsigt der kercken in Oost-Indien, en in aller name, (was getekent) Hermanus Fauckelius.

Pointen daer op hier te lande dient geleth, tot goede welstant der kercken in Oost-Indien dienende.

1. Dat hier te lande de opregtinge van het Seminarium, (twelcke door de Cameren van Amsterdam en Zeelant wel begonnen is) gelijckelyck van alle de Cameren moghte aengenomen ende gevordert worden, op dat allengskens door sulck middel de kercken in Indien van geleerde predikanten mogten voorsien worden. Want of schoon eenige, die niet gestudeert en hebben eñ stightelyck van leven sijn, wel connen goeden dienst doen, ende sijn oock aller eere weerdigh om haers ampts wille, soo ist seecker, dat die bij de werelt wijse (die oock somwijlen gestudeert hebben) ligtelyck veraght worden. Ende de kennisse van talen en andere geleertheyt, gelijck sy eenige civiliteyt, om wel te connen den mensche belenen (sic) 1) in hun mede brenght, alsoo geeft sy, ick en weet niet hoe, authoriteyt en aensien by de menschen.

1) Believen?

2. Dat in het denomineren derselve goede aghtinge worde genomen, dat niet dan stigtelycke en godtvresende jongelingen daer toe gevordert werden, ende dat de wetten eñ ordonnantien die de Heeren Bewinthebberen daer over hebben gestelt, stricte worden gevolght, ende onderhouden.

3. Dat deese, hare studie volbraght hebbende, gelijck oock alle andere, die in Indien eenigh kerckelyck ampt sullen bedienen, niet en worden na Indien gesonden, dan met voorgaande neerstigh examen van leere en leven, ende bevestinge in haer ampt, te doen door de Classe respective, of haere gedeputeerde, ende met volkomen kerckelycke authorisatie, attestatie ende commissie van de selve.

4. Tot dien eynde waere goet, dat de Heeren Bewinthebberen van elcke Camer aen de Classen resp. versogten, dat eenige predikanten gecommitteert wierden, die op de kerckelycke saecken van Indien soude letten, ende by tijts bequame mannen uytvinden, die sy langh van te voren moghten oeffenen, beproeven ende bequaem maecken, tot sulck een kerckelyck ampt, daer toe sy souden uytgesonden werden, want 't gene, dat int gemeen allen bevolen is en wert van niemant behertigt.

Ende het is ongerijmt, dat men het uytsoecken van sulcke personen dan eerst wil doen, wanneer de schepen nu reysveerdigh sijn, want dan is men genootsaeckt te nemen al wat voorkomt. Ende heeft veroorsaeckt voor desen, dat somwijlen eenige ongeschickte personen derwaerts sijn gesonden, die daer grote ergernissen hebben gegeven, met welcke men daer oock moeyte heeft gehadt, ende die men eyndelyck met afsettinge van haeren dienst ad patriam heeft moeten senden.

5. Ende op dat een eenparige voet in desen gehouden worde, worden de Heeren Bewinthebberen versoght, dat het haer believe toe te staen ende goet te vinden, dat dese gedeputeerde der Classen niet alleen onderlinge correspondentie met malkanderen mogten houden, met schriftelycke advysen, maer dat die oock somwijlen mogten samen comen om met malkanderen te beramen wat tot nodige stigtinge

der kercken in Indien dienen soude mogen. Dat oock de brieven ende vragen, die van daer ons werden voorgestelt, met eenstemmigheyt moghten beantwoort worden, op dat niet den eenen eens, ende den andere wat anders advisere. Want de Heeren verstaen wel, dat een vergaderinge die uyt vele leden bestaet, somwijlen per deputatos moet by een comen, (gelijck dese tegenwoordige vergaderinge is) om in commune te beraetslagen ende te besluyten wat nodigh, ende oorbaer sy gedaen.

Pointen daer op diens geleth in Oost-Indien, tot welstant en goede ordre der kercken aldaer, onder verbeteringe gestelt.

1. Het is nodigh, dat regieringe en ordre der kercken in Indien sy gestelt ende gehouden, ten naesten by ende soo veel doenlyck is, conform, of gelijck de regieringe ende ordre der kercken in dese landen; want daer het maer alleen komt op het prediken, en anders geen ordre nogh forme van regieringe en is, daer sijn alle dingen los.

2. Tot dien eynde is nodigh, dat inde kercken van Indien de presbyteria werden opgereght, daer in beneven de predikanten bequame mannen. na kerckelycke ordre gekoren, geroepen ende bevestight worden tot ouderlingen, doende professie vande Christelycke Gereformeerde Religie, ende goet van leven; die beneffens de predikanten agtinge nemen op den kerckentught, want sonder sulcke presbyteria kan het avontmael des Heeren qualyck met stigtinge bedient worden, nogh den kerkentught geoeffent.

Sodanige presbyteria sijn op sommige plaetsen op ons advys opgereght, als in Batavia, maer sijn nu (soo wy verstaen uyt de laetste brieven met het schip de Goude Leeuw) afgestelt, gedisauthoriseert, en verboden gehouden te worden. Op Amboina heeft men geweygert een presbyterium (of soo sy t'noemen een collegie) op te regten, om dat men, ter begeerte van den Gouverneur weygerde een man tot ouderlingh aen te nemen ende te bevestigen, die geen professie en dede van de gereformeerde religie, en op wiens leven

oock wat te seggen was, uyt deselve brieven eñ oock uyt mondelingh rapport der gener die daer by sijn geweest.

3. Dat oock Diaconen ende Armmeesters na kerckelycke ordre verkoren en bevestigt worden, welcke de versorginge der armen, uyt de penningen daer toe te collecteren, opgeleght ende bevolen sy.

4. Dat dese presbyteria de maght ende vrijheyt hebben om werckelyck by een te komen, om in haere vergaderinge te handelen alsulcke kerckelycke dingen, die nodigh sijn tot stigtinge van elcke kercke, ende dat sy hier in van niemant verhindert worden.

5. Dese dienen opgereght in alle plaetsen daer een vergaderinge der gelovige is, daer toe altijt de bequaemste ende godtvrugtigste personen dienen verkoren te worden, die men krijgen kan, na gelegentheyt der plaetse.

6. Ende op dat alle heerschappye der eener kerck over d'andere geweert eñ voorkomen werden, soo wanneer metter tijt sullen vermenighvuldigt sijn, waer oirbaer, dat dese kercken of presbyteria, ten minsten in drie Classen onderscheyden wierden. Als een in Batavia; de tweede op de kust van Cormandel, ende derde in Amboina, daer onder de eylanden van Banda en Molucco souden comen te resorteren. Ende ist doenlyck, t'waere goet dat alle twee of drie jaeren dese drie Classes per Deputatos konden by een comen, met goetvinden vande hoge overicheyt, om als in Sinode by een t'samen te besluyten, wat tot welstant der kercken int gemeen, eñ oock int particulier van noden is.

7. Dat by dese presbyteria, of kerckelycke vergadering stae het ontfangen van sulcken persoonen, die tot predikanten of andere kerckelycke ampten ex patria gesonden worden, haere attestatien eñ commissien te sien, het senden derselve ter nodigste en bequaemste plaetsen.

Item in den noot predikanten, sieckentroosters, proponenten etc. te examineren, te beroepen, te authoriseren, te verplaetsen, dewelcke oock met rijpen raedt inde vreese des Heeren, siende op de bequaemheyt der personen, ende waer de meeste stichtinge te doen is, met pluraliteit van

stemmen der vergaderingh dese dingen sullen verhandelen. Want op sommige plaetsen hebben de commisen op haer eygen hant onderstaen proponenten te stellen, deselve de maght gegeven om te dopen, sonder eenig kerckelyck examen, of oordeel daer over te vragen.

Op sommige plaetsen heeft den Gouverneur een bequaem kerckelyck persoon afgeseth ende doorgesonden, ende een ander onbequaem en veragtelyck persoon gestelt, tot vilipendentie van den kerckendienst. Sommigen sijn van haeren dienst ontslagen, eñ hebben de kercken sonder dienst gelaten, daer toe gelicentieert door de politicque om ad patriam te comen, tegen het advis en vertoogh van redenen, door de kerckelycke vergaderinge gedaen. Om twistige handelingen en confusien deser ampten, soo die niet by tijts na ordre gebetert werden, sullen veroorsaecken, dat nimmermeer stightelycke kercke in Indien sal gebouwt worden, ende het volck sal verwoesten. ende den segen Godts van haer eñ de Comp. wegh genomen worden.

8. Ende op dat d'ordre te beter onderhouden worde, waere goet, dat de kercken van Indien met alle schepen de kercken hier te lande adviseerden van den staet der kercken aldaer. Opdat sij door de kercken hier te lande, met goetvinden vande Heeren Bewinthebberen, mogen met raet bijgestaen ende oock van bequaeme personen ende anderè nootsaeckelyckheden versorght werden.

Gestelt, onder verbeteringe, door de Gedeputeerde der Classe van Walcheren, binnen Middelburgh, den 9[en] May A°. 1624.

Uit: „van Dam, ms[t]. Geschiedenis
der O.-I. Comp."

Rijks-Archief.

LXX.

DE KERKERAAD VAN BANDA AAN DE CLASSES VAN AMSTERDAM, WALCHEREN EN ENKHUIZEN.

Batavia is van predikanten beroofd.

Voorziening in den dienst op Banda en omliggenden eilanden. Onderhandelingen daarover met den Magistraat.

Vragen goedkeuring op hun resolutie betrekkelijk den doop van kinderen der Mohammodanen.

Poging tot oprichting van eene school op Poelo-Run. Instructie dienaangaande gegeven.

De weekpredicatie is, wegens gebrek aan toehoorders, opgeheven.

Goede toestand van de scholen, door de medewerking van den Magistraat.

20 Augustus 1624.

Weerde, godsalige, seer lieve Broederen ende medearbeyders etc.

In den voorleden jare hebben U Eerw. mede gedeelt allet tgeene de staet ende oprechtinge der Kercke Godts alhier in dese quaertieren is concernerende; doch wat de Batavische Kercke aengaet, twijffelen niet ofte de Br. hebben de staet derselver U.E. verwitticht, dewelcke inden voorleden jaere seer sober gestaen heeft. Doorsaecke daer van en hebben niet nodich geacht van hier te adviseeren, maer 't selfde de Batavische Kercke gelaten, die (so vermerckt hebben uyt haer laetste schrijvens) 't hoofd wederom een weynich begeert boven te crijgen door onsen seer lieven medebr. Anthonius Dircxss., dewelcke alleen vande 4 predicanten, die uytgecoomen sijn, op Batavia gearriveert is, de drie andere sijn in den Heere ontslapen. 't Ware wel te wenschen geweest, dat de Heere haer langer gespaert

hadde om sijne eere alhier te verbreyden, dan doch d'onveranderlycke raet Godts heeft sulcx niet toegelaten, maer 't selfde gebracht totten eynde, naet eeuwich besluyt sijns willens.

Om dan te comen tottet geene wy voor dees tijt voor genoomen hebben U. Eerw. t'adviseeren, so wetet, dat wy deselfde maniere sullen achtervolgen in dese onse missive, als voorleden jare so verhopent, van ons ontfangen hebt 1), beginnende van 15 Maart 1623 tot 4 Juny 1623. Sullen van daer uyt gelaten hebben weder beginnen, en U.E. voorts allet vervolgh mededeelen.

Den 6 dito hebben goetgevonden den persoon van Hendrick Janss. Jonge Bruyn, Schoolm[r] op Lonthoir te bevolmachten (so wanneer de E. Wouter Melchiorss., dienaers des Woorts, om yet op andere plaetsen te verrichten vertreckt) om in de vergaderinge des Sondaechs voorlesinge te doen, niet alleen int afwesen van den dienaer, maer oock in sijn tegenwoordicheyt, voor de predicatie, met een capittel ende de 10 Geboden des Heeren. Ende also wy voor desen den persoon van Adriaen de Keersmaker, cranckbesoecker van Wayer (sijnde een plaetse op Groot Banda) genoomen ende op Poulouront geleght, also tselfde eylant met veele inwoonders, so van eygen natie, als andere bewoont wort, ende een oogmerck hebben om metter tijt aldaer een duytsche schoole op te rechten.

Hebben de magistraet door remonstrantie aengedient tgeene volght onder dese woorden:

1. Maer also op een tijt dat wel nodich soude sijn, niet can bedacht worden, so ist, dat wy andermael goet gevonden hebben (dewijle Adriaen Keersmaker op Poulourunt geleght wordt, ende met de aencomende schepen Adam Isbrantss. ende Elias Gerritss. na Patriam vertrecken) UE. in bedencken te geven t'gene volght. Ofte het niet nodich soude sijn, dat naet vertreck van Keersmaker de plaetse op Wayer weder met een bequaem persoon (om den volcke

1) Dese missive levert voor de zending niets bijzonders op.

des Sondaechs uyt Godts woort ofte der gesonder gereformeerde autheuren voorgelesen eñ de gemeene gebeden gedaen worden) versorght wert, op dat, so ons t'aencomende jaer geen 2 cranckbesoeckers toegesonden worden, om den godtsdienst, so op Poulouay eñ Neira waer te nemen, met de persoon van Wayer en van beyde de plaetsen te becleeden. Ende, so de heeren sulcx raetsaem vinden, recommanderen den persoon van Adriaen Titens, lidmaet der gemeinte alhier, tot den dienst als cranckbesoecker, als wel bewust synde, van bequaeme gaven eñ gesont in den gelove sijnde, dat hy vroom ende stichtelyck van leven is, volgens bevindinghe ende getuygenisse van hem gegeven sijnde.

Ten anderen enz.

Ten derden: Also verscheyde kinderen (so van de Rosengeynders als d'inwoonders van Poulourunt, welcker ouders om haer verraderie gedoot sijn) in de schoole Poulouay geleght sijn, om aldaer onderwesen te worden, hebben aen en Raet versocht, tot wat eynde sulcx geschiet, ofte waer toe de voors. kinderen in de schoole gehouden worden.

Endelyck is mede versoeck gedaen voor de kinderen op Lonthoir (also de schoole eerst opgerecht is, om den wasdom der selver te vermeerderen) die de geheele week school comen, vijff pont rijs mach vergunt worden.

Op all het welcke wij den vijffden July dese navolgende antwoorde becomen hebben.

Den President eñ Raet van Banda admitteren, volgens het versoeck, Adriaen Titens tot cranckbesoecker ofte voorleser op Waeyer; verkiesen tot armmeesters op Neira Jaecques Sennepaert, ondercoopman, op Lonthoir Hendrick Janss. Jonge Bruyn, schoolm^{r}. Ordonneren dat de schoolkinderen op Poulouay (so Rosengeynsche als Poulouruntsche) aldaer sullen blijven tot datse tot meerder kennisse eñ jaren sullen gecomen wesen, ende dat uyt de sodanige eenige sullen mogen werden gedoopt, die sulx begeren ende rekenschap van haer gelove, matiger wijse, sullen weten te geven; ende staen toe, dat de kinderen die op Lonthoir de

geheele week inde school comen, yder vijff pont rijs ter weeck sullen halen ende hebben etc.

(*Get.*) ISAAC DE BRUNE, J. CLANT, JAN JANSS. VISSCHER, BARNARDUS MULTHOEF, LEENDERT GOSENS, HENDRICK SPITS, JAECQUES SENNEPAERT.

. . . .

Inde vergaderinge gehouden den 14 Augusty hebben overwogen hoe ende op wat maniere de kinderen van de Moren geboren en van hunne ouders genoomen eñ in de schoole op Poulouay gehouden worden. Hebben geoordeelt, dat, alhoewel de kinderen van ongelovige ouders gebooren, na voorgaende onderwijsinge den H. Doop sal mede gedeelt worden, mits getuygen neemende, die de ware religie bekennen ende beloven de hant aen sodanige te houden, datse niet wederom tot de moorsche religie comen te vervallen.

Op het welck boven verhaelt wy UE. Eerw. Br. advys eñ goetvindinge sijn verwachtende, opdat wy een vast eñ onverbreeckelyck richtsnoer eñ regel hebben mogen, waer na wy ons in dese Indische chr. kercken sullen reguleeren.

Den 21en dito hebben goetgevonden Adriaen Keersmaker te ordonneeren om op Poulourunt de eerste beginselen van een duytsche schoole op te rechten, tot de naeste vergadering, om als dan te besichtigen ofte het nodich is aldaer een volcomen schoole op te rechten ofte niet, ende dat hy hem aldaer sal houden ende reguleeren naet tgeene volght.

Eerstelyck sal hy voornt voorsichtelyck handelen met de kinderen, t sy jonck ofte out, die den chr. doop begeeren, datse (so veel mogelyck is) eerst onderwesen worden. Eñ de kinderen die den H. Doop toecomt, moeten ten minste van sodanige ouders gebooren sijn, daervan een van beyde christenen sijn eñ de ware religie bekennen, hy sy vader ofte moeder; anders so sulx niet en is, so sijn deselve onreyn en hen behoort den H. Doop niet toe. Ende kinderen, die noch heel jonck sijn en van moorsche ouderen gebooren,

so de gene die de kinderen ten Doop presenteeren Christenen sijn, sullen eert kint den doop medegedeelt wort, gehouden sijn te beloven sodanige kint ofte kinderen te versorgen, dattet inde chr. religie onderwesen wort, mitsgaders dattet niet wederom tot het moorschdom comt te vervallen. . . . .

Den 16 November inde vergaderinge op Poulouay gehouden, hebben eenige gesangen, die inde maleysche tale overgeset sijn ghevisiteert eñ vonden deselve in haren volcomen sin overgeset te wesen. Is goet gevonden deselve des Sondaechs, beneffens de twee gewoonelycke gesangen mede in te voeren, om in de ghemeente gesongen te worden, als te weten de 10 Geboden, tVader Onse, Psalm 100, de heymenis Christi, ofte avontgebedt . . . .

Den 9 January 1624 is by ons goet gevonden (also des Woensdaechs op alle plaetse in Banda den nederduytsche predicatie gedaen was, eñ een goeden tijt gedeurt heeft, eñ wy by deselve geen stichtinge hebben connen bevinden, (also niemant anders ten gehoor quam dan d'ouderlingen eñ schoolm. met de kinderen) denselven op te schorten. Ende also wy tot verscheyde reyse dit den magistraet hebben voor gestelt, off niet mogelyck en ware, dat op dien tijt (tsy eenige borgers ofte hare dienaers) ten gehoor wat naerstiger quaemen als dat lange geschiet is; hebben noyt finale antwoort becomen, sodat wyt selven op dese voet hebben moeten aenleggen. . . . .

Wat voorders de gelegentheyt vañ Bandanesche gemeynte aengaet, sal de Br. (so niet en twijffelen eñ het de Heere belieft) door brenger deser, Adam Sibranss., dewelcke de plaetse van Poulouay bedient heeft, genoechsaem bekent gemaeckt worden. Wat aengaet de gedoopte en getroude by onsen tijt in Banda, sal Wouter Melchiorss., dienaer des H. Ev., in sijn comste op een ander jaer medebrengen, met de copie van alle kerckelycke handelinge 1) etc. . .

Wat de schoole alhier in Banda aengaet, sijn noch in

1) Dit is het dossier waaraan de stukken betrekkelijk Banda ontleend zijn.

bloeyende fleur ende wert dagelycx vermeerdert door de goede hanthavinge, die wy van de magistraet tot deselve bevinden. Sijn tegenwoordich drie sterck, een op Poulouay eñ wert van onsen lieven medebr. Joost Cornelis bedient, is sterck 100 costkinderen, 40 buytenkinderen, ende is door de E. Hr. Sonck eerst opgerecht. De tweede op Lonthoir omtrent sterck 100 kinderen. De derde op Poulourunt sterck 45 a 46 kinderen. In welcke school niet dan de nederlantsche tale geleert wort. Verhopen datse metter tijt noch heel ingevoert sal worden ende dat de maleysche tale, die heel sober is, om twoort Godts daer in te vercondigen, mettertijt heel uytgeroyt sal worden. . . . .

Hiermede enz. 20 Aug. 1624.

Uit naem ende by last des kerckenraets,

WOUTER MELCHIORSS., dienaer der gemeynte Christi in Banda.

JAN JANSS. VISSCHER, HUYBERT ROBBERTSS., } Ouderlingen.

LXXI.

DE KERKERAAD VAN BANDA AAN DIEN VAN BATAVIA.

Toestand van school en gemeente.

Beschouwing over den doop van heidensche kinderen en van wat de kerkeraad daarover vroeger geschreven heeft. Bezwaren tegen het lichtvaardig doopen, zonder kennis, van bejaarden.

Verzoeken een predikant in plaats van den repatrieerenden Wouter Melchiorss.

Verzoeken verschoond te worden van mr. Ott, die door zijn ongebonden leven hen tot schande strekt.

20 Augustus 1624.

. . . .

Wijders, wat aengaet de gemeinte, mitsgaders de schoole, sijn noch in bloeyende fleur. De litmaten alhier sijn 57 persoonen, doch met de genen die dit jaer vertrocken sijn. De schoolen sijn sterck van kinderen op Poulouay 130, op Lonthoir 80, op Poulourunt 30 kinderen, voor de welcke wel sorge dient gedragen te worden, dat principael A. B. boecken herwaerts gesonden worden met een partije psalmboecken. De persoonen die haer in den houwelycken staet begeven hebben tsedert de Hr Willem Janss. int Gouvernement geweest is, sijn 31 paer.

Ende also UE. ons sijt tot advys gevende, dat int doopen der heydensche kinderen de voet van onsen voorgangeren gheraden vint te volgen, vermits deselve van haer gedoopt sijn, ende inde eerste missive, dat de deur der genade nu wijder openstaet dan in den O. T., want, seght u.l., datse doen maer alleen openstont voor de Joden ende nu voor alle tongen, volck en natie. Eñ voorders willent de Br. selfs in bedenkinge geven.

Eerstelyck, wat aengaet de voet van onsen voorgangeren

te volgen, is dus lange door geheel Indien in groot misbruic geweest, also het H. Sacrament des Doopsels door menichvuldige misbruycken, schier voor ofte tot een dexsel der beveynsheyt aen verscheyde persoonen besteet wort, princepael inde eylanden van Amboina met het doopen van 1 a 200 teffens, sonder dat deselve yet van de chr. religie weten, gelijck blijckt door dien datse so lichtelyck van het christendom tot het moorsch- ofte heydendom haer weder begeven. Hebben schier tselfde op Batavia bemerckt met het doopen vande Ballabas, dewelcke den doop ontfangen hebben eñ getrout sijn, sonder dat haer eenich onderwijs gedaen is, eñ dat door een tolck ofte taelman. t Waer heel nodich, dat dit gebreck geweert worde. Wat ons alhier in Banda aengaet, hebben in resolutie getrocken geene oude persoonen den H. Doop mede te deelen, voor eñ aleer ten minste de 12 artikelen des Chr. Gelooffs, Vader Ons eñ 10 Geboden geleert hebben, ofte immers soveel mogelyck is, het welcke sy voor den doop iñ vergaderinge gehouden sijn op te seggen.

Doch wat de kinderen aengaet, hebben geen volcomen resolutie daervan getrocken, dan aen de kerckenraet ofte classis van Amsterdam, Walcheren eñ Enckhuysen over geschreven om haerlieden advys hiervan ons over te seynden, opdat wy int tselfde een volcomen richtsnoer mogen hebben, om ons daer na te reguleeren.

Ten anderen; wel is waer, dat men sonder onderscheyt nu in dese laeste tijden alle natie ofte allerley menschen mach doopen, doch so wanneerse waerschijnelyck van Godt in sijn verbont aengenomen sijn, gelijck blijckt Act. 2. 4. Daer en is oock geen onderscheyt, ons bedunckens, in, ofte de beyde ouders van de kinderen die ten doop gepresenteert worden geen christenen sijn, dan al een van beyde, want anders waren de kinderen onreyn, maer nu sijn se reyn eñ heylich 1 Cor. 7. 14 eñ daerom mach men sodanige doopen, Andere, ons oordeels, gedoopt sijnde, is een groot misbruyck, want inde oude kercken mosten de kinderen eerst leerlingen (van ongeloovige ouders gebooren sijnde)

wesen, eerse den H. Doop ontfingen. Dus verre ons gevoelen vant voor verhaelde.

Wijders en occurreert niet, dan willen de Br. gebeden hebben so een predicant comt, herwaerts te senden also de tijt van W. Melchiorss. met het vertreck vant laeste schip uyt Banda, 't naest aencomende jaer op 3 en 4 maenden na sal volcomelyck geexspireert wesen, en hy hem gantsch niet wil laeten overreden langer te blijven, also niet veel binnen de 10 jaren, dat hy uyt Patria sal geweest hebben, can te huys comen eñ aldaer vrouw en kint gelaeten heeft.

Hiermede enz., 20 Aug. 1624 in onse vergaderinge op Poulouay in Banda.

Uyt last ende aller naeme,

WOUTER MELCHIORSS., Vitriar.,
dienaer der gem. Chr. van Banda.
HUYBERT ROBBERTSS., JAN JANSS. VISSCHER, } Ouderlingen.

By aldien m[r] Ott, in dienst blijvende, versocht na Banda te mogen gaen, sullen met hem niet gedient sijn, also hyt hier gemaeckt heeft met droncken drinken eñ vechten, dat het schande is te lijden. Hebben hem hier daerover aengesproocken, maer heeft doen wel sijn ouden ganck gegaen; twaer beter dat sulcken uyt dienst, dan langer in dienst bleven, vermits t'ons allen tot schande streckt.

Copie
Archief classis Amsterdam.

LXXII.

DE KERKERAAD VAN BATAVIA AAN DIEN VAN BANDA.

De Kerkeraad verheugt zich over de goede berichten uit Banda ontvangen, en heeft zelf dankensstof over den toestand van de gemeente te Batavia.

Komst van nieuwe predikanten.

Beraadslaging van den gouverneur-generaal met den kerkeraad over den welstand der kerk.

Kerkorde uit Nederland ontvangen.

Amboina zal een nieuwen predikant ontvangen en Dubbeltryk wordt opontboden.

Voor de Molukken is geen predikant beschikbaar. Zij zullen door den komenden predikant bekers, zegel en eenige maleische boeken ontvangen, o. a. den maleyschen Aldegonde, door Danckaerts vertaald.

Herstel van den vervallen godsdienst.

17 October 1624.

Genade en vrede in Christo Jesu.

Eerw. medebr. in den Here.

Wy hebben naer groot verlangen UE. schrivens van den 20 Augusty, met de fluyte herwaerts gecomen, ontfangen. Het welcke wij overlesende ons verblijt hebben, so van de goede orde opt ondertrouwen bij den E. Hr Willem Janss. in Banda ghestelt, als vande gewenste stant der gemeinte eñ scholen, waer over wy de Br. den segen des Heeren wenschen, tot bevestinge ende vermeerderinge. Hier te Batavia hebben wy de Heer dies aengaende oock te dancken, want den voorleden Sabbath des Heeren H. Avontmael bedienende, so isser aenwas van 40 nieuwe ledematen geweest, onder welcke veele vande principaelste der stadt sijn. Voorders geven UE. te kennen dat na Palicata op de cust

een predicant, Georgius Candidius genaemt, uyt vaderlant gesonden is en hier sijnder 3 overgecomen, nam. D^e Sebastianus Danckaers, Johan du Praet ende Justus Heurnius, so datter nu met D^e Anthonius Dircx tot Batavia 4 leggen. Dese heeft de Ed. H^r Generael met de ouderlingen eñ diaconen der kercke te samen geroepen om haer advys te geven over eenige pointen hierby geleyt. Tot welcke vergaderinge, by de Ed. Heer 1) Pieter Vlack, nu voor Raet van Indien overgecomen, en Cornelis Gerritss. Verloren Arbeyt, als sijne gecommitteerde gevoeght heeft. In dese tsamen comste sijn verscheyde dingen geraemt, tot welstant der kercke ende voortplantinge der chr. religie dienende, waer in de swaricheyt der heydensche kinderen wech genomen wert, als UE. sal connen sien, wanneer (de saecken ten vollen afgedaen sijnde) de copye der acte UE. behandicht sal worden door den kerckendienaer, die (na ons oordeel ende gissinge D^o Wouter Melchiorss.) met de naeste schepen sal gesonden worden. De voorseyde predicanten hebben eene kerckordeninge uyt 't vaderlant mede gebracht, dewelcke de Ed. H^r Generael, met t'geen de kerckelycke vergaderinge na vereysch der plaetse daer bijgevoecht, gewillich is te aproberen eñ confirmeren, opdat sy by provisie geheel Indien door gevolght eñ onderhouden werde. De H^r Generael is van sinne na Amboyna een der predicanten te senden, eñ Jacob Anthoniss. Dubbeltryck, als hy synen dienst geseyt wert niet te betrachten, op t ontbieden. De Molucken en connen voor dit jaer met geen predicant voorsien worden, want daer te Batavia twee blijven moeten, aengesien D^o Scroyen den kerckendienst selfs nederleyt heeft, eñ nu aengenomen is voor opperregent over de nieuwe schoole eñ t vrouwenhuys, dat naest de engelsche logie geschict wert te wesen, sijne oude gagie behoudende.

Wat plaetsen een yder der predicanten becleden sal is noch onseker; t volle bescheyt hier af, ende van allet gene hier na nieuw voorgevallen is, sal de voors .kerckendienaer

1) D. i. Gouverneur-Generaal.

door Godts hulpe u mededelen, en medebrengen de bekers, t signet eñ de boecken, onder dewelcke oock eenige int maleysch sijn sullen, als de heydelbergsche catechismus eñ vraechboeckens van Aldegonde, die by D[s] Dankaerts overgeset sijnde, door de bewinthebbers int vaderlant sijn laten drucken Het laet sich aensien als of Godt de Heere voor hadde de godtsdienst, hier op veel plaetsen schandelyck vervallen, sonderlinger wijse op te willen rechten en sijne dienaers den wech te bereyden datse met behoorlycke vrijheyt haer in haer ampt onverhinderlyck mochten quiten.

Dit schrijven wij, op dat ghy oorsaeck hebben sout u met ons over dese verbeteringe van den staet der gemeinte te verheugen ende Godt daer voor te dancken, Hij die machtig is het dierbaer doch veracht saetken des H. Evangelii sijne tacken uyt te breyden over t hooft der gener, die het te vooren metter voet vertraden.

Vaertwel, eñ groet den E. H[r] Gouverneur Willem Janss., eñ de Broederen uwer gemeynte die de Heere lieff hebben.

Uyt Batavia den 17 October A°. 1624.

Wt naeme der kerckelycke vergaderinge,
SEBASTIANUS DANCKAERTS, Praeses.
JUSTUS HEURNIUS, Scriba.

Copie
Archief Classis Amsterdam.

LXXIII.

ANTWOORD VAN DE VERGADERING DER ZEVENTIEN AAN DE CLASSIS VAN WALCHEREN, OP HUNNE REMONSTRANTIE VAN 9 MEI.

De classis wordt bedankt voor de in hare remonstrantie betoonde belangstelling. De Classis gelieve goede en vooral godvreezende personen bij de Kamers aan te bevelen. Bewindhebbers zullen van hunne zijde niets verzuimen, wat tot aanvaarding van die bediening kan uitlokken, terwijl zij zelven door de oprichting van het Seminarie aan de vorming van leeraren medewerken.

Het is het verlangen van Bewindhebbers dat de kerkelijke correspondentie voortaan door hun intermediair geschiede; oprichting eener nieuwe commissie komt hun onnoodig voor.

De belemmering van het werk van den Kerkeraad was slechts tijdelijk en werd door de omstandigheden geboden. Bewindhebbers willen gaarne medewerken om weg te nemen wat de opbouwing der kerken in Indie kan belemmeren, en zullen de goede wenken van de Classis onder het oog brengen van den Gouverneur-Generaal.

17 October 1624.

De vergaderinge vande Seventiene, gesien ende gelesen hebbende de deductie in geschriften aen dese vergaderingh in May voorleden overgegeven, wegens d'Eerw. Broederen vande Classe van Walcheren 1) alwaer deselve, by aenwijsinge van verscheyde abuysen, die gepleegt souden werden inde kerkel. saecken van Indien, buyten d'intentie van dese vergaderinge, deselve broederen voorslaen de middelen, waer by de voors. abuysen soude connen werden geremedieert, en sodanigen ordre herstelt sijnde, de inconvenienten aldaer aengewesen int toecomende konnen werden vermijdt. Voor welck advys der broederen, en haer goede

---

1) Zie n°. LXIX p. 200.

genegentheyt int gene moghte strecken tot bevorderinge van den godtsdienst ende kerckelycke ordre aldaer in Indien, dese vergaderinge haer Eerw. hertelyck is bedanckende; niet twijffelende of Godt Almagtigh (die dese Comp. van seer cleyne beginselen heeft gebraght tot een constitutie jegenwoordigh by besittinge van verscheyde plaetsen en landen, van natien eñ volckeren, alwaer het H. Euangelium gepredickt wort, eñ nogh verder verkondigt can werden) sal den goeden iever eñ bevorderingh vande generale Oost-Indische Comp. eñ dese goede genegentheyt van haer Eerw. genadelyck zegenen, ende de goede vrugten doen voortcomen, die by aenplantingh, culture eñ sorge van soo veel geduyrende jaeren, daer van verwaght connen werden. Tot welcken eynde haer Eerw. versoght sijn, sodanige goede en trouwe arbeyders tot den oegst des Heeren derwaerts te bewegen, en by alle gelegenheyt aende resp. Cameren aen te presenteren, soo als tot het bovenstaende goet eñ christel. voornemen t'eenemael nodigh sijn. Want wy met grote droefheyt als nogh verstaen, niet tegenstaende de voorgaende goede devoiren vande Oost-Indische Comp. eñ van haere Eerw., dat de Indien in sulcken manieren van goede herders als nogh niet en sijn versien, ofte na de vermeerderingh vande besettingen aldaer, eñ de comportementen van vele onder onse natie selfs. Veele meer bequame eñ stigtelycke personen inden daegelycxsen godsdienst, ende tot de verkondinge des woorts sijn aldaer geheel nodigh, die soo wel inde gesonde leere, als met een geregelt en stigtelyck leven, als voorgangers van dat grote light des Euangeliums, de afdwalende mogen helpen brenghen eñ herstellen op den reghten wegh eñ tot een leven, waerdig en over een comende met den name Christy, waermede sy boven de arme blinde Heydenen en Moren afghesondert en verwaerdight sijn. De Seventiene ondertusschen sullen oock niet nalaten te continueeren in het verstrecken van goede middelen en gagien, voor de gene die by de broederen aengepresenteert, en dienstigh sullen wesen om deselve te encourageeren tot

de voors. aenplantingh van Indien, gelijck oock alrede voor desen de Seventiene opgereght, en tot haer costen gestabileert hebben een seminarium van jonge luyden, die in de studie der theologie tot Leyden opgebraght werden, om bequaem geworden sijnde, met alle schepen na Indien gesonden te werden, soo dat dien aengaende d'intentie en t'voorslagh der broederen alrede voldaen is, eñ nogh verder daer inne gecontinueert sal worden naer vermogen. Sijnde oock der Seventiene ernstige aenmaninge, dat door haer Eerw. int voorstellen der personen tot het ministerium goede agtinge magh genomen werden, eñ dat niet dan stightelycke, en godtvresende jongelingen daer toe en werden bevordert. tWelck de Seventiene oock alsoo verstaen, dat stichtelyck by de Cameren sal werden gevolght ende onderhouden, om alsoo, na een neerstigh examen van leere en leven, alsdan by de Comp. aengenomen sijnde eñ vande resp. kercken haere bevestingh en attestatie becomen hebbende, alsoo nae Indien by de Comp. gesonden te werden. Ende aengaende de correspondentien uyt Indien met de kercken hier te lande, opdat daer inne met een eenparigh advys en rescriptie geprocedeert magh werden, sonder inconvenient, als de broederen aenwijsen, soo sal voortaen by de Seventiene werden geordonneert (gelijck sy meynen redelyck eñ behoorlyck is) dat alle correspondentien uyt Indien met de kercken hier te lande, aen de Seventiene selfs voortaen gesonden sullen werden, dewelcke alsdan sullen overleveren aen de kercken daer aen sy geaddresseert sijn. Als wanneer oock de Comp. sal doen aenhouden by de voors. kercken, dat daer van copien gesonden werden aen sodanige andere kercken, als daer over mede behoren te delibereren en rescriberen, op dat t'selve met eenparigheyt geschiede, waer door alle voorgegeven disordres, in de deductie der kercken van Walcheren, dien aengaende ongetwijffeld t'eenemael sullen comen te cesseren, sonder dat het na onse opinie nodigh sy eenige andere byeencomsten daer omme te houden, ofte de Comp. met andere oncosten te beswaeren.

De saecken van de Oost-Indische Comp. in Indien hebben

eenen seer langen tijt in haere beginselen geoccupeert geweest, eer sy tot eenige stant te lande hebben connen geraecken, tot dat int jaer 1619 by incorporatie vande landen van Jacatra aldaer een stadt en rendevous voor de Comp. is gebouwt, by succes van tijt eenige inwoonders haer hebben ter neder gestelt, eñ nevens de constitutie vande politie was mede by goeden ijver vanden Gouverneur Generael en des Raets van Indien, ende by haere E. authorisatie opgeregt een Ordre eñ Presbyterium inde kercke van Batavia, als oock na gelegentheyt van die stadt, en na de teerheyt vande opcomende gemeynte voor die tijt dienstigh conde gevonden werden, welcke Ordre de Seventiene bemercken in de deductie vande broederen, sodanigh by haer Eerw. te wesen erkent, dat sy was goet en aengenaem, na de opinie en wetenschap der broederen, en ten naesten by over eencomende met de ordre en kercken hier te lande, invoegen dat deselve voor eene welgestelde en gereformeerde kercke gehoude wierd. Het is waer, dat den voortganck der voorn. ordre door eenig incident (daer van de Seventiene geinformeert sijn) sonder schade, vande hoge overheyt aldaer, voor eenige weynige tijt gestut is geweest, dogh d'oorsaecke van dien geremoveert sijnde, als mede den persoon die eenigh schandael in sijn familie en persoon gegeven hadde, en een ander bequaem kerckendienaer in sijn plaets gestelt sijnde, genaemt Anthonius Dircx, soo is deselve kerckenordre, als voor desen wederom herstelt, met goede stigtinge en vrught, sulcx dat als nu, wederom, als voor desen het presbyterium is opgereght. Het H. Avontmael eñ den H. Doop werden geadministreert ende diaconie wert bedient, soo dat daer inne als nu geen oorsaecke en resteert, waerom de broederen dienaengaende eenige nieuwe Ordre souden behoeven voor te stellen. Evenwel sal de Seventiene goede ordre geven na Indien met de naeste schepen, dat alle inconvenienten, schandalen, mesusen ende disordren werden geweert, de overigheyt de goede hant bieden, tot de opbouwinge vande kercken Godes in die quartieren, en dat goede vrughten eyndelyck meer en meer mogen worden

bespeurt, soo als de Seventiene eñ uw Eerw. connen verhopen en wenschen. En alsoo noghtans inde deductie vande kercken van Walcheren, goede concepten voorgestelt sijn, die de overheyt aldaer met haere kennis vande gelegentheyt en constitutie vande saecken, in Indien best sal weten te appliceren; soo sullen de Seventiene met de naeste schepen naer Batavia copien daer van seynden aen den Gouverneur Generael en den Raedt van Indien, met last en ordre, dat sy t'selve soo naer by sullen comen en sien in practicque te stellen, soo veel als na de jonckheyt vande republicq, en de teere beginselen vande christenheyt in Indien eenigsints sullen connen oordeelen doenlyck te wesen, met afweeringh en vermijding van alles t'geene daer mede strijdigh soude wesen.

Aldus gedaen ter vergaederinge van de Seventiene binnen Middelburgh in Zeelandt den 17 Oct. 1624.

Uit v. Dam's gesch. O. I. C.
Rijksarchief.

LXXIV.

GOUVERNEUR GENERAAL EN RADEN VAN INDIE AAN BEWINDHEBBERS.

De uitbreiding van het christendom is van politiek belang tegenover de Mooren.

Batavia, 27 January 1625.

. . . .

Den coningh van Batsjan is met sijne correcorran inde Papouas geweest, ende heeft 230 batsjanse sielen vandaer gehaelt, welcke voor desen derwaerts gevlucht waren. Tsal noodich wesen de saecken daernaer te beleyden, dat desen coningh ende sijn volck tot het christen gelooff getrocken worden. Ende soo daer toe te brengen sy, salmen hem wat dienen onder te houden, off sullen al mede een slangh in onsen boesem voeden. De beste middel om de Batsjan-

ders te dwingen, sal wesen, datmen t'lant met ons eygen volck soo peupleere, datse hem met den tijt boven t'hooft moogen wassen. By dese middel sal Batsjan oock buyten Comp. last gehouden connen werden. Wy sullen ons debvoir doen, om de saecke allenskens daer toe te brengen . . .

. . . .

D'inwoonders van Cherangany, Bassaye ende d'omleggende landen sijn meest heydens, die lichtelyck tot het christen gelooff souden connen gebracht worden; tot welcken eynde de Spaingnarden daer een kerck gebout hebben, trachtende vast de heydenen in haer gelooff te trecken. T'is een volckryck lant, geeft veel gout, was, hoonich ende schoonen rys in abundantie. Item verckens, hoenders, bocken, vis ende alderhande lyftochten.

Den Ternataen heeft sijn oogen op dese plaetse mede geworpen; soo t' mogelyck is sal hy de selve trachten onder sijn subiectie te brengen ende moorsch te maecken . . .

. . . .

De macassaeren waeren met 2 joncken op Aru geweest, die daer alreede eenige orangcays ende inwoonders moors gemaect ende seven mosquiten opgerecht hadden, daer dagelycx den moorschen dienst in gedaen wiert. T'is te duchten, soo wy daer niet in voorsien, dat dese secte alle dese eylanden, die noch meest heydens sijn (ende mogelyck tot het christen gelooff wel souden connen getrocken worden) door cruypen ende infecteeren sal.

. . . .

Hiermede enz. Actum int casteel Batavia, ady 27 Januarii A°. 1625.

UEd. dienstwillige,
P. de Carpentier.
Jacques Upicx.
P. Vlak.
Antonio van Diemen.

Origineel
Rijksarchief.

LXXV.

JUSTUS HEURNIUS AAN BEWINDHEBBERS DER O.-I. COMPAGNIE.

—————.

Bericht van voorspoedige reis en aankomst te Batavia. Gemeenschappelijk overleg van den Gouverneur-Generaal en den Kerkeraad over het redres van ingekropen misbruiken, en wat voor de uitbreiding van het christendom dienstig is, waarop Bewindhebbers hun goedkeuring gelieven te geven.

De toebrenging van de slaven tot het christelijk geloof zal de Compagnie van groot nut zijn.

School opgericht voor de kinderen der inlanders, waaruit eene christelijke bevolking moet opgroeien.

Geeft in overweging ook de Chinesen, van welken het bestaan van Batavia afhangt, door den band des christendoms nauwer aan de Compagnie te verbinden, wat niet zonder hoop is, indien daarin met verstand wordt te werk gegaan, en Bewindhebbers de politieken in hunne goedgezindheid steunen. Het is wel waar, dat alles van Gods genade afhangt, maar daarom mogen de „presente middelen" niet worden verzuimd.

BATAVIA, 29 January 1625.

Genade ende vrede in Christo Jesu.

Eerentfeste, *achtbaere*, *voorsienige Heeren.*

Met UE. schip Gouda, voorleden January 9 scheidende uyt Tessel, ben, Gode danck. voorspoedelyck den 17 Juli te Batavia gecomen, my grootelycx te bedancken hebbende van het goedt tractament onderwegen van den H^r^ Commandeur Pieter Vlack ende schipper Claes Pietersz. van Saerdam, ontfangen, volgens UE. recommandatie my toegeseit. Te Batavia comende hebben de gemeinte daer in goeden doen gevonden, de kerckenraet weder opgereght, ende de oefeninge der godtsdienst onderhouden sijnde. Corts nae onse aencomste heeft de Ed. H^r^ Generael ons kerckendienaers te samen met de kerckeraedt der stadt by den

anderen geroepen, om te samen met twee sijne gedeputeerden ons advys te geven aengaende eenige poincten van sijne Ed. ons voor gestelt, dewelcke handelde van remedien tot redressement der abusen inde kercken alhier ingecropen, ende beraminge der middelen dienstig tot voortplantinge der christelycke religie onder de Heydenen. Wat hierin gehandelt sy, wijsen aen de acten UE. by sijne Ed. overgesonden. De middelen sijn verscheiden, goedt ende nodig tot vorderinge van Godes eere ende vande saligheidt der menschen, dewelcke wy de achtbare Heeren gebeden willen hebben door haere favorable toestemminge ende voorschrijvens goede voortganck te beschicken, last gevende aen de overigheden alhier, gelijck tot noch toe geschiet is, meer ende meer den kerckendienaren de handt te bieden int geen tot welstandt der gemeinte, behoorlycke bedieninge des godlycken woordts ende bekeeringe der Heydenen vereischt werdt. Dat UE. slaven alhier tijdt van ruste inde weecke verleent werd, op datse in deselve de beginselen der chr. religie leeren mogen. Het welcke grootelycx ten profijte der compagnie is dienende, want soo se de christenheit aennemen, sy en sullen niet licht UE. dienst verlatende, tot de Javanen, die mahumetist sijn, overloopen, wetende datse om der religie wille van haer verstoten ende verdruckt soude werden. Hier werdt voor de cleine jongens ende dochterkens een nieuwe schoole opgemaeckt, waertoe een loterie is ingestelt. Hierin sullen de kinderen der swarten leeren lesen, schrijven eñ eenige handwercken doen, een sake ten hoogsten tot vorderinge van de welstandt deser uwer Republick streckende, want de kinderen onser natie selden by leven blijvende, sal de peupulatie door dusdanige plantkens vercregen moeten werden. Sinesen sijn hier veel, hetwelck een arbeitsaem volck is, daer gehelyck den standt van Batavia aen hangt, want sonder haer souden hier geen marckt gehouden, geen huysen, geen wercken gemaeckt werden. UE. gelieve oock te considereren hoe dienstig het wesen soude dit volck met den bandt der christenheidt aen UE. gebiedt ende staet te verbinden, ende door die

middel haer te bewegen alle gedachten van in haer vaderlandt weder te keren verlatende, haer in dese uwe staet vast voor altoos neder te setten. Daer is hoop om hierin wat goets, ten aensien van sommige ten minsten, te wege te brengen. Indien UE. dit werck uwe Overigheden alhier recommandeert, begeerende sy sullen den bedienaren des godlycken woordts hierin nae vereisch der saecken de handt bieden, ende dese lieden met alle lieflicheit tot het christendom nodigen, ende eenige van haere kinderen, sonder der ouders costen, in onse schole op doen voeden. Soo veel ons aengaet, wy houden dit ende desen gelijke saken den Ed. H^{r} Generael ende sijnen Rade voor, die daer een goedt genoegen in schijnen te nemen. Dan wy wenschten, dat de saecke door UE. ernstige recommandatie ten effect gebracht werde; want onsen arbeidt, die wy voor hebben hierin te besteden, dobbelde vrucht belooft soo se door haere hulpe gesecundeert werde. Ick spreke nae het voorgeven vant natuerlyck verstandt; anders het werck des Heeren heeft sijne vrucht alleen nae de mate der genade Godts te verwachten, maer wy en moeten daerom de presente middelen niet versuimen te gebruicken.

Dit is, achtbaere Heeren, hetgeen ick inde kercke ende schoole te Batavia gevonden hebbe weerdig voorgedragen te werden, ende waerin uwer faveur ende voorsprake voor den kerckendienaren alhier vereischt werdt, op dat hare dienst des te vruchtbaerder wesen moge. Vaertwel, inde beschuttinge Godes, die UE. handel ende regeringe overvloedelycken segene.

Uyt Batavia den 29 Januari A^{o}. Dom. 1625.

UE. onderd. dienaer in Christo,

JUSTUS HEURNIUS.

Superscriptie.

Eerentfeste, achtbaere, wijse, voorsienige Heeren, de Heeren Bewindh. der O. I. C. inde Camer van Amsterdam, tot Amsterdam.

Origineel
Rijksarchief.

INHOUD.

Bladz.

christenen in naam bewoond, hebben in jaar en dag geen woord omtrent God gehoord, ofschoon zij, ter bevestiging van hun zeggen, zijn Naam terstont bij de hand hebben. Geen wonder als men let op de personen, die het hun zouden moeten verkondigen. De predikant Danckaerts maakt eene gunstige uitzondering. De krankbezoeker Dirks is een goed man, doch hij verstaat geen maleisch. Gijsels vraagt toezending van *goede* krankbezoekers, die in Nederland wel te vinden zijn; slechten brengen het christendom in verachting.

Ter verbetering van den toestand is noodig, op het voorbeeld van de Mooren, allerwege schooltjes op te richten, welke de kinderen van de voornaamsten verplicht moesten worden te bezoeken. Uit die leerlingen moest voor elk dorp een schoolmeester en een voorlezer worden opgekweekt. Zij zouden door de kennis van de landstaal beter voldoen dan Nederlanders; zij moesten ook als krankbezoekers dienst kunnen doen, want de meeste Ambonezen sterven als de beesten, en onze krankbezoekers achten zich voor dat werk te voornaam. Daar moet het heen; zonder dat *ist al maer wint.*

De geringe behartiging van voorgaande Gouverneurs is zeer te beklagen. Aangezien men geen partij heeft getrokken van de jongelingen, die voor dat werk geschikt waren, zijn zij ieder tot zijn handwerk en bedrijf teruggekeerd. Het zal wel geld kosten, doch het is de behoudenis van het land, want de Mooren zijn onze gezworen vijanden. 110

XXXIV. De Gouv.-Gen. J. P. Coen aan Bewindhebbers.

Herhaald verzoek om goede predikanten, geen loondienaars, die komen om geld te verdienen en weinig doen aan de bevordering van

---

ARCHIEF

VOOR DE

GESCHIEDENIS

DER

OUDE HOLLANDSCHE ZENDING.

ARCHIEF

VOOR DE

GESCHIEDENIS

DER

OUDE HOLLANDSCHE ZENDING.

VI.

DE MOLUKKEN.

1625—1638.

UTRECHT,
C. VAN BENTUM.
1891.

Gedrukt ter „Utrechtsche Stoomdrukkerij" te Utrecht — Jeruzalemsteeg.

Getrouw aan mijn bestek om enkel bouwstoffen te leveren voor de kennis van onze, zoo goed als onbekende, Oude Zending, geef ik in dezen tweeden Bundel over de Molukken, de stukken over de jaren 1625—1638, een tijdvak gekenmerkt door den arbeid van de kweekelingen van WALAEUS' Seminarie en van JUSTUS HEURNIUS, dat men, naast de zending op Formosa, den bloeitijd van onze Oude Zending zou kunnen noemen. De vele eigenhandige brieven van HEURNIUS, door mij in de bekende dépôts gevonden, geven eene ruime bijdrage voor eene monographie over dezen merkwaardigen man, die reeds als student in zijne *Admonitio* toonde wat van hem te wachten was.

In dit veel belovend tijdvak ontwikkelde zich de strijd tusschen het politiek gezag en de autonomie der kerk, die helaas eindigde met een knechtschap van de O. I. kerken, waaraan zij tot op heden niet ontwassen zijn, die zeker de beste krachten van de vaderlandsche kerk aan haar, ten nadeele van de kerstening van vele eilanden, onthield, en waarvan de wrange vruchten in de uitbreiding van den Islam geplukt zijn.

Ik vestig, wat dezen Bundel aangaat, o. a. de aandacht op de zorg voor het schoolwezen ter bevestiging en uitbreiding van het Christendom (passim); op de onderzoekin-

gen, namens de hooge regeering, ter christianisatie van Bali (LXXXIX), Endeh (XCI), Ceram (XLIX) en de Kei- en Aroëeilanden (XVIII, XXXV, LXI, LXVI, LXXVII, LXXXII), en op de pogingen om ook de Hollandsche taal door schoolonderricht in te voeren. Indien men op de, in dit opzicht, in de 2 Bundels over de Molukken aangewezen pogingen had voortgebouwd, zoude er wellicht thans minder reden zijn tot de niet ongegronde klacht over dit verzuim.

Ik heb in dezen Bundel (met afwijking van den in den vorigen Bundel gevolgden weg) de „*Resolutien aangaande het Kerkelyke*" over het geheele tijdvak samengevat.

Over de herkomst van de hier gegeven stukken, kan ik kortheidshalve verwijzen naar het in de inleiding op den vijfden Bundel gezegde.

Hiermede neem ik afscheid, niet van voortgezet onderzoek, maar van de openbaarmaking van verdere stukken, waartoe, om niet te spreken van de wellicht mindere belangstelling in dezen tijdroovenden arbeid, het klimmen der jaren tot verklaring dienen mag.

J. A. GROTHE.

I.

RESOLUTIEN DER VERGADERING VAN DE ZEVENTIEN AANGAANDE HET KERKELIJKE.

---

5 December 1625.

Fol. 126. — Item, alsoomen bevint, dat d'Indiaense Amboinesche kinderen, die tot Amersfoort werden opgevoet by de Compagnie, gedurende haer verblijven alhier vergeten hare eygen moederlycke tale, in dewelcke sy de vruchten int voortplanten der chr. religie aldaer in Indien aen haere lantsluyden souden connen bevorderen, die de Compagnie van haer is verwachtende, soo wert by de Eerw. kerckendienaren tot Amsterdam voorgedragen off het niet goet en ware, dat in Oost-Indien, onder discipline, opsicht ende regeeringe van een ofte meer bequame predicanten, die daer sijn, mochten gestelt worden eenige ingeboorne Indiaensche kinderen, van bequamen verstande, omme inde chr. religie, goede consten ende wetenschappen onderwesen te worden; de welcke, bequam gevonden sijnde, by die van haer eygen natien meer vruchts souden mogen doen, etc. Is by de Seventhiene desen voorslach niet ondienstich bevonden, ende is dienvolgens goetgeacht ende geresolveert, datmen desen aengaende sal gelasten den Heer Gouverneur Generael ende den Raet van Indien hierinne soodanigen ordre te stellen, als ten meesten dienst van de Comp. tot voortplantingh der ware chr. religie ende de minste oncosten sal dienen ende behooren, om op den voors. voorslach drie ofte vier kinderen alsoo op te soecken ende op te trecken.

28 October 1626.

Fol. 196. — By de Heeren gecom. der Camer van Seelandt is ter vergaderingh geexhibeert seeckere lijste van

clachten, uyt India gecomen, vervattende verscheyde poincten, meest raeckende de Kerckendienaers ende de Scholen; ende is gelast daer van copye te senden aen d'H[r] Generael in Indien, op dat sijn E daerinne ordre stelle, soo veel ende daer het behoort. Verstaende evenwel dese vergaderinge, dat geen brieven van den Kerckenraet, nochte ymandt anders herwaerts aen ymandt, wie het oock sy, gesonden en sullen mogen werden, als alleen door handen van d'H[r] Gouverneur Generael ende des Raets van India, ende niet anders als aende Bewinthebberen, die daermede sullen handelen als na het generael gebruyck.

Ende aengaende 't tractement ende de bejegeningh der sieckentroosters na Indien varende, wort gelast, dat de Cameren ordre sullen stellen op de schepen, ende dat haer de nodige boecken ter handt sullen gestelt werden, op behoorlycken tijt.

Item: dat by de resp. Cameren stichtelycke ende vreedsame predicanten ende sieckentroosters na India gebruyckt werden.

Maleijtse A. B. boecken, leijen met lijsten, pampier, stoff tot inkt, pennen, psalmboecken met nooten voor Banda ende voorde scholen van India te senden. Item nederlandsche A. B. boecxkens in goede quantiteyt.

Aangaende het tractement eñ gagie der kerckendienaren, daer op wert (als voor desen) by de Cameren wel geleth, ende sal 't selve in recommandatie gehouden werden.

Van dese lijsten der clachten sal aen de Cameren copye gesonden werden.

28 July 1627.

Fol. 234. — Is in de vergaderingh verschenen D[o] Wassenburch, predicant tot Amersvoort, met de vijff amboineesche kinderen, versoeckende dat sy voor hun vertreck mogen besichtigen de steden van Hollant, omme, als sy in hun landt gecomen sijn, de gelegentheyt der selver te mogen vertellen, dat hun is toegelaten, ende tot hun reyse is toegelecht twee hondert vijftich gulden.

27 October 1628.

Fol. 293. — De gedeputeerde kerckendienaren deser stede Kerckenraet, Domine Cloppenburch en D[e] Jacobus Laurentius, verschijnen ter vergadering, eñ om verscheyde redenen recommanderen den persoon van Jonas Aertsen, voor predicant, verscheyden malen geweest in Indien, ende niet wel versien van middelen. Item: dat de biblioteque tot Batavia met wat bequame boecken vermeerdert mochte werden. Item, dat de sieckentroosters voor seeckeren tijt aengenomen werden om in Indien te blijven. Item dat ordre gestelt werde tegens de getrouwde mannen, die haer aldaer in Indien voor ongetrouwde uytgeven ende nieuwe huwelycken aengaen. Item, dat de boecken de sieckentroosters medegegeven haer affgenomen werden, als sy van de schepen affgaen, ende dat daer door van boecken ontbloot sijnde, onbequaem sijn tot den dienst. Daerom menen haer Eerw. off het niet best ware, dat de boecken de sieckentroosters altijt volgen sullen. Eyndelingh recommanderen oock het continueren vant Seminarium der theologische studenten tot Leyden, onder den professor D[s] Waleo.

Is hare Eerw. geantwoort, dat men op der broederen voorstel behoorlyck letten ende antwoort laten toecomen.

30 October 1628.

Fol. 297. — Op de voorgestelde poincten by d'Eerw. Gedep. van den Kerckenraedt op 27 deser, is geresolveert eerstlyck, dat het aennemen van Jonas Aertsen gestelt wert aende Camer tot Amsterdam, om daer inne te doen naer exigentie van saecken. Item, datmen mettertijt de biblioteque in Batavia sal trachten te verbeteren. Item, alle sieckentroosters voor seeckeren tijt volgens den artyckelbrief sullen werden aengenomen ende gehouden sijn in Indien te blijven den tijt van hare aenneminge. Item, dat om de dissolutie te weren van getrouwde mannen in Indien, haer uytgevende als ongetrouwt &c, daertegens sijn de wetten & politike ordonnantien. Item, dat de heer Generael ende Raedt van India sal versocht werden ordre te stellen,

ten eynde de sieckentroosters niet van alle hare boecken ontbloot werden. Eyndelingh wort goet gevonden, datmen int onderhout vant Seminarium tot Leyden sal continueren, volgens het reglement eñ resolutie by de 17[den] gearresteert a° 1622, ende die by de Camer tot Amsterdam sullen sijn te vinden.

22 Augusti 1630.

Fol. 399. — De Heeren Gecommitteerde vande Camer tot Middelburgh ter vergaderinge geexhibeert hebbende seeckere missive ges. tot Batavia van den 12[en] Nov. 1629, nevens een vertoogh in forma van recueil, vervattende de principaelste poincten uytten missive vanden Kerckenraet tot Batavia aeñ E. Kerkenraet tot Middelburgh overgesonden, ende by deselve aende Camere tot Middelburgh overgegeven, omme by dese vergaderinge geexamineert, ende daer op gelet te worden. Is (alvooren daer op te resolveren) goetgevonden het advys vande E. Kerckenraet deser steede mede te hooren, uyt den name vanden welcken ter vergadering gecompareert sijnde de E. heere Eliaser Swalmius, bedienaar des Goddelycken Woorts deser stede, nadat sijn E. de vergaderinge op de voorñ poincten van advys gedient hadde, is in ordre op alle de voorñ poincten geresolveert soo volcht.

1. Opt eerste: Dat, in consideratie vañ arme gemeente tot Batavia, door de oorloge vanden Mattaram seer verswackt sijnde, by den Gouverneur Generael ende Raden van India, den Kerckenraet te Bat[a] gesubsidieert sal worden met ses duysent realen van achten, tot opbouwinge van een nieuwe kercke aldaer, die aen haer betaelt sullen werden uyt de geconfisqueerde maentgelden ende andere goederen, die de Comp. daerinne voor haer gedeelte competeert.

2. Opt tweede: aengaende het senden van geschickte jonge dochters na India, heeft de vergaderinge om verscheyde redenen, en bysonder omme alle insolentiën ende moetwille opde schepen, die daerdoor dickwils veroorsaeckt

werden, voor te comen, niet goetgevonden daerinne te continueren.

3. Opt derde wort verstaen, dat de kerckendienaers, sieckentroosters ende andere persoonen daer aen dependerende, van hier sullen gaen met behoorl. acte en commissie vande respective Cameren daer sy aengenomen sijn. Ende voorders sullen moeten voorsien sijn met goed getuygenisse vande Kerckenraet van hare leere, goet leven ende comportement, sulcx voor desen altijt gebruyckel. is geweest, ende anders niet.

4. Opt vierde poinct, aengaende de testamentaire dispositien in India gepasseert, met gedenckinge der armen etc., wert verstaen ende geresolveert, dat de maentgelden ende goederen van de psoonen in Indie t' scheep ofte op eenige comptoiren comende te overlijden ende die in hare testamenten de armen generael. gedencken ende yts maecken, sonder daerinne te specificeren, t' selve (gelijck na rechten) sal mogen geaenvaert werden by de directeurs over de armen vande plaetsen, daer de persoonen overleden sijn. Ende dat, die op de schepen, in India cruyssende, comen te overlijden, 't selve aen̄ armen te Batavia betaelt sal worden; des sal daer van neffens de boecken ende testamenten perfecte notitie aende resp. Cameren overgesonden werden; opdat t' gene aldaer ingehouden wort, alhier niet ten tweedemael betalen, ende de erffgenamen hier te lande gecontenteert mogen werden.

5. Opt vyffde, aengaende het ransoen voor de vrouwen vande sieckentroosters, als die op een tocht sijn in Indien, is geresolveert, daerinne, omme groote consequentien, egene veranderinge te maecken, noch te gedogen.

6. Opt seste, aengaende het senden van eenige boecken voor de biblioteecque tot Batavia, die volgens het rapport vande E. heere Swalmio omtrent vierhondert guldens bedragen sullen, wert gestelt aende Camer tot Amsterdam, omme daerinne te doen, sulcx bevinden te behooren.

7. Opt sevende, raeckende het onderhouden van de schoolen ende behoeften aan papier in Batavia, Amboina,

Banda, is goetgevonden dat d'voorn. resp. plaetsen elcx bysonder daer van, soo vele nodich is, jaerlyx geprovideert sal werden, met recommandatie dat daer van pertinente reeckeninge in India gehouden, ende 't selve de Comp. goetgedaen sal werden.

Ende aengaende het formeren van een collegie van jonge studenten tot Batavia, die aldaer metter tijt tot predicanten gepromoveert mochten werden, sulcx 't selve by den kerckenraet tot Batavia voorgestelt wert, is geresolveert, omme verscheyde consideratien, en volgens het advys vanden E. Kerckenraet deser stede, 't selve te laten by den ordre ende het Seminarium 't welck de Compagnie tot Leyden onder D° Waleo heeft.

11 November 1631.

Fol. 16. — Sijn ter vergaderinge verschenen d'eerwaerdige heeren D. Snellius eñ Jan Cornelis Silvius, bedienaers des goddel. woorts tot Alcmaer eñ Amsterdam, respectivelyck als gedeputeerde vande Eerwaerdige Sinode van Noort-Hollandt, mitsgaders uyt den name eñ door last vande Classis van Amsterdam, voordragende de vergaderinge met een langh verhael de goede beginselen in de bevorderinge vande chr. religie in India tot hare vreuchde, eñ mitsdien nodige middelen tot onderhout vande selve werden gerequireert. Waer jegens met groote droeffheyt verstaen hadden, dat de kerckel. swaricheden hier te lande naer India overgewayt, eñ de Gouverneur eñ Raden van India, jegens de kerckel. ordeninge hier te lande, in twee poincten souden soecken te procederen; als namentlyck int affstellen van predicanten, eñ het nemen van sessie van gecommitteerdens, door last van den Gouverneur generael eñ Raden van Indien inden Kerckenraet tot Batavia eñ in Banda overgenomen. Allegerende hare redenen, waeromme beyde, soo wel het afstellen van predicanten, eñ nemen van sessie, behoorden te blijven by het gebruyck der kercken in dese landen, alwaer (buyten de steden Delft, Leyden eñ Enckhuysen, eñ dat noch by seeckere occasie van voorgevallen

kerckel. swaricheden) geen gecommitteerders vande magistraet inden Kerckenraet compareerden, waermede de swaricheden over voorñ. poincten souden comen te cesseren, eñ derhalven versochten, dat die vande Kercken in India by t' voorñ gebruyck eñ ordre deser landen souden mogen gemaincteneert, eñ hare kerckel. ordre by dese vergaderinge van hier geauctoriseert werden.

Waer op by den heere president hare E geantwoort sijnde, dat de 17ne niet meer ter herten nemende als de bevoorderinge vande ware chr. religie eñ goede correspondentie tusschen de politycque eñ kerckel. persoonen, alsoo oock de goede hant daer aen souden houden, dat yder int sijne gehanthaeft eñ gemaincteneert soude werden.

Waermede de voorñ heeren haer affscheyt genomen, eñ by die occasie goetgevonden sijnde te comen tot examinatie vant 22e poinct van beschrijvinge, special. de clachten van die van de kercken tot Bata aengaende, eñ considererende hoe nodich het sy d'selve met authoriteyt, ernstige recommandatie van alle goede onderlinge correspondentie tusschen d'overicheyt eñ ecclesiastique persoonen, yder int sijne, tot conservatie van den staet van India dienen gestut, om niet voorder uyt te bersten maer yder by sijn devoir te houden. Al vooren hier op te resolveren, ter vergaderinge gelesen sijnde de stucken eñ documenten ter wedersijden overgecomen, eñ hiertoe dienende, nevens het 34e arle vande ordonnantien voorden Gouv. Gen. eñ Raden van India, met approbatie vande Ho Mo heeren Staten Generael eñ sijn princel. Exe in den jare 1617 ter vergaderinge vande 17ne gearresteert, mitsgaders het 16e ende 19e arle vande instructie en ordre voor de predicanten eñ sieckentroosters, met advys eñ ordre vande resp. Classes van Amsterdam, Middelburgh, Delft, Rotterdam, Hoorn eñ Enchuysen gemaeckt, waer by yder in sijn ampt caerl. voorgestelt wert, waer na hun sullen hebben te reguleeren, eñ hoe verre yders beroep streckende sy.

Is geresolveert, datmen inde generaele brieven na India den Gouverneur eñ Raden van India aanschrijven en ordon-

neren sal te blijven by d'authoriteyt eñ gesach haer over de kerckel. saecken by voorñ Instructie, uyt souveraine macht van hare Ho Mo eñ sijne Ex. gedefereert, sonder daer van eenichsins te cederen, en voorders tot voorcominge van alle swaricheden, die daer uyt souden mogen ontstaen, te gaen met onderlinge communicatie eñ correspondentie, gelijck mede die vande kercken in India haer in alles sullen moeten reguleren na hare particuliere instructie, die van hier jaerl. overgesonden wert, sonder haer daer jegens eenichsints te opposeren, maer over all behoorl. eñ stichtel. sonderlinge tot vreede eñ eenicheyt te verthoonen, sonder oock in eenige manieren d'authoriteyt eñ gesach vanden Gouvr Gen. eñ Raden van India, over haer wettel. ingestelt, te disputeren, op dat yder int sijne gemaincteneert mach werden. Ende alsoo inde voorñ kerckel. stucken mede geroert wert vande gedane censure ende suspensie eeniger rechteren over de proceduren eñ sententie jegens den persoon van Pieter van Cortenhoeff ende Sara Specx, bastaertdochter vande gouverneur Genr, is mede goetgevonden inde missive aenden Gouv. eñ Raden van India (soo veel d'voorñ proceduren van de predicanten aengaet int suspenderen der rechteren ende fiscaal) daer van te vermanen. met ordre eñ last, dat ter vergaderinge vande Gen. eñ Raden van India ontboden, eñ hun aldaer aengeseyt sal werden, sich van diergel. maniere van doen onthouden en wachten sullen, sonder int ampt vande Ho. Overicheyt, jegens haer instructie, te treden, eñ haer als directeurs vande conscientie vañ Justitie, (die Godt, de Heere, oordelen sal) te qualificeren. Ende dat oock noch daer en boven aenden heer Generael int particulier by dese vergaderinge ges. en sijn E. claerlyck aengewesen sullen werden de fauten eñ excessen by sijn E. eñ de Kercke, yder buyten sijn recht daerinne gepleecgt, met last de voorñ proceduyren te doen cesseren, eñ in onderlinge eenicheyt yder sijn dienst eñ ampt waer te nemen, sonder dat wy connen verstaen, dat jegens de gesuspendeerde persoonen ende andere rechteren over voorñ proceduyren, aldaer rechtel. ofte kerckelyck mach werden

geprocedeert; op dat alle onlusten voorgecomen, eñ geen oorsaecke gegeven werde tot cleynachtinge vande justitie, wiens respect in India meer als voor desen hoochnodich is, eñ in alle manieren gemaincteneert moet werden. Maer soo sijn E. by voorñ proceduren meent gegraveert te sijn, dat t' selve by sijn E. aende vergaderinge van de 17[ne] eñ hare H° M• verthoont moet werden, om daer op gelet, na behooren gedisponeert te werden, gelijck alle t' selve breder inde voorñ missive geextendeert sal werden.

18 November 1631.

Fol. 29 verso. — De Eerwaerdige heeren Jan Cornelis eñ Petrus Wachtendorp, als gecommitteerdens vanden kerckenraet deser stede ter vergaderinge comparerende, versoecken antwoorde eñ resolutie op de poincten by haer den 11[en] dito voorgestelt; waer op haer E. in substantie door d'heer president mondelingh aengeseyt is de resolutie by dese vergaderingh daer op genomen.

21 September 1632.

Fol. 50. — Ter vergaderinge gelesen sijnde de missieven ende papieren vanden kerckenraet van Batavia, versoeckende d'ordre vande 17[ne] op de voorgevallen swaricheden, aengaende het stellen vande politycque commissarissen in den kerckenraet aldaer, is goetgevonden te persisteren by 't geresolveerde ter 17[ne] in Nov. 1631. En dat hun daer van, nevens de brieven ende stucken aenden Gouv. Gen. eede Raden van India, copie gesonden sal werden.

27 September 1632.

Fol. 52. — Op de voorgegeven clachten vanden kerckenraet van Batavia by den E. heere Garson Paneel eñ Gualterus Busius, bedienaers des goddelycken woorts tot Middelburgh, als gedep. wegens het eerwaardige Classis tot Walcheren, is geresolveert opt eerste principale poinct te persisteren opt gunt in Nov. 1631 daer van aen den Gouv. Gen. eñ Raden van India ges. is, niet twijffelende off de voorn. clachten sullen daermede gecesseert, ende alle swa-

richeden voorgecomen sijn. Ende aengaende de andere poincten, d'selve sijn gedifferereert aende goede ordre ende directie vanden Gouv. eñ Raden van India, omme daerinne te doen, sulcx bevinden sullen te behooren.'

1 July 1633.

Fol. 69 verso. — Op de missive van D. Antonio Waleo, regent vant Seminarium der studenten wegen de Comp. onder hem gestelt, omme wederomme eenige nieuwe te mogen hebben, ende andere pretensien by hem gemoveert: Is goet gevonden alle t' selve ter naester vergaderinge uyt te stellen, en daer van te maecken een poinct van beschrijvinge, om uyt d'advysen, die van Batavia verwacht werden, te verstaen hoe de saecke aldaer met het getal vande predicanten staen.

September 1633 opt 16e poinct van beschr.

Fol. 83. — Omme te examineren de lijste vande aenwesende predicanten in India sijnde, eñ wijders te letten off voor de Comp nodich sy eenige nieuwe studenten onder D. Antonio Waleo tot Leyden aen te houden, dan offmen de Comp vande voorñ oncosten behoorde te excuseren, ende voorts te letten op sijne pretensien ter jongster vergaderinge gelesen.

In consideratie vant competent getal der aenwesende predicanten in India, eñ dat in voorvallende gelegentheden hier te lande niet in sullen gebreecken proponenten, omme ten dienste vande Comp. na India gesonden te werden, is goetgevonden eñ geresolveert D Anthonium Waleum voor sijne gedane diensten als regent over deselve te bedancken, eñ tot erkentenis vande selve sijn E. te vereeren met vergulden kop off schale van 120 a 150 Guldens, dewelcke de Camer tot Middelburgh aende voorn. heere Waleo, uyt den name van dese vergaderinge behandigen sullen.

9 September 1633.

Fol. 85. — Sijn ter vergaderinge gecompareert d'eerwaerdige Garson Paneel en Passchier de Meester, als gedep.

predicanten wegen het Classis van Walcheren. Na mondelingh gedaen vertoogh aengaende de kerckel. gravamina inde O-Indien, overgegeven hebbende in scriptis d'voorñ hare grieven; is na rijpe deliberatie daer op goetgevonden ende geresolveert de gecommitteerdens van de resp. Cameren daer van te geven copie, om met haer principalen daer over te delibereren, eñ dat ter naeste vergaderinge van de 17ne daer van gemaeckt sal werden een poinct van beschrijvinge, haer E. ondertusschen bedanckende voor de goede voorsorge dewelcke haer E. voorde kercken van India dragende sijn.

19 Augusti 1634.

Fol. 111. — Ter vergaderinge geresumeert sijnde de schriftelycke antwoorde opt versoeck van de E. t. gecom. Br. uyt het Sinode van N. Hollandt op den 19en deses mondelinge gedaen, is goetgevonden 't selve alsoo te arresteren eñ inde notulen vant gebesoigneerde hier onder te doen insereren.

„De gecommitteerde Bewinthebberen vande resp. cameren der Vereenichde Geoctroyeerde Oost-Indische Comp. ter vergaderinge vande 17ne gehoort eñ geexamineert hebbende de propositie eñ versoeck vande E. Br. als gecom. vant Eerw. Sinode van N. Hollant, tegenwoordich alhier vergadert, verclaren, dat hun niet meer ter herten gaet als d'onderhoudinge eñ meerder verbreydinge vande ware chr. religie inde Oost-Indien, eñ derhalven schuldich blijven de voorn. broederen te bedancken voor de goede voorsorge, dewelcke haer E. E. de kercken aldaer toedragende sijn. Hebbende dese vergaderinge der 17ne met seer goet genoegen uyt de publycque advysen van den Gouv. Gen. eñ Raden van India verstaen derselver goede vreede en eenicheyt, ende mitsdien vertrouwen, dat die achtervolgende haer ordre ende instructie successive onder de publycke authoriteyt meer en meer toenemen eñ onderhouden sal werden. Sijnde hun met de jongste schepen egene de minste advysen eñ swaricheden, de Kercke aengaende bekent gemaeckt, de-

welcke alvoorens, na gewoonte eñ recht, dese vergaderingen, als wettel. opsienders vande kercken ende regieringe van India, uyt cracht vant octroy competerende, geopent eñ alsdan overbehandicht werden daer behoort. Waer aen de gesamentlycke kerkel. persoonen inde Oost-Indien verbonden sijnde, dese vergaderinge vreemt vindt, dat inde goede correspondentie volgende hun ordre ende instructie niet en wert gecontinueert, maer dat de clachten buyten haer comen, die sy echter versoecken te weten, omme de remedie tijdelyck te appliceren. Eñ sulcx voorvalleñ, willen de voorñ Gecommitteerdens tot dese vergaderinge den E. E. broederen Gecom. uyt den Eerw. Sinode van N. Hollandt, versocht eñ gebeden hebben vastel. te willen gelooven, dat sy in egene gebreecken blijven, maer met alle yver, die sy de chr. religie schuldich sijn, trachten sullen om de Kercken te helpen stellen inde gewenschte ruste. Ende by aldien, buiten vermoeden eenige swaricheden sich aldaer inde Kercken openbaerden, waer toe de hulpe van eenige kerckel. vergaderinge gerequireert mocht worden, sullen sy hun adresseren aen soodanich collegie als behoort, eñ in sulcken gevallen daer toe dragen de nodige costen. Ondertusschen voor aengenaem houdende, dat de onderlinge correspondentie, volgens d'ordre, met voorgaende kennisse en communicatie der Cameren gecontinueert, eñ de opsichte der Kercken het beleyt van dese vergaderinge, onder de authoriteyt van de H°. M°. heeren Staten Gen. gedefereert blijven mach. t' Selve de voorñ E. Gecommitteerde ter 17ne goetgevonden hebben den E. E. Br. in antwoorde van haer mondelinge gedane propositie mits desen schriftel. toe te voegen.

5 September 1635.

Fol. 135. — De vergaderinge, gelet hebbende opt versoeck van Judith Gysberts, naergelaten wede wijlen den predicant Helmich Helmichs, is goetgevonden haer volgens het 17e artykel vande instructie voor de predicanten eñ sieckentroosters, te vereeren de somme van dry hondert guldens, eñ daerenboven noch specialyck, ten aensien vande

swaricheden haer int verongelucken vant schip Batavia opt Suytlandt overgecomen, met gelijcke drie hondert Guldens, maeckende t'samen ses hondert Guldens.

23 September 1636.

Fol. 177 verso. — Sijn ter vergaderinge gecompareert de Eerwaerdige Henricus Geldorpius eñ Meursius, dienaers des goddelycken woorts, als gecommitteerdens vant Sinode van Noort-Hollandt, proponerende hoe sy gelast waren omme dese vergaderinge te vertoonen, dat sy bericht waren, datmen in India het huwelycken soude hebben verboden. Item, dat het collegie vande studenten, gelijck voor desen onder D[r] Waleo gehouden is, soude mogen werden herstelt, om de Comp[e] te beter van bequame predicanten te mogen voorsien, en ten derden dat sy van dese vergaderinge nu omtrent twee jaren geleden hadden ontfangen seecker geschrifte op haer propositien, 't welck haer scheen te secluderen vande goede voorsorge eñ gesach over de kercken in India, versoeckende dat by dese vergaderinge 't selve remedieert, ende het Sinode dienaengaende naerder contentement mochte werden gedaen. Waer op ter vergaderinge gedelibereert sijnde, goetgevonden is haer E. voor antwoorde toe te voegen, dat wegen de generale Comp. noyt een generael verbot van huwelyck gedaen, maer wel wesen can, dat den Gouv. Gen. eñ Raden van India daerinne, na gelegentheyt vande persoonen, qualiteyten ende comportementen gedisponeert hadden; derhalven versoeckende, dat d'voorñ gecom. de Comp. van die blasme, soo d'selve by eenige opgenomen mochte sijn, soude gelieven te bevrijden, eñ, daer te passe comt, anders doen verstaen, Dat voorts aengaende het herstellen van een collegie van jonge studenten, om als predicanten na India gesonden te werden, een poinct van beschrijvinge sal werden gemaeckt, om ter naester 17[ne] daer op naerder te delibereren; eñ opt voorñ geschrift wegen dese vergaderinge in Aug[o] 1634 aen haer E. E. overbehandicht, dat dese vergaderinge niet anders en wiste, off de sinodale vergaderinge was daer by

gegeven behoorlycke satisfactie, waer by alsnoch wert gepersisteert, eñ soo d'voorn. Gecom. dien aengaende yts naerders hadden te seggen, dat t'selve ter naester 17[ne] sullen mogen overgeven, omme daer op naerder gelet te worden.

November 1636 opt 5e poinct van beschrijvinge.

Fol. 182. — Alsoo by d'Eerwaerde Gecommitteerdens vant E Sinode van Noort-Hollandt ter jongster vergaderinge der 17[ne] is verthoont, dat de Comp. sal hebben gebreck van proponenten, indien niet geresolveert werde het collegie van jonge studenten wederomme te vernieuwen, off (voorgaende resolutie desen aengaende genomen resumerende) nodich sal wesen een ander collegie wederomme op te rechten, off op wat middel hierinne den meesten dienst vande Comp. sal connen gevordert werden.

Wert by de vergaderinge, om verscheyde goede consideratien verstaen en goetgevonden, datmen het oprechten van een nieuw Seminarium alsnoch sal excuseren, eñ dat de E. gecom. vant sinode 't selve sal aengeseyt werden, met versoeck eñ recommandatie, dat haer E. gelieven devoiren te doen omme na bequame predicanten te despicieren, gelijck mede de respective Cameren aengenomen hebben daernae te vernemen, en met malcander daer over te corresponderen, omme opt voorjaer twee ofte dry persoonen uytte voorgestelde alsdan te mogen verkiesen, waer toe de Camer van Amsterdam by d'vergaderinge geauthoriseert wert.

21 November 1636.

Fol. 185. — Sijn gecompareert d'E. Geldorpius eñ Moercoert, dienaren des goddelycken woorts ter vergaderinge versocht, omme haer E. E. bekent te maecken de resolutie opt 5e poinct van beschrijvinge genomen. Welcken volgende haer E. aengeseyt is, dat de Vergaderinge om verscheyde consideratien voor alsnoch niet en can goetvinden een Seminarium, als voor desen onder D Waleo geweest is, weder op te rechten; haer E. E. ondertusschen ver-

soeckende eñ recommanderende de goede hant daer aen te willen houden, om metten eersten het voorjaer aenstaende te willen despicieren na eenige bequame, 't sy 1, 2 off 3 persoonen, om de Comp. in qualiteyt als predicanten in India dienst te mogen doen; eñ indien soo veel persoonen niet uytgevonden conden werden, dat de Comp. wel genegen soude sijn eenige, om haer voorder bequaem te maecken, na gelegentheyt te subsidieren. Waer op haer E. E. met een goede affectie aengenomen hebben voor den dienst vande Compagnie sooveel te contribueren, als doenlyck is, en daer mede gescheyden sijn.

8 September 1638.

Fol. 253 verso. — Ter vergaderinge gehoort t' rapport vande heeren gecommitteerdens in conferentie geweest sijnde met d' E. gedeputeerde broederen vant Classis, aengaende de poincten by haer voorgestelt, is goetgevonden ende geresolveert datmen, omme India van bequame predicanten doorgaens voorsien te houden, devoiren sal doen omme de overgecomen uyt Oost India wederomme met goede conditien derwaerts te versoecken, eñ datmen aenden Gouv. Gen. eñ Raden van India schrijven sal, dat sy de predicanten, die daer sijn, sullen sien te disponeren omme in India te blijven, al waert oock met redelycke vermeerderinge van gagie, eñ dat voorts de resp. Cameren sullen omhooren na persoonen, die studeren in de theologie, eñ in een jaer off twee met eenige adsistentie bequaem soude connen gemaeckt werden, omme na India te gaen, waer over d' voorñ Cameren met malcanderen sullen corresponderen.

17 September 1640.

Fol. 354 verso. — Sijn ter vergaderinge verschenen d'Eerwaerdige Jacobus Migrodus ende Gedeon van Deynse, dienaers des goddelycken woorts, uytten name van wegen het Classis van Seelandt, proponerende, dat in India doorgaens gebreck is van predicanten, eñ derhalven meenden nodich te sijn, dat wederomme een Seminarium by de comp. opgerecht werde om jonge bequame luyden aen te queecken, dewelcke

als predicanten geemployeert mochten werden, besonder ten aensien vande groote vrucht, dewelcke op Formosa tot bekeringe vande inwoonders gedaen wert. Item, dat de testamenten eñ legaten den armen van Batavia eñ anderen in India gemaeckt, aldaer souden mogen volgen. Waer op gedelibereert sijnde, goetgevonden is, d'voorñ broederen voor antwoort toetevoegen, dat wegens de resp. Cameren devoiren gedaen sullen werden, omme mette schepen na India gedestineert te mogen senden ses predicanten, ende aengaende het formeren van een nieuw Seminarium, dat daer van gemaeckt sal werden een poinct van beschrijvinge jegens de naeste vergaderinge; dat mede tot de betalinge vande testamenten eñ legaten op hun versoeck van India authorisatie gegeven sal werden, soo hier geen verhinderinge ter contrarie sijn, 't welck aenden Gouv. Gen. ende Raden van India geadviseert sal werden.

Utsupra.

Fol. 355. — By de vergaderinge in deliberatie gebracht sijnde offmen onder D Heurnio niet en behoorde te besteden eenige aencomelingen, bequame studenten, omme by hem vorders geinstrueert eñ bequaem gemaeckt te werden in de H. Theologie eñ inde kennisse vande Maleytse tale. Is goet gevonden de Camer van Amsterdam te authoriseren omme den predicant Hurnium te beschrijven eñ met den selven daer over te confereren eñ wijders handelen ten meesten dienste vande generale Comp. Sijnde oock verstaen dat de Cameren respective het tractement vande predicanten van t' negentig sullen mogen tot hondert eslargeren ende den genen, die met familien belast sijn, voor haer opbreecken na gelegentheyt van saecken een gratuiteyt doen, waervan dan rapport gedaen, ende daer op dan naerder geresolveert sal connen werden.

Augusto 1641 opt 22e poinct van beschr.

Fol. 378. — Alsoo den Kerckenraet in Indien versoeckt versorcht te werden van goede predicanten, door dien eenige

gestorven, andere nae 't patria keren, ende noch staen te keren met de naeste schepen, waer door verscheyde plaetsen onvoorsien sijn; — dat ook inde vergaderinge van den 17en Sept. 1640 de Camer Amsterdam in laste gegeven is omme domine Hurnium te beschrijven eñ met hem te handelen over het besteden van eenige aencomelingen, omme by hem worden geinstrueert, eñ bequaem gemaeckt te werden inde He Theologie etc.; soo gelieven de Gecom. rapport te doen wat predicanten voorleden equipagie naer India gesonden sijn, ende wort de Camer Amsterdam versocht rapport te doen wat sy lieden met D Hurnio inde voors. saecken hebben verricht.

29 Augusti 1641.

Fol. 387 verso. — Sijn ter vergaderinge verschenen d' Eerw. Br. Lievens eñ Bisschop, als gedep. vant classis van Walcheren over de Indische saecken, te kennen gevende het groot gebreck aldaer van predicanten, waer door sy daer genootsaeckt werden slechte luvden te gebruycken, mitsgaders dat (omme bequame ende competent getal van hier na India te mogen senden) nodich is, dat weder een Seminarium opgerecht werde, omme jonge luyden inde studie te oeffenen, met verbintenisse van veel jaren in dienst vande Comp., alsoo de experientie leert, datmen van hier weynich volmaeckte gestudeerde predicanten can crijgen, ende ten derden, dat tot meerder verbreydinge vande chr. leere onder den heydenen nodich sy, dat de heylige schriture inde maleytse tale overgeseth werden, met recommandatie, dat op de voorñ poincten by dese vergaderinge mochte werden geleth.

Waer op gedelibereert sijnde, goetgevonden is de voorñ br. te bedancken voor de goede voorsorge, dewelcke het Classis van Walcheren voor de kercke van India is dragende, met versoeck dat sy daerinne gelieven te continueren; sijnde wijders goetgevonden, dat de resp. Cameren, omme na India te gaen, soo doenlyck sy, het getal van ses predicanten aennemen sullen, namentlyck 2 in

Seelandt, 2 in Amsterdam, één int Zuider-, ende één int Noorder-quartier; alsmede dat d'voorñ Cameren sullen letten op persoonen, jonge studenten, die hun souden mogen goetvinden te verbinden in dienst vande Comp. mits eenige subsidie tot bevorderinge van hare studien treckende. Ende aengaende het oversetten van de heylige schrift inde maleytse tale, dat daer over aen den Gouv. Gen. ende Raden van India geadviseert sal werden, omme daer op te letten, ende soo doenlyck aldaer int werck te laten stellen.

14 October 1642.

Fol. 436. — Sijn ter vergaderinge gecompareert d'Eerw Jacobus Laurentius ende Eliasar Swalmius, predicanten deser stede, proponerende uytten name ende van wegen het Classis van N. Hollandt, dat wederom tot coste vande Comp soude mogen opgerecht werden een Seminarium van jonge studenten, omme namaels, na voltreckinge van hare studie, als predicanten na India gesonden te werden. Item dat hun verscheyde bequame persoonen als sieckentrooster, (omme na India te gaen) presenteren, mits dat sy haer vrouwen souden mogen medenemen. Versoeckende derhalven dat de Camer Amsterdam, ten aensien vande persoonen wegen haer Camer in die qualiteyt gaende, vande resolutie deser vergaderinge opt senden van vrouwspersoonen genomen, soude mogen dispenseren. Waerop gedelibereert sijnde, goetgevonden is opt eerste de voorñ Br. voor antwoorde toe te voegen, dat dese vergaderinge niet can goetvinden wederomme van nieus een Seminarium op te rechten, ten aensien vande groote costen ende sobere successen voor desen daer van ontfangen, ende derhalven alsnoch blijft by voorgaende hare resolutie, om te letten op persoonen, hier te lande eenige preuve van hare studien gegeven hebbende, omme deselve met een jaerlyckse subsidie tot voltreckinge van hare studie te animeeren ende totte bedieninge van het predicants ambt bequaem te maecken; versoeckende dat d'E. Br. op de soodanige gelieven te letten, ende deselve voorcomende, de Comp voordragen, omme daerinne alsdan

voorder gedisponeert te worden ten meesten dienste vande Comp; te meer, dat de expiratie vant Oost-Indisch octroy voor handen is ende dat ook hier van een poinct van beschrijvinge soude moeten gemaeckt werden. Ende aengaende het senden vande vrouwen der sieckentroosters, dat de vergaderinge om verscheyde consideratien t' selve mede niet can goetvinden, alsoo de sieckentroosters haer dienst op de schepen int lande varende doen moeten, alwaer de vrouwen niet cunnen volgen, ende groote ongemacken veroorsaecken. Haer vrundelyck recommanderende mede te willen uytsien na persoonen, die genegen sijn omme alleen hare reyse in die qualiteyt aen te nemen; waermede de voornoemde Broederen gescheyden sijn.

II.

REMONSTRANTIE VAN DEN KERKERAAD TE POULO-AY BIJ DEN GOUVERNEUR EN RAAD VAN BANDA.

Middelen tot uitbreiding en bevordering van het Christendom. Weering van het Mohammedanisme. Sabbatsviering. Schoolorde.

7 en 8 Februari 1625.

Erentfeste, manhafte, wel wijse, voorsienighe, seer discreten heere, d'heer Willem Jans[n], Raet van Indien, Admirael, ende Gouverneur van Banda, mitsgaders sijne E. Raet.

In onsen kerckenrade na openinghe van onse overgegeven schriften ende remonstrantie, inde welcke wy aen V. E. gecommitteerde over t' gebesongieerde versocht hebben, de welcke ons is geworden: als te weten S[r] Jan Jans[n] Visscher, oppercoopman ende ouderling deser gemeinte, met de welcke wy, (na aenroepinghe des naems Godts, als sijnde den oppersten Richter, de welcke in sodanighe heilige vergaderinghe, voornementlyck daer gehandelt wort vande op-

richtinghe sijner kercken (hy Sovereyn sijnde) is presiderende ende alle raetslaghen, na sijnen heilige wille is stierende) na rijpe deliberatie, lettende daer op ons in desen te letten stonde, soeckende de bevorderinghe vande eere Godes, voortplantinge sijner heilige gemeinte, uytroijinge van alle mahumetische oeffeninghe, waer door de eere Godts niet alleen berooft, maer oock andere geergert ende den weerdighen naeme Godts gelastert wort.

Dewijle wy dan vertrouwen, dat V. E. als sijnde een dienaer Godes, geensints lijden sult, dat Godts weerdighen Naeme vande mooren ende andere heydenen op eeniger wijse onteert wert; maer altijt bevorderen, dat sijn rijcke, niet alleen verbreyt, maer oock meer ende meer mach voort geplant werden.

Dit van ons aengemerckt sijnde, nadat wy overwoghen hadden de propositie des Ed. heer Generaels Pieter de Carpentier aende eerwaerde broederen des kerckenraets van Batavia schriftelycken overgegeven den 6[en] Augusti, in forme van collegiale vergaderinghe onder dese woorden als volght.

Artyckel 8. Wat middelen best aengewent ende int werck gestelt dienen te worden, om de mooren, heydenen, ende andere verblinde natien opt t'gevoechelykste tot het christen gelove te leyden: insonderheyt de kinderen, welcke van sodanighe ouders in dese stad geprocureert, ende van buyten ingebracht worden.

So ist, dat wy tot voortplantinghe des rijckx Christy ende bekeringhe van veele verblinde menschen, die noch in duysternisse sitten, geresolveert hebben, met V. E. gecommitteerde voornoemt, als sijnde een seer gantsch nodighe saecke t'geene volght: Dat de geheele moorsche exercitie, so het trouwen op haer maniere, als de besnijdenisse waer door se in haere duyvelsche superstitie ghestijft worden door de moorsche papen, ofte na by die noch in Banda resideren door politique macht met publycatie mach ge-

weert worden: also in geene christelycke republique sodanighe vercortinghe vande eere Godts ghedoocht nochte getollereert wert.

Daer beneffens, dat den christelycken sabbath van alle natien onder V. E. gebiet ofte gehoorsaemheyt staende mach ofte moet geviert worden. Op dat dan dit alles bequaemelycken mach int werck ghestelt worden, hebben mede met de kerckenraet van Batavia ende toestemminghe van den Ed. heer Generael goetgevonden, dat op yder plaets, als te weten, Neira, Lonthoir ofte Groot-Banda, ende Poulouay, yder met een marinjo ofte toesiender [begagieert van de Compangnie], versorght sal worden, die dagelijcx onder de Indische natie verkeere, sich selven by haer gemeyn makende, op haere religie ende maniere van leven acht neme.

Welcke marinjos ampt dusdanigh wesen sal.

1. Sal hy gehouden sijn famieliaerlycken ende stichtelycken dagelijcx te verkeeren onder d'onduytsche natie.
2. Naerstelyck te verneemen wat huysgesinnen christenen ende onchristenen sijn, om sich daer naer te reguleeren, alsmede om te weten, wanneer ende hoe veel christenen kinderkens gebooren werden, op datse tijtelycken aengeteekent ende ter doope moghen gepresenteert werden.
3. Wel regaert te heemen waer eenighe ergernisse in leere ofte leven gegeven worden, om die tijdelycken te weeren, ende te corrigeeren.
4. Het volck aen te porren, datse des sabbaths tot het gehoor van Godes woort, ende tot de catechisatie coomen.
5. Goede corespondentie te houden, met de kerckelycke persoonen, ende haer van alle ghelegentheyt der onduytschen bericht te doen.

Ten anderen also wy dagelycx bevinden, ende tot noch toe genoechsaem bespeurt, dat door de schoole seer heerlycke vruchten ende groote nutticheden bevonden werden,

wanneer de kinderen van jonghs op inde christelycke religie ende de kennisse Godts onses Salichmakers Christus Jhesus op gebracht werden ende door het warachtighe gelove uyt de waere wijnstock het sap der genade ontfanghen.

Hebben goet gevonden dat op Salamme, beneffens de schoole op Lonthoir, mede een schoole opgerecht sal worden, ende dat alsdan door de schoolmeester ofte die uyt de schoole van Poulouay tot behulp van hem geleght wort, de voorlesinge so in duytsch als inde malaysche taele sal gedaen worden, op datse doort langh ontbeeren vande ware oeffeninghe des godtsdienst, sy die nu christenen sijn, door vergetinghe van haere christelycke plicht, ende onderdanicheyt Godts, niet vande christenheyt tot het moorschdom coomen te vervreemden.

Achten derhalven t' verhaelde seer hoochnodich te sijn, ende recommandeeren tot de schoole Cornelis Symons$_n$, litmaet der gemeinte, ende vryborger, nu onlanghs van Batavia gecoomen, ons bedunckens bequaem sijnde tot de schooldienst.

Ende also wy bevonden hebben, seer noodich te sijn, dat een bequame ordre geraemt worde, hoe ende op wat manieren de kinderen inde schoole best onderwesen moghen werden, hebben geraden geoordeelt, dat een bequaem persoon, ervaren inde schooldienst, tot Opper Regent sal gestelt worden: om acht op alle de schoole ende schoolmeesters in Banda te neemen; dat de kinderen in alle goede seden, lesen, schrijven, cijfferen, singhen der psalmen, ende andere godtsalighe oeffeninghe onderwesen moghen werden. Dits also mede int 6^e artyckel vande Ed. heer Generael voornoemt op den sesten Augusty passado aende kercken raet van Batavia schriftelycken overgelevert.

Tot Opper Regent over de schoole alhier, hebben geoordeelt bequaem, den persoon van Joost Corneliss^n, tegenwoordich schoolmeester sijnde op Poulouay, wiens tijt inde maent Aprillis, aencoomende volcomentlycken geexpireert is. Welcke opperregentschap, soot voortganc crijcht, ende de heeren met redelycke verbete-

ringhe van gagie, hem voor eenen seeckeren tijt wederom aen neemen, sullen bevinden dat de andere schoole beneffens Poulouay, hier door in een seer stichtelycke orde sullen gehouden worden.

Het ampt der schoolmeesters.

1. De schoolmeesters sullen den Opperregent in allen dat hem, volgens sijne beroepinghe opgeleyt wert, ghehoorsaem sijn.

2. Ten anderen sy sullen de jeucht onderwijsen in lesen, schryven, cijfferen, singhen der psalmen in de godtvruchticheyt ende goede gebeden, ende so drae doenelyck is, haer de hooftstucken der christelycker religie (te weten de twaelf artyckelen des christelycken gelooffs, thien geboden, tvader onse, ende de forme ofte insettinghe des heiligen doops, ende des heiligen avontmaels, met de gemeene gebeden.) van buyten leeren.

3. De gebeden sullen se doen opsegghen, ende een psalm doen singhen int aenvanghen ende uytgaen der schoole, ende so kinderen in de schoole woonachtich sijn, sullen de meesters sorghe draeghen, dat des smorgens alse opstaen, des savonts alse slapen gaen, gelijck mede voor ende na den eten, de gewoonelycke gebeden gedaen worden.

4. De maleysche kinderen sullen inde nederlandsche tale geleert worden, en daer beneffens haer met een int maleysch leeren de hooftstucken der christelycker religie, diese geleert hebben, sullen opsegghen.

6. Sy sullen sorghe draghen dat de kinderen wel gehavent worden ende eerlyck in habyt sijn.

Op dat dese ordre volcomentlyck (ende 't gheen naemaels nodich inde schoole sal dienen opgerecht te worden) onderhouden mach werden, recommanderen t' opperregentschap aen V. E. te bevorderen: als sijnde een seer hoochnodighe actie, om hier ter plaetse beneersticht ende op gerecht te werden, op dat de groote oncosten vande heeren meesters niet te vergeeffs gedaen werden.

Tot eenighe ontlastinghe vande menichvuldighe ende overgroote oncosten der Oostindische Compangnie is goet

gevonden sijne E. in bedenckinghe te geven tgeene volght.

Oft niet geraden soude sijn, dat de dootgraven inde kercken, ende op de kerckhoven, op een redelycken penningh ghestelt worden, welcke penninghen volgens t' gebruyck onses vaderlants, tot reparatie, ende verbeteringhe der kercken ghebruyckt wert.

Ten anderen, na overweginghe, vant 12 poinct, inde artyckelen by sijne E. op Batavia geraemt, ende aende kerckenraet aldaer overgegeven; met de welcken wy mede goet gevonden hebben, dat alhier in Banda een loterye opgerecht sal worden voor de schoole, tot ontlastinghe vande Compagnie te weten:

Dat de loterie niet sal uytgaen voor ende aleer de penningen die vande Compagnie eerst uytgeleyt sijn, wederom sijn inghecoomen; ende dat de tijt vant uytgaen staen sal tot discretie. Vermaenen sullen in te legghen alle ingesetene deser eylanden Banda. De profijten vande voornoemde loterie sullen coomen tot oprechtinghe ende reparatie der schoolen, mitsgaders, dat de kost kinderen somtijts, sonder beswaringe der Compagnie eenige extraordinare montcosten in sieckte ofte op andere tijden hebben moghen.

Welcke dinghen alle, die in dese onse remonstrantie ghementioneert sijn, en accordeeren met het t' geene ons door de kerckenraet van Batavia toegesonden is, gelijck V E. gecommitteerde int delibereren over t' selfde genoechsaem bespeurt heeft; oock de Ed. heer Generael in sijn aprobatie over de kerckenordeningh tselfde maintineert ende gebiet t' maintineeren.

Derhalven hebben onse gebesongieerde V. E. hier mede willen verthoonen; vertrouwen dattet tselfde by V. E. mede gemaintineert sal worden, twelck een getrouwe voesterheer van weghen sijn ampt toelaet.

Op het welcke wy V. E. favorable uytspraecke (tot voortplantinghe van Godts kercke ende gemeindte) sijn verwachtende. Aldus gedaen ende geresolveert in onsen kerckenrade, ten by wesen van Sr Jan Jan^s Visscher als ge-

committeert, desen 7e ende 8e February a° 1625 op Poulouay in Banda.

Onderstont.

Als gecommitteert uyt den Raet	WOUTER MELCHIORS Vitri[ar] Praeses.
JAN JANS[n] Visscher.	ANTHONIUS DIRCKS[n].
	DIRCK JANS[n] NAGHEL Proponent.
	JOOST CORNELIS[n] Schriba.
	HUYBERT ROBBERTS[n] Ouderlingh.
	VICTOR EVERTS[n] Ouderlingh.

ANTWOORT OP DE VOORSTAENDE REMONSTRANTIE.

Ghelet ende gemerckt sijnde op de schriftelycke remonstrantie by die vanden kerckenraet geraemt ende gemaeckt op den 7e en 8e February lestleden, tracterende ende spreeckende van d' voortplanting ende vermeerderinghe vande aengroyende republique. So ist dat goetgevonden is, dat tot desselfs voorhoudinghe ende tot goet succes vanden gemeynen welstant, verbreydinghe van Godts eer, ende stichtinghe onser allen; het volgende int werck dient gestelt ende inghevoert te werden.

Eerstelyck dat van nu voortaen niemant vande Mooren, tsy Guseratten ofte andere, haer sullen vervoughen ende bestaen haer in gewonelycke exercitie van trouw ende besnijdinge op hare wijse ende maniere te oeffenen, tsy int heymelyck ofte openbaer, op pene die op sulcx bevonden wert, te vervallen te weten den lebe, ofte leeraer, na Java gesonden te werden ende andere in een amende van een reael van achten, waer van t' een vierde part voor den aenbrenger sal sijn ende een ander vierde paert voor de kerck, ende voorts tresterende helft tot profijte vande Compagnie.

Belangende ende wat aengaende is, dat Neira, Lonthoir, ofte Groot-Banda, mitsgaders Poulouay, yder met een marinjo dient versien te werden, omme goet opsicht ende ooghmerck vande Mooren te neemen, dat haere superstitie ende moorsche gelove mochte geweert ende uytgeroyt wer-

den, als oock de Mooren alleynsken door haere famieljaere conversatie ende omgaen tot het ware christelijcke gelooff soecken te brenghen; verstaen wy sulx dienstich te wesen, ende de voors. plaetsen elck met een marinjo te versien.

Sal oock niet gedoocht ofte geleden werden, dat ymant, van wat qualiteyt ofte conditie hy sy, onder onse gehoorsaemheyt sorterende, hem vervorderen sal op den christelycken sabbath te arbeyden, ofte te laten arbeyden, op pene van een reael van achten voor deerste reyse te verbeuren, voor de tweede mael dobbel ten profijte als boven. Item voor de derdemael naer gelegentheyt van saecken gestraft ende gemulcteert te werden.

Ende also mede veel stichtinghe ende vruchten doort oprechten der schoolen (waer inne de jonghe jeucht ende kinderen inde vrese Godts ende ware oprechte christelijcke religie geleert, onderwesen ende opgevoet werden) bevonden wort, so ist, dat wy mede goedvinden, dat op Salamme daer eenighe gepeuppelte ende jonghe jeught is, een schoole opgerecht sal worden, daer van een bequaem dienaer vande compagnie dadministratie ende last sal hebben, om nae behooren sijn ampt daer inne te quiten. Item, dat de kinderen in dito school gaende yder 20 pont rijs des smaents (gelijck die van Lonthoir ende Poulouay hebben), genieten sullen.

Is mede wel nodich, dat over de schoolen in dese aencomende republique van deylanden Banda, volgens de remonstrantie een opper-regent gestelt ende vercooren dient te werden, omme goede ooghmerck ende opsicht van alles te nemen. Oock dat alles naer behooren soude moghen toegaen, daer toe wy den persoon van Mr. Joost op Poulouay approberen, ende goetvinden, omme t'voors. ampt van opperregent te becleden, ende waer te neemen.

Aengaende, dat men een loterye soude oprechten, ende invoeren, waer door eenighe profijten mochten incoomen, streckende tot secours, ende behulpinghe van de schoolen ende ontlastinge vande Compagnie vinden wy sulx geraden, dat deselve voortganc ende int werck gestelt wert.

Tot ontlastinge vande groote oncosten ende sware last die de Compagnie is subporterende ende dragende, hebben wy goetgevonden tgeene volght.

Eerstelyck, dat d'overicheyt die deser werelt sullen coomen te overlijden, ende inde kercke begraven werden, betalen sullen 20 realen van achten voor het graff, ende voor de graeffmaker twee realen; de borgers thien realen, voort graff ende een reael voor den graeffmaker: Item de kinderen onder de thien jaren halff ghelt.

De borgers, die op het kerckhoff begraven werden, sullen voort graff betalen, twee realen, ende een halve reael voor den graeffmaker, de kinders halff ghelt. Voor een slaeff die op het kerckhoff begraven wert sal den m^r^ vanden selven gehouden wesen, een reael voort graff, item een quaert real voorden graeffmaker te betalen, ende voor de kinders van dito halff gelt. Alle de voors. puncten ende artyckelen, by die als vooren gementioneert ende verhaelt, overgegeven sijnde ende by ons ondergeschreven voor goet ende van weerden ghehouden werden, so sulx verstaen ende by den Ed. heer Gouverneur Pieter de Carpentier geapprobeert wert. Aldus gedaen ende gearresteert int casteel Nassauw opt eylant Neira in Banda. Ady Primo April a° 1625.

Onderstont

WILLEM JANS^n^.
J. VELINCX.
JAN JANSEN VISSCHER.

Archief classis Amsterdam.
Dossier Banda.

III.

BEROEPING VAN EEN PREDICANT VOOR POULO-AY.

Int jaer des Heeren, onses Salichmakers, Jhesu Christi a° 1625 op den 2[den] April in onsen kerckenrade gelet ende overlegt hebbende, dat de loffbare ordre, die int bevestighen der dienaren des woorts, die te vooren gedient hebben, aende gemeinte daerse beroepen worden, ons voorges. is, volgens t formulier daer van sijnde, hebben nodich geacht t selfde onsen eerwaerde ende lieve medebroeder Anthonius Dircx, ondert Classis van Walcheren int predicampt solemnelyck bevesticht sijnde ende in sijne comste tot Batavia, gelegen in Asia Mayor, op Java, int coninckrijck van Jacatra, (vermits de ghemeente seer schandelycken vervallen ende van haeren dienaer ontbloot was), aen lant geleght omme de vervallene saecke wederom op te rechten, ende de gemeinte aldaer getrouwelyck omtrent een jaer (volgens uytwijsen sijns attestatie) gedient heeft, doch sonder deselve opgedraghen ende gerecommandeert te sijn, ende nu van daer in Banda gesonden, om de predicant (volgens het ernstich schrijven) te verlossen, vermits sijn tijt voor de derde verbintenisse uytgedient heeft, voor te stellen, of in dese sijne bevestiginghe bewillichde, heeft t selve toegestaen, mits dat hem sullen laeten geworden schriftelijcken onse beloften, dat niet langer, als met sijn eygen beliefte aende gemeinte sal verbonden blijven, als het tweede artyckel int apendicx opt seste artyckel in onse kerckordeninghe uytwijst, 't welck wy hem hebben ingewillicht.

So ist, dat wy na rijpe deliberatie goetgevonden hebben, dat sijn naem pinksterdach aencomende voor de eerste mael de gemeinten op Poulou Ay sal voor gedragen worden, ende des Sondaechs daer na door geheel Banda, daer kerckelycken persoonen sijn, op dat na drie kerckelycken proclamatien aen de gemeinte van Banda gerecommandeert ende opgedraghen mach worden: doch eerst hierop d'appro-

batie des magistraets sullen verwachten, op dat wy verseeckert sijn moghen off se in dese gantsch nodighe ende loffbare ordre mede bewillighen.

Aldus gedaen in onsen kerckeraet in Banda, op Lonthoir ten daghe ende jare als boven.

WOUTERS MELCHIORS Vitriar. Praeses, ANTHONIUS DIRCXS dienaer des heylighen Evangeliums, DIRCK JANSS. NAGHEL proponent, HUYBERT ROBBERTSS, JOOST CORNELISS, JAN JANSS. VISSCHER ouderlingen.

Archief cl. Amsterdam.
Dossier Banda.

IV.

DE KERKERAAD OP BANDA AAN DEN KERKERAAD VAN BATAVIA.

Dankzegging voor de goede zorg, die de kerkeraad gedragen heeft voor de kerke Godes, die door misverstand van den magistraat en door den haat van kwaadwilligen verdrukt werd.

Sommige bepalingen van het appendix op de kerkorde zullen bij de invoering groote zwarigheid ontmoeten.

Wat besloten is omtrent den doop van heidenkinderen.

Plaatselijke omstandigheden bemoeielijken de rust van de slaven op den Sabbath.

Vertrek en plaatsing van krankbezoekers; een onwaardige geremoveerd.

Samenstelling van den kerkeraad.

Schoolbehoeften.

12 Mei 1625.

Genade eñ vrede in Christo Jesu.

Eerwaerde, seer lieve medebroeders ende arbeyders in den oogst des Heeren.

Den uwen van den 17[en] October, als mede de geraemde Kerckordeninge eñ t'gene daer meer toe behoort, hebben

met vreuchden van onsen medebroeder Anthoni Dircxss op den 20en January voorleden ontfangen, bedanckende de Br. voor de seer nodige sorge, die se gedragen hebben tot voordeel van de Kercke Godes, die dickmaels byna als verdruckt geweest is in dese quaertieren, so door misverstant des magistraets met het afeyschen van onsen Kerckelycke resolutie, als door den haet van eenige quaetwilligen, die de ledematen byna als een uytvaegsel des werelts houden. Doch also wy een stercker met ons hebben, als die tegen ons is, hebben den moet geensints verloren gegeven. Doch alsnu laetet hem aensien (doort senden der Kerckordeninge met de provisionele authorisatie der E. Hr Generaels) dat de eere Godts met vreuchden alomme vercondicht eñ de dienaers met de ledematen der chr. gemeinte harer loop sullen mogen continueren, eñ tot een salich eynde brengen. T appendix op de kerckordeninge sal metten eersten niet wel, sonder groote swaricheyt onder de gemeinte t'ontstaen, alhier connen ingevoert ende int werck gestelt worden; voornaemelyck opt 15 artikel, tracterende van de kinderkens der heydenen, volgens de decisie hièr over gegeven int E. Sinodus gehouden tot Dordrecht, sessie 19, vermits een quaet fondament int eerste geleyt is. Hebben wy nochtans provisionelyck geresolveert, dat geen kinderen van heydenen oft mooren gebooren den H. Doop mede te delen, dan die belijdenisse des gelooffs comen te doen, ofte opt uytterste sodanighe jonghe kinderen, die van lidmaeten der gemeente ter doop gepresenteert worden, ofte van de meesters vrygegeven ende beloften doen deselve als haer eygen kinderen op te voeden, waer door wy bevinden, eer corten tijt t selfde tot perfectie sal connen gebracht worden, so dat alsdan lichtelyck de gestelde ordre of forme de kinderkens (naer exampel Christi Matth. 19, Godts genadige bewaringe ende geleyd bevelende) sonder swaricheyt sal ingevoert connen worden.

Wat aengaet de slaven op den Sabbath te rusten, can hier mede niet gevoechelyken na gecomen worden, want de gewassens rijp sijnde, continueerlyck moeten geclommen

worden, ofte daer uyt soude merckelycke schade so voor de Compagnie, als gemeene burgers comen tontstaen.

De gemeinte is alhier noch in bloyende fleur, gelyck uyt de geheele handelinge (als resolutie, remonstrantie eñ andere novelles) inde comste van Wouter Melchiorss sult connen verneemen. Wy bidden de Br. intijts sorge te willen dragen, dat 3 bequame cranckbesoeckers herwaerts gesonden worden, also Adriaen Titens, Adriaen Keersmaker eñ Hendrick Jansz, Schoolmeester, met de aencomende schepen dienen verlost te worden, vermits alrede, over haren tijt dienen. Victor Evertsz wilde wy wel, dat uit Banda conde verlost worden eñ een proponent in sijn plaetse gesonden wert, om het eylant Neira te becleden, op welck de E. H. Gouverneur sijn woonplaetse hout.

Jacob Anthonisz is van de kerckenraet in Banda van sijnen dienst gesuspendeert om na Batavia gesonden te worden, uyt oorsaecke dat volgens de missive so van H^e^ Speult, de cranckbesoeckeren aldaer eñ de mondelijcke clachten, seer onchristelyck ja ergerlyck is levende ende onnuttelyck sijnen dienst ende beroepinge verlaet eñ niet waer neemt; achten hooch nodig dat naer vaderlant gesonden wert. Anthoni Dircxsz heeft oock geen goet getuygenisse van sijn persoon gegeven, t welck ons leet is eñ van herten doet bedroeven. Pieter Pieterss Cras, cranckbesoecker is voor ons verschenen; hebben goetgevonden sijn persoon in Banda te houden eñ tot schoolmeester te gebruycken, also opt groote lant Banda noch een school sal opgerecht worden. Joost Corneliss, Schoolm^r^ op Poulouay, is tot opperregent van de schoolen in Banda aengenoomen, also sijn tijt uytgedient hadde ende sonder merckelycke schade sijn opsicht over de schoole niet misschen en conde. De vrucht, die uyt de schoole van Poulouay vercregen wert, hebben niet voorgenomen te schrijven, also niet en twijffelen ofte het geruchte wert genoechsaem gehoort. Wy wenschen wel, dat ymant vañ Broeders t'selfde conde besichtigen, op dat wy niet als te luyt roepende (wanneer wy't overschreven) geacht werden, doch proeve en nader

getuygenisse sal met Wouter Melchiorss gegeven worden. Onsen Kerckenraet hebben verandert ende in plaetse van de twee armmeesters, die op Lonthoir eñ Poulouay geweest syn, hebben diaconen vercooren. Op Neira blijft d' armmeester noch continueren. . D' ouderlingen, die afgegaen sijn, sijn dese, Victor Evertss, Huybert Robberts ende in plaetse van haer, als mede van Pieter van Beuningen, die in Augusti voorleden vertrocken was, sijn tot ouderlingen vercoren Pieter Pieterss Cras, cranckbes. Jan Michielss, vryborger, Joost Corneliss opperregent. Tot diaconen Adriaen vañ Berge vryborger op Poulouay Isaac Strycker, mannen van goede getuygenisse ende oordeel, dewelcke op den 4. Maÿ sijn bevesticht.

Voor de schoole alhier dient sorge gedraghen te worden, dat alle jaren pampier (also in de schoole op Poulouay des jaers niet wel met twee riemen toecomen door de menichte der schrijvers; cont dencken wat iñ schoolen alhier van doen is), pennen, particulierlyck voor de schoole alhier gesonden wert, dewijl het vande cooplieden niet wel na nootdruft connen becomen; psalmboecken met nooten, Malaysche vraechboeckxkens 1) eñ dictionariums door onsen medebroeder Sebastianus Danckerts, in druck gebracht, sou hier seer dienlyck wesen, ende wy nu maer van elckx een becomen hebben; willen de Br. bidden, ons deselve toetesenden.

Hiermede enz. Wth Banda deeser 12 may 1625 op Lonthoir in Banda.

Wth der naeme ende by laste des kerckenraets en by ons onderteeckent,

WOUTHER MELCHIORS, Vitri^ar Praesis.
ANTHONIUS DIRCKXSS, dienaer des H. Evang.
JOOST CORNELISS, Schriba.
DIRCK JANSS NAGEL, Proponent.
JAN JANSS VISSCHER, Ouderlingh.

Archief cl. Amsterdam.
dossier Banda.

1) Aldegonde's cort begryp.

V.

DE KERKERAAD VAN BANDA AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL PIETER DE CARPENTIER.

Dankzegging voor de goede zorg, die de Gouverneur Generaal voor de kerk draagt.

De gouverneur van Banda, heeft onder nadere approbatie, zijn zegel gehecht aan eenige voorstellen ten nutte der scholen, die nog „in bloeiende fleur" zijn. Voor de oprichting van eene school op Salamme is eene loterij ingesteld, waartoe alle ingezetenen van Banda uitgenoodigd zijn in te leggen.

12 Mei 1625.

Hoochweerdige Heere.

Also wy in desen jare eenen seer lieffelycken ende aengenaemen harmonie gehoort hebben, dat U E. niet alleen overeenstemt met de Kercke Godes in dese landen, op dat de eere Godes overal verbreyt ende aengenoemen mach worden, maer oock dat U E., als by maniere van spreken, de dienaers des woorts by der hant neemt, op datse, gelijck U E. haer maintineert, van uwe onderdanen mede gemaintineert mogen werden, sijnde een saecke waer door U E. een eeuwige ende onsterffelycke loff by alle ware dienstknechten Godes behaelt sult hebben, ende dat se haer met ons sullen verbinden (van wegen den tijdelycken weldaet aen de kercke bewesen), om U E. in hare gebeden gedachtig te sijn, dat de Heere onsen grooten eñ stercken Godt u als met een vuerigen muer wille besingelen, dat u geen schade ofte leet en wedervare; dat hy u segene na den lichame met gesontheyt eñ aen de siele met sijne hemelsche genade.

Den 7 & 8en February passado hebben sekere remonstrantie aende E. H. Gouverneur Willem Janss overgelevert, het welck van sijn E. ende Raet alles ingewillicht is, doch op conditie soot van u E. geapprobeert wert, welcke

antwoort op de remonstrantie wy de copie aende kerckenraet van Batavia gesonden hebben; so u E. begerich na deselve sijt, sultse aldaer connen becomen. Van welcke oock eenige der geraemde dingen int werck gestelt sijn, als dat een opperregent over de schoolen van Banda aenghenomen is worden, waer toen wy eenen Joost Corneliss (4 jaren op Poulouay schoolm. geweest sijnde, met seer groot profijt, gelijck wy vertrouwen u E. wel gehoort hebt, gerecommandeert hebben, also sijn tijt geexpireert was ende voor cleene verbeteringen van gagie, (als te weten 14 R. p. maent) hem 3 jaeren op nieuws wederom heeft verbonden.

Ten anderer, dat op Salammen, sijnde een plaetse op Groot Banda, een nieuwe school opgerecht sal worden, waarvoor een loterie gemaeckt is, eñ wy daertoe genodicht hebben inte leggen alle de ingesetene van Banda etc.

Wat de scholen ende de gemeente aengaen, die sijn noch in bloyende fluer, gelijck U. E. met de comste van Wouter Melchiorss., als uyt den Kerckeraet van Batavia sult connen verstaen. Onsen seer lieven eñ weerde Br. Anthoni Dircxss. is alhier den 20 january met sijne familie in gesontheyt gearriveert. Godt de Heere wil hem stedes met sijne H. Geest bywonen; verhoopen hem door des Heeren genade aende ghemeinte alhier eerstdaechst te recommanderen eñ op te dragen. Endelycken bidden wy uwer E. (gelijck oock vertrouwen) alletijt de behulpsaeme hant aen de kercke Christi te houden ende in so heerlycken werck, als uwer E. begonst hebt, altijt wilt continueren.

Hiermede enz. Ady 12 May A°. 1625 in Banda op Lonthoir.

Wth naeme ende by laste des kerckeraets
U. E. gantsch onderd. dienaeren,
WOUTER MELCHIORSS, Praeses.
ANTHONI DIRCKXSS, dienaer des H. Evang.
JOOST CORNELISS, Scriba.
JAN JANSS VISSCHER, Ouderlingh.

Archief cl. Amsterdam.
Dossier Banda.

VI.

MISLUKTE POGING OM DE KINDEREN DER MOHAMMEDANEN TE LONTHOIR OP DE SCHOOL TE KRIJGEN.

Ghelet ende overwǫghen hebbende of geen middel soude connen gevonden worden om de kinderen van de Poulourunders, noch morsch sijnde, op Groot Banda woonachtich in de schoole te crijgen om so inde Christelijcke leere opgetrocken te worden, opdat het moorschdom temet moçhte versterven, twelck nu seer vermenichvuldicht, so door de jeucht die by haer opgetrocken, ende nieus gebooren worden; als oock doort bedrijff vande papen, die noch onder de mooren wonachtich sijn, hebben gheen beter middel weten te vinden (dewijle de oude tot geen onderwijs inde christelijcke leere verstaen willen, maer opstinatelyck inde machumetische leere volherden) dan dat eenighe uyt ons collegium sullen committeren, die hun by de mooren sullen vervoeghen ende aen haer versoecken ofte niet eenighe kinderen van hun inde schoole op Lonthoir soude willen senden, om in lesen ende schrijven geoeffent te worden, waer voor yder kint, dat de heele maent continuelycken ter school comt, twintich pont rijs sal hebben ende genieten. Om dan dit te volbrengen, hebben gecommitteert den E. Joost Cornelissⁿ opper regent over de schoole, ende Jan Michielsⁿ beyde ouderlinghen; duytcomste sullen blijven verwachten.

Ten anderen hebben nodich geacht, dat de visite onder alle de christenheyt gedaen wort, om te vernemen of gheen christenen door de moorsche papen afgetrocken worden vanden wech der waerheyt, ende ofse haer schuldighe plicht, (met haer kinderen inde christelijcke leere t'onderwijsen) volbrengen, Hebben goetgevonden, dat de visite sal geschieden voor dese reyse door Wouter Melchiors, Anthoni

Dirckx, beyde dienaren des woorts, ende Joost Cornelis[n] eñ Pieter Pieters Cras, beyde ouderlinghen ende schoolmeesters.

Aldus gedaen in onsen kerckenrade desen 16 Juny A° 1625 op Lonthoir in Banda.

Onderstont:

WOUTER MELCHIORS, Vitri[ar] praeses.
ANTHONIUS DIRCX,
dienaer des heiligen evangelij.
JOOST CORNELIS[n], Scriba.
DIRCK JANS[n] NAGHEL, proponent.
PIETER PIETERS[n] CRAS, ouderlingh.
JAN MICHIELS[n], ouderling.
JAN JANS[n] VISSCHER, ouderlingh.
ISAAC STRIJKER, diacon.
ADRIAEN VAN DEN BERGE, diacon.

Den 18 Juny A° 1625, is Joost Corneliss[n] ende Jan Michiels[n], beyde ouderlinghen, gegaen na de plaetse daer de Poulourunders, noch moorschs sijnde, woonde ende haer lieden aengeseght datse gecoomen waren, om een weynich met haer lieden te spreken, of het haer gelegen quam by malcander te coomen, ende aen te hooren t'geene haer gevraecht soude worden; twelc niet tot nadeel, maer tot haer eygen profijt ende voordeel soude strecken, by aldien sy bewillichde int tgheene haer gevraecht soude worden etc.

Waer op sy geantwoort hebben tselfde gaeren te willen aenhooren.

De voors. aen dito Poulourunders hebben gevraecht, oft noch by haer lieden in gedachtenisse was, t'geene sy voor desen tegen de heer Gouverneur Martinus Sonck vrijwillich sonder dwanck belooft ende toegeseght hadden, doense eerst van haer lant (om haer voorgenomen verraderie) genoomen waren, welcke belofte ofte toesegginge dusdanich was: dat so wanneer een kerck ende schoole op Lonthoir opgerecht worde, haer lieden ende haere kinderen tot de selve, om onderwesen te worden, wilden voeghen.

Sy lieden hebben geantwoort, sodanige beloften niet

gedaen te hebben, daer by voegende ofte het noch niet genoech en was, datmen haer van de drie kinderen twee, ende vande twee een afgenomen hadde, ende die inde schoole hielden, wat nu noch meer van haer hebben wilden.

Ten anderen, dat se gesint waren te leven als ongevoelijcken schepselen, ja als beesten, dewijle men haer niet toelaeten wilde haer moorsche machumetische religie opentlijck te plegen, als blijckt dewijle sy, naer haer seggen, geen kerck noch papen en mochten hebben; ende ofse voor desen al yet tegen de heer Sonck gesproocken hadden, sulx niet al en hadden onthouden.

Maer also sy lieden niet alle by malcanderen en waren, hebben se begeert, dat de voornoemde omtrent den avont, als de trom sloech, wederom coomen soude, om wat nader met den anderen te spreecken.

Des savonts sijn de voors. andermael by haer lieden gecoomen, ende gevraecht ofse haer wel beraden hadden opt t'geene daer voormiddagh met haer van gesproocken hadden; heeft diegeene die sy tot haer toesiender ofte maringo genoomen hebben, aldus geantwoort.

Hebbe het haer lieden voorgehouden, maer niet al, dewijle het hem, na sijn seggen, ten deele vergeten was, begerende men soudet haer noch een mael verhalen, twelck geschiet is.

Daer over sy eerst met malcanderen een wijle inde Bandanesche tale gesprooken hebben: en daer na door haer toesiender ofte maringo ons geantwoort als volght.

Wy lieden en hebben tegen den Heer Sonck niet gheseght, dat wy onse kinderen inde schoole souden senden als een schoole op Lonthoir opgerecht werde, want sijne E. ons niet anders geseght heeft, dan dat wy ondersaeten vande prins van Hollant waren, ende dat ons alleen met noten ende foly geneeren souden, ende niet anders.

Vraechden voorders, wat men nu meer van hun wilde hebben, dewijle haer vande drie twee, ende vande twee

een kint afgenoomen was, en alrede inde schoole gehouden worden, even als ofte het compangnie kinderen waren.

Waer op wy lieden geseght hebben, dat sijne E. sulx niet ghedaen hadde: te weten, de kinderen voor de Compangnie neemende als verbeurt sijnde; maer dat hy deselve genomen hadde om sonder haer costen inde schoole tot de christelijcke religie opgevoet te werden: doch de wijle de schoole op Poulouay doen ter tijt te cleen was, heeft sijne E. de kinderen (doen noch cleen sijnde) byde ouders gelaeten, vertrouwende, dat ghy lieden deselve (volgens uwe beloften) so wanneer op Lonthoir een school opgerecht was tschool sout laten gaen.

Sy lieden hebben geantwoort, dat met de kinderen, die doen ter tijt, van haer inde schoole geleght sijn, so gehandelt is, off het des Compangnie's eygen kinderen waren; ende die doen noch by haer bleven, nu voor haer eygen kinderen houden, en daer mede vermochten te doen als haer goet dochte, tsy die tschool te laeten gaen, ofte niet, ende dat sulx haer als een geluck toegebleven was.

Op twelck wy gevraecht hebben off sy dan hare kinderen gantsch niet wilde laeten onderwijsen.

Hebben geantwoort, dat sy geen kinderen bequaem tot de schoole hadde, also deselve noch jonck sijn ende dat de kinders die haer vaders gerecht sijn 1), ende tot de schoole beqaem waren, de moeders vande kinderen gantsch niet gesint sijn, om deselve inde schoole tot de christelijcke religie te laeten opvoeden, ofte sulx moste door gewelt gedaen, ende te wegen gebracht worden.

Daer op haer gevraecht hebben, dewijle ghy seght u machumetische moorsche religie, niet opentlyck, noch heymelyck plegen meught (gelijck waer is) hoe ende op wat maniere sijt ghy dan levende? ende hoe wil ghy uwe

1) D. i. wier vaders terecht gesteld zijn, V p. 168.

kinderen opvoeden, sonder religie ofte eenige kennisse van Godt te hebben? Wilt ghy deselve laeten leven, als onreyne ende onheylighe? Weet ghy niet dat Godt een mitshagen heeft aen bose ende ongoddelycke menschen, ende dat hy de sodanighe ten daghe des oordeels int afgront der hellen sal werpen, al waer de pijne van sodanighe menschen geen eynde hebben sal, maer gedurich vanden duyvel om haer grouwelycke sonden getormenteert sullen worden?

Gaven ons tot antwoort, dattet dan haer loth was, dat sy kinderen des duyvels waren: ende also wilden blijven.

Eindelyck vraechden, ofse dan geen kinderen inde schoole wilden senden· ende ofse by haer gevoelen bleven.

Antwoorden jae, sonder daer oyt van te willen afwijeken.

Aldus volbracht onse commissie, met de welcke wy aende Poulourunders door den kerckenraet gesonden waren.

Onderstont:

JOOST CORNELISS[n], Scriba.
gecommitteert.
JAN MICHIELS[n], ouderlingh.
gecommitteert.

Archief cl. Amsterdam.
Dossier Banda

VII.

DE GOUVERNEUR VAN GORCUM AAN BEWINDHEBBERS DER O. I. C.

De Predikant Dubbeltrijk is volgens wangedrag van zijn ambt gesuspendeerd; het is, zijns bedunkens, daarbij wel wat rigoureus toegegaan.

De schoolmeester Rosiers, is na examen en proefpreek tot proponent bevorderd. Hij is een man met goede gaven en wel van leven, van wien wegens zijn vriendelijken omgang wat goeds te wachten is.

Hij betreurt het vertrek van den krankbezoeker Wessels, die ongezind was te continueeren.

AMBOINA, 15 July 1625.

. . . .

De saecke in Amboyna, betreffende den kerckendienst, was aldaer in eenen slechten stant; Dominie Jacop Antheunissen Dubbeltrijck hadde sich gants qualijck gecomporteert in leven ende wandel, waer over de Hr Gouverneur van Speult aende kerckenraet in Banda heeft geschreven, alsmede de kerckelycke persoonen. Waer op is gevolcht, dat aldaer in Banda by den kercken raet is goet gevonden ende gearresteert den voornoemden Jacop Antheunissen van sijn ampt te suspenderen; t'welck mijn dunckt, onder verbeteringe, wat te regireus is toegegaen; een persoon, in sulcken bedieningh sijnde, sonder verhoort te werden, soo aff te stellen, doch summitteren mijn gevoelen hiervan aen UEd ende den kercken raedt aldaer. Hiermede gaet mede eenen dominie Johannis 1), die alhier in Amboyna inde kercke inde maleyse tale heeft voorgelesen, doch op sijn eygen versoeck, alsoo sijnnen tijt, eer

---

1) De Praet.

aldaer sal verschijnen, geexpireert sal sijn. Wy hebben alhier een dominy Rosiers, die alhier in Amboyna veel jaren heeft gelegen ende voor schoolmeester is gebruyckt geweest; wien ons is voorgestelt van dominie Johannis de Praet, om voor proponent gebruyckt te werden. Heeft hier over sijn examen voor twee predicanten ende kercken raet wtgestaen ende van sijn toecoment ampt een proeve gedaen, die de toehoorders seer wel geviel. Wy hadden den oppercoopman Philips Luycassen mede daer toe gecommitteert om het selve aen te hooren, die ons seyden het stichtelyck ende wel toeginck, alsoo hy inde maleyse tale wel ervaeren is, want hetselfde in de maleysche tael geschieden. Den voorn. dominie Rosiers is meede een man van een goet leven ende vriendelyck in sijnen omganck. Hoope wat goets door den selven inde kercke Godes onder de Amboynesen sal te weege gebracht werden. Den ouderlinck Wessels, alsoo sijnen tijt meede geexpireert was, heeft ernstich aengehouden om sijnne verlossinge. Wy hadden hem gaern beweecht noch te blijven, maer en heeft daer toe niet connen gebracht werden. Het is een goet, geschickt persoon in handel ende wandel: wensthen, wederom al sulck een te hebben. Wy hebben een van schepen gelicht om tot school meester gebruyckt te worden; wat daer van worden sal leert den tijt.

In dorso:

Copie missive vanden heer Gorcum in dato 15 July; per Suratte ontvangen.

Copie
Rijksarchief.

VIII.

DE PREDIKANT JOHAN DE PRAET AAN BEWINDHEBBERS DER O. I. COMPAGNIE.

Aankomst en installatie.

Kerkelijke toestand en middelen tot redres door hem aangewend, met medewerking van den Gouverneur.

Rogier Hendrikse, als proponent aangenomen. Opleiding van de jeugd.

Voor de Uliassers is een arbeider noodig.

Karige bezoldiging van de leeraars en het gevolg daarvan.

AMBOINA, 5 September 1625.

Edele, Achtbaere voorsienige Heeren.

De redressementen van alle ingeslopene abuyse sinde ons van UE. opt allerhoochste bevolen; wel wetende ock dat van het welvaeren der gemeynte Godes te hooren UE zeer aengenaem is, ende hebbe ick niet willen naerlaeten U te verwittigen van den gantschen standt deser plaetse van Amboyna, soo veel ten minsten als wy daervan hebben connen vernemen. Volgens de verkiesinge gedaen op Batavia sijn wy den veifde Martii vandaer vertrocken, ende drie weken daer naer alhier gearriveert, alwaer wy met alle vreuchde ende bliedtschap sin ontfangen geweest, soo van den Ed Heer Gouverneur, als mede van de broeders aldaer residerende. Enighe weken daer naer mijne commissie over gegeven hebbende, ben ick eendrachtelyck, soo van de kerckelycke als polyticque persoonen voor haeren leeraer ontfangen, ende hebbende met een alle kerckelycke boecken ende pampieren afgeheysht, deselfde verkregen.

Aengaende de vergadering der Nederlanders, die tot nu toe altydts int casteel gehouden is geweest, alsoo de selfde ten tijden van D. Danckart niet seer groot en is geweest, ende aengesien dat sint sijn vertrek alhier genen anderen

dienst en is gedaen geweest, als alleen het voorlesen van eenige gedruckte predicaties door D. Wessel Wouterssen, zoo eñ is de zelfde geensins vermeerdert, ende hebbe tot het vertreck vanden Ed Gouverneur Speult van de burghers tot toehoorders gehadt niet meer dan veif ofte zes ten alderhoochsten, hier in niet begrepen de soldaten ende anderen des Compe dienaeren, die int casteel woonachtig sin, de welcke meer door dwang als door yver verschienen. Soo veel als de Amboynesen belangt, deselfde die ontrent het casteel woonen sin alle gechristent, soo eertijdts door de Porthugysen, als daernaer door D. Casparum Wiltens ende D. Danckart, ende bestaen wel int getal van negen hondert ofte duysent, waervan het meestendeel, soo veel als wy connen bemercken, noch paeps gesint sin, te weten d'oudsten. D'andere sin wel op ons geloof gedoopt, doch hebben weynich verstaent daer van, alsoo sy wat lichtelyck daertoe sin aengenomen, ende toonen ock in der daet dat haren yver wat kleyn is, ende ten waere dat sy aengeport wieren, sy en souden niet veel de plaetse daer Godes woort gepredickt werdt frequenteren. Naert vertrek van de Ed Heer Speult, om enige beginsel van reformatie te maken, waertoe neffens alles dat in ons vermogen is ende dat wy van Godt hebben ontfangen, de goedtgunsticheyt ende besondere hulpe van onsen nieuwe Gouverneur, de heer Johan van Gorckom, soo rickelyck mede deelen als wy soude connen wenschen. Alsoo de meeste corruptie van onse natie bestaet int drincken ende schencken, int tappen ende speelen, met verscheyden andere grouwelycke sonde, waervan sy schienen haeren godtsdienst te maecken, ende die hier boven al soo in train sin, dattet een schryck is om te verhaelen. Soo en hebben wy niet alleen verscheyde soo publycke als particuliere vermaninge gebruyckt, ja selfs een biddach gehouden om het selfde, soo veel alst mogelyck is, wtteweeren ende het volck tottet gehoor van Godes woort te brengen, het welcke hoe langer hoe meer begint te beteren. Maer ock soo heeft sijne Ed verscheyde middelen geraempt ende daer van last gegeven aen den officier

van dese plaetse om alle drincken in de herbergen, dewijle den dienst gedaen werdt, met het spelen ende toppen te verbieden, ende alle anderen mysbruycken, die ons soo veel en veuyl in de matrimoniale saecken voorcomen, dat wy daer quaelyck een eynde aen weten te vinde, te beletten ende remedieren. Voorts vernomen hebbende datter wel waeren, de welcke haer absenteerde, omdat de predicatie int casteel gedaen werdt, ten anderen ock gelet dattet zeer moeyelyck was, in sonderheyt in de regen mousson, die soo extraordinaerlyck groot is geweest, dattet wel zes weken sonder ophoude heeft geregent, vant casteel wederom naer de maleytsche kercke te gaen, om de langheyt van tijdt, die dese twee verscheyde dienste waeren medebrengende, hebben wy goet gevonden van twee vergaderingen maer een te maeken, op de voegen dat, soo d'Amboysche als Nederlanders, alle te saeme ten negen uyre verschienen in de kercke, alwaer ick, den duytschen dienst geeyndicht hebbende met het gebet, daer naer volgende het maleytsch gesang voor de predicatie doen singen, int middel van welk gesang ick vanden stoel aftrede om plaetse te geven aen die geene die wy verchooren hebben om in die taele te proponeren. Het welcke ons tot nu toe seer wel geluckt is, de vergadering sinde seer groot ende bestaende in dese twee natien by malckanderen, gelijck op Batavia, doch noch wel soo veel ofte meer als sy daer soude connen wesen. Ten anderen vernomen ende bespeurt hebbende, dat alle dese abuysen door gebreck van goede ordre ingecropen binnen, sin wy ock soo verre gecomen, dat wy alle lidmaeten, die ons bekent waeren, hebben opgeteyckent ende de voornaemste daer uyt genomen om kiesinge van eene kerckeraedt te doen, het welcke door de segen des Heere op den 22 Augusti volbracht is. Sondach toecomende hoopen wy deselfde te bevestigen alsoo wy gene verhinderinge en hebben vernomen; wesende persoonen van goedt leven ende yver. Het avondtmael des Heeren, alsoo de heer Gouverneur van dese weke op sekere tocht wttreckt tegens de moren, sin wy genoodtsaeckt geweest noch 2 ofte drie weken wt te

stellen, om dat wy achten sijne presentie in dese eerste actie noodich te wesen om alle andere tot naevolginge te verwecken, ende naer gissing sullen de communicanten wel 18 ofte 20 sterck sin; wat aengaet d'Amboynesen, alsoo sint vertreck van D° Danckart hier mede gene anderen dienst en is gepleecht dan het voorlesen van eenige maleysche predicatien door D° Joh. van Heusden (want wat toucheert den dienst van D° Jacobus Dubbeltrijck, deselfde is seer cort geweest ende onvruchtbaer). Vernomen hebbende datter op sekere eylanden, genaempt d'Eleassers, seker sieckentrooster resideerde, genaempt D Rogier Heyndirxse, van goede comportementen en leven, alsoo hy seer ervaeren was in de taele, heb ick denselfde, hoewel met moeyten, om de swarichheydt van sulcke dienst, beweecht om sich als proponent te laeten gebruycken. Sijn proefstuck, het welcke hy onder ons, soo kerkelycke als polyticque persoonen gedaen heeft, heeft ons sulcken contentement gegeven, dat wy U E. connen versekeren, dat voortaen door de genade Godes den maleytschen dienst soo wel sal waer genomen werden als wy souden connen wenschen, want wy niet alleen sijnen omgang seer vriendelyck onder de swarten bespeurt hebben, maer ock sijn ervaerentheyt in de taele soo groot, dat hy sijne text wt Godes woort weet voor te dragen ende alle sijne redenen met specificatie der schrieftuerplaetse te bevestigen. Aengaende sijne auctorisatie, deselfde sal geschieden, soo haest als onse kerkenraedt sal geformeert werden, naar een behoorlyck examen, soo wel dat wy sullen van sijnen dienst voor een jaer ofte meer connen versekert sin, waer en tusschen ick verhoope selver door de segen Godes sulcx by der handt te nemen. Overmits ock dat wy connen bemercken het weynich voordeels dat wy sullen connen vercrijgen by de inwoenderen, die tot haer jaeren gecomen sin, om redenen die wy boven verhaelt hebben, soo hebben wy ock een ordre geraempt om de jonge jeucht soo wel t'onderwiesen, dat wy int toecomende seer grote vruchten sullen te verwachten hebben. Want aengemerckt, dat wy sondachs

naer de middach noch genen dienst en connen invoeren, soo hebben wy nochtans geresolveert ende geraedtsaemt gevonden de scholekinderen, die hier in groot getal sin, alsdan int opseggen van den cleyne catechismus te oeffenen, op dat sy ende de oude mede, die daer in sullen compareren, wat beter souden int geloof geleert werden. De scholen, die wy alhier byt casteel hebben, sin twee int getal, waervan deene, die voor desen door D. Wessels bedienet is geweest, is wel van t'negentich kinderen, van de welcke het meestendeel alsoo wel connen schrieven, lesen ende de psalmen singen, als anderen van gelijcken ouderdom int vaderlandt. D'andere, als ock diegene die op de dorpen sin, nemen hoe langer hoe meer aen, onder de welcke om de traechheyt der schoolmeesters die wy bemercken, soo haest als den droghe mousson sal aencomen ock wat beter order sullen stellen. Wy versoecken by U E. ootmoedelyck dat wy wat ryckelyck met A. B boecxkens mochte versien werden, alsmede met eenige ryemen pampiers, dat ons soo seer gebreekt, dat de kinderen het schrieven sullen moeten verlaeten. Voor soo veel scholen, die haer gelijcken niet en hebben in Indien, hebben wy maer negentich A. B boecxkens verkregen ende vief boecken pampiers noch met veel moyete ende woorden. In de eylanden, alwaer d'inwoonderen ook het meeste deel gechristent sin, daer D Rogier Heyndricx gelegen heeft, en connen wy voor desen tijdt niet doen, overmits wy gene stoffe en hebben om derwaerts te senden, hebbende daerom aen de Br. van Batavia geschreven om versien te mogen werden, indient mogelijk is. Wy bidden u E. te wille geloven, dat wy noch arbeydt, noch moeyeten en sullen spaeren om alles int werck te stellen, dat tot vervoordering vant rijcke Christi dienstich sal wesen. Het waere maer te wenschen dat de dienaeren die herwaerts gesonden werde, wat beter gegagiert werde, opdat se haeren dienst wat beter mochte waernemen, want wy moeten dat inder waerheyt verklaeren, dat alle dingen alhier soo dier sin, dattet ons onmogelyk soude sin yets tot den quaede dach te ver-

spaeren, ten waere dat wy wat anders by den handt naemen, het welcke ons tot nu toe soo wel geluckt is door de segen Godes, als wy soude mogen wenschen. Dit moeten wy bekennen, dat om alles te crygen, Batavia by Amboyna is, als Middelburg by Aernemuyden. De lucht weten wy wel te verdragen ende weten nog niet van eenige veranderinge ofte sieckte,. waerin de Heer ons believe te behoude, dewelcke wy, Eerwerdige, voorsienige Heeren ootmoedelyck bidden dat hy syne segen over u E. ende ons alle te saeme wilt verstrecken, op dat het rijcke Christi hoe langer hoe meer mach toenemen, het moorsdom alhier wtgeweert, ende het waere chr. geloof ingevoert, tot verbreydinge sines H. Naems ende onser siele salicheyt. Amen.

Op Amboyna den 5 September 1625.

Uwe Ed. onderdanige ende gewillige dienaer,
JOHAN DE PRAET.

Superscriptie.

Edele Achtbaere voorsienige Heeren,
mijn Heeren de Bewindh. van de Ost-
Indische Camer tot Amsterdam.

Origineel
Rijksarchief.

IX.

DE GOUVERNEUR GENERAAL EN RADEN VAN INDIE AAN BEWINDHEBBERS.

De Compagnie heeft de meeste schuld aan den zwakken staat van het Christendom in de Molukken, omdat zij geen geschikte voorgangers zendt. Bewindhebbers worden, in hun eigen belang, verzocht hierin te voorzien.

BATAVIA, 27 October 1625.

. . . .

De Labouwers op Batsjan sijn een luy volck, gelijck alle de rest van d'inwoonders. Als sy den buyck vol saguw-

tuack 1), ende een cleetgen om t'lijf hebben, daer mede genoegen sy haer ende leven liever op de fertiliteyt vande wilde bosschen, alsop den arbeyt van den lantbouw. Sy connen qualijck soo veel opbrengen, dat sy haeren Sengage onderhouden, ende soomen haer met eenige vordere last wilde beswaeren, souden soo licht by de mooren overloopen, als by de Christenen blijven, soo teer sijn sy noch (Godt betert) inde christelycke religie. Daer inne wy mogelijcx meer schults dragen als sy, vermits men haer geen iverige, geschicte ende godtvruchtige predicanten ende schoolmeesters successivelijcq heeft connen bestellen. Daerinne wy UEd. versoecken doch te willen versien, met besendinge van goede predicanten ende schoolmeesteren, op dat de blinde inhabitanten van UEd. geconquesteerde landen tot goede christenen, trouwe onderdanen ende bequaeme instrumenten van UEd. staet mogen gefatsoeneerdt worden.

. . . .

Hiermede enz.

UEd. dienstw. dienaeren,
P. DE CARPENTIER.
JACQUES SPECX.
P. VLACK.
ANTONIO VAN DIEMEN.

Superscriptie.

Mijnheeren dHeeren Bewinthebberen
ter Camere tott Amsterdam.

Origineel
Rijksarchief.

1) Van het Portugeesche *Tuaca*, palmwijn.

X.

. . . . . . 1) AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL PIETER DE CARPENTIER.

Doopen van slaven.
Getalsterkte der scholen.

BANDA NEIRA, 12 Mei 1626.

. . . .

Andermael hebben UEd. aengewesen hoe dat de slaven met Amsterdam ontfangen op Rossengeyn gestelt ende noch ongedoopt sijn, vermits de predicanten daer eenich verschil in weten, dat eerst eenige kennisse vant Geloove, 't Vader Onse dienen te hebben, als wanneer tselve effect sorteren sal.

Op Poulo-Ay in de schoolen sijn 90 Companjies kinderen ende 60 Mardyckers, ende op Lonthoir 43 ende 16 Comp^{s}. Item op Salamme 21 Mardyckers, mitsgaders op Pouloron 15 ditos, t'saemen 245 kinders . . . .

Int casteel Nassouw opt eylant Nera in Banda ady 12^{en} May anno 1626.

In margine.

Copye van missieve per 't schip Amsterdam aeñ d'Ed. Heer Pieter de Carpentier, Gouverneur Generael, geschreven dato 12 May año 1626.

Rijksarchief.

---

1) In dorso van eene andere copie in denzelfden omslag staat: *den Gouv^{r} Willem Janss. uyt Banda* 1 *Sept.* 1626. Vermoedelijk is de zonderling *Willem Janszoon Admiraal* (omtrent wien men raadplege Valentijn, Banda p. 88) te dier tijde gouverneur van Banda, ook schrijver van dezen brief.

XI.

DE KAMER TE MIDDELBURG AAN HARE GEDEPUTEERDEN TE AMSTERDAM (TER VERGAD. DER XVII?)

23 October 1626.

VERTOOGH AAN D'E.E. HEEREN BEWINTHEBBEREN DER OOST IND. COMP. TOT MIDDELBURGH AANGAENDE EENIGE KLAGTEN, ENDE GEDUYRIGE VERSOECKEN DER KERCKENRADEN IN OOST INDIEN, DAARINNE NODIGH IS VOORSIEN TE WERDEN.

1.

Wert geclaegt inden brief geschreven uyt Batavia den 25 Octob. 1625, ondertekent Justus Heurnius en andere, dat Jan Beeckman, gesonden tot sieckentrooster, opde reyse seer qualyck is getracteert geweest, ende te betraghten staet datse beter versien werden.

Diergelycke clagte wert oock geschreven van Jasper Stevens den 24 October, die t' voorgaende met de naervolgende woorden bevestight.

„Wat myn tractement belangt, en can niet clagen, alsoo „my hebben gedaan t' gene sy schuldigh waeren. t' Waere „te wenschen, dat Jan Beeckman, onsen sieckentrooster, na „sijnen staet soo waere bejegent geweest, maer hebbe met „grote droefheyt mijns herten het contrarie moeten sien. „De menigerley affronten hem aengedaen geduyrende de „reyse soude te langh sijn om te schrijven, wil derhalven „alleen een staeltge daer van verhalen."

„Voor eerst dan opt' Schip comende, en in see sijnde, heeft hy, Beeckman, aen my versoght dat ick soude willen gaen aen den Coopman versoecken, dat hem mogten de

boecken behandigt worden, die tot sijn oeffeninge mede gegeven waeren, t' welck ick gedaen hebbe. Den coopman van der Merckt antwoorde my, dat sy nogh geen boecken van doen hadden, maer dat hy eerst sijn berdeken van buyten soude leeren, verstaende daer by de gedruckte gebeden, die van d'Ed. Heeren Bewinthebberen mede gegeven werden; seyde dat hy se geven soude, als t'hem paste, 't welck hem niet gepast en heeft, voor dat onse reys by na volbragt was; waeren altijt wel 800 mijl de Caep gepasseert, eer hy de boecken overgaf. Verscheyde sodanige actien souden wy connen verhalen, die desen Beeckman bejegent sijn, maer soude te walchelyck sijn om te lesen, want hy en heeft in cost nogh in dranck, nogh in al sijn tractement, niet meer voordeel gehadt als de minste jonge, die op 't schip geweest is. Ja als men soo verre was, dat het volck vrij water hadde, soo en heeft hem soo veel niet mogen gebeuren, dat hy een canne waters in sijn hutte heeft mogen halen, maer most aen het vat met de bootsgesellen aen de gemene canne comen drincken."

Wy schrijven dit niet Eerw. Broeders (Godt weet het) om de voorñ van der Merckt by d'Ed. Heeren Majores verdagt te maecken maer alleen om U. E te bidden alle neerstigheyt te willen doen om te besorgen, dat de kranckbesoeckers by U. E uytgesonden in beter respect mogen gehouden werden op de schepen, insonderheyt, dat Ue besorge, dat, niettegenstaende sy met predikanten uytvaren, evenwel vande tafel vande cajuyt niet versteecken werden, alsoo ik aghte dat dat den meesten gront is van de veragtinge van Beeckman voorñ.

2.

In den voors. brief, onderteeckent Hurnius &c., wert nogh geclaegt vande wederkomste van eenen Lauwerens Hermans, haer uyt Hollant wederom toegesonden, gemerckt hy in voortijdt in Batavia en Amboina grote beroerte gemaeckt heeft, ende goet waere, dat de kercken, daer Camers sijn, om sulcx te eviteren, kondtbaer gemaeckt wierd.

3.

Eenen anderen brief gedateert 27 Octob. 1625, oock onderteeckent Justus Hurnius en andre, gesonden uyt Batavia, doet van woorde tot woorde dese clagte.

„Alsoo wy onse brieven aen UE geschreven toegesloten, en onsen waerden broeder Wouter Melchiors behandight hadden, heeft d'E Heer Generael op ons begeert, dat wy hem deselve in handen geven soude, om die aen de Heeren Bewinthebberen over te stuyren, waer in wy swarigheyt gevonden hebben, siende dat by verloop van tijden de Christelycke Kercke hier by grote schade soude connen lijden, ende dat het schijnt een begin van verder proceduyre tot verkortinge vande vrijheyt der gemeynte te connen wesen. Soo lange Godt de Heere ons de tegenwoordige H[r] Generaal Pieter de Carpentier, en d'Heer Generaal Coen, die hier verwaght wert, verleent, soude ons apparentelyck weynigh hier aen gelegen sijn, maer veranderinge van personen can veranderinge van saecken en proceduren brengen, en soude als dan dese limitatie der kerckelycke vrijheyt, tot irreparable schade onser nakomelingen, in een onverdraeghelycke slavische subjectie connen veranderen.

Derhalven wy sijn Ed. geweygert hebben dese brieven over te leveren, ons beroepende op de vrijheyt die alle Christelycke Kercken in ons vaderlant hierin genieten. Waer op hy ons geantwoort heeft, d'ordre vande Heeren Bewinthebberen jongst overgestiert, beval hem alle brieven haer over te seynden, ende dat hy dies volgens sijne last nacomende instantelyck begeerde, sonder eenige uytvlugten aen te nemen, dat hem de brieven behandight wierden. Het welck wy verstaende, om geen onrust te verwecken, alsoo ons nu seer swaere saecken voorvallen, hebben sijn Ed. de brieven behandight, derselver exemplaer hier neffens aen ons E. broeder Wouter Melchiors gevende, dewelcke hy aengenomen heeft Ue over te leveren. Wy agten het een sorgelycke saecke te sijn dese gewoonte intewilligen."

Versoecken der Oost Ind. kercken.

Versoecken derhalven aan d E. vaders en broeders ons in dese saeck te hulp te comen, onse swarigheyt den E. Synode ter eerster gelegentheyt voor te dragen.

Den brieff uyt Batavia van den 25 Oct. 1625 ondert. Hurnius &c. versoeckt maleytse A. B. boecken t'Amsterdam gedruckt, en hun nogh niet toegesonden, ende hoewel ten versoeke van Danckaart, diese, in Nederlant sijnde, hadde doen drucken, versogt wiert, datse met de schepen Gouda en Hollandia mogten gesonden werden, hem tot antwoorde wiert gegeven, dat die sulck een treffelycke Comp. versorgen niet behoefden vermaant te werden van A. B. boecken te leveren; en dat de scholen daer by groote intrest lijden.

Een brief uyt Banda op Lonthoir van 30 Aug[s] 1625, ondert. Antoni Dircx en anderen, heeft in eygen woorden als volght.

„Psalmboecken op noten sijn hier in Banda gantsch van noden, want wy deselve alhier niet connen becomen, ende noghtans seer dienstelyck voor de scholen, die nu al rede sijn, want deselve op Batavia comende daer al werden gehouden. Van gelijcke, dat penne, inckt, papier, een partij cijffer leyen, met houte lijsten daar om ende sijn toebehoren, mede gesonden wort, want sulcx uyt handen der kooplieden niet naer eysch te becomen is. Vermits op Pouloay niet wel met twee riemen papiers des jaers connen toecomen, cunt dencken wat in vier scholen van noden is."

De kercke op Amboina in t'schrijven vanden 6 Sept. 1625, ondert. Joh. du Praet.

„Wy versoecken by U.E. ootmoedighlyck dat wy wat rijckelycker met A. B. boeckkens moghten versien werden, als mede met eenige riemen papier, dat ons soo seer ontbreeckt, dat de kinderen het schrijven sullen moeten verlaten. Voor soo veel scholen, die haers gelijcke niet en heb-

ben in Indien, hebben wy maer 90 A. B. boecxkens gecregen en vijf boecken papier, met veel moeyte eñ woorden.

Hier wert nogh bygevoeght.

„Het waere te wenschen, dat de Dienaers die herwaerts gesonden wierden wat beter gegagieert werden, op datse haeren dienst wat beter mogten waernemen; want wy moeten dat inder waerheyt verclaren, dat alle dingen hier op Amboina soo duyr sijn, dat het ons onmogelyck is iet tot den quaden dagh te verspaeren, ten waere wy wat anders by der hant namen."

Jasper Stevensz., inden brief hier voren vermelt, doet dit versoeck.

„Wil U. E. oock gantsch dienstich gebeden hebben te willen versorgen' dat dogh de boecken welcke de sieckentroosters mede gegeven werden tot haere oeffeninge haer selven in handen mogten gegeven werden, ende niet in handen van de coopluyden, alsoo wy bevinden dat sy veeltijds daer in difficulteren, voornamelyck als sy de luyden willen quellen."

Onderstont.

Mijn Heeren, dese is my door onse Camer gelast aan Uw. E. te senden, om het bovenstaande te lesen ende daer inne te handelen, soo uw E. sullen bevinden te behoren. Actum den 23 October 1626 in Middelburgh.

UE. Dienaer

JACQUES VAN NEULIGHEM.

De superscriptie was

Erntfeste, wyse, voorsienige, seer discrete Heeren, de Bewinthebberen der Oost-Ind. Comp. wegens de Camer van Middelburgh, presentelyck sijnde tot Amsterdam.

Uit van Dam gesch. O. I. C.

Rijksarchief.

XII.

UIT DE GENERALE MISSIVE VAN G. GEN. EN RADEN VAN INDIE AAN BEWINDHEBBERS.

De Portugesen en Spanjaarden richten meer uit met geestelijke wapenen, dan wij met onze krijgsmacht. Het zoude de Compagnie van zware uitgaven ontlasten indien zij hun voorbeeld volgde; het zoude veele zielen onttrekken aan den invloed van het Paus- en Moorsdom. De Kerk en de Comppagnie vermogen, naar den mensch gesproken, veel door de uitzending van ijverige en geschikte predikanten. G. Gen. en Raden beijverigen zich al vast in de schoolen inlanders daartoe op te leiden, doch men is meer op Nederlandsche voorgangers gesteld.

Batavia, 13 December 1626.

. . . .

De Portugiesen drijven op Thymor soo aenden buyten- als binnencust een starcken handel met fregatten van Macouw, Manilha ende Malacca over Macayar. Sy nestelen mede sterck in d'eylanden van Solor, ende vermogen, soo t' schijnt, meer met geestelycke wapenen om de inwoonders te winnen, als wy met onse soldaten, gelijck veele plaetsen in Indien, door de Portugiesen ende Spangiarden geoccupeert, daervan getuygenis geven. T'ware te wenschen onse geestelycke mede inden oegst van dit heyloose volck, welck in desen Archipelago op verscheyden eylanden met millioenen noch in blindtheyt sijn, mede wat conden prospereren ende vruchtbaerlycker arbeyden, als tot noch toe (Godt betert) geschiet is. T'soude UEd. staedt vrij wat verlichting in lasten geven, ende veel menschen aenwinnen, welcke nu ten proye vant' Pausdom ende den Moor geexposeert blijven. Willen wy iets hebben, t' moet al met de wapenen tot groote last gehaelt werden, ende dat noch meestal met een

tegenheyt ende weersin van d' inwoonders, welcke niet langer trouw blijven als 't ontsach van macht haer in toom hout; want conscientie noch religions plichten haer niet en bint, soo lange haer niet beter ende met meerder iver d'onse wert ingescherpt. Wy mogen ondertusschen hoopen, ende oock vastelyck vertrouwen, dat Godt Almachtig desen volcke mede eens verlichten sal. Middelertijt valt het den onverduldigen mensche moeyelyck den schoonen tijt ende occasie soo vruchteloos te sien passeren. De Kercke ende UEd. vermogen in dese, voor soo veel den mensche tot sijner quytinge toegelaten is, seer veele, met veele vroome, geschicte, discrete, verstandige, ende bovenal yverige kerckelycke persoonen naar Indien te beschicken, welck op verscheyden plaetsen mochten wtgesonden, gehouden ende gebruyct werden. Wy doen hier vast met de schoolen ons best, om eenighe naturellen van verscheyden natien daerinne tot voorsz. dienst op te trecken, dan t' comt traech aen. Oock soo maecken veele van dese inlantsche natien (gelijck d'experientie sulcx op verscheyden plaetsen geleert heeft) nergens na soo veel werck van haer eygen volck int' stuck van onderwijsinge, als wel vande Nederlanders selve. Jae eenige houden voor cleynachtinge, gelijck in Amboyna gebleecken is, datmen haer met inlanders versiet, als of men haer geen nederlandsche leeraers waerdich achtede........

Hiermede enz.

Int' casteel Batavia 13 Decr a^o^ 1626.

UEd. dienstwillige Drs.
P. de Carpentier.
Jacques Speex.
P. Vlack.
Antonio van Diemen.

Origineel
Rijks Archief.

XIII.

COMMISSIE DOOR DE KERKERAAD TE BATAVIA GEGEVEN AAN PIETER BONNES 1).

Alsoo de gemeynte des Heeren tot Maleyen in Tarnaten ter deser tijt ontbloot is van een bedienaer des goddelycken woorts, die haer door de predicatie des salichmaeckenden Evangeliums inden geloove ende godtvruchticheyt behoort te voeden ende te verstercken, heeft het der kerckenraedt tot Batavia, dien de opsicht op andere gemeynten van OostIndien bevolen is, noodich gedacht denselven gebreecke, soo veel als doenlyck is, te hulpe te comen. Ten welcken eynde hy uytgevonden ende als een bequaem instrument vercosen heeft de persoon vanden E. Pieter Bonnes, laest met het schip den Briel voor proponent uyt het vaderlant gecomen, wiens bequaemheyt ende goede gaven haer soo door schriftelycke getuyghenisse, als mondelinge verclaeringe der genen die met hem verkeert hebben, bewesen is. Derhalven sy hem, Pieter Bonnes, by kennisse ende approbatie des E. Heer Generael Pieter de Carpentier, ordineren in de Moluccos, op Maleyen, sijn residentie voor eerst te nemen: aldaer volgens de instructie vande Eerw. Classe van Amsterdam hem mede gegeven, Godts woort te prediken, den H Doop te bedienen etc., sonder hem yets aen te nemen, dat den wettelyck bevestichden dienaeren eygen is, maer sal by provisie inde kerckelycke vergaderinge der gemeynte ende t'samencompsten der cranckbesoeckeren presideren tot dat een wettelyck predicant daer gecomen sy. In welcken gevalle sal de eere aen hem laten diese toecomt, . ende voorts alle jaeren getrouwelyck hetgeen int kerckelycke gepasseert is, aen de kercke tot Batavia over-

1) Cf. den brief van den gouverneur Lucas d.d. 6 Sept. 1630, die volgt.

schrijven. Bidden ende versoecken derhalven aen allen die desen mach voorcomen, ende voornemelijck aende E heer Gouverneur derselver plaetse ende kerckenraedt aldaer, dese onse weerde medebroeder voor soodanich, als geseyt is, te houden, te erkennen, gunstich ende behulpich te sijn nae behooren, op dat hy sijn dienst met vreughde mach volvoeren. Waer aen Godt den Heere eene aengename dienst, tot verheerlijckinge sijns Naems geschieden sal.

Gedaen by den kerckeraedt der stadt Batavia int coninckrijck van Jaccatra op Java Mayor den 23en february a° domini 1627. Des t'oorconde het segel des kercken raedts hier by opgedruckt, ende onderteekent (onderstondt) uyt aller name JUSTUS HEURNIUS pro tempore praeses ende SEBASTIANUS DANCKAERT scriba.

Copie
Rijks-Archief.

XIV.

COMMISSIE VAN DE CLASSIS AMSTERDAM VOOR Ds. ABRAHAM DE ROY 1).

AMSTERDAM, 9 Sept. 1627.

Alsoo by gelegentheydt van de oostindische scheepvaert door de bysondere schickingen eñ genaede Godts in verscheyden plaetsen van Oost-Indien een groote deure geopent is, om het Evangelium onses Heeren Jesu Christi te predicken, met merckelicke hope, dat daer door vele inwoonders tot de kennisse der eeuwigen, waren Gods eñ Sijnen Soon Jesu Christi eñ alsoo tot de E salicheydt sullen werden gebragt, gelick daervan alreede eenige goede be-

1) Conf. de generale missive van G. g. & R. aan Bewindhebbers, d.d. 1 December 1632, die later volgt.

ginselen werden gespeurt, ende diens volgende by den classen eñ kerckenraet deser stede van Amsterdam, met goedt vinden van de Heeren Bewinthebberen van de O I C, voor hoochnoodig is ingesien eenige godsalige ende gequalificeerde persoonen, in qualiteyt als wettelick beroepen predicanten met de vlooten derwaerts te senden, die het predick ampt in alle sijne deelen souden bedienen, forme van kercken ende kercken regeeringe aenstellen, conform Godes woort ende der loffelicker gewoonte vande gereformeerde kercken hier te lande. Soo ist, dat wy onderschreven den welgeleerden ende Godtsaligen Abrahamum de Roy, sijnde ons by genoechsaeme getuigenisse van sijn geslachte, godtsalicheyt ende geleertheydt, oock door verscheyden propositien van gaven ende bequaemheyt, daermede hem Godt begaeft heeft, om t'woort der waerheyt voor te dragen, met toestemminge van de E. E. heeren Bewinthebberen hebben versocht ende beroepen om in de Oost-Indische quartieren het predickampt te bedienen. Ende naer voorgaende examinatie inde voornaemste hooftstucken der Chr. leere, inde welcke hy suyver ende wel gefondeert is bevonden, hebben geoordeelt bequaem om den dienst des goddelycken woorts als predickant met stichtinge te moogen betreden, ende hebben den voorn. Abrahamum, naer aenroepinge vanden naeme Gods, met opleggingе der handen in het predickampt bevesticht, om van nu voortaen, soo onderwegen op 't water ende aen landt, als in Oost Indien, daer hem de Heere sal gelegentheyt geven, als predicant Gods heyligen ende alleen salichmakende woort, begrepen inde schriften der Propheten ende Apostelen te moghen predicken ende te vercondigen, den menschen uyt Godes naem de bekeeringe tot Godt ende de versoeninge met hem door het geloove in Jesum Christum, de Sacramenten, Doop ende Avontmael, te bedienen, die de Heere als segelen sijnder genade heeft ingestelt, de gemeinte Christi met openbaere gebeden voor te gaen, ouderlingen ende diaconen te ordineeren, nae het voorschrift des Apostels Pauli 1 Tim. 3 ende Tit. 1, om neffens den selven ende met raet eñ hulpe

van dien de gemeynte Godts in goede discipline eñ ordre te houden eñ te regeeren. Alles naer Gods woort ende in conformiteyt van de Nederlantsche kerckenordeningen, confessie, catechismus ende canones syn. Dordrac., by hem tot dien eynde met sijn eygen hant onderteyckent ende 't gene hy voor het aengesicht Godts eñ sijnder heylige gemeinte in sijne bevestinge belooft heeft. Versoucken over sulcx aen alle eñ ygelicke die dese souden mogen lesen desen onsen weerden ende seer lieven broeder ende mededienaer D° Abrahamum de Roy voor een wettelick beroepen dienaer Jesu Christi te kennen, hem in waerden te houden om sijns ampts eñ wercx wille, hem oock in allen nae vermogen ende behooren behulpich te wesen, ten eynde hy sijn ampt onverhindert ende met blijschap mach bedienen, tot grootmakinge van Godes naem eñ salicheyt veler menschen.

Aldus gedaen tot Amsterdam desen 9 Sept. 1627 ende in den naeme ende last des classis onderteyckent.

Van wege de O. I. C.
Jacob Reepmaker.
Louwys de Lebeke.

Otto Badius, classis p. t. praeses.
Eleasar Swalmius, scriba classis.
David de Weert, ouderling.

Voor conform met de principale eigenhandig onderteekend door Justus Heurnius, *den* 27 *Nov.* 1632.

In dorso No. 7.
Commissie voor D° Abraham de Roy.

Rijks Archief.

XV.

P. VLACK, GOUVERNEUR VAN BANDA AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL J. P. COEN.

Verschil met den Kerkeraad over het toelaten van een Politieken Commissaris in zijne vergadering.

BANDA, 25 April 1628.

. . . .

In de Kerekelycke saeken is sedert vertreck vanden heer Gouverneur Willem Jansen weynich voorgevallen, dat waerdich is sijne Ed. t'adviseren. Alleenelyck, hebben niet connen verswijgen hoe wy op 23 Juny 1627 geresolveert hadden den Kerckenraet alhier, die weynige dagen daerna op Lonthor, (alwaer het H. Avondmael stont uyt gedeelt te worden) vergaderen soude, een expressen gecommitteerde uyt name ende van wegen den E. heer Gouverneur van Banda te senden, ten fine wy vant gene aldaer mochte voorvallen niet ignorant blijven soude. Waerover wy op den 28 Juny daer aen volgende in den gemelten kerckenraet gesonden hebben den oppercoopman Jaecques Zennepaert, dien wy pro forma, ende om gevoechlycker geadmitteert te worden, mede belast hebben den kerckenraet dese nevensgaende articulen, gequoteert mette letter O, uyt onse namen voor te dragen, mitsgaders haer advys daerop te voorderen. Dewelcke op de voors. voorgedragen articulen eerst mondelinck aen dito Zennepaert, ende daerna schriftelyck aen ons selffs haer advys wel gegeven, maar op t' invoeren van den gemelten Commissaris in haren kerckenraet niet heeft connen verstaen. Sustinerende de kercke daerby grootelycx in hare rechten ende vrijicheden geprejudiceert te sijn; breeder blijckende by de nevensgaende copye vanden kerckenraets missive, gequoteerd met de letter P. Maer alsoo de kerckelycke besoignes met de sessie geeyndicht waren, ende yder sijns weechs vertrock, heeft de

saecke voor dien tijt niet connen vervolcht worden ende is tot de naeste sessie op sijn beloop gelaten. Naderhant, nae dato van onse verlossinge hebben wy wederom tot vervolch van de voors. saecke in haren kerckenraet op Poulo-Ay, met advys van onsen Raet, als onsen expressen commissaris, gelijck als vooren, gedeputeert den E. H. president Jan Jansen Vischer, versoeckende denselven te willen admitteren ende in sulcken qualiteyt t'erkennen ende respecteren. Maer den gemelten kerckenraet halstarisch by haer voorige antwoort persisterende, heeft insgelijcx den gemelten president Vischer in geenderley manieren willen admitteren, voorgenomen hebbende liever hare kerckelycke besoignes te staecken, als sulcken faute (soo sy seyden) te committeeren, mede blijckende by de copie van hare missive gequoteert met de letter Q. Waermede de saecke voor dien tijt mede is blijven berusten.

Daerna, als den gemelten kerckenraet wederom op Lonthor op den 28 Febr. hare sessie houden soude, hebben wy (siende haer soo eensinnich in haer voornemen vol (harden?) ende onbeweechlyck te sijn) om minder quaet voor te comen ende om voor dese questie te schuwen, goet gevonden hebben het deputeren van den commissaris in d'aenstaende kerckelycke vergaderinge te staken ende te dilaieren den tijt ende wijlen wy (die syne Ed. met het naeste schip meenen, volgens sijne Edts. ordre toe te comen) met sijn Ed. mondelinck over de saecken geconfereert, ende sijn advys daerop gehoort sullen hebben.

. . . .

Onderstont Uw Edts. dienstwillige dienaer ende was onderteyckent. P. VLACK.

In dorso.

Copie vande missive door den gouverneur Vlack wt Banda aen d'Ed. Heer geschreven in dato 25 April a° 1628.

Rijks Archief.

XVI.

ORDONNANTIE ENDE REGULE, WAERNAER HUN DE REGENTEN ENDE CURATEURS DER RESPECTIVE SCHOOLEN INDE QUARTIEREN VAN AMBOINA GEDURENDE HAREN TIJT SULLEN HEBBEN TE REGULEREN 1).

Alsoo wy tot bevoorderinge van de scholasticque saecken int generael noodigh ende dienstich geacht hebben te verkiesen ende te committeren een getal van vier ervaren ende godtvruchtige persoonen, om als opsienders de sorge ende directie van alle de schoolen omtrent 't casteel ende aencleven van Amboina te versorgen, soo ist, dat wy van de sufficantie, gesonde leere ende godtvruchticheyt van de Eerweerde Wouter Melchiorsen, bedienaer der gemeente Jesu Christi
Jan de Meijer
Pieter Christien } onder-cooplieden ende
Manuel Castanio, diacon ende hooft van Hative, vergenoucht ende verseeckert wesende, by advys van onse ende die vanden kerckenraet, deselve als Opsienders, Curateurs ende Regenten vande meergemelte schoolen gestelt ende gecommitteert hebben, gelijck wy hare Eerw., daertoe committeren midts desen, willende ende begerende, een yder, die het eenichsins soude mogen conserneren, deselve in eere, dignicheyt ende weerdicheyt t'accepteren ende voor sulcx te erkennen, hunne ordonnantien ende beveelen, t'ampt haerder bedieninge raeckende, promptelyck t'achtervolgen. Ende hebben hun particulier te reguleren conform de naervolgende articulen.

---

1) Conf. Valentijn III, 1, p. 46.

1.

Eerstelyck sullen de gemelte curateurs met den anderen eendrachtich wesen goede eenicheyt ende correspondentie houden, d'een op des anders leere, leven ende comportement goede acht geven, ende met gemeen advys de directie ende promotie vande schoolen te bevoorderen.

2.

Sullen deselve voornamentlyck op het stichtelyck leven vande respective nederlantsche schoolmeesteren mede letten, deselve (naer de waerdigheyt van hun ampt) by alle naturele schoolmeesteren doen in respect houden, maer insonderheyt dat deselve sijn gesont van leere, met de gereformeerde christelycke religie overeencomende, opdat de jonge jeucht, door verkeerde opinien, van diergelycke coruptien niet geinfecteert ende ingenomen worden, t'welck consequentelyck een dwalinge causeren conde. Ende ingevallen ul. eenige van dese aert onder de schoolen bevindt, moecht die al vooren door inductien van hunne dwalinge trachten aff te bringen, ende soo door ul. christelycke vermaningen daer van niet en desisteren, maer hertneckigh bleven, salt noodigh sijn deselve aentegeven, op dat daer naer gelegentheyt van saecken requisite redressen dien aengaende mochten gepresteert werden.

3.

Insgelycx maer insonderheyt sal ul. goede ordre ende regard opt doen ende handel van de naturelle ambonesche schoolm[rs] houden, ten aensien de meeste partye jonge wulpen, (ende ten regarde deselve nodigh vereyst worden) onervaren quanten sijn, lichtvaerdigh, dewelcke in de respective plaetsen t'ampt haerder bedieninghe misbruycken, veel tijts met politicque bemoeyen, ende in plaetse van stichtinge onlusten causeren. Op dese soorte van schoolm[rs] sal besonder acht dienen genomen ende door ul. presentie tott haer verobligeerden ende schuldigen plicht aen gemaent, off anders als vooren daer naerder reglement ingestelt zal dienen.

4.

Op 't fourneren van de ambonese schoolkinderen sal mede sorge dienen gedragen, daervan den nomber van yder schoole int particulier opnemen ende besorgen compleet ter schoolen comen, als mede dat deselve behoorlyck onderwesen ende met avancement geleert worden, op dat d'ouders van de kinderen, merckende deselve weynich geleert, niet onlustich ende afkeerich worden de kinderen ter schoole te sturen, nochte de Comp. de laste vande schoolmrs gagies niet te vergeeffs supporteert.

5.

In geenderley manieren verstaen nochte en willen wy, dat eenighe schoolkinderen int werck gestelt tot reparatie ofte particuliere diensten, jae niet tott de schoolen selff geemployeert worden, gelijck t'selve voor desen, tott groot miscontentement vande ouders int maecken vande schoolmeesters, als andere, hare thuynen ende wercken gedaen is. Derhalven sullen ul. daer op mede voorsichtelyck dienen te letten ende niet gedoogen, dat de kinderen voor ymandt (wie die ook soude mogen wesen) daer toe sullen gebruyckt worden. Doch ingevalle eenighe noodighe reparatien aende schoolen ofte andersints vereyscht worden, sullen de schoolmeesters ul. t'selve aengeven, op dat, naer ul. ons daer van kennisse gedaen hebt, ordre geven door andere in behoorlyck effect gebrocht wordt.

6.

Van gelijcken en verstaen wy niet, dat eenige naturelle schoolmeesters, van wat plaetse die oock soude mogen wesen, hun vuyt hare schoolen aent Casteel sullen transporteren, gelijck als nu geschiet, ende den tijt van 10, 20 ende meer dagen (sonder naer de schoole te sien) absenteren, oft in ymandts particuliere dienst gebruyckt worden, buyten van ul. daertoe alvooren expres consent geobtineert te hebben. Sullen tot dien eynde gehouden wesen vuyt hare plaetsen aen ul. een suplicatoiren brieff te addresseren ende hare

saecken te kennen geven, daer op ul. naer gelegentheyt haer versouck ofte toestaen, ofte verwerpen, ende daer by oock specialyck mentioneren voor hoe veel dagen hun gelicentieert is.

7.

Generalyck alle de schoolen ende meesteren sullen onder ul. directie ende opsicht staen, ende sullen de meesters, soo t'een ofte t'ander te versoucken hadden, te eerster instantie haer aen ul. gehouden sijn t'addresseren ende haer versouck te communiceeren, opdat ul. haer naer gelegentheyt van tijt ende saecke daer in mochte te rechte helpen, sonder dat ymandt anders hem daermede te bemoeyen ofte te becommeren hadden. Ende sijn namentlijck dese:

Hativa.
Soya.
Kilangh.
Nacco.
Hatela.
Oneconale.
Baguale. } opt eylandt Amboyna.
Ottemoury.
Soully.
Wayo.
Hattouw.
Lilleboy.
Alangh.

Oma.
Abora } opt eylandt Oma.

Litteway.
Amette. } opt eylandt Nosselauw.

Hannemoyt.
Oulatt. } opt eylandt Uleasser.

Dese sijn altesamen jegenwoordigh met schoolmeesters

besorcht, ende sullen ul. altsamen by toelatende gelegentheyt visiteren, t'reglement der schoolen, soo die onder de articulen sijn, mitsgaders dese onse ordre invoeren, by de respective meesters doen observeren ende sulx meer, als tot onderwijs van de jonge jeucht, voortplantinge der alleen salichmakende religie nodich en vereyscht worden sal.

8.

Behoudentlyck nochtans, dat de voordere kerckendienaren naer de leere ende leven vande schoolmeesteren sullen vermogen t'inquireeren, de kinderen voor hun doen compareren, hare lesse, als catechismus, opleesen, hare gebeden doen, ende sulcx meer, als tot bevoirderinghe van de religie vereyscht wort. Ende oft geviele eenighe dwalinghe oft misbruyck by hun int onderwijsen achterhaelt werde, sullen de meesters daer over niet reprehenderen voor ende alleer t'selve ten overstaen van de curateurs geschiede, op dat de meesters, welcke anders noch onervaren ende vreesachtich sijn, niet gediscourageert worden. Voorder en sullen hun de kerckelycke persoonen met de directie der schoolen niet te bemoeyen hebben, maer t'selve int geheel den curateurs laten bevoolen wesen.

9.

Tot benefitie van de schoolkinderen wert haer voor desen gegunt 't provenu van seecker swert fluweel dootcleet, de bare ende de civiele amende int verbeuren van traghe kerckgangers. Dit altsamen is hun vereert, doch en is tot noch toe daer van geen reeckeningh gedaen, mitsgaders eenighe amenden vuyt d'eylanden mede gebrocht, die onder d'een oft d'andere alhier berusten. Ul sal daervan reeckeningh ende relicqua voorderen end tselve mett gelegentheyt tot cledingh vande schoolkinderen appliceren. Dese benefitie continueert noch, daer van sal ul. notitie doen houden ende met d'expiratie van ul. administratie, als vooren ten oirbaire van de kinderen verstrecken.

10.

Om de schoolen in des te beeter wasdom ende florisante stant te bringen, ende om de kinderen te meer te animeeren, sullen de curateurs wel somwijlen mogen instellen seeckere prijsen voor desulcke, die int schrijven ofte andere consten den anderen sullen geexideert wesen, stellende deselve van 4. 5. a 6 onderscheyde graden, opdat yder naer sijne moeite mede begifticht ende door mistroosticheyt niet gediscoureert worden. Om welck buyten particuliere schade te doen sal ul. tselve ons aengeven, opdat ul. naer gelegentheyt daer in assisteren mochten.

11.

Voornamentlyck willen ul. opt serieuste recommanderen ende vermanen de schoolkinderen door de schoolmeesters bisondere aenspraecke tot de chr. religie te doen winnen, ende deselve soodanich in te planten, dat noch om leven, noch om doot, daer van niet te bringen worden. Tott dien eynde hun gedurich den loon der godtsalighe, nevens de straffe der bygeloovighe opt schoonste ende rigoreuste voor oogen stellende, ende trachten by middel van dien dese jonge teere spruyten van de duyvelse superstitien der amboneesche wett afkeerich te maecken ende eenen gruel te hebben. Daer by ul., behalve den dienst die Godt daer by gewrocht wordt, d'onwetende tott onsen Heylandt ende eenigen Salichmaker gewonnen ende bekeert worden, besondere eere by den mensch becomen sult. T'is, als ul. met den anderen behoort bekent te wesen, geschapen ende gesien men weynich vruchts van bekeeringhe onder t'out, verkeert ambonees geslachte te verhoopen hebben, maer de jonge kinderen den toeverlaet sijn: derhalve ul. andermael de bovoirderinghe by dese occasie van onderwijs, recommanderen te behertigen.

12.

Ul. bedieninghe wort verstaen een geheel jaer vervolgende sal continueren. Ul sal derhalven desen corten tijt

mett vrucht ende avancement soucken ten goeden eynde te bringen. Soo ul. onse assistentie int executeren van uwen ampt ergens in mocht noodich wesen, laet ons t'selve weten, op dat ul. door toelaten des tijts de goede handt bieden mochten. Ter tijt ul. administratie verstreecken sijnde, sullen ul. van den last ontslagen, ofte wel naer gelegentheyt gecontinueert worden.

13.

Eyntelyck ende ten besluyte belasten ende bevelen ul. de vaderlycke sorge, opsichte ende directie van de meergemelde schoolen, ten eynde by promotie van dien, alle dwalingen ende misbruycken geweert, de kinderen stichtelyck onderwesen ende alles in een bloeyenden staet in corten tijt mach herstelt worden. Daartoe ul. den Almogenden met wijsheyt ende vrijmoedigheyt wil assisteren. Amen.

Int casteel Amboina desen eersten Augusty 1628.

Was onderteekent,
PHILIP LUCAS.

Rijksarchief.

XVII.

DE PRESIDENT 1) JAN VISSCHER AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL J. P. COEN.

Sterfgevallen. Plaatsing van leeraren en krankbezoekers. De scholen; voorttegaan met de uitdeeling van rijst.

NERA-BANDA, 1 September 1628.

. . . .

Sedert het vertreck vant jongste schip is overleden Anthony Dirxs, gewesene predicant op Lonthoor ende den cranckbesoeker op Wayer ende den schoolmeester op Poulo-Ay. De schoole, alsmede den dienst der kercke, wort hier noch wel waergenomen. Op Salamma heeft eene Johannes voor cranckbesoecker gelegen, die nu den dienst int voorlesen op Lonthoor waerneemt, derhalve Salamma nu ontbloot is. Titius Roelandus, de soon van Jacobus Roelandus, predicant tot Amsterdam, heeft op Poulo-Ron gelegen. Overmits de meeste Mardickers vandaer vertrocken sijn, ende de andere mede int veranderen van mouson naer Oly opt groote lant sullen gaen, isser geen voorleser op Poulo-Ron van noode. Derhalven Titius Roelandus op Wayer geleyt is.

Aengaende de pouloronse kinderen, daer van de vaders ten tijde van d'heer Sjonck sal^{r} gerecht sijn, behoorden men niet langer als tot 10 a 12 jaeren te laten school gaen, alsoo dan bequaem sijn om te visschen, inde tuynen de vruchten te innen, ambachten te leeren. Dit is voor desen meenichmael voorgestelt ten tijde van d'E. Gouverneur Willem Janssen, waer en tegen de kerckenraet altijts geweest sijn, voornamentlyck de schoolmeesters.

Men behoort, mijn bedunckens, altijts te continueren, vol-

1) Na het vertrek van Vlack, zijne functiën waarnemende.

gens oude gewoonte, om rijs aen de Mardickers haer kinderen te geven, op dat de schoolen in bloeyende fleur mogen blijven. Dese oncoste van rijs can genoechsaem wederomme gevonden worden int vercoopen van de rijs, datmen die wat duerder vercoopt. Soo doende sullen de lasten vande schoolen overt gemeene corpus gaen, sonder haer weeten, ende de schoolen altijt in welstant blijven, die anders seer souden declineren . . . .

. . . .

Actum int casteel Nassouw op Nera in Banda. Ady primo September a° 1628 onderstont UEd dienstwillige dienaer ende vrient (was geteeckent) Jan Janssen Visscher.

In dorso:

Missive door den President Jan Visscher per den Briel wt Banda aen d'Ed heer Generael geschreven in dato primo Sept. a° 1628.

Rijksarchief.

XVIII.

DE GOUVERNEUR VAN AMBOINA AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL J. P. COEN.

Conferentie met den kerkeraad over de wering van misbruiken en van usurpatie van wederzijdsch gezag.

De aanstelling van commissarissen-politiek vindt bij den kerkeraad heftigen tegenstand. De Gouverneur Generaal gelieve hem te onderrichten hoe hierin verder te handelen.

Oprichting van een college van curatoren over de scholen.

Amboina, 10 September 1628.

. . . .

Naer onse admissie int Gouvernement alhier hebben successive bevoordert verscheyde disordren, die door slappicheyt vande officiers ende verloop van tijt ingecroopen waren,

deselve naer behooren ende hoeveel daer in vermogen hebben, requisite redressen te presteren. Onder anderen mede in volle vergaderinge met de kerckendienaren ende die vant consistorie conferentie gehouden ten aensien voor desen ondervonden ende noch dagelycx in swanck ginck veel schandelycke ende ongepermitteerde misbruycken, behalven dat onder de dienaren des woorts eenen inwendigen ongeoorlooffden bitteren haet (belangende t' poinct vant opperste gesach) rengneerde, d'een hem boven d'ander verheffende, t' kerckelycke gesach usurpeerende ende genouchsaem als directeur van dien gelatende. Om welck te prevenieeren ende yder in sijnen graet te erkennen, als vooren gemelt, met de selve geconsulteert ende gedelibereert, eenige geringe poincten volgens de kerckelycke ordonnantien gedecideert ende doen invoeren. Gelijck mede aen d'een sijde d'auctoriteyt een weynich ingebonden, als d'ander sijde (dewelcke hem gegraveert vont) de goede handt, tot voorstandt sijner gerechticheyt geboden. Eyndelyck hun voorgehouden, hoe dat wy door lanckheyt van tijt, naer gespeurt ende seeckerlyck onderrecht waren, dat die van den kerckenrade hun vermeten hadden aff te handelen ende appoincteeren soodaenige saecken, die hun in eenighe gedeelte, maer den politicquen rechter int geheel competeerde, met meer andere misslagen by hunlieden, in perjuditie van de justitie, gecommitteert. Derhalven voorgenomen hadden, tot mainctenue ende meerder aensienlyckheyt der justitie, in hunne vergaderinge te committeeren twee gequalificeerde persoonen vuyt den raet, sijnde mede ledematen der gemeente Christi, om in alle hunne byeencomsten te compareren en ter audientie te sitten, sonder nochtans dat deselve int collegie definitive stemmen ofte voysen soude gegunt worden. Mitsgaeders, dat ons promptelyck alle maenden behandight ende overgelevert werde soodanige schriftelycke decreten, solutien ende annotatien als den staet der kercken van Amboina betreffende, by gemeen advys vande broeders gearresteert ende beslooten waer, opdat door rapport van d'een ende onderrechtinghe van d'ander, soo grondich wegen de kercke-

lycke saecken mochten geinformeert worden, dat dienaengaende zijne Ed. behoorlycke ontdeckinge mochten doen, sonder dat de respective classen ende onse m^{rs} langer met t' gevoelen van eenen die de saecke opt schoonste (sonder nochtans dat sijn principalen daer in yets gevoordert is) remonstreert, langer geabuseert te worden ende dienvolgende hare saecken van herrewaerts over derigeeren, met voorder aenwysinghe van de abuysen, die directelyck tot nadeel vant lant tenderen etc.

Dese propositie scheen hun geheel opt onverdachste aen te tasten, ende conden daer soo prompt (naer allegeerden) geen resolutie op nemen, ten aensien t'selve niet hun particulier, maer de gemeene kercke van India concerneerde. Deshalven versochten uytstel van tijt, om hun op dese wichtige saecke naerder te beraden, t'welck hun geaccordeert hebbe. In voegen eenige dagen daeraen volgende door hare gecommitteerde in vergaderinge van Rade gerelateert ende gerapporteert werden, hoe die van de consistorie in consideratie genomen hadden tgene wy haer hadden believen voor te dragen ende hun advys daer van te nemen; daer op rijpelyck gelett ende met Godes H. Woort geconfronteert, gesamentlyck daer vuyt geconvinceert hadden t'selve in geene republicque der gereformeerde religie geobserveert werde, der halve mede schrupuleus waren daer in eenige veranderinge te gedogen, alsoo tselve int geheel met Godes H. Woort was strijdende. Gelijck oock niet verstaen conden, ons de copia van de kerckelycke decreten competeerde, maer wel, ingevalle ons eenige saecken de kercke betreffende noodigh waren, wilden t'allen tijt by mondelingh relaes daer van onderrechtinge geven, mitsgaders dat hun constitueerde, ingevalle naer dato conden achterhaelt ofte geaccuseert worden eenighe politique saecken verrechticht ofte gedecideert hadden, hun arbitrale correctie wilden onderwerpen. Versouckende men t'selve niet en wilden ten quaetsten duyden, ten aensien niet hun, maer d'ordonnantien der kercke aenginck, welcker openbare censuren sy subject waren, ende oock ontsagen. Enfin int geheel gerefuseert, niet jegenstaende wy met gefondeerde

motiven op haer onbehoorlycke proceduren, buyten opspraecke hadden vermogen, by middel van authoriteyt, onse versouck ende voorstel doen requisit effect sorteren. Hebben t'selve andermael met de inconvenienten en consideratie van Rade gestelt, gelijck mede verstaen wort, om geen ontijdighe alteratie te moveren, de saecken aldus op sijn beloop (onder vigilante opsicht haerder proceduren) te houden gaende, t'aller tijt dienaengaende advys van syn E. bequamen, hoedanich t'gebruyck van dien in Batavia geobserveert worden, oft wel soo langhe tot hun binnen de palen vande redelyckheyt submitteren. Intrim gelieve sijn E. dese saecke ernstich in consideratie te nemen ende ons met den eersten t'reglement costi benevens sijne Ed. ordre te doen geworden; ende in gevalle de saecke by sijne Ed. in dier voegen gederrigeert (als sy sustineren) verstaen worde, salt echter noodigh sijn, dat de gemelde gecommitteerde aldaer geadmitteert worden, opdat, als vooren geseyt, niet alleene vant politicque maer gesamentlyck t'geestelyck kennisse hebben mogen, ende niet langer met fryvole redenen geabuseert blijven, ofte, onder decxel van haren godtdienst, een genouchsame pausche inquisitie invoeren, vermidts hare onredelyckheyt geen miscontentement onder d'inwoonders van verscheyde omliggende plaetsen gecauseert, ende ons schadelycke alteratie onverwacht toecomen. Voorwaer t'is te beclagen hoe weynich deligentie tott voortplantinge vant christelyck geloove tot noch toe, maer wel dat hun hebben soucken in te voeren en by d'inwoonderen doen erkennen, in voegen niemandt subject waren. tDoet my van herten leet, dat over de selve in deser voegen genootsaeckt worde te clagen, ten aensien in tegendeel wenschte van haren christelycken yver gefondeert. mochten roemen. Naer de comste van Wouter Melchiorssen scheynt eenige redressen op verscheyden disorderen gevolcht sijn. D'Almogende wil hare herten met rechte lieffde verbinden. Amen. Sijne Ed. gelieve ons mede te verwittigen hoe verstaen sal daer in gehandelt ende geprocedeert wordt, opdat ons alhier dien volgende te reguleren wisten.

Tott promotie van de schoolasticque saecken in dese quartieren hebben goet gevonden te eligeren een getal van vier ervaren persoonen, die als curateurs ende regenten de directie ende sorghen over alle de schoolen bevoole is, ende sullen hun ten deele reguleren conform de instructie en copia hier nevensgaende, tot dien eynde geconcipieert 1). D° Wouter Melchiorsz, die een van curateurs is, schijnt de bevoirderinghe van dien ernstich te behertigen, soo dat ongetwijffelt in corten tijt merckelycke veranderinge ende accressement daer in te verhoopen staet. Godtt Almachtich wil Sijnen milden segen daer toe verleenen. . . . . .

. . . .

Actum Amboina int casteel Ady 10^{en} September 1628.

UE. onderdanige dienaer,
PH. LUCAS.

In dorso.

Missive door den Gouverneur Philips Lucas p° den Briel en t' fregat Suratte aen d'Ed Heer Generael gesonden.

Origineel
Rijksarchief.

---

1) Zie n° XVI.

XIX.

JUSTUS HEURNIUS AAN DE BEWINDHEBBERS DER O. I. C. TER KAMER AMSTERDAM.

Rapport omtrent den kerkelijken toestand te *Paliaccate*, *Solor*, *Amboina*, *Banda* (de Key en Aroe-eilanden vragen om leeraars), *de Molukken*, *Tayouan* (Candidius), *Batavia* (de belegering heeft eerst consternatie verwekt, doch daarna trad daarvoor kloekmoedigheid in de plaats).

Hij heeft een chineesch woordenboek ontworpen en eenige godsdienstige stukken vertaald, daarin door een chinees geholpen. De kennis van die taal zal den handel en het christendom ten goede komen.

BATAVIA, 2 Nov. 1628.

Genade ende vrede in Christo Jesu. Amen.

Edele, Erentfeste, Achtbare, wijse, voorsienige Heeren.

Nae toewenschinge des godlicken segens over all personen, handelinge ende regieringe sal dese dienen UEd den tegenwoordigen standt der kercklicke saken in Indien, staende onder U Ed gebiedt, nae tgeen ons bekent is, te openen.

Van de gemeinte ende bedieninge des godlicken woordts tot *Paliacatta* werdt veel goeds geseit. Den portugyse dienst is seer vruchtbaer, die by Nicolao Molinaeo, predicant, mede bedient werdt. De slaven, die wy daer van daen crijgen, sijn wel in de christelycke gebeden opt malabaers onderwesen ende sijn aldaer gechristent.

Op *Solor* leidt een cranckbesoecker, Jan Brouwer genaemt, een man van goedt leven ende bequame gaven, die sich neerstich toont in sijne bedieninge ende inde onderwijsinge der jeught.

Op *Amboina* sijn twee predicanten ende een proponent,

Het heeft daer, tot onse bedroevinge, wat slapkens met de religioens saecken toegegaen, dan verstaen dat het begint te beteren. Sullen hart by hen aendringen, dat de Uliassers wel bedient werden ende het moorsdom daer uyt geweert werde. Waertoe, soo voor tijden de goede occasie in Amboina waergenomen waere geweest, de achtbare Compagnie soude van veele moeiten ende oncosten bevrijdt sijn.

In *Banda* is de gemeinte Godts in een gewenste staet. De jeught werdt daer vlitiglick in lesen, schrijven ende goede seeden opgetrocken, soo datse eenige jongens uyt het school tot Poulo-Ay gebruicken, om andere scholen in Banda waertenemen. De E. Antonius Dircxz, predicant, is daer in dit jaer overleden, ende Casparus Stevensz, de andere predicant, gaet siecklick. De inwoonders van *Key*, een eylandt daer sagu, rijs, boontgens ende bestiael van daen comt, tot onderhoudt van Banda, hebben door een haerder inwoonders versocht aenden E. heer Gouverneur Vlack, dat sy mochten eenige christene leraers crijgen, die haer in de christelicke religie onderweesen, want sy soecken christen te werden, nu heydens sijnde, ende niet willende luysteren nae de moren van Macassar, die daer trafikeren. In Banda hebben die van de kerckenraedt geresolveert by provisie een cranckbesoecker, Jan van Heusden, derwaerts te senden, versoeckende dat hun van Batavia iemandt toegesonden werde, die tot soo een gewichtich werck bequaem ende getrou sy. Waer toe wy noch geen instrumenten siende, die hier gemist connen werden, hoopen dat de tijdt eenige persoonen sal te voorschijn brengen, den welcken een sodanig heerlick werck soude mogen betroudt werden.

Uyt de *Moluccos* doet Petrus Schotten, predicant, sijn claghte, dat daer eene gemeine debaucherie gepleeght werdt, de H^r praesident Seis overleden sijnde; het welcke wy den Ed. H^r Generael remonstreren sullen, niet twijfelende sijn Ed. sal daer genoegsaemlick in voorsien ter eerster gelegentheidt.

In *Tayouan* leidt de predicant Georg. Candidius, in een

dorp onder de wilden, dewelcke sich benaerstigt de tale vant landt te leeren ende de inwoonders deses eylandt (die goedt van nature sijn) de kennisse des waeren Godts ende des Saligmakers mede te deilen; hij heeft goede moet hier veele sielen te winnen. De Alderhoogste wil sijnen arbeidt segenen.

In de gemeinte die wy bedienen tot *Batavia* hebben wy in dit jaer tot versterckinge Abrahamum de Roy predicant gecregen, ende daer tegens is Johannes Cavaljerius, predicant, alhier gestorven. Hier is goeden aenwas van ledematen ende goede vorderinge in stichtinge dit jaer geweest, tot dat de Tomgon Bauraxa ons is comen belegeren. Als doen is voor een tijdt, gelijck in gemeene perturbatie gemeenlick geschiet, de tsamencomste in de predicatien soo overvloedigh van volck niet geweest als in de vrede, menigerley occupaties de menschen daervan aftreckende. Oock overmits de vrouwen (opdat de schrick, die meest de menschen altereert inden eersten aenloop der vijanden, haer niet te seer ontstellen soude) aen boordt gegaen waeren, alwaer by beurten eenige predicanten onder haer gingen prediken. Alsnu sy aen landt weder gekeert sijnde, soo prediken wy int fort, int huys vanden Ed. H. Generael, ende inde stadt int Raedthuis, een goedt gehoor aldaer comparerende. Desen oorlogh rekenen wy een rechtveerdige straffe voor de sonden des volcx, dat naer de geboden Godts, die hun dagelicx voorgedragen werden, niet wilden luysteren ende haere boose begeerlickheden nae wandelden, van hare hovaerdye, hoererie, valsheidt geen afstandt doende, hoe harde ende ernstelick sy daertoe aengemaent werden. Siende dat het swaert des vyants ons dreigen, soo baden wy den Heere, dat hy ons niet wilde overgeven in de handen onser vyanden, maer dat hy ons liever selfs tuchtigde. Het welcke hy oock gedaen heeft, een sieckte ende sterfte onder ons sendende, die uyt een geinfecteerde lucht schijnt voort te comen. In plaets van ons te verschricken, soo geeft ons dit een goeden moet, rekenende dat de Heere ons alsoo wil tuchtigen gelijck een vader, ende ons niet wil overleveren inde

handen der ongeloovigen. Hier af geeft hy ons merckelick bewijs, want hy de Javanen met cleinmoedigheidt ende onbedachsaemheidt geslagen heeft, soo datse ons niet aen en tasten, ende laten alle fortificatien den onsen met gemack opmaken, haerselven becommerende over onnodige werken buiten optewerpen, die sonder eenig verlies van volck, soo drae vande onse gesleght sijn, alsse van haer opgemaeckt waeren, sy de vlugt nemende.

Godt heeft oock de Sinesen (dat wyvachtig volck) sodanige cloeckmoedigheidt ingestort, dat sy, die voormaels niet wisten waer haer te bergen alsse hoorden, datter een troupken Javanen aenquam, nu selfs gaen soecken, ende in gelijck getal sijnde op haer aenvallen, twelck doende sy verslagen ende eenige levendig ingebraght hebben. Diergelijke moet is oock inde swarten, het welcke een yder als een miraculeus werck Gods aensiet ende sijne hulpe aenmerckt, die sijne sterckte int gene swak is betonen wil, opdat Hem de eere der verlossinge gegeven werde. Soo de menschen door dese besoeckinge bewogen werden haer voor Godt den Heere te verootmoedigen ende hem te dienen, wy hebben eenen goeden moedt ende vast vertrouwen, dat Godt de Heer onse vijanden met schande sal doen vertrecken ende sijne christene gemeinte, mitsgaders de maght der Compagnie, onder de ongeloovigen ontsachbaer sal maken in dese landen.

Wy hebben door behulp van een Sinees, die latijn verstaet, een dictionarie gemaeckt, int welcke de duitsche ende latijnsche woorden voor aen staen ende daer nevens de Sinesche characteren, met de uytdruckinge haerder eygenschappen. Soo hebben wy mede het Gelove, de X Geboden ende 't Gebed des Heeren, met een cort begryp der christelycker religie in Sinees laeten stellen. Hier hebben wy sorg voor gedragen, want selden dusdanige Sinesen voorkomen, ende het is een werck dat den naecomelingen, soo den Sinesen handel, als wy verhopen, open gaet, grootelicx te passe comen sal.

Hiermede, Edele Eerentfeste Achtbare, wijse voorsienige

heeren, ons Uwer Ed. goedtgunstigheidt bevelende, bidden GODT den HEER UEd. met een lanck saelig leven ende voorspoedige regeeringe te begenaedigen. Vaertwel.

Gegeven in UE. casteel op Java Major den 2 Novemb. aº Dom 1628.

UEd. onderdanige dienaer in Christo
JUSTUS HEURNIUS.

Superscriptie.
Edele, Eerentfeste, Achtbare, Wijse, Voorsienige Heeren, de Heeren Bewindthebberen vande Oost Indische Compagnie, resorteerende onder de Camer tot Amsterdam.

Origineel
Rijksarchief.

XX.

DE GOUVERNEUR VAN AMBOINA, PHILIP LUCASSEN, AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL J. P. COEN.

Gunstige berichten omtrent het schoolwezen; de scholen hebben reeds inlandsche ondermeesters opgeleverd. Aanvrage om schoolbehoeften.

Hij bevordert den bloei der scholen, niet het minste ter weering van het Moorsdom.

Des Zondags gaan de schoolmeesters in de godsdienstoefeningen voor.

Voortgang van het christendom in de Uliassers.

De predikanten mochten wel wat ijveriger zijn; oneenigheid tusschen de beide predikanten, onder „broederlijk semblant".

AMBOINA, 10 September 1629.

. . . .

Belangende de gestalte vande schoolen int generael hebben by occasie van onse jongste gedaene tocht inde

eylanden Uliasser, Oma ende Nosselau der selver promotie ernstlyck bevoirdert; op de respective plaetsen, kercken ende schoolen door d'inhabitanten voltrocken, de kinderen matich getal doen contribueeren ende derselver schoolen behoorlyck, naer de constitutie, met opsienders ende meesters beset, in vougen aldaer over 350 jonge kinderen aengeqweeckt ende onderweesen worden. By de jongste advysen verstaen van die quartieren op eenige plaetsen meerder nomber (als hun te laste gelegt) compareerden ende vlijtich begonden aen te neemen. Opt groote eylandt Amboina wort mede, onder vigilante opsicht, t'onderwijs van de jongelingen, die by continuatie oock redelyck gestileert, en uyt hun al eenige tot ondermeesters voor getrocken ende gevordert sijn. Onlangs is door de Curateurs een generale visite gedaen ende vinden t'samen over 700 naturele kinderen (waer onder over hondert redelycke schrijvers) in de schoolen, met apparentie om noch eenige daertoe te trecken, welcke alle buyten lasten der Compagnie (except de guages van de meesters) ter schoolen compareeren. Voor deesen waren deselve een pont rijs s'daechs toegeleyt, doch dit is nu affgeschaft ende genieten niets. De Curateurs hadden voorleden jaer aende directeurs der scholen costy om eenige boecken pampier ende andere nootwendicheyt geschreven, doch daer en is niet sonders op gevolcht ende te naeuwernoot haer brieven beantwoort; vuyt welcke oorsaecke aen ons versocht t'selve wilden overschrijven, ten eynde, door sijne Ed. ordere, aenstaende besindinge, soo t'selve te becomen waer, mochten versien worden: namelyck met:

150 a 200 duysche historien van Tobias ende andere,

200 d° groote, als cleyne Catechismus,

200 a 300 psalmboecken, daer onder eenige met noten,

300 a 400 duitse Morgenweckers, Arnoldi Cornelii Seevaert, Vasten Grontslag ende andere,

4 a 5 Bybels,

4 a 5 riemen schrijff pampier, eenige pennen ende stoffe tot inct,

100 a 150 dictionarisen, duyts ende maleys.

Eenige Testamenten.

Wy hebben hun al met eenich pampier ende andersins geassisteert, doch t'mach onder sulcken nomber weynich strecken. Derhalven versoecken door Sijne Ed. faveur ende goede gunste daer op geleth ende t'gene tot promotie van soo goeden saeck vereyscht, becomen mochten. Eenige dorpen hadden aengeboden t'pampier te betalen, t'welck om wichtige consideratien niet aengenomen hebben, op dat andere, die soo yverich niet en vinden, daerdoor niet affkerich gemaeckt, oock haerlieden selfs, by lanckheyt van tijt den cost 1) de lust meede niet en dede verlisen. Wy hoopen ende twijffelen niet, off daer sal te sijner tijt wel yet goets vuyt groyen, dat ons Godt gonne.

T principale motyff, dat ons beweecht heeft de scholen inde eylanden te stabileeren ende met opsienders te becleeden is, alsoo gemelte plaetsen, niet verre van de Mooren op Ihoe ende Mau liggen, door derselver behendicheyt ende practijcque onse Christenen soodanich aentrecken, dat meer tot haere vervloecte (doch aengename) secte, als tot heylsame leere (par foute van goede kennis ende onderrichtinge) inclineeren ende getoogen worden, van ons affkerich, aen haer verplicht, consequentelyck niet anders als onder deese ongestadige natie een rupture wercken conde.

T welck nu soo publicq niet durven int werck stellen, gelijck hun, namentlyck de Mooren, hebben doen insinueeren van soodanige proceduren te desisteeren, op dat niet genootsaeckt en worden daer anders in te voorsien ende ten regureuste jegens haer t'redres by de handt te nemen. Gemelte schoolmeesters, soo in de eylanden als de respective dorpen hier omtrent gelegen, worden daer toe gehouden, dat des sondaechs vergaderinge geschiet, alwaer de geschreven malleyse predicatien stichtelyck voorgeleesen worden. In Martio passado wert den proponent Ysac Rutenius met sijn familie naer de eylanden, om op Nosselau

1) De kosten.

te resideeren, gecommitteert ende aldaer den godtsdienst te bevoirderen, doch is selfs by de consistorie over sijnen christelyoken yver gedefficulteert. Vuyt wijsende d'advysen ende raporten van daer becomen gaet het noch redelyck; d'Almogende geve veele sielen onsen eenigen Heylant, Christo Jesu te winnen, van hun duyvelsche superstitie gediverteert ende in trouwe voorder den Nederlantschen staet ingelijft ende verplicht mogen worden. In dese ende naest gelegen plaetsen continueeren de ecclesiasticque dinaren met weinich eyver ende devoir; in vougen, dat wel d'exersitie vande ordonarie predicanten (predicatien?) ende sacramenten geobserveert, de verlichte door deselve gestichtet ende onderwesen worden, maer hadden by verscheyde inductien onderleyt de gemelte dienaren daer toe te brengen om door particuliere aenspraecke ende visitatie de naturele inwoonders in eenige fundamenten van religie te onderwijsen, directe middelen om het wit, daer naer geschooten wort, namentlyck der blinde menschen salicheyt, te belangen; doch vinden tot onsen leetweesen daer weynich in gedaen. T sijn bastaerde fonteynen, daer men t'water in dragen moet, maer voornamentlyck parsonen van soodanige bedieninge. Vuyt deese prosseduren vernemen D^nos^ Johan de Praet ende Wouter Melchiorsen hun niet wel verdragen, ende datter eenen haet regneerde; echter toonen den anderen bevinst schoon ende broederlyck semblant: derhalven int toecomende wel nodich weesen sal vanden anderen gesepareert worden. Sy hebben ons alhier aengeclaecht de Kercke costy spaersaem int overschrijven weynich correspondentie hout ende van derselve constitutie hun niets meede deylen; wat daer by te verstaen geven, remitteeren aen sijne Edt groote ervarentheyt.

. . . .

Int casteel Amboyna ady 10 September 1629.

(get.) PHILIPS LUCAS.

Copie.
Rijksarchief.

XXI.

JUSTUS HEURNIUS AAN BEWINDHEBBERS DER O. I. COMPAGNIE.

Dank voor toegezonden geschenken, die hij, ofschoon door schipbreuk verloren gegaan, beschouwt als ontvangen, terwijl dat verlies anderer jaloersheid afsnijdt. Gunstige toestand van de gemeente te Batavia. De herbouw van de in den oorlog afgebrande kerk is noodig, doch de bevolking is zoo uitgeput, dat de Compagnie helpen moet. Arbeid onder de Malabaarsche lijfeigenen.

Hij zendt eene proeve van zijn letterkundigen arbeid, ter evangelisatie van de Chinezen, aan de leidsche bibliotheek. Berichten omtrent *Amboina*, *Banda*, *de Molukken* en *Tayouan*.

Hij wenscht de oprichting van eene school te Batavia, ter opleiding van predikanten en ziekentroosters, en vraagt daarvoor ondersteuning.

Batavia, 20 November 1629.

Genade ende vrede in Jesu Christo.

Edele, *Eerentfeste*, *Achtsame*, *wijse voorsienige Heeren*.

Nae toewenschinge vanden rijcken segen des Heeren over U Ed personen, handel ende regieringe, dienen dese UEd te bedancken vande uytnemende goedtgunstigheidt aen my, inde sendinge van aengename gaven ende vereeringe, bewesen. Hoe wel met de droevige schipbreucke van het schip Batavia beide brief ende schenckagie verloren is, achte nochtans met UEd. faveur ende goede gunste alles ontfangen te hebben, ende my anders niet dan een opweckinge van nijdigheidt ende afgunstigheidt, die veel onheils baert, onttrocken te wesen. Ick wil my benaerstigen UE onverdiende toegenegentheidt met alle eerbiedigheidt ende getrouwigheidt te erkennen, nevens onse

medearbeiders een vlijtige ooge, soo op de gemeente GODS tot Batavia, als op andere plaetsen in Indien houdende, welcker standt ick U Ed int corten wil voordragen, op dat UEd deselve wetende, uwe raedt ende behulp tot welvaert derselven te beter imployeren moge.

By ons tot *Batavia* is de gemeinte des HEEREN in tamelicken standt, dewelcke bedient werdt door Sebast. Danckaerts, Abrah. de Roy ende door my. T getal der ledematen, dat door de sterfte dagelicx vermindert, werdt door toesendinge van eerlicke persoonen ende huysgesinnen, die UEd ons jaerlicx toestiert, vervult: waer over U Ed grotelicx te bedancken hebben, ende wenschen, dat de keurlickheidt hier in doorgaens voortaen gebruickt werde. Want het en is niet om geloven wat groote stichtinge weinige eerlicke familien, die dese laetste jaeren herwaerts quamen, gegeven hebben. Het exempel ende den voorgang van thuysgesin des Ed. Heer Generael Jan Pietersz Coen saliger, ende insonderheidt van sijne weduwe, die wy niet genoeg prijsen nochte eeren connen, om hare seedige, godtvrughtige, stichtelycke wandel. Ende vans gelijken, het eerlicke leven van thuysgesin des H[r] Jeremias de Meester, als mede van andere met haer gecomen, heeft gelijck een craghtige medicine gevrocht inde herten van velen, welcker wildigheidt schijnt getemt ende haere ongebondentheidt getoomt te wesen. Om dat goedt werck te continueren ende te volvoeren, heeft U Ed ons tijdelick den Ed Heer Jacques Specx, met sijne loflicke familie overgesonden, waer in wy de goedtgunstigheidt onses GODS ende UEd voorsightige sorchvuldigheidt over de plaetsen uwes gebiedts met dancksegginge erkennen, want den eenen segen den anderen succedeert; van ons vertreckende, die wy geerne ter stichtinge hielden, soo comen ons andere toe, die wy niet verwenschen connen.

Het lichaem der gemeente heeft hier vrede. In sijne leden en heeft die droevige strijdt ende twist, die ons vaderlandt dreight te ruineren, geen plaetse. Wy bidden U Ed, soo u niet alleen de welvaert, maer selfs de besittinge van

dese uwe domeinen ter herten gaet, met ons te weeren uyt dese plaetsen alle oproerige ende twist gierige menschen; want in dese vergelegene landen boose, vermetele geesten, onder pretext van religieuse yver, U Ed eene onverwinnelycke schade souden connen aendoen. De HEERE sy danck, daer en is, noch en comt niemandt (soo veel ons bekent is) die professie vande gereformeerde religie doende, hem aende predikinge des woordts, soo se hier gepleeght werdt, is stotende; nochtans en laeten wy niet nae de sonden ende dwalingen bestraffende, tot den rechten ende volcomen wegh der saligheidt de menschen inteleyden.

Een dinck is deser gemeinte seer quellick ende schadelick, te weten dat de kerck inden oorlogh des verleden jaers afgebrant sijnde, de predicatie in de voorsael vant stadthuys gehouden moet worden, een plaets die smal, lanckachtich ende bedomt is; in dewelcke al het volck geen plaets can hebben, ende veele soo benaut werden, datse 't gehoor daerom verlaten ofte selden soecken. Men soude wel een collecte onder de burgerie doen, maer is soo uytgeteert door den langen oorlog ende stilstandt van coophandel, datter geen vermogen toe gevonden werdt. Het soude met min dan vijf duysent Realen gedaen connen werden soo de E. Compagnie hier benevens een weinig de handt bode.

Dit geschiedende soude dubbeldt behulp geven; want by gebreck van vergader plaetse en can alsnu des Sondags voor de Maleysche, die in een goedt getal inde weecke ter predicatie comen, geen dienst gedaen werden; maer dan souden sy int stadthuys haere vergaderinge hebben connen. Dan souden de maleysche manspersonen, die in de weecke om de cost int bosch uyt sien, ende veele vrouwen, die vanden dagelickschen arbeidt in de weeck niet afgetrocken connen werden, te saemen de leere der saligheidt connen ontfangen. Wy vertrouwen UEd. sal, soo veel de tegenwoordige staet der Compagnie toelaet, dit werck vervorderen.

Wy hebben deernisse met de Malabaersche lyfeygenen der E. Compagnie, om dat wy haer anders geen bedieninge des godlicken woordts (connen doen?) dan de voorlesinge

haerder gebeden ende van eenige vragen; nochtans oorsaeck om ons te verblijden, overmits tgeen wy lang gewenst hebben, alsnu van haer gecrijgen. Sy hebben van langer handt de hooftstucken der christelicker leere, t Gebedt des HEEREN, t Geloof ende de Thien Geboden geleert. Om te volmaken tgeen daer aen gebreeckt, soo werden vooreerst acht paeren, die geerne tsaemen trouwen souden, veerthien dagen door den Ed. heer Generael vry van arbeidt gegeven; dan leeren sy dagelicx des morgens vier ende des avondts vier uyren naeden anderen, soo datse perfectelick dese stucken weten op te seggen. Daernae, alsse tot den H. Doop comen, werden haer door den tolck eenige vragen voorgehouden ende vans gelijcken, als sy trouwen sullen. Veele sijnder al reede gechristent ende getrout, de reste sal met GODS hulpe van 14 dagen tot 14 dagen haer volgen. Soo brengen wy haer op het stichtelickste wy connen tot het christendom, het welcke sy in doodt sieckten leggende dicwils toonen door godtvruchtige teeckenen craghtig in haer te wesen.

Onder de Sinesen, een volck dat geheel ende alleen sijne gelucksaligheidt in ryckdom ende vrolik leven stelt, en connen wy noch geen vrucht doen; dan maecken behulpselen gereet om iets te beproeven, ende voornamelick in de geen, die naemaels haer tot derselve bedieninge sullen overgeven, de arbeidt te verlichten ende tot haestig gewin der sielen den wegh te bereiden. Wy hebben eene cleine vocabulaer van eenige Sinesche woorden vergadert door behulp eens Sineschen schoolmeesters, die latijn verstaende te Macau is opgevoedt. Ick noeme het clein, want soude het volmaeckt sijn, men soude meer dan dertich duysent characteren daerby moeten doen. Doch met dese, die wy hier gestelt hebben, can men sich ter nauwernoot behelpen, indien hier by gevoeght werden, degeen die in de overgesette tractaetgens, achter den vocabulaer gebonden, begrepen sijn. Dese stuere ick aen mijn broeder, om deselve tot mijne gedachtenis te houden; hoope met GODS hulpe, indien ick verstae desen onsen arbeidt U Ed. ende den geleerden te Leyden aengenaem te wesen, deselve correcter ende

meer daer toe gevoeght aende Bibliotheek te Leyden te stueren, op dat het van degeen die indische rarieteiten lief hebben, als een vrught van U Ed. lieflicke regiering in dese plaetsen gesien werde; dewelcke op dese wijse den heydenen de deur tot het H. Evangelium opendoet; want dese overgesette christelicke leringen onder haer gestroit sijnde, veelen die verstandig ende leergierigh sijn, ontwijfelick een treck tot verder kennisse der waerer godtsdienst wecken sal; wij hebben hier een goede hoope van. Dit is hetgeen onse tegenwoordige ecclesiasticque staet tot Batavia belangt.

Aengaende de buytenplaetsen; — tot *Paliacatten* doet Nicolaes Molineus goede stichtinge, vlitiglick over sijne cudde waeckende.

In *Amboina* is Joh. de Praedt ende Wouter Melchiorsz, die misschien selfs aen U Ed geschreven hebben.

Banda is deerlicken ontbloodt door versterven, want Anthoni Dircxen ende Casparus Stevens, Predicanten, met Dirck Jansz Nagel, proponent ende eenige sieckentroosters aldaer leggende sijn overleden. Daer henen staen nu gereed om te vertrecken Nick. Clarenbeek ende David Gorisz, predicanten; Jonas Aertsz, proponent, sal daer connen by gevoeght werden ende met hem drie sieckentroosters, om daer aen landt haer residentie te nemen.

Uyt de *Moluccos* doedt Petrus Schotten grotelix sijn beclag over de wilde woestheidt onses volcx. Item werden twee sieckentroosters tot behulp gesonden, alsoo Jan Gerritsz Block van daer gelicht en een ander sieckentrooster overleden is. Daer leidt op Macjan een proponent, Petrus Bonnus genaemt, een godtvrughtig ende vlitich jongman; desen is de kerckenraedt gesint, met toestemminge des Ed heer Generaels, te beroepen ter bedieninge vande inwoonders tot Tayouan, want Tayouan nae de moordt aen ons volck nu corts gepleeght by de Matauwers, en can niet veiliglick bewandelt werden. Derhalve de predicant Georg. Candidius, die daer een wijl tijts onder de inwoonders tot Zinckan gelegen heeft, geresolveert is, tensij in corten een

vaste vrede met de ingesetenen gemaeckt werde, de plaetse te verlaten ende nae sijn vaderlandt weder te keeren. Robertus Junius, predicant, blijft daer, dewelcke by de Heer gouverneur Putmans onse natie in de logie bedient. Daerom het nodig sal wesen, tot vorderinge van de bekeeringe deser inwoonders tot het christen gelove met een wacker, godtvrugtig jongman deselve te voorsien.

Om goede instrumenten tot versorginge van dusdanige plaetsen, jae van alle plaetsen in Indyen, waere oorbaerlick, dat een collegieken gesticht werde, waer in nederlantsche jongens, onder t' opsicht eens predicants, eerst latijn leeren, daernae in de philosophie ende theologie studeren souden, soo dat ten laesten predicanten daeruyt souden connen voortcomen; tot sieckentroosters souden dan oock jaerlicx eenige jongelieden bequaem gemaeckt connen werden. De jeught aldus opgeqweeckt, soude alle genegentheidt van naer tvaderlandt te keeren afgeleidt hebbende, haer leven lang de gemeinten ende inlandtschen alhier by blijven ende dienen. Soo lang dusdanige ecclesiastique persoonen hier niet en sijn, can het maer broos ende ongestadich werck sijn, datter gedaen werdt. Bidden derhalven U Ed., gelijck voor desen begonnen hebt deselve saecke den Ed. Heer generael Pieter de Carpentier te recommanderen, wederom dese UEd. goede genegentheidt tot vorderinge deses wercx te openbaren in uwe schrijvens aenden Ed. heer Generael Jaques Specx, met dewelcke wy van dese saecke gesproken ende hem daer toe wel genegen gevonden hebbe, als tot een saecke die grotelicx tot voordeel der E. Compagnie is streckende. Alleen versoeckt Sijne Ed. een beginsel hier af int werck te stellen tot dat men apparentie siet van vrede met den Mataran int toecomende te sullen hebben. Wy hoopen, de republicque weder florerende, met Godes hulpe voor dit collegie, tot onderhoudt der genen die ten dienst der ongeloovigen opgevoedet sullen werden, een goedt incomen uyt de borgerie ende andere, die hier sterven, te vergaderen. Wy soecken, tgeen ons Godt den Heere toont tot verbreidinge des rijcx

Christi ende versekeringe van UEd staet alhier te dienen, terwijl wy tijdt hebben, nae vermogen te vorderen, op dat onse tijdt ende arbeidt niet ydel van alle vruchten soude bevonden werden, als den tijdt onser ruste gecomen sal wesen.

Hiermede, Edele, Eerenfeste, Achtbare, wijse voorsienige Heeren, my UEd goedt gunstigheidt bevelende, bidde den Almagtigen Godt dat sijnen rijcken segen over U Ed personen, handel, domeinen ende regieringe, tot verbreidinge sijns H. Conincrijcx onder de verdwaelde menschen uytstrecke ende vermenigvuldige. Vaertwel.

Gegeven uyt U Ed Casteel Batavia den 20 November a° Dom 1629.

U Ed onderdanige dienaer in Jesu Christo,
Justus Heurnius.

Superscriptie.

Eedele, Eerentfeste, Wijse, Achtbaere ende seer voorsienige Heeren, mijn Heeren de Bewinthebberen der O I. Compagnie van de Camer tot Amsterdam. Amsterdam, per amy.

Origineel
Rijks-Archief.

XXII.

DE KERKERAAD TE BATAVIA AAN BEWINDHEBBERS DER O. I. C.

Algemeene aanbeveling van de voortplanting van het Christendom.

De tegenwoordige plaats voor de Evangelieprediking is zoo gebrekkig, dat zij dringend verzoeken om eene nieuwe kerk te bouwen.

Bewindhebbers worden ernstig gebeden toe te zien op het moreel gehalte van de vrouwen, die zij naar Indie zenden.

Voor Formosa worden 2 ongehuwde, gestudeerde predikanten gevraagd. In het algemeen geen predikanten en krankbezoekers te zenden buiten de Kerk om.

Dank voor gezonden schoolbehoeften.

Alle schepen te voorzien van eene kleine blijvende bibliotheek.

Aan de vrouwen van de krankbezoekers een klein rantsoen toe te leggen als haar mannen op reis zijn.

Eene kweekschool op te richten te Batavia tot vorming van predikers, daar predikanten en krankbezoekers naar huis willen zoodra hun verband vervuld is. Ook laat het gedrag van vele krankbezoekers uit Nederland te wenschen over; het zal ook voor de Compagnie volgens hunne becijfering veel profijtelijker zijn.

BATAVIA, 28 November 1629.

Erntfeste, wijse, voorsienige, seer discrete heeren, mijn heeren de E. Bewinthebberen der Oostindische Compagnie tot Amsterdam.

Genade ende vrede in Christo.

Den standt onser christelycke kercken ende gemeenten in dese Indien (de welcke door de genadige beschickinge Godes ende U E. behulptelycke handreyckinge dusverre gebracht is) is soodanich, dat wy niet alleene nodich (vol-

ghens onsen schuldighen plicht) geacht hebben U E. deselve te remonstreren, maer oock verders U E. willen gebeden hebben de verdere behoefticheden, de welcke tot opbouwinge des lichaems Christi dienstich sy, door U E. getrouwe ende geaffectioneerde goetdadicheyt te versorgen, op dat het oncruyt in den hoff des Heeren wtgeroyet sijnde, de goede spruyten des te meer mogen groyen in deuchden ende Godsaeligheyt.

Het is haer E. genoechsaem kennelyck, hoe dat de verwoetheyt onser vijanden geeffectueert heeft groote verwoestinge onder onse gemeente alhier. De plaetse te vooren op gebouwet tot een huys des Heeren is door haere macht om verre geworpen, soo dat tegenwoordich geen ander gelegentheyt sich vertoont als den inganck van het stadthuys, om den godtsdienst te pleegen, welcke veel te cleen is, dan datse alle de meenichte soude vatten, die het woort tot haeren profijte gaeren souden hooren. Valt oock door de smalte soo bange, dat daerom veele absenteeren. Datter geen nieuwe nae onse wensch op gebouwt wert (twelck voor 6000 realen wel soude connen geschieden) is de oorsaecke, dat de ingesetenen door stilstant van neeringen ende andere lasten die den oorloog veroorsaeckt hebben, geen macht tot contributie ter stichtinge eener kercke voor als noch en hebben. Derhalven nodich achten U E het selve te remonstreren, en U E te versoecken ende te bidden de gemeente alhier in favorabel te wesen ende te belasten de penningen mochten verschooten werden, die in een collecte te cort souden kommen om een nieuwe kercke te bouwen. Want dit gelt drae gevonden sal konnen worden soo wanneer daer eenige neeringe kommen sal.

Wy hebben met de laeste schepen verscheyden eerlicke huysgesinnen gecregen, hetwelcke ons een grooten troost is, siende de plaetsen der afstervende met godtvruchtige sielen vervult werden. Wy wenschen van herten dat U E wegen het aennemen der jonge dochteren, de bejaerde, die niet heel wel voor deuchdelyck bekent sijn, verwerpen ende liever jonge meyskens, die van jongs op in goede

manieren onderwesen konnen werden, in de plaetse stieren. Want de ongebondentheyt van veelen, die voor jonge dochters overgestiert worden, is soo ongeregelt ende onbetemmelick, dat het eene schande veroorsaeckt voor onse natien, ende de Mahumetisten ende Heydenen een verderf; een verderf voor de mans persoonen met de welcke sy getrouwt sijn, een ruyneerende quaet voor de Republicque.

UE gelieven mede in consideratien te nemen hoe nodich het is, dewijl by ons eenige plaetsen sijn, als Synkan, Soulan ende Mattou, dorpen in Tayouan, ende de eylanden van Tarnaten, dewelcke sonder nederlantsche familien bewoont werden, dat ten naasten twee ongetroude ende gestudierde predicanten ons mochten ten dienste van die plaetsen toegesonden werden. Als oock de E heeren willen gebeden hebben ons geen predicanten toetestieren int generael, als dewelcke hebben gestudeert, de wijle de sorge ende de regeringe der kercken hier soodanich sich vertoont, dat se wel geoeffende ende gestudeerde verstanden vereyschet.

Wy en konnen mede niet naelaten U E te remonstreren hoe nodich het sy (tot weeringe van groote onheylen ende desorderen in dese onse teedere gemeenten) datter een vaste ordere by de E. Heeren Seventhienen beraemt wierde over het senden der kercklicke persoonen; datter geene, sonder attestatien ende commissien van de Kercke te hebben, tot bedieninge des goddelicken woorts ende vermaeninge des volcx op de schepen, nae Oostindien varende, gestelt worden, gelijck dit jaer met de jachten de Beets, de Galiasse, de David, Vianen, onder den naem van sieckentroosters, van de Camer van Hoorn tot ons gecomen sijn, sonder kerckelicke commissie, die wy derhalve voor soodanige niet en konnen erkennen, welck onheyl wy U. E. bidden voor te kommen, opdat, soo veel moogelick is, geen confusie by ons veroorsaeckt werde.

De E. heeren der Camer van Middelburch hebben ons met de jongste schepen toegesonden drie kassen, soo voor Battavia als voor Amboyna ende Banda, met papier, schoolboeken, eenige Bijbels ende andere noodsaeckelyckheden;

wenschen dat U. E. in het selve goede werck gelieven te continueren, als waer door de schoolen konnen werden bevordert.

Het waere mede nodich, dat alle de schepen, die wt ons vaderlant herwaerts aen afgevaerdicht wirden, met boecken mochten werden versien, die op de schepen bleven, want anders de cranckbesoeckers, die als nu ende dan van het eene schip op het andere verscheept worden, meenichmalen op scheepen geraecken, alwaer niet eenen bouck te vinden is, het welcke in sulcke voege kan werden geremedieert als den cranckbesoecker haere boucken bysonder, ende de schepen bisonder versorcht werden.

De wijle dat haer E. ons veele cranckbesoeckers toestieren met vrouw ende kinderen, ende de gelegentheyt sich meenichmael alhier presenteert, dat de cranckbesoeckers werden geimployeert op tochten van de eene plaetse nae de ander, ende als dan de vrouw ende kinderen geen rantsoen genietende, kennen beswaerlyck haeren daegelycxen nooddruft besorgen, ende der halve het wel nodig waere in soodanige gelegentheyt, dat haer E. geliefden alsulcken vrouwen te laten genieten, ist niet het geheele, ten minste het halve rantsoen, waer toe haer E. lichtelyck sullen konnen verstaen, als bedacht werd de weynich occasie, die alhier is om sich met eenich handwerck te geneeren.

By ons is meenichmael alhier in consideratie gevallen, om een gedurigen welstant te bevorderen in Godes kercke, ten aensien der dienaeren, ende daer toe bequaeme middelen te beraemen, in welcke overlegginge gans noodig ende dienstich gevonden is op te rechten een latijnsche schoole, in forma van een collegie, in welcke dat mochten jonge kinderen die geen ouderen (hebben?), ofte ouderen door de studien tot geleerde mannen op gevoedet werden. Welck middel wy daerom dienstich souden achten, om dat wy bevinden door de daegelyxe ervarentheyt, dat alle de predikanten ende cranckbesoeckers, wanneer van haer den besten dienst verwacht wordt ende haer tijt geexpireert sijnde, soecken haer vaderlant, wt liefde haerer vrouw ofte kinderen, ofte

ouderen ofte vrienden, het welcke by dese kinderen soo geen plaetse hebben kan de wijle sy van jongs op dit naturel vant lant gewoon worden ende door langduurighe jaeren haere vrienden vergeten. Ten anderen oock soo leert mede de ervarentheyt, datter veele cranckbesoeckers ons wt het patria toegesonden worden, welcke door ongewoonheyt met haer leven meer onstichten ende verbreken, als andere opbouwen, het welck in dese geoeffende oock geen plaetse soude konnen hebben, de wijle wy haer humeuren ende conditien souden weten ende oock wt haer daegelycks ommeganck ende leven haer bequaemheyt leeren kennen. Wy hebben dese saecke der E. Heer Generael Jaques Spexs geremonstreert, de welcken, insiende ende overwegende alles dat tot deser materie dienstich was, heeft het niet alleen een goet werck geordeelt, maer oock een gans nootsaeckelyck, als waer door de Compagnie mettet tijt soude werden ontlast van alle oncosten, die als nu van haer E. werden besteedt int vaderlant. Want met het oprechten van dat collegie soude by verloop van jaeren konnen werden gespaert de costen van het collegie te Leyden onder D° Waleo, en dat veel profytabelder, de wijle dit collegie diende gesticht in forma als het franse collegie van Leyden.

Waer in de heeren Bewinthebberen souden een seker somme gelts in leggen, eens voor al, van welckers renten souden onderhouden worden al sulcke kinderen als hier in Indien daer toe dienstich bevonden souden werden; als by exempel soo haer E. daer toe nu inleyden 3000 Realen van 8en, souden daer voor kunnen 10 kinderen onderhouden voor altijt.

Hier beneffens, alle eerlicke luyden hier sijnde, ofte souden mogen kommen, ende kinderen hebbende, soo sy mede haere kinderen wilden laeten studeeren, souden het konnen doen met inteleggen 300 R. van 8en voor een kindt, ende daer voor alle tijdt een plaetse behouden in het selve collegie, om iemant uyt haere naeme op de renten van die penningen te laten studeren, soo dat met eene soodanigen

somme te geven dit loffelyck werck altijt in standt soude konnen blijven.

Hiermede Erntfeste, wijse, voorsienige Heeren desen besluytende, bidden den Almachtigen U E. staet ende persoonen voor alle quaet ende onlust behoeden, U E. negotien tot verbreydinge des Rijcx Godes seegenen. Vaert wel.

Gegeven in onse kerkelycke vergaderinge tot Batavia int Coninckrijck van Jacatra desen 28 November a° 1629.

Wt last ende aller naeme,
SEBASTIANUS DANCKAERTS, ecclesiastes, pro tempore praeses.
A. DE ROY, scriba.
JUSTUS HEURNIUS.
J. H. DURANT, ouderl.

Adres ontbreekt.

Origineel
Rijks Archief.

XXIII.

SEBASTIANUS DANCKAERTS AAN BEWINDHEBBERS DER O. I. COMPAGNIE.

Danckaerts is beschuldigd van het uitstrooien van fameuse libellen en pasquillen, van te weelderige huishouding en levenswijze, en van zich, ten prejudice van zijn werk, in te laten met den handel.

Hij verdedigt zich tegen die beschuldigingen.

BATAVIA, 3 December 1629.

De ghenade Christi.

Ed. achtbare, wijse voorsienige, seer discrete Heeren.

Naer mijne tegenwoordige dispositie en can niet naer laten uwe E. door dese weynige letteren aen te spreecken, dat voor-desen gaerne hadde gedaen, maer door mijne

cranckheden, daer mede de Heere tot distincte reysen toe my besocht heeft, en hebbe sulcx niet connen volvoeren. Oorsaecke tot schrijven wert my veelvoudich van Uwe E. gegeven door misverstant ende daer uyt spruytende misnoegen van mijn persoon ende bedieninghe, daer van verstaen Uwe E. verscheydene doleansien gedaen hebt, my accuserende ende onverhoort by den generael Coen sal: condemnerende om te destitueren van mijn ampt ende arbitralycken corrigeren over mijne exactien, die soude begaen hebben int overbrengen ende uytstroyen eeniger fameuse libellen ende pasquillen, die my, in Nederlandt sijnde, souden sijn behandigt van S[r] David Nuts. Nevens dien oock seer impertinentelyck spreeckende van mijne wooninghe ende handelinghe alhier, dat deselve my niet en soude competeren, ende dat my meerder moeyde met coopmanschap, als met mijn ampte; daer over voordragende my, als in ampte my veronwaerdigende, op te ontbieden.

T' sijn, E Heeren, herde beschuldigingen ende onverdraechlyck voor een eerlyck gemoet, dat in goeden gewisse sich selven kent onschuldig ende innocent, die ons daeromme oock hebben gedwongen onse saecken te dirigeren, om met onse familie naer Nederlandt te keren, dat dit jaer soude hebben geschiet, ten waere de iterative belegeringe van de Javanen sulcx hadde verhindert. Onderwijlen en can ick niet wel naerlaten, tot quitinge ende ontlastingh mijner conscientie, Uwe E op gemelte accusatien met dese weynige letteren te dienen.

Wat belangt de fameuse libellen ende pasquillen, diemen seght S[r] David Nuts my mede soude gegeven hebben, daervan protestere voor Godt ende t' gerichte, gelijck hier van de fisco door U Ed ordre gecauseert sijnde, bewaerheyt hebbe, niet te weten, jae dat meer is, verclaere ende ben bereyt met ede te vereficeren, dat wijlen ick in Nederlandt was noyt eenich libel, pasquil ofte eenich geschrift, de saecke van de Comp. ofte U E concernerende, gesien ofte gehoort te hebben lesen ten huyse van S[r] Nuts voors. ofte elwaerts, maer hoe ter contrari Uwe E reputatie ende eere,

als my schuldich kenne ende een trouw dienaer competeert, daert te passe quam hebbe voorgestaen, ende twijffele niet ofte en sal ten vollen, tot vergenouginghe van U E, op mijn comste int Vaderlandt (soo se Godt de Heere toelaet) doen blijcken, oock mee getuygenisse der ghener die van gelooffwaerdige ende treffelijcke reputatie sijn, ende, soo verstaen, noch in goede doen leven.

T gene vande saecke is, waer uyt het misverstand ontstaen is, sal int corte ende inder waerheyt verhalen. Staende op mijn vertreck uyt Nederlandt naer Indien is in den Haghe by my gecomen Symon Middelgheest, die my behandichde twee bouckens op den naem vande doleanten uytgegeven, met superscriptie, d'een aen den Ed heer Generael Carpentier, ende d'ander aenden Ed Heer Jacques Spex, onsen tegenwoordigen Gouverneur Generaal, versouckende deselve aen haere Ed te willen bestellen. Nevens dien een ander exemplaer aen my vereerende, dat my ontdragen is, ende by manne waerheyt verclaere noyt waerdich geacht en hebbe te lesen, jae selfs te openen om te beoogen. Gemelde bouckens, volgens sijn versouck hebben in Indien gearriveert sijnde, aende Ed Heeren voors. behandicht, die het mij niet te ondancke hebben affgenomen. Wat hier inne nu misdaet is, laete alle verstandige oordeelen, ende off daer uyt oorsaecke can werden genomen sulcke strenghe proceduren tegens een eerlyck dienaers Gods te ordonneren, geve U E. in een chr. gemoet te herdencken. Edoch Godt sij gedanckt, dat alhier de waerheyt bekent ende mijne onschult daer inne openbaer geworden is.

Wat vorders aengaet mijne wooningh end handelinge en wete niet dat anders is, als in chr. billyckheyt mach bestaen ende een predicant met eeren competeert. Mijne woninge is het huys van de heer gouverneur Sonck sal. alhier begonnen te timmeren, maer by Sijne E niet voltrocken, 'tselve werdende by decreet wegens de E. Comp geventet, is by ons gecocht voor de somma van 5050 R. v. 8^{en} mits betalende 's heeren gerechticheyt. Voorwaer niet uyt eygen motive, want alreede een bequaeme steenen woninghe

hadde gecocht, betimmert ende betuynt, maer door ernstelycke ende iterative aenradinghe vande Ed Heeren Carpentier end Spex, welcke, door ervindinghe gemerckt hebbende de groote genegentheyt die mijne hadde tot de bouwerye, oordeelden, sonder roem gesprooken, dat doen ter tijt niemant der gansche borgerye alhier deselve wooninghe beter als haer en soude passen, alsoose voor dese nieu bloeyende republycke inde oogen der inlantscher natien seer aensienlyck was; ende noch nerghens nae volmaeckt, daer benevens groote reparatien daerinne van doen, vermits deselve soo achteloos ende slordich was bewoont, dat het weynige t gene daer inne gemaeckt was, meest wederomme begost te vervallen, schuylende het geheel huys noch niet anders als onder een atap dack, dat een geringe voncke viers machtich was in brand te steecken. Wy hebben deselve wooningh nae sijnen eysch voorts voltrocken ende excessive oncosten daer inne gedaen, hebbende deselve van alle oanten met glasen verciert, dat seer raer is in de oogen der inlanders hier frequenterende, diese dick wijlen daeromme besoecken ende veele daervan weten te seggen; 't welcke schijnt by eenige wangunstige misduydet te werden, die daeromme oock anders als behoort daer van spreecken. Doch wy en trecken ons dat niet aen, wetende dat, gelyck het streckt tot reputatie van uwer E nieuw opcomende republycke alhier, alsoo oock niet en is buyten betame van onse beroepinghe, want deselve niet eens en wil compareren by de woninghen sommiger eerlycken dienaren Gods in Europa residerende.

Nopende den handel, waer mede men seght dat ick my alteveel bemoeye, daerinne werde even ongerechtelycken beschuldicht, want soo veele in mijne beroepingh te doen vinde (exercerende beyde de duytsche ende maleysche predicatie) als my mogelyck is waer te nemen ende te volbrengen. Ick hebbe met alle mogelycke yver de stichtingh ende opbouwingh der gemeente alhier naer mijne gaven gevordert ende daer alleene mijne becommernisse in genomen. T' geender gehandelt wert, geschiet by mijne

huysvrouwe, ende dat in sulcker voughen als selfs van mijne mededienaeren geoordeelt wert haer te betamen ende eerlyck ende billyck is. Ende ten waere dit, en souden niet alleen onse woninghen en familie, die in 14 sielen bestaet, niet connen onderhouden maer oock selfs naulycx aende sobere cost geraecken. T' en is geen Europa, mijne heeren, dat wy frequenteren; een canne wijn cost ons ses schellingen, een copke verse boter, daer naulycx een ¹/₄ ponts inne gaet, een halve reaal van achten ende andere eetbaere waeren naer advenant. Indien een timmerman ofte metselaer gebruycken, moeten hem een reael van achten, nevens de dranck 's daechts geven. Onse middeltgens, die meest by mijne huysvrouw in 18 a 19 jaeren tijts soo suyrlyck in verscheydene quartieren alhier sijn geprospereert, bestaen meest alle in huysinghen ende erven, waer van sy eenighe van de gront aff heeft opgehaelt ende welcker onderhoudinge mijne gagie niet en can bereycken.

T welcke alles, ende wat dies meer is, overwegende en twijffele niet ofte uwe E.. (alle passien op een sijde stellende) en sullen wel connen oordeelen, dat een eerlycken handel te plegen ende de stucken by den anderen te houden eene predicantsvrouw niet en misvought, soo langhe sulcx sonder ergernisse ende opspraeck vande gemeente ende in eerbaerheyt geschiet.

Indien Uwe Ed noch breeder omstandicheden begeeren, gedraege my op de mondelinge getuygenissen des Ed Heeren Generaels Carpentier, wien insonderheyt onse handelinghe ende wandel is bekent, niet twijffelende ofte uwe Ed en sult, soo door de redenen boven verhaelt, als uyt sijne Ed verclaeringhe op gemelte accusatien satisfactie ende een beter gevoelen van ons nemen, als voor desen uyt valsche rapporten gedaen is geweest.

Den stant der kercken alhier is (Godt loff) in redelycken doen ende wert uwe Ed vande kerckenraedt alhier verwitticht, des ons daertoe gedragende, desen sullen eyndigen ende U Ed. achtbare, wijse, voorsienige, seer discrete Heeren, naer onse dienstige gebiedenisse, de genadige pro-

tectie Godes ter salicheyt bevelen, Sijne H Majesteit biddende Uwer Ed. regeringe ende negotiatie langs soo meer te segenen ende uwe Ed. personen spaeren in langhduyrige prosperiteyt.

Datum Bataviae desen 3 December a° 1629.

Uwer Ed getrouwe ende onderdanighe dienaer
SEBASTIANUS DANCKAERTS Ecclesiastes.

Superscriptie.

De Erntfeste, welwijse, voorsienighe, seer discrete Heeren, de Heeren Bewinthebberen der O. I. Comp. residerende ter camere van Amsterdam.

Origineel
Rijks-Archief.

XXIV.

DE GOUVERNEUR VAN BANDA, KRIJN VAN RAEMBURCH 1) AAN DE GOUVERNEUR GENERAAL JACQUES SPECX.

Hij wil commissarissen-politiek in de vergaderingen van den kerkeraad zenden; moeielijkheden daarover gerezen. Plaatsing van predikanten en bedenkingen daartegen. Oordeel over de predikanten. Verwachting van de school. Bedenking tegen het zenden van jonge meisjes; moeielijkheden om haar aan den man te brengen.

BANDA, 2 Mei 1630.

. . . .

Met de comste van D° Holtenus 2) hebben de kerckenraet in Banda, alwaer D° Clarenbeeck te vooren metten Haringh 3)

---

1) Uit den inhoud van dezen ongeteekenden brief, blijkt dat de schrijver was de nieuw benoemde gouverneur v. Raamburg, die den 10. April het gouvernement van den president Gardenis overnam.

2) Die met 6 jonge dochters met den Gouverneur op Banda kwam.

3) Naam van het schip.

aengecomen was, gesocht een formele vergaderinge te houden, versouckende tot dien eynde vaertuych om d'andere persoonen te ontbieden; waer over hun vraechde tot wat eynde de vergaderinge soude strecken. Sy antwoorden, dat met t' afsterven vande voorige predicanten in lange geen vergaderinge gehouden was; datter apparentelyck verscheyden dingen te verhandelen soude wesen; dat mede D° Holtenus in sijn ampt authoriseren souden. Ick hebbe henl. daerop vorder geseyt dat wel goet vonden sodanige vergaderinge toe te staen, maer dat inde selve twee gecommitteerde soude seynden, omme present te wesen, int gene verhandelt wierde etc. Over t' welcke hun seer verwondert hielden, sustinerende in geene kercken gebruickelick te wesen; dat men oock by dien middel de kercke hare gerechticheyt sochten te onttrecken ende nieuwicheden in te voeren, die sij niet conde verantwoorden: daer over oock verclaerden ten hoochsten verslagen te wesen, schijnende niet anders of men hun niet vertrouden, daer nochtans politicque persoonen in hare vergaderinge hadden, die immers niet souden gedogen yets tot nadeel van desen Staet gedaen ofte besloten soude werden ende diergelycke; versouckende ende biddende derhalven daer van te willen afstaen en haer in hunne oude vryheyt te laeten. Hebbe daerop weder gedient, dat ick sulcx noch veel minder als sy soude conen verantwoorden; dat de saecke op verre na van soo groten gewichte (niet) waer, als sy die voorstelden, ende daeromme sulcx tot welstant van dese plaetse alsoo verstonden te behooren, en dat hun daer nae souden reguleren.

Versochten doen hun daerop te mogen beraden, dat toegestaen hebbe.

Sanderen daechs weder gecomen sijnde, hebben, als van te vooren, met veel omstandicheden gesocht haer versouck doch mochte toegestaen werden. Daerop henl. verclaerde, dat sy haer hadden te reguleren nae t' gene hun dies aengaende te kennen gegeven hadde, sonder dat van meninge was eenige veranderinge daer inne te doen. Sy sulcx ver-

nemende, versochten dat ten minsten soo lange uytstel mochten hebben om t' selven aen 'd' andere kercken over te schrijven, daermede niet toe verstaen conde. Hielden efter even seer aen, dat ten laesten hun aen seyde, so sy de saecke soo conden insien, dat onderwijlen sy aen de andere kercken schreven gene vergaderinge hielden, ick aen mijne sijde in sulcken gevalle geen gecommitteerde derwaerts te seynden hadde, maer soo resolveerden eenige vergaderingen nae dese te houden, soude alsdan de gecommitteerde daer by vougen, als hun altijt geseyt hadde. Waer tegen haer oock eeniehsints stelden, maer siende niet verder conden, hebben t' selve daerby soo laeten blijven, behoudelick dat d' authorisatie van D° Holtenus geschieden ende de godts dienst in alles sijn voortganck soude hebben, ten eynde daer door geen verachteringe soude lijden; scheydende zou op die voet van den anderen.

By aldien de saecke van gecommitteerde in kerckelycke vergaderinge te gebruycken in Batavia in treyn ware, ick twijffele niet off alle andere particuliere plaetsen souden daerinne sonder tegenseggen volgen. Niemant wil gaerne d' eerste sijn om sulcx in te voeren. Hier sal evenwel geen vergaderinge gehouden werden, of sullender de gecommitteerde by doen, maer gelove eerder soo lange sullen stil sijn tot dat bescheyt van Batavia becomen.

Naderhant is ons aengedient hoe gemelte predicanten hun bescheyt vertoont hebbende, daer by D° Holtenus op Pouloay geordonneert en D° Clarenbeeck alreede provisionelick sijn residentie op Nera hadde, versouckende daer op onse approbatie, ten eynde een yder van haer in voors. plaetse mochten gestelt werden. Waerop, met advies vanden Raet, om verscheyden consideratien goet gevonden is D° Holtenus op Nera te blijven ende D° Clarenbeeck sich op Pouloay met sijn huysvrou te transporteren; item dus mede by D° Holtenus Godts dienst op Lonter ende Salamma, beneffens Nera waer genomen zoude werden, om dat op Lonter door t' overlijden van D° Davidt Gregory de plaetse met geen residerende predicant conen versien. Welcke resolutie hem aen gedient sijnde, heeft D° Clarenbeeck zich

daer over grotelicx ontstelt ende gans t'onvreden gehouden, hem beclagende van t'ongelick hem daer over geschiede, en dat daer mede niet anders als veracht ende verstooten wierde, als sijnde hier d'eerste geweest ende een huys voor hem gebout ende soo voorts, begerende veel liever te vertrecken, dan sulcx zoude naecomen. Over welcke collere ende heftyge proceduiren verwondert sijnde, hebben hem gevraecht off dan begeerde te vertrecken omdat op Pouloay (sijnde de beste plaetse van Banda en daer een yder begeerde te wesen) geordineert was. Antwoorde met vele redenen, dat hij wel sach verstooten te wesen ende liever op een ander plaetse sochte te gaen, daer hy aengenamer soude sijn. Ick diende hem daer weder op, soo hy sulcx goet vonde t'selve wel doen mocht, laetende in sulcken gevalle de verantwoordinge tot sijnen laste. Versochte over sulcx eene ordonnantie op wat schip hem ordineerde; ick seyde hem daerinne niet ordineerde noch geboot, maer soo hy immers wilde vertrecken, Schiedam d'eerste soude sijn die na Batavia gingh, daer hy hem dan op vervougen conde, dat hy aennam te sullen doen en hem gereet maecken soude, nemende met eenen sijn afscheyt.

Te sedert schijnt hem anders beraden heeft, of ten minsten beter onderrechten laten, gevende sanderen daechs door andere te kennen, dat hy hem nader bedacht hadde ende op Pouloarey soude gaen omme syn residentie aldaer te nemen, versouckende met eenen hem met een woninge, na sijn gelegentheyt te willen accommoderen, dat hem toegestaen hebben. Hy is een persoon seer moedich ende groots van conditie, sijnde hem alleen inde wege, dat de eere niet genieten mach om op Nera, sijnde de hooftplaetse van Banda, te leggen, hem selven inbeeldende daer mede genouchsaem boven d'andere soude wesen. Sijn huysvrouw is mede ten naesten by vande selve conditie, die hem daerinne noch al meerder souct te voeden, als in desen gebleecken is. De gouverneur Philips Lucassen 1) heeft oock

1) Van Amboina.

veele onlusten met hem gehadt, blijde sijnde hem quyt te wesen, die my oock ten hoochsten van sijn persoon waerschoude. Ds. Holtenus heeft hem int veranderen van de plaetse gansch gerust gehouden en te vreden geweest met t'gene hem ordineerde. Hy is oock vry meerder als den anderen tot nedericheyt, vrede ende alle sachmoedicheyt genegen, als uyte conversatie met hem gehouden genouchsaem hebbe bevonden. . . . .

. . . .

De schoolen sijn noch in voorigen stant ende werden in alles wel geobserveert, maer of inderdaet soo veel vruchten geven, als de Comp[ie] in dese quaertieren daer wel laste van draecht, can voor als noch niet wel bevroeden, maer sal met naerder gelegentheyt my daer op beter informeeren ende U. E. advys geven. . . . .

. . . .

De ses jongedochters sijn voorwaer in geenen deele hier in soo goeden tijt gecomen, alsmen in Batavia wel gemeent hadde. Alle de overicheyt sijn verwondert dat hier dochters gesonden sijn, niet wetende sulcx voorgedragen off versocht mach hebben: t'sal apparent lange aenloopen al eer aen goede pertuire sullen geraecken; niettemin sal voor haerl. alle mogelicke sorge dragen. Tegenwoordich sijn op den Vlacken Houck by de coopman Jacob Lievens gelogeert. Zoo op Pouloay een getrout overhooft geweest ware, soude deselve daer geschict hebben, om datter de beste commoditeit van woninge is. S[r] Pinel 1) noch arriverende sullen t'selve dan int werck stellen. . . . .

. . . .

Actum desen 2 May 1630 tot Casteel Nassau in Banda.

Copie.
Rijksarchief.

1) Opperkoopman.

XXV.

DE GOUVERNEUR VAN RAEMBURCH AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL SPECX.

De buitengewone kosten aan de scholen besteed, door de uitdeeling van rijst en klederen, worden door de resultaten niet beloond. Hij meent dat dit moet worden afgeschaft, en dat men vrijheid moet laten aan de ouders om de kinderen al dan niet ter school te zenden. Zij moeten ook aan de invloed der ouderen worden onttrokken en aldus worden opgevoed.

BANDA, 28 Augustus 1630.

. . . .

Op de gelegentheyt van de schoolen oover gants Banda naeder informatiën genomen hebbende, bevinde in alles tot laste van de Compagnie met rijs onderhouden te werden, 208 kinderen van de inwoonderen, behalven noch 63 kinderen van de Bandanesen, die rijs ende cleeden t'samen genieten, comende jaarlycx door den anderen te bedragen 5 a 6000 gulden, boven de gagie van de schoolmeesters, dieder op verscheyden plaetsen op gehouden werden. T'ware te wenschen voor de groote lasten, dieder de Compagnie van draecht, oock beeter vruchten voortquamen, ter eere Godes ende voortplantinghe van de christelycke religie. Maer t'selve wel ingesien ende op d'uytcomste gelet wordende, is te beclagen de geringhe vruchten, die dagelycx langer hoe meerder bemerckt werden voort is brengende, aen de eene sijde van de inwoonderen hunne kinderen, die sy alleenlyck de schoolen laten frequenteeren omt geniet vander rijs, ende dat niet langer, als met raepen int bosch ende andere wercken zoo veel als gemelte rijs weeten te vinden, die sy dan voorts van daer onthouden, blijvende soo t'gene met groote costen ende moeyten geleert, voorder verloren ende vergeten. Voorwaer den geringhe ende slechten

yver, die men gelijck als coopen moet, ende noch niet becomen can, als de kinderen daar toe bequaemst werden om de beste fondamenten vande religie te leggen; ende soo in haer jonckheydt (all schoon daer mede geen voordeel weten te doen) den rijs niet gegeven werde, soude den iver van de ouders daer toe soo cleyn sijn, datse weynich ofte niet ter schoolen soude comen.

Aen d'andere sijde, van de bandanesche kinderen, die wel langer int school gehouden, ende tot meerder kennisse vande religie gebracht werdende, daer inne veele welgeoeffent ende opgetrocken sijnde, ende daer over tot schoolmeesters, voorsangers ende costers door hare bequaemheyt gebruyckt werden, geven dan evenwel ten laetsten den aert van hun naturel, wat vruchten all den arbeyt ende cost te weeg brengt, genoechsaam te kennen, soo met ooverloopen, nae den vijandt, aenslagen van moorderije ende dier gelijcke stucken aen te rechten, gelijck dickwils gebleecken is ende de experientie dagelycx all te veel leert. Voor mijne compste waren wel 70, soo christenen als slaven, overgelopen, daeronder een coster van Lonthor, een duytsmans vrouwe ende andere, die inde schoole op getrocken waren. Dit zijn gemeenlyck de vruchten dieder van te wachten sijn, voor de groote lasten dieder de Compagnie van draecht, weshalven UE. in consideratie geve off de Comp. van soodanighe costen niet behooren te ontlasten ende voortaen geene inwoonders kinderen meer rijs te geven, latende een ider in sijn vrijheyt om sijne kinderen te mogen school senden, sonder yets te genieten; alleenlyck dat de schoolmeesters tot laste vande Comp. werden gehouden. Vande bandanese kinderen sall, mijns oordeels, nimmermeer yets goets te verwachten sijn, niet tegenstaende in de schoolen op getrocken werden, door de veelheyt van andere oude Bandanesen, dieder noch sijn, en so de jeucht gestadich weeten te verleyden ende tot haere devotie te brenghen. Soo men haer in de chr. religie will soucken op te trecken, daer toe oock deurgaens van goet vernuft ende verstandt sijn, souden als dan hier vant landt dienen te wesen ende op andere verre gelegene plaetsen

vervoert, daer van hunne natie affgescheyden ende t'gesicht van Ceram moeten derven, daer toe alle haere genegentheyt streckt, om derwaerts by de haere te wesen. . . . . .

. . . .

Int Casteel Nassau van Banda deser 28 Augusty a°. 1630.

UE. dienstbereyden dienaer,
CRIJN VAN RAEMBURCH.

d'Ed. Jacque Specx, Gouverneur generaal.

Origineel
Rijksarchief.

XXVI.

UIT EEN BRIEF VAN DEN GOUVERNEUR LUCASSEN AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL SPECX.

Conflict tusschen het politieke en het kerkelijke gezag. Oneenigheid en aanmatiging der predikanten.

AMBOINA, 6 Sept. 1630.

. . . .

De scholen int generael staen in een lofflycken ende florissanten standt: 't welck in de gemeente ende religions constitutie stichtelyck volgen souden, in gevalle (als betaemt) de dienaers des Woordts 1) soodanich yverden als, vuytwijsende haren plicht, aen Godt ende Sijn Kercke verbonden sijn. Doch het blijct (Godt betert) meerder aan de wereltsche ambitie, als om haer talent sorgvuldelyck te besteden, hangen. Den twist by haer soo gemeen ende d'overhandt heeft, dat (Godt geclaecht), de gemeente schandaele ende argernis geschiet, veeltijts met aucthoriteyt haere verschillen decideren ende ter neder leggen moeten, anders niet arbeydende, dan den anderen in verachtinge te bringen. Hadden, op ernstich versoeck, den proponent Pieter Bonis, den welcken vant jacht der Goes vuyt Tarnaten gants

1) Toen ter tijd waren op Amboina de pred. du Praet en (Wouter Melchiors) Vitriarius.

swack ende indispost wesende, geadvoyeert tot naerder alhier te blijven. Die nu tott een taemelycke gesontheyt gecomen wesende, aen ons instantelyck aengehouden alhier de kercke te mogen dienen ende te arbeyden om dese twee strijdige predicanten te vereenigen. Waertoe wy wel inclineerden, meerder om dat meermaelen in deliberatie genomen hadden om dese questieuse ende andere ons mouverende oorsaecken, een van dese onverdraechlycke persoonen costi te renvoyeeren, doch op belofften van yver ende verdraechlycker conversatie, tot naerder noch gedeffereert. In vougen die van den kerckenraedt ontboden, hun voorgehouden wat van de leere, leven ende ommeganck van desén Bonis oordeelen. Item oft sijnen dienst alhier vereyscht wert. Versochten daer over met 't collegie te delibereren. Des anderen daechs ons vuyt haer capittel geexhibeert wert seecker copie van .getrocken resolutie, de welcke gerevideert, bevonden strijdende met de reden en billicheyt, als vloeyende vuyt een verwaent, hoochmoedich hart, gants gelemitteert en in gelijcker wijse voor desen den proponent Rutenius gebreydelt hadden, mede arbeyden desen in sijnen yver te troubleren, derogerende twee commissyen, hem van de respectyve kercken Amsterdam ende Battavia verleent 1), waer van hem d'administratie vanden H Doop opgeleyt wert, 't welck hem schenen niet toetestaen.

'Tweede poinct was, hij niet anders proponeren soude, als wanneer de Broeders sulcx goetvonden.

T' Derde, dat in den kerckenraedt niet als een deliberative stemme hebben soude; met meer andere lymitatien, welcke daerby vouchden. Enfin gaven rondt vuyt te verstaen tot sijn persoon niet veel affectie hadden; op wat insichten gelieve sijne Edt eens te overdencken.

Hier op dede hun weder verschijnen, affvragende wie hun gemachticht hadde soodaenige bepaelinge, jegens de wettige commissie, te doen, ende oft op de leere ende stichtelyck leven van gemelte haeren broeder yets te seg-

1) Zie No. 13.

gen viele. Dienden ter antwoorde, wegen sijn leere ende leven volcomen contentement te hebben; sijne commissien waeren maer provisioneel ende by de kercke in Batavia buyten ordere verleent. Item vermochten sulcx alleen, in conformité het decreet in de 20e cessie vant gehandelde nationael synodes tot Dordrecht gehouden. Wy repliceerden hierjegens, 't gemelde artyckel in desen geen gemeenschap hadde, ten aensyen aldaer van onberoepen proponenten, (als deselve in groote abundantie in nederlandt vuyt hare studyen ongegargert waeren) gehandelt, ende niet als desen, die van de kercken beroupen, vuyt de gemeene middelen met een excessyve gagie getracteert, ja meerder als een wettich predicant in Nederlandt. Dyenvolgende oock sustineerden, vuyt wijsende sijne commissie, nevens de bevestigde dienaeren behoorde geadmitteert, de kercke ende gemeente Godes dienst te doen, niet buyten vergaderinge ende diffinityve vois gesloten, oft in sijnen yver (om tot promotie te geraecken) behoorde bepaelt ende verhindert te worden. Doch 't en heeft niet mogen helpen, bleven by hare resolutie persisteren, daer over oock sijn versoeck affgeslaegen ende by desen costi vertrect, hoewel hem liever hier behouden hadde, apparent meerder vrucht onder d'inwoonderen alleene, als dese beyde t'saemen doen soude, vermits sijnen sachtsinnigen aert. Doch om meerder onruste te verhoeden (die ons dagelycx van dyen kant niet dan al te veel toecomen), hebben 't selve in dyer vougen gederigeert. Nevens desen gaen copyen van sijne commissyen, item 't poinct vuyt het nationael synode; sijne Edt gelieve t'selve eens te revideren, daer benevens inspectie te nemen wat dese vrevelmoedige niet dorven onderstaen ende onder wat ongefondeert pretecxt haer ambitie trachten door te dringen. Wy verseeckeren ons, dat niets als puyre bitterheyt ende galle, onder schijn van kerckelyck gesach, jegens desen persoon rengneerdt. Voor desen onderwonden hun somwijlen aende politicque strenge te trecken, daerover onse gecommitteerde in hun vergaderingen voorgenomen hadde te doen compareren. Dienvolgende 't selffde d'Heer

Generael Coen adviseerden, sijne Ed ordere versochten, die 't selve aen ons ende de gewichticheyt van de saecke deffereerde. Doch om den meesten vrede ende stichtinge te preserveren, item dat van soodanigen actyen ten deele desisteerden, hebben tot noch toe niet doen practiseren. Waer door, in plaets van nedericheyt (de sulcke betaemende) niet dan in meerder ambitie aengesteecken sijn, anders niet arbeyden, als de politicque aucthoriteyt te bestrijden, onder imaginatie der selver vermogen niet behoorden te submitteren. Gants noodich salt wesen dese haere onwettelycke proceduyren tegengestaen worden, ofte 't sal erger gevolgen oppereren; dat Godt verhoede. Sijne Ed gelieve ons in toecomende van een civil, discreet ende vroom predicant te doen versyen, alsoo volcomentlyck voorgenomen, ende oock noodich wesen sal, dese twee vanden anderen gescheyden worden, mett aenstaende een vande beyde costi renvoyeeren; anders wert gesyen nimmermeer in vrede wesen sullen. Wy en connen sijne Ed. niet vuyt drucken wat quellingen ende onrusten ons daegelycx voorcomen, doch hebben nu aengenomen haere quade gangen te stuitten, alwaert by suspentie van haere bedieningen. Ingevalle hier voorgenomen hadde te particulariseren, vermoeden sijne Ed. met prolixiteit (in desen) amuseren ende moyelyck vallen souden, daer over 't selve voorbyslaen. Ondertusschen sulx bevorderen, als in conscientie bevinden sullen te strecken ter welstandt van Godes Kercke, ende preservatie van de publycque authoriteyt, verwachtende wat sijn Ed ende de Broeders des kerckenraedts costi van de aengeroerde proceduyren oordeelen sullen.

. . . .

Actum int casteel op Amboina adi 6en Septemb. a° 1630 onderstondt UEd onderdanige dienaer ende was geteeckent Phes Lucas.

Copie
Rijksarchief.

XXVII.

EXTRAKT UIT DE RESOLUTIEN VAN GENERAAL EN RADEN VAN INDIEN IN ZAKE HET KERKELIJKE, NAAR AANLEIDING VAN HET GEBEURDE OP AMBOINA, EN ADVIES VAN DEN KERKERAAD TE BATAVIA DAAROMTRENT.

Saturdach, 18en January 1631.

Voorts gelet ende in consideratie genomen sijnde de poincten, die Sijn Edt. soo wegen de oneenicheden ende onbetamelycke manieren van leven der predicanten in Amboina, mitsgaders 't gepasseerde tusschen den Gouverneur Raemburch ende de predicanten in Banda, als andere saecken, den welstandt der kercken ende scholen, soo hier als inde voorgemelte quartieren betreffende: is naer rijpe deliberatie ende overweginge van saecken, geresolveert, datmen de naervolgende poincten door eenige gecommitteerden van sijne Edt in de Eerw. kerckelycke vergaderinge alhier sal doen voordragen, ende daer naer schriftelyck overleveren, met ordre deselve rijpelyck te overwegen ende hare E. advysen schriftelyck daer op te laten volgen, omme daer naer alsulcken finaelen resolutien daer over genomen te werden, als men tot bevorderinge van Godes eere, welstandt der kercken ende scholen, tot voort plantinge vande ware christelycke religie sal bevinden te behooren.

1. Eerstelick, alsoo den onderlingen twist ende oneenicheyt van de predicanten Johannes du Praet ende Melchior Woutersen 1) in Amboina over langen tijt ontstaen, tot nochtoe noyt in sulcken oprechten chr. lieffde is connen ter nedergelecht, noch pertijen vereenicht werden, ofte en werden soo door deselve oneenicheden, als andere onbetamelycken manieren van leven, niet alleen veele schandalen onder de gemeente aldaer, maer oock verachteringe in de voortplan-

---

1) Lees: Wouter Melchiorsen.

tinge der chr. religie ende andere onstichtingen veroorsaeckt, waerover de kerckelycke vergaderingen alhier metten anderen sullen overleggen ende adviseren, oft tot redres van de bedieninge der kercken ende gemeynte in Amboina niet goet sal sijn, dat de voorñ twee predicanten mette eerste gelegentheyt herwaerts ontboden ende wederom twee andere bequame van hier naer Amboina gesonden werden omme de plaetse vande gemelten du Praet ende Melchior Woutersz te becleden.

2. Item haer Ed. advys ende schrifelycke nominatien over te geven van alsulcken predicanten als haer E. oordeelen dat van de presente alhier in Batavia ten besten van Godes Kercke, stichtinge der gemeynte ende voortplantinge vande chr. religie in Amboina dienstich sullen sijn.

3. Voorts, alsoo de Compie tot noch toe seer sware lasten van de onderhoudingen der schoolen in Banda gedragen heeft ende dagelycx ondervonden wert, dat de boosaerdicheyt der bandanese natie sulcx is, dat oock selven vande kinderen, welcke in onse scholen inde chr. religie opgetrocken ende tot hare jaren gecomen sijnde, dagelicx veele moorderyen ende verraderyen tegens hare meesters, als andere erdacht ende aengevangen werden; sulcx dat tegen de sware lasten seer weynige vruchten van die moorsaerdige kinderen te verwachten staen. Sulcx dat te considereren staet oft de jegenwoordige maniere van scholen in Banda niet behoort affgeschaft ende voortaen ordre gestelt werden, datter alleen de vereyste opper- ende onderschoolmeesters, neffens plaetse tot de scholen ten laste van de Compie gesonden werden. In welcke scholen de onvermogende hare kinderen voor niet, ende de vermogende onder een cleyne redelycke erkentenisse souden geleert ende totte christelycke religie opgetrocken werden. Ende op dat dit behoorlyck gevoirdert ende de jeucht ter schoolen mogen gehouden worden, off door de predicanten ende andere kerckelycke persoonen niet en diende bevoordert, dat de ouders vande kinderen door gestadige harde ende soete aenmaningen

wierden aengeport ende des noodich geconstringeert hare kinderen ter scholen te moeten senden.

4. Item, alsoo de heer Majores by hare jongste overgesondene missive onder anderen mede ordonneren, dat men by gelegentheden d'eylanden van Kay ende Arouw ende andere daer omtrent soude doen besoecken ende eenige predicanten derwaerts committeren, omme te onderstaen off die natien door Godes genade tot de ware chr. religie souden te brengen ende 't vervloecte moorsdom van daer te weeren sijn. Wert de kerckelycke vergaderinge daer over in deliberatie gegeven oft sulcx dit jaer niet soude connen aengevangen ende onderstaen werden, mitsgaders wat predicanten, proponenten ende andere ecclesiasticque persoonen daer toe bequamelyck souden connen werden gebruyct, gelijck mede met hoedanigen ordre men 't selve bequamelyck aenvangen en vervolgen soude.

5. Mede alsoo d'Heeren Majores tot groote costen van de Comp[ie] het Evangelium Matthey, neffens eenige stichtige gebeden ende gesangen tot bevoirderinge van de chr. religie in dese, als andere omleggende quartieren inde maleytse taele opt correcxste hebben doen oversetten ende met de jongste schepen goede pertyen exemplaren daer van herwaerts gesonden, wert de kerckelycke vergaderinge gerecommandeert te letten off het niet dienstich ende stichtelick sal sijn dat voor ende naer de maleysche predicatien eenige capittelen wt het gemelte Evangelium den volcke voorgelesen ende de psalmen ofte andere loffsangen gesongen, mitsgaders de gebeden gedaen werden, gelijck deselve neffens het gemelte Evangelium overgeset sijn 1).

6. Off het niet dienstich sal sijn sooveel vande gemelte overgesette evangelische exemplaire naer de Molluccos, Amboina ende andere quartieren te distribueeren als hier bequamelyck sullen connen gemist werden.

7. Item, off het niet dienstich sal sijn ordre te ramen

1) Zie Werndly Mal. Boekzaal p. 229 ofschoon aldaar enkel van het *Evangelie* wordt melding gemaakt.

ende te stellen dat t' gebruyck van 't gemelte Evangelium, bygevoegde gesangen ende gebeden in alle kercken ende scholen onder des Compagnies jurisdictie op een eenparigen voet geschiet ende onderhouden werden.

8. Item, van den kerckenraet te verstaen ofte achtervolgende voor desen kerckelick genomen resolutien by eenige predicanten ofte andere ecclesiastique personen, alhier ofte op eenige andere plaetsen yets int oversetten van de Evangelisten, psalmen Davits ofte andere christelycke meditatien is gebesoigneert ende ter handen genomen, gelijck mede of er eenige refutatie opt moorsdom ofte mahumetische secte, volgens gemelte resolutie is ingestelt. Ende hier inne yets gedaen sijnde, off niet dienstich sal sijn d'selve naert Vaderlandt gesonden ende in druck te brengen versocht werden.

9. Off het tot bevoorderinge vande christelycke religie ende onderwijsinge der jeucht in dese quartieren niet dienstich sal sijn vande Ed Heeren Bewinthebberen reverentelyck te versoecken, dat hare Ed by den eersamen Ruyl 1) gelieven te bevoorderen, dat sijn E. met het oversetten van eenige vordere Evangelisten, psalmen Davidts, ofte eenige andere christelycke meditatien ende gebeden mochte continueeren, ende soo haest mogelick in druk herwaerts gesonden werden.

10. Oft mede, om verscheyden consideratien, niet dienstich sal sijn door alle gebeden, die aen heydenen, als mooren, tot hare bekeringe ende onderwijsinge in de christelycke religie geleert ende gebruyct werden, hier in Batavia van nu voortaen in nederlantse ende maleyse tale geschieden sullen.

11. Oft, ter bevoirderinge vande Christelycke religie en de dienst der kercken als scholen alhier in India noodich sal sijn metter aenstaende vortreckende schepen eenige boecken vande heeren Majores te versoecken ende, des nodig geacht werdende, recommanderen de kerckelycke vergadering een

1) De eerste Bijbelvertaler. Zie Werndly l. c.

memorie te concipieren van alsulcke boecken, als haer E. ten voorigen fijne nodich bevinden sullen.

12. Item, dat den kerckenraet eenige persoonen sullen committeren om ter eerster gelegentheyt neffens gecommitteerden wegen dHeer Gouverneur generael ende d'ordere der scholen alhier, mitsgaders onderwijsinge der kinderen, soo int lesen, schrijven, als oeffeninge inde christelycke gebeden te visiteren ende t'ondersoecken ende met eenen gesamentlyck letten ofte de schoolen alhier, als op andere plaetsen, opde voor gementioneerde ordre voor de scholen van Banda niet bequamelyck souden connen gestelt ende de Compagnie van soo grooten costen ende omslach geexcuseert werden.

13. Item, oft niet dienstich sal sijn dat tot onderhout van de weesen, die alhier dagelicx toenemen, des Sondachs in een vande vergaderingen, tsy int casteel ofte binnen de stadt, tot onderhout vande selve gecollecteert, ofte vande generaele collecte der diaconye de helft ten behoeve vande gemelte weeskinderen geapproprieert werde, ten aensien de diaconye door Godes segeninge ryckelick bestaen can.

14. Item, te verstaen ende by reeckeninge te verthonen hoe den staet vande extraordinare collecten tot 't gebouw van een kercke gelegen is.

15. Ende alsoo de jegenwoordige plaets int stadthuys, daer den dienst Godes gedaen wert, niet alleen onbequaem, maer oock van plaetse soo cleyn is, dat veele persoonen daer door naerlaten ter kercken te comen ende anders comende, veeltijts genootsaect werden naer huys te keeren, wert daer over de kerckelycke vergaderinge mede in bedencken gegeven omme naer de jegenwoordige gelegentheyt vande stadt ende de gemeente, een bequame plaetse voor te dragen, gelijck mede in wat bequame middelen men de costen daertoe sal connen vinden ende vervallen.

16. Eyndelick wert den kerckenraet genotificeert ende gelast alsulcke brieven ende voirdere pampieren, als haer E. met dese aenstaende vertreckende schepen sullen goet vinden naert vaderlandt te seynden, metten eersten gereet

te maecken ende d'selve daer naer al tsamen aenden secretaris van der Lee over te leveren, omme neffens alle voirdere brieven ende pampieren int casken vande Ed Heeren Bewinthebberen overgesonden te werden, in conformite als hare Ed ordren sijn medebrengende.

ANTWOORD VAN DEN KERKERAAD OP DEZE RESOLUTIEN, IN DATO 18 JANUARY 1631.

De kerckenraedt, gesien hebbende de poincten van sijne Ed voorgedragen, vindt nodich sijne Edt te remonstreren de swaericheyt der gemeinte tot Banda, van dewelcke inde inleydinge deser poincten gementioneert werdt, dat met het aendringen des Hr gouverneur aldaer, om politike gecommitteerde inde kerckelicke vergaderinge te voeren, de t'samen compste ende beraet slaginge der kerckenrade (ten hoochste nodich tot welstant der kercke ende republyque) door last des selven Hr Gouverneur is op geschort.

Versoeckende met een, in aller eerbiedicheyt, dat sijne Ed. gelieve denselven Hr Gouverneur te belasten van dese saecke te desisteren, als strijdende tegens der kerckenordeninge alhier by den Ed heer Generaal de Carpentier ende sijnen Raede geapprobeert, als mede tegens de gemeene vaderlantsche gewoonte der kercke ende verbintenis, die de beroepinge der predicanten is medebrengende. Te meer, alsoo deselve gemeente in Banda tot nochtoe vreedtsamelick ende stichtelick by de kerckelicke persoonen geregeert is.

Opt 1e en 2e Articul.

Aengaende Amboina werdt nodich geacht, dat een bedienaer des Godlicken woordt der kercke tot Batavia gecommitteert werde, om tgeen in Amboina in gebreke is te verbeteren. Ende indien de saecken daer alsoo staen, als de geruchten ende het schrijvens mede brengt, wert, op approbatie sijner Ed. goedgevonden, dat beyde de predicanten verplaetst werden, als boven maten nalatich in haeren dienst ten aensien vande versuimde vorderinge des christendoms inde omliggende vlecken ende eylanden, ende der

nagelatene aenmaninge onder onse natie, tot beteringe des levens. Als mede om de bittere oneenicheyt ende partijschap, die sy tegen malcanderen tot groote ergernisse voeren, ende andere fauten by haer begaen, na het luyden der quade geruchten. Indien dan noch een deeser predicanten, min ergerlick dan de geruchten luyden, soude mogen gevonden werden, dat het ter discretie des commissarii ende sijne adjuncten staen sal, na gelegentheyt van saecken, hem in Amboina te laten resideren ofte te doen vertrecken. Ende soo Joh. de Praet verplaetst wert is raetsaem gevonden dat op Lonthoir geordonneert werde. Genomen daer werdt maer een der predicanten in Amboina verplaetst, soo wert gansch nodich gehouden, dat de Eerw. Holthenus de vacerende plaetse come besetten ende de E. Gijsb. Bastiaens Nera beclede ende de E. Helmich Helmichii weder na Batavia keere.

Soo geviel dat sy beyde van Amboina versonden werden sal de E. Helmichius Amboina ende Gijsbr. Bastiaens Nera becleden, Holtenus na Amboina gaende.

Is mede goet geacht, dat tot uytvoeringe deser saecken gecommitteert ende gesonden soude werden d. E. Abraham de Roy, welcke soude inde kerckelicke vergaderinge in Amboina presideren ende in raet ten behulpe hebben de twee medegaende predicanten, te weten den E. Gijsbert Bastiaens ende den E. Helmichium. Item den kerckenraedt in Amboina ende dewelcke sijne Edt. van wegen de overicheyt hem sal gelieven by te voegen.

Waertoe de kercken raet alhier instructie ende commissie aende E. de Roy geven sal; de vergaderinge des kercken raedts vans gelijcken op sijne Ed. versoeckende, dat hem gelieve dese haere resolutie (ten waere om gewichtige redenen iets anders aenwees oorbaerlicker te wesen) te approberen ende haeren gecommitteerden met nodich voorschrijven te verstercken.

Opt 3e Articul.

De voorslach aengaende de scholen wert redelick ende

oorbaerlick geoordeelt, alleenelijcke, dat Sijne Edt. gelieve te stellen ter discretie der predicanten ende opsienders der scholen, nevens de approbatie der overicheyt, te vergonnen den kinderen, daer goede hoope van is, eenige rijs, als voer desen geschiet is, te geven.

Opt 4e Articul.

Vinden nodich, dat met dese besendinge de visite in Key ende Aru door den E. de Roy geschiede, ende dat met de commissarius een jongman, wel geoeffent in de religie ende in de maleysche tale, die godvruchtich sij, van Amboina ofte Banda na Key ende Aru gae, om by provisie de godsdienst daer met voorlesen ende bidden int werk te stellen, waer op daer na verder order sal connen geraemt werden de stant der selven volcx bekent sijnde.

Opt 5e Articul.

Alsoo verscheydenheyt bevonden wert in dese als in Sr van Hasels oversettinge, soo heeft de E. kerckelycke vergaderinge tot naerder ende claerder openinge gecommitteert D. Danckardum, Do Heurnium ende Sr de Harde, welcke na ervindinge ende exigentie van saecken sijne Ed. beantwoorden sullen 1).

Opt 6e Articul.

Dese exemplaria sijn haer toegestiert met sodanige reserve, dat by naerder examinatien gedaen sal werden, dat men dienstich sal vinden te behooren.

Opt 7e Articul.

De antwoort deses articul dependeert geheel aende 5e.

Opt 8e Articul.

Sr van Hasel, oudt ouderling deser gemeinte, heeft overgeset Genesis 2), de 4 Euangelisten, den sieckentroost ende eenige gebeden; beneffens dien sijn by andere predicanten

1) Heurnius heeft die revisie geleverd in 1651. Zie Werndly l. c. p. 181.

2) Dit was onbekend.

verscheyde predicatien geschreven, als eenige refutatien tegen het moorsdom, gestelt in forma van predicatien, waer aff alleen maer nodich geacht werden de 4 Evangelisten in druck te laten comen.

Opt 9e Articul.

De antwoort deses articuls dependeert mede geheel vande 5e.

Opt 10e Articul.

Wat belanght den publycken dienst is nodich, dat int maleysch ende duyts geschiet, maer wat de perticuliere onderwijsing aengaet is nodich, dat gebruyct werden duyts, maleyts, portugees, malabaers.

Opt 11e Articul.

De kerckelycke vergaderinge heeft het selfve met de vloot des voorleden jaers gedaen ende versoecken alsnu dat sijn Ed op nieus aen de E. heeren Mayores gelieve te recommanderen.

Opt 12e Articul.

De kerckelycke vergaderingen hebben hiertoe gecommitteert Do Danckardum ende Do Heurnium.

Opt 13e Articul.

Wert geraetsaem geacht, dat de weesen, die hier op Batavia comen te ontstaen, souden tot last der diaconie sijn, ende wat belangt de weesen, die uyt 't vaderlant comen, ofte onderwegen werden, souden tot laste vande E. compagnie vervallen, ende de nademiddach collecte soude gedijen tot proffijt der kercke ende wat daeraen dependeert.

Opt 14e Articul.

Dit sal by Do Danckardum aen sijn Ed bethoont werden.

Opt 15e Articul.

De E vergaderinge acht geraetsaem te sijn sijn Edt dese 5 navolgende plaetsen voor te dragen. Als de 1e plaets

van cap. van prauwen, 2e van Sr Caen, 3e Mayseylon, 4e op de Tygers-graft, 5e op de Passaer, op dat een der selver tot een kercke geapproprieert mochte werden. Middelen hiertoe sijn deese, door den Raed van Justitie gemaeckt tot boeten:

500 Realen van 8e van Adriaen Blocq.

200 „ „ „ van Sr Sonnius.

Item, vereert van een notabel persoon 500 R. van 8en welcke in courant by de Roy berusten.

Item 1000 Realen van 8en welcke de E. diakonie vrijwillich sal verschieten.

Hier by compt den vrijwillige collecte, te doen onder de burgerye, welcke buyten twijfel 2000 Realen geoordeelt wort te sullen bedragen.

By dese goede somma versouckt de E vergaderingen dat sijn Ed van wegen de E Compagnie 4000 realen toevoege ende ter eerster gelegentheyt met het opbouwen begonnen werden.

Opt 16e Articul.

De E. vergaderinge is bereyt ditselve na behooren te volvoeren.

Aldus gedaen in de kerckelycke vergaderinge tot Battavia den 21 January ao Dom. 1631.

JUSTUS HEURNIUS, Scriba.

In dorso:

Extract uyt de resolutie vande Hr Generael en de Raden van India den kerckeraden tot Batavia voorgedragen, mitsgaders hun advys ende antwoorde opt voorgestelde 1631 n 43.

Rijksarchief.

XXVIII.

DE KERKERAAD TE BATAVIA AAN DE KAMER AMSTERDAM.

Dankzegging voor de toezending van predikanten en ziekentroosters.

Berichten omtrent het werk op Formosa, in de Molukken, op Banda, op de Key en Aroëeilanden en te Batavia.

Moeijelijkheden gerezen uit inbreuk op de kerkelijke autonomie.

29 Januari 1631.

Genade ende Vreede in Jesu Christo.

Edele, eerentfeste, achtbare, wijse, ende voorsienige Heeren.

Naer toewenschinge des Goddelycke segens over UwEd. persoonen, handelinge en regieringe, (dienen) desen uEd. te verwittigen den tegenwoordigen stant der Christelicker gemeinte onder UEd. gebiedt in Oost India en voor te dragen hetgeen tot verder welstandt derselver vereyscht wordt.

Maer voor eerst bedancken wy UEd. van het secours ons verleent int toesenden van den Eerw. Helmich Helmichz., afgevaren van Amsterdam, ende de Eerw. Henricum Bucherum, gesonden van Middelburch, beyde predicanten, en van godtvruchtige, welbegaefde sieckentroosters met de vloote des voorleden jaers ons toegekomen. Alsmede vande toegesonden boecken ende bysonder van het maleysche Evang. Mathei, int welcke de E. Alb. Ruil eenen goeden dienst aende maleysche gemeynten in India gedaen heeft, ende wenschen dat hy voortgae in dit begonnen sijn stichtelyck werck.

Belangende nu den stant der religions saecken. In Tayoan heeft de voortplantinge des Christendoms tot noch toe goeden voortganck gehadt. De E. Georgius Candidius is yverich om de tale des lants aldaer te leeren, ende heeft

soo veele daer inne gevordert, dat ons schrijft, 21 huysgesinnen, bestaende in 122 persoonen, van hem wel onderwesen te sijn inde Christelycke religie ende het dooden der cleyne kinderen affgebracht te hebben (want het daer een gewoonte is, dat alle kinderen die int huwelyck geprocreëert werden eer de manspersoonen 30 jaeren out is, gedoodt werden). Sijn laeste schrijvens toont ons datter een quaet gerucht onder de inlanders gestroyt was, soo dat sy seyden wy waeren bedriegers, wilden haer lant innemen en haer daer uytvoeren, als den Bandanesen geschiet was; t'welck men acht dat eeniger Sinesen werck sy, die alle de dorpen als cramers doorloopen. Dit geeft eenige verhinderinge in Candidii arbeyt, maer meent evenwel daer in te continueren. Robèrtus Junius, mede predicant op Tayouan liggende, leert oock de tale en begeeft sich tot hetselve werck onder de ingesetene. Sij versoecken dat beyde de Heydenen mogen bedienen ende dat een proponent gesonden werde om onder de Christenen by het casteel den dienst te mogen doen.

Uyt de Moluccos en hooren wy van geen verhinderinge. Petrus Scotus is daer alleen op Maleyen als predicant; voorts de andere plaetsen sijn met sieckentroosters beset. Hy is sonder kerckenraet, by faute van bequame personen te connen te hulp crygen; bedient nochtans de gelovigen het H. Avontmael.

In Banda ist wel gestelt. Als de plaetse heel ontbloot was van kerckendienaers, — Casparus Stevens, predicant, Dirck Jans Nagel, proponent en David Gorisen, predicant in den Heere gerust sijnde, — soo heeft Wilh. Holtenus Neira becleedt, Michiel Clarenbeeck Pouloay, maer op Lontor is geen kerckendienaer, ende de kerckenraedt solliciteert daerom. D'Heer Gouvernenr Raemburch daerentegen schrijft aen d'Heer Gouv. Generael, dat men geen politique, militaire noch kerckelicke dienaers sturen sal; derhalven d'Ed. Heer Generael met sijnen Raedt niet goet en vint dat een proponent of predicant derwaerts gesonden sal werden, die noghtans hier wel soude konnen gemist werden, ende evenwel haer gagie trecken. Zij verwittigen

ons, dat de gemelte Gouverneur twee van zijnen raedt ordinaerlyck heeft willen senden in de kerckelycke vergaderinge, t'welcke sy beleefdelick afgeslaghen hebben, voorwerpende dat hier over eerst het advys van anderen kercken geerne hooren wilde. Waer op hy haer verboodt kerckenraedt te houden, tot datse sijne Gecommitteerde toestaen soude in haere vergaderinge ordinaerlicke te compareren ende alsoo blijven sonder kerkelycke vergaderinge te gebruycken, het welcke een groote disordre moet veroorsaecken.

De scholen in Banda geven weynich vrught, alsoo de kinderen der Bandanesen vervallen tot het moorsdom, door oproyinge der ouden. en overlopende nae Ceram, veel schade UEd. ondersaten in Banda aendoen. Derhalven onnodig geagt werde soo groote kosten, als voor desen geschiet is, aen de selve te doen. Waer over den Heer Generael het advys des kercken raets versoeckende, is geantwoort dat genoech doghte te sijn, somen eenige kinderen die arm, en van goede hoop waeren, wat rijs weeckelicx toeleyde, want anders souden de scholen heel vervallen.

Nopende Key en Aru, — welckers onderwijsinge in het Christendom UEd. aen den Heer Generael gerecommandeert heeft, — derwaerts sal den Eerw. Wilhelmus Holtenus gesonden werden, om de gelegentheyt van het volck te besichtigen, ende voor eerst daer een bequaem persoon te laeten, die haer in t'maleys de fondamenten der Christelycke Religie connen leeren, ende de godtsdienst met voorlesen bedienen. Daer nae ist voornemen een predicant derwaerts te senden, die dit werck met Gods hulpe volmaeckelick volvoere.

In Amboina is de stant der kercke door groote nalatigheyt vande kercke-dienaeren derselver plaetse seer vervallen, waer in wy voor desen gesocht hebben te voorsien. Dogh is by de hooge overigheyt alhier de saecke getraineert, niet willende dat derwaerts een gecommitteerde vande kerckenraedt gaen soude. Als nu wy wederom d'Ed. Heer Jacques Specx geremonstreert hebbende de disorden inde

gemeynte ende plaetse van Amboina ingecropen, ende dat de selve nootelycken geremedieert dienden te werden, versoeckende dat hy ons geliefde mede te deelen, 't geen hem desen aengaende verder bewust was, op dat de kerckenraedt soude mogen met goet fondament besluyten t'geen in dese saecke te doen stondt, ende dese haere resolutie sijn Ed. voordragen om approbatie tot uytvoeringe des selfs te vercrijgen, ende dit volgens d'ordre der gemeynte onses vaderlants, daer negligentie inden dienst ende ergerlyck leven door de kerckelicke vergaederinge geweert ende gestraft wert inde kerckendienaeren. Sijn Ed. heeft hier op geantwoort, dat hy sijne Gecommitteerde inde kerckenraedt stieren soude om hier van met deselve te handelen, het welck 21 January deses jaers geschiet is. Doen heeft sijn Ed. door d'Heer Pieter Vlack, en D. vander Lee, sijn secret[s]., ons eenige poincten toegesonden, die alsoo beantwoort sijn, als Uw Eerw. inde copie hier bijgaende sien magh, waer in wy versoecken, dat d'Ed. Heer Generael gelieve, soo niets en heeft tegens hetgeen goetgevonden was, hetselve te approberen ende te helpen bevorderen.

Dese antwoorde mishaegde sijn Ed. seer, alsoo begeerde dat de kerckenraedt alleen advys op de saecke geven soude. Hy wilde daerop concludeeren wat te doen soude sijn, en het selve int werck stellen, niet begeerende datter een vande kercken wegen gecommitteert ende gesonden soude werden, om ondersoeck vande geruchten, tegens de kerkendienaers in Amboina gestroyt, te doen, ende naede noot vinden te vereyschen, daerin te voorsien. Heeft oock niet goetgevonden Amboina met soodanige persoonen te besorgen, als de kerckanreat daer toe voorgestelt hadde, maer aghtende dattet beter waer Holtenium in Banda te laten ende een vande predicanten van Batavia by leeninge naer Amboina te stieren, begeerende, de kerckenraedt soude een van deselve daertoe kiesen. Hierover is eerst gedifficulteert by de kerckenraet, houdende dat het verre het proffijtelycste was Holtenum, wiens gaven een overvloediger oegst dan op Neira is vereysschende,

naer Amboina getrocken werde. Doch siende, dat de Heer Generael by sijne meyninge persisteerde, ende seyde selfs een van haer te willen kiesen, eñ derwaarts te senden, soo de kerckenraet sulcx niet en dede, hebben den E. Danckerdium hiertoe gekosen, als dewelcke de ervarentste inde maleyse tale is ende de beste kennisse heeft van den stant van Amboina en t'geen daer inde religioens saecken van poen is. Dit hebben wy door twee uyt onse vergaderinge Sijn Ed. voorgedragen, dewelcke antwoorde dat met sijnen raede s'daegs te vooren al verkiesinge gedaen hadde, de Eerw. Seb. Danckerdium verordineerende, niet als gecommitteerde vande kerckenraet, maer als geleent predicant nae Amboina te gaen en hy soude orden stellen, dat de predicanten aldaer geligt soude worden ende nae Batavia gesonden. Hier over heeft de kerckenraedt gedoleert, als sijnde een proceduere directelyck strijdende tegens de costume ende loffel. kerckelicke ordeninge van t' vaderlant, nae de welcke dus lang soo gerustelycke Godts gemeynte in India geregeert is; want over de naelaetigheyt inde Godtsdienst gebruyckt ende de ergenissen by haer — nae het geruchte medebrenght — gegeven, staedt de kercke toe ondersoeck te doen ende censure te gebruycken. Het welcke sijn Ed. voorgehouden sijnde, heeft geantwoort geen andere kerckenordeninge hier plaets en wilde geven in India, dan de instructie die by de Heeren Bewinthebberen de predicanten ende sieckentroosters mede gegeven wert, en dat de rest nae t' goetvinden des Hr. Genrl[s] ende der overicheyt hier te lande gedirigeert moeste werden. Wy repliceerden dat wy deselve instructie aengenomen hadden ende wilden naekomen, maer dat deselve gestelt sijnde eer kercken raeden in Indie waeren, in t' stuck van beroepinge eñ versendinge der predicanten niet en prejudiceerde de kerckeordeninge tot welckers onderhoudinge de predicanten als nu uytgesonden werden, den welcken de Ed. Heer Generael Pieter de Carpentier met sijnen raedt by provisie goet gevonden ende geboden heeft, dat in alle landen ende gemeenten onder UEd. gebiedt staende nagecomen soude

werden; waerby het d'Ed. Heer Generael Jan Pietersz. Coen oock gelaeten heeft, toestaende dat volgende den regel derselver beroepinge ende versendinge der predicanten alhier in sijne tijt geschiede. Andere redenen mede bybrengende;

1.

Als dat de predicanten, dewelcke derwaerts uyt vaderlant gestiert werden, met UEd. approbatie beroepen werden, om volgens de Nederl. kerckeordeninge haeren dienst alhier uyt te voeren, alsoo haer beroep brieven (een copye derselver hier by liggende) getuygen connen.

2.

Dat mede d'Eerw. Classis ons in haere brieven belasten deselve kerckenordeninge in alles nae te volgen eñ te onderhouden, welcke wy, als een lidt derselver, gehouden sijn te gehoorsaemen.

3.

Dat mede d'Heer Generael Carpentier deselve kerckenordeninge by provisie eñ op het goetvinden vander E. Heeren Bewinthebbberen, geautoriseert heeft, deselve gebiedende in India te onderhouden, tot dat andere last uyt vadercomen soude, de welcke noch niet gecomen sijnde, ende UEd. stilswijgen in stede van approbatie houdende, vinden ons genootsaeckt als nogh deselve nae te comen.

4.

Dat het dus lang inde gemeynte gegaen heeft, soo onder de Regiering van d'Heer Generael Carpentier, als den E. Heer Generael Coen, ende tot op desen dach toe, de saecken ter wijlen altijds nae de gem. kerckenordeninge gedigeert sijnde.

5.

Dat men mede niet weten const wat onheyl uyt dese innovatie, tot naedeel vande staet van India, soude connen voortcomen, alsoo uyt een cleyn voncxken van kerckelycke geschillen, dickwils een grooten brant in de republicq is

ontstaende, waer voor wy ons ten hooghsten hoopen te wachten. Dat het mede den Ed. Heeren Bewinthebberen ende den Classen in Nederlant, ontijdige en onnodige moeyte soude veroorsaecken.

6.

Ende ten laatsten can hier bijgevoegt werden, dat de macht van verkiesinge eñ versendinge der predicanten by den Heer Generael ende overicheden van andere plaetsen, aldus als van sijne Ed. begeert werdt, staende, het wel nu noghte ondert Gouvernement der gener, die wy naer apparentie vooreerst int'Gouvernement sijn verwachtende, geen groote schade dreyght, maer by verloop van tijden, en veranderinge van overicheden, recht een wech ende middel soude wesen om goede ende getrouwe wachters uyt haer plaetse eñ van haere cudde te verjagen, ende die cleyn van gemoet waren in stomme honden, tot verachtinge des Godsdienst, verderf der sielen ende confusie van UEd staet in India te doen veranderen.

Welcke redenen wy in eerbiedigh onderdanicheyt bidden, dat UEd. gelieve te overwegen, ende met de kercke in t'vaderlant te besluyten, wat order wy inde regeringe van Godes gemeynte alhier te houden hebben. Op dat alle ongeregeltheyt en confusie geweert werde, die op de disorder nootsaeckelyck altijt is volgende, die seer sorgelyck is voor UEd staedt in India, daer het meesten deel der gemoederen wenschen een ruymen toom tot sonden, en ongebonden leven te mogen hebben, waer uyt de afbrandinge der conscientie, trouwloosheyt eñ seditie gewoon is te spruyten.

Sijne Ed. heeft mede verclaert, dat hy gesint was, als de schepen naert vaderlant vertrocken waeren, gecommitteerde in onse vergaderinge, als mede in andere kerckenraeden te setten, waer op wy gesint sijn uytstel te versoecken, tot dat van UEd. hier op antwoort ontfangen. Want wy niet geern de blaem draegen souden lichtveerdelyck tegens de costuyme des vaderlants te doen, sonder eerst de Ed.

Heeren eñ Kercken goetduncken hier in verstaen te hebben, naedemael de consequentie hier aff alhier veel groter is dan op andere plaetsen. Dese toehoorders souden licht in dominateurs des kerckenraets en verhinderaers van alle kerkelijcke discipline veranderen; ten waere door UEd autoriteyt hier in versien eñ bepalingh gestelt werde. Dit van onse gelegentheyt aengeroert hebbende ter occasie vande swarigheden in Amboina voorgevallen (alsoo van Paliacatta niet anders te seggen en is, dan dat de saecken daer stightelicken voortgaen) sullen tot den stant van Batavia komen.

Batavia, als de Hooftstadt van UEd. domeynen, ende de peupeleuste plaetse onder deselve, is meer swaericheden dan de andere onderworpen. De eerste ende gewichtichste is geweest, dewelcke ons is voorgekomen uyt de executie van Pieter Cortenhoeven, dewelckę door sententie des Raets van Justitie, dewelcke voortquam uyt onredelyck ontsach datse d'heer Generael Coen toe droegen, met den sweerde ter doodt geexecuteert is, een saecke daer over een ieder tot Batavia perplecx ende verbaest was. Want alle de raetspersoonen opentlyck verclaerde, recht voor hy gecondemneert wert, dattet vereyschen van sijne doodt tegens alle goddelycke eñ menschelycke wetten was strijdende; dat haere conscientie sulcx niet recht en const oordeelen te wesen, gelijck het selve eenige van ons uyt haere mondt gehoort hebben, eñ eenige derselviger als noch verclaeren hetselve onrechtveerdelick geschiet te sijn. Soo is t' nochtans, dat eenige van haer, gehoort hebbende het schriftelyck protest dat haer van d' Heer Generael toegesonden was, op de wijse als sy sententieeren souden, uyt vreese (gelijck een derselve bekent) de gem. Cortenhoeven, een oppercoopmans soon sijnde, ter doodt veroordeelt hebben, omdat hy, onder belofte van trouw, het bastaert dochterken van den Heer Jacques Spex, sijnde staetdochter van de huysvrouw des Heer Generaals Coenen, in desselven huys beslaepen hadde. De saecke wierde soo heftelycke van d' Heer Generael aengedreven, dat qualick hem iemant daer af dorfde

aenspreken. d'E. Abraham de Roy eñ Justus Heurnius, beyde predicanten, hebben by den Heer Generael voor dese persoon seer instantelyck geintercedeert, doch geen pardoen connen verwerven; de executie is voortgegaen.

Het scheen een plaeg van Godt de Heer te sijn, dat hy, die een soo grooten justicier altijts geweest was, hier in soo verre afdwaalde. De saecke dus staende, soo en hebben wy niet haestelyck daer in willen doen, want den Heer Generael daer over kerckelick te willen aenspreecken sagen wy dat de ruine van de gantsche kercke alhier geweest soude hebben. Was derhalven raetsamer hem sijne conscientie te bevelen eñ te sien hoe hy sigh selven, int' ontfangen of naelaeten van t' gebruycken des H. avontmaels hier in bewijsen soude. Doch hy is tusschen tijden overleden en d'Heer Jacques Specx in sijn plaets getreden. Dese geauthoriseert sijnde, soo en hebben wy (alsoot' een saecke van justitie was, welckers collegie ende leden, soo veel eenichsints de reden toelaet, verschoont, in haere autoriteyt gemainteneert eñ versterkt dienen), noch niet gemoveert, maer willen sien wat dHeer Generael Specx tegen haer soude in brengen, alsoo hy als vader in sijn dochter, ende als overhooft vande justitie in Pieter Cortenhoeven geoffenceert was, off hoe sy haer eygen selfs oordeelen soude, op dat sy gevoelen van dese haere misdaet toonende, de saecke int' besonder door de kerckenraedt verhandelt, eñ met de gemeynte, dien swaere ergernisse door haer gegeven was, versoent mogten werden. Maer de Heer Gener. Spex heeft voor die tijdt stil geswegen, en sy hebben haer tot de tafel des Heeren gevoeght, hy daer van absenteerende, als hy sagh dat sy daer toe soude gaen. Wy (dewelcke anders verwacht hadden, ende geen reden achten, dat wy een begin soude maecken van een soo sware hatelicke proceduere, als de geintresceerde vader en voorstander selfs present was) waeren bedroeft, datsy haer selven soo vergaten. Maar Godt de Heer heeft hier in geremidieert, want dEd. Heer Generael Jacques Spex oppositie tegens haer doende, alsmen het H. Avontmael weder

uytreycken soude, soo is ons bequame gelegentheyt gegeven om te doen t'geen tot Godes eere, stigtinge der gemeynte en saligheyt der dwalende nodigh was, gelijck het extract uyt het boeck der kerckelycke acte Uw. Ed. can aenwijsen; welcke saecke wy int' breede voordragen, alsoo niet twijfelen ofte iemant der afgehoudene sal over dese onse handelinge by Uw Ed. clagtigh vallen; wy soecken hier alleen onse conscientie te quijten.

D' E. Gijsbert Bastiaens, met het verongelukte schip Batavia overgecomen, is op sijn comste alhier aengeklaecht geweest, en sententie tot sijn nadeel gestreecken. Dogh klaerlyck sijn ontschult schriftelyck gedaen hebbende, is daer nae geabsolveert, als UEd. uyt de mede gaende stucken, aen de Kerckenraedt gedirigeert, sien kan, ende sijne ontschult is vande predickstoel aen ieder bekent gemaeckt; dewelcke met ons de gemeynte tot Batavia is versorgende.

Aangaende den tegenwoordigen stant onser gemeynte, t' getal der ledematen wast aen, t' gehoor der maleytsche predicatie vermeerdert, maer comen tot de helft van t' getal niet, die wy vertrouwen te soude gekrijgen, soo wy op den Dagh des Heeren voor haer costen prediken, t' welcke achter moet blijven, alsoo geen kercken hebben om in t' nederlants godtsdienst te doen, hoewel dat wy daerom instantel. versoecken, biddende UEd. d' opbouwinge derselver ernstelyck aen de Heer Generael te recommanderen, alsoo het een groote schande voor ons is onder de Portugysen, Guseratten, Javanen en Sinesen, dat in soo een stadt niet een Godts huys en is, maer moeten ons in een gemeene wandelplaets in t' stadthuys, die veel te cleyn is, behelpen, daer nochtans uyt collecten en boeten d' oncosten t' saemen connen gebracht werden, sonder d'E. Comp. grootelycx te beswaeren, gelijck het selve sijne Ed. mede is toestaende, doch schijnt door andere wercken wat tegengehouden te werden; UEd. aenmaeninge sal een spoedich werck maecken.

Eyndelyck willen Uw. Ed. verwitticht hebben, dat d'Eerw.

Davidt Goriss, predicant in Banda den 30 Maert 1630 verdroncken is tot onsen grooten leetwesen, ende d'Eerw. Nicolaes Molineus, predicant tot Paliacatta sijn demissie versoeckt om na t' vaderlant te keeren. Vans gelijcke, dat Justus Heurnius, hier op Batavia geplaest noch niet na t' vaderlant en soeckt te vertrecken, maer over anderhalff jaer, als sijn tweede verbintenisse uyt is, een jaar off twee in Key, Aru, ofte eenige diergelycke plaetse tot voordeel van d'E. Comp. sijn arbeyt geerne soude besteden, tot voortplantinge der Christelycke religie. Dogh alsoo, dat (indien de kercke tot Batavia hem alsdan niet soude konnen ontbeeren) tot gelegene occasie voorvalt sich presenteert te willen wachten.

Gaen met dese schepen naer 't vaderlant als cranckbesoeckers Jan van Heusden, die uyt Banda goede getuygenisse brengt, en Pieter Douwens, die onder de Maleytsche met voorlesen inde kercke ende de gebeden te leeren, grooten dienst gedaen heeft inde gemeynte. Item Isaac Carbeel, wiens leven wenste wat stichtelycker geweest waere en Jan Jansoon, die wy om sijnen ergerlicke wandel buiten bedieninge gestelt hebben. In welcker plaetse versoecken dat UEd. ons weder getrouwe ende godsvruchtige sieckentroosters gelieve toe te stieren.

Wenschten mede, dat UEd. gelieve te versien van 6 of 7 bijbels, postillen Bullei, om de schepen die dies gebreck hebben, te versorgen, want sommige schippers eñ cooplieden deselve veralieneren. Item eenige gebeden boecxkens, als van Teeling ende Haverman, Overdenckinge des doots van Lansbergen, cleyne vraegboeckskens van Aldegonde, met een goet getal psalmboecken ende pampier voor de schoolen. Soo dat in een casken besonder gepackt wert soude oorbaerlyck sijn, alsoo se dickwijls lang blijven leggen in andere cassen en niet tijdelyck te voorschijn en comen.

Hier mede Edele, eerentfeste, achtbare, wijse, voorsienige heeren, de gemeynte Godts in India UEd. sorge goet gunstich bevelende, biddende den Almachtigen God dat sijnen rijcken segen over uw Ud. persoonen, handel, domeynen ende

regeringe tot verbreydinge sijns H. Coninexrijcx onder de verdwaelde menschen ende welstant des christendoms alhier uytstrecke ende vermennichvuldige. Vaertwel.

Gegeven in onse kerckelycke vergaderinge tot Batavia, den 29 January A° Dom 1631. Uw Ed. onderdanige dienaers in Christo, de predicanten eñ kerckenraedt der gemeynte Godts tot Batavia op Java Mayor, en uyt aller name eñ last.

JUSTUS HEURNIUS pro tempore praeses.
Abr. D. ROY, Scriba.
JACOB DE HARDE, Ouderlingh.

Origineel
Rijksarchief.

In van Dam's ms[t] Geschiedenis der O. I. C. is, mutatis mutandis gelijkluidende brief bewaard, gericht aan de Classis Amsterdam.

XXIX.

DE KERKERAAD TE BATAVIA AAN GOUVERNEUR GEN. EN RADEN VAN INDIE.

Remonstrantie tegen de verkorting van het recht der kerk, met de apostille daarop gegeven.

BATAVIA, 10 Febr 1631.

Edele, eerentfeste, manhafte, wijse, voorsienige ende seer discrete Heeren, heer Jaques Specx gouv. gen. ende sijne presente Raeden.

Geven met aller eerbiedigheydt ende reverentie te kennen de predicanten ende kerckenraedt deser stede, hoe dat sy haer ten hoogsten gegraveert vinden door de aengevangene wederhoudinge der geautoriseerde ende duslangh in India

tot welvaert der gemeente Godes gepractiseerde kercken ordeninge, ende versoecken derhalven eerbiediglyck dat sijne Ed. gelieve de regieringe der gemeente Godes volgens de selve, als voor dezen, te laeten voortgaen, tot dat uyt het vaderlant over dit opgeresen geschil decisie vande Nederlantsche kercke met approbatie der Ed. Heeren Bewindhebberen vercregen werde, en alsoo wy aende selve beyde ten desen eynde sijn schrijvende, op dat alle onrust voorgecomen ende ergernissen gemijdt mochten werden. Vertrouwende dat UEd. hier in eene Christelycke genegentheyt, tot stichtinge der gemeente Godes, ende verheerlicking des rijcx Christi betoonen sal. Het welcke doende etc. Gegeven in onse kerckelicke vergaderinge tot Batavia op Java Mayor den 10 febr. a° dom. 1631.

UEd. onderdanige dienaeren in Christo, de predicanten ende kerckenraedt deser stede, ende uyt aller last ende naeme

A. DE ROY, p. t. praeses.
JUSTUS HEURNIUS, Scriba.

Apostille.

De predicanten ende kerckenraedt alhier in Batavia dienen voor antwoort, datse gants inpertenent remonstreren door eenighe wederhoudinge vande geauctoriseerde kercken ordeninge alhier ten hoochsten gegraveert te sijn, alsoo haer E. niet connen seggen, dat in geenige hare besoingnes ofte administratie van vorige kerckelycke orderen, tot noch toe haer E. de minste beletselen niet voorgecomen ofte eenige veranderinge inde selve te sullen geschieden aengeseyt sijn. Sulx, dat dese remonstrantie meer op geintercipieerde genomen resolutien van d'Ed. Heer Generael ende Raeden van India, als op voorgevallen impedimenten alhier ingestelt sijnde:

Is goet gevonden geweest de gemelte predicanten ende kerckenraden by desen te notificeren voortaen int remonstreren van kerckelycke saecken rechtmatiger ende moderater te handelen, op dat de Eerw Classicale vergaderinge ende

de Ed heeren Bewindhebberen in Nederlandt met echte waerheyt ende goede kennisse vande voorvallende saecken alhier mogen werden geinformeert. Werdende voorts de gemelte kerckelycke vergaderinge te verstaen gegeven, dat in alle deelen de meyninge ende intentie is, dat d'instructie by de heeren Bewindhebberen voor de predicanten ende siecken-troosters, op haer Ed dienst in India comende, gemaeckt, neffens de beraemde kerckelycke ordeninge alhier ten tijde vande Ed Heer generael de Carpentier, in allen deele als richtsnoeren sullen gehouden werden, omme de gemeynte Godts ende alle voorvallende kerckelycke saecken alhier, conforme deselve, sooveel mogelyck te laten derigeren. Sonder nochtans daer onder te verstaen, dat den Ed heer Generael eñ Raden van India, buyten vercortinge der gemelte instructie, de geraemde ordere niet souden vermogen goet te vinden hier, als in andere plaetsen onder des Compˢ jurisdictie, eenige commissarissen inde respective kerckelycke vergaderingen te committeren; gelijck mede, dat de Ed heer Generael ende Raden van India niet en souden vermogen te aboleren alsulcke kerckelycke resolutyen van saecken, die eygentlyck tot dispositie vanden kerckenraet alhier niet en staen, ende bevonden werden directelyck tegen den reden ende welstant van Godes kercke ende gemeynte te strijden.

Item, dat oock niet en souden vermogen tegen te staen der predicanten van Batavia gepresupponeerde auctoriteytt, omme soo wel int stuck van t' beroep van predicanten, als andere saecken, d' off gelegene kercken van Amboina, Banda ende andere toucheerende, resolutyvelyck te disponneren. Welcke poincten eygentlyck de redenen sijnde, dat de predicanten ende kerckenraet gemouveert hebben dese requeste aende Ed heer Generael eñ Raden van India te presenteren, hadden haer E. deselve in dese requeste sulx behooren te exprimeren, dat de verre offgelegen met goede kennisse hadden mogen onderricht werden, ofte te swijgen tot dat den kerckenraet alhier de resolutie vande Ed heer Generael ende de Raden van India haer vergaderinge be-

hoorlyck waren voorgedragen geweest, op dat alles met sulcken ordere geschiede als in sulcken saecken betaemelyck ende rechtmatich sy. Ende opdat de predicanten ende kerckenraeden de Eerw Classicale vergaderinge ende d'Ed heeren Bewindhebberen in Nederlandt behoorlyck mogen informeren ende alhier selven oock rechte kennisse becomen wat orderen ende advysen op de kerckelycke saecken naer Amboina ende Banda jongst gegeven ende derwaerts gesonden sijn, is weder goet gevonden aen gemelte predicanten ende kerckenraet te verleenen extract uyt de brieven ende instructien, welcke dat jaer naer Amboina ende Banda gesonden sijn.

Actum int casteel Batavia 6e Martist 1631.

In dorso:

Request vande predicanten ende kercken raden in Batavia aen de Hr Generael ende Raden van India overgegeven 10 febr. 1631.

Item. Apostille, dat voorgenomen werd op opgemelte request te geven.

Rijksarchief.

XXX.

JUSTUS HEURNIUS AAN PROF. WALAEUS.

BATAVIA, 8 Maart 1631.

Heurnius geeft op het verzoek van Walaeus omstandig bericht omtrent de kerkelijke toestanden. Op *Formosa* neemt de voortplanting van het Christendom onder leiding van Candidius en Junius een goeden voortgang. In de (eigenlijke) *Molukken* stuit het werk af op den verwilderden toestand van de bevolking, ten gevolge van den oorlog en van hare verslaafdheid aan het concubinaat.

In *Banda* ligt Clarenbeek op Poulo-Ay, en Holthenus op Neira. Door de ongehoorde eischen van den Gouverneur is er strijd met den kerkeraad, die zijne autonomie wil handhaven. De school gaat er terug, door de ophitsing van de Mooren.

De *Key-* en *Aroëeilanden* vragen leeraars; die vraag kwam op zeer ongelegen tijd, daar er schaarschte was van predikanten en ziekentroosters. Heurnius heeft zich aangeboden om aldaar of elders onder de Heidenen te arbeiden.

Op *Amboina* is verval, daar de predikanten meer zich zelven dan de belangen van Gods kerk zoeken. De kerkeraad van Batavia heeft aangeboden een predikant derwaarts te zenden, doch de G. Gen. Coen heeft geantwoord, dat hij dit zelf wel zal laten doen door den Gouverneur, en dat hij er wel een Predikant van Batavia bij leening heen wil zenden, doch niet als gecommitteerde van den kerkeraad, en hij heeft Danckaerts daarvoor bestemd. Hij nam den kerkeraad zelfs kwalijk, dat deze daarvan het initiatief genomen had.

Coen heeft bij deze gelegenheid denkbeelden en voornemens geopenbaard, zeer ten prejudice van de autonomie der kerk.

Te *Paliacatte* doet Molineus goeden dienst onder de Portugezen en Mallabaren.

Kort bericht omtrent den kerkelijken toestand te Batavia.

De brief is te vinden in *Walaei Opera* II p. 475.

XXXI.

VAN RAEMBURCH, GOUVERNEUR VAN BANDA 1) AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL SPECX.

De resolutie om Commissarissen in den kerkeraad te zenden heeft groote ontsteltenis veroorzaakt. De kerkeraad verzoekt uitstel tot dat bericht uit het vaderland ontvangen is. De vergaderingen zijn geschorscht, en de predikanten willen eerder afgezet worden, dan dat zij de auteurs van zoodanige nieuwigheid zouden genoemd worden.

Bezuiniging op de scholen is de predikanten zeer onaangenaam.

Ds. Holthenus is bereid, ja begeerig, om volgens den wensch van den Generaal het Christendom op de Key en Aroëeilanden te brengen, zoodra daarvoor scheepsgelegenheid bestaat.

BANDA, 4 Mei 1631.

. . . .

De resolutie by U Ed ende de Heeren Raden van India genomen op t' stuck van de gecommitteerde in de ecclesiasticque vergaderinge te senden, hebben sulcx henluyden behoorlyck en de met alle omstandicheden doen notificeeren deselve naer te comen ende UEd ordre ende resolutie daerinne te volgen. Maer U Ed missive aen haer geadresseert ende door UEd geordineert haer over te leveren, is int packquet van UEd niet geweest; moet nootsaeckelyck vergeten sijn daer in te leggen. Hebbe haer sulcx oock te kennen gegeven, ende met eenen gevraeght off die int particulier niet hadden ontfangen, daerop sy antwoorden, neen.

Over welcke UEd resolutie sy haer bethoonden gantsch verslagen te wesen, beclagende grootelycx over t geene haer

---

1) Volgens het register op dit dossier is v. Raemburch schrijver van dezen brief.

aengedaen wierde, ende dat altoos in alle kercken soodanige vryheyt geweest ware, die men nu sochte by alle middelen haer te ontrecken. Vindende haer bovendien beswaert om soodanige ordere nae te comen, als hebbende daertoe noch geen volcomen last van de kercke van Battavia becomen, die alleenelyck aen haer hadde geschreven, dat van gemelte resolutie wel hadden gehoort, maer dat hen sulcx noch niet aengeseyt ware, van meeninge sijnde aen U Ed te versoecken de saecke soo lange mochte uytgestelt werden, dat sy van Battavia nae t' vaderlandt aen de kercke aldaer mochten schrijven, niet twijffelende off UEd discretie soude daerinne soodanich sijn, dat hun versouck effect nemen soude, ende dat dierhalven in dese tegenwoordige gelegentheyt hier niet anders resolveren conde, dan die van Battavia dienaengaende gedaen hadden, namentlijck om soo lange uytstel te versoucken:

Voorts tot dat bescheyt van de kercken uyt t' vaderlandt mochten becomen, sonder dewelcke daerinne niet vermochten te doen; te meer, alreede derwaerts wegen die saecken by de kercke van Battavia geschreven ware. Sullende ondertusschen (hoewel geen vergaderinge soude houden) goede sorge dragen, dat de kerck Godes daerinne soo weynich verachteringe soude lijden, als mogelyck is ende dat yeder Predicant met d' ouderlingh die by hem heeft, alles ten beste op sijn plaetse soude besorgen, dat den dienst Godes daerdoor naer behooren soude gevordert werden onder diergelycke, gelijck sulcx aen UEd mede adviseeren souden. Waerop henlieden weder antwoorde, soo niet anders geresolveert waren, van mijne sijde daertegen, by forma van protestatie, verclaerde ontlast ende bevrijt te willen wesen van de verachteringe ende nadeeligheyt, die de kercke Godes daer door soude mogen comen te lijden.

T sedert mijne laeste schrijven hebben geen kerckelycke vergaderingen gehouden, hun behelpende by dien middel, die nu voorstellen ende van meeninge sijn te continueeren. Nae ick can bevinden sullen in geen der manieren by de ecclesiastique op eenige plaetse in India UEd gegeven ordre

opt poinct van gecommitteerde in haer vergaderinge te senden, naer gecomen werden, ten sy expres ordere daertoe uyt t' vaderlandt becomen, al souden haren dienst verlaten, jae selffs deportement daerom lijden, aleer d'autheurs daervan souden genaemt wesen. Derhalven by andere middelen sal dienen geprocedeert, soo U Ed eygentlijck uwe genomen resolutie effect begeerde te doen sorteeren, ten ware U Ed goet vonde hun versoeck toe te staen, dat alvooren nae t vaderlandt mochten schrijven, anders sal van noode sijn geheel andere ordre daerop te hebben, off sullen t selve nimmermeer naercomen, maer t'elkens met uytstel ende diergelycke pretecxten soucken te trayneeren, gelijck hier in Banda nu al omtrent de vier jaren hebben gedaen. Wat ordre UEd in toecomende ons daerop vorder gelieven sal te verleenen sullen met devotie verwachten.

Wy hebben U Ed gegeven ordre opt stuck van de schoole alsoo geeffectueert, ende de Comp. van die groote oncosten ontlast, hoewel eenige bandanese kinderen, tot 40 int getal, noch daerinne blijven, ter tijt ende wijle UEd anders gelieve te ordonneeren, als vorder breeder wert geseyt. Dit stuck behaeghde de ecclesiastique gants mede niet, sustinerende de schoole t'eenemael te niet loopen sal, sijnde noch quaet genouch, dat met 't geven van rijs daertoe gebracht werden, ende nu buyten eenige apparentie wesen sal om yets goets daerinne te connen verrichten. Daertegen haer weder haren devoir ende yver gerecommandeert hebben, ten eynde sulcx by alle mogelijcke middelen in voorigen treyn mach blijven ende de kinderen, als vooren de schoolen mogen frequenteeren, onaengesien de Comp. de voorigen lasten niet meer soucken te dragen. In t eerste baerde het eenige veranderinge, dat sommigen ouders haere kinderen niet wilden school seynden, maer naderhant hebben t'selven door goede vermaningen weder beginnen te doen. Op de schoolmeesters sal oock eenigh redres gedaen ende die in soo cleyne getal gestelt werden, als eenigsints wesen can.

. . . .

T'geene door UEd wijders voorgestelt wert, nopende

d'eylanden Quey ende Arou, hebbende daervan wytloopich met D° Holthenus gediscoureert, ende UEd intentie hem voorgedragen, die licht tot sulcx met eene sonderlingen genegentheyt ende goeden yver, tot Godes eere ende voortplantinge van de chr. religie, betoonde, genegen te sijn; wenschende 't selve in aller manieren hoe eerder hoe liever byder hant mochte genomen werden en hem niets aengenamer soude sijn, dan dat de saecken soodanige uytcompste sorteerde, dat de eere Godes daer door mochte gevordert en sijn persoon als een instrument tot soodanich loffelijcke ende noodich werck geemployeert werde....... Is by den Raet nae lange deliberatie eynttelycke geresolveert, dat men t' laetste returschip derwaerts niet behoorde te pericliteeren ten aensien bevonden is geene vaerwaeter voor soodanige groote schepen is om in de eylanden van d' een plaetse op d' ander te verseylen door de menichvuldige drooghten.......... Behoudelyck nochtans, ingevalle de chaloup Banda hier noch met den eersten arriveerde ende t' mouson eenigsints toeliete, deselve terstond derrewaerts soude affvaerdigen omt voorgeseyde deur Dom. Holthenus te doen onderstaen...... ten eynde alles nae behooren ontdeckt, UEd. pertinentelyck geadviseert mochte werden.

. . . .

Hiermede Ed. Erntfeste enz.

Actum int Casteel van Nassou opt eyland Nera in Banda desen 4 Meye a° 1631.

Onderschrift:

De Hr. Generael.

Dese is copie van de principale, die per Noortwyck aen UEd. gesonden is.

Rijksarchief.

XXXII.

DE PREDIKANT WOUTER MELCHIORS. VITRIARIUS AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL SPECX.

Toestand van de gemeente. Verdediging tegen de beschuldiging van nalatigheid.
Statistiek van de scholen.

AMBOINA, 21 Mei 1631.

Hoochweerdige Heere.

De gelegentheyt voorgevallen sijnde en hebbe niet connen naelaten (door dien verscheyde schandeleuse calumnien t'onsen laste op Battavia, gelijck niet twijffele aen UEd. ende andere gerapporteert sijn, volgens de geruchten ofte uytstroyinge, die alhier vernomen hebbe) mijne gebiedenisse t'uwaerts te doen, ende daer beneffens den tegenwoordigen staet soo der gemeente als schole bekent te maecken.

Wat de gemeente alhier aengaet, is (de Heere sy loff) tegenwoordich in bloyende standt, doch onder soo veel sielen als hier sijn, heeft het caff noch de overhandt ende de tarwe blijft bedeckt, soo dat vele daer van oordeelen als de blinde vande couleure; gelijck uyt de mont van D. Sebastianus Danckers verstaen hebbe, dat van Michael Clarenbekius en D. Pieter Bonnes, proponent, suclke verkeerde ofte calumnieuse rapporten gedaen sijn, niet alleen beroerende dEd. Hr Gouverneur Philips Luycas eere ende yver, die sijn persoon betoont heeft inde oprechtinge der kercken ende scholen, maer oock ons daer door beschuldicht voor wachteren die niet en waecken, ofte ontrouwelyck onse bedieninghe waernemen. Daer nochtans Do Danckers bekent heeft in onse kerckenraet, dat met verwonderinge de bloyende staet der gemeente alhier siet (t'sedert sijn vertreck) dewelcke de plaetse, ofte t' eylant Amboina, sonder eenige

kerckelycke ordre gelaten heeft, waerop de vervallinge van alles gevolcht is, gelijck in de oprechtinge der schole door my (mids d'autoriteyt vande Ed heer Harmen van Speult daertoe inden jaere 1624 ontfangen hadde) ende ten dien eynde, met consent vande Ed. president de Bruyn ende mijne kerckenraedt, derwaerts ben gecomen.

Het getal onser ledematen is tegenwoordich 130, bestaende meest uyt geboren Amboinese ende andere ingeboorene, waer van eenige gestorven ende vertrocken sijn, aen gecomen sijnde binnen den tijt van 4 a 5 jaeren. De Nederlandsche burgerye t'schijnt den dienst des Woorts ende t'gebruyck der H Sacramenten onaengenaem te wesen, als d'een uyt d'een, d'ander uyt een ander plaetse, ende van verscheyde gesintheden en gevoelen sijn, daertoe tijt ende gelegentheyt moet wesen om winninge onder haer te doen.

De visite, daerin wy van naerlaticheyt beschuldicht worden, dunckt my seer vreemt te wesen. Wel is waer, dat eenmael onse compste (volgens de resolutie by die vanden Raedt ende de Kerckenraedt genomen) in de eylanden Uliassers achter gebleven is (t' welck ons leet is); maer is voortgecomen vermids alle de corcorren uyt waeren, ja selffs sijn E. in persoon, om den staet van Amboina voor de Macassaren ende andere vyanden te versekeren, ende wy dan in die plaetse gansch niet connen verrichten.

De generale visite, bevindende dat niet en strecte tot stichtinge, is naegelaten, maer besondere ende particuliere visite en is niet achtergebleven, daeruyt de meeste vrucht geschiedt is. Want op de Baluwe sy Ambonese te samen vergadert sijnde (in de generale visite) en hebben gantsch niet connen verrichten, dan alleen een aenmaninge te doen om int gehoor van Godes woort te comen, daer nu d'onderrichtinge van de fondamentele gronden der Chr. religie aen verscheyden persoonen gedaen is, gelijck in haere belijdenisse gebleken heeft, eerse haer tot de gemeynte Christi ende het gebruyck des heylige Avontmaels begeven hebben.

De scholen tegenwoordich in Amboina sijnde, sijn meest door hulpe ende goede handtbiedinge van de E. heer Phi-

lips Lucass. t'sedert sijn gouvernement opgericht, die tot verwonderinge van vele by nae ongelooffelyck hebben toegenomen, als in de jonghste visite, soo door D[s] de Praet, m[r] Hendrick Dircxs. Pondtcaesen, ouderlingh, vergeselschapt met D[r] Sebastianus Danckaerts op het landt van Amboina, ende door my, Andre Varella, diacon, in tegenwoordicheyt van D[o] Danckerts inde eylanden Uliassers gebleken heeft.

De schole van *Hative*, hoewel int getal van kinderen heeft affgenomen, door dien vele tot meesters daeruyt genomen sijn, is nog meest dagelycx sterck . . . 57 k.

Soya heeft int geheel kinderen 53

In dese 2 scholen werden de kinderen nederduyts geleert, 't welck daer haer wat commerlyck valt; maer in dese naervolgende wordense inde maleische taele onderwesen.

Ema 46
Kielangh 21
Nacco 17
Hatela 17

Aen d'overseyde vant casteel.

Hoetemouri 41
Souli 14
Way ('t welck door onweder niet heeft connen gevisiteert werden) 33
Hatoe 18
Lilleboy 31
Alangh 35

Welcke scholen alle, volgens 't rapport van onse gecommitteerde, int bijwesen van D[o] Seb. Danckaerts, gevisiteert sijn ende volgens sijn verclaringe heel loffelyck bevonden.

Maer wat dese onderstaende aengaet ende in de Uliassers gelegen sijn, ende door my selffs neffens de bovenstaende visitateurs besichticht sijn in dese maent, int geheel aldus bevonden.

Oma daarin bevonden kinderen 27

Sonder de kinderen van *Harrouca* ende *Samet*,

die op dien tijt niet school en waeren, welcke voornoemde kinderen te samen wel connen lesen, alle haer gebeden van buyten opseggen, oock promptelycken antwoorden int catecheseren uyt catech. S[te] Aldegonde.

Aborra, mede op Oma gelegen, heeft 23

Waeronder 19 sijn die seer wel lesen connen, mede alle haere gebeden, sijnde seer wel geoeffent int cathechiseren.

'tEylant Uliasser heeft drye scholen, te weten.

Sorrisori, daer in sijn bevonden 36

uytgenomen de kinderen van *Tuhaha*, die met de ouders by de Mooren op Iha gevlucht waeren, welcke int getal sijn 19

Ulath, daer in sijn 41

Boy, waeronder hoort *Paperie* ende *Harie* . . 56

In welcke 3 scholen sijn 115 kinderen die seer wel lesen connen, by na watmen haer voor boecken voorleyt; connen alle haer gebeden en de antwoorden seer fondamenteel op de vragen uyt het vraegboecxken van Aldegonde voorn[t].

Op 't eylandt Nosselauw sijn 2 scholen, die bevonden hebben als volcht.

Ameth, daerin sijn 39

Dese kinderen lesen al 't samen seer wel, oock mede geschreven schrift, als maleyse predicatien; sijn oock wel geoeffent int catechiseren ende alle haere gebeden.

Tituai is de tweede schoole op Nosselauw, daerinne sijn kinderen 66

Hier onder sijn 40 a 50 kinderen die mede wel lesen; sijn bequaem int catechiseren; connen oock alle haere gebeden.

Soodat jegenwoordich in alle de scholen bevonden worden kinderen 590

Waertoe ons gesonden sijn met d'Ed Heer Aert Gysels de naer volgende boecken.

10

Cort Begryp, duytsch	180
Catechismus, duytsch	100
Aldegonde catechismus, maleysch	150
Spiegel der jeucht, duytsch	75
Historie Tobias, duytsch	100
Gemeene psalmboecken	48
Ditto met noten	6
Riemen papier	4
Schaften	900
Een cleen doosken inckstoffe.	
Leijen	10

Met welcke boecken weynich oft niet gedient sijn, want in 2 scholen, als boven, nederduytsch ende inde andere genoemde maleysch geleert werdt. Nu, 150 maleyse boecken can seer weynich onder sooveel kinderen helpen. Ick en twijffele niet ofte de maleysche boecken liggen op Battavia by menichte ende verderven; daerom ick, vermids Curateur (beneffens noch twee andere, als Jan de Meyer ende Pieter Christien) over alle die scholen gestelt sijn, versoecke sijn Ed. beleeft aen die van den kerckenraet te willen belasten: wat beter sorge voor ons, int geene de scholen van noode heeft, te dragen, opdat door haere onsorge onse arbeyt niet verloren werde.

Dits soo t' gene voorgenomen hadde UEd. Heere te adviseren; wat naerder den staet der kercken aengaet, can sijn Ed. uyt de monde vande Ed. Gouverneur Philips Lucassen ende D[s] Danckaerts breeder verstaen.

Hiermede. Amboyna Ady 21 May a° 1631. Onderstont UE. gantsch onderdanige dienaer Wouter Melchiors Vitri[ar], dienaer der gemeyne Christi *op* Amboyna.

Uit „Missiven eñ pampieren van Amboina t sedert 23 May tot 9 Octobris daeraenvolgende."

Rijks Archief.

XXXIII.

Sommier verbael, raeckende de jegenwoordige Constitutie deser Ambonese quartieren, geaddeert tot de memorie door den Ed. Heer Gouverneur Generael Specx aende Ed. Heer Gouverneur Gysels tot becleedinghe vant Gouvernement medegegeven. 1)

Toevoegsel aan de *memorie* van den Gouv. Generaal. Waarschuwing tegen de ambitie der predikanten. Tot wegneming van het pretext van de wegblijvers is eene nieuwe kerk gebouwd. Boete op kerkverzuim. Zondagheiliging. De scholen. Uitdeeling van rijst afgeschaft.

. . . .

Op t' reglement van kerckelycke saecken heeft Sijne Ed. perfecte ordre gegeven; noodich ist U E deselve eerstdaegs doet observeren, ende bewaert de politicque aucthoriteyt voor d'usurpatie van ambitieuse menschen, welcke uE van die candt meest toecomen sullen. Tot exercitie van den godtsdienst hebben alhier een bequame kerck begrepen. Voor desen hebben onse gedesbaucheerde burgerye hun altijt op d'ongelegentheyt van de plaetse (om tot gehoor van Godes woort te comen) geexcuseert; waer aen hun de naturelen grootelicx ergerden. Weshalven wy noodich geacht, dienvolgende geprojecteert hadden seeckere acte van penaliteyt tegens de trage kerckgangers te concipieren, doch, als uE bewust sy, is corte dagen harwarts gemelte kerckelycke gebouw eerst voltrocken ende dienst in gedaen, soodat dit ons project noch niet geeffectueert sy. Watt ons aengaet, wy houden het voor sulcx dese ruckeloose, Godt vergeten menschen om tot gehoor van Godes woort te comen, onder

---

1) Philips Lucassen gaf 28 Mei 1631 het gouvernement van Amboyna over aan zijn opvolger Aert Gysels.

groote penaliteyt ende suspence van haer neeringe behoorden geconstringeert te worden, niet alleene de Nederlanders, Naturelen, maer oock selffs eenige slaven. Interdiceert alle tappers, onder wat pretext t' selve oock mochte wesen, des Sondags tot den middagh geen gelagen te setten oft andere neringe te plegen. Item d'Amboinesen, dat met geen prauwen naer hunne thuynen, veel min met haere worpnetten uytt vissen varen, alle by pene ende confiscatie van al sulcke waren, prauwen ende netten etc. Twijffelen niet off UEd. sullen in corten tijt merckelycke verlichtinge dien aengaende gevoelen, voornamentlyck soo jegens de contraventeurs ende quaetwillige, sonder eenich verdrach, geprocedeert wert. UE neme ditt goddelyck werck in ernstige recommandatie.

Wat de schoolen int generael betreft, staen (Gode sy loff) in eenen florisanten standt ende vinden in de selve ontrent 750 kinderen, redelyck geoeffent, oock goede hoope, sy consequent groote vruchten baren sal. Om specialyck yder schoole ende haere constitutie te onderhandelen, souden prolicx wesen, derhalven t' selve aen U E ondervindinge deffereren. Eenelyck U E in memorie laeten op de contributie van de kinderen in de schoole Hative te willen letten, alsoo den meester Pontkaes doleert veel kinderen absenteren, 't welck met een reprimande aen d' hooffden ende ouders lichtelyck sal geredresseert worden.

Voor desen wert aen yder schoolkindt een pondt rijs daegs verstrect, ten eynde des te vlijtiger school comen souden. Wy hebben ditt gebruyck affgeschaft; genieten jegenwoordich niet, ende ondervinden metter daet, nu williger als voor desen compareren. . . . .
. . . .

Actum Amboyna int Casteel Ay 23en May A° 1631.

Was onderteeckent
PHILIPS LUCASZ.

Copie.
Rijks-Archief.

XXXIV.

CORTE AENWIJSINGE VAN DEN STANT DES GODTSDIENST ENDE DER SCHOOLE OP AMBOYNA, SOODANIGE DIE OP MIJNE AENCOMSTE ALDAER HEBBE GEVONDEN, ALS MEEDE VANT GEENE TER DIER MATERIE DIENENDE IS 1).

Rapport van Danckaerts over zijne bevinding te Amboina. De predikanten zijn slap in de waarneming van hun dienstplicht. De toestand der scholen is, ofschoon verbeteringen gewenscht zijn, vrij bevredigend. Het levensgedrag van de predikanten laat, volgens rapport van den kerkeraad, veel te wenschen over. De Gouverneur heeft, op aanschrijving van Batavia, de zaak voor den Raad gebracht en den kerkeraad verhoord, doch hij behandelt de zaak met conniventie.

Den dienst der predicatien wiert des Sondachs geoffent int duyts ende maleys; de duytsche predicatien wierden alleen by D° Wouters Melchiorss. ende de maleytsche by D° du Praet waergenomen. De duytsche, mits daer geen kerck en was, wiert int casteel, ende de maleysche inde groote schoole van Hativa gedaen. Tot gehoor der eerste quaemen meest alleen den gene die int casteel resideerden, weynige vande borgerye ende dergeener, die buyten woonden, soo dat daer veele sijn, die in jaer en dach noyt tot gehoor van Godes H. Woort en sijn geweest. D'oorsaecke daer van is haer ongeregelth ende dissoluyt leven, waer inne weynich tegen gestaen werden, vermits de nalatinge van behoorlycke visite, waerinne de predicanten sonderlinge behoorden geyvert te hebben. Doch is nu voorgenomen voortaen sulcx waer te nemen; sulcx te meer, door dien de predicatien int duyts, als int maleys, buyten inde nieuwe

---

1) Uit dit stuk heeft Valentyn III. 1. p. 45 geput.

kercke werden gedaen, daer des voormiddachs int duyts ende maleys, ende namiddachs de catechismus wert geleert.

De maleysche predicatie wiert gedaen inde groote schoole, alwaer somwijlen, als de hooffden aen gesprocken waeren, een reedelyck gehoor was; maer quaemen daer anders seer weynige, waer van men ten principale de nalaticheyt vande visite de oorsaecke toe moet schrijven. T is oock een oudt gebruyck op Amboyna daer een cleyne pene op te stellen, twelck als nu beter als oyt te voren gedaen can werden, vermits de sonderlinge subjectie, daer toe bevinden de Amboynesen gebracht te sijn; doch is voorgenomen voortaen sulcx wederomme by de hant te nemen.

De schoolen hebben bevonden vry in eene beteren standt, als de rapporten daer van alhier gedaen wel hadde te kennen gegeven, sijnde de selve op gerecht inde volgende plaetsen; aent Casteel, in de negeryen van Hativa ende Soya, tot welcke twee de kinderen ontrent 't Casteel wonende van alle negeryen gehouden sijn te comen.

Aande over sijde van t' Casteel op Alang, Lilleboy, Hatoe, Baguele, ende door de pas op Ottomouri, Souly ende Way. Boven int geberchte vant Casteel op Hatela, Nacou, Rielang ende Hina, waer onder Ronton is sorteerende.

In de eylanden op Oma ende Aboro, tot welcke twee de kinderen vande andere dorpen mede gehouden werden te comen.

Int eylant Ulyasser op Boy, waertoe comen de kinderen van Hariou, Papere, Tiau, Au. Item op Sorysory ofte Onomoa ende Oulat, waer onder sorteeren de kinderen van Touaka, Titouaca ende Aou.

Int eylant Nousselao op Taouay, ende hier onder gehooren de kinderen van Nalahia.

Naer gedaene visite hebben bevonden, dat in alle boven gemelte schoolen tegenwoordich frequenteren over de 800 kinderen, sijnde op elcke negryen in gebruyck, dat alser eenige kinderen uyt gaen, soo moeten by de respective hooffden de plaetse ofte het getal met andere wederomme werden gesuppleert, soo dat het getal der kinderen inde schoole nimmermeer en wert vermindert.

Meest alle de kinderen vande boven geschreeven plaetsen sijn reedelycken wel onderwesen soo int leesen, manieren, sommigen int schrijven, als voornaementlyck inde kennisse vande gebeden, waer inne sy sonderlingh toegenomen hebben, want meer als twee darde part haer Vader-onse, Gelove, Thien Gebooden, Gebeden voor en naer den eeten, morgen ende t' avondt gebedt promptelyck van buyten connen opseggen ende nevens dien de catechismus van St. Aldegonde, soo als die int maleys is getranslateert. Doch sijnder oock een goede partie, die deselve soo wel int duyts connen als int maleys. Aent Casteel werdense alle int duyts onderwesen, maer in de andere plaetsen meest int maleys, hoe wel veele het duyts prompt connen lesen. Maer oordeele ten hoochsten nodich, dat onder t' maleys mede het duyts wert geleert. Want metter tijt het duyts overal sal connen door de jeucht ingevoert werden, in dien sorge by de Curateurs daer over werdt gedragen ende de schoolen met meerder duytsche boucken werden versien. Onder de schoolmeesters isser eenen duytsman (nevens D' Pontcasen) genaempt Gerloff Glasius, leggende op Amet int eylant Nousselao, wiens schoole boven alle de andere uytmunt.

Ter plaetse daer dese schoolen sijn wert alle sondagen by den schoolmeester voorgelesen een predicatie, gelyck daer toe meest op alle plaetsen, daer men school houdt, bequaeme kerckxkens opgericht sijn; tot welckers gehoor alle het volck vande negryen, soo mannen als vrouwen, gehouden werden te comen. Maer hierinne heb bevonden een groote naelaticheyt by de opsienders, dat in sommige plaetsen maer eene, ende in sommige twee ende drie predicatien waeren, die se alle sondagen wederomme her voorlesen, datmen wel dencken can niet anders als nausie ofte walginge en moet baeren. Daer sijnder oock over lange al over de 70 int geschrifte gestelt, begrijpende eene verclaeringe vant Vader-onse, Gelove, Thien Geboden ende andere schriftelycke leeringen, maer werden tegenwoordich alle in een bouck (daer toe bequaemelyck gebonden) gecopieert, waer van de schoolmeester een weergay sal werden mede gedeylt.

Over dese schoolen sijn als curateurs gestelt D° Wouter Melchiorss. ende sijn cousijn Jan de Meyer, coopman op Lerrica (die sich nochtans int minste met de schoole niet en bemoyt) nevens een ondercoopman, genaempt Pieter Christien, sijnde getrout met een mestysche dochter, een man van sonderling goet leven, en die goede sorge is draegende ter plaetse daer hy leyt; maer int gemeen is weynich daer nae gesien. Ick en hebbe niet connen verstaen, dat viermael in alle den tijt, dat de schoolen opgericht sijn, de visite int generael gedaen, daer de saecke ten hoochsten is vereyschende, dat de een off d'ander, ist niet daegelycx, ten minste alle maenden, sijn werck daervan maeckten, om niet alleen de schoolmeesters te houden in goet reglement ende opsicht over haere schoolen, maer oock om haer byde inwoonderen te brengen in meerder respeckt, waer door alles te beter voortganck mochte sorteeren.

By sommige schoolmeesters sijn te mets de kinderen, in plaetse van haer te onderwijsen, misbruyckt tot haere particuliere diensten, als visschen, planten, riet halen etc., ende sulcx heeft sommige ouders vry wat affkerich gemaeckt haere kinderen ter schoole te seynden. Ende in dese deele can oock aff gemeeten werden de nootsaeckelyckheyt vande geduyrige visitatie, die in geen jaer, ende boven int geberchte in geen twee jaeren was gedaen, uyt oorsaecke, soo de predicanten seyden, dat sulcx by den E Heer gouverneur Philips Lucass was opgehouden, doordien het volck besigh waeren met het maecken van de nieuwe kerck, ende andersints om tochten te doen tot dienste van de E. Compagnie; maer en can niet bevroeden, dat sulcx de visite vande schoolen hadde behooren te beletten. By de respective predicanten is tegenwoordich voorgenomen, met ordre vanden E. Heer Gouverneur, alle drie maenden over al behoorlycke visite te doen, ende sullen nieuwe ende meerder curateurs daer toe vercooren werden.

Wat belanght het leven, handel, wandel ende den dienst, als mede de differenten van D° du Praet ende Wouter Melchiorss, daer van heeft den kerckenraet by de E. E. Heeren

gouverneurs 1) geattesteert ende over gegeven de naer volgende acte, van woorde te woorde aldus luydende.

Alsoo by den Ed Heer Gouverneur aen ons ondergeschreven aengaende de predicanten Wouter Melchiorss ende Joan du Praet versocht is, om van haer leere, leven ende ommegang, alsmede den heymelycken haet tusschen hun beyden sijnde, rapport te doen, soo ist dat wy ider int particulier, voor soo veel ons bewust is, verclaeren t' naervolgende.

Eerstelyck, wat belanght Wouter Melchiorss, segghen geen negligentie aengaende de predicatie gecommitteert heeft, maer in den kerckenraet vergadert sijnde, 't sy dat hy presideert ofte niet, den anderen menichmael wil oversnorcken ende met sijn eygen hooft voort vaeren.

Aengaende sijn ommeganck ende conversatie met de gemeente ende de inwoonderen, — de meeste mennichte claegen seer over sijne stuerheyt, jae meest alle de Amboynesen hebben geen goet genoegen in hem. Is oock notoir, dat van een ider voor een groote leugenaer gehouden werdt, daer hy ter contrarie een voorstander der waerheyt behoorden te wesen.

Aengaende den dienst van D° du Praet, t' is soo, dat voor desen in eenigen tijt geen formele predicatien en heeft gedaen, waerover oock aengesproocken is, hem excuserende, dat sijne sieckte hem sulcx was belettende. Off sulcx waerachtig is, bevelent sijne conscientie, doch naer dien tijt heeft sijnen maleyschen dienst, naer ons goet duncken, wel waer genomen. Inde kerckelycke vergaderingen geeft elck sijn behoorlyck respect. Is liberaelyck by de gemeente ende alle de Amboynesen, maer is niet als al te familiaer. Mede sijn sijne discoursen menich mael met leugenen besmet, daer hy ter contrarie sijnen tijt behoorde te besteden met de leere der waerheyt ende de oeffeninge van dien.

De generale visitie is, contrarie de ordre, in den tijt

1) Nam. de aftredende Lucassen en zijn opvolger Gysels.

van twee jaeren niet nae behooren gedaen, als mede de negrys inde Ulyassers ende eylanden nu omtrent een jaer niet besocht; wat d' oorsaecke is staet te verantwoorden.

T geeft oock groote onstichtinge, dat sy beyden hun bemoyen met arack branden ende vercoopen, 't welck de dienaers des goddelycken woorts niet toe en staet, alsoo sy goet tractament hebben, waer mede sy hun behooren te genoegen.

De heymelycken haet tusschen hun beyden, connen eygentlyck de rechte waerheyt niet seggen; ofte het compt uyt voorgenomen haet, staetgiericheyt, ofte ophitsinge van hunne vrouwen staet de considereren. Dan hebben by experientie bevonden, dat D° du Praet in diversche quaestien veel tijts de minste heeft willen wesen.

Alle dit boven verhaelde is, dat wy op de voorstellinge van de E. Heer Gouverneur antwoorden ende verclaeren de rechte waerheyt te sijn.

In teecken vandien hebben wy het selve altsamen onderteyckent. Actum op Amboyna desen 9e April a° 1631 ende was onderteyckent

Pieter Christien out ouderling.
Denys Janssen out ouderling.
Leendert Adriaens ouderling.
Heyndrick Pontcasen ouderling.
Andre Fretis ouderling.
Jan vande Voort diacon.
Andre Verelle diacon.
Jan Willemss diacon.

De proceduren by de E. heeren Gouverneurs ende haeren Raet over de saecken vande predicanten boven gemelt gehouden, hebben sich toegedragen in manieren als volcht, wel verstaende dat alles geschiet sy onder de presidie ende t beleyt vanden Ed. Heer P. Lucass.

Den 7 April byde heeren Gouverneurs by den anderen sijnde, hebben haere E E. D° Helmichius ende my by haer

ontbooden, draegende de E. Heer Phlips Lucass voor, hoe dat de Ed Heer Generael Jaecques Specx de predicanten aldaer resideerende op hadde ontbooden over de naelaticheyt in haeren dienst gepleecht, ende de groote ergernissen by haer onder de gemeynte gegeven. Wel verstaende, soo alles waerachtlich bevonden wiert, gelyck wel de geruchten van haer waeren luydende, waer van sijne E[t] getuychde in genere, dat soomen naer meriten met haer hadde geprocedeert, dat sy wel waerdich waeren geweest beyde gedeporteert te werden, maer dat de tederheyt vanden gemeente sulcx niet wel hadde connen lijden, ende nagelaten was om alle ergernisse ende schandale in Godes dienst te vermijden. Echter alsoo het noodich was, volgens de commissie des Ed. Heer Generaels tegenwoordich haere saecken by de handt te nemen ende t' ondersoucken, soo hadden haere E. E. ons by haer doen roepen, omme advys te vragen hoemen de saecken opt stichtelickste ende bequaemste by de hant soude nemen, om soo moderatelyck daer inne te disponeren als doenelyck soude wesen. Ende wiert by haere E. E., conform ons advys, goet gevonden, dat alle de leden des kerckenraets soude ontboden werden, uytgesondert de predicanten, om getuygenisse van alles te nemen ende naer luyt derselver sich daer nae te reguleeren. Voorts, dat de laeste affgegane ouderling Pieter Christien ende diacon Denys Janssen daer by ontboden soude werden. Achtervolgende welke resolutie de kerckenraet opte 8 November des t smorgens (in presentie van D[o] Helmichio ende my, die daer toe geroepen waeren om alles aen te hooren) by haere E. E. ende den Raet ontboden ende gecompareert sijn, wordende deselve van de E. heer Gouverneur Phlips Lucass. voorgedraegen de ordre des Ed. heer Generaels boven gemelt, met expresse begeerte, dat een ider van haer in oprechter conscientie, sonder aensien van persoonen, soude willen verclaeren het geene haer bewust was wegens de nalaticheyt der predicanten in haere dienst ende waer inne sy haer soude mogen te buyten gegaen ende de gemeente geergert hebben, als meede aenwijsen de oorsaeck waer uyt

de oneenicheden tusschen haer beyden meeniohmael waeren ontstaen, omme, sulcx alles recht verstaen hebbende, te sien wat tot weringe van alle ergernissen ende oprechtinge der stichtinge vande gemeente Godes aldaer te doen soude wesen etc. Op dese voorstelling heeft mr. Niclaes Pontcasen, ouste ouderling, eerst aengevangen te sprecken ende, tot sijne verclaeringe comende, begonnen vanden persoon van Wouter Melchiorss., getuygende in substantie eerst van sijne predicatie, dat die wel waer genomen hadde, maer aengaende sijn conditie ende leven, dat hy een persoon was met de welcke niemant en coste accordeeren, die twistgierich ende met elcken een over hoop leggende, gelijck tot dien eynde eenige persoonen nominerende, daer hy in defferentie mede hadde geweest. Voorts seer stuyers ende bars, niemant vriendelyck bejegenende, maer opt stuyerste en onhebbelyckste dat hy mochte, soo dat een ider, maer de Amboynesen by naemen, gans geen genogen van hem en hadden. Voorts dat hy te mets sich in arack te huys droncken was drinckende, dat hy inden kerckenraet veeltijts sich seer onstuymich aenstelden ende D° du Praet oversnorcte, jae haer alle te gelijck, ende dat slimste was, dat hy seer tot liegen was genegen, ende dat van een ider voor een groote leugenaer wert gehouden. Wijders spreeckende van sijne huysvrouw, seyde dat de gemeente groote ergenisse nam uyt dien, dat sy daegelycx ende al te veel het casteel frequenteerde, menende sulcx quade suspicie te geven ende een eerlycke (vrouw) niet en betaemende. Int verhael vant welcke dHeer Pontcasen voors., veel tijts van de heer gouverneur Philips Lucass wert wedersproocken, doch verclaerde sijne Ed[t] oock ditte, dat Wouter voorn[t] van stuyrse, onstuymige conditie ende een groote leugenaer was.

Van D° du Praet getuychde hy, Pontcasen, dat eenigen tijt seer naerlatich inde maleyschen dienst was geweest, maer dat hy by den kerckenraet daer over aengesproocken sijnde, verclaert hadde sijne sieckte daer van oorsaecke geweest te sijn, dat hy sijns conscientie bevaelen, maer aengaende de tegenwoordigen tijt, dat hy nu behoorlyck, soo

sy oordeelen conden, sijn werck deden ende daer op pasten. Van sijn leven getuychde, dat hy voor desen seer tot sagueers 1) drincken genegen hadde geweest, oock alte mets beschonken; dat hy sulcx nu niet meer en dede. Voorts dat hy seer lichtvaerdich (was) in woorden, lichtelyck iets belovende ofte toeseggende, maer weynich daer van houdende. Dat hy al te familiaer was, t welck hem tot disrespect streckte, evenwel, dat hy aengenaem was by de Amboynesen, ende wat belangt de defferenten tusschen haer beyden, seyde du Praet de minste schult daer in te hebben, maer dat, om vreedes wille, veel tijts inden Kerckenraet verscheyde dingen over hem hadde laeten gaen. In alle het welcken Pontcasen verhaelde, sochte de Heer Gouverneur Lucassen meest alles wat tot du Praets naedeel geseyt wiert te vergrooten, ende getuychde, als van Wouter Melchiorss, dat seer tot leugenen was genegen.

Dit alles van Pontcasen voors. met veel over ende weerwoorden verhaelt, ende nu eenen goeden tijt daer mede doorgeloopen sijnde, wiert by de E. E. Heeren Gouverneurs goet gevonden, ende de kerckenraet geinjungeert, dat sy buyten te saemen souden vergaederen ende eenparichlyck by geschrifte stellen het geene een ider hadde te seggen ofte bewust was, ten eynde de predicanten daerop mochte gehoort ende ter verantwoordinge van alles geroepen werden.

T welck den kerckenraet aennemende, hebben de boven geinsereerde acte ofte verclaeringe de E. E. heeren Gouverneurs geexhibeert ten antwoordt, doch is deselve my ofte D[e] Helmichio van haere E. E. noyt gecommuniceert, maer hebben de saecken daerby laten berusten; om wat redenen ofte in wat maniere staet by haere E. E. te verclaeren ende te verantwoorden, ende en is nochte den kerckenraet noch my ofte D[o] Helmichio vant blijven der predicanten yets te kennen gegeven, maer opt leste van ons vertreck van myne gedaene visite inde eylanden wedergecomen sijnde, sulcx den E. Heer Gouverneur Gysels ernstelyck affvra-

1) Palmwijn.

gende, seyde sijne E. my dat by den Raet goet gevonden was, dat beyde de predicanten voors. souden continueren, sonder eenighe redenen daer van te melden, als dat by haere E. E. ende den Raet sulcx goet gevonden was.

Datum Batavia desen 16 Juny anno 1631.

SEBASTIANUS DANCKERTS,
Ecclesiastes.

Copie
Rijksarchief.

XXXV.

DE OPPERKOOPMAN CORN. ACOLEY AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL SPECX.

Het voorstel om het christendom op de Aroe- en Key-eilanden te brengen, is niet alleen om de zaak zelve, maar ook ter bestrijding van den Islam, die dreigt zich aldaar zeer uit te breiden, gewenscht, ja is reeds te lang uitgesteld, en het Christendom zal wegens den aard der inwoners aldaar licht ingang vinden.

BANDA, 1 September 1631.

. . . .

De voorgestelde voeth, soo door u Ed. aenden E. heer Gouverneur Raemsburgh gedaen, omme met alle vlijt ende laboureusheyt te onderstaen ende int werck te leggen, op dat de chr. geloove in d'eylanden ende omleggende plaetsen van Key ende Arouw mocht geplant werden, 1) is seer goet ende prijselyck, oock seer dienstig om met minder becommernisse tot ruste, vrede ende buyten peryckels van eenige toecomende invasien der vyanden (die licht met lanckheyt van tijt van daer anders te wachten souden hebben) te sijn. T' waere van herten te wenschen, sulck een godtsaligen werck tijdelycker bedacht, ende by der handt genomen

---

1) Uit een brief van denzelfden datum aan Bewindhebbers blijkt dat de aandrang daartoe van hen is uitgegaan.

was, eer de heyloose Mooren daer soo diep in gewortelt waeren, daervan nu al gantsche plaetsen ende negrys mede geinfesteert ende besmet sijn door onse verloopene Bandenesen, maer voornementlyck door d'eerloose Maccassaren, die aldaer in groote quantiteyt by vele comen, die oock eenige papen jaerlycx laten overblijven ende hun yverige naersticheyt niet als te groot ende te veel bethoonen int betrachten ende verbreyden vant rijcke des antichrist, die naer ons oordeeel (doch onder correctie) daer eerst diende uytgeroyt ende van daer diende geweert te werden, dat als noch (sonder langer tijt verlooren te laten gaen, souden connen geschieden, eer men eenigen deugt ofte vrucht onder die natie soude connen wercken. Want hunne lieffelycke lockinge ende de natuerlycke bewegentheyt vande swarte natie onder malcanderen, gemenght met groote ophitsinge ende aenstockinge, niet sonder lasterlycke blame tegens ons, gelijck daer van (Godt betert) eenige vruchten sijn gesmaeckt in het massacreren ende doot slaen van sommige onser natien in die quartieren, seggende, d'Hollanders niet anders en soecken, als alle natien onder t' jock te brengen ende trachten meester van alles te sijn. De Bandenesen daer by voegende, sy exempel souden nemen aen haer landt ende persoonen, ende hoe men met hun geleeft heeft, dat sy seer leelyk weten aff te schilderen, met diversche omstandicheden. Ende sulcke diergelycke schadelycke, vergiftighe ende boosaerdige natien van daer sijnde, staet wel te gelooven, ende verhope yets goets in toecomende van daer te verwachten sullen hebben, als maer met voorsigtige discretie ende redelyckheit int werck geleght werdt. Want gemelte inwoonderen van Cay-Arou slechte, eenvoudige ende geen quaetaerdige natie is, die hun licht met cleyne giften ende gaven laten bewegen souden, omme alsoo dies te beter tot devotie met genegentheyt tot ons waerts te trecken ende met bewegen van jonghst ingenomen soude werden.

Welcke voors int werck stellinge ende christelycke ondersoek, per faute van bequame vaertuigh, tot onser aller leedwesen achter gebleven ende wtgestelt is, als forcelyck

niet beter te connen doen, aengesien het gedestineert schip ende chaloup Banda niet gecompareert sijn. . . . . .
. . . .

Actum int Casteel Nassauw ady primo Septembris 1631, in Banda, Onderstondt, uEd. onderdanige ende schuldich gehoorsamen dienaer CORN. ACOLEY.

Copie.
Rijksarchief.

XXXVI.

DE KERKERAAD OP AMBOINA AAN DE CLASSIS AMSTERDAM.

De kerkeraad roept, na uiteenzetting der historia facti, de hulp van de Classis in, om de inbreuk van het politiek gezag op de kerkelijke autonomie te keer te gaan.
Toestand van kerk en school.
Willekeurige suspensie en rehabilitatie van Ds. du Praet.

AMBOINA, 15 September 1631.

Eerwaerde, godsalige, seer discreten Broederen ende mede arbeyders inde wercken des Heeren.

Wy hebben uwer Eerw. den 22 May voorleden door onse missive bekent gemaekt den staedt der kercken; oock wat gevoelen onsen weerden Broeder Domine Danckaert vande selve ende de schoole hadde, die hy beneffens ons gevisiteert heeft; soo dat t' onderscheyt hoet voor desen geweest is ende doen was, genoechsaem hebt connen verstaen. Dan sijn seer verwondert, dat inde jonghste missive aen ons gesonden van date 2 January 1631 niet gementioneert wort, nochte aengeroert, de swaericheyt, die naer t' vertreck van D° Danckaert, ende de Heer Philips Lucass ons is overgecomen. Beneffens dese verswijging laudeert Uwer Eerw. ten hoochsten onsen goeden yver int voorstaen vande gerechticheyt der kercken, waer in ons belooft naer

vermogen de behulpsame handt te bieden, tot vergenoeginge van ons ende de gemeynte. Maer alsoo ons, naer onse jonghste, groote swaricheden ende vercortinge der kerckelycke vryheit overgecomen is, vermids ons niet gewaerschouwt hebben, sijn qualyck vernoeght, want wy de kercke, onder ons eenich hooft Christo, naer sijn bevel moeten regeren ende tot een schaepskoy soecken te leyden.

De swaricheden, die ons overgecomen sijn, cont uit dese nevenstaende copie wel affmeten, ¡welcke is een extract uyt de provisionele memorie, door de Ed. Heer Generael den Heer Artus Gijsels medegegeven, welcke luyt als volcht:

T' is U E. kennelyck, hoe dat wy naer rijpe deliberatie, „met advys van de E. Raden van India, by resolutie van dato 17 January 1631 goetgevonden ende gearresteert hebben, dat voortaen, soo hier op Battavia, als andere plaetsen in India, daer eenige kerckelycke vergaderinge gehouden wert, uyt den naem ende van wegen de respective gouverneurs ende andere overhooffden in de gemelte quartieren, twee, ofte by schaerciteyt aen bequaeme stoffen ten minsten een gecommitteert persoen sal by gevoeght werden, dewelcke continuelyck alle cessien waernemen, van de importantste saecken notulen houden, ende te midde wege de taeffel, recht tegen over den praeses sijn sitplaetse hebben sal; alsoo wy bevinden, dat des Comp[s] constitutie in India niet en gedoocht de ecclesiastique actien ende besoignes door een bysonder autoriteyt, buiten kennisse vande politique, sulcx soude affgesneden werden als wy ondervinden, dat van langerhandt getracht werdt in te voeren. Welcken volgende wy U E. recommanderen gemelte onse resolutie de kerckelycke vergaderinge in Amboina behoorlyck te notificeren, ende byden kercken raedt, achtervolgens yeders gepresenteerden eedt van gehoorsaemgeyt, effect te doen sorteren.

Ende alsoo onse meyninge ofte intentie in geenigen deele strecken, om de kerckelyke vergaderingen, cen-

suren ofte hier te lande lijdelycke preeminentien te vercorten, maer ter contrarie niet als meerder luyster, respect ende aensien voor d'selven te bevoorderen, ende by onderlinge kennisse, als communicatie van saecken, alle mesusen, confusien, disordren, voor soo veel mogelyck te prevenieren. soo sy uE. gerecommandeert te bevoorderen, dat de gecommitteerde van U E wegen mogen sijn persoonen van goede qualiteyt, onbespreekelyck van leven als ommeganck, ende voor al professie doende vande waere gereformeerde chr. religie, frequenterende de taeffel des Heeren vant H. Avontmael, mitsgaders respectabel ende vredich van conditien, dat haer presentie tot bevoorderinge ende geensints tot verachteringe van alle chr. ende rechtmatige kerckelycke besoignes gedijen. Ende alsoo wy vastelyck vertrouwen gemelten kerckenraet, achtervolgens yders gepresteerden eedt van getrouwicheyt ende gehoorsaemheyt, dese onse resolutie ende ordre, sonder voorder dispute ofte contradictie behoorlyck sullen naercomen, sullen alle t' gene desen aengaende in Amboina voorder soude mogen voorvallen, aen u E ende den Raedt differeren.

Op dat alle kerckensaecken achtervolgens d'ordere ende goede meeninge van de Ed. Heeren Bewinthebberen met behoorlycke kennisse mogen beleydet ende gedirigeert werden, is by de bovengemelte resolutie mede goet gevonden, dat alle brieven ende aenschrijven van de kerckenraden ofte predicanten, die bysonder van kerckelycke saecken ende besoignes sijn tracterende, t' sy dat d' selve aen ons alhier, ofte eenige kerckenraden in India ofte aen de heeren Bewinthebberen, ofte Classes in Nederlandt sijn addresserende, voor 't vertreck der schepen besloten sullen gelevert werden aen de respective gouverneurs ofte andere opperhoofden ter plaetsen haerder residentie, omme met haere brieven ofte pacquetten aen ons ofte onse subalterne gouverneurs voorts gesonden ende bestelt te werden daer de brieven aen sijn addresserende. U E. sal mede

versorgen, dat dese resolutie van gelijcken by den kercken raedt alsoo achtervolcht werde.

„Actum int casteel Batavia, ady 28 february a° 1631, ende was geteeckent J. Specx."

Hetwelcke op ons begeerte ende ernstelyck versoeck (geroepen sijnde in den secreten Raedt van de heer Gysels) de copie is geworden; maer die in onsen kercken raedt oversien hebbende, ende alle swaericheyt overwogen sijnde, hebben de Ed Heer Generael, noch het voorstel vande heer Gijsels (vermids daer mede belast was) niet willen tegenstaen, maer dit naervolgende by geschrifte overgelevert, door onse Eerw broeders D° Wouter Melchiorssen ende Heyndrick Dirksen Pontcasen, ouderlingh, de welcke oock een misgenoegt antwoordt becomen hebben ende de kereken raedt overgedragen.

T gene wy, onder protest overgelevert hebben is dit volgende.

Alsoo de Ed heer Gijsels, Raedt van India, Gouverneur over alle de quartieren van Amboina ons ondergeschreven, de dienaeren des Woordts, den 26 July deses jaers 1631 in sijnen raedt heeft doen citeren, ons voordragende den last ende bevel vande Ed. heer generael Jacques Specx hem medegegeven, daer in bestaende, dat wy souden in onse kerckelycke vergaderinge dulden, ontfangen ende aennemen een ofte twee politique persoonen, dien den Ed heer Gouverneur daertoe soude believen te kiesen, welckers commissie soude wesen om uyt den naem ende van wege d'E. heer Gouverneur deser plaetse acht te nemen ende te noteren alle saecken, om alsoo sijne Ed. prompte berichtinge te doen van alles dat inde kerckelycke vergaderinge soude passeren, t'sy van censuren ofte bestraffingen, accoorden tot vrede ofte andersints, t'welck het meeste is, dat inde vergaderinge der kercken geschied ende gedaen wordt, sijnde oock een werck dat Godt de Heere de dienaers des Woordts als een deel haeres ambts belast ende bevolen heeft; ende door

sulck een middel van onse kerckelycke authoriteyt ontbloot werden, t' welck ons ongerijmpt docht, als strijdende tegens den H. Woorde Gods ende der loffelycker gewoonte der kercken van ons vaderslandt ende d ordre, die wy met onderteyckeninge van onse eygen handen belooft hebben t' onderhouden, ende soo veel als mogelyck is naer te comen.

Wy hadden de saecke gaerne gedebatteerd ende met goede reden willen bewijsen, dat sulcx ongefondeert was, op dat sulcx achterwege waere gebleven ofte in surceantie gestelt, totdat wy de saecke aende kercke vant vaderlant (vande welcke wy uytgesonden sijn) hadden geadviseert. Maer de Ed heer gouverneur hadde geseyt, dat hy genootsaeckt was, om sekere redenen, sijnen last t' achtervolgen, ende dat d E Heer Generael niet en wilde, datmen van dese saecke in dispute soude treden, ofte wel ofte qualijck was, gelijck sijne resolutie sulcx te kennen geeft, maer dat een yeder dienaer des Woorts bevolen wierde, hem in desen te gehoorsamen. Soo ist, dat wy ondergeschrevene verclaeren voor God (wiens dienaeren wy onwaerdich sijn) ende voor onsen kercken raedt, als oock voor allen die desen souden mogen lesen, dat alsoo de saecke meerder streckt tot disreputatie van onse eigen persoonen, als wel tot verminderinghe vant recht der kercken van ons vaderlandt, ende aenmerckende, dat (soo) wy hier in weygerich waeren, sulcx oproer in de teere gemeynte alhier soude causeren, ja de gemeynte sonder leeraers souden wesen, aengesien dat den last vanden Ed heer Generael soodanich is, dat wie denselven niet wil naercomen, wel mach vertrecken.

De saecke van ons in onsen kerckenraedt voorgestelt sijnde, hebben eyntelyck met malcanderen soo geresolveert, by forme van protest, ende by provisie de politique in onse vergaderinge te aanveerden ende te verdragen t' gene ons byden Ed. Heer Generael opgeleydt werdt in dese kercke, tot der tijd toe, wy hierop

advys van de kercke int Vaderlandt sullen hebben becomen. Verclaeren evenwel by desen ons te houden aende loffelycke ordre der kercken int vaderlandt, vande welcke wy tot den dienst der kercken sijn aengenomen ende bevesticht.

Voorts is mede ons versoëck, dat volgens de verclaeringe door de Ed Heer Gouverneur selffs in sijne Raedt gedaen, aen niemandt anders, als aen sijne Ed. alleen sal gerapporteert t' gene van sijne gecommitteerde soude mogen gehoort ende genoteert werden.

Ten anderen, alsoo daer mochten gewichtige saecken voorvallen, om dewelcke te decideren mochte wel veel gedebateert werden, den eenen dringende meer als den andere, dat sijn Ed. niet meer mochte aengedient werden als de saecke int gemeyn, ende de diffinitie daerover gedaen, sonder dat de stemmen ofte de reden van een yegelyck int particulier soude genomineert werden, t' welck niet wel soude connen geschieden sonder des eenen of des anderen prejudatie.

Aldus geresolveert in onse kerckelycke vergaderinge den 28 July 1631 ende was by ons allen onderteyckent.

Niet tegenstaende dit heeft sijne Ed sijn Secretaris, genaemt Louys de Buys, bevolmachtigt sijnde met dit volgende aen ons in onse kerkennraedt gesonden, ende luydt:

Volgens d'ordre van den Ed heer Generael ende onse resolutie van dato den 16e Jüly deses loopenden jaers, als mede om verscheyden andere consideratien, betreffende het kerckelycke collegie deser quartieren, heeft het ons raedsaem gedacht (ten eynde voortaen by t' selve alle voorvallende differenten proper ende sonder politique macht te gebruycken, met kennisse vanden Gouverneur stichtelycke mach affgehandelt werden) een gequalificeert persoon uyt ons collegie daer by te committeren: Soo ist, dat wy vande suffisantie ende bequaemheyt van Louys de Buys genoechsaem vergenoecht sijnde, die van den kerckenraedt voors. by desen expresselyck recommanderen ende bevelen den selven de Buys als

gecommitteert onsent wegen reverentelyck te aenvaerden, ende begeeren dat den selffden in alle vergaderingen continuelyck sijn sitplaetse recht tegen over den praeses houden, alle wichtige decisien noteren ende vant gebesoigneerde ons prompte berichtinge doen sal. Amboina int casteel ady 24 July aº 1631 was onderteeckent A Gijsels.

Wy wilden wel, dat ons in dese saecke met rijpen rade bystonden, ende dat wy hier in malcanders last hielpen dragen.

Wat den staet der kercken aengaet is opwassende onder het oncruyt; t' schijnt somtijts t' hooft wat op te steken, maer heeft geen continuatie. Visite is t' sedert onse jonghste rontomme gedaen, wtgenomen Way ende Uliassers, van welcke wy opgehouden sijn door 't quaet weder. De besondere ofte de particuliere visite is soo door Dº du Praet, Dº Helmichij, aent westeynde vant casteel, door Dº Wouter, M. Pontkasen, Andre Vierela ouderlingen, aent oosteynde gedaen ende bevonden, dat vele onder t' contract van tuterye, sonder trouwen blijven sitten, ende daer beneffens, soo kinderen procureren, onder dien deckmantel ongedoopt blijven.

De scholen tegenwoordich alhier sijn 20 int getal, bestaende in 702 kinderen, als by jonghste visite heeft gebleecken, tot de welcke jaerlycx wel van noode is.

11 a 12 riemen papier.

3 a 4000 pennen, met ynctstoffe.

2000 maleysche, soo groote als cleyne cathechismussen.

150 historyen Tobias, Davidt, als andere.

50 psalmboecken met noten.

100 gemeene ditos.

Wy hebben alhier verstaen dat onse broeder Sebastianus Danckarts vry wat boecken voor dese mede genomen heeft sonder betalinge, die wy wenschten wederom te hebben; soude (naert seggen vande Hʳ Gijsels) bequaem wesen om een biblioteque op te rechten.

Inde maent Augusti hebbe soo veel te wege gebracht,

dat des avonts inde kercke, naert luyden der clock alle de mallabaren 1) comen, om inde gebeden onderwesen te worden, daer haer oock eenige burgers slaven laeten vinden. Dese onderwijsinge wordt gedaen door m[r] Hendrick Dirckss Pontcasen; wat daer van worden sal, can den tijt bekent maecken.

Opde recommandatie ofte belastinge, de bevestinge D[i] Helmichii aengaende, door d'Heer Generael gedaen, sonder dat den kerckenraedt daer mentie van maeckt, geleth sijnde, is onse mede broeders D[o] du Praet op den 30[en] Augusti, D[o] Wouter Melchiorss ende Helmichi Helmichii den 7[e] September aen de gemeynte alhier bevesticht, nae voorgaende proclamatie, volgens d'ordre der kercken ende 't formulier daervan sijnde.

Onse mede broeder D[o] Wouter Melchiorss soeckt te onderhouden de kercken ordre inden jaere 1625 op Battavia geraempt; te weten, dat de predicanten gehouden sullen wesen een jaer voor dat haeren verbonden tijt geexpireert is, te schrijven ofse begeeren verlost te werden, ofte niet, ende soo haer dan geen verlossinge werdt toegesonden, noch een jaer moeten continueren, daer in hy gewillich is, maer versoeckt liever verlossinge, om naer 't patria te mogen vertrecken.

Eyndelyck, ons oordeels, soude seer noodich wesen, dat Amboina met predicanten ofte sieckentroosters, ofte eenige van beydė, versien wierde, want de gemeente alhier niet en bestaen uyt één plaetse, maer verscheyden, dewelcke oock van 2 a 3 predicanten naer behooren niet en connen versorcht werden, gelijck d'onpartijdige oordeelders, die Amboina bekent sijn, wel sullen oordeelen. Wy hebben door desen eenen sieckentrooster wederom gesonden, omme dieswille wy hier soodanigen niet van noode hadden, UE belieft ons soodanigen toe te senden, die gewillich sijn om de tale te leeren, ende in alle kerckelycke, als schooldiensten (zich) laten gebruycken, waertoe Pieter Janssen gewillich was, maer is verdreven.

---

1) Slaven van de Compagnie van de kust van Malabar.

Wijders en occureert niet; dan soo eenige boecken uyt Nederlandt gecomen waeren, ofte hadde de Comp. eenige haer toe comende, bequaem om in een bibliotheque gestelt, U Eerw. gelieft ons d'selve toe te seynden, waeraen ons vriendschap sal geschieden.

Hiermede, Eerw. wijse, godsalige, seer discrete broederen ende mede arbeyders inden wercken des Heeren, sullen UE. de bescherminge ende crachtige by wooninge des Alderhoochsten door sijnen Geest bevelen. Aldus gedaen in onsen kerckenrade ady 15 Septembris a° 1631 op Amboina. Onderstont: Uyt den name ende by laste des kerckenraedts geteekent Helmichi Helmichii p. t. praeses, Wouter Melchiorss Scriba, Johannes du Praet, H Pontcasen ouderlingh, Andre Varella, Jan van de Voort, Andreas Sylvius diaconen.

Alhoewel wy niet en twijffelen ofte de broederen sullen wel hebben verstaen de suspentie van onsen broeder Jean du Praet, dewelcke geschiet is int laetste vant jaer 1630, mede het relevement daerop geschiet, hebben nochtans (om redenen) goet gevonden de maniere van procederen, met weynich letteren nevens ons gemeen schrijven te voegen, op dat de broederen, vande saeke geinformeert sijnde, recht daer van oordeelen mogen.

T is gebeurt, dat D^ne^ du Praet naer sijn ordinary maleysen dienst den 10^n^ November de orangquays vermaende, dat sy het volck behoorden aen te porren om op den Sabbath dagh neerstich te comen tot het gehoor van Godes Woordt, waerop eenige derselver oranquays seyde, dat sy geen Maringos 1) en waeren, ende haer niet wel te vreden hielden. Dese saecke is den Gouverneur Philips Lucassen (soo het schijnt) qualyck overgedragen, denwelcken D° du Praet heeft ontboden ende naer veel scheltwoorden aen hem gedaen, ook mondelinge gesuspendeert heeft. Domine du Praet heeft dese saecke ons te kennen gegeven ende gevraeght hoe hy hem daer in soude dragen. Daer op wy

1) Kosters, die de boeten inden voor kerkverzuim.

antwoorden (alsoo de suspentie sonder weten vanden kerckenraet was geschiet, ende tot dien tijt toe voor onwettich mochte gerekent werden) dat hy in sijnen dienst soude voortvaeren, ende heeft den volgenden Sondagh den maleyschen dienst als voren waergenomen.

T' welck den Gouverneur vernomen hebbende, heeft door twee van sijne gecommitteerde een schriftelycke suspentie in onse vergaderinge gesonden, hem verbiedende alle kerckelycke diensten ende ontreckende alle ordinary tractementen. Waer op wy onse gecommitteerde aen den Heer Gouverneur hebben gesonden, vragende om wat reden sulcx geschiede. Hebben geen ander reden uyt hem connen hooren, noch heeft geen ander willen geven (hoewel hy seyde eenige te hebben) als de vermaninge, waervan voren geseght is, dewelcke niet sonder reden wtgesproocken is, als wy aenmercten de traecheyt des volcx ende derhalven geen reden can wesen, om alsoo tegens sijn persoon te procederen.

Eyndelyck, gelijck den Gouverneur dese suspentie sonder wettige redenen hadde gedaen, heeft den persoon van D° de Praet weder den 19en December (eerst provisionelyck ende daer naer geheel) gereleveert. Dat dit inderdaet soo geschiet is, getuygen wy met onderteykeninge onser handen.

Actum Amboina desen 15en Septembris a° 1631 onderteeckent Wouter Melchiorss, H. Pontkasen, Ouderlingh; Andre Varelle, Jan van der Voort, Diacon.

Copie
Rijksarchief.

XXXVII.

DE GOUVERNEUR GIJSELS AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL SPECX.

Toestand van de Amboneesche gemeente. Een commissaris-politiek in den kerkeraad. Toestand van de school. IJverloosheid van de predikanten. Verzoeken Justus Heurnius voor eenigen tijd tot herstel van het vervallene. Lof van den predikant Helmichius.

AMBOINA, 18 September 1631.

Watt belanght onsen kerckelycken standt is in redelycken doen. De nieuwe kerck, door d' E Heer Gouverneur Philips gebout, is te cleen voor de menichte vant volck. Tott de taffel des Heeren comen verscheyde Amboinesen, die d'onse beschamen. Den soon van Radja Soya, Andreas, mett ons int' landt gecomen, is jegenwoordich diacon; vande selve, (gelijck vande ander oock te hoopen is) hebben alles goets te verwachten.

Belangende het invoeren van een Commissaris, die volgens uEd. ordre, uytt onsen naem in den kerckenraet te compareren, is int werck gesteltt: tot welcken eynde gecommitteert is den Secretaris Buys, doch alvooren eer den gemelten kerckenraett sulx heeft willen aennemen, hebben sy een schriftelyck protest ingestelt, waervan de copia autenticq hierneffens wertt gesonden. Soo my dunckt, sijn sy in desen de beste advocaten niett geweest, alsoo sy haer selven soo wel tegen als met spreeken, doch de saecke en sal geen last lijden. Wy hadden ditt garen eer int' werck gesteltt, tot welcken eynde, door mancquement van stoffe, S[r.] Christien uytt d'Uliassers hadde ontbooden, datt sy verstaen hadden, ende sulcx datelyck tott haer voordeel namen, alsoo sy hem op de nominatie van ouderlingen stelden, daerby vougende, datt hem niett en conden voorbygaen ofte missen, door oorsaeck dat d' affgaende langen tijtt gedient

hadden ende datt hy, Christien, hett selve ampt, beneffens sijnen dienst wel conde waernamen. Sulcx wy haer affslougen, ende hun ingewillicht, datt hem als ouderlingh souden gebruycken, gemerckt wy ons mett een gecommitteerde souden behelpen, daer toe den voors. Secretaris gequalificeertt hebben.

De schoolen in de omliggende plaetsen sijn in redelycken gestaltt. De jongelingen nemen seer aen ende beginnen seer te iveren, maer watt ist mijne Heeren, ick slacht de katt, die gemeenlyck op sijn plat valtt. Ick en heb de rechte yveraers op Amboina niett gelaten, noch en vinde haer hier niett 1); t' sijn de ouwe huerlingen, die noch al clagen over d' Amboinesen ende sy sijnder selffs oorsaeck aff, datt niett meer en weten. Meest alle de principale plaetsen hebben haer blancke ofte swarte schoolmeesters, daerment nu meestal op aen laett comen. T sedert hett vertreck vanden Gouverneur Philips sijnde 241 kinderen in de boven plaetsen gedooptt, ende 40 a 50 paer getrout, ende was inde selve plaetse in veel maenden geen visite gedaen. Uyt d' eylanden wort my vande schoolmeesters geadviseertt, als datt daer in 13 maenden geen predicantt geweest sy, waerdoor veel kinderen, jae by de honderde ongedooptt sijn ende veel van 7, 8 en 9 maenden gestorven, als oock sijn daer diversche persoonen, die getrout moeten worden. In somma t' is sulcx datt dese broeders hare swackheyt niett weynich gethoont hebben, maer werpen alles op de hals van den Gouverneur, sulcx den kerckenraett oock eensdeels getuycht. Watt belanght de broederlycke lieffde, is gantsch in eenen anderen stant, als wel voor desen geweest is, doch niet soo off gaet noch ten deele manck. Soo uE gelieffde, datt wy D° Heurnius voor een jaer offte twee mochten hier hebben, watt geltt, Amboina sou eerlangh in een ander stant sijn. Ick verclare u mijn Heere, datt hett hier maer aen goede yveraers gebreeckt; soo t' uE. gelieffde, souden een ander predicant, in plaets connen senden. D° de Praet presenteert sijnen dienst om langer te continueren, waer-

1) Hij schijnt hiermede de predikanten te bedoelen.

over ik gelooff hy aen Sijn E. schrijven sall. D° Wouter Melchiorss gelaet hem al off 't naeste jaer vertrecken wil. Derhalven hebbe door onsen Commissaris den kerckenraett laeten aenseggen, soo ymandt van haer tott hett selve inclineert, datt ons sulcx soude aendienen; daer op geantwoort is by D° Wouter, datt hy wel wist datt ditt op sijn reecqueninge liep, maer datt hy de Compagnie van nu aff noch twee jaer hadde te dienen ende deselve tijt genegen was hier op Amboina te voltrecken. Van D° Helmichius is groote hoop te verwachten, alsoo hy sich seer oeffent in de maleysche tale, daer by seer wel begaeft in sijne nederlantsche predicatien, soo datt ick vertrouwe, dat hy de Compagnie ende de gemeente goeden dienst sal doen. Godt Almachtich wil hem een lanck leven gunnen, want ons de sulke in dese gelegentheytt gantsch noodigh sijn. . . . .

Actum Amboina desen 18 September a° 1631.

UEd. gans getrouwe dienaer soo lange ick sall leven,
A. Gijsels.

Origineel
Rijksarchief.

XXXVIII.

DE CLASSIS AMSTERDAM AAN DEN KERKERAAD TE BATAVIA.

De Classis verblijdt zich over de goede berichten, die zij omtrent den opbouw der kerken heeft ontvangen, doch het bedroeft haar, dat ook in Indie de Satan het goede werk tracht te verbreken. Als bewijzen daarvoor nemen zij aan de kwade geruchten omtrent de dienaren op Amboina, en de pogingen van de politieke macht om de vrijheid der kerk te besnoeijen, zoo door eigenmachtige verzendeng der predikanten, als door de instelling van Politieke Commissarissen. Zij hebben van die usurpatie te Amsterdam ook een proefje gehad, o. a. in de uitzetting van Smout. Zij hebben hierover geremonstreerd bij Bewindhebbers, en raden den kerkeraad aan het politiek gezag geen reden tot klachten te geven, door wederkeerig zich met de politiek te bemoeijen. Zij moeten voor het recht der kerk met voorzichtigheid blijven waken. De verdere punten in den brief van den kerkeraad heeft de Classis met goed succes bij Bewindhebbers aanbevolen.

AMSTERDAM, 20 November 1631.

Eerweerdige enz.

Naer hertelycke toewenschinge des rycken segen Gods over UE personen eñ diensten, laten wy UE. tot vriendlycke antwoort weten dat wy UE. missive vanden 28 january deses jaers 1631 uyt Batavia wel eñ te recht ontfangen en meest verstaen, eñ dancken den Heere des oostes, dat hy U E. arbeyt soo genadelyck segent, tot uytbreydinge des coningrijcx sijnes lieven Soons Jesu Christi over de blinde heydenen in verscheyde plaetsen, insonderheyt tot Tayowan, Batavia en elders. Verstaen oock met droefheyt,

1) **Bijlage N°. 6 van de generale missive van 1 December 1632.**

dat, gelijckerwijs, also de Sathan hier eñ elders sich kantet tegen dese opbouwinge der kercken des Heeren, alsoo oock in OostIndien poogt de voortplantinge des teren eñ nieuwen wijnberchs aldaer te verhinderen, eñ gelijcksaem als in sijn eerste planten eñ spruyten te vertreden eñ te verdestrueren, gelijck als blijckt, so uyt de nalaticheyt eñ quade geruchten vande kerckendienaren tot Amboina, als oock uyt de behinderinge van vrije kerckelycke vergaderingen eñ proceduren ofte censuren, met versendinge der kerckelycke personen, geusurpeert, ofte immers geaffecteert by sommige politique Gouverneurs tot Batavia, Lonthor eñ elders. Waertegen, alhoewel wettige eñ wichtige redenen uyt Gods Woort, kerckenordre, resolutien der H° M° Heeren Staten, Synoden eñ Classen connen by gebracht werden, gelijck als blijckt uyt de hier by gedane copye der resolutien Synodi Enchusanae, verleden jaer gegeven over gelijcke swaericheden deser kercken alhier tot Amsterdam, alwaer den achtbaren magistraet niet alleen de bijsittinge van hare commissarissen inde kerckenraet urgeert, maer oock sonder voorgaende kerckelycke kennisse eñ judicature D Adrianum Smoutium de stad uytgeset eñ aldus van sijnen kerckendienst hier binnen gepriveert heeft ter oorsake van sekere predicatien, die nae haer Eersaemheyts oordeel streckende tot verachtinge des magistraets eñ seditie, nae welcke resolutie der Synoden, conform de resolutie van onsen classe eñ kerckenraet, wy tot noch toe de polyticque bysittinge door Gods genade geweert hebben eñ over D. Smoutii remotie noch doleeren. Het welcke alles wy U E tot raet eñ onderwijsinge ter antwoort op U E voornaemste gravamina, rakende de politique bysittinge, versendinge eñ lichtinge van kerckelycke personen, sonder voorgaende behoorlycke kerckelycke judicature wijtlopich overschrijven eñ toesenden. Soo is nochtans het expedytste middel dese inconvenienten te weren, sich onstraffelyck eñ voorsichtich te dragen, vermijden alle ambitien eñ bemoeyinge met politicque saeken, het welcke wy U E oock wel toebetrouwen. Niettemin al soo U E principaelste gravamina

vander politique bysitting in kerckenrade eñ versendinge der predicanten, sonder kerckelycke judicaturen met hulpe vande E gedeputeerden onser Synodi op het neerstichste eñ voorsichtichste voorgesteld eñ geremonstreerd hebben aende E Heeren Seventiene, tegenwoordich alhier vergadert, soo hebben wy eyndelyck dese resolutie eñ antwoorde gecregen, welcke wy meenen in effecte te contineren het geene dat U E. en wy versoecken. Nam. dat U E. mede gehouden eñ getracteert werden na de instructie, welcke de kercke alhier gewoon sijn U E met te geven, welcke instrumenten alle daer op slaen, dat U E. int' houden van kerckelycke vergaderingen, versenden eñ bestraffen der predicanten eñ andere kerckelycke saaken gehouden worden sal in den ouden staet, eñ consequentelyck in deselve vrijheyt als de kercken hier int vaderlant. Want tot deselve kerckordre wort U E verbonden door de ordinaire instructien: nu de kerckenordre tot noch toe hier te lande onder houden, strijt tegen de gemelte gravamina, eñ is nochtans op nieus by provisie geratificeert eñ geconfirmeert by de Heeren Staten van Holland, soo als blijckt byde overgesondene copye vañ resolutie der welgemelden Ed Heeren Staten in den jare 1624. Welcke redenen eñ fondamenten alle U E. anders niet dan met alle beleefheyt, bescheydenheyt eñ respect tegen de overheyden tot stichtinge gebruycken sal.

Wat nu vorders andere particuliere saaken aen gaet, als ten eersten het verstrecken van eenen proponent voor Tayowan, soo verstaen wy dat vañ camer van Seelandt een predicant is overgesonden.

Ten 2e voor de schole van Banda is geaccordeert het gene dat versocht is.

Ten 3e sijn oock de begeerde Bijbels, bedeboecken eñ papieren geprocureert. De E. Hr Bewinthebberen vermanen deselve boecken wel te bewaren, opdat niet, gelijck voor desen geschiet is, deselve veralieneert en worden.

Wat het 4e raakt, de nootsaakelyckheyt van een Kerck ofte Godshuys tot Batavia, soo staen de heeren Bewinthebberen dese saake niet alleen volcomentlyck toe, maer seg-

gen oock tot opbouwinge vañ kerck voor langs 3000 matten verordineert te hebben. Sullen oock de voorsieninghe doen, dat het werck sonder uytstel voortgaa.

Wat ten 5e aengaet, hoe men de voorvallende kerckelycke swaricheden inde verre afgelegene plaetsen decideren eñ remedieren sal, en sien wy oock noch geen beter expedient als kerckelycke vergaderingen allen tijt eñ devolverende van cleener tot grooter, tot dat de saake gevonden is; en dewijle daerover gedifficulteert wort by uwe overheyt aldaer, so mogen wy sien of wy alhier connen vercrijgen, dat de Heeren Bewinthebberen daer in consent eñ ordre stellen. Ondertusschen mach men met moochlyckste voorsichticheyt en getrouwicheyt den voet int remedieren onderhouden, dienmen tot noch toe gepractiseert heeft.

Dit is Eerw. enz. het welcke wy op uE. missive uyt last eñ name vande Eerw. Classe eñ van de E. Heeren gedeputeerde Synodi Noort Hollandiae 't antwoorden hebben, uE. hertgrondelycken groetende en biddende enz.

In onse kerckelycke vergaderinge tot Amsterdam desen 20 Nov. aº 1631.

Was onderteyckent uit aller name ende last:

JOHANNES CORNELII SYLVIUS,
PETRUS WACHTENDONCK.
Ecclesiae amstellodamensis ministri ad haec negotia deputati.

Copie
Rijks Archief.

XXXIX.

DE CLASSIS WALCHEREN AAN DEN KERKERAAD TE BATAVIA.

De Classis heeft met droefenis kennis genomen van de machtsoverschrijding van het wereldlijk gezag. Zij hebben met genoegen vernomen, dat de kerkeraad waakt voor het recht der kerk. In het vaderland heeft de kerk gelijken strijd; groote voorzichtigheid, veel geduld en beleefdheid doen, naar hare ervaring veel goed, zoo niet om de misleide meening terstond om te zetten, dan toch om verbittering te voorkomen, en in de toekomst, naar zij hopen, de politieken hun onrecht te doen inzien.

Kerkelijke misstanden, als in Amboyna, moeten door de Kerk, en niet door de Overheid worden terecht gebracht; de geschiedenis van Israël is ook daarvoor eene leerschool.

Vertrecht, door de classis van Walcheren uitgezonden, zal hun dezen brief overbrengen.

Middelburg, 24 November 1681.

Genade eñ vrede van God den Vader, door onsen Heere eñ Salichmaker Jesum Christum.

Eerwaerde, discrete, geleerde, godsalige, welbeminde medebroeders int werck des Heeren.

Wy hebben UE schrijven uyt Batavia, vanden 28 January voorleden, den 7 Oct. ontfangen, gelesen eñ daeruyt verstaen den stant der kercken Christi aldaer, eñ der saaken die daer passeeren, eñ en was ons geen cleene occasie tot droeffenisse daer te vernemen het groot misverstant der Overheden derwaerts over, van het hoochste spreecken inde gemeente Christi te hebben.

Ten is niet anders dan een besoeckinge Gods, daermede hy sijn gemeynte hier int vaderlandt oock besoeckt, eñ

Bijlage n° 6 generale missive van 1 Mei 1632.

hoewel swaer, nochtans salich ist, eñ dient om de gedachten uyt veler herten te ontdecken, die rechtsinnich sijn openbaer te maaken, mitsgaders de vrome tot oeffeningen der godsalicheyt eñ opweckingen tot gebèden. Doch was ons ondertusschen aengenaem te verstaen UE gesont verstant eñ heylige wille met goede diensten om het recht der gemeente te beschermen eñ behouden. God biddende UE daerin niet (te) laten verflauwen eñ UE vermanende malcanderen daer in niet te beswijcken, maer d'een d'andere trouwelyck by te staen, eñ met alle crachten der sielen te dienen; eñ weten, dat t' werck des Heeren is, die tott selven sodanigen eñ sooveel segen geven sal alst hem gelieft.

Wy bevinden hier in Nederlandt, dat grote voorsichticheyt, veele patientie eñ gedurige beleeftheyt veel goets doet, ist niet tot datelijcke veranderinge der meininge, die dus misleyt sijnde in blinde yver Jerusalem in roeren stellen, ten minsten niet en verbitteren, en doet hopen datse met der tijt haer faulte sullen bekennen en daer van afstaen.

Wy hebben UE clachten over dese saaken aen E H Bewindhebberen den 3 Nov. vertoont, die het selve (op de reyse staende) mede namen om voor de Seventiene tot Amsterdam te vertoonen, eñ beloofden het beste te doen; oock in u E. versouck tot het bouwen eens tempels, eñ toesenden der boecken eñ anders, daer gy om geschreven hebt.

Het gene in Amboina onder de kerckendienaren gebreckelyck is, dient met alle naersticheyt te recht gebracht; twelck niet vañ overheden, maer van de regeerders der kercken geschieden moet, tot welcke het woort des Heeren geschiet is, datse nyt ryten, verbreken, verstoren eñ verderven sullen, maer bouwen ende planten. T welck niet gesprooken wiert doent land sonder heere oft overheyt was, maer doen de coningen in Juda noch in esse waren eñ volle regeeringe.

Ten sijn oock niet de Coningen, maer de Propheten des Heeren geweest, die de valsche propheten bestraften, gelijck ook de Apostel Joannes schrijft, dat hy comende (eñ niet de keyser) Diotrephen over sijn bose wercken eñ snater-

woorden sal vermanen. Overheden, die de kercke int' kerckelycke haer recht laten behouwen, wandelen in de wegen des Heeren eñ voetstappen des conings Josaphats, die, beyde tot de Priesters eñ overste Vaders, die richters in Juda waren, dese weynige, maer nochtans pointive woorden sprak: „Amaria de priester is overste over u lieden in alle saaken des Heeren." De Heer, onse God wil dit alle christen overheden te verstaen geven eñ een gehoorsaem hert, om daer iñ sijn wille te doen. Daer is oock eenen onser medebroeders, te weten D Buysius, die eenen brief int' bysonder aeñ kerckendienaren tot Amsterdam gesonden heeft, haer recommandeerende by de Bewinthebberen, namentlyck by de Seventiene, die nu vergadert sijn, voor de kercken in Oost-Indie in UE clachten eñ versoecken het beste te doen.

Hiermede, seer lieve, gewenste eñ wel beminde broeders, bidden wy den groten Herder der schapen, onsen Heere Jesum Christum, UE personen eñ diensten te segenen eñ veel vrymoedicheyt in den Heere te verleenen. Hopende ondertusschen te blijven UE gewillig en bereyt tot alle goede officien eñ broederlycke diensticheyt.

Uyt Middelburgh in Seelandt den 24 Novemb. 1631.

Brenger deses is D. Vertrecht, die UE tot predicant gesonden wert, gelijck hy met sijn commissie sal bewijsen.

Wy souden UL. Eerwaerde Broeders gaerne gesonden hebben de resolutie vañ Seventiene over de poincten van U. L. aen ons geschreven, eñ van ons aen hun Eerwaerdicheyt vertoont, maer eñ hebben de copye tot op heden noch niet connen becomen. Verhopende U E. met de naeste schepen (omtrent weg) toe te sturen. Dit met haeste 16 December 1631.

Was onderteeckent uyt last ende aller name,
GERSON PANEEL.
Eccles. Middelburgensis.

Copie
Rijksarchief.

XL.

DE KERKERAAD TE BATAVIA AAN BEWINDHEBBERS O. I. C. TER KAMER AMSTERDAM.

Ontvangen Predikanten.

Dankzegging voor de bijdrage tot kerkbouw en voor gezonden boeken. Bezwaren tegen Danckaerts ingebracht zijn niet ongegrond, doch de gevraagde censuur is onbillijk. Gezonden predikanten; bezwaren tegen een hunner. Krankbezoekers in den kerkeraad. Ergerlijke ingrijping van den Gouverneur Generaal in zake tuchtoefening. Berichten omtrent de buitengemeenten.

Batavia, 20 November 1631.

Aende Ed. heeren Bewinthebberen der camer tot Amsterdam.

Genade ende Vrede in Jesu Christo.

Edele, eerentfeste, achtbaere, wijse, seer voorsienige Heeren. Nae toewenschingen des godlicken segens over U E. persoonen ende regiringe dienen dese U E. te verwittigen hoe dat gesont ende welvaerende door U E sorge ons toegecomen sijn Abrah. Rogerius, Johan Heemstede ende Florentius Middelhovius, predicanten, nevens verscheyden sieckentroosteren.

Wy bedancken U Ed. vande sorgvuldige goetgunsticheyt voor de Indische gemeinte, waer af wy een bewijs hebben int schrijven der E. E. H.H Seventhiene aen de kercken raet deser plaetse, dewelcke vergondt hebben aen de gemeinte tot Batavia van ses duysent realen van 8[en] tot op bouwinge van een kercke, ende dat tgeen by testament voorden armen tot Batavia besproken was, alhier soude mogen ontfangen werden. Item eenige uytgelesene auteuren, om de welcke wy, tot verrijckinge deser bibliotheke, geschreven hadden. Bidden UEd in dese goede genegentheyt

tegens het huys des Heeren te continueeren. U Ed de gemelte resolutie ons overstuerende, doet met een ernstelycke aenclagte tegens ons collegam Sebast. Danckardum, bestaende in twee deelen. Eerstelyck dat hy voor derdere coopmanschap foulie uyt Banda soude ontboden hebben. Ten tweeden datter nagelen in sijn huys gevonden souden sijn; ons aenmanende tegens dusdanige sijne fauten kerckelycke censure te gebruycken.

Wy antwoorden deses aengaende opt eerste, dat ons kennelick is, dat hy om folie geschreven heeft, waer over, eer wy het wisten, hy vanden heer Generael saliger is aengesprocken ende in een amende gecondemneert. Sijne Ed[t] heeft oock begeert, dat hy door eenige der heeren Raeden van India, int aenseggen deser amende bestraft soude werden, daer by als getuygen geroepen sijn de twee andere predicanten deser plaetse.

Daer nae soo is gemelte Danckardus hier over mede inde vergaderinge der kerckenraedt gecensureert ende bestraft; de welcke eenige excusen op sijn huysvrouw maeckte ende int' toecomende beloofde sulcx nae te laten. Dit is desen aengaende gepasseert, derhalven niet redelyck achten hem ten tweeden mael over deselve faute te censureren; conden oock niet goet vinden harder dan geschiet is hierin tegens hem te haudelen, alsoo de heer Generael in clementie ons was voorgegaen. Aengaende de nagelen, hy is daer noyt judicialiter van aengeclaeght; heeft oock altoos, gelijck als noch doedt, geloochent sulcx geschiet te sijn. Heeft oock den fiscael van den Heuvel over 't geen aengaende dese nagelen aende heeren Bewinthebberen geschreven heeft, in recht getrocken ende uytspraecke tot sijnen voordeel gecregen, welckers copie hy aen UwEd. stiert, soo dat ons hier op niet te doen stondt, dan hem anderwerf te vermanen, dat, met vermijdinge der ongeoorloofden handel, opsprake vermijde.

Wy bekennen, dat deselve Danckardus nu laest weder in rechten getrocken is nopende eenich goudt, dat sijn huysvrouw schipper Coster, nae Paliacatte, sonder tol te betalen,

gesonden soude hebben, doch dat is geschiet terwijl Danckardus in Amboyna van de heer Generael gesonden was, soo dat dit soo hooge niet can getrocken werden, dat hy daer over in sijnen dienst door kerckelycke censure soude connen vercordt werden.

Wy, den standt deser saecken considereerende ende indachtich sijnde, dat de E. Danckardus de twee laest verleden jaeren nae den anderen de kerckenraedt verwittigt heeft, dat hy gesint was nae t vaderlandt te vertrecken, op dat de vervullinge sijner plaetse tijdelyck behartigt mochte werden, hebben collegialiter goetgevonden den E Heer Generael sulcx sijn versoeck aen te dienen, op dat volgens de orden der gemeynte sijn Ed[ts] advys vercrijgen, wat hier in te doen stondt. Waerop sijne Ed antwoorde, soo Danckardus sijn dimissie begeerde, dat hyse aen hem versoecken soude, achtende dat hierin eenige partijschap vande kercken raedt tegens Danckardum gebruyckt werden. Ende daer by is het gebleven, want de Heer Generael alle kerckelicke autoriteyt geheelyck tot hem treckt, waerin wy beter order verwachten, volgens ons versoeck inde brieven gedateert Mart. 4 deses jaers uEd. toegesonden ende en sullen in geen gebrecke blijven om de overtreders vande ordonantie onser Overicheyt door kerckelicke censure te straffen. Het ontfangene schrijvens beantwoordt hebbende, sullen nu aenwijsen den standt der gemeinten.

Hier op *Batavia* sijn tegenwoordelyck seven predicanten, te weten de drie hier bevestichde, ende daer benevens den E. Gijsbr. Sebastiaensz Heemstede, Candidius ende Middelhovius, D° Rogerius, predicant, als op de Suratse rijse, sijn huysvrouw hier gelaten hebbende. De E. Bucherius, van Middelburg afgevaren, is by ons in den Heere gerust. Van desen is den E. Gijsbr. Sebastiaensz, sints sijne comste vant Zuytlant, altijts by ons gebleven, ons in de bedieninge der gemeente de hant biedende. Hy hadde seer geerne de plaetse van Lontoir op Banda becleedt, maar de Ed. Heer Generael en heeft hiertoe niet connen verstaen, pretenderende, dat de E. heer Gouverneur van Banda geschreven·

hadde, dat hy geen ecclesiasticke noch politieke persoonen van doen en hadde, en dat men hem met deselve niet wilde belasten. Hiertegens heeft de E. Holthenius, bedienaer des Godlicken woorts op Nera geschreven, dat gants noodig was op Lontoir een predicant te stellen. Vanden kercken-raedt in Banda is hier over niet geschreven, naedemael haere vergaderinge verboden is, op de excuse, die se deden van de politieke commissarissen niet te admitteren voor dat decisie hier over door Batavia uyt t vaderlant gecregen hadden. Dit is de residentie, die de meeste moeyte aenbrengt, om verscheyde plaetsen, die daer onder resorteren. Wy hoopen, dat sijne Ed. de saecke nu beter insien sal, want wy daer niet meer in te seggen hebben, ende dat een ider deser een bequame plaets gegeven sal werden, want, als het volgende aenwijst, daer goede occasie toe gepresenteert werdt, naedemael, gelijck in Banda, alsoo mede in Amboyna, Moluccos, Tayouan ende de cust Cormandel een vereyscht werdt.

Florentius Middelhovius, laest gewesene predicant tot Schevelingen, is ons met het schip Rotterdam nu corts vande Camer tot Rotterdam toe gecomen, op de herwaerts reyse voor predicant gehouden ende gebruyckt sijnde. Wanneer hy voor onse vergaderinge verscheen, heeft twee attestatien van sijn leere, leven ende goede gaven overgegeven ende een ander, dat hy met sijn classe versoent ende beroepelyck was, maer niet connen vertoonen behoorlicke commissie om het predickampt in India te sullen bedienen, welcke hy oock verclaert niet ontfangen te hebben. Derhalven de kercken raedt swaricheyt maeckende hem aen te nemen tot gemeinschap des diensts, sonder te betoonen haere sorgvuldigheyt tot onderhoudinge der goede ende nootsaeckelycke orden in de gemeynte Gods gebruyckelyck, heeft, naedat se deliberatie deses aengaende met den Ed. Heer Generael gehouden hadde, dese volgende resolutie genomen:

„De kercken raedt tot Batavia, insiende den standt van de „voorvallende saecken des E. Florentii Middelhovii, laest „gewesene bedienaer des godlicken woorts tot Schevelingen

inde classe vanden Hage, hoe dat hy der vergaderinge vertoont heeft een attestatie vande kercken raedt van Schevelingen, waer getuygenisse gegeven werdt, ende een ander attestatie van den E. E. Benjamin Rijswijck ende Henrico Alutario, predicanten tot Rotterdam, die voor haer particulier getuygenisse geven vande suyvere leere, het goet leven ende stichtelycke gaven des E. Florentii Middelhovii; item de derde attestatie, onderteeckent by den E. Johannes Lempereur, uyt naeme der predicanten vanden Hage, doch sonder kerckelyck segel, getuygende vande versoeninge Middelhovii met de classe vanden Hage, ende hem recommanderende als een persoon die beroepelyck is ten kercken dienst, ende vanden welcken goede vruchten te verwachten sijn; hier benevens op de rolle van het scheepsvolck mede als predicant te boeck staende op de gewoonlicke gagie. Maer dat hy niet heeft ontfangen vande kerck ende heeren Bewinthebberen van Rotterdam de gewoone ende vereyschte beroep brief, commissie ofte instructie, welcke alle die in Indie gesonden werden om den kercken dienst aldaer te betreden, noodtsaeckelyck hebben moeten, boven de attestatien van onstraffelicke leere ende leven, soo sy voor gesondene ten kercken dienst sullen erkent ende aengenomen mogen werden, volgens de laeste resolutie der E. E. heeren Seventhiene, gedateert den 22 Aug. a° Dom. 1630 ende van dit jaer ons toegesonden. Hierby comende dat het achtb. collegie der E. heeren Bewinthebberen tot Rotterdam in haeren brief aen den Ed. heer Generael gants geen gewach nochte mentie vanden Middelhovio en maecken: Soo ist, dat de kercken raedt, nae datse rijpelyck inde vreese des Heeren den geheelen standt des E. Middelhovii deses aengaende overwogen hadden, geoordeelt heeft behoorlyck te sijn ende besloten, gelijck oordeelt ende besluyt mits desen, dat de E. Florentius Middelhovius by provisie, sonder prejudicie vande orden uyt het vaderlant gesonden, ende van hetgeene den kerckenraeden in India verder uyt het vaderlant, den standt syner saecken belangende, bekent soude mogen gemaeckt werden, den kerckendienst in allen deelen, nevens

andere hier sijnde predicanten bedienen sal. Gedaen in onse kerckelicke vergaderinge tot Batavia op Java Mayor den 23 Dec. a° Dom 1631."

Al dus staen de saecken Middelhovii. Wy wenschen UEd. goet duncken ende intentie deses aengaende te weten, hoe dat in dusdanigen saecke te handelen hebben.

Sijn als nu de kercken in India soo wel voorsien, dat UEd voor eerst wat spaersaem ende seer keurlick int senden der predicanten dient te wesen. Wy werden oock genootsaeckt ernstelyck te versoecken, dat UEd gelieve toe te staen ende te belasten, dat den getrouden sieckentroosters, uyt 't vaderlant tot Batavia aencomende, nae oude costuyme met haere familie vrije huysvestinge ende haer rantsoen genieten mogen, tot dat elwaerts versonden werden, want sulcx nu eenige onthouden is. Het is kennelyck, dat sommige vrouwen van hertseer in haer aencomste hier gestorven sijn, nae dien sy sagen, dat al haer gereedt geldt met haer gagie in armoede verteren moesten, het rantsoen niet genietende; welckers halven achten veel raedtsaemer te sijn ongetroude dan getroude sieckentroosteren te senden, op dat men de lieden niet in haer verderf en stuere, soo dit niet can vercregen werden, want de dierte alder dingen hier groot is.

Het bouwen van een kercke en werdt noch niet begonnen. Wy sorgen dat het een quade voorbode mochte wesen, dat Godts woordt hier soo qualick sijn plaets can crijgen. Wy hebben ons devoir in aenporen gedaen, gelijck de medegaende requesten betuygen connen, ende sullen noch al aenhouden, bedanckende uEd. van de behulpige handt hier toe gebode, ende biddende dat uEd. de voorderinge deses wercks aenden Ed. heer Generael gelieven te recommanderen, dewelcke door de fortificatie der stadt hiervan afgetrocken werdt, hoe wel beyde te saeme (onses oordeels) soude connen gedaen werden.

De oeffeningen der godtsdienst hebben haeren voort ganck als voor desen. In elcke wacht huys, redute ende punte werdt op ons versoeck het avondt gebedt gedaen, volgens

een formulier daertoe gemaeckt. Alle veertien daegen werden eenige Malabaren, lyfeygenen der E. Compagnie, gedoopt, soo datse op weynige nae nu alle, door Godes hulpe, christen geworden, haer Vader Ons, t Geloof ende de Thien Geboden eerst wel geleert hebbende. Sullen haer allenkens nu verder doen onderwijsen, want sy haer moederstale alleen gebruycken. Wanneer wy dese brieven al geschreven, soo heeft den Ed. heer Generael Jaques Specx begeert dat wy des anderen daegs, sijnde December 16, dyssendach vergaderen souden; hy wilde eenige gecommitteerden inde kercken raeds stieren. De kercken raedt te samen gecomen sijnde, soo sijn de E E heeren Pieter Vlack ende Johan van der Burg, Raeden van India, daer gecompareert ende hebben onder andere aen gedient dat de Heer Generael met de Raeden van India geresolveert ende besloten hadde, dat in alle kerckelicke vergaderingen in India twee gecommitteerden van wegen de politieke overigheyt ordenarelick souden compareren, aenhooren tgeen daer verhandelt werde, en de notulen daer af houden om raport deses aengaende aende hooge overigheyt te doen. Belastende derhalven de kercken raet tot Batavia dat op Donderdagh toecomende ende voorts altoos sijne gecommitteerden plaetse recht over de preses, int midden vande taefel geven souden, tot gecommitteerde stellende den E. Heer Gardenys, extraordinaris Raedt van India ende S[r] Cornelis van Vossele, provisionieel Secretarius van sijne Edt. Hier op is vanden preses geantwoordt, dat de saecke met de vergaderinge soude overwegen. Wy hebben geoordeelt, dat den H[r] Generael ontijdelyck dese gecommitteerden ons wilde opdringen, alsoo wy stonden op het verwachten van een vaste kercken ordeninge ende int bysonder van decisie over dese saecke, soo vande kercken int Vaderlant, als vande E heeren Bewinthebberen, welckers autoriteyt ende eere wy achten dat hier door ten hoogsten soude geprejudiceert werden, nademael daer geen oorsaeck van soo subite veranderinge voor gecomen is, hoe wel sulcx buyten reden van syne Edt. gepretendeert werdt int stuck van S[r] Hams weduwe, waervan int vervolg sullen spreken.

Om dit de Heer Generael mondelyck te kennen te geven sijn drie vande kercken raedt by hem gesonden, den welcken hy geantwoort heeft, dat de selve resolutie van over lange genomen was, als de apostille opt request des kerckenraedts gegeven (twelck hier by gaet ende ons t onrechte van onbehoorlicke handelinge suspeckt maeckt) aenwees, ende dat hy begeerde het soude nu uitgevoert ende sonder uytstel int werck gestelt worden.

Hier af de gesondene rapport doende aende vergadering, soo is nae rijpe deliberatie, inde vrese des Heeren, met insigt vant groote onheil, dat de Heer Generael int bysonder de kerckendienaeren ende consequentelyck der gemeinte was dreigende, soo sijnen wille niet toegestaen en werde, om alle confusie ende verwarringen te vermijden, goet gevonden, onder verclaringe van onwillige, als dien iets tegens haere danck opgedrongen werdt, toe te laten, dat de gecommitteerde des Hr. Generaels haere sessie in de vergaderinge des kerckenraets souden nemen, achtende dat hetselve strekt tot prejudicie der kercken ende heeren Bewinthebberen int vaderlandt, welker orden wy hier in verwachten ende bereidt sijn ons der selve met volle goetwilligheyt gehelyck hier in ende in alles te onderwerpen; t formulier deser onser verclaringe is hier by gevoegt.

Aengaende de kerkelicke discipline is ons een groote swarigheyt voorgecomen, want de heer Generael uitdruckelyck seydt ende drijft, dat de interpretatie der kercken ordeninge, met de limitatie van haere uytvoeringe hem toe comt, soo dat se mogt tegen houden ofte voort laeten gaen nae sijn goetduncken. Het welcke toegestaen sijnde, soo en hebben wy ons noch nae Godts gebodt, noch nae kercke ordeninge, maer (nae) de mondt des Heeren Generaels, ofte der Gouverneuren van elcke plaetse te reguleren, naedemael door deselve der kercken geheelick de wegh tot oefeninge der kerckelicke discipline gesloten werdt, de heer Generael altijts connende pretenderen, dat de standt der plaetsen, der gemeinten, der persoonen ende andere insichte niet en lijden, dat de censure gebruyckt werdt; gelijck even

als nu inde vermelte weduwe van S[r] Ham is voorgevallen.

Want deselve weduwe by haer mans leven in overspel gevallen is, waeruyt sy een vrugt ter wereld gebracht hebbende in absentie haers mans, die voor Malacca veel langer gelegen hadde, dan dat het kindt sijne conde wesen, heeft sulcx beleden, is daer over voor de justitie aengeclaegt ende gecondemneert met bannissement, en corts daer nae is S[r] Ham gestorven. Sy is weduwe gebleven omtrent den tijdt van vier maenden ende heeft groote teeckenen van leedt der sonden betoont. Is weder ten huwelick van een eerlick persoon versocht, ende heeft ondertrou met consent den Heer Generaels (alsoo een dienaer der E. compagnie was) gedaen. Haere geboden gaende, soo is haer ende haere bruydegom van eenige des kercken raets geraden, datse liever nu, als nae langer uytstel, haer schult bekenninge (waer toe sy haer altoos bereydt te sijn verclaert hadde) doen soude, vermits het nu met eene alteratie soude door gaen ende anders daer nae nieuwe ontrustinge in haer gemoet soude mogen veroorsaecken. Sulcx haer van haere bruydegom gecommuniceert sijnde, ende t'samen de saecke overwogen hebbende, sy nam dese raedt met haeren bruydegom in danck aen, ende bereyde haer om op den volgenden donderdagh haere schultbekenninge te doen. De heer Gouverneur dit te weten gecomen sijnde, heeft sich heftelyck tegens de vrijwillige schultbekenninge deser weduwe gestelt. Eerstelyck, uyt suspicie ofte valsche aendraginge, seggende, men hadde haer daertoe gedwongen, voor gevende sy en soude niet mogen trouwen soo se niet eerst haer schult bekenninge dede, ende soo dit geschiede, datse veel faveuren vande heer Generael genieten soude. Het welcke de weduwe, daer af gevraegt sijnde, verclaert heeft onwaerachtig te wesen, dat haer niet anders dan vriendelyck geraden was op die tijdt schult bekenninge te doen, overmits het haer voorderlyck ten aensiene der alteratie haers gemoets wesen soude, sonder dat eenig dreygement ofte belofte aengaende de faveur des Heeren Generaels gedaen

was. Hier in de heer Generael satisfactie gecregen hebbende, was even hardt tegen haere publyke schuldt bekenninge, seggende, dat het genoeg was dat het voor de kercken raedt geschiede; de gemeente was te teer, het was een nieuwigheyt ingevoert, de gemeinte daer door meer geergert dan gebetert te werden.

Wy antwoorden daerop, dat het een ruwe gemeinte, en dat, gelijck de overigheyt seide, dat der halven hier rigeur van justitie moet gebruyckt werden, dat de kercke oock acht dat hier geen slappigheyt in kerckelicke censure mag plaets hebben; dat oock geen nieuwe saecke hier en is, want een ander vrou persoon in by nae gelijcke faute, hier publykelick geexcommuniceert is.

Sijne Ed hier op insterende, seyde dat hy het verhinderen soude soo het voornamen te doen, met harde woorden hier op uytvarende Waer op wy allegeerde, dat haer sonde publyck ende door de justitie gestraft was, en derhalven publyke schuldt bekenninge vereyste, ter versoeninge haers persoons met de gemeinte ende stichtinge des huys Godes, waer tegens syn Ed[t] niet behoorde te wesen, in sonderheyt nae dien de vrou selfs heel gewillig en van over lange daertoe genegen was.

Het besluyt was, wy en souden het niet doen, want hy soude het tegenstaen ende niet gedogen te geschieden.

De kercken raedt siende hoe dat de saecke onder t volck door dese oppositie openbaer geworden was, en daer door een confuse toeloop in de schult bekenninge te verwachten was, heeft goet gevonden S[r] Hams weduwe sulcx voor te doen draegen ende haer in haer keure geven, off des anderen dags haer schult bekenninge, als sy voorgenomen hadde, doen wille, off het uytstellen ter tijt men wederom het H. Avontmael soude uyt deelen. Sy heeft geantwoort, dat sy den raedt des kerkkenraedts daer in volgen wilde. De kerckenraedt heeft haer geraden, om de confuse toeloop te vermijden, dat sy het uytstellen soude tot de naeste communicatie na Christ-dach, en daer op rust de saecke. Uyt dat exempel connen u E. afnemen oft wy

de kerckelycke censure sullen connen gebruycken, indien de Heer Generael en sijne Raden geen bepalinge door hooger authoriteyt aengaende t stuk der kercken ordeningen gestelt werdt, waertoe wy u E. ernstige hulpe versoecken. Wy en twijfelen niet oft uEd. sal t selve, de saecke insiende, gants noodig, tot welstandt van Godes kercke ende de gantsche republicque, oordeelen. Dit de kercke tot Batavia aengaende.

Amboyna en is noch niet nae wenschen voorsien, want den Ed heer Generael heeft derwaerts gestiert, als int voorjaer geschreven hebben, den E. Danckardum, om, soo iemandt der predicanten vande selve plaetse gesuspendeert werde van sijnen dienst, hy terwijl, als by leeninge de plaetse bedienen soude. Met hem wierdt de E Helmichius Helmichii, bedienaer des godtliche woorts, gesonden om de derde predicant in Amboyna te sijn; die alhier met de dochter vanden Eerw. Gysbr. Sebastiaens getrout is ende goede iver aldaer is betoonende in leeringe der maleyscher taele, een man van godtvruchtigen wandel.

Wanneer sy tsaemen met den heer Artus Gysels, die int gouvernement trok, in Amboyna gecomen waeren, soo hebben de 2 Gouverneurs ondersocht, hoedaenich de geruchte en clachten waeren, die tegen de twee predicanten Wouter Melchiors ende Johan de Praet gestroyt waeren, voor haer roepende den kercken raede, welckers verclaringen als gehoort hadden, soo hebben sy heymelyck onder haer besloten wat dese twee aengaende te doen stondt, sonder daer over de stemmen Danckardi ofte Helmichii ofte der kercken raedts te hooren ofte te begeeren. Ten laesten heeft Danckardus verstaen, dat besloten was Wouter Melchiorss, de Praet ende Helmichius souden daer by den anderen blijven.

Dit aldus tegens de kerck, tegen de loffelicke kercken ordeninge des vaderlants gedaen sijnde, is tot nog toe soo blijven staen, ende nochte de Ed heer Specx, nochte wy en hebbender geen behagen in, want gevoelen dat het op dese voet niet wel gaen can. Met het laest gecomen advysjagt heeft de E Wouter Melchiorss geschreven om sijne

verlossinge aende Ed heer Generael, alsoo begeert nae t vaderlant te gaen, twelck schijnt sijne Ed hem sal toestaen, ende sal in sijn plaets een ander predicant stieren. In welcken alles wy niet te seggen hebben, nochte en sullen hebben, als de vermelte apostille aenwijst, tot dat den Heer Generael andere last ende orden van U Ed toegestiert werde, die wy op ons voorige schrijvens met de eerste comende schepen verwachten.

Uyt *Banda* en sijn ons geen brieven vande kercken raedt toe gecomen, want haere kerckelicke tsamen comste noch is verboden, overmits sy de polytycke gecommitteerde weygeren aen te nemen, eer van UEd antwoordt ende last gecomen sy. Haer is als nu geraden, dat, ons volgende, om alle confusie te mijden dit tolereren, tot dat UEd. resolutie met advys der kercke genomen, ons toe come. De opper regent der schoolen is aldaer van sijn ampt ontslagen tot verlichtinge van de last der E Compagnie ende is den opsicht den predicanten bevolen.

In de *Moluccos* leydt den Eerw. Petrus Scotus noch, de welcke versoeckt daer van daen geroepen ende elwaerts geimployeert te werden, overmits eenen onvruchtbaren acker daer geraeckt heeft. De plaetsen sijn aldaer met bequame sieckentroosters voorsien, de welcke seer clagen, dat om der dierten wille met haer rantsoen niet toe en comen.

Tayouan werdt by 't casteel door den proponent Petrus Bonnus bedient ende in Sinckan door den eerw. Rob. Junius, die de sinckansche taele ten deele geleert heeft. De Eerw Georgius Candidius is uyt Tayouan tot ons gecomen, nu 5 jaeren in Sinckan gelegen hebbende. De reden sijns vertrecks, die hy geeft, is eerstelyck dat verboden was een collecte uyt te reycken, die getekent was om de Sinckanders door cleine giften tot het Christendom te locken ende van haere quade costumen afte trecken, sonder het welcke hy meinde dat het werck niet soude connen gevordert werden. Ende ten anderen, dat hem een tweede predicant geweygert werde tot versorginge van Sinckan. Hier gecomen sijnde, soo heeft hy eene remonstrantie nopende den

standdt der Christenheyt in Sinckan ende 't geen tot voorderinge der selver van nooden was inde kercken raedt alhier overgelevert, waer in versoeckt, dat de voors. collecte mogte toegestaen werden, ende dat in Sinckan twee predicanten doorgaens moghen leggen, alsoo hy verstaen hadde dat de heer Generael niet meer als een predicant tot de bekeeringe der heydenen aldaer consenteren wilde. Dese sijne remonstrantie by de kercken raedt overlesen ende overwogen sijnde, hebben dit sijn tweederley versoeck redelyck geacht ende der halven sulcx schriftelyck de heer Generael Jaques Spex vertoont. Waer op sijn Ed[t] geantwoort heeft, datmen in plaetse vande collecte, uyt het arme geldt tot Batavia eenige subsidien te Sinckan senden conde, ende aen gaende twee predicanten daer te leggen, dat geen soo vaste residentie in Tayouan hadden, ofte soude connen geschieden, dat men het selve geraden vondt te verlaten, der halve de religioens saecken in Sinckan niet al te seer aengedreven dienden. Begeerde mede Candidius in conferentie met hem soude comen om te sien ofte tot nieuwe verbintenisse sich begeven wilde op redelycke conditie. Hier op is Candidius by sijne E. gegaen ende heeft sich op nieu den tijt van drie jaeren verbonden ten dienste der E. Compagnie, het sy in Tayouan ofte elwaerts; verwachten voorts waer hy geimployeert sal werden.

Met dese scheepen comen naer t vaderlant dese sieckentroosters, Jan Willemsz, een godtvruchtich ende wacker persoon by de siecken, die groote stichtinge gedaen heeft. UEd gelieve hem favorabel te sijn, soo weder nae India begeert te reysen. Benevens dese gaet mede Barend Evertsen, een stichtelyck ende vroom persoon ende Jan Brouwer, mede sieckentrooster.

Dit ist 't geen wy voor desen tijdt UEd hebben mede te deelen. Versoecken demoedelick dat UEd met den eersten ons gelieve een vaste ende claersinnige kercken ordeninge toe te senden, ofte soo sulcx int geheel niet geschieden can, ten minsten ons, met advys der kercken voor te schrijven, hoe int stuck vant beroepen ende verseynden der predican-

ten ende van de uytvoeringe der kerckelicke censuren inde Indische gemeinten sal gehandelt werden, op dat wy eens van alle oneenigheyt ontslagen mogen werden.

Hiermede enz.

Gegeven tot Batavia op Java Mayor den 20 december a° Dom. 1631.

UEd onder danige dienaers, de predicanten
ende ouderlingen der gemeente Jesu Christi
tot Batavia, ende uyt aller last ende naeme,
A. DE ROY, p. t. praeses.
JUSTUS HEURNIUS, scriba.

Origineel
Rijksarchief.

XLI.

JUSTUS HEURNIUS AAN BEWINDHEBBERS DER O. I. COMPAGNIE.

Hij dringt aan op het maken van eene vaste kerkorde, want zelfs eene onredelijke kerkorde is verdragelijker dan willekeur. Het bericht, dat Bewindhebbers het seminarie van Walaeus willen in stand houden, heeft hem verblijd, want de uitnemenste predikanten in Indie zijn uit dat college voortgekomen.

Doch daarnaast is een college in Indie zeer gewenscht; hij somt de daarvan te wachten vruchten op.

De tegenspoed door den oorlog heeft voor de gemeente te Batavia goede vruchten afgeworpen. Het zijn voor de compagnies-dienaren zware tijden, en Bewindhebbers zullen wel doen te overwegen of hunne geldelijke omstandigheden geene voorziening vereischen.

BATAVIA, 4 January 1632.

Genade ende vrede in JESU CHRISTO.

Edele, Eerentfeste, Achtbaere, Wijse, seer Voorsienige Heeren.

Nae toewenschinge des goddelycken segens over U Ed persoonen ende regieringe, dient dese UEd demoedelick te

bidden, dat gelievet te behartigen het formeeren van een goede ende vaste kerckenordeninge voorde indische gemeinten, dat met den eersten ons de selve moge toecomen; want sulcx seer nodich is om alle onlusten ende misverstanden te vermijden.

Als wy ons aende kercken ordeninge vant vaderlandt houden, gelijck de commissie den predicanten medegegeven, ende van U Ed onderteeckent, is vereischende, soo valt daer dagelicx sware twist, naedemael de heer Generael de onderhoudinge derselven, en beroep van predicanten ende versendinge derselver, niet wil gedoogen nochte toelaten, dat de kerckelicke censure, volgens haer voorschrift, met discretie van de kerckenraedt uytgevoert werde.

Welcke eysch sijner Ed[t] tot hoe cleine stichtinge sy streckende, can U Ed[t] sien int geen de proceduren in Amboina nopende de kercken dienaers aldaer gehouden, ende de voorgevallene faute van S[r] Hams weduwe inden kerckenbrief aen wijsen. Wy soeken in alles goede correspondentie met de Overigheidt te houden, die met vriendelickheidt ende voorstande der gereghtigheidt overvloedelick van haere E. can genoten werden. Maer het is verdrietig inden dienst Gods als een slave overheerschet te werden ende tgeen GODT vereist niet te connen naecomen. U Ed en dencke niet, datter een praecysigheidt met het versoeck van geautoriseerde kercken ordeninge gemengt sy. Geensins; wy willen ons geerne voegen nae tgeen U Ed[ts] godtvrugtige decreten, met advys der kercken, ons sal voorschrijven; want selfs een onredelicke orden waer ons veel verdrageliker, dan dusdanigen desorder, die spruyt uyt twee strijdende pretensien.

Wy eñ hebben niet tegens de gecommitteerde inde kercken raedt, nochte tegen iet, dat U Ed, met advys der kercken, den Overigheidt alhier nodig soudt vinden toeteschrijven, ofte buyten gewoonte vant vaderlandt toe te laeten. Maer wy achten, dat sulcke maght ende orden eerst van UEd behoort gegeven te werden, eerse eenige Overigheidt in India soude mogen gebruicken; als een

saecke van uytnemende gewigte sijnde, tot bewaeringe ende vorderinge vande welstandt uwer Ed^{s} onderdanen ende staet in India.

Dese voorstandt van UEd praeferentie ende hoogste autoriteit, om met advys der kercken een forme van regieringe den kerckenrade alhier voor te schrijven, sonder iemandt anders daer in te erkennen van gelijcke magt, is qualick genomen by den Ed H^{r} Generael. Wy verwachten U E^{ts} decisie.

Gesien hebbende de resolutie der Heeren Seventhiene, dat het collegie D. D Walley voorts onderhouden soude werden, sijn seer verblijdt geweest; want UEd^{t} geen getrouwer, noch stichtelicker bedienaers des gotlicken woordts in India gehadt hebben, oft nae apparentie crijgen sullen, dan uyt dat loflicke collegium, door U Ed ten huyse van D. Doct. Walaei gesticht, gecomen sijn.

Maer dit aldus sijnde ende blijvende, soo waer het evenwel, soo de gelegentheydt der E. Compagnie sulcx toelaet, oorbaerlick, jae nodich, hier een collegyken te stichten, daer de jeught, eerst de latijnsche taele leerde, ende daernae tot de vrije wetenschappen ende tot de theologie gebragt werden. Dit is beter dan altoos uyt Nederlandt dienaers te sullen verwachten.

1. Wãnt het soude dienen om alhier predicanten ende sieckentroosters te crijgen, die haer leven lanck hier geerne blijven souden, het welcke, soo ten propooste der E. Compagnie, als tot meeste stichtinge des volcx is streckende.
2. Want sy souden perfect in des landts taele wesen ende naer het naturel der natien haer best voegen connen.
3. Voornamelick is dit van noden om veel kerckendienaers van sodanigen gemoedt te crijgen, als hier eygenlick onder de inlandtsche vereist werden. Sy en souden (volgens ons voornemen) in dusdanig collegiken niet alleen tot wetenschap, maer voor all tot Godts dienstigheidt ende eenen heiligen yver om

sielen te winnen, opgequeeckt werden, daer toe haere lessen ende de vermaningen, die haer gedaen werden streckende; maer het soude noch een langen tijdt wesen eer de E Compagnie hier uyt eenige dienst trecken soude. UEd gelieve de saecke in consideratie te nemen.

De standt der gemeinte tot Batavia, soo veel het leven aengaet, betert een weynig, want cleine winst, doer den oorlog veroorsaeckt, maeckt suinigheidt ende doet de hovardye afnemen. Waer toe comt het cesseren van veele debauchen ende ontuchtigheden, die de qualick gewonnen overvloedt der jongelieden plagt te veroorsaecken. Maer om in alles de waerheidt te seggen, het sijn swaere tijden voor sommige getroude compagnies dienaers, welckers gagie ende rantsoen cleen is. UEd sal wel doen, soo sich van dese saecke wil informeren.

Hiermede, Edele, Eerentfeste, Achtbare, Wijse, seer voorsienige Heeren, dese besluytende, bidde GODT den Alderhoogsten, dat hy UEd persoonen ende familien vervulle met Sijne vaderlicke weldadigheidt, ende Sijnen rijcken segen uytstrecke over UEd domeinen ende regeeringe, op dat ick my int aensien der selver moge verheugen.

Altijts blijvende,

UEd onderdanige dienaer in CHRISTO,
JUSTUS HEURNIUS.

Tot Batavia, op Java Major Jan 4 a°. Dom. 1632.

Ick sende met het schip Wesel (dat GODT bewaere) een casse met olyphants beenen voorde anatomie tot Leyden. Bidde U Ed de selve aen de professor anatomicus te doen behandigen. Sy is geteekent O. H.

Origineel
Rijks Archief.

XLII.

UIT DE GENERALE MISSIVE AAN BEWINDHEBBERS.

Het getal van de ouderlingen en diakenen is te klein tegenover de predikanten, doch de stof ontbreekt voor hun vermeerdering.

Kerkelijke zaken in Amboina. Oppositie van den kerkeraad te Banda tegen de toelating van Commissarissen-politiek. Zij zullen terecht gewezen worden.

BATAVIA, 6 January 1632.

. . . .

De ecclesiasticque persoonen sijn jegenwoordich alhier soo sterck, dat seven predicanten ende 4 ofte 5 diakenen, als ouderlingen, in haere vergaderingen verschijnen en daer tegen d'onse, als vooren, maer by vier persoonen bestaet ende, gelijck gesecht is, weynich stoffe vinden om de selve te verstercken, waervan UEd. ten besluyte andermael versoucken ons met al sulcken getrouwe dienaeren, ende geen grijpende huerlingen, te assisteren, als UEd. sullen bevinden de mainctenue ende bevorderinge van des Comp[s] staet in India te vereysschen. . . . .

. . . .

Wat inde kerckelycke saecken ter presentie van beyde de Gouverneurs in Amboina ende den Eerw. predicandt Sebastianus Danckart, gelijck mede inde particuliere differentien tusschen de predicanten du Praet ende Wouter Melchiors verhandelt ende gepasseert is, sullen UEd. uyttet bygaende schriftelyck rapport, vanden gemelten predicant Danckaert, als andere bygaende pampieren oock naerder connen sien. 1)

Den Predicant Helmichus Helmichii, sijnde een bequaem Godsvreesent man, is neffens de voornoemde twee predicanten op Amboyna gebleven; sulcx dat daer jegenwoordich oock drie predicanten, behalven eenige sieckentroosters ende schoolmeesters by den anderen sijn. Den Gouverneur Gijsels versouct ons om den predicant dominus Heurnius

1) Zie No. XXXIV.

voor eenigen tijdt te hebben, doch sall qualyck willen vallen. . . . .

. . . .

De kerckelycke vergaderinge, ofte wel de predicanten, in Banda hebben de gecommitteerde wegen den Gouverneur in haere vergaderinge plat off gerefuseert aen te nemen; ja liever gheen vergaderinge te houden, als daer toe te verstaen, hebbende sommighe van haer gegeven, datse liever haeren dienst willen verlaeten ende naert vaderlandt keeren, als daer in te consenteeren; t' welck desen Gouverneur daerby (wy en weten niet op wat insichten) oock heeft laten berusten. Doch sullen mette aenstaende vertreckende schepen alsulcken order daer in stellen, als om dese ende andere disobedientien te weeren van nooden sijn, alsoo sich allengskens eenige soo verre oopenbaeren, dat de ecclesiasticque eerlange noch naer den Gouverneur Generael ende Raaden van India, noch selver naer haere betaelsheeren orderen en soude vragen, wanneerse niet precys mette kerckelycke orderen vandt Vaderlandt (naer haere wtleggingen) en concureerden; daer tegens wy, door Godes genade, met soo behoorlycke middelen verhoopen te versien, als tot bevorderinghe van Godes heylige Woordt ende welstandt vandes Compagnie staet sullen bevinden te behooren.

. . . .

Actum int Casteel Batavia ady 6 Jan. 1632.

UEd. dienstw. dienaers,
J. Specx.
P. Vlack.
Jan van der Burch.
Arent Gardenijs.

Superscriptie.

Ed. Erntfeste wijse, seer voorsinnige Heeren Bewinthebberen ter vergaderinghe van de Seventiene voor de Camer tot Amsterdam.

Origineel
Rijksarchief.

XLIII.

DE GOUVERNEUR CRIJN VAN RAEMBURCH AAN BEWINDHEBBERS DER O. I. C.

De Key- en Aroëeilanden zijn gezind het Christendom aan te nemen als hun een leeraar gezonden wordt om bij hen te blijven.

De predikant Holthenus, daar heen gezonden, moest wegens storm terugkeeren, zoodat deze zaak bij het omloopen van den mousson een jaar moet worden uitgesteld.

BANDA, 2 Sept. 1632.

Van Quey ende Arou sijn in November passado alhier nae ouden gewoonte verschenen 17 a 18 jonckges ofte groote prauwen, medebrengende verscheyden cleinicheden voor de bourgerye dienstich, die t' selve tot haer contentement hebben vercocht ende in alles wel ende civilick bejegent, met belofte van in toecomende weder te keeren, presenterende eenige der selven haer totte cristelicke religie te begeven, soo wanneer daer een leeraer wilden seijnden, om by haer te blijven. Waer op gevolcht is, dat d'E. Heer Generael mette compste der schepen ordre gegeven heeft, soo aen geen vaertuych quame te gebreecken, tot een besendinge derwaerts wel resolveren mochte, om ten principale t' onderstaen wat aldaer te verrichten soude wesen. Dienvolgende hebben goet gevonden de boyer Banda (ons van Amboina toegecomen) de reyse te laten doen, gebruyckende daer toe den predicant Holtenius ende den luytenant Verbeecq, ten eynde de nader gelegentheyt vande voors. plaetsen te rechte mochten ondersocht werden, in sonderheyt wat int stuk der cristelycke religie te wege soude conen gebracht werden. Onderwege sijnde cregen eenen swaren storm uyt den N. O. daermede de boeyer een groot leckagie gecregen hebbende, genootsaeckt sijn geweest, niet sonder groot

perickel weder nae Banda te keeren, dat noch ter naeuwer noot bequamen, sulcx dat voor alsdoen, tot onsen leetwesen, daerinne niet wijders hebben conen veerrechten, om dat onderwijlen t' weste mouson was verloopen, over sulcx een jaer uytstel veroorsaeckt heeft.

. . . .

In Banda ady 2 September a°. 1632.

UEd. dienstbereyde Dienaer,
C. v. RAEMBURCH.

Superscriptie.

Ed. Erntfeste, wijsen, voorsienigen, seer discreten heeren, d heeren Bewinthebberen der O. I. C. der Camer tot Amsterdam.

Origineel
Rijksarchief.

XLIV.

JUSTUS HEURNIUS AAN ANT. WALAEUS.

BATAVIA, 30 NOV. 1632.

De Gouverneur Generaal Brouwer heeft het recht van censuur van den kerkeraad erkent. Na het vereffenen van dit bezwaar is eene nieuwe moeielijkheid gerezen, daar de Gouverneur meent dat het recht van verzending niet den Kerkeraad doch den Gouverneur Generaal competeert.

Ook matigde Specx zich het recht van censuur over de predikanten en geestelijke dingen aan. Heurnius toont het ongepaste en gevaarlijke van zoodanige machtsoverschrijding aan.

Berichten omtrent den kerkelijken toestand te Batavia, en wat de predikanten aldaar doen tot bekeering der Heidenen.

De brief is opgenomen in *Walaei Opera* II p. 479.

XLV.

UIT DE GENERALE MISSIVE VAN GOUVERNEUR GEN. EN RADEN VAN INDIE AAN BEWINDHEBBERS DER O. I. C.

Strijd tusschen politiek en kerkelijk gezag. Het gezag der Regeering zal tegenover de aanmatiging van de predikanten worden gehandhaafd. Oordeel over verschillende predikanten; hun verzoek om verbetering is onredelijk. Zij zullen Clarenbeek, die zich niet weet te matigen, eens voor zich laten komen, en als hij persisteert bij zijn verzoek om ontslag, de Compagnie van dien cholerieken persoon ontlasten; hij zal in Nederland er wel berouw van hebben.

Batavia, 1 December 1632.

. . . .

Met de predicanten alhier hebben eenige disputen gehad over het versenden van een predicant naerde cust 1), in plaets van Molineus, die versocht verlost te werden, pretenderende sijnen tijt geexpireert te sijn, ende op de bevestinge van eenen anderen alhier, in plaetse van Danckaert te stellen, die voor desen is geresolveert geweest om naert vaderlant te gaen, ende nu tselve surcheert, om dat tot vercopinge van sijn vasté goederen niet can geraecken. Te voorens was D. Justus Hurnius door den Gouverneur Generael ende Raeden van Indien van sijn dienst gesuspendeert, door eenige ernstige redenen, die in eene van sijne predicatien hadde gebruyckt tegens de authoriteyt vande politique, ende tot maintenue vant recht der kercke, ten tijde alhier de Commissarissen werden ingevoert. Item, datmen de versendinge vande predicanten geheelycken trachte te houden aende ordre van den Gouv. Gen. ende R. van Indien, met advys, dat deselve vande by wesende predicanten (sic), ende dat men verstont, geen voortganck te laeten hebben seeckere censure, die de kercke voornemens was te oeffe-

1) Van Coromandel.

nen publyckelycken over een vrouwe, die haer groffelycken in overspel hadde verloopen, menende dattet voordelycker soude wesen, om dese teere gemeente niet vande kercke te vervreemden, dat deselve censure, de belijdenisse vande sonden ende wederaenneminge geschiede voorde predicanten ende ouderlingen 't haerder vergaderinge.

In verscheyde byeen compsten hebben hier over gebesoingeert, ende om dattet verbaliseren somtijts by brengt verkeerde interpretatien, soo hebben begeert, dat de kerckelycke haere versoecken ende verclaringen ons schriftelycken souden overgeven, soo geschiet is, ende hebben wy haer onse resolutien by apostille gecommuniceert, als UE gelieve te sien by de copien derselver resolutien, hier nevens gaende onder n° 4 fol 13 enz. 1); ende naer alle debatten sijn wy gebleven by UE ordre. De kerckelycke hebben haer wat gevoecht, ende D. Abram Rogerius is naer Cormandel, op onse versendinge, vertrocken. Wy achten, dat de kerckelycke hem mede met hare authorisatie ende voorschrijvens sullen hebben voorsien, ende hebben niet dienstich connen vinden hem ernstelycken te verbieden alsulcke authorisatie, buyten ons weten, mede te nemen, omdat verstonden beter te sijn, tot maintenue van UE authoriteyt, in desen 't selve te ignoreren, als daervan veel fatsoens te maecken.

Naderhand hebben D Heurnius van sijne suspentie gereleveert, als blijckt int resolutieboek fol 61; ende doorde indispositie van D. Danckaert ende swackheyden van D Heurnium is geresolveert D. Candidius tot een vierde predicant alhier te bevestigen. Insonderheyt om datmen voornemens is den malaysen godesdienst voortaen des Sondaechs mede te laeten geschieden, die tot noch toe maer des Woensdachs is gedaen geworden, tot groote ongelegentheyt vande malaysche cristenen, die moetende inde weecke wercken ende haere diensten waernemen, quaelycken connen vaceren om te kercke te comen, ende op de Sondagen sullen met menichte de kercke frequenteren, eenige door

1) Zie n° XXIX.

ingelyffde devotie, onder het pausdom ingesogen, andere door beginselen van verstandt ende kennisse des geloofs, ende de reste om de voorgemelten te volgen. Door welcken dienst alle de vier predicanten des Sondaechs haer ampt hebben waer te nemen, te weten twee inde nederlantsche taele, soo inde kercke vande stad, als binnen het fort; den darde inde malayse taele ende den vierde, op de rede van Batavia voorde schepen aldaer leggende, op het schip daerde vlagge waeyt.

Den vijffden predicant D Jonas Aertsen, op Batavia sijnde, sal apparent in Moluco dienen gebruyckt te worden, alsoo den sesten, D Schotte, die daer is, verlossinge versoeckt, door expiratie van tijt, als by particuliere acte vande Camer in Seelandt bewijst.

Drie predicanten hebben UE op Amboina, te weten:

D. de Praet, Helmichius ende Hemstede.

Andere drie sijn in Banda, als Michiel Clarenbeeck, Willem Holthenius ende Gysbert Bastiaensz.

Op Tayouwan is D Junius.

Nicolaes Molineus op Cormandel ende door Abraham Rogerius wert verlost, ende Jacob van Tristeren is op de parsise vloot desen jaere geordonneert geworden. Sulcx dat UE indische staedt ende de kercken, onder UE octroy sorterende, bedient werden met sestien predicanten.

De conciderabelste redenen, die de kerckelycke alhier hebben gemoveert om de gepretendeerde kerckelycke authoriteyt wat stijffgiens voor te staen, is hercomende uyt haer geymagineert recht, ende stijvinge die haer hier toe door de nederlantsche kercken werden toegesonden, soo UE byde copie der brieven van Domine Jan Corneliss Silvius ende D Petrus Wachtendorp van Amsterdam 1) ende D. Gerson Paneel van Middelburch 2) aen dese kercke geschreven, hier nevens gaende onder n° 6, sullen gelieven te sien, ende insonderheyt hoe de broederen t'Amsterdam qualycken hebben verstaen, ofte verkeerdelycken interpreteren, de ant-

1) Zie n° XXXVIII. 2) Zie n° XXXIX.

woorde door den heere Bas aende selve Silvius ende Wachtendorp gegeven in November 1631, ter vergaderinge vande Seventhiene, soo over de kerckelycke saecken in Indien haer vertooch aen de selve deden. t' Welck was, dat de predicanten in Indien haer souden hebben te reguleren naerde verdere instructie, die yder predicant doorde Comp int besunder wierdt mede gegeven. T' welck sy uyt leggen, soo haer schrijven uytwijst, dat de predicanten in Indien gehouden ende getracteert werden naerde resolutie der Heeren Staten ende der heeren Bewinthebberen, ende nade instructie welcke de kercke gewoon sijn haer mede te geven, brengende daer by, tot bevestinge, de confirmatie vande Heeren Staten van Hollant á° 1624 geschiet etc.

Daer geschiet oock, door faciliteyt een merkelyck abuys int teeckenen vande instructie, die de kercke de predicanten medegeven, door de heeren Bewinthebberen vande Cameren etc. Want de predicanten aende Comp. verbonden sijnde geen instructie te mogen medenemen vande respective classen, daervan sy luyden versonden werden, als degene, als vooren ter vergaderinge vande Seventhien gevisiteert, geapprobeert ende, in teycken van die, by eenige vande gecommitteerde Bewinthebberen inde voors. vergaderingen nevens de predicanten van haer lieder classe onderteeckent sal wesen; naer de welcke, ende gene andere, sy luyden gehouden sullen wesen hen te reguleren. Soo is nochtans voorseecker, dat de ges. kerckelycke instructie niet alleen noyt by de heeren Seventhiene is geapprobeert, maer noyt ter selver vergaderinge is gesien geweest om gevisiteert te werden. Ende echter brengen de herwaerts comende predicanten die alhier soo geteeckent, als UE by eene copie, hier nevensgaende, sullen sien onder n° 7, waermede soo gestijft ende gesterckt werden, als UE oordelen connen.

In toecomende vertrouwe dat UE hierin sullen versien.

Meest alle de predicanten comen harwaerts sonder aende Comp. te hebben gepresteert den behoirlycken eed, op den artyckelbrieff etc, soo verscheyde commisen mede doen. Jae de Heere Spex heeft my verclaert op sijn vertreck van UE

die niet gedaen te hebben, door dien hem sulcx niet afgevoordert is. Het placht wel precyselycken geobserveert te werden, ende daervan wert achter den artyckelbrieff publycke acte gestelt, soo UE byde selve sullen connen sien.

Tot meerder vrede inde kercke Godes ende betere correspondentie tusschen de selve ende de regeringe alhier, hebben de predicanten aen ons versocht, dat neffens de heere Specx eenen vande bevestichde kerckendienaeren mochte gecommitteert overgaen, om te bevoorderen datter int vaderlant voorde heeren Mayores ende de Classicale Vergaderinge soodanige goede kercken ordeninge mochte werden beraempt, als tot welstant deser jonge gemeente in India soude noodich bevonden werden.

Wy hebben het selve niet connen goet vinden, alsoot, naer ons oordeel, vruchteloos soude wesen. Wy verstaen oock niet, dat eenich different met de kercke hebben, alsoo uE. ordre sullen naervolgen, ende die doen naercomen als naer behooren; doch soo de kerckelycke alhier yets aen die van Nederlant hebben te verthoonen, dat sulcx onder uE. couverte schriftelycken vermochten te doen.

Alle de predicanten, sonder onderscheyt, pretendeeren haeren tijt geexpireert te sijn ten eynde vande vyff jaeren in Indien, gelijck haere instructie medebrenght articulo 14, ende solliciteeren dan om verbeteringe etc. Sulcx dat verscheyde der selver jegenwoordich genieten een hondert en twintich guldens, ende daer en boven tot costgelt darthien realen van 8[en], en tot huyr, som min, som meer, ses dito realen ter maent, vergetende ondanckbaerlycken, die tot des Comp[s] costen hebben gestudeert, hoe sij thien jaeren verbonden sijn. Molineus op de Cust, alhoewel hy is op gewenste plaetse, versoeckt verlossinge, ende Clarenbeeck uyt Banda doet van gelijcken, die soo trouw is voort recht der kercken, dat liever sijn kudde wil verlaeten, als daerin krenckinge te gedogen. Dees persoon heeft wel gestudeert, maer is soo haestich, coleryck ende hevich, dat sich niet maetigen can. Echter sullen hem eens voor ons laeten comen, ende soo bevinden ondienstich te sijn, sullen op sijn

versoeck uE. van sijne costen ontlasten, achtende, dat hy in Nederlant de straffe van sijn ondanckbaerheyt eerder sal gevoelen, als uwe gunste om weder harwaerts te keeren.

Molineus wert gehouden voor een persoon van goet naturel, doch is int houwelyck niet wel gepaert; wanneer hier comt sullen te beter op sijn persoon connen letten.

Soodanich is de gelegentheyt vande gereformeerde kercken in Indien. Cleene nutticheyden becompt de Comp voor alsnoch uyt de bekeringe der Indianen, doch leven op hope dattet beteren sal. De Heere verleene daertoe sijnen genaedigen segen tot soulagiement vande swaere lasten ende costen. . . . .

. . . .

Ed. erntfeste enz.

Geschreven int Casteel Batavia desen eerste December 1632.

UE. trouwe schuldige dienaeren,
HENRICK BROUWER.
P. VLACK.
J. v. BURCH.

In dorso. No. 1.

Missive vanden Gouverneur Generael ende Raden van Indien aenden Generaele Oostindische Compagnie, met Prins Willem versonden.

Origineel
Rijksarchief.

XLVI.

JUSTUS HEURNIUS AAN DE KAMER AMSTERDAM.

Hij verdedigt zijne houding in den strijd met de regeering en heeft steeds, ook toen hij was gesuspendeerd om zijn voorstaan van het recht der kerk, tot gematigdheid aangespoord.

Bericht omtrent de gemeente te Batavia.

Mochten Bewindhebbers door het arresteren van eene kerkorde aan de oneenigheid een einde maken.

Hij heeft het verzoek om op Ceram de heidenen het Evangelie te brengen, gaarne ingewilligd, als strookende met zijn verlangen om het Evangelie te brengen waar het nog onbekend is. Hij heeft ook goede hoop voor Bali.

De gunstige stand van zaken op Tayouan, nadat Candidius de landstaal heeft bestudeerd, geeft hem verwachting, dat ook hij op Ceram iets zal uitrichten, als hij de landstaal zich heeft eigen gemaakt.

BATAVIA, 30 January/10 Febr^y 1633.

Genade ende vrede in Jesu Christo.

Edele, erntfeste, achtbare, wijse ende seer voorsienige Heeren.

Nae toewensinge alles gelucx ende heyls over uwer Ed^e persoonen ende regieringe, dienen dese tot openinge vande tegenwoordige standt der gemeynte Gods tot Battavia, die wy UEd. als haren voesterheeren voordragen; vertrouwende, dat vernieuwinge van gedachtenisse der selver sal dienen tot bevorderinge vande goede vaste orde, die tot haere verseeckerde welstant van noode is, welcx aengaende inden kerckenbrieff aen UEd versouck gedaen werdt. Vant geene my int bysonder dit jaer bejegent is, en wil ick geen mentie maecken om UEd niet verdrietich te vallen. De saecke is ten rechten gebracht door den Ed H^r Gen. Brou-

wer. Ick hebbe hier aff aende Eerw. Classis int brede geschreven, sonder eenich beclag te doen, alsoo, hoe wel de saecke. hooch gelopen is, tot confineringe, suspensie ende versendinge toe, nochtans daer en tusschen niet anders dan alle vrientschap, andere saecken aengaende, van sijne Ed[t] genoten hebbe. Sijner Ed[ts] eenige clagte over my was, dat ick te hardt was int voorstaen van het kerckelicke recht, seggende dat anders niet op my te seggen hadde, gelijck vertrouwe, dat UEd selfs uyt sijn mondt hooren sult. Maer hier in heeft sijne Ed[t] een groot misverstandt; niet dat ick het recht der kercke niet voor en stae, maer dat ick alte hardt daer in soude wesen. Want als de gantsche kercken-raet ter eenderzijde, ende sijne Ed[t] ten andere can getuygen, ick ben de versachter geweest der grootste hevigheden die ontstaen sijn. Dat ick selfs aen sijne Ed[t] den raet gegeven hebbe waerdoor de groote onrust gestilt wierdt, die opt versenden des Eerw Rogerii nae Paliacatte geresen was, en sal sijne Ed[t] niet ontkennen. Ick vertrouwe dat sijne Ed[t] oock genoeg bekent is, dat ick de eerste geweest heb, die op de toelatinge der E. Gecommitteerde inde kercken-raet gedrongen hebbe, siende het groote onheyl, dat uyt weygeringe der selve gevolght soude hebben; soo dat om deselve saecken van veele dickwils qualick bejegent ben, als die t'recht der kercken niet voorstont. Het is soo, dat ick by de kercke voor de sachste, by de H[r] generael voor de hardtste gehouden werdt, nademael ick het recht der kercken byde H[r] Generael met goede redenen voorstondt ende verdedigde, ende by de kercken-raet alle middelen gebruyckt, die dienstig waeren om ruste en vrede in den godsdienst en de kercke te behouden. Het welcke, hoe waer het sy, alle die van Batavia comen voor UEd[t] getuygen connen, uyt de vreedsaemheit, die betoont hebbe duerende mijne suspensie. Want ick hebbe met mijne mede dienaers alle mogelicke vlijt aengewent, om de gemoederen der borgeren, die seer ontrust waeren, ter neder te stellen. Maer 't geen my int particulier belangt aen een sijde settende, sal nu alleenl. aen wijsen t'geen UEd betamelyck

is te weeten van den standt der gemeynte tot Battavia, verhaelende wat bedienaers hier sijn, ende wat dienst van haer gedaen werdt. Hier sijn, beneven my, noch drie predicanten, te weten: Danckardus, de Roy ende Candidius; hier toe sijn gevoecht, om den kercken-raedt te formeren, drie ouderlingen ende drie diaconen. Daer is mede een crancke-besoucker, int sieckenhuys residerende, om daer de gebeden te doen ende de siecken met het Woort des Heeren te hulp te comen. Noch een proponent leyt int Viercant aen de Boom over de rivier, die de soldaten daer leggende bedient ende ons helpt inde stadt de siecken besoëcken, die hier altijts vele sijn. De dienst des kercken-raets int gemeynte, te weeten de consistoriale vergaderinge, geschiet des donderdaechs nade middach ten twee uyren, byde welcke compareren twee gecommitteerde van den Ed H[r] Generael. Int bysonder bemoeyen haer de predicanten met de stichtinge der Heydenen ende Christenen. De heydense Malabaren, die het christendom willen aennemen, leeren eerst de art. des christel. Geloofs, t' Gebedt des Heeren ende X Geboden in haere taele. Daer nae door haere meesters ofte leeraers ondervraecht sijnde, ofse het selve gelooven ende beloven godtvresentl. te leven; — als daer op toestemmen, soo werden sy gedoopt. Daer nae moeten sy noch alle daechs, eer sy te werck gaen, by haer leeraers vergaderen, ende alle haer leerstucken 2 a 3 mael op seggen. Van desen werden alle 14 dagen 5 off 6 paer gedoopt vande Comp[e] lijffeygen, behalven die, die borgers toebehooren. Ten desen eynde werden 4 Malabaerse meesters vande kerck onderhouden, vande welcke een alle daechs 3 mael de siecke Malabaeren gaet leeren ende vermaenen; hierop houden wy een ooge ende drijven het werck voort. Die onder haer gedoòpt sullen werden, moeten eerst voor ons hare leerstucken opseggen; dese Malabaeren hebben voor haer kinderen een schoole, daer deselve leeren leesen ende de gebeden in duytsche taele op seggen.

Om de heydenen onder de maleyse, die de chr. religie willen aennemen, te onderwijsen, voedet de kercke mede

eenige jongens, een m[r] ende een oude maleyse vrouwe. Van haer werden sommige inde huysen geleert, andere comen inde kercke des naemiddachs van 2 tot 3 uyren, de gebede int Maleys ofte Portugys leerende des Manendaechs, Dynsdags, Donderdaechs ende Vrijdaechs. Daer comen niet alleen die gechristent sullen werden, maer de christenen, die haere gebeden niet te vollen kennen, ende leeren daer eenige nodige vraechstucken der religie. De aencomelingen haer leerstucken vast hebbende, nae dat sy eerst van een der predicanten gehoort ende geexamineert sijn, ontfangen daer nae de H. Doop. Die stichtelyck van leven onder haer sijn ende geoeffent inde kennisse der chr. religie, werden tot de taffel des Heeren oock toegelaten. Dit is de bedieninge der gener uyt het heydendom comen.

Den christenen ter stichtinge werden niet alleen vier predicatien op den dach des Heeren gedaen, 2 mael inde stadt ende 2 mael in het casteel; des morgens ten 9 uyre ende naemiddachs ten 3, om der hitte wille. Maer hier beneven werdt des Donderdaechs smorgens een duytsche predicatie gedaen, ende des Woensdaechs op de naemiddach een maleysche, hetwelcke ick ende Danckardus by beurte waernemen. De Ed H[r] Generael Brouwer neempt nu, op ons versouck, de bouwinge vande maleysche kercke byder handt, die ten hoochsten ter stichtinge nodich is. Sal provisioneel sijn en van bamboesen gemaeckt werden. Sullen inde selve met Gods hulpe des Sondaechs voormiddachs den dienst doen, een groote vergaderinge verwachtende.

Wy houden jaerlycx twee ordinarisse biddagen, den 30 Mey, op de veroveringe van Battavia, ende een ander int midden van November, ofte als de scheepen naert vaderlandt vertrecken.

Daer en boven, de stadt in 4 deelen gedeylt sijnde, soo doet een yeder predicant alle vierendeel jaers, ses weecken nae dat elcke reyse het H Avontmaell gehouden is, met een vande ouderlingen ofte diaconen een generaele visite van huys tot huys, aen sprekende degeen, die noch geen ledemaeten der gemeyntte sijn, soo maleytse als duytsche, haer

opweckende tot gehoor van Godts Woort ende tot een christelick leeven; bestraffende de ongeregelde, ende die stichtich sijn aenporrende, dat sy hare dienstbooden de hooftstucken der chr. religie, te samen met eenige noodige vraechstucken laten leeren, ende haer den H Doop doen mede deylen.

De ledematen werden besocht alle vierendeel jaers acht dagen voort houden des H Avontmaels: boven desen soo besouckt elcken predicandt in sijn wijck, op een yeder dach als niet gepredickt wert, drie ofte vier huysgesinnen christelicke vermaningen haer voor dragende, want gestadige aenporringen der gemoederen hier noodich is, omdat de sorchvulcheyt der rijckdommen hier by het meeste deel der menschen groot is.

De jongens wierden voor desen inde schoole gecatechiseert; tot de catechisatie der dochters, die de Comp. opvoedt, wierdt oock een predicant geimployeert, maer houdt nu op, nadien het school is afgeschaft; wy sijn gesint de selve kinderen evenwel ter catechisatie te trecken. Een der predicanten, te weeten Abr. de Roy, ledicht hem mede om een jongman (uyt de soldaten gecosen) die van goede hoope is, te oeffenen inde fondamentten der theologie, om hem ter bequaemer tijt tot sieckentrooster te gebruycken.

Een gemeyn avondtgebedt wert dagelycx inde saelle vande H[r] Generael gedaen door een der predicanten; int school voor desen door de meester; in alle punten, redoutten ende corps de garden, door een schrijver. Op de reede werdt voor het scheepsvolck alle Sondachs een predicatie door een proponent gedaen. Dit is soo veel de bedieninge des Woorts belangt.

Het sacrament des H. Avondtmaels werdt alle jaren 4 mael uyt gedeylt, op Christdach, Paeschen, t' begin van Julius ende van October. Voor het houden des Avondtmaels gebruycken wy censuram morum inde kercke raedt. Het getal der communicanten is de laeste reyse gereeckent omtrent vijffhondert geweest te sijn.

De steene, permanente kercke wert getimmert; daer toe is deese dagen een collecte gedaen ende rijckelick gecontribueert.

Inde huwelicksche saecken is veranderinge voor gevallen, want der E Comp[s] dienaers het huwelycken niet wert toegestaan. Dit hoopen wy, dat soo gematight sal werden, dat de Heeren Generale Raeden van India ende Gouverneurs vande plaetsen, soo vele geschieden can, getroude lieden sullen wesen, want anders eene groote schandelycke verwilderinge terstondt te verwachten staet, met schade aen de Compagnie, want tot contenteringe van eene hoere, meer dan tot onderhout van drie eerlycke echte vrouw persoonen vereischt werdt. De hovaerdie is gedempt, wy dancken der Godt de Heere voor ende bidden Hem dat de lust ende liefde van onrechtveerdich gewin alsoo mede wegh genomen werde uyt veler menschenherten, waer toe wy nae ons vermogen in de predicatien des goddelycken woorts arbeyden.

Wy bidden UEd dat de indische gemeenten een orden int kerckelycke gecrijgen mogen, die met overeenstemminge der nederlandtsche kercken aen UEd bevesticht sijn, opdat alsoo alle oneenicheden geweert, alle schaede der gemeynte verhoedt sijnde, wy in de vreese Godts met vrede onsen dienst volvoeren mogen.

Hiermede Edele enz. besluyt ende bevele UEd persoonen ende regieringe der genade Godts, die den handel der O I. Comp tot verbreydinge des rijcx Christi segene; vaert wel. Gegeven tot Batavia op Java major den 30 Januarii a° domini 1633.

UEd dienaar in Christo.

JUSTUS HEURNIUS Eccl. Bat.

Nae het sluyten deser, is by de kerckenraedt ende den Ed H[r] Generael Brouwer goedt gevonden, dat ick, noodt sulcx vereyschende, den Heydenen in Ceram by Amboina, onder den Radja Sesalawa, het H Evangelium soude gaen vercondigen. Het welcke my voorgedragen sijnde, hebben het selve met alle genegentheidt aengenomen, als een occasie, daer ick lange nae verlangt hebbe, om mijnen arbeidt te besteden tot verbreidinge van het Rijcke CHRISTI, ter plaetse, daer de stemme sijnes Evangeliums noch niet gehoort is. Ick stae daer toe als nu gereet, tot geselschap drie duytsche jongens ende een jongman mede nemende,

om my in dat werck de hand te bieden, waer toe wy deselve voorgenomen hebben, met GODTS hulpe, te onderwijsen, verwachtende de hulpe GODES over dit sware werck.

In Baly hopen wy, dat mede haest de deure voor het Evangelium geopent sal werden, door de alliancie die den Ed H[r] Generael met des selven landts coninck (ge)maeckt.

In Sinckan is een groote aenwas des christendoms dit laeste jaer geweest. Dit geeft my goede moedt, dat mijne arbeidt, nae een wijl wachtens, sijne vruchten door de goddelicke segen sal voortbrengen. Want gelijck de eerweerde Candidius by de drie jaeren in Sinckan heeft moeten met het leeren der taele sich bemoeyen eer eenige winste der sielen doen conde, ende daer nae sich over de bekeeringe van veele sielen verheugt heeft; alsoo hoope ick, dat nae twee jaeren arbeidens, int leeren van de ceramsche taele, ick eenige sielen tot het christendom trecken sal.

Bidde daerentusschen UEd eerbiediglick dat gelievet, nae UEd gewoone yver tot vorderinge van GODTS eere, de besorginge van de Cerammers int geestelicke favorabelich aenden Ed H[r] Generael Brouwer (die seer groote ende christelicke genegentheidt tot dit werck heeft) te recommanderen.

Wy sullen den Almachtigen in CHRISTO JESU te hulpe roepen, dat hy sijne genadige handt uytstrecke tot voortplantinge des rijcks CHRISTI, ende UEd. Ed persoonen ende handel, gelijck inde openinge vande Japansche handel alsnu geschiet is, meer ende meer in allen overvloedt, tot sijnes H Naems eere ende welstant onses Vaderlandts, segene.

Gegeven tot Batavia op Java Major den 10 febr a[o] Dom. 1633.

UEd Ed dienaer in CHRISTO,
JUSTUS HEURNIUS. Eccles. Batav.

Den Ed Heeren Bewinthebberen vande Oost-ind. Compagnie der Camer tot Amsterdam.

Origineel
R. A.

XLVII.

BERICHT VAN DE PREDIKANTEN BASTIAANZ. ENDE HOLTENUS „VANDE AENWAS DER GEMEYNTE J. CHRISTI OP *Neyra* ENDE *groot-Banda* SEDERT DEN JARE 1630, TOT HET JAER 33, ALS OOCK VANDE STANDT DER SCHOOLE IN DE SELVE PLAETSEN."

De aanwas is, het aantal der heidenen in aanmerking genomen, niet gering. Het meerendeel der bevolking is Mohammedaansch, die een bitteren haat hebben tegen de Nederlanders, die velen der hunnen hebben geexecuteerd en van hun goederen beroofd, en onder wie dus niet velen te winnen zijn.

Het korte verband van de predikanten staat de uitbreiding van het Christendom in den weg, daar zij de landstaal niet machtig worden. Daarom moest men trachten jongelingen van halfbloed tot predikers op te leiden.

Het intrekken van de rijstuitdeeling heeft op het bezoek van de scholen een zeer nadeeligen invloed uitgeoefend. Het is te vreezen, dat daardoor eerlang gebrek zal ontstaan aan inlandsche meesters.

De manier van het onderwijs; wat gewenscht ware om het vruchbaar te maken.

4 April 1633.

Het getal der gener, die binnen dien voors. tijt inde voorgenomene plaetsen, soo uyt het heydendom, als het moorsdom ter kennisse der christelijcke religie gebracht, ende na gedane belijdenisse, door het Sacrament des H. Doops der gemeynte sijn ingeleift, is omtrent 50 persoonen. T'welck na gelegentheyt der ongeloovigen, die in dese plaetse woonen tamelyck groot is, alsoo de meeste sijn Mooren, die niet alleen met een haet tegen de chr. religie, maer oock met een doodelycke wraeckgiericheyt tegen onse natie sijn ont-

steecken, als door de selve van haer landt, van haer naeste bloetvrienden berooft, ende voor het meeste deel in slavernye ende groote armoede gebracht sijnde.

Onder welcke die oudste ende verstandichste niet alleen selve onse religie verworpen, maer oock onder de handt haer beste doen, om die geene, die, om met d'onse te trouwen, ofte eenich ander weerelts voordeel te genieten, in voorleden tijden haer laeten doopen hebben; oock selve haere ende haerer vrienden kinderen, die tegen haeren wille op Poulonay inde schoole getrocken sijn, weder tot haere superstitien te doen affvallen ende haer op het nieuwe te laten besnijden, ja van ons gansch wech te loopen tot de Mooren in de naest gelegene eylanden woonende, gelijck de droevighe ervaringhe ons dat selve leert. Hierdoor comt het oock, (t' welck niet is te verwonderen) dat gheen yver by hen lieden wert gevonden om in kennisse, veel min in gehoorsaemheyt vande heylige wetten ende insettinghen, welcke onse Godt ons heeft gegeven, toe te nemen, wat sy oock door private ende publycke vermaninghen daer toe werden aengeporret; daerom oock in het mededeelen vanden H. Doop aende Bandanesen met beschroomtheyt van ons gehandelt wert. Die Heydenen die onder ons woonen ende niet seer veele sijn (de slaven uytgenomen) sullen mettertijt wel alle, met Godes hulpe, tot professie vande chr. religie gebracht werden, maer (gelijck te beduchten is) tot groote kennisse noyt, want sy niet bequaem sijn om veele te leeren, oock niet soo yverich als wel te wenschen ware, ende sijn oock veeltijts ontbloot van bequame leeraers, die haer grondich onderwijsen konnen, door onkunde der talen, welcke door het veranderen der predicanten ende cranckbesoeckers wert veroorsaeckt, dewijle de nieuwe aencomende haere verbonden tijt halff verslijten eer sy iets daervan leeren.

Waer tegen geen remedie is te verwachten, soo langhe het alleen moet aencomen op die geene die uyt de Nederlanden harwaerts comen. Want eenige vande selve hare huysvrouwen in het vaderlant gelaten hebbende, niet sonder reeden soecken derwaerts te reysen soo haest haer verbonden

tijt geeyndicht is, ander beter contentement verwachtende als sy hier vinden, ook dese plaetse haest moede werden ende alle te gelijcke werden door de soete gedachtenisse des vaderlants derwaerts getrocken, als sy eerst den besten dienst souden doen kennen.

Een middel dunckt ons hier tegen nut te sijn, dat namelyck vande jonghe jeucht, die van onse Nederlanders hier wert gegenereert, eenighe der bequaemsten mochten werden opgequeeckt om metter tijt dese diensten uyt te richten, gelijck van die van het pausdom met vrucht gepractiseert wert, die van alle plaetsen, daer sy de voortplantinge haerer religie voor hebben, kinderen onder haer trecken, welcke inde religie onderwesen sijnde geen tijt behoeven te versuymen om des lants tale ofte maniere te leeren, oock noyt en trachten van haere geboortsplaetse te verreysen.

Wat nu de standt der schoolen aengaet, die is in dese plaetse beter geweest voor desen, als sy tegenwoordich is. Want na dat den rijs, die tot aenlockinghe der inwoonderen placht gegeven te werden, ingehouden is, sijn de schoolen berooft van haer beste scholieren, want het meestendeels arme lieden kinderen waren, die om de rijs te genieten daer quamen, ende daer van daen blijven om haer onderhout op andere wijse te soecken, waer door het bycomt, dat niet dan cleyne kinderen in dese schoolen gevonden werden, die niet anders connen uytrechten, welcke een weynich groot geworden sijnde weder daer uyt getrocken sullen werden, soo geen subsidie henlieden wert gedaen.

Hierdoor sullen oock de schoolen haest ontblotet werden vande inlantsche schoolmeesters, die doch hier de bequaemste sijn, want die tegenwoordiche stervende geen andere werden aengequeeckt, door gebreck van middelen, ende alsoo oock nootsaeckelyck de schoolen comen te vervallen, die nochtans (gelijck een yeder verstandigh wetet) om wel geinstrueerde ende stantvastige christenen met der tijt te crijgen, de besten sijn.

De manniere van onderwijsinghe, die in dese scholen gehouden wert, is dese; dat den nieuwen aencomenden

eerst werden geleert de chr. gebeden, als oock de articulen des chr. Geloofs inde maleysche tale, die dan daerna geoeffent werden in het leesen beyde van duytsch ende maleysch. T' welck sy tamelyck kennende, werden dan verder geinstrueert in de fondamenten der chr. religie uyt het vraegboexken Marnixii ende het cort begryp der chr. religie, dat in Zeelant gestelt is, ende dan voorts uyt de heydelbersche catechismo, welcke hen dagelyx in de schoolen geleert werden, ende daer benevens des Woendaechs inde schole ende des Sondachs naden middach inde kercke by forme van catechisatie werden ingescherpt. Waer thoe wy geerne souden wecken, niet alleen alle degeene, die oyt ter scholen gegaen hebben, maer oock alle andere gedoopten, om alsoo te onderhouden t geene sy geleert hebben; doch heeft tot noch toe qualyck connen geobtineert werden. T welcks soo grootlyx niet te verwonderen is, om dat de Nederlanders selve in den godtsdienst nalatich sijn, niet behoorlycke daer toe houden. In welcke saecken wy anders niet weeten te doen als de lieden ernstich te vermanen ende de christelycke overheden onderdanichlyck te bidden, soo in dese als andere saecken, tot stichtingh van Godts gemeente dienende, de macht hen van Godt gegeven daer thoe te willen gebruycken, op dat den welstandt der sielen haerder ondersaten, soo wel als der lichamen door hare getrouwe voorsorge mach bevoordert werden. Waer thoe de goede Godt hen lieden wil stercken met sijnen H. Geest ende hen soo doende sijnner getrouwer dienaren loon verleenen, tijdelyck ende eeuwich. Amen.

Soo sy het gedaen op Neyra den 4 Aprilis des jaers 1633, ende was onderteyckent Gijsbrecht Bastiaensz ende Wilhelmus Houtenus, met haer eygene handt gestelt.

Copie
Rijks Archief.

XLVIII.

VERSLAG VAN DEN PREDIKANT CLARENBEEK OVER KERK EN SCHOOL OP POELO-AY (?)

Door wie en op welken leeftijd de slaven gedoopt zijn. Van de op later leeftijd gedoopten valt niet te roemen, wegens hun losbandig gedrag. Middelen tot redres. Van de Mardykers, hun getal, herkomst en godsdienst.

Hun overgang uit wereldsche inzichten.

Van de scholen en het onderwijs. Schooldwang is gewenscht. Hij verwacht weinig vruchten zonder strenge discipline.

8 April 1633 1).

Tot satisfactie vande begeerte des E. heer Commissaris Antony van den Heuvel, benoopende den aenwas der christenen, der schoolen, insgelycks de wijse mijner catechese-ringe op mijn respective plaetsen stelle ick dese naevolgende poincten.

1. *Van de slaven.*

1. De slaven oft slavinnen sijn ofte christenen, oft moorsche off heydensche.
2. De slaven die gechristent sijn, sijn gechristent ofte by de Portugiesen, gelijck etlijcke Chiauwers, Malabaren, Solorsche etc, ofte by ons.
3. Die by de Portugiesen gedoopt sijn sijnder etlijcke die neffens de goede gebeden oock de superstitieuse vast houden, sonder dat veele daer van afwijcken op gedane vermaningen. Andere sijn onwetende, so wel vant' eene alst andere.
4. Die by ons gedoopt sijn, sijn ofte in hare kintsheyt gedoopt, off in haer meerder-jaricheyt.

1) Bijlage *f* van het Rapport van den Commissaris v. d. Heuvel d.d. 30 Aug. 1633.

5. Die in hare kintsheydt gedoopt sijn, sijn ofte eenige moorsche kinderen, die met die intentie meestendeel gechristent sijn geworden, om van die selvige christene Mardyckers te maecken, doch is bevonden, datse naderhant het moorsdom lieffhebben, ende niet den doop, die sy tegens haer wil ende weten (soo sy voorgeven) genoten hebben. Ofte het sijn kinderen van christene slaven, tsy datse aen beyde sijden gechristent sijn, tsy maer d'eene partye christen sy.

De eerste worden sonder tegenspreken gedoopt, d'andere worden met cautie aengenomen, soo datter minstens een redelyck lidtmaet der gemeynte daer over staen moet, met belofte van behoorlycke sorge.

6. Die in haer bejaertheyt gedoopt werden, sijn raer ende weynich voor comende; hebben oock vele daer geen treck toe, soo lange sy in slavernye sijn.

7. Dese alle sijn door den banck ondeugende ende leven in ontucht, soo wel die by de Comp. sijn, als by de burgery. Weynige maecken werck van hoerery ende overspel, oft by moorsche ende heydensche wijven te converseren.

8. De redemedien hier tegens souden onder andere dese sijn, dat de gedoopte end' getrouwde slaven, herwaerts ten dienst vande Comp. gesonden, niet meer affscheydelyck van malcanderen vercocht werden, met een onbehoorlycke breucke des ehestants. Datse oock, (soo bevonden wierde dat sy in ontucht quamen te verlopen, ofte oock by moorsche oft heydensche converseerden) naer merite gestraft wierden, om alsoo met schrick end vrese de redelyckheyt end' eerbaerheyt in haer te bevorderen. Dat oock versorght eñ behertïcht wierde, dat de sodanige by geen chinesen off andere ongeloovige quamen te geraecken. Datse behoorlyck (soo alst slaeven betaemt) gecledet werden ende soo door den maryngo, off andersins, tot den maleysen dienst geconstringeert werden.

9. Dat d' andere, die noch onder haer heydensch waren,

dagelycks, ende dat cortelyck, door een maryngo, die eerst wel onderwesen ware, tot het christendom bereydt wierden.

Dit is wat de Compagnies slaven betreft.

10. Maer aen de sijde vande borgers ende Mardyckers is de meeste swaricheyt. Hoe souden sy haere slaven constringeren willen tot de religie, also se over haer eygen vrouw ende kynderen salicheyt niet becommert sijn? T' is waer, dat beneffens de register der christene slaven, die wy houden, ijverige ecclesiastycke vermaningen geschieden moeten, maer hoe werdense behearticht? T' ware de gewenschte sake, dat door politycke en kerckelycke aendringingen voor de borgery dat te verwerven ware, dat sy hare bequamere slaven, die alrede ofte gechristent waren off die wel daer toe te animeren waren, op een sekere bestemde uyre eenmael sweecks, opt clocke geluydt, in de kercke sonden, om aldaer, naer een yders begryp doort beleyt eens predicants onderwesen te worden.

Van de Mardyckers.

1. Wat de mardyckers belanght op Poulou-ay, de selvige sijn ofte christenen ofte mooren, want 2, 3 heydensche chinesen ende 3, 4 oude heydensche wijven en hoeven in dese rang naeuwelycks gestelt te worden.
2. De vrije mooren sijn weynich op Poulou-ay; de manspersoonen en sijn niet boven 4 a 5 sterck; moorsche vrije wijven konnen naeuwelycks het getal van 14 a 15 uytmaecken. Dese sijn van hare superstitien niet te brengen, ten ware dan sy nu en dan met christenen trouden, gelijck oock met de moorsche slavinnen toegaet, datse daer toe niet sullen verstaen, ofte sy moeten van haer eygen meesters, oft van andere, die haer met intentie van trouwen vrijcoopt, tot vrouwen aengenomen werden; als dan sullense met de man oock de doop aenvaerden, ende dat om

wereltsche consideratien van vrijdom, van meer gerespecteert te worden, van eenige besittinge weder te crijgen etc, sonder grote veranderingh der herten, gelijck de ervarentheyt leert.

3. De christene Mardyckers (ick spreke van geen duytsche, die oock niet alle een linie trecken) sijn off Bandanesen oft Chiauwers of Manylhers of Soloresen, of Javanen etc. De Chiauwers, Soloresen, Manylhers sijn byde Portugiesen gedoopt, alsoo dat aen veel den paepschen suyrdeessem hanght, van dewelcke nochtans eenige op de yverige onderwysingen afwijcken.

   De Chiauwers sijn selfs onwetende van de pauselycke superstitien, als welckers gemene genegentheyt tot de religie cleyn is geweest, soo dat vele van deselvige neffens vele andere gene gebeden op mijner aencomste konden, soo dat wy (neffens de visiten en trouhertige aenspraecke) oock de maniere hebben van niemanden onder haer te laten trouwen, hoe lange sy oock gedoopt sijn geweest, voor ende aleere sy haer gebeden connen.

4. De Javanen, Bandanesen ende etlycke van verscheyden natien, sijn by ons gedoopt, van de welcke ick ontrent de 18 tot den christelycken gelove gevordert hebbe. Hebbe oock uyt de swarten alleen wel 20 lidmaten.

5. Ende om van de eygen inwoonders wat nader te spreecken, ick achte dat, gelijcker wijs de Asiatische end Africaensche christenen door de Saracenen ooverweldicht sijnde, door schrick en vrese etc. het moorsche gelove hebben aengevaerdt, sonder nochtans dat syt van herten meynden, dat also de Bandanese mooren haer om wereltsche consideratien tot het christen gelove begeven, sonder dat het hert recht verandert wordt. Hierby comt, dat haer ouders of susters etc bitter moorsch blijvende, sy om deselvige medehuychelen. Waer toe sy seer worden gestijft

door de comste van eenige bittere aensienlycke mooren uyt Ambon off dees om leggende contreyen, daer vele van de aensienlycke Bandanesen gevlucht sijn, ende nu en dan, onder de Key-Arousche haer vermengende, in Banda afkomen.

Van de kinderen deser alle Mardyckers sijn de beste vruchten te verwachten sose ter scholen gehouden worden.

Van de schoolen en de forme van catecheseringe.

1. De schoolen sijn de rechte saey plaetsen der religie. Halent die kinderen uyt de schoolen niet, d' oudere sullent haer niet inplanten; daer om ick dan allesins noodich achte, dat de sodanige tot de scholen geconstringeert worden, insonderlyck de kinders van Mardyckers, die geen Bandanesen sijn.
2. Nu, om bequaeme jongens ter schoole te houden, soude de rijs gevinge dienstich, jae nootsaeckelyck sijn, alsoo de Mardyckers alhier opt rapen van noten en foelie leven, ende soo de kinderen haer eygen cost niet in brengen, haer beswaerelyck soudet vallen haer int school langh te laten.
3. Doch daer in soude oock behoorlyck sorge gedragen werden, dat de rijs aen geen moorsche slaefjes etc. (als voor desen met goede hoope, doch niet vruchtelyck geschiet is) gegeven wierden, alsoo wy tot de minste oncosten van de Compagnie mede hebbende sijn.
4. Echter wel, op dat sodanige kinderen, die opt'inhouden van rijs teruggebleven sijn, niet tenemael vergeten souden t geen sij inde schoolen souden mogen geleert hebben, soo sijnse geconstringeert Sondaechs s' naemiddaegs op t clocke geluyt inde kercke te compareren, om inde gebeden, inde X Geboden, inde vraegstucken der chr. religie geoeffent te worden, alsoo dat onder deselvige eenige ongedoopte alrede behoorlycke kennisse hebben van de religie, naer het begryp haerder jaren.

5. Wat die gene aengaet, die noch de schoole frequenteren, de bequaemste onder haer worden sWoendaechs naer geluydt der kerckclock openbaerlyck gecatichesee rt uyt Aldegondes vragen ende antwoorden ende uyt de stichtelycke onderwysboeckskes van Willem Teelling. Saeterdaechs s'naemiddaechs moeten se haer gebeden mede repeteren ende worden in die dagen bequaem gemaeckt om de vragen der catechesis, tsy int Duytsch, tsy int Maleysch op te seggen, als sodanige catechetische predicatien geschieden sullen. De minder jarige kinderen worden mede op een ende de selvige wijse, gelijck op Lonthoir ende Neyra onderwesen.
6. Werden oock de bequaemste schoolkinderen Sondaechs nae gedane maleysche predicatie int school geexamineert ende ondertast, wat sy daer uyt onthouden hebben.
7. Ende alsoo stoffe tot schoolmeesters licht ontbreecken soude, soo houde een off twee aen, die van Nederlantsche vader gesproten sijn, daer meest acht op genomen werdt, om in corte tijden tot schoolmeesters te bevorderen.
8. Ende om van de Bandanesche jongens wat besijden te spreecken, de principaelste Orang-cays, door last van de E. Heer Sjonck geexecuteert sijnde, soo sijn hare kinderen ter schoole op Poulou-ay bestedet op de costen vande Compagnie, ende was te hoopen, dat, gelijck eertijts de afvallige christenen kinderen inde moorsche schoolen geoeffent sijnde, bitter moors geworden ende tot den dach van heden gebleven sijn, dat sy oock alsoo tot het Chr. gelove soude te brengen sijn.'

Doch sulcks heeft geen effect tot noch toe (soo veel als blijckt) sorteren connen, eensdeels omdat de moorsche wijven ende andere hartneckige opwassende mooren daer tegens arbeyden, die haer weten in te scherpen eñ allesins voor te houden hoe deerlyck

haer ouders eñ magen sijn gecapt, gevyerendeelt ende omgebracht, ende storten soo met een in stuckskens ende broekskens van de moorsche agamma, soodat de bitterheyt in haer met de jaren opwast; dewelcke noch vermeerdert wordt soo wanneer haer voorgehouden wordt wat percken dat haer vaders beseten hebben, ende hoe sy nu van alles berooft sijnde, door vreemde luyder handen suckelen moeten. Andersins oock die jongers tot haer jaren comende, so worden sy door ophitsing selfs van de oude moorsche totebellen tot hoerery gevoert met eenige moorsche slavinnen; die oock van groter afcomste sijn, die oock sulcks niet toestaen, ten sy de selvige by de moorsche superstitien blijven willen, ende vervallen alsoo door hoerery, waer toe sy sterckelyck gedreven worden, tot het moorsdom, gelijck eertijts de kinderen Israels door hoererij tot afgoderij vervielen.

Alsoo dat ick noch langer (sulcks so blijvende) geen vruchten vande Bandenesen verwachte, dewelcke Gode ende de vromen behaechlyck souden sijn. Ondertusschen recht nodich, datse door de vrese vande politycke macht ende door ecclesiastycke sorge so vele geremedieert worden alst doenlyck is.

Dit is mijn gevoelen, daerom ick het oock vrywillich onderteyckent.

Geschreven den 8 April a° 1633.

MICHAEL CLARENBEKE.

In dorso:

Bericht vanden aenwas der gemeynte J. Christi, oock van den standt der schoolen op Poulo-Ay.

Origineel
Rijksarchief.

XLIX.

JUSTUS HEURNIUS A/D GOUVERNEUR GENERAAL BROUWER.

Heurnius, door den Gouverneur Generaal gelast het Christendom op Ceram te planten, geeft verslag van zijne besprekingen hieromtrent. De gevoelens zijn verdeeld, doch de Gouverneur Gijsels acht het uitvoerbaar, en Heurnius is gezind er met de eerste gelegenheid heen te gaan.

Hij benuttigt zijn verblijf te Amboina om het schoolwezen op te nemen en vruchtbaarder te maken. Advies daaromtrent. Opleiding van Inlandsche Schoolmeesters en Proponenten is onmisbaar om de jeugd en het volk in zijn *eigen taal* met vrucht te onderwijzen; de kosten zullen gering zijn. Aanvraag om schoolbehoeften.

AMBOINA, 25 Mei 1633.

Genade ende vrede in Jesu Christo.

Van Bali UEd[t] geadviseert hebbende t' geen daer is voorgevallen, sal, dit over slaende, t' geen daer na sich toegedragen heeft verhaelen.

Wy sijn voorspoedelyck tot aan Terra Alta gecomen; van daer overgesteken ende door stroom seer noordelyck verleydt sijnde, hebben April 10 twee maccaersche juncken int gesicht gecregen, welckers volck, met de schuyte vluchtende, die juncken verlaten heeft. Wy vonden daer in wat witte rijs, grof porceleyn en twee metale falcoenen.

April 11 crijgen Buro int gesicht.

April 16 comen wy voort gat van Amboina, ende alsoo de windt niet toeliet hoger te seylen, ja qualyck t' gat in conden comen, sijn na t casteel geseylt ende des selven avondt gegaen, daer wy verstonden, dat d' heer Gouverneur Gijsels metten heer Commissaris van den Heuvel, D[o] Helmichius ende de scheepsmacht afgedaen hadden haer tot op

Erangh ende voort gegaen waeren langhs de custe van Ceram. Derhalven, volgens den raed vanden oppercoopman S[r] Verhulft 1), ons aent casteel gehouden hebben, verwachtende de wedercomste vanden heer Gouverneur, ende hebbe aen S[r] Verhulft t' oogenmerck mijnder sendinge geoopenbaert ende U Ed[ts] missive behandicht, die d'selve aenden heer Gouverneur Gijsels gesonden heeft. De heer Gouverneur naer het ontfangen der selver, May 19, weder aent casteel gecomen sijnde, hebbe van sijne Ed[t], de heer Commissaris, ende D[o] Helmichio ende andere die op die selve tocht geweest waeren, soeken te verstaen, wat gelegentheyt daer waere op *Ceram*, ende welcke die bequaemste (plaetse) waere om het cristen gelove onder de heydenen te planten.

Het oordeel hier af is verscheyden; d'Heer Gouverneur Gijsels meynt, dat op de negry Camarien, tegenover t' eylant Oma, een gelegene plaetse hier toe wesen soude, die inwoonders heydens sijnde, ende is genegen my derwaerts met eenige Ambonsche jongens te senden. Andere achten datter geen gelegentheyt is om yets goets in eenige plaetsen op Ceram te connen doen, seggende dat het moorsdom in alle die negryen op de zeecust de overhandt genomen heeft, hoewel eenighe der selver staen ondert gebiet vande Ed Compagnie. Doch d'heer Gouverneur sustineert contrarie; heeft in mijn praesentie een mardycker, Hans genaempt, die lanck in Camarien ende die omleggende plaetsen, tot in Lamite toe, verkeert, ondervraecht vande gelegentheyt der selver plaetsc, dewelcke seyde, datter niet een moor tot Camarien was, ende dat eenige naestgelegene negeryen aen strandt mede heydens waeren, ende soo noch andere, tot Lamite toe.

Ick hebbe op den heer Gouverneur versocht, dat met den eersten over de plaetse mijnder residentie ende mijne besendinge mochte by sijne Ed, sijne Raden ende die Kerckenraed gedisponeert werden. Waer op sijne Ed anwoordt, dat eenighe Alfouros van Souloulou op Oma gecomen

1) Evert Hulft, 2[de] in het gouvernement.

waeren; men soude die aent casteel doen haelen ende uyt haer verder die gelegentheyt van de negrye Camarien verstaen, de selve soude met een jacht na Camarien met hem herwaerts brengen, in welckers geselschap ick na Camarien my begeven soude connen. In verwachtinghe deser staen wy nu; ick hoop, dat Godt de Heer ons daer een deure tot de heydenen sal openen, want het my leedt waere, dat UEd[ts] godlycken yver ende mijne last tot de verbreydinge des rijcx Christi, door ongelegentheyt der tijden niet soude connen voldaen werden. De heer Gouverneur is hier toe seer genegen, hetwelcke my te beter moedt geeft.

Terwijle hier sijnde en laete mijne tijdt niet vruchteloos voorbygaen, maer doorsie ende doorsoecke de kerckelycke staet ende de gelegentheyt der scholen in Amboina. Ick hebbe de scholen by t' casteel tot Soyen ende Hattova besocht, de kinders gehoort, ende bevonden dat de jeught getrouwelyck onderwesen werdt ende seer goede voortganck gedaen heeft in lesen, schriven ende de christelycke gebeden van buyten te leeren.

Op t geberchte heb ik mede geweest in alle de scholen tot Hattela, Naco, Kielangh, Ema, Okerila ende Rotongh. Hebbe met verwonderinge gesien hoe gemaniert ende wel onderwesen de kinderen, soo jungens als dochterkens, waeren. Veele sijnder die alle dese stucken van buyten connen: het Gebet ons Heeren, het Gelove, de X Geboden, het Avontgebet, het Morgengebet, Voor ende Na den eeten, het vraegboeckskens van Aldegonde; soo dat het inde schoolen naer wensch toegaet.

Maer die bedieninge des godlycken woordts is by gebreck van een kerckendienaer daer seer sober, want de meesters lesen eenige geschreven praedicatien int maleys, die van niemanden in de negry verstaen werden.

Het is waer, drie mael 's jaers werdense vande predicanten, die aent casteel sijn, volgens de ordre deser kercke besocht, maer dan isser soo veel in elcke negrie te doen met de schoole te visiteren, doopen, trouwen, ende de twisten neder te leggen, datter weynich ofte geen tijdt resteert

om Godts woort onder het volck te wercken. Mijns bedunckens — waermede de H[r] Gouverneur ende kerckendienaers alhier overeenstemmen — soo waerę het nodich voor eerst een praedicant ofte proponent opt geberchte te stellen, die int maleys haer Godts woordt bediende, inde huysen haer onderrichtende ende opsicht op die scholen hadde; doch dit alleen by provisie, want sy weynich maleys daer verstaen. Het allernoodichste, ende sonder hetwelcke, mijns gevoelens, het christendom in Amboina niet vast gefondeert sal werden tot tegenstandt des moorsdoms, is, dat naer het getael der christelycker negryen eenige soonen vande Orangkayen in Amboina by een predicant in een negrye, wat vant casteel afgelegen, opgetrocken werden in een heyligen yver tot verbreydinge des Evangeliums onder de heydenen en kennisse der duytscher tale, der christelycker leere ende prediking der selver in amboinsche tale. Wanneer dese als proponenten inde negrien gebruyckt werden om inde amboinsche tale te predicken en t' volck te vermaenen, een nederlandts praedicant den opsicht over haer allen hebbende, soo soude een vast werck der bekeeringe ende godtsdienstichheyt onder dese natie connen gewrocht werden.

De oncosten souden weynich sijn, want cost ende klederen haest aende amboinsche versorcht is, ende daer nae soude haere gagie geringe sijn, want die voornaemste Orangcayen hier blijde sijn als haer soon een schoolmeyster a 4 a 5 realen per maent worden mach. Alleenlyck moest een praedicant ende een schoolmeester (totde welcke een stichtelyck jonckman uyt de soldaten te kiesen waere) ten désen eynde onderhouden werden. Dit waer in Amboina nodich inde christen negrien, soo men het moorsdom daer uyt houden wilde. Want in haer, hoewel den naem van christenen dragende, meestendeel noch heymelyck laten besnijden eer sy trouwen, gelijck my verhaelt is van eene m[r] Willem, die langh opsicht op de scholen op t' geberchte gehadt heeft.

Waer uyt UEd. licht can afnemen hoe wanckelbaer sy

int christendom sijn, ende hoe licht sy tot het moorsdom by eenige gelegentheyt soude vervallen, indien niet beter inde christelycke religie onderricht werden. My dunckt, dat de Orangkays kinderen het Evangelium bedienende, het onmogelyck soude wesen, dat het moorsdom onder dese natie in cruypen ofte eenige separatie tusschen haer ende ons geschieden soude connen, de politique overicheyt met de geestelycke alsoo vereenight ende verbonden sijnde. UE. gelieve die saecke in consideratie te nemen; wy sullen met Godts hulpe dese voet op Ceram houden volgens u Ed[ts] goedt vinden, soo drae eenige van de Orangkays kinderen ter scholen crijgen connen.

De eylanden Oma, Nusselau ende Uliasser souden aldus mede versorght connen werden, ende overmits het een besundere taele is, souden int besonder dienen op gebracht tot Oulat, ofte eenige andere plaetse, want in dese eylanden 15 negrijen sijn, die schoolen hebben, die welcke ick voor mijn vertreck nae Ceram, dat schijnt noch een maend oft twee, hope te besichtigen.

D'E. Joannes de Praet in den Heere overleden sijnde, soo sal het nodich wesen, indien UEd. gesindt is de voorgeslagene opvoedingen der Amboinsche jongelingen int werk te stellen, datter twee praedicanten, tot dit werck bequaem sijnde, herwaerts gesonden werden. De E. Helmichius ende Heemstede sullen by het casteel den dienst connen waernemen.

Pampier is voor de scholen alhier hoog nodich, want het schriven by gebreck desselven, moet stille staen. Sullen vorder naden standt deser plaetse int kerckelycke vernemen, ende met de laetste schepen, soo d'Almachtige sulcx toelaet, uE. verder van mij en vertreck nae Ceram ende den standt der Amboinesche kercken verwittigen.

Terwijlen wy u Ed. goede genegentheyt bevelende ende den Almachtigen Godt biddende, dat hy uEd[ts] persoon, familie ende regieringe te samen met de E. E. heeren Raden van Indie rijckelyck, in alles, tot ver-

heerlyckinge sijns heyligen Naems ende uwer sielen vreugde, te geven. Vaertwel.

Gegeven int casteel op Amboina den 25 May stylo novo a° Domini 1633.

(*onderstondt*)

UEd^ts Dienaer in Christo,
(*was onderteyckend*) JUSTUS HEURNIUS.

Copie, door Heurnius zelven onderteekend.

Rijksarchief.

L.

JUSTUS HEURNIUS AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL BROUWER.

De regeering is tot de overtuiging gekomen dat zijn vertrek naar Ceram moet worden uitgesteld wegens beletselen die zij zelven zal kenbaar maken.

Hij zal nu voorshands naar Uliasser gezonden worden met een „student" en 2 kweekelingen die aldaar de landstaal moeten leeren en wederkeerig het Hollandsch zullen onderwijzen.

De komst van eenige Alfoeren geeft hem aanleiding om te eerder naar Uliasser te vertrekken; hij hoopt van zijne bevinding aldaar eerlang bericht te kunnen geven.

AMBOINA, 17 Juny 1633.

Genade ende vrede in Jesu Christo!

Edele, eerentfeste, manhafte, wyse ende seer voorsienige Heere!

Sint dat ick met het jacht Bommel u Ed^t verwitticht hebbe t geen van mijne versendinge na Ceram voorgevallen

is, soo is de saecke in dien staet gebleven, tot dat May 28 de heer Gouverneur met de heer Commissarius van den Heuvel ende den Breden Raedt met de bedienaers des godtlycken woords in Amboina vergadert sijnde, besloten hebben, dat mijne besendinge na Ceram nu niet geschieden conde om verscheyden insichten, die u Ed[t] in haere schriven int brede ontwijffelyck voorgedragen werden. Ende hebben den volgenden 6 Juny goedgevonden dat ick in Uliasser, Sori-Sori ofte Oulat mijne residentie soude gaen nemen, alsoo het moorsdom in Sori-Sori begint toe te nemen ende eenige vant Christendom afgevallen sijn. Aldaer soud ick verwachten tot dat int ander mouson van UEd. ende de kercke tot Batavia bescheyd soude comen ofte het geraden waer mij in Ceram te senden ofte niet.

Is mêde by de respective vergaderinge besloten, dat ick de student mede nemen, ende twee van de leerlingen in een school op Uliasser bestellen soude, opdat se daer de Uliasser tale leren ende de inlandsche jungens van haer inde nederduytsche spraecke onderwesen soude werden; volgens welcke resolutie ick aldaer op U Ed[ts] ende des E kerckenraedts resolutie wachten sal. De 26 Alfuros herwaerts uit Sesoulou gecomen, hebben door haeren radja (een sijnde van des Conincx geslacht) in mijn praesentie aende heer Gouverneur gepresenteert, dat sy omtrent drie hondert mannen wilden met des Compagnies schepen doen overvoeren naer Loehoe ende Combella, om de nagelboomen daer te schellen ende te verderven, het welcke (na is te verstaen) met den eersten int werck gestelt ende haere woonplaetsen met een besichticht sullen werden. Hiermede sal ontdeckt werden deser lieden gelegentheyt, ende oft men daer resideren ende yets goedts soude connen doen. In welckers verwachtinge wy Uliasser met Godts hulpe gaen besoucken, ende hoopen U Ed[t] vande standt des Christendoms inde selvige plaetsen eenige kennisse te doen met het laeste jacht.

Biddende U Ed[t], van wegen den Christendom in Amboina, dat haer met twee getrouwe dienaers wilt versorgen alsoo

de E. Joh. de Praet overleden ende t' werck des Evangeliums hier swaer is.

Hiermede, Edele Eerentfeste, manhafte, wyse ende seer voorsienighen heere, dese besluytende, bevele u Ed[t] met de E. Raeden van India ende de gemeynte Godts tot Batavia inde beschuttingen des Almachtigen, die u Ed[ts] regieringhe ende familie ryckelyck segene. Vaertwel.

Gegeven int casteel tot Amboina den 7 Juny a° Domini 1633.

onderstondt

UEd[te] dienaer in Christo,
Justus Heurnius.

Door Heurnius onderteekende Copie.

Rijksarchief.

LI.

RAPPORT VAN DEN PREDIKANT HELMICHIUS OVER DEN GODSDIENSTIGEN TOESTAND OP AMBOINA EN DE UITZICHTEN VOOR CERAM.

Aantal van scholen en scholieren. Sabbathviering; gebruikte Maleische predikatiën. Invoering van de landstaal en opleiding van inlandsche predikers.

Gunstige getuigenis omtrent den aard en de gezindheid der Amboinesen, door wederkeerige welwillendheid te beantwoorden, ook in het belang van het Christendom.

Toestand van de scholen en inrichting van het onderwijs. Invoering van de landstaal op de school, om daardoor het Christendom ook te brengen in de huisgezinnen.

Bezwaren tegen eene missie op Ceram en de plaatsing van Heurnius aldaar; opgave van de alfoersche negorijen. Het Christendom aldaar door inlanders te brengen.

Verzoek, dat Heurnius, althans voorloopig, te Amboina moge blijven.

Staat van de Christelijke scholen op Amboina en in de Uliassers.

AMBOINA, 8 Juny 1633.

Den erentfesten, wijsen, voorsinnigen ende seer discreeten heer Anthonio vanden Heuvel, advocaet fiscael en de Raet der nederlantse quartieren in India, tegenwoordich gecommitteert om de quartieren Amboyna ende den standt der kercke aldaer te visiteeren.

Wenst Helmichius Helmichye welvaeren ende salicheyt in Christo Jesu.

Deesen sal alleen dienen, mijn heere, alsoo UE aen my perticulierlyck verscheyden reysen versocht heeft, dat yet schriftelyckse U E soude willen ter hant stellen weegens den standt der kercke ende schoolen in deese quartieren, alsmede wat hoope datter is om het christen geloove tot de

heydensche Alfouren vant groote eylant Ceram wt te breyden, op dat daer door ten deelen, gelijck oock door andere hare schrijvens ende mondelinge rapporteren, die U E, Heere Generael, de Raden van India en de Kerckenraet van Battavia het rechte verstant daer van mochten becomen, oock te beter naer vereyssingh des noots souden connen versorgen. Sullen daerom sulck een billyck versoeck van UE voor een bevel aennemen, ende in corten stellen tgeene, naer ons geringh oordeel, ter saecke can dienen.

T' getal der christen negeryen, soo opt eylandt Ambon als drie bygeleegen Uliassers sijn buyten twijffel UE seer wel bekent; oock mede de schoole ende quantiteyt der kinderen inde selve, overmits voor deesen daer van geschreeven is, ende oock buyten twijffel UE. daer van door andre onderrichtinge is gedaen. Doch tot voldoeninge hebbe goet gedacht dit cartien 1) hierneven te voegen, wt welcke U E. can sien, dat wt deese quartieren, ende voornamelyck wt de schoole, yets goets te verwachten is. Te meer, alsoo ingevoert hebbe, dat alle de persoonen die voor deesen school gegaen hebben, nu weeder aengemaendt ende tot cathechisatie getrocken werden, welcke alle omtrent 400 int getale sijn, daer toe gedaen 1232 school kinderen, maect te samen 1622.

De school kinderen, welcke alle hare gebeden wel connen wtspreecken, werden op het versoeck haerder ouderen vande schoole ontslagen (doch ander in de plaetse gevende) welcke ontslagene mede by de voorgaende gestelt sijnde, het getal hoe langer hoe grooter worden moet. Het school gaen der dochtertiens, twelck in eenige schoolen is ingevoert, sal buyten twijffel metter tijt groote vreucht 2) doen onder het vrouwelyck geslacht, die tot groot vreuchden seer neerstich int leeren ende haest int aennemen sijn; welcke oock, soo haest sy haere gebeden wel hebben geleert, vande schoole ontslagen werden, opdat geen oncuysheyt int opwassen ge-

1) Zie dien schoolstaat achteraan.

2) Vrucht?

schiede. Dese geven mede andre inde plaetse, ende werden de aff gaende byde voorgaende gestelt, tot vermeerderinge des getals, ende by goede gelegentheden door de meesters, oock door ons op de visite gecatechiseert.

Voorders dient aengemerckt, belangende de oeffeninge des publycken godtsdienst opden Sabbath, dat in alle negeryen, daer een schoole ende meester is, oock een kerck is, tot welcke sich vervoegen d'inwoonderen der selve negerye ende der naestgelegen, welcke geen schoole hebben, ende werdt door den schoolmeester een maleysche predicatie voor gelesen, de gebeeden voor ende naer, als mede de gesangen gedaen, even gelijck als in de duytsche godtsdienst geschiet.

Dese maleysche predicatien sijn 28 int getal ende by sal[r] Casparum Wiltens naergelaten, handelende vande kennisse Godts, scheppinge, van bekeeringe, verlossinge, 't laeste oordeel, d'eeuwige salicheyt ende verdoemenisse. Den eenige sijn gestelt over het gebedt onses heeren Jesu Christi, doch hebbe deese noyt byden anderen gesien. Den eenen meester heeft er 4, den anderen 5 a 6, die door het copieeren (sonder collatie geschiet sijnde) seer vervalst ende vol fauten sijn, oock in onaensienlycke cladtboecken den volcke te voorschijn comen.

Hebben menichmael de andre overleeden broederen aengesproocken, dat wy behoorden gemelte predicatien op te soecken, int net te stellen ende aent casteel te houden, daer wt de meesters te laten copieeren, twelcke dan, naer gedane collatie van haer met meerder aensien conde gebruyckt werden, doch is niet van gecomen. Hadden oock gehoopt, dat by D[o] de Praet sal[n] schriften eenige gereformeerde predicatien souden sijn geweest, om ten dienste der gemeynte alhier gebruyct te werden, maer deselve doorsocht sijnde, hebben geene bevonden, soo dat de schoolmeesteren haer moeten behelpen met gemelte Wiltens werck, tot die tijt wy yet stichtelyckx voor haer geprepareert hebben, waer mede my selven, volgens schuldige plicht, besich houde. Hebbende voort eerste de Thien Geboden in 10 predicatien gestelt, om den schoolmeesters over te leveren; nu

doende sijnde met de 12 Articulen onses christelycken Gelooffs, van meeninge soo voort te gaen in andre meer, opdat na expiratie mijnes verbonden tijts met ordre ende met een geruste conschientie na 't patria mochte vertrecken.

Hebbe van eersten aen, dat in Amboyna gecomen ben, daer naer getracht, dat imant der inlantsche natie mochte vinden, welcke lust hadde ende bequaem was om de H. Theologia soo verre aen te nemen, dat teeniger tijt tot het predicantschap mochte bevordert werden, want seeckerlyck soude door dien meer vrucht onder d' inwoonders connen gedaen werden, als door (nederlanders), maer hebben tot noch toe geene connen vinden.

T is oock beclaegelyck, dat de persoonen, welck in Nederlandt sijn geweest, ende de heeren Meesters soo veel gecost hebben, niet danckbaerder voorde genoten weldaden sijn, want hare studie teenemael vergeeten, en gans geen yver tot de christelycke religie bethoonen, niet tegenstaende dat sy noch uyre maendelyck des Compagnies tractament genieten, sonder welcke het seer sober affloopen soude.

Wat aengaet de genegentheyt der inwoonderen tot onse persoonen int gemeen, moet bekennen, dat in alle plaetsen daer oyt geweest hebbe, seer vriendelyck vanden volcke ontfangen ende bejegent ben. Verwondere my oock, dat sy onder malcanderen, den eenen aen den anderen, een iegelyck na sijn staet ende qualiteyt, alle behoorlycke eere ende respect genegen sijn te geeven, ende wanneer eenige questie met den anderen hebben, twelck meest voorcompt in hare huwelyckxe voorwaerden, sullen haer met een woort ten besten laten raden ende met den anderen bevredigen, soo dat moet bekennen, dat de vreese ende gehoorsaemheyt van haer onse natie verre overtreft.

Weete, dat veele haer ofte door gebreck van lieffde verachten, ofte door gebreck van kennisse smadelyck van haer spreecken, maer moet getuygenisse geven van tgeen de waerheyt is, namelyck, dat sy door den cant beter sijn als die geene, die haer verachten, ende meer ongeregeltheyt, boosheyt en godtloosheyt by onse natie, als by haer

bespeurt wert. T is oock seecker, dat onse natie van geen andere natie soude willen verdragen tgeene sy wel van d'onse verdragen moeten. Veele (verachten) haer oock, om dat sy geen goede soldaten sijn, ende niet soo stoudt tegens haer vyanden, als wel andere; voorwaer een saeck, die, mijns oordeels, van ons meer bemint dan gehaet behoort te werden, want mochten sulcke couragie hebben ende soo goede soldaten weesen, dat het ons schadelyck soude sijn, ende een ygelyck vertrouwen, dat indien sy op haer eygen negryen mochten woonen, suffisant genoech souden weesen haer nest te bewaren; ende t'en ware saecke, dat in haer ware een genegentheyt tot de Compagnies staet verseeckeringe, ook hen ingeprente vreese voor onse natie, ende niet gedurichlyck tot gehoorsaemheyt ende onderdanicheyt op gewect werden, voor waer mocht wel eenige swaricheyt te verwachten sijn, die nu niet te vreesen is.

Verscheyden clachten sijn ons van eenige der voornaemster wel te ooren gecomen over de travalie en moite by de onse haer aengedaen, ende indien deselve clachte voort quame in een quade nature, oock daer in gevoedet ende opgereyt worden (twelck volgens eet, conschientie ende schuldige plicht contrarie geschiet) soude wel een muyterye ofte affvallicheyt mogen veroorsaecken, maer vertrouw ende ben verseeckert, dat in haer de alderminste gedachten niet sijn sulcx te beginnen, daerom my dunct niemandt haer behoorde te verachten.

Want geve UEd. te bedencken off men haer niet behoorde te estimeeren, immers voort geene sy sijn, ende te tracteeren na den dienst die sy doen, twelck wy bemercken vande hooge overheyt, onse heeren meesters, wel aengemerct wert. Doch om de onweetende oock eenich contentement te doen, connen dese twee vragen geantwoort werden.

1. Wat sy sijn?
2. Wat dienst sy doen?

Wat sy sijn? — Christenen, 't is waer met seer weynich kennisse; t ontbreect ons oock aen veele, doch by haer is meer begeerte om dien te vercrijgen mogen, als wel by

d' onse. T ontbreect haer oock meer aen middelen, alst ons wel doet; wy hebben Godes Woort, connen leesen, schrijven, sijn van jonc op daerin onderweesen, twelck tot noch toe by haer niet en is naer behooren, daerom wy alle haer als voorgangers hoorden te sijn ende een yder behoorde haer als een exempel ende spiegel te weesen tot een godtvruchtich leven, twelck (Godt betert) niet dan te veel contrarie bevonden werdt.

Wat sy doen is mede bekent. Brengen op hare costen ten dienste vande Compagnie inde 20 stucx corcorren ter see, sonder dat de Compagnie ofte van vaertuych, ofte provisie, ofte tractementen eenige lasten heeft te dragen. Verlaten int beste van den tijt, namelyck in de drooge mousson, hare negeryen, huysen, vrouwen, kinderen ende goederen, haer begevende daer sy gesonden werden; pangayen nach ende dach, soo verre alst vereyst wert. Spreect imant van eenige onwillicheyt, die nu en dan in haer wert gesien, wil men alle de gehoorsaemheyt van haer alleen hebben, daer by ons, wy die onse tractementen genieten vande Compagnie, onderhoudet ende gevoedet werden, even tselve veel malen gespeurt werdt? Wil men noch aenmercken de proffijten die de Compagnie int ontfangen der nagelen meer van haer als vande trouloose mooren geniet, voorwaer daer is geen reden van clagen; want sy moeten hare nagelen geheel drooch, suyver ende sonder eenige steelen leveren, de mooren brengense nadt, onreyn ende met steelen. Hare baren moeten 600 ℔ in gewicht sijn, de mooren connen voldoen met 550 ℔. Men can haer contenteeren met cleeden ende hollants gelt, de mooren moet men betalen met Spaansche realen. Dit alles weeten sy wel te seggen, sonder dat nochtans by haer eenich bedencken is de Compagnie te willen fraudeeren int vervoeren der nagelen, maer ter contrarie sijn genegen sulcx met goet ende bloet te beletten van andere, als blijct wt verscheyde sware tochten, die nu eenige jaren herwaerts geschiet sijn.

T is waer, Heere, dat dit voorgestelde sich wat verder wtstrect als het mijn beroep betaempt; nochtans can niet

naerlaten sulcx aen te roeren. Bidde UE (ende alle die deese soude mogen ter handt comen) gelieve het ten besten te duyden ende te vertrouwen dat wy in alle ons doen tweederley insicht hebben, namelyck de eere Godes te verbreyden ende het proffijt ende den welstandt der Compagnie te bevorderen, sonder nochtans ons int minste te willen becommeren met het geene, dat teegens onse bedieninge strijdet, altijt d'onderdanen tot volcomen gehoorsaemheyt ende subiectie aenmanende. T dient oock op dat niemant, tegens reeden de Amboyneese natie hatich maecke tegens onse hooge overicheyt, maer door des selfs macht van een yder onse natie beleefdelyck mochte beiegent werden. Buyten twijffel, indien sulcx geschiede, de ware religie die door ons daer ingeplant wort, soude meerder vruchten voortbrengen. Godt geve oock, dat de vreemdelingen naer dese quartieren haer compste gestuttet, de mooren haer macht benomen, den handel voor de Compagnie suyver en de ruste der ingesetenen mochte becomen sijn, daer toe wy sien by onse hooge Overheyt, geen costen gespaert, maer alle middelen aengewent werden. Bidden derhalve den Alderhooghsten, hy will deselven segenen, ende crachtich maecken, op dat niet den vyant aen ons, maer wy aen haer onsen lust mogen sien, Gode alle eere gevende.

Wat belanght de schoolen, sijn, Godt loff, in seer goeden standt. t' Getal der kinderen inde selve neempt dagelyckx toe; t'is bedroeft, dat wy verstaen op andre plaetsen, ende voornamelyck in Banda, de kinderen door giften tot de schoole moeten getrocken werden; van contrarie moet alhier den goeden Godt gedanct sijn, want can niet anders bespeuren ofte het schoolgaen der kinderen in deese quartieren geschiet met behoorlycke lust, sonder dat yet int alderminste daervan genieten.

De maniere van onderwijsinge bestaet daer in de morgen- ende avontgebeden, voor ende naer den eeten, 10 Geboden, Gelooff, Vader Onse, leesen, schrijven; het vraechboecxken

Aldegondy ende de Heydelbergsche Catechismus werden des Sondachts vande meesters ende op de visite door ons gecatechiceert, alles in de maleysche tale, want de deuytsche tale haer gants niet nut is, om dat sonder verstandt van haer geleert werdt, ende ware te wenschen, dat het voor gemelte haer in de amboynese tale conde geleert ende ingeprent werden, want onder haer selffs het malays niet in gebruyck is, doch van veele verstaen ende gesproocken werdt. Hebbe oock voorgenomen ende alreede aengevangen door ondervraginge ende overstemminge de verstandichste amboyneese schoolmeesteren eenige gebeden inde amboyneesche tale over te setten, op dat die geene, die haer gebeden int malays wel connen, oock de selve in haer eygen tale soude leeren, ende te huys commende des avonts, smorgens ende t andere tijden de selve gebeden voor haer ouders (die veele weynich malays connen) tot Godt mochten wtspreecken, om soo veel als mogelyck is, door alle oeffeningen der private godtsdiensticheyt in haer te planten.

Aengaende de apparentie, die daer is, omde Alfouros der custe Ceram tot het christen geloove te brengen, wete niet wat ik daer van schrijven sal, alsoo het hem laet aensien, dat daer toe geen ofte immers seer weynich hoope is; doch Godt is alles machtich. Sal oock yet stellen, ofte tot antwoort, ofte tot openinge vant geene daer van bewust ben; can oock niet anders daer van voelen, als t geene aende heer Gouverneur Gijsels ende sijne presenten Rade hebbe voorgestelt ten tijt als in deliberatie wierdt genomen off D° Justus Heurnius (welcke om het voorgemelte werck aen te vangen alreede door d'Ed. Hg. Generael in Amboyna gesonden was) nu derwaerts soude gaen. Ende alsoo doemaels een yder vrije stemme wierdt gegeven om tot de meeste stemmen advyse ende vaste resolutie te stellen, wat oorbaer dienden gedaen ofte gelaten te sijn, hebbe mijne voorstellinge, gelijck uEd. bekent is, schriftelyck gedaen, ende mijn advys schriftelyck daer by gevoecht in maniere als volcht.

Achtbare Heeren etc.

Na dien bemerckt hebbe den loffłijcken yver des E d'heer Generael ende de Raden van India, om het christen geloove aende heydensche Alfouren van het groote eylandt Ceram wt te breyden, oock alreede, om sulcx aen te vangen, met advys der kercken dienaren in Battavia hebben over gesonden den Eerw. Justus Hurnius, verblijde my der halven om twee redenen. Eerstelyck, dat wy daer wt connen bespeuren onse hooge Overheyt haer als ware voetster heeren der kercke Godts bethoonen, die niet soo seer en trachten naer het tijdelyck genodt, als wel de salicheyt der blinde heydensche menschen te bevorderen, twelck blijct, om dat genegen sijn sulcx aente vangen ter plaetse, daer voor haer gants geen, ofte immers seer weynich proffijt te becomen is.

Ten tweeden, dat om sulcx te verrichten door haer daer toe beroepen ende gesonden is een persoon, wiens godtvruchtige wandel, geleertheyt ende voorsichticheyt ick soodanich achte, dat door hem (soo veel als een mensche mogelyck is) gemelt werck soude connen bevordert werden. Maer nu moet aengemerckt weesen off daer eenighe apparentie is, om de gemelte Alfouren tot het christen geloove te connen brengen, want alle onmoogelycke dingen moeten gelaten sijn. Sal daer om, naer mijn geringh oordeel, ende soo veel vande saecke bewust ben, de achtbare vergaderinge voorstellen, ende een beschrijvinge der Alfouren doen.

De bekende Alfouren dan bestaen in seven campons ofte troupen, want aende noordt custe is een campon, gehoorende onder de negrye Lisbatta, daer de Singadja van Ternaten sijn woon plaetse hout; tot deese is geen hoope, om dat onder de subiectie van Mooren staen, oock Compagnies staet ende onse natie vijant sijn.

Aent oost eynde is meede een campon, hoorende onder de negerye Kyeen, gelijck verstaen hebben, als op Ceram-Laout waren, alwaer gemelte negerye doorde heer Gouverneur genoteert ende aengeteeckent sijn; doch is van deese niet meer te seggen, oock seer weynich apparentie wegens de religie by haer te verrichten, omdat de plaetsen verre,

het volck ons onbekent en de gemelte negerye, onder welcke sy staen, geheel moors is.

Aent west eynde is oock een campon, hoorende onder Radja Sesoulouw, die hem a° 32 aent casteel by de heer Gouverneur Gijsels verthoont heeft, presenterende hem selven ende sijn volck, ten dienste vande Compagnie, tegens den Quimalaha te willen gebruycken. Maer deese tijt is seer weynich vanden selven gehoort, tot dat nu op den tocht hebbe verstaen wt de orangcayo van Assahoudy ende eenige onse gevangenen, dat gemelten Alfouren eenen Quellemony aenhangen ende een vaste vreede hebben gemaect met den Quimalaha, oock haer hebben laten gebruycken om de christenen teegens te staen, de negerye Wey affteloopen, d'inwoonders doot te slaen ende gevanckelyck wech te voeren, soo dat tot dese mede geen hoope is. T'is waer, dat geseght wert radia Sousoulouw noch een groot getal Alfouren by hem heeft, maer wat sal ick daer van schrijven; wil om reede mijn penne bedwingen ende de selve Gode laten bevoolen sijn, verwachtende een goede wtcompste.

Comende tot de suydt custe, de negerye Tobo heeft onder haer eenige Alfouren, maer alsoo te vreesen is, dat gemelte Tobo de saecke met de Compagnie niet wel meynt, soo staet te beduchten, dat tot hare Alfouren geen toeganck te crijgen is.

Voorders westwaerts heeft Ribot Hatimetta 18, de orangquay van Hatihauw 18, ende de negerye Haya 5 Alfouros negeryen. Deese bethoonen haer wel meeste, mijns dunckens, tot de verseeckeringe vander Compagnies staet geneegen (te) sijn, maer de christelycke religie aldaer in te voeren vreese swaerlyck sal connen geschieden, om dat de op strandt geleegen negoryen, oock de voornaemste orangkaya, met het moorsdoms besmet, de plaetsen seer hooch, verre ende moylyck te becomen sijn, oock het volck noch wilt, woest, onweetent ende hare tale ons onbekent is, soo dat vreese mede weynich hoope can sijn een toeganck tot de selve te crijgen om het goet voornemen te effectueeren. Commende tot de 2 koningen Saulauw ende Samet, die den eenen 30,

ende den anderen 14 negeryen heeft, die haer voort int hooch geberchte westwaerts strecken; dese hebben het voorleeden jaer, als Iha belegert waer, 300 mannen tot onse assistentie over gesonden. Met eenige der selve heeft de Hr Gouverneur doemaels door den tolck wegens de religie gediscoureert, getuygende in haer bevonden te hebben redelyck verstandt ende genegentheyt om het christen geloove aen te nemen, doch de negeryen alle (soo bericht ben) door welcke een toeganck tot deselve te crijgen soude weesen, sijn weynich ofte veel met het moorsdom besmet, ende oordeele gans peryckeloos te sijn imant tot vercondingh der christelycke religie haer toegesonden werde, te meer omden oorloch, die gemelte Alfouren tegens hare vyanden voeren. Daer om vreese, dat, indien de saecke ondersocht werde, ondoenlyck sal bevonden werden, die oock seer weynich apparentie (geeven) dat het goede voornemen des Ed. Hr. Generaels als noch sal connen int werck gestelt werden; doch willen de macht Godts niet bepalen, die sulcx, tegen hoope ende sonder middelen, te weege brengen can, welcke wy oock bidden, dat altijt de vermeerderinge des rycks Christi geven will.

Daerom dan, mijn Heeren, eenige voorstellinge der Alfouren ende hare plaetse gedaen hebbende, sal mijn advys in corten hier neffens voegen, namelyck my geraden dunct de saecke tot de toecomende moussons uitgestelt werde, ondertusschen door de heeren ende broeders, voor soo veel doenelyck is, de Ed Hr Generael een naecte ende clare beschrijvinge wegens de Alfouren werden overgesonden, ten eynde sijn Ed. daer door prompte kennisse der selve ende de gelegentheyt harer plaetsen becomen hebbende, als dan een vaste resolutie werde genomen, de saecke te laten berusten ofte aentevangen. Want vinde niet geraden dat D. Heurnius nu derwaerts gesonden werde, om dat de Alfouren van sulcx (mijns weetens) noyt aengesproocken, ofte vande compste sijns persoons verwitticht sijn. Ende indien daer na geresolveert wert de saecke by der hant te nemen, dunct my niet ongeraden, dat eenige jongelingen

der Alfouros, Orangcays kinderen, aen het casteel gebracht ende inde beginselen der religie onderweesen werden, waer van de predicanten haer werck sonderlingh mosten maecken, opdat deselve toenamen inde H. Theologia ende metter tijd mannen mochten werden, die de moorsche religie conde wederstaen, wtroyen ende de heydenen te bekeeren. Dese dan eenigen tijt aen het casteel geweest, ende inde beginselen onderweesen sijnde, conden dan seer bequaem ter bequaemste plaetse door een predicant gebracht ende vorder geoeffent werden, op dat wt haer leeraers mochten voortcomen, de Compagnie van de swaere lasten ontslagen der tractementen, onse natie vande ongewoone (tegens onse nature strijdende) plaetsen ende weegen bevrijt sijn, doch even wel de ware religie, tot verlichtinge der heydenen, mochte sijn voortganck hebben, daer toe wy wenschen ende bidden Godt sijnen rijcken segen geven wil.

Ende alsoo D° de Praet overleeden is, deese quartieren (van) Amboyna door my ende D° Heemstede niet behoorlyck waergenomen connen werden, oock kranckheeden ende het sterven als andre menschen onderworpen sijn, ende den Ew. Justus Heurnius tegenwoordich hier is, soo en is niet alleen mijn versoeck, maer oock des geheelen kerckenraets, dat gemelte Heurnius de kercken van Amboyna by blijve ende neffens ons de selve versorge, immers ten minsten tot dat de naerder last ende schrijvens des Ed. Hn Generaels gecomen ende eenige andre hulpe ons sal toegesonden sijn.

Ende was hiermede de voorstellinge ende het advys geeyndicht.

Wat nu voorders op de saecke is geresolveert ende beslooten, is uE. ten vollen bekent, onnodich yet meer daer van aen te roeren. U E gelieve dan deese beschrijvinge weegens den standt der kercke, schoolen van Amboyna ende der Alfouren ten goeden aen te nemen, ende waer in door eenig misverstandt soude mogen bedreeven sijn, ten besten te houden, want verlangen ende trachten altijt te comen tot meerder onderrichtinge van saecken, altijt willich het quade om een beeter over gevende.

Ende alsoo my door deese stoffe benomen wert aende Ed. heer Generael te schrijven, soo versoecke, dat door uE. desen mach ter handt gestelt ende mijnent wegen den seegen des Heeren over Sijn Ed. persoon ende regeringe mach gewenst werden; sal sulckx altijt met behoorlycke dancbaerheyt soecken te vergelden.

Deese dan tot geen anderen eynde dienende enz.

Actum Amboyna deser 8^en^ Juny a° 1633.

(*was onderteeckent*) HELMICHIUS HELMICHII.

SCHOOLSTAAT.

	Namen der chr. negeryen in de quartieren van Amboyna.	't Getale der schoolen.	't Getale der schoolkinderen.
Opt eylandt Amboyna.	Nousaniva.		
	Hativa.		
	Haviri.	Dese nege-	
	Anna Housi.	ryen hebben	120
	Chr. Chinesen.	eene schoole.	
	Vrijborgers.		
	Pouta.		
	Soya.		
	Mardica.	Dese nege-	
	Halouw.	ryen hebben	110
	Ahousi.	eene schoole.	
	Ativa Kitsiel.		
	Hatala.	1 schoole.	30
	Naco.	1 „	40
	Kilangh.	1 „	50
	Ema.	1 „	60
	Houcorila.	1 „	30
	Routou Lahari.	1 „	30
	Alangh.	1 „	50
	Lileboy.	1 „	36
	Hatouw.	1 „	24
	Roumatiga.	1 „	15
	Bagovala.	1 „	24

	Negoryen.	Schoolen.	Kinderen.
	Houtomoury.	1	86
	Souly.	1	20
	Way.	1	20
Opt eylandt Oma.	Oma.	1	40
	Samet.	1	30
	Harvieca belooft.	1	30
	Aboro.	1	30
Opt eylandt Uliassers.	Harea.	1	25
	Boy.	1	25
	Paper.	1	25
	Teouw.	1	25
	Tavaha.	1	30
	Sorsorry.	1	30
	Oulath.	1	40
	Ouw.	1	30
Opt eylandt Nousalauw.	Tataway. Lenita.	1	43
	Silva. Amet.	1	32
	Acu.		
	Abobbo.	1	22
	Nalhia.	1	36
		32 schoolen	1232 kinderen

LII.

DE GOUVERNEUR GIJSELS AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL BROUWER.

Gijsels heeft, tot nader order, berust in het oordeel van de meerderheid van den Raad, dat het geen tijd was om Heurnius naar Ceram te zenden, omdat hij den naam niet wilde hebben een zoo waardig persoon in gevaar te brengen.

Hij is het echter met die bezwaren volstrekt niet eens, en geeft daarvoor zijne redenen op. Hij gelooft dat de begeerte, om Heurnius bij zich te houden, groot aandeel had in het afkeurend advies der predikanten. Hij kan niet inzien, dat het gevaar op Ceram grooter is dan op Key en Aroë; zeker minder dan in China en Japan.

IJverloosheid van sommige predikanten.

Hij doet al wat mogelijk is om tot de „religie aan te porren."

Amboina, 12 Juny 1633.

. . . .

In mijn voorgaende is aengeroert, dat op de saake van D° Hurnio 1) gelet soude worden, ende gehoopt wiert, dat in sijn E. goede meninge ende sijnen sonderlingen yver iets goets dien aengaende soud werden verricht. Waer op by den Raadt t' selve in bedencken is genomen, ende eyndelyck by de meeste stemmen goetgevonden, dat hy alsnoch door oorsaek d' aengevangen oorlog metten Quimalaha, die over al sijne creaturen heeft, ende sodanich eerlyck ende waerdigen persoon wel eenich quaet mocht overcomen, tot naerder ordre ende sijn Ed. verdere last, in de Ulyassers, op sodanige plaetse als hy best sal vinden, gebruyct sal worden. Diversche debatten sijn hier op gevallen, daer met my eyndelyck geconfirmeert hebbe, om mede te tonen, dat ick

---

1) Nam. zijne zending naar Ceram.

soo eerwaerdig man in sijn doot (niet) soud willen senden, alhoewel ick gansch geen swaricheyt gemaect heb, ja niet meer dan of hy int casteel waer, namentlyck so hy naer Quelquapoety ging, dat op de passage naer Soulou is, daer noch eenige negries meer by ende omtrent het strandt leggen. Doch op Cammarie, dat heeft sijn bedencken, ende is gem̄. 3 mael vande Ternatanen afgelopen, soo dat niet daer, maer op een andre plaetse naerder Sammit soud mogen gaen. Doch om derwaerts te gaen, ist noch niet geprepareert; de coningen moeten oock eerst gesproocken worden, ende soo hy yevers gaen soud, soo waert nochtans nodich op Cammarie, so hy daer wel bewaert waer, door oorsaeck dat de geñ Sammit den Quimelaha ende de Moren naest gelegen, ende sy oock beter soldaten sijn, als die van Saulauw.

Al waert, datter geen swaricheyt wegens den oorloch waer geweest, soo souden de predicanten echter haer best gedaen hebben om D° Hurnius swaerhoofdich te maecken, ende om dat sy maer met haer tween sijn, alsoo D° du Praet overleeft is, daer God een goet werck aen verricht heeft, so heeft haer intentie gansch getendeert, dat hy soud hier blijven ende haer assisteeren, daer op naerder resolutie genomen is in vougen voorseyt, so dat hier wederom gedwongen word te spreecken. De predicanten hebben haer advys schriftelyck ingestelt ende verscheyde swaricheden gemoveert, waerom dat D° Hurnius niet na de cust van Ceram soude gaen, onder andre, dat op alle plaetsen aan strandt gelegen Moren waeren. Hoedanige protestatie dat ick daer tegen dede, t'mocht niet helpen, sulcx by de Hr Ottens oock geafirmeert wiert, al hoewel dat'et contrarie is, ende ick verclaringh dede, dat op Quelquepouty geen papen waren, veel min een misquiet of eenigen Moren, gelijck oock doen op Cammarie, Toulaly, Striwawan, Caylato, Hatsouwa ende Waysamma, doch die van Loemecay hebben eenige mooren ende een misquiet, dan hebben op de jongste tocht belooft, dat sy het moorsdom sullen verwerpen. Dese plaetsen sijn aldus gelegen, namentl. dat men van

Cammarie gaen can tot Seriwawan in $^1/_2$ dach. Van Seriwawan tot Caylato in eenen dach. Van Caylato $^3/_4$ van een dach. Van Hattahoy tot de coninc ende meer andre negries, die dicht by malcandren int gebercht gelegen sijn, $^1/_2$ dach, weynich min of meer. Alsoo ick my int verhaalde advys gemiscontenteert hielt ende d'orangquais vande negries s'achtemiddachs verdachvaert waeren, om haer te bedancken wegens haere gedaene dienst ende haer vorder belasten, dat 2 a 300 man op alle de wegen ende bedenckelycke plaetsen souden senden om 't bos vandes Quimalahas boeren te suyveren, heb ick haer in presentie van mons[r] Hulft belast, dat rondelyck ende met waerheyt souden verclaeren, wat mooren dat op geñ plaetsen waeren; waer op antwoorde geeven noch niet gehoort of gesien te hebben, dat oyt eenige misquiten in haer negries gehad hebben, ten waer op Loemecay, alsoo die van Latoholoy haer naer gelegen sijn. Van al dit voor verhaelde verclaeren sy soo goede wetenschap te hebben, al oft haer eygen negries waeren, ende hier in most ick vande predicanten oock overtuycht blijven, die, soo sy haer niet en schaemden, oock seggen souden, dat tot de boeren geen hoop van bekeeringe waer, sulcx, de sommige, die ons algenouchsaem bekent sijn, van d'Amboynesen oock gesustineert hebben. Effenwel bevinden wy 't gansch contrarie, ja sulcx, dat d'Amboynese meesters de nederlantse beschaemen, ende wy, Godt loff, nu niet meer als een op Amboyna hebben. Doch om te betoonen, dat wy niet meer genegen sijn als andre, onse nederlantse predicanten in peryckel van haer leven te stellen, so sullen wy echter niet naelaeten, tot uw Ed naerder ordre, de saeck op sijn verloop te laeten ende de wech soo veel te prepareren als doenlyck sal sijn, daer toe wy eenige jongelingen uyt onse Ulyasserse scholen derwaerts sullen senden.

Hoedaenigen yver dat onder eenige broeders gepleecht wort is ons dickmael voorgecomen. Wat devoir dat ick voor Iha gedaen hebbe om D[o] du Praet te bewegen, dat hy, alsoo daer niet te doen hadde, het Geloove, ende voor-

namentlyck de X Geboden int Alfouros soude oversetten, om haer, tot haer verwonderinge, so nu als naemaels wanneer int gebet beneffens andre Amboynesen verschijnen, tselve voor te houden, soo en heb ick sulcx tot mijn leetweesen niet conne te wege brengen, alhoewel hem daer toe meer als 50 mael aen gemaent hebbe ende t'selve op ons vertreck maer half gedaen was. Hieruyt can sijn Ed seer licht besluyten wat yver dat by de sommige is.

Wel is waer, dat ick seer ernstich om D° Hurnius geschreven hebbe, niet met sodanige meningh, omdat hy by d'boeren gebruyct soud werden, maer wel om op Amboyna geemployeert te werden, daer noch veel te doen is, en meer met behoorlycke visite ende besouckinge te verrichten is, als door predicatien, ende dat dan ondertusschen tot bekeringe der blinde heydenen op Ceram een perparatoor gemaect soud werden. Daer by wil ick oock gaern bekennen, dat noyt in bedenckinge ben geweest, dat op Ceram by onse vrienden meerder peryckel soud sijn, als op Key ende Arou geoordeelt wert, daermen voer desen oock predicanten heeft willen senden.

Wat deselve in Japan ende China uystaen is welbekent.

. . . .

Wat aengaet de kercke, daermet gaet 'et, Godt loff, redelyck. De taefel des Heeren begint wegens d'Amboynesen aen te wassen. Op de tocht hebben sommige schoolmeesters 1) ende jongens op yder corrocor, om het gebet 'smorgens ende savonts te doen geemployeert, so dat wy alles practiseeren wat mogelyck is, om haer tot de religie aen te porren.

1) Nam. inlandsche.

LIII.

UIT DE GENERALE MISSIVE VAN G. GEN. EN RADEN VAN INDIE AAN BEWINDH. DER O. I. COMPAGNIE.

Heurnius heeft zijn tocht naar Ceram nog niet kunnen volbrengen, door de bezwaren van de predikanten op Amboina en door de troublen aldaar.

Gunstig uitzicht op de voortplanting van het Christendom op Amboina.

BATAVIA, 15 Augs. 1633.

. . . .

De predicant Hurnius, die omme het Evangelium onder de boeren te vercondigen derwaerts 1) gesonden was, hadde sijnen christelycken yver noch niet connen int werck stellen, belet sijnde eensdeels door sijne confraters, meenende dat onder de boeren niet sonderlings conde verricht werden, ende eensdeels door de troublen in Amboyna voorgevallen.

. . . .

De ecclesiasticque ende scholasticque regieringe wierdt, Godt lof doorgaens in dorpen en negrys van Amboyna wel gemanieert, ende met goede apparentie dat Godes heylige woort in die quartieren meer ende meer soude voortgeplant ende uyt gebreidet werden . . . .

Origineel
Rijksarchief.

---

1) Nam. naar Ceram.

LIV.

JUSTUS HEURNIUS AAN DEN GOUV. GENERAAL BROUWER.

Nu de toegang tot Ceram voorloopig gesloten is, is hij op de Uliassers geplaatst tot wering van het Moorsdom dat onder de Christenen inkruipt.

Hij legt zich toe op de landstaal, daar het volk het Maleisch slecht verstaat, wat niet het minst voor de scholen noodig is.

De Uliassers zijn nog menscheneters en van ongebonden levenswijze.

Op het gebergte van Amboina is het Christendom zeer zwak en daarom kwalijk bestand tegen de verleiding van de Mohammedanen. Gebrekkige bediening des Woords door onkunde van de meesters.

De scholen hebben hem het meeste voldaan.

Ook hier ontbreekt de prediking in de landstaal; de oprichting van een college tot vorming van inlandsche predikers is daarom dringend noodig.

De predikanten en de Gouverneur zijn het hiermede eens.

AMBOINA, 19 Augustus 1633.

Genade ende vrede in Jesu Christo.

Edele, eerentfeste, manhafte, wijse ende seer voorsienighe Heere.

Nae toewenschinge des godlycken segens over UEd[ts] persoon ende regieringe, dienen dese UEd[t] vorder te verwittigen het geene my na het laeste schrijven van May 25 ende Juny 7 is voorgecomen.

Besloten sijnde byden E. heere Gouverneur Gijsels, den Breden Raed ende den bedienaers des Godtlycken woordts, dat mijne versendinge na Ceram (alsoo de meeste stemmen hier tegens waeren) soude opgeschort werden, tot dat de

Ed Hr Generael met den Eerw. kerckenraedt van Batavia naerder last ende order senden souden, is daer na op den 30 May by de vermelte wederom vergadert sijnde, goedt gevonden, alsoo het moorsdom int eylandt Uliasser onder de christenen begunst inte cruypen, dat ick daer mijn residentie soude gaen nemen, waertoe ick wel gesint was, den E. Joan Heemstede my geselschap houdende; want alsoo by den Raed was goedt gevonden, op dat hy my wegen den E. kerckenraedt ende den Ed. heer Gouverneur aende inwoonders van Uliasscher recommanderen soude.

Wy sijn tot Hittouw aen geweest ende Juny 17, Godt danck, tot Honomoa aende reduit in Uliassers gecomen. De E. Joh. Heemstede was seer cranck, soodat ick alleen met de coopman Sr. Outhoorn ende mr Vaes op vier negrien, te weten Sorisory, Touaha, Tiou ende Haria (daer de E. Helmichius niet comen conde, als andere negryen besocht) de visite gedaen hebbe. Ick hebbe volgens den last des kerckenraeds daer gepredict, gedoopt, int houwelyck bevestlicht ende de voorvallende swaricheden ofgedaan.

Dit volbracht sijnde nam ick, met advys vande E. Joh. Heemstede, Sr Outhoorn ende mr Vaes mijne residentie den 7 July op Oulat, de importanste plaetse vande Uliassers, ende naby de Mahometisten van Iha ende Mauw gelegen, alwaer ick nochtans met het maleys weynich stichten can, alsoo het volck die tale niet en verstaet, de Uliassersche tale heel vande selve verscheyden sijnde.

Ick soecke nochtans de meeste stichtinge te doen die my mogelyck is; vouge tot mijne maleytsche predicatien de oversettingen der chr. hooft leeringen inde Uliassersche tale, waer toe den schoolmeester op Oulat met eenige andere, die in de maleysche ende amboinsche tale, als mede in de Uliassersche kloeck sijn, gebruycke, ik haer den rechten sinne int maleys ofte duyts (want sy dese mede ten deele geleert hebben) verclaerende.

Dit werck hoope ick dat tot groote stichtinge onder dese natie gedijen sal, ende is voor eerst nodich voor de schoolen, want de jeucht de gebeden leerende int maleys, datse

niet en verstaen, sal den sin daer af connen begrijpen, als sy deselve mede int Uliassers leeren. Ick hoope haer, soo langh hier ben, in dusdanige oversettinge besich te houden. Hebben hier mede, Godt danck, verworven dat de cleyne meyskens ter schoolen gesonden werden, van welcke voor desen niet een om te leeren daer verschenen is. Dus verre aengaende mijne standt ende handelinge.

Het gene betreffet den staet Amboina ende Uliasser int kerckelycke, sal ick hierby voegen, soo veel ick hebbe connen vernemen ende bemercken.

In Amboina sijn de ingeboorne veel manierlycker, meer nade christen zeden ende Godes geboden hen vougende, dan in Uliasser. Nochtans, vernementlyck int geberchte, mede seer rouw, ende onervaren inde christelycke leere, tot heydensche ende moorsche superstitie genegen, ja soo verde, dat veele professie doen christenen te sijn, offerhande voor een beelt brengen eerse ten oorloge gaen, ende haer laeten besnijden eer sy trouwen, voort evenwel den naem van christenen dragende. Dese sielen ende aller der geener, die de Uliassersche eylanden bewoonen sijn, mijns bedunckens, in een sorgelycke staet. Sy souden door de listicheyt der Mahometisten ende de grote licentien die der selver dwaelleere geeft, by veranderinge van tijden licht tot afvallicheyt vant christen geloove connen gebracht werden, want sy en weten niet wat de leere Godts, die de christenen volgen, in heeft, by faute van nodige onderwijsers.

Dus lange is haer niet alleen spaersaemelyck, maer oock veel tijts onbequaemelyck op den dach des Heeren een geschreven maleys sermoen vande schoolmeester voorgelesen, die meestendeel selfs weynich verstaet het geen geschreven is, ende toehoorders heeft, die het noch min dan hy begrijpen. Ick sondere uyt de gemeynte ende bedieningh, die by het casteel tot Amboyna is, want aldaer, gelijck als mede op alle de plaetsen onder dit gouvernement resorterende, de E Helmichius, (dien d'heer Gouverneur Gijsels in allen getrouwelyck de handt biedt) geassisteert vande E. Johan Heemstede, die grooten iver, arbeyt, ende vlijt

imployeert, ende goede stichtinge inde gemeynte des Heeren aent casteel is doende; anders ist over al vol grove onwetenheyt ende sonder nodige stichtinge.

Die van Uliasser eeten noch menschenvleysch, als sy in den oorloge sijn, verlaten licht haer echte portuir, houden publyque bysitten, hoe wel getrouwt sijn, ende veele onder haer offeren den afgoden, hetwelck alles arbeyde uytteroejen.

Het beste ende stichtelyckste, dat ick hier gevonden hebbe, dat sijn de schoolen, daer de jeught, gelijck my uyt ondersoeckinge gebleken is, wel in onderweesen werdt tot lesen ende opseggen der maleysche gebeden, ende van het vraegh bouckien Aldegondi int maleys; sommige connen oock tamelyck schrijven.

Maer het nodichste inde gemeynte, de predicatie in des lands spraecke, blijft in gebreken, by faute van bedienaers die inde selve tale ervaeren sijn.

Ick geve UEd[t] in bedenckinge ofte het niet nodich sy dese eylanden van meer bedienaers des godtlycke woordts, benevens de twee, die daer nu sijn, te voorsien, ofte ten minsten eenige stichtelycke proponenten haer toe te voegen, Vande welcke my dunckt, dat wel noodtsaeckelyck de eerste diende gestelt op het geberchte, aende sijde van het casteel, daer ses negryen met haere schoolen sijn. De vierde op Oma, daer mede ses negryen ende drie scholen sijn. Als dan blijven noch, behalve de duytsche gemeente, acht negryen by ende aende oversijde vant casteel, onder het opsicht der twee bedienaers aent casteel residerende. Elck deser plaetse heeft dusdanigen een dienaer van doen, niet alleene op dat dickwijls in elcke plaetse Godts woort gepredict werdt, maer oock om alle ergenissen ende disordren te weeren ende goede reglementen in te voeren, ende de schoolmeesters tot stichtinge ten rechten te bestieren, als mede int besonder de ingeborene tot godtvresentheyt op te wecken. Dit schijnt voor eerst nodich.

Hier by diende gevoegdt een collegie, welcke onder het opsicht van een praedicant eenige jungens, uyt elcke deser

eylanden gecosen, die alrede in ambonsche ofte uliassersche scholen hebben leeren lesen ende schrijven, gestelt souden werden, want dese de nederduytsche tale by den selven, nevens de fondament van de christelycke religie leerende, soude mettertydt bequaem gemaeckt werden om in het Ambonsch ofte Uliassersch te proponeren, cleyne gagie genietende, door welcke middel hier alleen stichtinge te doen is.

Met dit mijn gevoelèn comt het oordeel der bedienaren van Amboyna ende des H[r] Gouverneurs Gijsels overeen. Het can oock met cleyne oncosten geschieden ende daer hanght de geheele welvaert van dit volck aen. Het dient mede om een vaste ende onverbreeckelycke bandt tusschen haer ende de Nederlandsche natie te maecken, die anders seer swack ende broos is.

Dit is Ed. Eerentfeste, manhafte, wijse ende seer voorsienige heere, dat ick voor dese tijdt hebbe te verwittigen. De Almachtige seegene U Ed[ts] persoon ende regieringe, tot vermeerderingh des rycx Christi, versterckinge der Compagnie ende welvaert onses vaderlandts. Vaertwel.

Gegeven in Oulat int eyland Uliasser den 19 Augusti a[o] domini 1633.

(*onderstont*)

UEd[ts] dienaer in Christo,

(*was ondertekent*) JUSTUS HEURNIUS.

Copie

Rijks Archief.

LV.

UIT HET RAPPORT VAN DEN COMMISSARIS ANTONIO VAN DEN HEUVEL OVER ZIJN BEVINDING VAN DEN TOESTAND IN AMBOINA, BANDA EN DE MOLUKKEN.

---

30 Augustus 1633.

Van den stant ende gelegentheyt der kercken ende scholen in Amboyna.

Een lust ist om te sien, (ende Godt de Heere sy daer aff ten hoochsten gedanckt, dat my met mijn oogen heeft laeten aenschouwen) hoe het gelove in Jesum Christum aldaer by d'inwoonderen aengenomen, ende met wat yver de waere godtsdienst vande selve bemint ende gesocht wordt, dat voorwaer d'onse in velen beschamen. Wel is waer, dat haer luyder kennisse voor als noch cleyn is, maer prijsselyck is haer lust om daegelyckx te moghen leeren ende toenemen. Waer toe D° Helmichius, mitsdien inde maleysche taele wel is ervaren, ende oock inde amboynesche spraecke hem meesterlyck oeffent, een gewenst ende goet instrument is.

De groote quantiteyt schoolen, tot onderrichtinge vande jonge juecht over t' gansche landt van Amboyna ende in d'eylanden van Uliasser opgerecht, brengen onuytsprekelycke voordeelen tot sulcx; te meer, omdat de school meesteren lantsaeten sijn. De getrouwe besouckinge, goede opsicht ende heymelycke ofte pryvate cathechisatie der inwoonderen door gemelte predicant nerstelyck ende met groote moyten onderhouden ende achtervolcht, sonderlynge hier toe helpende, ende stondt te hoopen, dat door aenneminge vande amboynesche taele, ende als alle de gebeden, predicatien ende leeringen, tot private ende publique onderwijsinge nodich,

inde selve lantspraecke overgeset sullen wesen, meerder toeneminge in godtsalicheyt ende wasdom inde kennisse Godes ende onses Salichmaekers in dese inwoonderen sal werden bespeurt. Insonderheyt als wanneer eenige uyt de haeren opgebracht ende volcomentlyck inde H Theologie mochten werden geoeffent, op dat het heylige woort Godes den volcke voordraegen ende leeren mochten; daer toe de genadige Godt sijn segen goedertierentlyck verleenen wil, op dat het rijcke Sijns H. Soons vermeerdere ende grooter mach werden.

Gemelt D° Helmichius heeft int largo by geschrift gestelt den staat der kercke ende der schoolen, mitsgaeders de manyeren, yver ende vromicheyt deser luyden, waeromme wy in dese tot het selve gedrage. Copie gaet hier neffens onder letter F 1) . . . .
. . . .

Vanden Godts dienst ende Scholen in Banda.

Den Godts dienst ende de discipline der kercken wordt aldaer behoorlyck waergenomen, het geloove in Jesum Christum overvloedichlyck in nederduytsche ende maleysche taele gepredickt. Oock was aldaer op d'onderwijsinge vande jeucht goede ordre gestelt ende verscheyde schoolen alomme opgerecht, maer weynich vrucht inde heydenen ende inlantsche voor als noch bespuert. De redenen van dien sijn inde antwoort der voors predicanten begrepen, hier neffens gaende onder letter *f*, tot welcke my gedraege 2). . . . .

Vanden Godts dienst ende Scholen inde Molluques.

Op Ternaten resideert mede een predicant met een schoolmeester. Des Sondachs wordt aldaer gepredickt in nederduytsch, ende int malleych voorgelesen. Alle avonden wordt het gebedt gedaen. Kerckenraet en is daer niet, nochte uytdeylinge van het H. Avontmael wordt aldaer

1) Zie n° LI.
2) Zie n° XLVII.

niet gehouden. Daer sijn oock geen kinderen die ter scholen comen om onderwesen te werden.

Op Macqjan leyt een sieckentrooster, die des avonts het gebedt doet ende des Sondachs een predicatie voorleest. Soo van gelijcken op Batsjan, alwaer eenige kinderen van die Labouas ter school comen. Het gebedt wordt aldaer 's morgens gedaen, dewijle gemeenlyck des avonts droncken ende tot sulckx onbequaem sijn. Die oock meerder godtsdiensticheyt ende vromicheyt inde Molucques wil soecken, als onder vrome soldaten gewoonelyck wert bevonden, soodanige wil een swarte swaen ofte een witte mol vangen, ende mach vry met Diogenes op den claeren middach met lanternen gaen wandelen . . . .
. . . .

Aldus gedaen opt schip Buyren desen 30e Augusty a° 1633.

Uwer Ed onderdanige ende getrouwen dienaar,
ANTONIO VAN DEN HEUVEL.

Aen den edelen, erentfesten, manhaften ende gestrengen Heere, mijn Heere Henrick Brouwer, Gouverneur Generaal wegens den nederlantschen Staet in India.

Origineel
Rijksarchief.

LVI.

DE PREDIKANT HOLTHENUS AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL BROUWER.

Hij vraagt, bij afloop van zijn verbonden tijd, met bewegelijke woorden ontslag, daartoe gedrongen door den zedelijken toestand op Banda, en door verlangen naar zijne huisvrouw.

BANDA-NEIRA, 6 Sept. 1633.

Den Ed. Heer Henrick Brouwer, Gouv. Generael wegen den Staet der vereenigde Nederlanden in India.

Genade ende vrede in Jesu Christo.

Eedele, eerentfeste, achtbare, wijse, voorsienige Heere.

Nae hertelycke congratulatie tot u E. comste in dese landen, ende geluck wenschinge van dat voortreffelycke ampt u E opgeleyt, dient deesen om u Ed. onderdanichlyck te kennen te geven, als dat op den 8 July des toecomende jaers vyf jaeren sullen sijn verlopen na mijn eerste compste hier in dese plaetsen, welcken tijdt, ende niet langer, ick gehouden ben de vereenichde Compagnie te dienen, omdat (gelijck d'acte my vande E. heeren Bewinthebberen medegegeven luydt) ick tot weynich costen vande generale Compagnie gestudeert hebbe, als niet langer dan drie vierendeel jaers in D Walaei huis myn cost (sonder cleederen ofte yets anders) van haere Ed. genoten hebbende, ende dat noch meer om haere Ed. te behagen, die sulcx tot meerder verseeckeringe van my begeerden, als om voordeel te genieten; dewijle ick alrede stondt op mijn reyse nae Groningen, die daerdoor is achter gebleven, ende weynich lust hadde tot subsidie mijner studien, die ick met mijn eygen middelen

soo nae hadde ten eynde gebracht, yet te genieten, dewijle ick door de nood daertoe niet gedrongen wierde.

Hebbe oock niet onderteyckent de articulen daer aen de andere studenten gehouden sijn, maer als de E. heeren van Zeelandt een langer verbandt van my vereyschten, hebbe geweygert te gaen, ende gepraesenteert de weynige verschoten penningen dadelyck te restitueren. Waerop de Heeren my hebben aengenomen op gelijcke conditie als Petrus Schotus (die voor my vertrocken was ende gansch niet vande Compagnie hadde genoten) bedongen hadde en my gelijcke gagie, te weten 100 gl. ter maendt, toegeleydt, oock mijn acte van woordt tot woordt na de sijne laten copieren, ende met onderteyckeninge van acht bewinthebberen bevesticht. Welcken alles u E. eerbiedelyck werdt vertoont, tot bevoorderingh van mijn ootmoedich versouck aen u E; twelck dit is, dat my mocht werden toegestaen met de naest gaende schepen van hier na Bataviam ende van daer voorts na het vaderlant te vertrecken. Want ick met het grootste verdriet ende de meeste tegenheyt mijns herten mijnen tijdt hier door brenge in dese plaetse, daer ick my niet alleen berooft sie yan het hooghste oogemerck van dese mijne reyse (twelck was veele tot de kennisse Godes ende den gelovo in Christum te brengen) maer oock my afgesondert vinde van het geselschap der waeren Godtsaligen, voor welcken de voeten der geenen, die den vrede vercondigen lieflyck ende aengenaem sijn. Want soo langh soo meer gespeurt werdt, dat daer geen vrese Godts aen dese plaetse is, dat (de vromen uytgesondert, die ick dueht seer weynich sijn) de menschen versoncken sijn in grondeloose sorgeloosheyt, die daerom oock, hoe schoon men hen fluite, niet willen dansen, hoe droevige claeghliederen men hen oock singe, niet connen noch willen wenen. Twelck dan oock, E. Heere, een verstandige siele, die den aert onses Godts ende sijn woorden kennet, billick moet doen duchten, dat als de maete sijns lanckmoedicheyt eens sal vervult sijn, hy de volle violen sijnes toorns over de selve sal uytstorten; ende de plage is nu rede uytgegaen, ende

het oordeel begonnen. Verscheyden straffen Godts gevoelen wy, ende evenwel keeren hen de menschen niet om Hem eere te geven, daerom oock alle slagen aen hen verloren sijn, dewijle sy hen doch niet laeten onderwijsen.

Dewijle dan, achtb. Heer, my dit landt onser woninge alsoo onreyn dunckt, soo wensche ick van ganscher herten over te gaen in dat landt, dat de Heere besith, daer jae waerlyck de woninge des Heeren in te gaen uyt Babel, opdat ick niet deelachtich werde aen haer sonden, ende alsoo oock aen haer straffen, na den raed des Heeren. Apoc. XVIII, v. 4.

Ende dat noch dies te meer, omdat ick d'echtelycken plichten halven, door het woordt des Heeren my daertoe gedrongen vinde. Want den tijdt onser onthoudinge, die met beyder bewillinge is bestemt, als dan sal sijn verstreecken, welcken ick met geruste gemoede niet soude connen verlengen, de wijle mijn waerde egade, die in deesen deelen macht heeft over mijn lichaam (1 Cor. VII, 4, 5) in alle haere brieven door de liefde die sy my ende ick haer toedrage, mijn wedercomste op het hoochste is versoeckende. Waertoe ick oock den tijd met verlange mijns herten verwachte, t'welck ick, Ed. heer, my niet schame te belijden voor u E, dien oock d'Heere in dien staet gestelt heeft, ende dien ick achte oock inden selven met ervarentheyt hebben, dat, gelijck een voortreffelyck man onses eeuw wel seyt:

Het is een swaere last, den menschen opgeleyt
Wanneer een verre reys twee lieve sielen scheyt.

Diens verstandige ouderdom my oock (soo ick hoope) sal int goede t'selve afnemen, gelijck oock billyck doen souden alle menschen, die niet, (gelijck Paulus vande godlosen spreekt), sonder natuyrlycke liefde ofte genegentheyt sijnde, aenmercken onse junge bloeyende jaeren, die als wy van malcanderen scheyden omtrent twee en twintig tweemael uytmaeckten, ende onse corte samenwooninge omtrent van eeven soo veel daegen, daer de goedertierentheyt Godes

selve inden ouden testament den nieu gehouden ten minste een gansch jaer vrijheyt gaf in sijnen huyse sich te vervrolycken met sijnen wyve, die hy genomen hadde, sonder gehouden te sijn het huys des Heeren te volgen dat andersints niemant nalaten conde sonder eenen vloeck des Heeren over hem te haelen. Wy sijn oock, E. Heere, menschen gelijcken bewegingen onderworpen, alsoock andere menschen. Act. XIV. 15.

U Ed dit alles in gunste overwegende, sal (gelijck ick ootmoedelyck bidde ende versoecke) een toestemmende antwoordt hier op verleenen, ende den Hr Gouverneur deser plaetsen daervan verwittigen, twelck ons troostelyck ende op het hoogste sal aengenaem sijn, ende int toecomende tot warme dancbaerheyt verbinden. Welcke, Ed. erentfeste, achtbaere, wijse, voorsienige Heer, in ons vermogen sijnde, metterdaet bewijsen sullen soecken te betrachten, met het wenschen van des Heeren gunste ende segen over uE. na siele ende lichaem beyde, desen ende den toecomende leven.

(*onderstondt*)

UEdts onderdanige dienaer

(*was onderteeckent*) WILHELMUS HOLTENIUS.

Copie
Rijksarchief.

LVII.

DE GOUVERNEUR VAN RAEMBURG AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL BROUWER.

Holthenus vraagt bij vervulden diensttijd verlossing en Clarenbeeck vraagt na 5 jarigen dienst verbetering.

Raemburgh wenscht van beiden bevrijd te worden, want door hunne oppositie tegen de commissarissen-politiek zal er geen vrede komen eer zij naar het vaderland gezonden worden.

BANDA, 10 September 1633.

. . . .

Do Wilhelmus Holthenius, die sijn tijdt int voorste van July 1634 aenstaende gaet expireren, heeft aende kercke-

raed sijne verlossinge versocht, die hem toegestaen hebben deselve te mogen bevoirderen, dienvolgende onse voorschrijvinghe aen uEd[t] mede begeert heeft om sijne verlossinge immers te mogen becomen. D° Claerenbeecq, die acht jaeren aende Compagnie verbonden, versouckt wel geen verlossinge, maer dat, na t'expireren van sijn eerste vijf jaeren, die nu vervallen sijn, behoorlycke verbeteringe van gagie mocht genieten; hoe t selve by uEd[t] verstaen sal werden, hebben mettertijdt te vernemen. Soo veele haere verlossinge aengaet wenschen van ganscher herten uEd[t] soo wel d'een, als d'ander sulcx toestonde, ende datse voort na t'vaderlandt mochte vertrecken, waermede wel de beste vrede inde kercke soude gevonden werden, want doch t'geheele spel daer aen is hangende, datse nimmermeer connen op nemen, jae genoegsaem voor onlijdelyck houden t'opdringen der Commissarissen in haere vergaderinge, dat doch niet anders als onruste inde kercke Godes baeren can, dewijle sy doch t'selve niet ten goeden connen verstaen, ende niet anders dan gestadige verwarringe aenbrengen sal, ende daer omme alle soodanige weder omme na t'patria dienen, als hier langer te blijven, soo soude de rechte ruste ende vrede (die, Godt betert, langh vervremdt is geweest) weder herstelt ende te rechte gebracht werden; doch wat UEd[t] daer over goed vinden sal, sullen na desen hebben te vernemen . .

. . . .

Actum inde casteel Nassau in Banda desen 10 September a° 1633.

(*onderstondt*)

UEd dienstw. dienaer,
(*was onderteekent*) C. v. Raemburgh.

Rijksarchief.

LVIII.

DE GOUVERNEUR GIJSELS AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL BROUWER.

Heurnius en Helmichius leggen zich toe op de landstaal en houden zich bezig met de opkweeking van personen, die den volke in hun moedertaal het Evangelie zullen verkondigen. Dit is de weg dien hij (Gijsels) altijd heeft aanbevolen.

Ontslag te verleenen aan Heemstede, en geen predikanten te zenden die, zoo als hij, geen maleisch kunnen of willen leeren.

Amboina, 24 September 1633.

. . . .

Belangende den standt der kercken, daar met gaet het, Godt loff, wel ende voordelyck. D° Hurnius is, gelijck voor deesen geseyt, in d'eylanden Uliasser, die daer goet contentement neempt, gelijck d'inwoonders oock doen. Hy heeft daer sommige scholieren, om tot proponeeren aen te queecken, ende voordert sich om de tael te leeren. D° Helmichius doet seer goede dienst, die soo ervaren int maleys, als in sijn moeders tael is, soo dat de Praet by hem geen handt water en heeft. Hy heeft oock 4 discipulen by hem, waer van d'eene soo treffelycken proponent is, dattet ons een vreucht om hooren is ende seeckerlyck blijct, dat Godt Almachtich d'Amboyneesen segenen wil. D' andere sullen eer langh bequaem tot het selve weesen. Mijn Heere, dit sijn de weegen, die ick dicmaels heb voorgestelt, gants contrarie het gevoelen ende remonstrantie van D° Danckert. Wy hoopen, dat D° Helmichius eer corten tijt in amboynees sal spreecken.

D° Hemstede is meest altijt sieck geweest ende seer melanckolicque, die seer aengehouden heeft om te mogen vertrecken, daer toe hem den kercken raet niet en heeft willen

licentieeren, al hoe wel ick mijn advys daer toe gegeven heb, om ons van onnutte dienaers te ontlasten, soo dat hy nu apparent aen sijn Ed. ende den kercken raet om sijn verlossinge sal versoecken, die hem niet behoort geweygert te worden; op hoop, dat ons voort aen personen sullen gesonden worden, die inclineeren om de maleysce tael te leeren, daer toe hy hem onbequaem kent.

De persoon van D° Hurnius versoecken wy, dat daer 1) van de kercke ontslagen mach worden, die ons hier in Amboyna een sonderlingen dienst sal doen; t'sal de kercke aldaer, onder correctie, aen geen predicanten ontbreecken. Sijn Ed. gelieft te gelooven, dat in Amboyna ende d' eylanden van dien, meer dan 25000 christen sielen sijn, die wy beter christenen willen hebben, dan sij geleert sijn; boven dien hoopen, dat op de cust van Ceram oock eytwes te doen sal vallen.

. . . .

Actum Amboyna int Casteel ady 24 September a° 1633.

(*Onderstont*)

Sijn Ed getrouwe dienaer,

(*ende was onderteekendt*) ARTUS GIJSELS. (1633)

Rijks archief.

1) Nam. te Batavia.

LIX.

UIT DE GENERALE MISSIVE VAN G. GEN. EN RADEN V. INDIE AAN BEWINDH. DER O. I. COMPAGNIE.

De commissarissen zijn allerwege in de kerkeraadsvergaderingen toegelaten. Van weerszijde is gezondigd; eerst heeft men de predikanten bedorven door te veel toe te geven; van de andere zijde heeft de regeering inbreuk gemaakt op de bevoegdheid van den kerkeraad; de autoriteiten zijn hierop teruggekomen, waardoor de vrede hersteld is.

Verlossing, overlijden en plaatsing van Predikanten en bericht omtrent hun werk.

Van de laatst ontvangen ziekentroosters zijn sommigen door onkunde of ouderdom onbruikbaar. Het is te wenschen dat hierop bij de uitzending worde gelet.

BATAVIA, 15 December 1633.

. . . .

Met de predicanten is, Godt lof, door gantsch Indien, goede ruste. De Commissarissen wegen den Gouverneur Generael ende Raden van Indien compareren in haere kerckelycke vergaederinge, ende de yver vande wrevelige tegenhouderen is gantsch gematicht. De voorgevallen dissentien sijn door louter misverstant gecauseert uyt particuliere consideratien, ende om van haer te becomen eene sententieuse censure over de ledematen, rechteren des Raets van Justitie, geseten hebbende over de saecke van Sara Specx, ende daer naer heeft men de authoriteyt van de kerckelycke soo willen inbinden, datse inde censure haerer ledematen over particuliere, publycke ende infame sonden niet souden vermogen hebben te disponeren, sonder des Generaels approbatie. Dat wy niet hebben connen goetvinden alsoo staende te houden, maer liever te gedoogen, dat de kercke over de soodanige haere ledematen alhier, die een ruych leven leyden, souden hebben ende behouden

d'authoriteyt van haere kerckelycke tuchtingen, soo veele het saecken souden mogen wesen, die de politie niet en raecken, mits dat oock alles soude geschieden met onse communicatie, soo nu vervolgens gedaen wert.

T'sedert voorleden iaer sijn wy van drie predicanten ontbloot. Abram de Roy is toegestaen met Philips Lucassen naert vaderlant te keeren, door sijne overgroote swackheyt ende sobere dispositie. Johannes du Praet ende Wouter Melchiorsen sijn beyde op Amboina overleden.

Willem Holthenus is gedimitteert om naert vaderlant te mogen keeren op sijn ernstich versouck ende ten respecte van d'expiratie sijns verbonden tijts, ende in sijn plaetse werde naer Banda twee sieckentroosters gesonden.

Aan Jan v. Heemstede, predicant op Amboina is mede toegestaen, herwaerts te mogen comen, door dien aldaer gestadich sieck is, ende sijn dienst niet waer en can nemen, insonderheyt ten aensien, dat hy de amboinse taele, soo door indispositie, als swackheyt van hersenen, niet leeren can, ende is in sijn plaetse derwaerts gecommitteert Jacob Vertrecht, die neffens Justo Hurnio ende Helmichius den dients des Heeren in Amboino sal administreren. Blijvende in Banda Michiel Clarenbeeck ende Gijsbert Sebastiaense. In Moluco blijft Jonas Aertsen, sijnde Pieter Schotte doort verloopen sijns verbant van daer mede verlost; die hier op Batavia eenigen tijt sal blijven neffens Sebastiaen Danckaert ende Nicolaus Molineus.

Op Tayouan blijven Georgius Candidius ende Robertus Junius, die daer goede vrugten doen inde bekeeringe der Heydenen, maer de ingesogen superstitien ende heydense afgoderyen connense soo spoedich niet uytroeyen als haeren grooten yver wel gaerne soude sien.

Op de Coromandelse custe blijft Abraham Rogerius; soo dat de gemeenten ende kercken in Indien werden bedient door elf predicanten alsmen Holthenus ende Heemstede niet mede en reeckent.

Onder de sieckentroosters, soo ons iaerlycx uyt het vaderlant toecomen, werden bevonden veele slechte persoouen,

die haer beroup niet wel waernemen connen, eenige door ouderdom gedebiliteert sijnde, ende andere door ongeoeffentheyt. Wy wenschen, dat bequame persoonen becomen mochten, ende versoucken, soot geschieden can, datter beter op gelet mach werden, soo onse predicanten mede nevens desen aen de Vaderlantsche Kercken schrijvende sijn. . .

. . . .

Origineel
Rijksarchief.

LX.

DE PREDIKANT ABR. DE ROY AAN WALAEUS.

Optelling van de bezwaren die de kerk heeft tegen de machtsoverschrijding van de overheid op kerkelijk gebied; er is weinig noodig om eene openbare breuk te doen ontstaan. Zij hadden gaarne gewild, dat ook van de zijde der kerk iemand werd gecommitteerd om de zaak in Nederland te bepleiten, doch de Regeering heeft zulks van de hand gewezen. Hij zelf had zich daarvoor aangeboden.

Bericht omtrent Walaeus' ***particuliere vrienden.***

. . . . 1633.

De brief is gedrukt in *Walaei Opera* II p. 480.

LXI.

UIT DE GENERALE MISSIVE DD. 20 FEBRUARI 1634.

Aan den gouverneur van Banda is opgedragen jonge lieden op te zoeken en verder op te kweeken, om, als wegbereiders voor de predikanten, naar de Kei- en Aroë-eilanden te gaan in de kwaliteit van schoolmeesters, en alzoo den grond te leggen voor de invoering van het christendom onder die verblinde heidenen.

. . . .

Onder andere saecken, tot welstant van Banda dienende,

hebben wy met de voors. schepen den Gouden Leeuw ende de Beets aeñ Vice-Gouverneur Crijn van Raemburh gerecommandeert.

Dat hy enz.

Dat hy tot voortplantinge van de christelycke religie in Kay, Arouw eñ andere eylanden van Banda om de Oost gelegen, eenige bequame jonge luyden, die inde eylanden van Banda selffs, oft in Amboino wel gevonden connen werden, opsoecken, opqueecken, styleren ende met het Kay eñ Arouws vaertuych, t' welck omme haere handelinge te drijven ordinarie alle jaeren in het laetste van het Ooster mousson in Banda verschijnt, ende in het begintsel van het wester mousson wederomme vertrecken, onder een eerlyck tractament eñ qualiteyt, als schoolmeesters derwaerts versenden sal, omme alsoo den wegh, die voor de predicanten ende hooge leeraers noch wat onbebaent is, wat te prepareren, ende de begindselen te leggen van de christelycke religie, onder de verblinde Heydenen.

. . . .

Batavia, 20 Febr. 1634.

(*get.*) Henrick Brouwer, Antonio van Diemen, Pieter Vlack, Jan van der Burch.

Origineel
Rijksarchief.

LXII.

DE PRESIDENT CORNELIS ACOLEY 1) AAN DE GOUVERNEUR GENERAAL BROUWER.

Predikantswoning en kerk op Lonthoir.
Gebrek aan schoolmeesters.
Overlijden van twee predicanten; aanvulling is dringend noodig. Te meer daar ook Holthenus' tijd verstreken is.

BANDA, 7 Mei 1634.

. . . .

Een schoon, sterck steenen huys van 50 voeten lanck, ende 28 breet, hebbe sedert het overlijden vanden E. Hr Gouverneur Raemburch voor den praedicant op Lonthoir op sijn geordonneerde plaets gebouwt ende met pannen gedeckt om den costelycken atap te excuseren, alsoo het oude houten huys, dat gants vande mieren opgegeten ende vergaen was, niet langer met lappen ende den spijcker te onderhouden was, waer van dagelycx het geclan ende geclaech, gelijck dien aert altoos is voorts brengende, sonder ophouden aende ooren hadden, daer de ongelegen schaepharders hut, die niet langer te bewoonen was, hun eenichsints reden toe gaff. Welck nieuw huys, Godt loff, uytter hant int geheel, beneffens een nieuwe steenen kerck voltoyt staet, soo dat de plaetsen van Neira, Lonthoir ende Poello Ay met een wel gebouwde steenen kerck ende praedicants huys versien sijn, waer aen voor desen extraordinary veel oncosten, tot onderhoudinge vande houten ende stroyen huysen, daer altijt het timmeren aen gebreeckt, gelecht is, waer van ons nu eenmael, tot merckelycke ruste, ontslagen bevinde. T' welck metter tijt, door de behoorlycke bevorderinge ende de naerstige yvericheyt in alle Comps wercken mede geschieden sal, daer toe wy ons als een besonder instrument sullen laten gebruycken.

---

1) De opperkoopman Acoley trad, na het optreden van den Gouverneur Raemburch, op 24 Dec. 1633 voorloopig op als president of Vice-Gouverneur tot January 1635, toen hij tot Gouverneur verheven werd.

De scholen op de gemelte plaetsen van Neira, Pouloay ende Lonthoir, beneffens de andere cleene negorys van Celamme, ende Wayer, sijn mede redelyck, doch Nera ende Poulo Ay daer van best besorcht, daer het meest aen goede schoolmeesters, waervan seer sober versien sijn tot onderwijsinge der jeucht, gebreeckt, waervan vertrouwen noch goede vruchten metter tijt getrocken sal werden, t' welck door de opsicht der praedicanten tot dien tijt seer in eeren gehouden ende in acht genomen is, dat soo ick duchte nu mede cesseeren ende stuyten sal. Soo sullen genootsaeckt sijn, soo tot onderhoudinge van t gene de jongelingen alrede geleert ende door groote moeyten in geplant blijft, als tot verder onderwijs, ende dat deselve van straet inde scholen gehouden mach werden, naerder ordre daer op te raemen, gelijck met het vernieuwen ende stellen van bequame curateuren geschieden sal, die de goede opsicht volgens hun gegeven ordre bevelen sullen.

Tot onser aller droeffheyt sijn op den 4 december den eerw. D° Michiel Clarenbeeck, arbeyder des oogst op Poulo Ay, ende den 29 Maert daeraen volgende den Ew. Gysbert Sebastiaensz, praedicant op Lonthoir inden Heere ontslapen, naer dat de gemelte Clarenbeeck van een corte swaere loop, die ontrent sijn eynde seer miserabel, met veel onuytbeeldelycke, affgrijselycke aenvechtinge des satans werde besocht ende bestreden, in soodaniger voegen, als daer op versocht wert, een yder, hoe godtloos ende overtsaecht hy sij, de hairen hem als bergen verheffen, ende het harte van schrick ende angstige benautheyt smelten moet. T welck 2 a 3 uuren voor de doot met schoone troostelycke spreucken uyt den Woorde des Heeren by hem tegens d'omstanders gealligeert, affgenomen ende in stilte den geest tot d' eewige ruste gegeven ende de werelt met alle sijne becommernis geruymt heeft. Gelijck den ouden vader Sebastiaensen naer dat van een natuurlycke sieckte acht dagen het bedde hadde gehouden, christelyck ende stichtelyck, beneffens twee deuchdelycke burgers, ingelycx heeft gedaen, soo dat Banda dit ende t' verleden jaer (Godt betert) met

vele bedroeffelycke sieckten ende smertende qualen, waer van menichte ter aerden sijn gedruckt, ende met de bittere doot hebben besuert, door het wel behaechlyck Wesen, niet sonder rechtveerdige oorsaecken, sijn besocht, t' welck, Godt loff, seer affgenomen ende opgehouden is, die tot wullichlycke (sic) affkeericheyt onser gruwelycke overtredinge, met vergevinge desselfs, te hulpe gelieve te comen, hertgrondelyck aen roepen. Soo dat praesent ons alleenlyck met den praedicant Holthenus op Neira, beneffens twee cranckbesoeckers, op Wayer ende Celamma, sijn bevindende. In voegen Lonthoir, Poulo-Ay eñ eenige andere cleene plaetsen leedich staen, die van t' gehoor des goddelycken woorts, ten ware de verdeelinge van plaetsen, op onse ordre, door den gemelten Holthenus eñ de sieckentroosters niet werde gedaen. Dewelcke, gelijck in ouden tijden d' Appostelen plegen te doen, nu gestadich reysen ende wandelen moeten, versteecken souden blijven, dat seer ongeryffelyck ende de gemeente swaer valt, ofte ten minsten door gebreck van t' gehoor des Woorts in ongebondentheyt, daer toe den mensch hier, Godt betert, uyt de natueren seer genegen sijn, comen te vervallen. Oock Holthenus, wiens tijt naer sijn voorgeven ten vollen geexpireert is, van meninge ende resolutie was naer t' patria te keeren, gelijck sijn vervanger van UEd[t] met devotie is verwachtende, dat nu voor een jaer moet uytgestelt werden, gelijck sulcx hem aengesecht hebbe, daer op sich, doch met genegen begeerte van verlossinge, gelatich ende discreet aen stelt, die de lieffde van sijn cudden in desen over gecomen noot redelyck bethoont, dat in dese sware overgetrocken donckere luchten ons hartgrondelyck lieff ende aengenaem is. Inde welcke mijn parsoon niet min is swevende; waer inne, als van Gode op gelecht, wy ons met alle rechtsinnige het oneyndelyck besluyt, in vierige begeerte tot behoudenisse van des menschen gesellicheyt, geduldichlycke troosten ende het nootlot naer t' wel behagen als sijn arme schepsel in alles gewillichlyck onderwerpen, dat voor den verstandigen de beste medicijn der genesinge is. Want, soo men seyt, den cancker der onge-

rustheyt niet wel te helen is, off anders, met onwillige honden quaet haesen te vangen sijn. Niettemin alle mogelycke naersticheyt by den gemelten Holthenus ende de sijnen aengewent sijnde, soo en can alles niet waergenomen nochte gadegeslagen werden, off daer moeten nootsaeckelyck drie plaetsen weeckelycx sonder het Woort des Heeren te vercondigen leedich staen, tot dat op het ernstelyck versoeck van den eersamen kerckenraet, beneffens hun redelyck voorstel der nootwendicheyt van eenige bequame parsoon, soo van praedicanten als proponenten, alhier van noode, en hun remonstrantie aen ons gedaen. Het advys uyt de quartieren van Amboyna hadden becomen, een praedicant ofte proponent aldaer conde gemist werden, de saecke in naerder communicatie hebben gelecht, die rechtmatich op billyckheyt gefondeert is. Dienvolgende aende Gouverneur Gijsels met onse missive van dato 15 Maert en 8 April per vrije lieden joncquen, daer omme versocht ende geschreven hebbe, die sulcx met sijne missive van 29 April, in antwoort onser brieven, is toeseggende, met vaste belofte per d' eerste commoditeyt een kerckelyck parsoon ons geworden sal; het vervolch leert den tijt, dat ons lieff sal wesen te vernemen. Den Almogenden geleyde hem tijdelyck by ons in, sulcx op dat het gebloote huys Godes becleet, het verswackte gestut ende sijn H. dienst door christelycke leeraers, tot grootmaeckinge sijns H Naems, uytroeynge van t' heyloos moorsdom, bekeeringe der roockeloose ende stichtinge der vroome gevoet ende onderhouden mach werden; t' welck nu een geruymen tijt vredelyck ende gerustelyck, Godt loff, is toegegaen . . . .

Actum int casteel Nassouw in't eylant Nera in Banda ady 7 Mayus a 1634.

In dorso.

Copie vande missive geschreven door den president Acoley tot Banda aen d'Ed Heer Generael Brouwer.

Rijksarchief.

LXIII.

JUSTUS HEURNIUS AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL BROUWER.

Hij hoopt dat de weg tot Ceram hem zal geopend worden. Het beste middel daartoe acht hij de opvoeding van jonge Alfoeren, zooals hij dit voor de Uliassers reeds in praktijk heeft gebracht.

Voor de evangelisatie van de Aroë- en Keyeilanden wil hij een paar Bandanesche schoolmeesters, als wegbereiders voor den predikant. Hij bedankt den Generaal voor zijne pogingen tot planting van het christendom op heidensche eilanden.

Dankzegging voor ontvangen geschenk.

Lof van den Gouverneur Gijsels, die getrouw de hand gehouden heeft aan de bevordering van den Godsdienst, en meer het belang van de Compagnie dan de begeerlijkheid van winzuchtige individuen heeft behartigd.

Amboina, 18 Mei 1634.

Genade ende Vrede in Jesu Christo.

Ed. erntfeste, manhafte, wijse ende seer voorsienige Heere.

Mijn H^re^, nae eerbiedige groetenisse ende toewenschinghe des goddelycken segens over UEd^ts^ persoon ende regieringhe, dienen dese, dat ick UEd^ts^ aengenaeme, by den H^r^ Gouverneur vanden Heuvel 1) berustende, hoewel ten principale nog niet ontfangen, nochtans den inhout daeraf inde copie gesien hebbe, want op mijn compste aent casteel sijne Ed^t^ nae Hittoe vertrocken ende tot noch toe gebleven is.

Ick bedancke UEd. vande favorable sorgvuldicheyt, die UE. voor mijne welvaert is draegende, ende hoope datter

---

1) De opvolger van Gijsels.

een veylige middel ende wech sal gevonden werden om onder d'Alphouresen het rijcke Godes te verbreyden, waer over den E. heer Gouverneur vanden Heuvel aen my geschreven heeft, dat met my in communicatie treden wil. Waer toe een vande voornaemste middelen my dunct te wesen t' opvoeden vande kinderen der Alphouresche coningen, die UEd. geordineert heeft, dat onder my ofte een der predicanten opsicht geschieden soude, t' welcke den rechten wech is om dese natie het H. Evangelium mede te deelen.

Ick hebbe in Uliasser dusdanich werck by der hant genomen, op vertrouwen, dat het UEd. aengenaem soude wesen, met goetvinden des E. H[r] Gouverneur Gijsels vier kinderen der voornaemste Orangkaya inde fondamenten der christelycke religie ende de duytsche tale onderwijsende, met behulp vanden jongman, die met my getrocken is; welcke kinderen goede progres in haere studien gedaen hebben. Deser een hebbe ick uyt Nusselau, d'andere uyt Oma, ende d'overige twee uyt Uliasser genomen. Ick hoope dat Godt de Heere sijnen segen daer over geven, ende UEd. goet genougen daer in hebben sal.

Van Kay ende Aru te besorgen hebbe ick met d E. Heemstede gesproocken, die verordineert is over een maent nae Banda te gaen, alsoo cloeck ende daertoe genegen is. De noot der selve kercke 1) vereyscht, by t' versterven des E. Gijsbert Sebastiansen ende Michiel Clarenbeecq, sijne presentie. Hy sal tot proponent medenemen M[r] Hendrick Pontcaes, dus langh schoolmeester ende voorleser in Amboina.

Den selve Joh. Heemstede hebbe ick gerecommandeert, volgende UEd. last, twee cloecke bandanesche schoolmeesteren nae Kay ende Aru te senden, want ick voor desen verstaen hebbe, datter verscheyden sijn die tot het schoolmeesters ampt bequaem sijn. Dese ondersocht hebbende, oft daer genegentheyt der christelycke religie sy, ende veylige woonplaetse sy voor een van onse natie, soo soude een

---

1) Nam. van Banda

nederlants proponent, die int maleys ervaeren waer, derwaerts gesonden connen werden.

T is allen godvruchtigen seer troostelyck te verstaen, dat, gelijck UEd. het heydendom in dese eylanden tracht te verlichten, alsoo het moorsdom by oosten Celebes arbeyt te stutten, op dat het niet allengskens de christenen uit haeren possessie en dringe.

Ick bedancke UEd. met alle de broederen in Amboina, dat UEd. den E Jac. Vertrechtium herwaerts aen gesonden heeft, want ick vertrouwe dat hy een heel dienstich instrument voor de Kercke Godes alhier wesen sal.

Het vertreck vande E. Abraham de Roy ende t'versouck van d'E. Wilh. Holthenius, om nae t'vaderlant te keeren, bedroeft my, maer alsoo sieckten ende swacheden haerer aendringen oorsaeck sijn, hoope dat God de Heere haer meerder stercte, tot voldoeninge haeres dienst int Vaderlant sall verleenen, ende andere getrouwe arbeiders in haere stede verwecken ende herwaerts vervoeren sal; dat oock uyt dese natie eenige voortcomen sullen die haere landtslieden sullen helpen ten rechten in de wegen des Heeren bestieren.

Ick hoope, dat God de Heere UEd[s] heyligen yver tot de voortbreydinge sijnes rycx soo in de Ambonesche eylanden als in Ceram ende Baly mede tot sijner tijt sal laten vruchtbaer wesen. Ende indien (nae dat Godes wercken wonderlyck, ende sijn oordelen over de volcken ende natien verborgen sijn) het selve nu de gewenschte uytcompste niet en crijgt, so is nochtans de liefde Godts, die UEd. hier in bethoont, eerlyck voor de Compagnie ende den Allerhoochsten aengenaem, die daer over UEd. persoon ende familie volgens zijne gelofte sal segenen.

Ick bedanck UEd. grootelicx vande drie stucken gingang my vereert; welcke weldoet ick met alle schuldige gediensticheyt wil erkennen.

Wanneer ick den E H[r] Gouverneur vanden Heuvel gesproocken hebbe, sal UEd. verder van t'geen hy my dit voorgaende jaer alhier gedaen ende aengemerckt is, met de naeste schepen, soo het Gode toelaet, verwittigen.

De E H[r] Gouverneur Gijsels, die op sijn vertreck staet, heeft my in den tijt sijner regieringe getrouwelyck de hant tot voorderinge der Godts dienst inde Uliassers geboden, dewelcke oock seer vande Nederlanders ende ingesetene bedanckt wert.

Het is waer, dat eenige (gelyck het geschiet) anders tegens sijne E. sijn gesint geweest, overmits hy meer socht te menageeren ende des Compagnies middelen spaersaem t'imployeeren, dan sy wel wenschen, want, als UEd. best weet, de man wert van het meeste deel der menschen gepresen, die op een vreemde beurse haer goet tractament aendoet, ende daer en syn geen grooter opgevers int prijsen van een persoon, dan die met ongeregelt faveur, oft slempen ende brassen daer toe gecocht werden, maer tegens de geen, die sijner meesteren proffyt ende niet de flatterie des volcx soect, werden veele tongen gescherpt ende veele lasteringen verdicht, t'welcke ick wete, dat UEd. gewoon is in consideratie te nemen.

Hiermede enz.

Gegeven tot Amboina den 18[en] May, an. Dom 1634.

Onderstont

UEd[ts] dienaer,
JUSTUS HEURNIUS.

Door Heurnius geteekende copie.

In dorso.

Amboina, Domine Justus Heurnius
aende H[r] Generael dato 18 May.

Rijksarchief.

LXIV.

Schriftelycke deductie ofte somiere ontleedinge concerneerende den ommeslach vande Nederlandsche geoctreyeerde Oostindische Compagnie in Indien, sulcx wy der selver constitutie op ons afscheyden gelaten hebben. Ingestelt op destincte subjecten; item hoe eenige principale ende mindere saecken, d'Ed. Heeren gecommitteerde Bewindhebberen ter vergaderinghe vande Seventhiene (zijn) overgelevert. 1)

Opmerkingen omtrent hetgeen ten dienste der Kerk en ten nutte van de Compagnie, naar zijn oordeel is in acht te nemen.

20 Juny 1684.

Fol. 151. *Studenten.*

Item, hebben gemerct UE intent gestrect te hebben om eenige jonge quanten inde studien tot laste vande Comp. te laeten optrecken, om de kercke Christi in India te bedienen, het salichmakende Evangelium onder de Mohammetthisten eñ Heydenen te predicken, voor lange jaren te continueeren, ofte wel sulcx te naturaliseeren den tijt hares levens (daer te lande yverende) te blijven; al hoewel eenigen t' comptrarie, in danckbaerh[t] van hare vercregen studien betrachten, ende meer fastidien met dese als andere predicanten eñ subalterne voorcomen, geduyrich om naer t' vaderlandt te keeren deselve importuyn ende molest vallen. Weshalve oock ongesien sy, niet jegenstaende d' eerlycke tractementen van UE haer toegevoecht, om int landt te blijven sullen connen beweecht worden; sulcx oock de gerequireerde vrucht van dien niet en staet getrocken, ende

---

1) Van den Gouverneur Lucas.

dese oncosten wel mogen geexcuseert worden. Doch soo UE christelycken yver de continuatie van soodanigen goddelycken werck, tot welstandt van de kercke in India, goet vonden ende daer by projecteeren te persevereeren, waer (onder correctie) met grooten apparentie gesien, UE twaelff a sesthien mestices, descendenten van nederlandsche vaders ende indiaensse moeders uyt Batavia, Amboyna ende Banda naer Nederlant ontboden, in de studie geleyt (niet alleene) tot ecclesiaste, maer oock medici ende juristen opgetrocken, haer promotie vercregen hebbende, weder naer India gesonden ende tot den dienst haerder respective faculteyten geemployeert worden —, ongelijck meerder wetticheyt souden UE republicquen van dese, als (van) de nederlandsche studenten toecomen. Want d' ervarentheyt die verthoont naectelyck yder een naer sijn vaderslandt haeckende, de nederlandsche studenten naer Europa, ende de indiaensche naer India tendeeren. Waer nu, UE staet den meesten dienst van trecken soude, defereeren aen UE oordeel. Doch en is onse sustenue geenssins om meerder naturelle Indianen (tot besondere costen vande Comp.) als de amboyneessche coningenkinderen UE toe te brengen. De jongst overgecomen met d' E. Gijsels hebben wel gethoondt, de wolven van hunnen brutalen ayrdt niet en connen degenereeren, oft de luypaert sijne vlecken veranderen, t' welck eenelyck allegeere (ten respecte) aen de selve (niet alleene) verlooren costen aengeleyt, maer eerder yets in prejuditie, als welstandt van UE. staet (waere t' mogelyck) uytwercken souden, welcker breeder particulariteyten (ist noodich) tot onse mondelinge verclaringe sullen uytstellen.

---

p. 152. *Staet der Kercken.*

Wegen het progres ende wasdom vande kercke in India wert UE (voor desen) groote hope gegeven, ende sijn, (als vooren) tot bevoorderinge vande selve de dienaren ende middelen besorght. Doch het blijckt (Godt betert) ende t'is oock beclaechlyck soo door de superstitieuse ende geveynsde

naturellen der inhabitanten op vele plaetsen aen d'een sijde, ten anderen door de hipocritsche leeraren, daerin tot nu weynich geadvanceert sy. Geveynsde noemen wy sulcke, welcke grooter genegentheyt thoonen om contentien eñ verschillen te instigeeren, als haer talent tot salicheyt der dwalende sielen te employeeren ende de gemeente onses Salichmaeckers toe te doen. Behalve dat door haer ongereguleert leven de kercke schandael ende de bequame dienaren in haren goeden yver verhindert werden. Nevens de godtvruchtige uyt Nederlant oock naer India gesonden sijn alsulcke ondienstige instrumenten, welcke wegen haer vromicheyt ende onergerlyck leven in Nederlant geen prouve gegeven hebben. Eñ opdat in prejuditie vande particuliere niemant by hare namen spelle, sulle daer by afflaeten ende het wijder rappoort der kercken ende scholen in India D° Abraham de Roy, met dese schepen overcomende, bevolen laeten.

De politique commissarissen werden inde vergaderinge van kerckenrade, doch onder hooghe protestatien, reserveerende het recht der kercken, ende tot naerder ordre vañ respective classes geadmitteert, eñ het renvoy vande predicanten naer de respective plaetsen aeñ gouverneur generael ende Raden van India geconcedeert, sonder dat nochtans naergelaten wert deselve met secrete commissien ende instructien wegen de kercke vande authoritheyt, eenicheyt ende mede met de politicquen strijdende, te eeniger tijt tot meerder quaet uytbarsten moet. Weshalven ten dienste vande Comp. ende prevenientie van erger gevolgen noodich houden op dese verschillen geconfereert, yder gravamine ingebracht, eenige artyckelen tot wechneminge vande onheylen geraemt, naer India gesonden, ende dat de predicanten int generael observance vande selve met eede in handen vañ subalterne presteeren, ende wie sich daerin beswaert vonde, met d'eerste schepen naer Europa te keeren geconsenteert werde. Wijder dat India van eenige onbequame dienaers ontlast ende yveriger dienaren derwaerts gesonden, dewelcke oock tot een minder getal connen gereduceert

werden, ten opsichte (naer ons oordeel) de meeste vruchten in Batavia (maer voornamentlyck in Amboyna) met Godes segeninge sullen vercregen worden. In Banda valt anders weynich als de nederlandsche ingesetene ende hare slaven voor, t'welck met een leeraer gevoechlyck can genomen worden. In Moluco, Tayohan ende Charmandel is, naer het gevoelen vañ predicanten weynich hope. De gemeente in Chyncan, daer van soo grooten opinien geweest sy, is anders niet (achtervolgens het advys vañ dom[i] Candidius eñ Junius) als geveynstheyt, in voegen vañ winninge deser brutale inhabitanten selffs desespereeren. Groot getall voorleesers ende sieckentroosters houden UE in dienst ende gagie, daer onder vele (de vrome ongetaxeert) onnutte loopen, dewelcke meer commotien als stichtingen bearbeyden, ende anders geen dienst als de morgen- ende avondt gebeden op de schepen doen, waer van mede wel den meesten part mogen geexcuseert wesen, versorgende eenelyck soo veel bequame, als tot den dienst der kercken, scholen ende hospitalen in India gerequireert worden, exerceerende de voor gemelte morgen- ende avondt gebeden op de navigeerende schepen door den ondercoopman, eerste assistent oft andere bequame persoonen, waer by UE de maent gelden winnen ende de questien welcke vele vandien candt resulteeren, voorcomen sullen. . . . .

. . . .

Geconcipieert ende by den anderen gestelt int schip N. Amsterdam desen 20[e] Juny anno 1634 op de wederom reyse van schaars een seventhien jarigen dienst door

UE dienstvaerdigen dienaer,
PH[s] LUCASS.

Origineel
R. A.

LXV.

JUSTUS HEURNIUS AAN BEWINDH. DER O. I. C. KAMER AMSTERDAM.

Hij is voor Oulat op de Uliassers aangewezen, doch het werd hem vergund nog eenigen tijd op Amboina te vertoeven. Berichten omtrent den kerkelijken toestand aldaar.

Ervaringen op de Uliassers en bericht omtrent zijn werk aldaar. Aanleeren van de landstaal is een vereischte voor het welslagen van de christianisatie.

De kerkelijke discipline wordt, bij gemis van kerkeraad, nog niet geoefend.

Godsdienstige toestand des volks.

De scholen, en wat daarin geleerd wordt.

Schoolstaat, en bericht omtrent zijn linguistischen arbeid en bijbelvertaling in de landstaal.

OULAT, 30 Augustus 1634.

Aen de Edele Heeren Bewinthebberen der Oost-Indische Compagnie van de camer tot Amsterdam.

Eedele, Eerentfeste, Achtbaere, Voorsienige, Wijse ende seer Discrete Heeren.

Nae toewenschinge des Godlicken segens over UEd[en] persoonen, handel ende regieringe, dienen dese UEd. mede te deilen het geene int Ecclesiastike ter plaetse mijner bedieninge in de Uliassersche eylanden dit voorleden jaer my is voorgecomen ende aenmerckensweerdich sich heeft toegedragen.

Als ick, nae uyt wijsen mijnes vorigen schrivens, mijne residentie tot Oulat in de Uliassers genomen hadde, hebbe in Junio schrivens van den Ed. H[r] Generael Brouwer ontfangen, als mede van den Eerwaerden kercken raet tot Batavia, door handen van den Heer Gouverneur Antonio

van den Heuvel, in de welcke sijne Edelheyt als mede haer Eerwaerde op het versoeck van den Edelen Heer Gouverneur Gijsels ende de Eerwaerde kercken raedt tot Amboina, my toegestaen hebben, tot bedieninge der Uliassersche eylanden, noch een tijdt lang in Amboina te blijven, hetwelcke my seer aengenaem geweest is: overmits de handen aen een werck geslagen hebbe, daer ick noch een weinich in diene te continueren, indien uyt mijne voorige moeite eenige stichtinge des swacken Christendoms alhier sal voortcomen, gelyck UEd. uyt den teegenwoordigen standt der kerckelicke saecken, in dese plaetsen sal connen verstaen.

Om het welcke ten rechten te ontdecken, sal ick UEd. voordragen eerstelick wat bedienaers des Godlicken woordts ende behulpers der selver in geheel Amboina sijn: ten andere, hoedanig de standt der kerckendienst in de Uliasersche eylanden sij: ende volgens wat den schoolen in de selve plaetsen is belangende: want het gene Amboina selfs aengaet, sullen de E. Broeders aldaer UEd. aendienen.

1. Bevestichde bedienaers der Gemeynte sijnder twee op Amboina, te weten de E. Helmichius Helmichij, die groote stichtinge in dese quartieren gegeven heeft, ende noch dagelicx seer loflick daer in is continuerende. De andere is de E. Jacobus Vertrechtius, die in Junio voorleden hier gearriveert is, getrout sijnde met een dochter van de lieutenant Louwel; die sich schickt om de Maleysche tale te leeren, sijnde (benevens sijne goede gaven) seer stichtelick van leven.

De E. Joannes Heemstede is in Julio nae Banda gegaen, alsoo de E. Holtenus die daer alleen is, soeckt te vertrecken nae het vaderlant.

Hendrick Pontcasen, die sieckentrooster, voorleser ende schoolmeester op Amboyna was, is proponent geworden, ende inde selve qualiteyt op tversoeck der E. kerckenraet tot Banda ende des Heeren Presidents Acoley, mede nae Banda in Junio gevaren, een ambons schoolmeester sijn plaetse in de schoole ende maleysche voorlesinge waernemede.

Hier benevens is daer Burgaert Lubbersse sieckentrooster, die het sieckhuys bedient ende het avondt gebedt int casteel doet.

Dit sijn de ecclesiastike persoonen in Amboina.

In de Uliassersche eylanden legge ick met een jonckman Petrus Butserus genaemt, die sich oefent om als proponent met der tijdt de kercke behulplich te wesen, ende met een onder mijn opsigt eenige uliassersche jeucht is onderwijsende.

Hier by comen de schoolmeesters van alle de negryen, die met maleys voor te lesen op den dach des Heeren de Godtsdienst plegen. Doch veele sijn soo onervaeren int geen haer bedieninge aengaet, dat nodig sal wesen, datse voortaen eerst een wijl tijdts, by een predicant soo int lesen als in de kennisse van de beginselen der Christelicker religie onderricht ende geoefent werden, die men tot den dienst der schoolen sal willen imployeren. Waertoe den Edelen Heer Gouverneur van den Heuvel genegen is de handt te biedden; dien wy grotelicx te bedancken hebben over de christelicke hanthavinge ende behulpsaemheyt tot uytvoeringe der Godtsdienst ende verbreidinge des rijckx Christi. Dit is het sobere getal der kerckelicke persoonen in de vier eylanden Amboina, Oma, Uliasser ende Nusselau, in dewelcke sijn twee en dertich negrien, eenige cleyne ongerekent blijvende.

De kerckendienst in Amboina overslaende sal van de standt der kerckendienst in de drie Uliassersche eylanden spreken ende nopende de selve aenwijsen tgeene belangt de vercondinge des Godlicken woordts; de bedieninge der sacramenten; de bevestinge des huwelickx, ende tgebruyckt der kerckelicke discipline.

De vercondinge des Godlicken Woorts geschiet door my op den dach des Heeren tot Oulat ende somtijdts op andere plaetsen als de selve gaen besoecken; hier benevens werden op alle negrien de schoolmeesters hier toe geinployeert.

Deser dienst heeft dus lang alleen bestaen int singen, ende voorlesen van de maleysche gebeden ende een seermoen int maleys, soo dat in verscheyden plaetsen het heele jaer door, by nae het selfde sermoen voorgelesen werde,

de meester niet meer als een ofte twee geschriven sermoenen hebbende. Dit misbruyck hebbe ick nu begonnen te veranderen, dus lang besich geweest sijnde met te vorderen de oversettingh van het Evangelium Matthey ende eenige andere deelen der Schrift in de uliassersche tale waer van een register hier by voege. Geve nu het overgesette den meesters die het by deelen uytschrijven ende den volcke beginnen voor te lesen: soo dat benevens de XII Artic. des Christelicken gelooffs, tgebedt des Heeren ende de X geboden int Uliassers, twelck sy nu een wijl geleden gebruyckt hebben, op den dach des Heeren gelesen werdt in sommige kercken, ende voorts in alle de andere, als gecopieert hebben, sal gelesen werden een capittel uit de Evangelische Historie ende een capit. uyt het oude testament in de Maleysche ende Uliassersche tale; te gaeder met het gebedt voor ende nae de predicatie in deselve spraecke: het welcke met grooter aendacht werdt aengehoort, alsoo het alnieu voor haer is, naedien sy dus lang toehoorders geweest sijn van een sermoen, daer sy weinig ofte niet van verstonden. Ick hoope de Almachtige sal sijnen seegen over dese eenvoudighe bedieninge sijnes Woordts geven.

Maer het sal wel van noden wesen dat ick op elck van de sesthien kercken onder mijn opsicht resorterende, een maendt of twee mijn residentie neme om de oefeninghe der Godtsdienst in goede orden aldaer te stellen, ende de meesters te oefenen, soo int voorlesen der predicatien ende der H. Schrifture als int verstandt van de fundamenten der Christelicker religie. Want het meeste deel der selver soodanich int voorlesen ende singen ende onwetenheyt der Christelicker religie is, dat men hem dies schamen moet. Daer by comende de groote ongeregeltheyt in de Christelicke vergaderingen, als mede int begraven der doden: want op meest de plaetsen dus lang geen kerckhof ghehadt nochte nae Christelicke gewoonte het lyck gevolgt hebben; het welcke nu ben invoerende. Resteeren oock veele heydensche gewoonten, als dat sy eeten ende drincken ende lichtende lampen op de graven setten. Dat de vrouwen,

terwijl haer mans op een oorlochs tocht sijn, alle drie dagen eens op des negrien baleye vergaderen om haeren afgodt te bidden, dat hy voorspoet op de reyse verleenen; om welcke af te raeden ende te weeren, gesint ben een wijl tijts op elcke plaetse mijn residentie te nemen.

Dit by gelegentheyt geseyt sijnde, keere weder tot de kerckendienst. De meester voor de predicatie het gebedt des Heeren voorlesende in de Uliassersche tale, soo laete ick het volck gewoon maecken mede het nae te seggen, opdat sy alsoo het selve mogen leeren, want der niemandt is, die het noch in sijns moeders taele geleert heeft. De predicatie en can noch niet in dese tale gepleecht werden; maer ten desen eynde heeft het den Ed. Hr Gouverneur Gijsels (dien wy, gelijck alsmede den Heer Gouverneur Van den Heuvel grootelickx van Godt behulp in de Godtdienst te bedancken hebben) gelieft vier jongens, soonen van Ulissersche orangcayen, onderhoudt toe te legen, opdat sy mochten bequaem gemaeckt werden om met der tijdt als proponenten de kercken alhier behulpig te wesen. Van dese hebbe ick eenen genomen van Oma, de andere van Nusselau ende twee van Ulisser, op dat een ieder der selver sijne lants liden bedienen mogen; naedemael dese eylanden in de tale wat sijn verschelende.

De selve jonghens werden door de vermelten Butserus onderwesen in de Nederlansche taele, opdat se de Heylige Schrift souden connen verstaen; daerentusschen haer mede int maleys latende leeren, het geene gestelt hebbe tot wederlegginge des heydendoms ende mahumetistschaps. Ick scherpe haer in de sinne des Nederlantsche Catechismy int maleys. Desen wel begrepen hebbende (waertoe een jaer ofte twee van doen is) sullen daer nae eenige corte predicatien, int maleys ende uliassers gestelt, dienen te leeren, op dat se daer mede de Christenheyt alhier dienstich mogen wesen; dese geringe middelen moeten vooreerst, by gebreck van cloecker instrumenten, gebruickt werden.

Het waer te wenschen dat door eenige van onse natie de dienst in des landts taele hier conde volvoert werden, maer

voor bejaerde ist beswaerlick soo verde te comen, voornamelick om de swaere pronunciatie deser tale, die de ingeborene selfs doet haperen ende traegh int spreeken wesen. Met de jeucht soude het moeten voorgenomen werden; die niet alleen int uliassers maer voor eerst oock int maleys souden moeten predicken, want aengesien de Mahometanen van Iha ende Sory Sory (plaetsen sijnde in Uliasser) haeren godtsdienst int maleys doen; soo achten het de uliassersche christenen voor verachtelick, ende menen dat ze van de selve Mahometanen bespot souden werden, indien de bedieninge van Godts woordt onder haer alleen int uliasser gheschiede, ende te meer omdat sij de maleysche dienst gewent sijn; soo dat het ten desen aensien nodich sal wesen, de voorlesinge ende predicatie voor eerst int maleys ende uliassers te doen. Int malays op dat het volck geen afkeer van de kerckganck crijge, ofte door de spotternien der wangeloovige getergt werde. Int Uliassers opdat se stichtinge uyt de bedieninge des H. Evangeliums ontfangen souden. Op deser wijse sal, mijns bedunckens, voor eerst de dienst int uliassers met aengenaemheyt ingevoert connen werden; ende als sy de smaeck der Godlicker schriften gecregen hebben, sal het malays connen naegelaeten werden; dit is het geen de vercondige des Godlicken woordts alhier aengaet.

Het sacrament des H. doops werdt in de visiten op elcke negrye drie maels jaers van my bedient, want sy hier soo gewent sijn ende de menigte der negrien, alsmede de vergelegentheyt ende de regen tijdt qualick meer toelaet. In dien tijdt dat ick hier geweest hebbe (nu een jaer sijnde) hebbe ick 325 kinderen gedoopt.

Het H. Avontmael is hier noch noit bedient geweest, doch ben alsnu besig, met goedtvindinge des E. Kerckenraets tot Amboina ende des Edelen Heer Gouverneur, de schoolmeesters te bereiden om met den selven het H. Avondtmael te houden ende sal om syen ofte daer eenige andere bequame personen toegevoegt souden connen werden; op dat alsoo dit sacrament hier mede stichtelick, tot verheerlickinge Godes ende troost der Christene sielen, gebruickt werde.

Den huwelick staedt werdt mede in de visite van my bevesticht ende hebbe van mijn comst aff alhier 86 paer int huwelick verbonden. Het huwelick aengaende, comen ons elcke reyse veel swaricheden voor, die ick met het Opperhooft des eylandts ende de orangcayen afdoe, want het hier dagelickx geschiet, nae haere oude heydensche costuime, dat de vrouwe van haer man loopt nae haere ouders, op dat haer mans vrinden eenige schenckagie aen haere ouders geven souden, om haer weder te huys by haer man te crijgen, ende en sal niet eer weder keeren, ten sy, door vrese van in boeten te vervallen, van ons daer toe geconstringeert werde.

Veel, die jaer ende dach ongetrout by den anderen huys ghehouden hebben, moeten tot het huwelick bedwongen werden, want sy qualick daer toe verstaen, voor dat se sien, dat de vrouw persoon, by de welcke sy houden, vruchtbaer is. Sy sijn mede gewoon lange te vooren, eer sy trouwen, huwelicksche beloften onder malcanderen te doen, het welcke sy noemen Toteria maecken, soo dat vele kinderen op dese wijse aen den anderen verbonden werden, ende werdt hier op veel goets aen des dochters ouderen gegeven, waer uyt menigvuldighe ende sware geschillen ende twisten daer nae ontstaen, die den kercken dienaers in de visite voorcomen, alsoo dus lang het goet, sonder getuygen ofte schrift, gegeven ende ontfangen is. Om dese te weeren heeft de heer Gouverneur laeten publiceren, dat alle over geblevene pretensien van oude toterien, van over 12 jaeren, sullen binnen drie maenden nae de publicatie het opperhooft ende den schoolmeester in elcke negrien aengedient werden, opdat alsoo aengedient sijnde de pretensyen, een mael de differenten ende twisten ter neder geléyt mochten werden, die sy anders, om malcanderen te quellen, eeuwichlick reserveren. Sijne Ed. heeft mede geboden, dat alle nieuwe toterien ofte huwelicksche voorwaerden voortaen van de schoolmeester der negrien aengeteeckent werden, in presentie van het opperhooft der selver plaetse. Dese dingen vallen voor nopende het huwelick.

De kerckelicke discipline werdt eygentlick hier niet geoefent, alsoo hier noch geen kercken raedt, nochte formele gemeynte is, maer in plaetse van de selve tredet de vermaninge ende bestraffinge, die de bedienaer des Godlicken Woordts, tot mede helpers hebbende het opperhooft vant landt ende een schoolmeester, doet aen de geene die aengedient werden, haer groflick verloopen te hebben; het sy dat se tot het mahumetistschap afgeweecken sijn geweest, ofte de heydensche superstitien noch onderhouden; want dese hier noch seer in swange gaen, soo in de huysen als publickelick in de negrien, bosschen ende hoven, recht op de oude afgodische maniere der kinderen Israels. Want waer sy een groote schoone boom sien, ofte een gladde, schoone steen, daer brengen sy haere offerhanden. Ende op de hoogste rotsteenen, als mede in de haegen ofte dichte bosschen, daer sullen sy haer offerplaetsen maecken, gelijck een viercant huysken, boven wel bedeckt, meestendeel rontom open, hebbende int midden een solderken. Onder het dack hangen sy in eenige bacxkens siry, pinang, tabac, sagu, tvel van een witte haene met de vederen daer aen, tot offerhandt, met eenige roode lapkens, ende stellen daer wat olie by. Dusdanige baleyen met een deel afgoden die in de selve waeren, hebben ick in Uliasser van dit jaer over de hondert in de bosschen verbrandt ende door de schoolmeesters doen verbranden, ende in de negrien uyt de huysen, als mede uyt de baleyen van de negrien doen wechwerpen. De cleyne viercandte bacxkens, daer in sy den duyvel sodanige offerhanden, als vermelt, voor setten, daer is mede een boete gestelt op de geen die weder nieuwe maecken. Alsoo werden sy oock met geldt boete gestraft, die lange te samen geseten hebbende nietten willen trouwen, ofte die haer in overspel verlopen hebben. Dese boeten werden besteedt tot een groote lampe om in de kercke te hangen, ofte in iets anders, dat in de kercke nodich is; soo wie oock op den dach des Heeren sonder wettelicke oorsaeck uyt het gehoor van Gods Woordt blijft, die vervalt in boete, de orangcayen van 12 stuyvers, de gemene man van 6 stuyvers, het welcke de

orangcayen ende schooljongens met de coster verteeren. Dit is het geene in de kerckendienst ende aencleve der selver staet aen te mercken.

III. Volgen de schoolen met de geen die daer onder begrepen sijn ende den dienst der selver. De schoolen sijn in dese eylanden op Oma 4, op Uliasser 8, op Nusselau 4, soo datter tsaemen sesthien schoolmeesters in dese eylanden sijn, welckers discipulen, als int by gevoegde register te sien is, sijn tsamen jongens 499, meyskens 131 ende uytgeleerde 186. Met de dochterkens ter school te crijgen hebbe ick veel moeitens gehadt, want hetselve desen lieden heel onbetamelicke docht, als tegens des landt gewoonte strijdende; maer beginnen nu te sien dat het stichtelick is. Hoopen derhalven dat het getal der selver allenxkens vermeerdert sal werden.

De Heer Gouverneur Van den Heuvel heeft mede voorgenomen eenige soonkens van de alfouresche orangcayen in Amboyna ofte Uliasser ter schoole te trecken, opdat haer gemoedt geciviliseert sijnde, de christelicke religie te beter souden in drincken ende sy daer nae haeren landtslieden het christen gelove souden mogen mede deelen ende den wech der salicheyt wijsen; waer uyt ick vertrouwe dat goede vruchten tot verbreydinge van het rijcke Godts ende welstandt der Nederlantsche staet in Amboina sullen voortcomen.

Den dienst der schoolen bestaedt int leeren ende in de Godtsdiensticheyt die daer gepleecht werdt. De kinders leeren lesen, schrijven ende by memorie opseggen der gemene gebeden: te weten het gebedt des Heeren, t Gelooff, de X Geboden int maleys ende uliassers, de gebeden des avonts, des morgens, voor ende nae den eeten, het vraech boecxken Aldegondi ende de Heydelbersche Catechismus int maleys; als sy beginnen werdt het morgen gebedt gedaen, als sy scheyden werdt een vers ofte twee gesongen.

Des avondts met der sonnen onderganck vergaderen de schoolkinders ende die van't school ontslagen sijn. Dan werdt van de meester int maleys ende uliassers t Gebedt des Heeren ende t Gelooff voorgelesen, soodat de kinderen het nae seggen. Voorts werden de X Geboden mede gelesen ende

het avondt gebedt gedaen ende een vers ofte twee van den Hymnus int maleys gesongen; daer nae den segen gesprocken sijnde scheyden van den anderen.

Hier heeft UEd. int corten het geen den dienst der kercken ende de standt der schoolen in de drie Uliassersche eylanden aengaet. Bidden UEd. te besorgen, dat de Indische kercken voorsien werden met genoegsame getal der bedienaers des H. Evangeliums, ofte soo men het selve niet can vinden, eenige stichtelicke proponenten, tot de bedienaers die comen sullen gevoegt werden, opdat het begonnen werck, hier niet en vervalle, maer door getrouwe opsicht ende arbeydt magh ter perfectie gebracht werden. Papier is in Amboina voor de kercken meer dan elwaerts van doen, overmidts dat twee en dertich kercken met schrijfboecken moeten voorsien werden, om het Evangelium ende verscheiden deelen der H. Schrift int uliassers te copieren ende eenige predicatien uyt te schrijven, waer in UEd[s] gewoone mildicheyt versoecken.

Hiermede Edele, Eerentfeste, Achtbaere, Voorsienige, Wijse ende seer discrete Heeren dese besluytende, bidde den Almaghtigen dat hy UEd[s] handel met menigvuldige incomste der rechtverdigheidt segene, opdat in alles alle genoegsaemheit hebbende, meer ende meer de handt tot verbreidinge des rijcx Christi in dese landen mooght openen. Ick bedancke de Heeren der Vereenigde Nederlandtsche Compagnie van Oost India over drie stucken gingan, my van haerer Edelen wegen door den Edelen Heer Generael Brouwer vereert. Vaartwel.

Gegeven tot Oulat in Uliasser den 30 Augusti. An. Dom. 1634.

UEd[en] dienaer,
(*geteekend*) JUSTUS HEURNIUS.

Het opschrift is:

Edele, Eerentfeste, Achtbaere, Wijse ende seer Voorsienige Heeren. Mijn Heeren de Bewinthebberen der Vereenigde Nederl. Oost-Indische Compagnie der caemer tot Amsterdam.

IS OVERGESET INT ULIASSERS.

Genes. cap. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 14, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 27, 28, 32, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46.

Evangelium Matthey int geheel.

Luce cap. 1, 2, 10, 13, 14, 15, 16, 18, 22, 23, 24.

Johan. cap. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 18, 19, 20, 21. Actor. 2.

Eenige capittelen van uyt gelesen geboden ende leeringe uyt Mose ende de Spreucken Salomonis.

De Prophetie Jone.

Hier benevens:

Het Gelove, het Gebedt des Heeren.

De X Geboden, het gebedt des morgens, des avondts, voor ende nae de eeten, voor ende nae de predicatien.

In sieckten, item in doodts noodt te doen by de siecke, een gebedt, dat de siecke selfs can doen.

Vragen des Catechismy.

Vragen tot wederlegginge der heydensche afgoderie.

Vragen tot wederlegginge van het Moorsdom.

Het 1. sermoenken tegens de afgoderie.

Het 1. sermoenken tegens het Moorsdom off Mahumetistschap.

Hebbe mede een volcomen vocabulaer van de uliasserche spraecke doen schriven tot behulp der gener, die hier sullen comen de dienst aenvaerden, in welcke alleen de schoolmeester op Oulat, die de cloeckste in dese tale is, genaemt Thomas Rodrigo, gebruickt hebbe.

Het formelier van den H. doop.

Het formelier van de bevestinge des huwelicx.

GETAL DER SCHOOLKINDEREN.

Op Uliasser	Oula	jongens	37
		meiskens	10
		uytgeleerde	14
	Tuaha	jongens	21
		meiskens	8
		uytgeleerde	13
	Sorisory	jongens	42
		meiskens	11
		uytgeleerde	20
	Ouw	jongens	27
		meiskens	5
		uytgeleerde	2
	Boy	jongens	30
		meiskens	5
		uytgeleerde	15
	Haria	jongens	32
		meyskens	11
		uytgeleerde	5
	Papero	jongens	24
		meyskens	9
		uytgeleerde	16
	Ţiou	jongens	24
		meyskens	5
		uytgeleerde	16
Op Oma	Oma	jongens	32
		meyskens	12
		uytgeleerde	23
	Arouca	jongens	26
		meyskens	8
		uytgeleerde	2

Op Oma	Samet	jongens	26
		meyskens	8
		uytgeleerde	4
	Aboro	jongens	28
		meyskens	8
		uytgeleerde	4
Op Nusselau	Titouway	jongens	36
		meiskens	13
		uytgeleerde	20
	Amet	jongens	32
		meiskens	6
		uytgeleerde	11
	Nalahia	jongens	24
		meiskens	5
		uytgeleerde	10
	Abobo	jongens	32
		meiskens	6
		uytgeleerde	11

Copie
Rijksarchief.

LXVI.

DE PRESIDENT CORNELIS ACOLEY AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Het zitting nemen van commissarissen in den kerkeraad vindt geen tegenstand meer.

Opzicht op de scholen.

Het overlijden van Ds. Clarenbeek snijdt moeielijkheden af.

Vertrek en komst van predikanten en krankbezoekers; hunne plaatsing.

Opmerkingen over het beginnen van de zending op de Key- en Aroëeilanden, en aanwijzing wat daarvoor, naar zijn oordeel, noodig is en moet worden in acht genomen.

BANDA, 10 September 1634.

. . . .

In alle billycke vreetsaemheydt gedogen de predicanten onse gecommitteerde in haere kerckelycke vergaederingen, die met een besondere luyster notele van t'gepasseerde sijn houdende, ende ons perfectelyck remonstreren; welcke goede ordre promt achtervolcht ende om geener reedenen vertraecht sal werden. Soo werden oock de schoolen, volgens den aert ende gelegentheydt deser plaetsen, naer dat wy vier politycque curateurs daer over hebben gestelt ende geordonneert, byde gemelte predicanten redelyck waergenomen ende beyvert, daertoe onse goede aenmaeninge ende daegelyckse sorchvuldicheyt tot vervolginge een crachtige middel is.

Het soude den predicandt Claerenbeeck seer vreemt voorgecomen ende apparent (alsoo van een vreemde, hoochmoedige geest geregeert werde) veel moeitens veroorsaect hebben, dat sich met sijn eerste verbonden gagie den tijt van 10 jaeren soude moeten hebben te vreeden gehouden, t'welck de gemaecte ende aengegaene conditie, ongetwijfelt hem ten

vollen bekent, bedachtsaemer int versoeck hadde behooren te doen gaen, gelijck hem inde volle vergaedinge des kercken raedt sulcx hebben voorgehouden. Die daer op repliceerde, om reeden hem daer toe moveerende, den predickstoel, sonder vervolch van verbeeteringe, niet meer gesint was te betreeden, en wilde met veele wtgesochte reedenen bewijsen, de Compagnie in alles voldaen hadde. Nu dit ende alle sijne vreemde geesten blijven in ruste by den dooden begraeven.

De predicant Wilhelmus Holtenus gaet met Weesp over, om by UEd. te verschijnen; in wiens plaetse (beneffens den proponent Hendrick Pondtcaes, die op P. Ay sijn residentie hout) D° Johannes Heemstede wt Amboina per t'Jacht Weesp alhier verscheenen, als bevesticht predicant is aengenomen, ende gesurrogeert. Blijvende sijn Ew. met twee cranckbesoeckers Nera ende t' Groote Lant bevoolen, gelijck P. Ay voor eerst ende bequaemelyck met den gemelten proponent can bedient werden. Dienvolgende verhoope den dienst des Heeren met alle yever ende godtsaelicheyt, tot verbreydinge van t'rijcke Christi ende groodtmaeckinge sijns Heyligen Naems, getrouwelyck sal waer genomen werden, ende dat dese twee nieuwe aengecomen ecclesiasticque hun soodaenich quyten ende in alle haere actie soodaenich sullen draegen, dat niet alleen de stichtinge bevordert, maer de gulden vreede gebout, ende sulcx meerder, als voor deesen by den gemelten wrevelmoedigen Claerenbeecq is gedaen, werde betracht; dat den tijt leren sal.

Niet ongefondeert, noch onbedachtelyck is d'Ed Heeren Majores voorgedraegen ende geadviseert de waere gelegentheydt der landen van Key ende Arouw; t' welck de continueele ondervindinge, mitsgaders de merckelycke nutticheden, die Banda jaerlycx, met goeden aenwas, dienstelyck daervan is treckende, sulcx doet confirmeeren, ende voor waerheydt bevestigen t' geene daer van voorgesteldt ende geadviseert is; waer aen ons gedraegen. Eñ t' waere van Gode te wenschen, het licht der waerheydt dien volcke deelachtich gemaect wierde, want wtter natueren (als meermaels gesecht) seer goetaerdich ende buyten ophitsinge,

vande ongeloovige Mooren, ende alle slim bedroch vervreemt sijn. Soo hadde gaerne op UEd[ts] goeden yever ende hertelycke begeerte twee wel geoeffende ende stichtelyck leevende schoolmeesters wt Amboina becomen, want geen van soodaeniger aerdt by ons te vinden is, waerom den kercken raedt per haere jonghste missive costy, tot waerneeminge onser schoolen versocht heeft, om conform UEd[ts] ordre, den wech te bereyden. Gelijck insgelycx, volgens d'advysen vanden gouverneur van den Heuvel in dato 10 Juny passato, om soo daenige hooch gewichtige saecke aen te vangen, in Amboina niemand offereert, soo blijft sulcx, met alle onse voor desen aengewende moeiten ende arbeydt noch onverricht.

Omme dan cortelyck perticuliere aenwijsinge, in plaetse van de generale voorstellinge te verthoonen, hoe ende in wat voegen het Evangelium aldaer vercondigen, ende het licht der waerheydt behoorde t' ontsteecken, sal, onder verbeeteringe, seggen, sulcx eerst by een verstandich, discreet, modest predicant, wel ervaeren inde maleysche tale, die sijn respect in goeder aensien, minnelycke ommegangh, met een besonder luyster, noodtsaeckelyck gemenght met onse authoriteydt ende goede politie, (daer voor eerst seer op te sien is) behoorde onderstaen, opgerecht ende de fondamenten daer van geleydt te werden, ende niet eerst by eenige swarte natie, hoe kloeck die mochten sijn, welckers geringe aensien, cleen ontsach ende sober beleydt om met verstandige gangen de menschen te leyden, ende inde gunste by haer in te dringen ende groodt te maecken, waer door dies te lichter tot het geloove te brengen soude wesen, in soo een besonder werck ongesien, afkeerich ende te aenstotelyck maect, of most door de roepinge Godes, tegens t' vernuft des menschen, daer cleene apparentie toe presenteert, geschieden.

Dan ten overvloedt, ende dat de saecke met alle yever beharticht conde werden, soude besonder goet sijn soo daenige bequaeme ende by ons opgequeecte meesters hem by gevoecht werden, om door t' versterven, als anders, geen achteringe daer in te comen, ende naermaels hun sulcx int geheel toe te vertrouwen.

T' is oock te gelooven, d' oude persoonen, hoe genegen hun tot de christelycke leere begeven, geen rechte smaeck daer van sullen hebben, maer meest hun oogen houden op haere vreedige verseeckertheydt, goede handelinge, die sy met ons tot volcomen contentement sijn drijvende, ende dat onder onse vleugelen tegens eenige overlast der vyanden gerustelyck mochten schuylen, diese haestelyck, om een cleen seer, onverstandich onder malcanderen verwecken, t' welck licht verhouden waer; maer dat de meeste vrucht vande jeucht ende aencomende jongelingen in Godts vreesentheydt te wachten soude sijn. Dien volgende, naer dat sulcx onderleydt ende beharticht was, nootsaeckelyck een gestaedich, yeverich vervolch vereyscht te geschieden, of nutter gelaten. Ende om by continuatie soo daenige te doen volherden, soude dienstich oordeelen, datmen aldaer een vast steenen huys boude, t' welck de principaele Orangcays van Groodt-Key, genaempt Mendato ende May Ebico, met de haere, die hun residentie in de negryen Ely ende Eladt sijn houdende, presenteeren op haer eygen costen, met soo veel schoolen als begeeren, te maecken, ende de selfde met vier a vijf duytsche, beneffens den predicant bewoonde, die, ten aensien der overvloedicheyt van alderhande lijftocht op hun selven treffelyck soude connen erneren; doende ondertusschen soo veel handelinge met atap, sagouw ende andere eetbaere waren, ende voornaementlyck met slaeven, die aldaer, voor een die gesint is sijn tijt in langsaemhandt daer mede door te brengen, in redelyck getal ende omde civile prijs te becomen sijn, gelijck de maleyers ende macassaren jaerlycx goede quantiteyt van daer trecken, als men conde opcoopen, vertieren ende geraeden was te doen. Waer mede Banda met aenwas van jaeren soude connen peupeleeren, ende voor de verloopene, versonden ende gestorven slaeven ons valeeren, die by de borgerye veel dienstiger ende aengenaemer, als de malabaaren weesen sullen. Waervan eer goede winste, als eenige lasten te verwachten sijn, gelijck by levendige beoginge ende ondervindinge vande gestaltenisse der landen, de profijtelycke

nutticheydt wt te vinden soude wesen, ende hoe bequaemelyck de ommegelegen landen te besoecken, ende met wat verseeckertheyt alles te weege gebracht soude connen werden. Dit, met eenige goede kinderen van goede geesten en verstanden in Banda ter schoole te trecken, om aldaer wel ende naerder onderweesen te werden, ende de bequaemheydt tot schoolmeesters ampten te becomen, t'saemen gevoecht, vertrouwe, met den seegen des Heeren goede middelen en bequaeme instrumenten te sijn, om soo daenige arme en blinde heydenen het licht der waerheidt, tot verseeckertheydt van de staedt Banda, niet sonder werckelycke vrucht of profijt deelachtich gemaect sal werden. Waer naer veel van de haere, ja gantsche negeryen sijn verlangende, die met geduyrich aenhouden sich de bekeeringe, met begeerte van leeringe onderwerpen, gelijck den predicant Holthenus ten vollen sal connen betuygen; waer aen ons, om cordtheydt gedragen, die tot den eersten aenleyder, als een besonder arbeyder, vermits den aert en de conditie dier wenschen, hem ten vollen bekent, besonderlyck bequaem ende dienstich oordeelen soude; soo sal ons in verlangen doen houden wat UEd. met sijn E. sal voornemen te verrichten, dat der tijt wil leeren.

. . . .

Actum int Casteel Nassouw op t'eylandt Neera in Banda adi 10en September a° 1634.

onderstont

UEd. gants onderdanigen dienaer,

ende was ondert. CORNELIS ACOLEY. 1)

In dorso.

Banda 1634. Den President Cornelis Acoley aen Gouvernr Generael ende de Raeden van India.

Copie

Rijks Archief.

1) De copie van de brieven van 7 Mei en 10 September, werden door Acoley met geleibrief van 10 September aan Bewindhebbers gezonden.

LXVII.

DE GOUVERNEUR ANTONIO VAN DEN HEUVEL AAN DEN GOUVERNEUR BROUWER.

De kerkelijke toestand is redelijk door het goede toezicht van de predikanten. De invloed van het mohammedanisme is echter te duchten.

Schoone getuigenis omtrent den ontslapen predikant Helmichius.

Heurnius moet in de eilanden blijven, opdat het aldaar begonnen werk geen schade lijde.

Vertaling van predicatiën en gebeden in het Amboineesch.

Een kloek en geleerd predikant is noodig om Vertrecht in zijn werk bij te staan.

Verder verwijst hij naar de berichten van Heurnius.

18 September 1634.

. . . .

Int kerckelycke gaen de saecken redelyck, want door de getrouwe ende neerstige voorsorge van ons waerde ende getrouwe leeraers wort de tucht ende christelycke discipline neerstelyck geoeffent, door haerder goede opsicht de schoolmeesters naeder onderrecht ende in officie gehouden; onder de jeucht de humaniteyt ingevoert ende de oude ter deucht ende godtvruchticheyt aengemaent werden. Dan is de kennisse ende iver in alle seer weynich ende cleyn; insonder inde eylanden te duchte staet, indien men haer niet met goede bescheydenheit voor haer langwylige diensten beloonden, weynich uyt iver tot de chr. religie by ons blijven, maer te saemen tot het moorsdom wederom keeren souden.

Door de doot van onsen waerden ende lieven Helmichius Helmichii heeft de teere gemeente Cristy alhier groote schade geleden, in den 5 deser godtsalichlyck in den Heere ontslapen, door de roode loop gans uytgeteert sijnde, daertoe

verscheyde sware toevallen by gecomen sijn. Was een getrouw herder ende leeraer sijner gemeynte, vol christelycke deuchden, by een ider bemint ende aengenaem, daer om met groote droeffenisse gemist ende sijn afscheyt oock by een ider godtvruchtich beschreyt wort.

Voor als noch cunnen niet verstaen D° Heurnium vuyt d'eylanden aent casteel te roepen, op dat sijn begonnen werck aldaer niet telkemael vervallen soude, dewijl oock door sijn aengenaemicheyt de generaele Compagnie groote diensten onder de ingesetenen aldaer vande selve is treckende.

Wy sijn van meeninge, door hulpe der geener, die de maleysche, amboinesche, latijnsche ende duytsche talen grondich verstaen, eenige predicatien ende gebeden, by sal[r] Helmichio int maleys ingestelt, inde ambonesche tale te laten translateeren, opdat de Amboinesen met meerder lust tot het gehoor comen ende met beter kennisse, het geene haer voorgedragen wert, verstaen mogen.

Ende dewijl ons bekent is, dat op Batavia geen predicanten sijn, die in de maleysche tale cunnen leeren, vuytgenomen D° Danckert, wiens gelegentheyt niet is om herwaerts te comen, ende dat dito Jac. Vertrecht hem naerstich is oeffenende, ende alrede verstandelyck de predicaties uyt het bouck, ende de gebeden van buyten int maleys is voorlesende, dat wy oock doen onderwijsen ende geschickt maecken Marcus Kielangh, die voor desen in Nederlant by de generaele Compagnie ter studie gehouden is, ende de meeste van alle gevordert heeft, om alhier als proponent (daer toe seer begerich is en groote naersticheyt aengewent) gebruyct te werden; dat mede de discipulen van gem. D° Helmichius alreede soo verre gevordert sijn, dat de fondamenten onses geloofs begrepen, ende ten naesten by bequaem sijn om te cunnen proponeeren; dient een cloeck ende geleert predicant toegesonden, om Vertrechtium int leeren te helpen. Wy sullen met alle vlijt besorgen, dat geñ discipulen by D° Vertrechtio tot perfectie gebracht ende onderwesen mogen werden, op dat oock door haerluyder

ommegang te eerder tot kennisse vun de maleysche taele mach geraecken.

D° Heurnius schrijft aen UEd.ˑ den staet ende aenwas ende kennisse van de kercke in de eylanden Oma, Uliasser ende Noussalau, mitsgaders de vlijt, naersticheyt ende voorsorgen, die tot vorder onderwerpinge aldaer is aenwendende; wy gedraege ons aen hetselve ende aen t geene den kerckenraet in Amboina dies aengaende is adviseerende.

. . . .

Geschreven inde corcorre voor Ourien op den 18en September a° 1634.

onderstont

ANTONIO VAN DEN HEUVEL.

Copie
Rijks Archief.

LXVIII.

UIT DE „RESOLUTIEN, DOOR BEROEP VAN DEN E. ARTUS GIJSELS, SEDERT 4 JANUARY TOT 17 APRIL 1) GENOMEN".

Justus Heurnius zal op zijn verzoek naar Honimoa terugkeeren, om zijne vertaling van de Evangelien in de taal der Uliassers te voltooien.

Door beroep van d'E. Heer Artus Gijsels, raet van India ende out Gouverneur van Amboina, vergadert sijnde de opperhoofden vande respective scheepen ende Jachten, door d'E. Hr gouverneur generael ende Rade van India naer Amboina gedistineert is geresolveert t'naervolgende.

. . . .

Woensdach naemiddach ady XIen April 1635 D° Justus Heurnius, dienaer des goddelycken woorts in den Raet compareerende, verthoont, dat voor deesen in d'Uliassersche

---

1) Te Amboina.

eylanden geresideert heeft, ende aldaer onder andren de oversettinge van het Evangelium in d'uliasserѕche tale beverdert. Derhalven geeft haere E. in consideratie of niet geraden waere, dat hem metten eersten wederom derwaerts vervoughde 1) om gemelte oversettinge ten uyteynde te brengen, alsoo met de jongste besendinge naer Battavia souden vertrecken. Waerop tot stichtinge der eylanden ende uytvouringe van het aen gevangen werck noodich geacht wert, dat geñ D° Heurnius metten eersten weder derwaerts aen sal vertrecken, ende op Honomoa, als de bequaemste plaetse, blijven resideeren. . . . .

Actum int casteel Victoria. Datum ut supra.

was onderteeckent Artus Gijsels, Antonio van den Heuvel, Jochem Roeloffsen, Evert Hulft, Gerrit Westerman, Jan IJsbdantsen Jong.

Copie
Rijksarchief.

LXIX.

UIT EEN RAPPORT VAN ANTONIO VAN DEN HEUVEL AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL EN RADEN VAN INDIE.

Heurnius is wegens het levensgevaar, waaraan hij te Oulat bloot stond, naar het kasteel opontboden, alwaar hij meer dienst kan doen.

De kinderen, door hem onderwezen, zijn gesteld onder D° Vertrecht ter verdere oefening.

Amboina, 27 April 1635.

. . . .

Wy vonden ongeraeden onse eerwaerdigen broeder D° Justus Heurnius langer aldaer 2) te laeten, opdat geen

---

1) De gouverneur v. d. Heuvel had hem van daar gehaald, zie volgend n°.

2) Nam. te Oulat in de Uliassers.

perijckel loopen soude door d'een of d'andere ontrouwicheyt ende verraderye de snoode mooren overgeleevert, ofte tot een proye geexponeert te werden, als tot verscheyde malen onderstaen is. Waerom oock genootsaeckt geweest is hem uyt de negry Ouladt opde redout Honomoa te begeven. Het perijckel t'welck aldaer geloopen heeft, is grooter dan men wel gelooven soude, ende en meriteert de waerdicheyt sijnes persoons niet aldaer langer resideeren soude, om de cleyne vrucht, die onder dat hartneckich volcq heeft cunnen verrichten, wat neersticheyt daer toe aengewent heeft. Twas mede gevaerlyck voor sijn persoon van d'een tot d'ander negery te gaen, dewijle de mooren van Yha t'landt over inde bosschen op de duytschen sonder verhinderinge acht namen ende loerden om haer hooft wech te neemen.

De kinderen, die sijn E. aengevangen hadde onder sijn opsicht t'institueeren, hebben by Dominum Vertrecht inne gedaen, opdat het geene alreede geleert hadden, niet wederom vergeeten, maer vorder onderweesen werden. Wy hadden oock sijn persoon aent casteel veel noodiger omden maleyschen dienst alhier te doen . . . .
. . . .

Gegeven op Ambon deesen 27 Aprilis a° 1635.

(*get.*) ANTONIO VAN DEN HEUVEL.

Copie
Rijksarchief.

LXX.

DE GOUVERNEUR ACOLEY 1) AAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL BROUWER.

Plaatsing van predikanten en krankbezoekers.

Aankomst van den predikant Janssen (Priserius), voor Kei- en Aroë bestemd.

De hoofden van die eilanden zijn tot de aanneming van het christendom geneigd.

BANDA, 10 Mei 1635.

. . . .

Den predicant Antonius van der Hagen, beneffens de burgers . . . . . sijn alhier met de provisie schepen wel aengecomen, die volgens UEd[ts] ordre een yder naer merite de behulpsame hant geboden hebben, gelijck sulcx aen alle eerlycke, vrome ende die 't hun waerdich maecken ten dienste van de Compagny dagelycx gedaen wert . . . . Soo hebben den gen̄ D[o] van der Hagen, met advys ende goetvindinge des kerckenraets ende sijnen volcomen contentement op Lonthoir, dat seer florerende ende toenemende mitsgaders de grootste gemeente is, geplaetst, blijvende sonder eenige veranderinge Poulo Ay, t' welck daertegens seer declineert ende van borgerey door de tijdelycke doot, sonder dat ymant sich weder derwaerts begeeft, grotelyckx vermindert, met den proponent Pontcaes bedient; soo dat niet alleen de principaelste plaetsen met goede harders ende leeraers, maer de buiten om gelegen negorys, Godt loff, van bequame cranckbesoeckers versorcht sijn. In voegen den dienst des Heeren alhier christelyck ende stichtelyck wert geoeffent, gelijck op de scholen, soo tot onderwijsinge der jeucht, ende

1) De copie draagt geene onderteekening, doch volgens in den dossier liggend register zijn deze stukken van Acoley.

die alreede tot goede leringe sijn geoomen, in vermeerderinge te onderhouden, als deselve vande straet tot goede seden te brengen, behoorlyck acht genomen wert. Den Almogende verlene sijnen goddelycken segen ende conservere de goede instrumenten in salige gesontheyt, opdat tot behoudenis van de rechtsinnige een yder naer sijne gave ende vermogen den oogst des Heeren lange bearbeyden mogen. . . . .

. . . .

Jan Jansz, by UEd[t] bevesticht praedicant, is met het wapen van Hoorn alhier tot onser vreuchde wel aengecomen, die conform UEd[ts] christelycke ordre op de eylanden Quey ende Arouw met sodanige aensienelyckheyt ende goddelyck respect sal werden geplant, als tot de meeste bevorderinge van soo een H. Werck, ende behoudenis van vele sielen sal vereyschen. De H. Drievuldicheyt bedouwe dese onbeploechde acker met sijnen miltrijcken segen, op dat sodanige smaeckelycke vruchten daer van gewonnen werden, als ter eeren sijns Naems, verbreydinge des rijcx Christy ende de Generaliteyts meeste voorderinge nodich sy.

T' sedert onsen laesten sijn de twee princepaelste Orangkais van Quey, May Ebico ende Mendato in hoogen ouderdom gestorven, daer vande soons, die in de successie sijn getreden, by ons sijn geweest, ende hun vaders gedaene beloften, t' welck sy in haer sieckte (voornamentlyck Mendato) hun ernstelyck hebben gerecommandeert ende bevolen ons te presteren ende het christen gelove aen te nemen, gelijck gemelte successeurs verclaerden aengenamelyck te sullen doen. De Heere verstercke sodanigen wille, ende voere dese arme menschen uyt het duister rijcke des duivels inde hemelsche salichmaeckende claerheyt. Soo neme inde Name des Heeren voor, gemelten Janss., die sonder galle schijnt te wesen, met drie stichtelycke Nederlanders, inde maleytse tale wel ervaren, die door lange ommegangh de swarten aert eygen hebben, in begin van November, als wanneer gemelte eylanders weder sullen verschijnen, naer mondelinge bespreck ende onderhandelinge in compagnie

van haer, tot meerder luister ende aensiens, met onse boeyer, beneffens een opgebouwde grooten orangbay, om alle hoecken, bochten etc. te doorloopen, op Quey inde negory Ely, met sodanige nodige instructie, als by ons ende den kerckenraet tot bevorderinge desselffs goet gevonden sal werden, plaetsen, daar van u Ed^t naer desen de copye sal laten toecomen.

. . . .

Hiermede enz.

Actum int Casteel Nassauw op t'eylant Nera in Banda. Ay 10 Mey anno 1635.

LXXI.

RAPPORT VAN DEN KERKERAAD OVER DEN TOESTAND VAN KERK EN SCHOOL IN BANDA.

---

3 September 1635.

Genade ende vrede in Jesu Christo onsen Heere.

Alsoo de Ed. heer Artus Gijsels, Raedt van Indien ende Commissaris vande Ed. H^r Generael ende Raden van Indien, op d'eerw. kerckenraet in Banda is versouckende den stant der kercke ende schoolen alhier in Banda, en connen Sijn Ed. het selve niet naerlaeten met weynich letteren te communiceren.

Voor eerst soo wort yder sonnendach op de plaetsen Nera ende Poule-Ay twee mael gepredict, eens in duyts ende eens mede in maleytse. Antonius van der Hagen, bevesticht predicant op Lonthor, meynt cortelick met de hulpe Godts sijn dienst in maleyts te doen. Alle hoochtijden, als Paesschen, Pincxteren ende Carsmisse, plach den eersten ende tweden dagh vier predicatien gedaen te werden. Heeft den E. kerckenraet goetgedacht daer noch twee by te doen,

ten eynde Godts weldaden te meer den blinden volcke mochte voorgestelt werden. De communicanten van des Heeren H. Avontmael sijn alhier weynich int getal, verhoopende dat t'selve door byval van tijt mach vermeerderen. Op Nera 30 Nederlanders ende 7 inlanders; op Lonthor 26 Nederlanders ende 6 inlanders; op Pouleay 18 Nederlanders ende 22 inlanders.

Inde schoole op Nera sijn schoolkinderen 44, 32 knechtjens ende 12 meyskens; op Lonthor 33, 20 knechtkens ende 13 meyskens; op Pouleay 40, 30 knechtkens ende 10 meyskens; op Salamme 18, 12 knechtkens ende 6 meyskens; op Waey 22, 9 knechtjens ende 13 meyskens. Welcke kinderen onderwesen worden int lesen ende schrijven, inde gebeden onses Vaders, des Gelooffs, Thien Geboden, des cleynen catechismi, voor den eten ende nae den eten, des morgens ende avonts gebeth.

Dit is hetgene wy sijn Ed. voor ditmael connen verwittigen. De goede Godt geve dat alles hoe langer hoe meer mach wasschen ende toenemen, tot groot maeckinge van sijn alderheylichste Naem, tot onser ende veler, die noch in blintheyt sitten, sielen salicheyt.

Actum den 3 Sept. a° 1635. Onderstont UE. onderdanige vrienden, ende was onderteyckent JOANNES HEEMSTEE p. t. praeses, ANTONIUS VAN DER HAGEN Scriba Sijnedry, H. PONTCAESEN.

Naer collatie gedaen jegens de originele acte, by forme van remonstrantie gestelt, is dese copie mette selve alsoo onderteeckent ende gedateert, als voor accorderende bevonden den 2 January 1636 in Batavia by my,

CORNELIS FEDDER.

1635.

Copie

Rijksarchief.

LXXII.

DE GOUVERNEUR ACOLEY AAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL BROUWER.

Toestand van kerk en scholen.

Heemstede's verband loopt ten einde; men tracht hem tot continuatie te bewegen.

Van Janssen's bevinding op Kei is nog geen bericht ontvangen.

Nieuwe krankbezoekers worden gewenscht.

BANDA, 3 Sept[r] 1635.

. . . .

Den stant der Kercken ende Schoolen is alhier, Godt loff, noch in goede, vreetsame ende loffelycke bloeyentheyt, waerinne de menisters hun behoorlyck quijten, die volgens den regel der rechtmaticheyt voor als noch het huys Godts gerustelyck regeeren. De welcke sonder de minste wrevelmoedicheyt onse gecommitteerde in hare kerckelycke vergaderinge met behoorlyck respect admitteeren, in vougen by haer niet beslooten ofte gedaen wert, off het geschiet met onse communicatie eñ toesegginge. Den Almogende verbinde onse harten met onderlinge lieffde ende eenicheyt, op dat alles tot sijnder eere ende ten dienste der Generaliteyt geschieden mach.

D[e] Joannis Heemstede, die sijn tijt toecomende jaer 1636 gaet expireeren, heeft aen ons ende den kerckenraet sijne verlossinge versocht, die hem toegestaen hebbe de selve te mogen bevoorderen, t' welcq by desen gedaen wert, dien volgende U Ed[t] vrundelyck versocht ende gebeeden sijt int seÿnden van een ander predicant, doch op een vredich, verstandich ende modest persoon te letten. Want de voorige onlusten met Holthenyus ende Clarenbeeck, die meer (van) ydele wane ende opgeblasene grootte dispuyten, als sedige

nedericheyt bevangen waeren, ons doen walgen ende grouwelen; te meer een schurft schaep de gantsche coye veeltijts comt te besmetten. Dan, naer dat bespeure, sal gem. Heemsteede tot het overblijven van een jaer licht resolveeren, gelijck sulcx opentlyck voorgeeft, soo egeene stoffe offereert, hem daer aen niet binden sal.

Ondertusschen verhoopen het verrichten vanden E. Jan Janssen op Quey te vernemen, waer uyt alsdan een goet besluyt met de minste lasten voor Banda te maecken sal weesen. Per advys.

Aengesien eenige kranckbesoeckers ende ondercoopluyden hun tijt mede ten eynde loopen, oock door andre goede, stichtelycke insichten ende consideratien temet dienen versonden te werden, daer Godt loff, alhier noch egeene reden toe hebben, soude niet ongeraeden, maer seer gedienstich achten soo de gelegentheyt aldaer sulcx toeliet, de provisiescheepen yder met een der selve, beneffens een goet ondercoopman versorcht werde, waer van ons in tijde van noode, soo van d'een, als d'andere, diennen connen.

. . . .

In dorso.

Banda; copia 1635. Den Gouverneur Acoley aen de H[r] Gouverneur Generael ady 3 Sept. Met 't schip den Arent becomen den 14[en] October.

Rijks archief.

LXXIII.

UIT DE „REMONSTRANTIE AEN D'ED. HEER „GOUVERNEUR GENERAEL ENDE HEEREN RADEN „VAN INDIEN, DOOR ARTUS GIJSELS, RAEDT VAN „INDIEN, OUDTH GOUVERNEUR IN AMBOYNA ENDE „BANDA, ENDE NUW JONGST COMMISSARIS OVER „AMBOYNA ENDE BANDA, TOUCHEERENDE DE BE-„VINDINGHE VAN DES E. COMP[S] STANDT INDE „QUARTIEREN ALDAER."

---

13 September 1635.

. . . .

Voor Amboyna refereert hij aen het uitgebreid Rapport van den Kerkeraad.

. . . .

D'eylanden Banda sijn nu jegenwoordich versien met drie predicanten, boven D[o] Joannes Priserius, die gedestineert is metten eersten sich naer de eylanden Key ende Arouw te vervoegen, daer in hem wel vernougt houdt, des hem twee jongelingen sullen bygevoucht worden, op hoope daerdoor te meer vrucht te doen; sulcks hem den Almachtigen wil gunnen. De reste sullen refereeren aende instructie hem door den kerckenraedt van Banda terhandt gesteldt, waervan uE. copye door den Gouverneur is toegesonden.

De verdeelinge der resteerende predicanten is als volcht: namelyck D[o] Heemstede op Neyra, D[o] Verhagen op Lontor ende den proponent Pontcasen op PoeloAy. Het is bedroeft, dat hier niemandt den dienst int maleys kan waernemen, alhoewel de gemeente swack is. Doch observeert D[o] Heemstede het leesen uyt eenige formelieren, dat hem wel gevaldt ende goede stichtinge gheeft. Het waer te wenschen noch eenige jaeren wilde continueeren, alsoo Godt hem meerder gesondheyt verleendt als op Amboyna gehadt heeft.

D° Verhagen, gelijck oock doet gem. Heemstede, doen de gemeente met haren dienst goedt contentement.

Wat aengaet de gemeente, item de schoolen ende apparentien van dien, die my dunckt gans swack is, daar van, als oock de hoope tot het selve, wort inde neffens gaende memorie, de ministers tot dien einde afgevordert, UEd[t] by by letter C. verthoont, waer aen ons referere 1).

Belangende de gecommitteerden van wegen den Gouverneur inde kerckelycke vergaderinge, worden by haer geadmitteert, doch wordt in Banda geen seecker persoon daertoe gehouwen, sulcx d'H[r] Gouverneur gerecommandeert hebbe voortaen te sullen laeten geschieden. Echter ist sulcx, dat de predicanten alhier geene kerckelycke vergaderingh houwen of eenige missiven versenden, als met voorweeten ende licentie vanden Gouverneur; des ter behoorlycker tijt imandt wt sijnen naem gesonden wordt, die 't gebesoingieerde aen sijn E. schriftelyck overlevert ende t'selve in een boeck ordentlyck by malcander registreert, waer door tot allen tijde hare besoinges gesien connen worden.

. . . .

Actum Hietto int Jacht den Arent, dy 16 September 1635.

was onderteyckent

UE. trouschuldige dienaer,
A. Gijsels.

Copie
Rijksarchief.

LXXIV.

Verbael 2) noopende den standt der Kercken ende Schoolen aent Casteel Amboyna ende booven int Geberchte.

Amboina, 14 September 1635.

Aengesien de verbindinge van den godsdienst een vande sterckste liguen is om de politycke macht te samen te hou-

1) Zie volgend nummer. 2) Van den Kerkeraad.

den (2 Chron. XV, 2 ende XIX, 11) soo doet de chr. ooverheyt seer wel ende wijsselicken, die, naert exempel vañ godsaeligen coningen inden Ouden Testamente, een waeckende sorge hout over de onderhoudinge vañ godsdienst eñ neerstelick verneempt naer den standt der kercken eñ schoolen onder haer gebiet sorterende.

Alsoo ons dan nu uyt last van onse respective hooge overicheyt wert afgevordert openinge vanden tegenwoordigen standt der kercken eñ schoolen, onse particuliere sorge bevoolen, soo ist dat wy, hetselve involgende, tot dien eynde stellen dese naervolgende diductie.

Het christendom op Amboina bestaet eensdeels wt Duytschen, eensdeels uyt Amboinesen eñ eensdeels uyt vreemdelingen, die van andere plaetsen, tsy dan vrijwillich, ofte op andere manieren met de Amboinesen vermenght sijn.

De Duytschen sijn ofte vrije luyden ofte Compagnies dienaers.

Wat de vrije luyden aengaet, die sijn hier soo sterck, datse een compagnie uyt maecken, maer van alle comen niet booven 3 a 4 des Sondaechs tot het gehoor van Godts Woort, niet tegenstaende verscheyden van haer ledematen der gemeynte sijn. Desen afkeer van den godtsdienst is haer soo ingewortelt, datter geen vermaningen noch bestraffingen meer en helpen; maer, dat noch het alderbeclaegelickste is, het drincken, tuysschen ende tappen gaet nu soo gemeen in swange, als off het der vrije luyden handel ende traffycque geworden waere; want hetselve niet bedecktelick, maer openbaer genouch geschiet en dat met 50, 100 jae meer realen tseffens. Dus gaen de Duytschen met openbaere schandaelen ende ergernissen de teere ambonsche christenen voor, om haer van den godsdienst, daerse van selffs niet al te seer toe geneegen en sijn, noch meer te vervreemden eñ af te trecken. Is dit niet oorsaecke gesocht eñ gegeven, dat den H. Naeme Gods, die over ons aengeroopen is, gelastert eñ de kleyne ende swacke christenen verergert worden? Jae, dit moeten wy dickwils tot onser schaemte vañ Ambonesen eñ andere aanhooren; maer

wee hem door welcke sulcke ergernissen aengerichtet werden (Matth. XVIII, 6.) Het waere te wenschen, dat de overicheyt ende die gene, die de justitie hanthaeven, in desen deele haer conscientie queten, naer de macht diese van Godt daer toe ontfangen hebben ende het placcaet dat van haer daer tegens gepubliceert is, ende ten minsten geen minder yver en bethoonden tot wechneminge vande ergernissen eñ vieringe des godsdienst, als den heydenschen coninck Arthaesasta eertijds gedaen heeft tot verdedinge vanden joodtschen Godtsdienst (Esra VII, 25); ons aenhouden ende versouck by haer Edelh. is niet anders.

Alsoo wy saegen, dat de opschortinge ende naerlatinge vanden publycken dienst des Sondaechs naer den middach (twelck voor onsen tijdt geschiet is) een occasie eñ oorsaecke was van groote ydelheyt eñ allerley ongebonden ongeregeltheyt, streckende tot meerder profanatie des Sabbaths, soo hebben wy, om de voorige schandalen tegen te gaen eñ den dach des Heeren geheel te heylygen, goedt gevonden, met approbatie van onsen overicheyt, oock des naer middachs voor de Duytschen int casteel uyt de groote chatechismus, ende voor de Amboneesen inde kercke wt de kleyne catechismus (voor desen by die van Middelburch uyt gegeven) een categesatie ofte onderwysinge iñ christelicke relige te doen, doch insonderheyt voor de Amboneesen cortelyck, ende voorts de woondaechsche predicatie geheel naer te laten, alsoo tot deselve geen gehoor quam. T welck int eerste wel een goet tegen hadde, maer alsoo, volgens het placcaet, tegens de quade inbrueken van dien geen behoorlicke ondersouck gedaen en wort, hoe lange hoe meer begint aff te neemen, niet tegen staende geen vermaningen noch bestraffingen daer tegen van ons gespaert en worden. Echter niet te min hebben soo veel hier meede gewonnen, dat de incompsten van den armen alle sondaghe met ruym de helft verbetert is, hoewel, om redenen van den Ambonnesen, des naer middachs voort eerste niet gecolligeert en wert.

T meeste gehoor hebben wy te verwachten, eñ komt oock

van de dienaers vañ Compagnie, soo coopluyden, officieren, soldaten, als werckluyden, die hoewel geconstringeert, ongelijck beter haer selven in deesen deele draagen, dan de vrije luyden.

T getal der communicanten ofte ledematen vañ duytsche gemeynte, die uyt beyde bestaen, beloopt tegenwoordich niet meer als 34 persoonen, ende is geen apparentie van meerder aenwas noch voor handen.

De Ambonesen, die by het casteel geseten, bestaen uyt 8 negryen, soo groote als middelbare, behalve noch 5 cleyne, hier niet onder gereeckent. Dese hebben altemael één kercke, yder negry hare bisondere sidtplaetse, maer worden seer weynich van haer warm gemaeckt. Indien maer de helft van haer tot het gehoor quam, de bancken soudense niet connen vaten. De oorsaecke hier van is, naer haer eygen seggen, omdatse door boeten niet geconstringeert en werden, want simpele vermaninge mach weynich by haer gelden, als die door de conscientie niet en werden aengeport; noch oock niet en verstaen de nutticheyt eñ noodtwendicheyt van de saecke, daerse toe vermaent werden. Sy seggen wel, *ya, ya, betul benar*, maer daer en volcht niet anders op, en slachten den willigen onwilligen soone (Matth. XXI: 30) soo datse voor t' eerste als onwillige kinderen door vreese vañ politycken macht tot de kercke moeten getrocken werden, verwachtende, dat middeler tijdt Godt de Heere hare herten willich maecke eñ trecke door het hooren van sijn Woort. T welck ons niet ongerijmt en moet duncken, want soo sijn eertijts de Vriesen eñ andere heydenen door den politycken arm tot het christendom getrocken, als de historien vermelden. Soo wierden oock de heydenen, die onder de Joden vermenght waren, in den O. T. gedwongen tot onderhoudinge van den Sabbath ende andere ceremonien (Levit. XVI: 29. Deut. V: 14. Nehem. XIII: 19, 20, 21.) Hier in sijn de Portugeesen voor ons niet traech geweest om hare dwalingen eñ superstitien onder de Ambonnesen uyt te stroyen,

by welckers tyden, naer eygen bekentenissen, sy altegader met boeten aengedreven wierden om ter misse te gaen. Wie siet dan niet, dat wy veel meer christenen gelijcken yver tot voortplantinge vande waere ende suyvere leere des Evangeliums behoorden aen te wenden.

De vreemdelingen, die den Chr. doop ontfangen hebben, sijn of Maerdyckers vañ Compagnie, ofte andere vrijeluyden, ofte lijffeigene slaeven van Duytschen eñ Ambonnesen. Dese sijn van verscheyden natien, Japonders, Chinesen, Boudtonders, Macassaren, Malabaren, Cerammers etc. niet noodich hier te specifieeren. Onder dese sijn sommige by de Portugesen gechristent, die een deel hare superstitien noch behouden, een deel deselve verworpen hebben, gelijck oock verscheyden Ambonesen vañ afgodische superstitien sijn affgeweecken, daerse van joncks af by de Portugesen waren in op gebracht.

Die tsedert t' vertreck der Portugesen van Amboina by de gereformeerde den Chr. doop ontfangen hebben, sijn of kinderen van christenen, die in hare kintsche jaren gedoopt werden, ofte bejaerde persoonen.

Tgetal vande gedoopte kinderen is hier seer groot, doch werden geene van ons gedoopt, ofte de ouders, ten minsten een van beyden, sijn gechristent. Dese gebooren christenen sijn de eerste spruyten der gemeynte, die men niet en behoorde te laten verwilderen, maer van jonckx aen in de schoolen te cultiveeren ende den Heere te heyligen, dat se alsoo uyt de borsten der gemeynte, welcke de schoolen sijn, mochten suygen de redelicke ende onvervalste melck (1 Petr. II: 2) die inde chr. gebeeden eñ lere des chategismi begreepen is, ende daer door tot een wel geschict volck des Heere opwassen, daer metter tijdt de ledematen der gemeynte uyt souden voort comen. Maer hier valt vry een groote klachte, want de ouders door onverstant eñ andersins weygeren hare kinderen de schoole, ofte treckense, tegens wille en danck vande meesteren ende predicanten, daer uyt.

Soo geven oock veele negryen niet t' vierde part van hare kinderen, daerse ten tijden vande Portugesen deselve altemael inde school mosten senden. Hier dient dan noodich vande overicheyt in versien, die niet te vergeefs den name draecht van voesterheeren ende sorch koesteren der gemeynte (Esai 49: 22. 23) en haer so laet noemen, maer, gelijck daer aengewesen wort, om door hare sorgen eñ macht de kinderen, die in den schoot der kercken gebooren werden, door de leere ende onderwijsinge, die inde schoolen gedaen wort, tot dienst ende aenwas der gemeynte te doen opvoeden, ende de meesters eñ predicanten, welcken de onderwijsinge ende opsicht der schoolen int particulier bevoolen is, de behulpsame hant te bieden. Waerom ons ernstich versouck is aen onse respective hooge overicheyt op Batavia, aende welcke wy tegenwoordich reeckenschap doen, dat door haere Edelheyt last ende name over gantsch Amboyna een placcaet gepubliceert werde, dat alle christenen, soo wel slaven als vrije luyden, die hare kinderen door den doop tot het christendom inlijven, gehouden sullen sijn een ygelyck de sijne op den ouderdom van acht jaer, ofte daar omtrent, ter schoole te senden, ende dagelickx te laten continueren, de meyskens tot haer twaelff jaer ende de jongens niet minder als tot haer 14de jaer, sonder dat ymant sijne kinderen binnen dien selven tijdt uyt de schoole sal mogen trecken ofte sonder kennisse eñ consent vande predicanten ende meesters gantsche weecken eñ maenden thuys houden, op pene van een sware boete te verbueren die anders soude mogen doen. T welck niet alleen en behoort te gelden inden toekommenden, maer insonderheyt oock op den voorleeden tijdt, van kinderen die hier met minnichte int wilde langhs de negeryen loopen ende over 8 a 10 jaren gedoopt sijn, vande welcke de ouders noch weinich hulpe ende dienst konnen trecken eñ nergens beter dan tot de schoole bequaem sijn; waervan eene lijste ende regyster uyt de doop boucken getrocken, ofte door partyckeliere visite vañ huysen op yder negery op geschreven connen werden. Voorts, soo dienen de boeten, tot mentenue

vant placcaet, met aller ernst in gevoerdt, 't welck uyt den naem vande politycke overicheyt door de meesters, met kennisse vande predicanten, off daer der geenen sijn, van de Hoofden inde negerye alder gevoechelyckxt kan gedaen werden, mits dat tegens de wederspannige door de polítycque macht de meesters de handt gebooden werdt. Maer aen dander sijde dient hier oock eenige discretie eñ civilisatie gebruyckt te werden, want somtijts sijn de kinderen weesen, die dagelycx haren kost selver gaen soucken. Somtijts sijn de ouders of een van beyde sieck, of out eñ andersints gebreckelick, die maer een kindt hebben, welckers hantreyckinge sy niet en connen missen. Somtijts gebeurt het oock, dat de ouders met de corcorren uyt sijn in den tijt van nagelen eñ padye te plucken, in welcken gevallen door de directie der predicanten naer redelyckheyt can gehandelt werden. T waere mede goet, dat de gecolligeerde boethen by de kerck bewaart ende tot onderhoudinge van eenige persoonen geimployeert wierde, die ons noodich sijn om dagelycx by de huysen de slaven ende slavinnen van de Duytschen eñ Amboinesen, die een groot getal noch ongecristent sijn, de gebeden te gaen leeren. Wy hoopen haare Edelh[t] sullen volgens gewoone yver dit ons nootwendich vertooch, streckende grootelyckx (naer ons oordeel) tot redres ende verbeteringe der schoolen ende voortplantinge des cristendoms, in rijpe bedenckinge gelieve te nemen ende naer behooren daarin disponeeren. Wandt soo lange de handt vande Overicheyt in dese saacke ons nyet geboden en wort, soo breecken wy maer ons hooft te vergeefs met dit volck, sonder yets te vorderen; ende voorwaer naer verloop van dertich jaeren, dat de suyvere leere hier geweest is, wordt het, om de waerheyt te seggen, oock eens tijt, dat de middelen tot bekeeringe der Amboynesen met allen ernst int werck gestelt werden, waer toe wy geen middelen, soo veel ons mogelyck is, en versuymen. Gelijck wy voor desen ingevoert hebben, dat in alle dorpen omtrent het casteel ende op het geberchte des avonts een gebet gedaen wert vande meester off een cloucke schooljongen, daer nyet alleen

meest alle de kinders van yder dorp, maer oock verscheyde bejaerde toe comen, ende wort haer inde amboynese taale t' Vader onse, t' Geloove ende de 10 Geboden voorgelesen, t' welck de kinders van woort tot woort naeseggen, opdat oock de geene die nyet ter schoole gaen de gebeden leeren mochten. Hebben mede goet gevonden een cort eenvoudig formelier vande nootwendichste vraechstucken der religie, in plaets vande gebeden, haer des avonts te laaten voorlesen in vragen ende antwoorden cortelyck te samen gestelt, t' welck de kinders naerseggende allenckens van buyten sullen leeren, ende sal die voor een catichesatie verstrecken, die andersints omde veelheyt van kinders ende dorpen hier nyet en can gepractiseert worden, latende ondertusschen haer noch twee maels sweecx de oordinare gebeden voorlesen.

De bejaerde komen sommige door het huwelyck tot den Chr. Doop wanneer aen christenen trouwen; sommige soecken de gunste vande groote daermede te verwerven, gelijck de Chyneesen, die meest een Gouverneur kiesen door haeren padrinjo, wiens naeme sy voeren, maer weynige doen sulcx om de religie ende uyt liefden van hare salicheyt. Niettemin wy en versmaden niemandt, die tot ons kompt ende sich leersaem aenstelt, maar soecken by desen occasie door de vermaninge haare harten van tijdelycke insichten af te wenden tot het geestelycke, ende dat haare salicheyt betreffende is.

Dit vyff en dertichste loopende jaer sijn by ons van vryluyden ende slaven der christenen door den H. Doop tot de christendom toegedaen 37 bejaerde persoonen, behalve haere kinderen, ende is van ons een daertoe gesteld, die alle dagen anders niet en doet, als by de huysen de swarte wijven van vryluyden, ende slaven eñ slavinnen vande Duytsche ende Amboynesche te gaen leeren t' Vader ons met het Geloove ende eenige vraechstucken vande religie, opdatse alsoo tot het christendom mochten getrocken werden. Maer dit gaet van langsamerhant voort, dewyle dit geen een mans werck en is ende verscheyde seer swaeck van begryp sijn, oock de luyden over dach haere slaven meest in het bos senden.

Inde gemeente vande Amboynesen, (die doort versterven wat vermindert is) sijn tegenwoordich 56 ledematen, met 2 ouderlingen ende dyaeckens; hebben oock beloften gedaen, datter metten eersten verscheyde mannen eñ vrouwen, die vande geschickste sijn, insonderheyt vande negery Hattive, welckers Hooft, genaemt Gasper de Fretis, een seer oprecht man ende van groot aensien by de Amboynesen, nu mede in onse kerckenraet aengenomen is, van welcke wy noch groote hulpe mettertijt verwachtende sijn; doch sullen de vrouwen met bedeckte aengesichten ter tavel aencomen, om de wille van haere mans, wandt het naer ouwe slandts wijs een schande by haer is inde tegenwoordicheyt ende het aensien van haere mans ofte sijne naeste vrienden eenige spijse ende dranck te nutten. Dit is de eenige oorsaecke waerom tot noch toe maer drye ambonese vrouwen haer tot de gemeente begeven hebben, doch hoope nu dese swaericheyt aldus gemodereert is, datter eerlangh meer toecomen sullen. Sy hadden gaerne vande mans appart gecommuniceert inde consistorie, maer alsoo haer uyt last des kerckeraedts dit ten eersten weygerden ende door redenen ondersochten te induceeren, soo bedongen sy een tondongh malou voor haere aengesichten te hangen, gelijck se byde Portugeesen gewent waren, t'welck wy haer toegestaen hebben, alsoo nyet en mercken, dat hier eenige superstitie meede vermengt is.

Behalve dese 8 negeryen aent Casteel ende de cleyne die daer aen dependeeren, soo sijnder noch sesse boven opt geberchte ende viere aende strand inde bay van Amboyna; wandt die van Hattou hier nyet onder en reeckenen, welcke omden oorloghe van Hattou haere negerye voor een tijt verlaten, gelijck mede die van Sansouly ende met andere haer mengen, Way uytgesondert, die noch in haere negerye blijven. Op geene van dese plaetsen heeft noch oyt een predicant oft proponent gewoondt, maer daer wort ordinaris inde drooge tijt alle drye maenden de visite gedaen van een predicant ende ouderlingh, omde kinderen inde schoolen te besoucken, wat sy in het leeren geavanceert hebben, als-

mede omden chr. doop ende het houwelyck te bedienen aende jonge kinderen ende verloofde persoonen. Daerby soo werden haer des Sondaechs eenige geschreven maleysche sermoenen vande meester in yder dorp voorgelesen, doch met weynich vrucht, gelijck een yder wel can oordeelen.

Om alle dese plaetsen, die aende bedieninge vant Casteel dependent sijn waertenemen, naer behooren te versorgen, de visite telckens te doen ende de voorvallende swaerricheden af te handelen, sijn niet meer dan 2 predicanten, die aent Casteel woonen. D'een Marinus Gideonsen, die des Sondaechs den duytschen dienst waer neempt, ende J. Vertrecht den maleyschen, waer van yder genoech met het sijne te doen heeft. Hiervan sijn noch uytgesondert de Uliassersche eylanden, alwaer de eerw. Justus Heurnius alleen sijne residentie houdt, welcke van meeninge is het toecomende jaer naer Batavia weder te keeren. Weshalven ons ernstich versoeck is, dat haer Edelheden gelieven met de eerst comende scheepen ons soo grooten hulpe van predicanten ofte proponenten ende sieckentroosters toe te senden als mogelyck is ende de noot hier vereyscht, op dat nyet by gebreck van toesienders d'Uliassers ende andere plaetsen wederom verwilderen en tot het Moorsdom, daerse van outs toe genegen sijn ende dagelycx van de Mooren om gesolliciteert werden, komen te vervallen; wandt, als haere Edelheyt wel siet, dit en sijn geen lasten om op de schouders van een oft twee alleen te laeten berusten. Soo en sijn oock de inlandtsche meesters, die hier sijn, alleen nyet te betrouwen. Edoch ons schrijven is om persoonen, die goet ende stichtichlyck van leven sijn, ende de maleysche taele ten deele connen, ofte ten minsten de genegentheyt hebben om deselve te leeren.

Bidden ootmoedelyck, dat by gebreck van goede soodanige, geen ons toegesonden worden, die tot den dranck genegen sijn, daer soo groote ergernisse dagelycx hiermede gegeven wert, want het laeste soo met ons erger soude wesen als het eerste.

Met de schoole die boven op het geberchte ende om het

Casteel gelegen zijn, gaet het noch redelyck, welckers perticulieren standt uyt de acten vande nevens gaende visite alderbest can doorsien werden; inde welcke wy pertinente notitie van yder jonge by geschrifte houden, wat ende hoeverre deselve geleert heeft, om in de naeste visite sijn voordere avancement te ondersoucken. De schoolen sijn tegenwoordich derthien int getal, waren van te voren 15, maer die van Hattou ende Souly sijn om den oorlooghe van Hietto met andere nu vermengt. Hebbe op al te male visite gedaen, behalve op Way, Souly, Alangh ende Lilleboy, daer wy tot nochtoe van verhindert sijn geweest soo om de troubelen vande oorlooge, als om het regen-mouson ende andere beletselen. Hoopen we met den eersten gelegentheyt het selve te hervatten. Alsoo wy bevonden hebben de beschuldinge tegens den meester van Naco (daer inde acte vande visite aff vermaent wert) waerachtich te sijn; soo hebben wy een ander in sijn plaets gestelt, ende sijn nu alle schoolen van meesters wel versorgt. Wat tot redres ende verbeeteringhe der schoolen noodich is, hebben wy boven aengeroert, daer by wy noch dit voegen als mede ten hoochsten noodich, dat ons gelicentieert werde, met kennisse vande Hoofden in yder negery, eenige exclesiastycque boeten te mogen opleggen die geene die, voor desen uyt de schoolen verlost sijnde, haere gebeden teenemael vergeeten hebben, soose de naeste visite die nyet wederom en leeren, ofte die vande meesters gedagvaert sijnde om voor ons inde visite haere gebeden op te comen seggen, nyet en willen compareeren, t'welck ons tot verscheyde reysen wedervaren is, daer wy anders nyet en connen remedieeren, ende wat helpen doch de onderwijsinge inde schoole, soo het de kinderen naderhandt vergeeten ende niet wederom van haer vereyscht en wort.

Behalven dese soo heeft J. Vertrechtius noch een particqueliere schoole van 8 amboyneesche jongeluyden ende 2 duytsche, die de uliassersche taele geleert hebben, welcke dagelycx onder sijn opsicht onderwesen ende gecathegiseert werden inde eerste begintselen der theologie, voor desen

vanden He commissarius Gysels hier toe aengenomen sijnde, om t'avondt ofte morgen, soo Godt Almachtich sijn segen daertoe geeft, als proponenten, onder het opsicht vande predicanten, de inwoonders in haer eygen moederlycke taele te onderwijsen.

Nopende den standt der schoole inde Uliassersche eylanden refereren wy ons aen het schrijven vanden Eerw. Justus Heurnius, alsoo die sijn eerw. best bekent is.

Waer mede wy een eynde maken van dese deductie, Godt biddende, dat hy sijnen segen geve tot wasdom van sijne gemeente, ende de bekeeringe van dit arme volck laette voortbreecken als den dageraet.

Actum in onse kerckelycke vergaderinge op Amboina desen 14 September 1635. Was onderteykent J. VERTRECHT, ecclesiastes Ambonnensis et Scriba, MARYNUS GIDIONSZ, predicant van Amboina ende EVERT PIETERSZ, ouderlingh.

Copie
Rijks Archief.

LXXV.

JACOBUS VERTRECHT AAN WALEUS.

Bericht omtrent zijn reis naar en aankomst te Batavia. Na een tocht met de vloot naar Suratte en Persie is hij te Batavia terug gekeerd, na zijn huwelijk op Amboina geplaatst, alwaar hij na 5 maanden oefening reeds in het Maleisch kan prediken.

Berichten omtrent zeden en gewoonten.

Beschrijving van het land; hun taal.

Zijne bezoekreizen met de bezwaren daaraan verbonden. De meeste vrucht is van het onderwijs te wachten, welks inrichting hij beschrijft.

AMBOINA, 18 September 1635.

De brief is gedrukt in *Walaei Opera* II p. 490.

LXXVI.

DE KERKERAAD TE BATAVIA AAN BEWINDHEBBERS DER O. I. COMPAGNIE.

Captatio benevolentiae. Overleden predikanten en krankbezoekers; het is noodig dat bewindhebbers blijven voorzien in de opleiding van toekomstige leeraars.

Bericht omtrent de nieuw gezonden personen. Wat gedaan wordt voor hunne verdere vorming.

Toestand van de gemeente te Batavia.

Mededeelingen omtrent Tayouan, de Uliassers en Choromandel.

Planting van de zending op de Key- en Aroëeilanden.

Toestand van de kerk op Ternate c. a.

Gekomen en vertrokken krankbezoekers.

Ontvangen en begeerde schoolbehoeften.

Het verbod om te huwen van 's Compagnies dienaren is af te keuren, uit het oogpunt der zedelijkheid.

Batavia, 31 December 1635.

Genade ende Vrede in Jesu Christo.

Erntfeste, wijse, voorsienige, seer discrete Heeren, mijn Heeren de E. Bewinthebberen der O. I. Compagnie tot Amsterdam.

Den standt der gemeente en christendoms alhier in India (dewelcke door de albestierende Providentie Godes eñ de UEE. christelicke hulp dus verre gebracht is) is soodanich, dat wy niet alleene nodich (volgens onse plicht) hebben geacht UEE. (sijnde van Gode gestelt tot vaders, voedsterheeren eñ beschermers sijner kercke) te bidden de verdere behoefticheden, dewelcke tot voortplantinge des H. Evangelii dienstich sijn, door UEE. getrouwe eñ geaffectioneerde goetdadigheyt te versorgen, op dat noch veele sielen uyt de blinde Heydenen eñ verleyde Mooren mogen gewonnen werden, eñ sy de genade Godes inder waerheyt bekennen

mogen tot grootmaeckinge vande Name Godes in die deelen, daer Christus noch niet en is genoemt.

Het is haer EE. genoechsaem kennelick door de overcomste D[i] Wilhelmi Holtheni hoe Godt almachtig binnen een corten tijt, min als een jaer, uyt dit dal der traenen gelieft heeft te verlossen verscheyde ecclesiasticque persoonen. Alhier op Batavia D[m] Sebastianum Danckardum eñ D[m] Petrum Schotte. In Banda D[m] Michaelem Clarenbeeck eñ D[m] Gisbrecht Bastiaenssen; in Amboyna D[m] Helmichium Helmichii eñ dese naervolgende cranckbesoeckers: Jan Dirkse Tas van Amsterdam, Jan Janssen Cluyt van Bommel, Jaques de Sterck van Middelburgh, Willem Willemssen van Haerlem, Jan van Norden, Cornelis Karre van Haerlem. Derhalve heeft den E. kerckenraet alhier, met toestemminge, recommandatie eñ approbatie vande Ed. H[r] Generael Hendrick Brouwer eñ Heeren Raeden van India, den standt der kercke van India insiende eñ verstaen hebbende uyt de missive vande E. Broederen van Walcheren, dat het Seminarium der studenten vande Vereenichde Nederlantsche Oost Indische Compagnie binnen Leyden in staet was gehouden, hoochnodigh geacht om uyt te sien eñ vernemen nae eenige gequalificeerde eñ bequame persoonen, dewelcke als wettelicke beroepen predicanten het predick-ampt in allen sijne deele soude bedienen, forme van kercke eñ kercken regieringe instellen, conform Godes Woort eñ loffelicke gewoonte vande nederlantse gereformeerde kercken. Soo ist, dat dese naervolgende persoonen ons toegecomen sijn: D[o] Marinus Gideonsz van Zieriksee, in qualiteit van cranckbesoecker met het schip ter Veer, ons toegesonden vande classe van Walcheren, doch met soodanigh voorschrijven in hare missive vanden 24 November a[o] 1633, dat nae haer oordeel sijnen dienst alhier van nooden sijnde, tot het predick ampt soude connen gevoordert werden. D[o] Assuerus Hoghesteyn van Delft, dewelcke eenige tijt int collegio theologiae de EE. Heeren Staten gewoont heeft eñ gestudeert inde H. Theologia, in qualiteyt van proponent alhier gecomen uyt Suratte, met goede getuygenisse vanden Eerw.

D° Festo Hommio, regent van het voornoemde collegie, van D° Abrahamo de Roy eñ D° Jacobo Vertrechtio, alsmede van eenige andere gequalificeerde persoonen. D° Johannes Janssen Priserius van Enckhuysen, int lant gecomen a° 1633 met 't schip Venhuysen in qualiteyt van cranckbesoecker (in welcke bedieninge hy mede de W. I. compagnie gedient heeft), medebrengende loffelicke recomandatie vande Eerw. D° Hieronimo Vogellio eñ D° Johanne Pappio, dienaren des H. Evangelii binnen Enckhuysen, welcke voornoemde persoonen ten versoecke vanden E. kercken raet, door ordre vanden Ed. H[r] Generael Hendrick Brouwer eñ Heeren Raeden van India aen lant sijn gecomen, genietende derthien R. v. 8[en] tot maendelickx onderhoudt, omdat se alhier onder het opsicht vande Predicanten hare begonne studie te beter soude connen voorderen, eñ by gelegentheyt int openbaer, ofte heymelick hare gaven eñ propositien laten hooren.

Zijn mede eenige maenden van den predicant Nicolao Molineo alle weken eens ofte tweemael eenige uyren, int bywesen der andere predicanten, ex locis communibus S. Theologiae geexamineert geworden, tot dat eyndelick by den E. kerckenraedt goedt gevonden is, datse den 8[en] en 13 Novr a° 1634 peremptoriē soude geexamineert worden over de voornaemste hooftstucken der christelicke leere. Twelck op de voornoemde dagen geschiet sijnde, in presentie vande Ed. H[r] Generael Hendrick Brouwer eñ E. H[r] Antonio van Diemen, hebben haer suyver eñ welgefundeert bevonden inde christelicke religie, oordeelende bequam om den dienst des goddelicken woorts met stichtinge te mogen betreden, eñ datmen haer nae drie proclamatien openbaerlick voor de gemeente, met opleggingе der handen eñ aenroepinge des Naems Godes, int predikampt soude bevestigen. Twelck den derden deses maents Decembris a° 1634, geen wettelicke verhinderinge voorcomende, nae datse de Canones Synodi Dordracenae anni 1619 met haer eygen hant hadden onderteeckent, is geschiet, eñ genieten 't negentich gulden smaendelycks tot gagie, met derthien R. v. 8[en] tot rantsoengelt; doch sullen alhier in India thien jaeren moeten blijven tot

dienst der gemeente Jesu Christi eñ Vereenichde Nederlantsche O.. I. Compagnie. Wy hebben mede twee eerlicke jonge luyden, te weten Jan Roemers van Gent, int lant gecomen met 't schip Frederick Hendrich, eñ Carolus Agricola van Heenvliet met 't schip Zutphen, dewelcke redelicke goede kennisse hebben inde griecksche eñ latijnsche taele, voor eerst tot cranckbesoeckers ampt gevoordert, dewelcke mede verbonden sijn in India thien jaeren tot dienst van Godts Kercke te continueren, eñ soo hare begonnen studien met stichtinge eñ godsalicheyt bevoorderen, sullen 't sijner tijt tot meerder mogen gevoordert werden.

Niet ten min versoecken seer ernstich eñ bidden om de lieffde Jesu Christi, dat UEE. gelieven door alle mogelicke middelen te versorgen, dat de indische kercken voorsien werden met eenige stichtelicke eñ vrome predicanten, die de studien gesmaeckt hebben, ofte, soomen sooveel dienaers des H. Evangelie niet vinden can, dat eenige stichtelicke proponenten tot de bedienaers, die comen sullen, gevoeght werden, eñ dat deselve haer tèn minsten om verscheyde goede insichten en christelicke redenen, thien [jaeren] verbinden, op dat het begonnen werck hier niet vervalle, maer door getrouw opsicht eñ arbeyt magh ter perfectie gebracht werden, en by overlijden ofte vertreck van eenige dienaers des H. Evangelii de teere gemeente ofte christenheyt geen merckelycke schade en lijde.

Waet aengaet de gemeente en christenheyt alhier op Batavia, deselve is Gode sy loff noch in een redelycke goede standt. Deselve is dit jaer met 85 lidtmaten vermeerdert, eñ sijn 180 kinderen alsmede 130 bejaerde persoonen, meest geboortich uyt Banda, Bengale eñ de cust Chiromandel, op haer vrijwillich eñ ernstich versoeck, nae behoorlicke onderwijsingen inde chr. religie gedoopt. Voorts 97 paer inden houwlicken staet bevesticht, eñ sijn hier drie schoolen, van het welcke het eene by den cranckbesoecker Isaac Minne (dewelcke des savonts int casteel het gebedt doet) waergenomen wert, alwaer alle arme schoolkinderen voor niet mogen leeren. Het ander by m[r] Cornelis Sinen,

Orangcays soon uit Banda, dewelcke is een persoon die met groote stichtinge onder de inlantsche christenen des morgens en 's avonts het gebedt doet, eñ leest alle Sondagh voor de middacht een maleysche predicatie voor inde portugeesche kercke, alwaer mede alle Sondagh nae de middach van Nicolao Molineo inde portugeesche tale gepredickt wert, met goede toeloop van toehoorders eñ sonderlinge lust eñ stichtinge der inlantsche christenen van Goa, Cochim, Manilha, Macao, St. Thome eñ de cust van Cormandel, van dewelcke onder ons een groot getal woonachtich zijn. De derde schoole wert waergenomen by m[r] Christoffel Angola, alwaer de kinderen vande Compagnies lijfeygenen inde chr. gebeden, lesen eñ schrijven werden onderwesen. Wert mede op den dagh des Heeren int casteel eñ inde stadt inde duytsche kerck gepredickt voor ende nae de middach, eñ eens des donderdaechs inde stadt. Alle maendach nae de middach werden inde kercke eenige nederlantse dochterkens, de inlantsche schoolmeesters eñ alle de schoolkinderen van alle de schoolen inde fundamenten der chr. religie van Nicolao Molineo int portugees, maleys en duytsch eenige uyren gecatechiseert.

Alle jaer werden mede by de predicanten eñ ouderlinge viermael alle christenen, europische eñ indische, vermaent tot neerstich gehoor van Godts H. Woort, eñ viermael alle de ledematen int bysonder voor de uytdeelinge ofte celebratie des H. Avontmaels, om de luyden tot alle godsalicheyt op te wecken.

D[o] Georgius Candidius eñ D[o] Robertus Junius hebben mede door alle mogelicke middelen getracht de afgoderie in Xinkan uyt te roeyen eñ de chr. religie voortteplanten, sijnde beyde inde xinkansche tale wel ervaren eñ hebben de inwoonderen aldaer tot noch toe het Evangelium in haere moederlicke tale vercondicht. Doch hebben verstaen uyt haere E. brief vanden 10 Octobris deses jaers 1635, hoe dat de Xinkanders hadden versocht inde maend September eñ gewilt met gewelt een van hare grootste heydensche eñ afgodische feesten houden, twelck de predicanten niet wil-

lende toestaen eñ haer daer hart tegen stellende, alle beweechredenen en mogelicke onderrichtinge voort brengende, om haer sulcx af te raden (als een saecke die niet conde toegestaen werden), soo hebben ses onder haer tsamen gerot eñ volcomentlick besloten beyde de predicanten, met wijven, kinderen eñ alle de hollanders in Xinkan leggende te vermoorden. Dit onder haer beraetslagt eñ besloten sijnde, hebben sy het gantsche dorp doen vergaderen, hen haer voornemen geopenbaert eñ tot hantbiedinge in dit stuck vermaent, dewelcke het eendrachtelick hebben toegestemt. Dit feyt soude binnen twee ofte drie dagen sijn uytgevoert geworden, ten waere de goede Godt (die daervoor gelooft mach sijn eeuwichlicken) door eenen slechten eñ onnoselen persoon, die selfs sijn stemme mede daer toe gegeven heeft, dit ontdeckt en gewaerschout hadde. Twelk de predicanten verstaende, hebben terstont het selve den Hr Gouverneur Hans Putmans verwitticht, die 80 mannen tot hare bewaringe heeft gesonden. De drie principaelste sijn gevangen eñ op Tayowan in hechtenisse gebracht. Hebbe alle, sonder gepijnicht te werden, de waerheyt beleden, doch de andere drie waren gevlucht. D° Georgius Candidius wert alle dage hier verwacht, doch D° Robertus Junius eñ de cranckbesoecker Carolus Agricola (dewelcke nae het schrijven vande Hr Gouverneur Hans Putmans een jongman is van goede hoope) blijven noch in Sinkan om het begonnen werck noch te continueeren eñ de voortplantinge des H. Evangelii te voorderen.

De eerw. Justus Heurnius is den 13 Septembris deses jaers vande Uliassers aen het Casteel van Amboyna gecomen; t schijnt dat de Mooren een oubat in sijn spijse gedaen hebben, die sy wel wisten dat hy op de merckt copen moeste, dan (Gode sy loff) t fenijn is door verscheyde vomitorien uyt het lichaem in de voeten eñ handen geschoten, inde welcke hy een groote doovicheyt gevoelt, in maniere van beri beri; verhoopt met Godes hulp, dat wederom sijn voorige gesontheyt sal vercrijgen. Den tijt sijnder residentie aldaer heeft hy groote yver eñ neersticheyt aengewent om

de heydensche afgoderie door alle mogelickemiddelen uyt te roeyen, het moorsdom, wederom onder de christenen aldaer incruypende, tegen te staen, de inlantsche schoolmeesters inde fundamenten der chr. religie te onderwijsen, om datse met meerder kennisse deselve de jeucht souden inplanten, de christenen dorpen eñ schoolen by alle goede occasie te versoecken, ja alles op het stichtelickste te verrichten, dat tot winninge der sielen onder deselve natie noodich was. Doch hy heeft seer ernstelick om sijne verlossinge versocht, met aenbiedinge dat eenige tijt, sulcx van node sijnde, soude blijven om den predicant, die tot sijne verlossinge sal gesonden werden, inde uliassersche tale eñ kennisse vande humeuren der selver natie te onderrichten; een van de predicanten alhier sal nae apparentie om hem te verlossen gesonden werden.

D° Jacobus Vertrechtius in Amboina predickt inde duytsche eñ maleysche tale; heeft mede de amboineesche jongelingen onder sijn opsicht, dewelcke voor dese van D° Helmichio Helmichii sulcx inde H. Theologia geoeffent sijn, om haer verders te onderwijsen.

D° Marinus Gideonsz heeft mede sijn residentie omtrent het Casteel; dewelcke mede met yver sijnen dienst is verrichtende. De schoolen aldaer en inde Uliassers floreren tegenwoordich soo niet als wel voor desen geschiet is, door de oorlooge met de Kimelaha eñ gestadige tochten tegen de trouwloose mooren. De E. Broederen des kerckenraets clagen mede seer in haer jongste missive vanden 18 Septembris deses jaers 1635 over de ongeregeltheyt eñ het ergerlick leven onser duytsche natie, twelcke groote ergernisse aen de swacke inlantsche christenen geeft, en een oorsaecke is dat de Naeme Godes onder den ongelovigen gelastert werdt. Wat aangaet de gemeente Jesu Christi binnen Paliacatta op de cust Coromandel, alwaer D Abrahamus Rogerius sijn residentie heeft, — op Lonthor, alwaer Antonius Verhagen, — op Neira, alwaer D° Joh. Heemstede, — op Poulo-Ay, alwaer de proponent Hendrick Pontcaese, — deselve is aldaer noch in redelick goeden stant. Vandaer is inde maent December D° Joh. Janssen Priserius vertrocken nae de eylanden Key-

en Arou, om aldaer door Godes genade sijn residentie te nemen, vergeselschapt sijnde met vier duytsche persoonen eñ twee meesteren, dewelcke inde maleysche eñ bandische taele wel ervaren sijn. Deselve sullen hem behulpsaem wesen in sijn godlick beroep eñ oprichtinge van Godes kercke eñ bekeeringe der Heydenen. De E. broederen des kerckeraets aldaer hebben hem een instructie gegeven, op last vande E Hr Gouverneur Accoley, waer nae Do Priserius sich aldaer sal hebben te reguleeren int leggen der fundamenten des christendoms onder deselve natie. Do Joh. Heemstede is mede sijn verlossinge seer ernstelick versoeckende, doch kan dit jaer noch niet geschieden. Do Jonas Aertssen heeft ons in sijne jongste missive verwittight dat op Maleyen in Ternaten om redenen noch geen kerckenraedt was geformeert, doch dat in sijne visitatie met den Hr President Jan Ottens op Maccian, Tafasoho en Bacian alles redelick bevonden hadde, eñ dat de inwoonders aldaer goede gehoorsaemheyt betoonden om te comen tot gehoor des goddelicken woorts. Dit jaer is alhier met tschip Aemelia gearriveert de predicant Daniel Sonnevelt; is een stichtelick persoon eñ verhoopen dat sijn persoon Godes kerck in India goede dienst sal doen. Sijn mede wel overghecomen dese naevolgende cranckbesoeckeren, Hendrik Arentsen met tschip Amsterdam, Frans Salomonsz. met de fluyt Rarop, Abraham de Roy met 't schip 's Gravenhagen, Jan Block met 't schip Amboina, Abraham Ruteau met 't schip Hollandia, Jan Gerritsz. Croessaert met 't schip Nassau, Jan Willemsen met 't schip Wesel, Jan Dop van Laten met 't schip Aemelia, Aernout Vermeullen met 't schip Vlissingen, Jacob Mathijsz. Schoof met 't schip Leeuwaerden, alle met behoorlicke instructie eñ kerckelicke attestatie van hare respective plaetse, conform den 19 artikel vande instructiebrieff der predicanten; doch Jan Michielsz. cranckbesoecker op de Galeasse, is sonder soodanig gewoonlicke instructie ons toegesonden. Met 't schip Wesel vertreckt Harmen Jansz. van Amsterdam, dewelcke eenige jaeren op Bacian gelegen heeft, met 't schip Hollandia Adriaen Aertsz. van Amsterdam, die alhier in

de kercke voorgesongen eñ int sieckenhuys sijn residentie gehadt heeft, Jacob Jansz Smit van Franckfurt met 't schip Nieuwhoorn; persoonen dewelcke met goede stichtinge haer verbonden tijt uytgedient hebben, 't welck wy niet hebben connen naelaten UEE. te verwittigen, omdat deselve by UEE. in toekomende occasie mogen gerecommandeert wesen.

Ons sijn met de jongste schepen toegesonden 3 kassen soo voor Batavia, als voor Amboyna ende Banda met papier, pennen, schoolboecken, eenige Bibels, eñ andere nootsaeckelyckheden. Wenschen dat haer UEE. in het selve goede werck gelieven te continueren, als waer door de schoolen werden onderhouden, eñ in toecomende gelegentheyt eenige Decades Bullingeri, Postilla Justi Bullaei, Lodici, Nahumii eñ andere goede autheuren om aen de cranckbesoeckers uyt te deelen.

Wy en konnen mede niet naelaten UEE. te remonstreren op de menichvuldige clachten der weduwen eñ andere eerlicke luyden, hoe nodigh het sy in onse teere gemeente (tot weering van veele ergernissen eñ concubinatie) de toelatinge eñ permissie des houwlicx vande oppercoopluyden, coopluyden, onder-coopluyden eñ assistenten in UEE. dienst sijnde, 't welck nu eenige tijt aen seer weynige is toegestaen. Bidden derhalven dat UEE. nae gewoonlicke discretie in dese saecken gelieven te dispenseren, conform de woorden des H. Apostels Pauli. Hebr. 13 v. 4 en 1 Cor. 7 v. 2 en 9.

Hiermede enz.

Gegeven in onse kerckelicke vergaderinge tot Batavia int coninckryck Jakatra, desen 31 Decembris a° 1635.

Wt last ende aller naeme,

SAMUEL CARLIER, Synedry praeses.
NICOLAUS MOLINEUS, Synedry pro tempore Scriba.
ASSUERUS HOGESTEIN, Ecclesiastes.
DANIEL V. SONNEVELT, Ecclesiastes.
DANIEL DE BUQUOY, Ouderlingh.

Origineel
Rijksarchief.

LXXVII.

UIT DE GENERALE MISSIVE VAN G. G. EN R. AAN BEWINDHEBBERS.

Twee Hoofden van de Key-eilanden willen het christendom aannemen; Priserius is hun toegezonden met gunstig vooruitzicht; men hoopt daardoor meerder kennis te krijgen van Papoea.

De commissarissen-politiek worden zonder verzet in de Kerkeraadsvergaderingen toegelaten.

De Kerkeraden moeten hunne brieven aan de kerken in Nederland verzenden onder couvert van Bewindhebbers.

In Indie zijn 13 predikanten werkzaam; hunne namen en standplaatsen.

BATAVIA, 4 January 1636.

. . . .

Fol. 37 verso.

De twee principale Orangkayen van Key, genaempt May Ebico ende Mendato, waeren in hoogen ouderdom gestorven; welckers soonen, die in hun vaders plaetsen gesuccedeert sijn, op Nera waeren gecomen, rapporterende, dat haer vaederen uytterste wille was geweest, dat sy het christen gelove souden aennemen ende daer in volherden. Tot welcken eynde hun in Banda hadden vervoeght; dat een goede saeck is, ende wy verhopende blijven den Almaghtigen haer daer in verstercken sal. Domine Jan Jansen Priserius soude in November voorleden met drie stichtelycke nederlanderen, inde maleytse taele wel ervaeren, met eene vande boeyers derwaerts werden gevoert, datmen vastelyck vertrouwt gedijen sal, om die blinde heydenen tot het light der waerheyt te brengen, waer door oock verhoopen te vernemen de gelegentheyt vant over groote lant dat daer by Oosten is gelegen.

De predicanten leeffden daer 1) nu gerustelyck, ende compareren de politycke commissarissen in haere vergaederinge,

1) Op Banda.

sonder thoon van onlust. Soo wierden oock daer de schoolen in seer goede ordre onderhouden . . . .

. . . .

De kerckenraed alhier 1) hebben wy belast, dat aende nederlandse kercken geen brieven souden seynden, als onder UE. couverte, soo oock belooft hebben te doen, ende wy oock weten dat geschieden sal.

Daer is, Godloff, goede ruste in alle de Indise kercken. De politycke commissarissen compareren vredelyck in deselve.

Op Batavia sijn predicanten Nicolaus Molineus, Samuel Carlier, Assuerus Hoogensteyn ende Daniel Sonnevelt, dogh is Sonnevelt naer Amboino gedestineert.

In Amboino sijn Justus Heurnius, Jacobus Vertreght ende Marinus Gidions.

In Banda Johannes van Heemstede, ende Antonye Verhaegen met den proponent Pondkaes, die capabel wert geaght om tot predicant gevordert te werden.

In Tayouan continueren, als vooren is gemelt, op Cormandel Abraham Rogerius.

In Molucco Jonas Aertsen.

Ende naer Key ende Aru is in November lestleden vertrocken Jan Janssen Priserius; te saemen 13 predicanten inden Nederlandsen Indisen stant . . . .

Geschreven in Batavia deser 4en Januarii a° 1636.

UE. trouwschuldige dienaeren,

HENRICK BROUWER.
ANTONIO VAN DIEMEN.
PH. LUCAS.
MARTEN IJSBRANTSZ.
AERTS GIJSELS.
JAN VAN DER BURCH.

Origineel
Rijksarchief.

---

1) Nam. te Batavia.

LXXVIII.

JUSTUS HEURNIUS AAN ARTUS GIJSELS.

Optreden van v. Diemen. Overlijden van Hulft.

Alleen de komst van den Gouv. Generaal kan de rust op Amboina herstellen.

Eigenlijke redenen van de oproerigheid; sommige negorijen trekken partij voor de Regeering.

School en Kerkdienst.

Nouvelles.

AMBOINA, 22 Mey 1636.

Genade ende vrede in Jesu Christo!

Edele, eerentfeste, manhafte, achtbaere, wijse, vrome ende seer voorsienige Heere.

Mijnheer!

Nae eerbiedige groetenisse aen UEd^t, mitsgaders mevrouwe UEd^ts partuer ende kinderen, dienen dese dat UEd^ts aengename vanden 18 Febr. voorleden wel ontfangen hebbe, met blijschap uyt deselve UEd^ts blijven op Batavia, te saemen met UEd. alsmede UEd. familie gesontheit ende welvaert, verstaende, het welcke Godt de Heere lang late continueren. Was seer verblijdt te verstaen de autorisatie des Ed. H^r Antonio van Diemen int gouvernement generael; bidde Godt, den Alderhoogsten, dat sijne Ed^ts regeeringe overvloedelick segene.

Het overlijden des E. H^r Hulft bedroeft my; soude goede dienst aende Comp. en kercke Godts gedaen hebben. Doch de goede roept de Heere, die haer lief heeft, dicwijls eerst tot de salige ruste. Ick hoope de E. H^r Nuyts sal voorspoedige verlossinge vercrijgen.

Tayouwan geeft my goede hoope, dat de onrust hier in Amboina ontstaen, mede met de comste van een crijgsmagt wegh genomen sal connen werden 1), want hier eene groote

1) Dit ziet op de gunstige gevolgen, die een krijgstocht op Formosa had ter herstelling van de rust aldaar.

oproerigheid (die all een wijl voor desen, van de comste des heeren van den Heuvel af gedreigt worde), ontstaen; soodat die van Soya, Pouta Cappa, Halou, tot dewelcke haer daernae veel van Outemouri ende Souli gevoeght hebben, int gebergte op haer oude negrye geloopen sijn. Sy hebben met den eersten geveinsde pretexten haers wegh loopens gemaeckt; maer seggen nu recht uyt, dat het geschiet, overmits sy soo dickwyls ende soo lange, als voor desen geschiet is, niet pangayen willen, want sy haer tuinen niet connen bearbeyden, waer uyt volgt dat sy vrouw en kinderen moeten honger laeten lijden. Ten tweeden, datse niet langer verdragen willen de overlast die eenige nederlandsche officieren int pangayen nu corts op de corre corren (soo sy seggen) gedaen hebben. Eerst hadden sy geseit, dat t'schip Bueren vol boeyen was; dat Tanna Hitou Messin met de andere Hittesen tot Batavia inde keten gingen, werdt mede uytstroit, eer hy arriveerde. Hierop volgde Febr. 23 datse voorgaven, men wilde haer alle vangen ende inde boeyen sluyten, ende dat ten desen eynde haer aengeseit was, sy soude alle ter predicatie comen, ende tot een gastmael geroepen werden, ende dat sy hierom opgeschreven waren, als D. Vertrechtius in Soya ende Halou de naemen opschreef. Maer dese frivole pretexten sijn nu verdwenen; sy schaemen haer deselve te gebruicken ende seggen opentlick, als boven verhaelt, dat int lange ende veel pangayen ende de ontvangene injurien de rechte oorsaeck hares wechlopens ende ongehoorsaemheits gelegen is. Daerom sy oock Dec. 10 eenige nederl. bevelhebbers op de tocht nae Ceram voorgenomen hadden doodt te slaen

Die van Oma hebben de mooren van Hatouaha ende des Kemalahas volck tot assistentie genomen, ende beschieten de reduit, die tot Oma staet, dagelicx. De maleyers leggende dicht achter de steenen muer, die om de reduit is, soo datse een put in de reduit hebben moeten graven, want konnen niet uytgaen sonder perijkel van geschoten te werden. Lieutenant Jonge Jan leidt in deselve reduit ende heeft goede moedt de selve wel te bewaren.

22

Die van Uliasser, hoewel seer tot rebellie door die van Oma aengesocht sijnde, houden haer als nog wel. Radja Oulat toont hem heel vroom, met Radja Touaha ende Paty Herman ende Paty Douw.

Paty Labo is tegenwoordelick aent casteel gecomen. Die van Nusselau sijn gedeilt. Nae hier geboodtschapt wordt, hebben de Kemalaha een corre corre van drie nages met een orangbay ten dienste tot Oma gesonden, ende beloven, indien de H^{r} Gouverneur haer opontbiedt, dat met de corre corre van vijf nages sijne Ed^{t} ten dienste comen sullen. Die van Titouwan ende Lenito verclaren dat soo de andere van Nusselau de Kemalaha geheel toevallen, dat sy haer op Uliasser transporteren sullen.

De mooren tot Iha (seidt Paty Labo) houden haer stille. De Houcum heeft de begeerte van Capaha ende Oma afgeslagen, die versocht de reduit tot Honomoa te mogen bestormen; heeft daeraf Radja Oulat ende andere christene hoofden gewaerschuwt, die t'samen beslooten hebben, soo de reduit werdt aengetast, met alle man de Nederlanders te hulp te comen.

De schoolen ende kerckendienst werden op Uliasser inde negryen aende sijde vande reduit wel waergenomen, als de schoolmeester van Touaha verclaert; maer aen de oversijde slappelick. Op Nusselau is een wijl tijts noch school gehouden, noch predicatie gedaen. Op Latimo schrijven de meesters dat de godtsdienst gepleegt werdt ende de kinderen wel school comen. Hier by t'Casteel sijn weder een deel kinderen tot de school comende, want in de eerste tumulte geen kinderen ter schole quamen. Het is hier eene deerlicke standt; tot dewelcke geen hope is, datse ten rechten sal gebraght werden, voor dat de Ed. H^{r} Generael ende UEd^{t} met een goede maght herwaerts comt. Derhalven seer nae die tijdt verwachten, dat de Ed. H^{r} Generael nevens UEd^{t} hier sien mogen, dagelix GODT den Heere biddende, dat hy den oproerigen een vertsaegt ende bevent herte geve, de vreedtsame met wijsheit ende cloeckmoedigheit stercke, ende vrede, tot sijnes H. Naems eere ende verbreidinge des rijcx

CHRISTI, verleene, ende ten dien eynde sijne Ed[t] te saemen met UEd[t] voorspoedige herwaerts comste verleene.

Lieutenant Riviere ende sijne E. huysvrouw sijn welvaerende. S[r] Rombouts is somtijts swaekelick, maer sijner E. huysvrouw heeft een sware sieckte gehadt waer af noch te bedde leidt, maer is GODT danck nu aende beter handt gecomen.

UE. groetenisse is der Orangcayen seer aengenaem ende doen UE. weder hertelick groeten; soude haer verblijden indien UEd[t] weder in Amboina saegen.

Hiermede enz.

Gegeven tot Amboina int casteel Victoria den 22 May an. Dom. 1636.

UEd[te] dienaer,
JUSTUS HEURNIUS.

De groetenisse aende E. H[r] van den Burch ende sijne E. huysvrouw.

Superscriptie.

Edele, eerentfeste, manhafte, achtbaere, wijse, vrome ende seer voorsienige Heere, mijnheer Artus Gijsels, Oudt Gouverneur van Amboina ende Raedt van India, residerende tot Batavia.

Origineel
Rijksarchief.

LXXIX.

BEROEPBRIEVEN.

BEROEPBRIEFF voor de Pred. gaende na O. of W. Indien etc.

Gearresteerd in de vergad. der cl. van Amsterdam 9 Juny 1636.

Alsoo behoorlyck is, dat na alle vermogen bevordert worden de eere Gods eñ de salicheyt der menschen in alle gewesten eñ plaetsen, daerse ofte verstroeyt mochten sijn, ofte om hare handelinge wille haer begeven hebben, eñ ten dien eynde de godsdienstige vergaderingen dienen aengestelt eñ onderhouden te worden, door de suyvere predicatie van Gods Woort, wettige bedieninge der Sacramenten, openbaere aenroepinge van den Naem des Heeren eñ wat voorts tot den rechtmatigen godsdienst gehoort, op dat alsoo God de Heere gepresen, de geloovige in de salichmakende kennis Christi, eñ het ware geloove mogen toenemen, eñ haren handel eñ wandel ter godsalicheyt bevordert, eñ die daervan vervreemt sijn, daertoe mogen aengeleyt worden. En de gelegenheyt van { O. Indie / W. Indie / Guinea / Moscou } vereyscht, dat een godsalich gequalificeert persoon in qualiteyt als wettelyk beroepen Predikant, derwaerts gesonden werde, die het predicampt in alle sijne delen aldaer bediene, forme van kercke eñ kerckelycke regeringe na de woorde Gods eñ conform de loffelycke gewoonte van de gereformeerde kercken hier te lande ook aldaer instelle (of onderhoude). Soo ist dat wy dienaren des Goddel. Woords eñ ouderlingen der gemeente Christi, resorterende onder de classe van Amstelredam, inde vrese des Heeren eñ onder aenroepinge vande naeme Gods,

met approbatie van (Bewindh. O. & W. I. Comp, *of* Negotianten van Moscou, *of* directeurs der Groene Comp.) beroepen hebben en beroepen mits desen den Eerw. godsaligen, Welg. N. N., gewesen Pred[t] tot . . . . . wiens loffelycke getuygenisse van de Kercke . . . . en Classe . . . . ons verthoont eñ gebleken sijn, omme te water eñ te lande, onder wegen eñ insonderheyt daer ter plaetse gecomen sijnde, Godes heylige Woord, vervat in de Schriften des O. & N. Test. te prediken, den menschen in Godes naem de bekeringe tot God eñ de versoeninge met hem door het geloove aen J. C. te vercondigen, de Sacramenten Doop en Avontmael, die de Heere als segelen sijner genade heeft ingestelt, te bedienen, de gemeente Christi met openbare gebeden voor te gaen, deselfde nevens de ouderlingen en diaconen (ouderlingen eñ diaconen in te stellen na het voorschrift des Apostels 1 Tim. 3. Tit. 1) met haeren raet eñ behulp van dien, in goede disciplyne eñ ordre te regeren eñ te houden, alles na Gods Woord eñ in conformiteyt vande Nederlantsche Kercken confessie eñ chr. catechismus. Versoecken aen allen die gene, dien dit verthoont sal worden eñ tot de welcke onse gemelten Br. comen sal, datse den selfden gelieven als een wettelyck beroepen dienaer Christi te erkennen, hem in eere te houden om sijnes ampts eñ wercken wille. Mede hem na vermogen behulpelyck te wesen ten eynde hy sijn ampt onverhindert eñ met blyschap mach bedienen tot grootmakinge van Gods heylige Naem, bekeringe eñ salicheyt van velen.

De Almachtige God, die hem tot desen dienst geroepen heeft, wil soo langs soo meer hem met alle nodige gaven sijnes H. Geestes verrijcken, sijnen arbeyt overvloedich, tot sijnes Naems eere eñ bekeringe van velen, segenen, eñ wanneer de overste herder der schapen verschijnen sal, met de onverwelckelijcke croone der heerlickheyt beschenken.

Aldus gedaen in onse classicale vergaderinge binnen Amsterdam den . . . . . .

BEROEP- EN INSTRUCTIEBRIEF VOOR DE PROPONENTEN GAENDE NA O. OF W. INDIEN ETC.

Gearresteerd inde cl. vergadering van Amsterdam den 7 July 1636.

Alsoo by gelegentheyt vande hedendaechsche scheepsvaerden in verre gelegen landen op het hoochste behoorlyck eñ nodich is, dat eenige personen, gesont in de leere eñ godvruchtich van leven, gestelt worden, die het volck wt den Woorde Gods in de leere der waerheyt onderwijsen, tot de ware godsalicheyt aenmanen, de publycke gebeden op gesette tijden eñ andersins doen, in swaricheyt, cranc-heden eñ insonderheyt in de uere des doots vertroosten. Soo ist, dat de classe van Amstelredam, met consent eñ approbatie van de E. E. Heeren (Bewinth. O. & W. I. C., Directeuren vande Groenl. Maatsch[ij], Negotianten op Moscovien) goetgevonden heeft als proponent derwaerts te senden, den E. godvr. N. N. Eñ opdat deselfde daervan by een ieder bekent worde eñ hy moge weten hoe hy hem in dese sijne bedieninge sal hebben te dragen, soo wort hem dese credentie en instructie-brief mede gegeven eñ dien volgens bevolen de navolgende poincten in alle stucken t' onderhouden.

Ten eersten sal hy te scheepe de publycke gebeden des morgens eñ des avonts, voor eñ na den eeten, in sonderheyt inde godsdienstige vergaderinghen neerstelyck waernemen, als oock in andere noden, na dat de gelegentheyt sulcx sal vereyschen.

Ten tweeden sal hy, soo te scheep als te lande, die in doots noden liggen, als oock andere crancken en bedroefden in hare nooden en swaericheden wt den Woorde Gods vertroosten eñ onderwijsen. Oock mede int particulier een iegelyck na gelegentheyt vermanen eñ bysonderlyck tegen het vloecken, sweeren, lichtveerdich misbruyck vande name Gods ernstelyck te waerschouwen.

Ten derden sal hy op den dach des Heeren eñ by andere bequame gelegentheden wt Godes Woorde eenige propositie mogen doen tot leeringe, vermaning, vertroostinge eñ vordere

stichtinge des volcks (*voor hen die naer Ceylon gaan. Die op Ceylon gecomen sijnde sich sal overgeven tot den dienst van het seminarium aldaer, of daer andersints sijn dienst sou mogen vereyst worden.*)

Alle welcke saken den voorschreven . . . . . op het bequaemst sal verrichten en deselfde sijne bedieninge met een chr. en godsaligen wandel becleden, opdat hy met den woorde eñ wandelinge die gene daer onder hy verkeert, stichten, sonder hem iets anders aen te nemen dat het predicambt aengaet, onder wat praetext het selve oock soude mogen wesen.

Aldus gedaen by ons de dienaren des goddelycken woords eñ ouderlingen, resorterende onder den classe van Amstelredam den . . . . . .

BEROEP- EÑ INSTRUCTIEBRIEF VOOR DE SIECKENTROOSTEREN GAENDE NAER O. OF W. I. ETC.

Gearresteerd 7 July 1636.

Alsoo voor de ware religie eñ godsdienst nodich is bevonden, dat tot besten van die gene die haer in dienst begeven van de N. N. Compagnie (op d'eene eñ d'andere vaert) mitsgaders op dat by gelegentheyt van den selven handel in die verre gelegene landen de ware kennisse Gods onder de blinde heydenen werde gebracht, de schepen met sieckentroosteren worden voorsien, eñ thooner deses N. N. sijnen dienst in al sulcke qualiteyt aengeboden heeft, aende Classe van Amstelredam. Soo ist, dat deselve na voorgaende informatie, eñ op 't getuygenisse becomen van andere, de persoone voornoemt tot het examen toelatende, na sijne bequaemheyt hebben ondersocht eñ deselve sulcx bevonden, dat hy op het gedane rapport vande Classe voorschreven met consent eñ approbatie van de E. E. Heeren Bewinthebberen tot sieckentrooster is verordineert, gelijck hy in sulcken qualiteyt by desen gesonden wort na . . . . met dese instructie.

Om *vooreerst* de siecken eñ crancken uyt Godes heylige

woord te onderwijsen, vermaenen en vertroosten, een iegelyck na vereisch eñ des selfs gelegentheyt.

Ten *tweeden* om te gesetter tijt oock ter bequamer gelegentheyt, beneffens het singen der psalmen, uyt Godes Woord sommige capittelen, off oock eenich goet sermoen wt de Decades Bullingeri, Ursini catechismus, ofte eenich ander boeck, ingestelt van eenich leeraer der ware chr gereformeerde kercken, den volcke stichtelyck voor te lesen eñ het selfde werck daerom met den gebede te beginnen eñ eyñdigen.

Ten *derden* omme alle morgen eñ avont het volck in ordre vergadert, oock voor en na den eeten voor te gaen eñ te dienen metter gebede.

Als oock ten *vierden* omme met en uyten Woorde Gods int bysonder, eñ by alle goede gelegentheyt den onwetenden in den geloove neerstelyck te onderwijsen, den sondaren tot boetveerdicheyt eñ afstant van sonden ernstelyck te vermaen, met voorstel van de schrickelycke oordeelen Gods, voor haer verderf trouwelyck te waerschouwen: specialycken het vloecken, sweeren eñ lichtveerdich misbruyck van de diere Naeme des Heeren, mitsgaders alle ontuchtige woorden door alle moogelycke eñ behoorlycke weghen tegen te gaen, oock den cleyn- ofte mismoedigen, na vereysch van saecken te troósten eñ versterken.

Achtervolgende eñ na welcke instructie N. N. voorschr. gelast wort hem in dese sijne bedieninge altijt te draegen, sonder dat hy hem buyten deselfde iets sal hebben aen te matighen, oock evenwel onder wat praetext, 't gene eygentlyck tot het predicampt behoort, eñ hy van sijne sijde hierna hem te reguleeren; oock jonck eñ out met een Godsalich leven voorgaende, weerdelyck in dese sijne beroepinge eñ ampt te wandelen, heylichlyck belooft heeft, alsoo sijn hem dese opene letteren, beyde voor instructie en cre-

dentie op sijn voorgenomene reyse mede gegeven om hem te strecken waer 't en soo 't behoort.

Aldus etc.

INSTRUCTIE EN CREDENTIEBRIEF VOOR DE SCHOOLMEESTEREN GAENDE NAER OOST- EN WESTINDIEN OFTE ELDERS.

Gearresteerd als boven.

Alsoo by de E E Heeren Bewinth der . . . . . Comp. wel is verstaen, dat voor 't leven van allerley staten der menschen niet noodiger en is, dan dat hetselve van begin aen gehouden worde onder het ooghe eñ opsicht van den schooldienst, om daer by te vinden de behulpmiddelen tot allerley staten eñ beroepinghen nodich, eñ dat oock aen desen dienst beyde d'eere Gods eñ der menschen salicheyt niet weynich geleghen is, eñ over sulx selfs van haer Compagnie, eñ voor die gene die haer daerin laten gebruycken dienstich geacht is, dat hare schepen onder andere officianten met schoolmeesteren oock worden voorsien, eñ thoonder deses, met naemen N N, sijnen dienst in desen qualiteyt heeft gepresenteert aen de gecomitteerde tot de kerckelycke saken van de voors Compagnye by de classe van Amsterdam specialyck gelast. Soo ist dat deselfde na sijn persone al vorens vernomen eñ by ondersoeck sijne bequaemheyt eñ ervaerentheyt sodaenig hebben bevonden, dat hy op het gedaene rapport van den Classe voors, met approbatie en goetvinden der E E. Bewinth. voorn[t] tot schoolmeester is verordineert en in dese qualiteyt naer . . . . . . gesonden, met dese speciale instructie.

Als namelyck om beyde te scheep eñ aen land de jeucht te onderwijsen int lesen, schrijven, cijfferen eñ rekenen, met alle vlyt en neersticheyt, de fundamenten van de ware chr religie en godsalicheyt by maniere van catechisatie in

te planten, de gebruyckelycke formulieren der gebeden te doen leeren en tot het bidden gewennen, op haer manieren te letten, die tot seedicheyt eñ geschicktheyt na vermoghen te brenghen, daertoe goede disciplyne eñ ordere te houden, en voorts alles te doen, 't welck van een goet, neerstich eñ getrou schoolmeester vereyscht mach worden.

Achtervolgeñ welcke instructie, gelyck N. N voorschr. by desen gelastet wort in sijne bedieninge hem te draegen, eñ hy van sijne sijde sulx te doen, oock de jeucht en anderen met een goet exempel voor te gaen belooft heeft, alsoo sijn hem dese oopene letteren, beyde voor credentie eñ instructie, op sijn wtvaeren mede gegeven om hem te strecken na behooren.

Aldus gedaen enz.

Oud-Archief Classis van Amsterdam No. 9 (39 oud).

LXXX.

JUSTUS HEURNIUS AAN ARTUS GIJSELS.

Nouvelles.

Hij onderwijst de schoolmeesters in de fundamenten der chr. religie.

Evangelieprediking.

AMBOINA, 8 Sept. 1636.

Genade ende vrede in Jesu Christo.

Edele, eerentfeste, manhafte, achtbaere, wijse, vrome ende seer voorsienige Heere.

Mijnheer!

Nae eerbiedige groetenisse aen UEd[t], mitsgaders mevrouw UE[ts] partuer ende kinderen, dienen dese, in erkentenisse der

ontfangene vriendtschap, UEdt mede te deelen t'geen hier nae mijn laeste schrijven is voorgevallen.

Int begin van Augusto heeft volck van Ema een man met een vrouw van Halou, tsamen met drie van haere kinderen t'hooft, afgeslagen; daernaer sijn alle die vant gebergte tot noch toe stil geweest. Hebben nu twee mael de ambonsche Hoofden aent casteel versocht met haer te mogen spreecken, maer ter gesetter tijdt compareerde geen vande opperhoofden van Letimo, soodat schijnen den spot daer mede te houden, ende en sullen niet, voorde maght sien aencomen, tot gehoorsaemheyt (soot schijnt) gebraght connen werden. Het conde wesen, datse eens een aenloop op de negrye by t'Casteel deden, doch de pagger is, Godt danck, voltrocken, met geschut beset en werdt wel bewaeckt.

Die van Lilleboy houden haer stille. Op Oma en werdt tegens de reduyt niet meer geschoten; maer alsser vaertuich van tCasteel aencomt, dan comter volck beneden ende schieten nae de geen die aen landt comen. Van Uliasser en hoortmen niet anders dan goedt, maer ter sijde aende reduyt, te weten Oulat, Sory-Sory etc. sijn wel de getrouwste. Nusselau heeft hem geheel nae de Kimalaha gekeert. Wy hebben tijding gekregen dat D. Jan Jansz Priserius, bedienaer des godl. Woorts, willende van Cey nae Banda seilen, op Nusselau door onweder vervallen is, alwaer t' volck van Amet hem ververschingen van calappernoten ende pisang aen strandt brengende, nodigde uyt de joncke te comen. Het welcke hy met twee soldaten, die by hem waeren, doende, is van t' volck van Amet soo drae aen landt waeren, gevat, gebonden ende boven inde negrye op de baleye gebragt. Dit heeft de lieutenant Nuyts door een expresse laeten weten, schrijvende dat hy de opperhoofden van Nusselau ernstelick heeft laeten vermaenen, datse toesien souden hoese in dese saecke handelden ende op t' gevolg souden dencken. De Hr Gouverneur heeft hem weder geschreven, dat hy op alle mogelicke middelen dese personen sal trachten te verlossen, waertoe Godt de Heere Sijnen

segen verleene. Men seide seker te wesen, dat de sergeant ende soldaten leggende op Ribout . . . . . . doodt geslagen sijn, orangcaya Woeny haer overgelevert hebbende inde handen der Ternatanen.

Lieutenant Jonge Jans vrou is, terwijl hy op de reduyt op Oma leidt, met Laurens van de Driehuysen sijn soon naer Soya op t' gebergte geloopen, ende Soya haer niet aennemende is nae Rolong gegaen; haere juwelen sijn haer afgenomen ende haer eebrekige boel heeft haer verlaeten.

S[r] Lieutenant Riviere leidt met sijn huysvrouw met 30 soldaten op de reduyt tot Outemouri, alsoo die van Baguale seer gedreigt sijn door die vant gebergte.

Uyt Banda sijn hier gecomen twee jaghten, die met commandeur Pool t' Zuydtlandt hebben aengedaen, maer alsoo de selve Commandeur niet wel bewaert aen landt ging, is van de wilden doorschoten met pijlen ende terstont met sijn eygen sabel in veel stucken gecapt, een yder een stuck nemende ende weder nae t' bosch lopende. Daer bleven drie met hem doodt; sijn soon ontswom het aen de boodt, die de wilde mede meinden te overweldigen, een seer groote schuyte uyt de riviere brengende, maer bleven leggen, alsoo de boodt nae de jaghten roeyde. Dese wilden waeren van veel grooter stature dan onse natie. Dese jaghten brengen rijs mede van Amboina. De boeyer, willende nae Ceram-Laout seilen, is mede door het harde weder verdreven ende op de Passo aengecomen.

De E. Joh. Heemstede is buyten gissinge ondertrout met een jonge dochter die ten huyse van Gasteau gewoont heeft.

Ick hebbe hier aen t'casteel de onderwijsinge der schoolmeesters mede byder handt gevat, dagelicx inde fundamenten der christelycken religie dese onderwijsende, André, Radja Soya's soon, Laurens de Pretis, m[r] Vals, m[r] Perena van Wardika, m[r] Gonsalvo van Hatou. Op den dagh des Heeren werdt op de passo den dienst door een der predi-

canten gedaen, om der besettinge wille. Het gehoor, inde maleysche predicatie gaet noch wel toe.

Wij hoopen, dat alles, met den H[r] Generael ende UEd[te] overcomste drae in een beteren standt gebraght sal werden, ende bidden den Alderhoogsten, dat hy den Ed. H[r] Generael, mitsgaders UEd[t] ende de geen, die mede comen sullen, voorspoedige overcomste verleene.

Gegeven int casteel Victoria tot Amboina 8 Sept. a. D. 1636.

UEd[te] dienaer,
JUSTUS HEURNIUS.

Superscriptie.

Edele, eerentfeste, manhafte, wijse, vrome, discrete ende seer voorsienige Heere, mijn Heer Artus Gijsels, Oudt Gouverneur van Amboina ende Raedt van Indie, residerende int casteel Batavia.

Origineel
Rijksarchief.

LXXXI.

JUSTUS HEURNIUS AAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL ANTONIO VAN DIEMEN.

Rapport over de kerkelijke visite in de Uliassers. Zijn werkzaamheid op Amboina en de staat van zaken aldaar. Bericht omtrent de mislukte tocht van Priserius naar Key; hij wil hem in de Uliassers plaatsen. Zichzelven stelt hij geheel ter dispositie van den G. Gen. en van den kerkeraad te Batavia.

AMBOINA, 10 September 1636.

Genade ende vrede in Jesu Christo.

Edele, eerentfeste, manhafte, achtbaere, wyse ende seer voorsienige Heere, mijne Heer.

Nae eerbiedige groetenisse ende toewenschingen des god-

licken segens over UEd[ts] persoon, familie eñ regieringe, dienen dese UEd[t] te verwittigen t' geen, om niet te lang te vallen, in mijne voorige hebbe naegelaeten. Te weten, hoe de visite, in geselschap des ed. heer gouverneur Jochum Roelofszen, opde drie Uliassersche eylanden gedaen hebbe.

Wij gingen Nov. 26 nae Oma, alwaer die van Arouca eñ Samet mede quamen, soo dat aldaer, naer gedaene predicatie, gedoopt hadde 60 kinderen ende int huwelick bevestight 11 paeren. Dede voorts af de twisten eñ swaerigheden tusschen getroude ende verloofde persoonen voorvallende, met behulp vande sergeant, daer leggende als opperhooft, ende van twee Ambonsche ouderlingen, die daar toe mede gegaen waeren. Van daer voeren wy nae Ambon, alwaer nae overhooren der schoolekinderen ende gedaene predicatie, gedoopt hebbe 16 kinderen, maer en verschenen geene om te trouwen. Sijn voorts gecomen aende logie op Nussalau, leggende by Titouway, alwaer alle de opperhoofden, met alle de geene, die kinderen te doopen hadden ofte int huwelick bevestigt wilden werden, verscheenen sijn, ende sijn nae gedaene predicatie alhier 85 kinderen gedoopt ende 9 paren int huwelick bevestigt. Nae dat de schoolkinderen overgehoort ende de twisten ter nedergeleyt waeren, sijn wy nae Uliasser gevaeren eñ op Honomoa aengecomen, daer 85 kinderen gedoopt ende 18 paer int huwelick bevestigt hebbe, nae dat de predicatie gedaen hadde. Van hier staken wy over nae Papero, daer de vier negrien van die sijde verschenen; hier wierden naet sermoen 50 kinderen gedoopt ende 21 paer getrout; soodat de summa der gedoopte kinderen soude wesen 294 ende der getrouden 61 paeren.

Dit gedaen sijnde, alsoo de Ed. H[r] Gouverneur geerne opt spoedigste te huys geweest waere, voeren wy weder nae Amboina, van waer ick weder, als in mijn vorige vermelt is, nae Nussalau opt versoeck vande opperhoofden desselven eylandt, met goetvinden des E. kerckenraets ende approbatie des Ed. H[r] Gouverneur gevaeren ben, maer mijn residentie

daer niet lange geweest, om de geresene tumulten, die my weder aent Casteel hebben doen comen.

Alwaer nu ben den maleyschen dienst met een goet gehoor waer nemende ende inde duytsche predicatie mede de handt biedende. Oefene hier oock dagelicks, gelijck inde eylanden gedaen hebbe, eenige schoolmeesters inde fundamenten der christelicker religie ende tot wederlegginge des Moorsdoms, ende hoope dan voorttegaan om haer te onderrichten tot vermaeninge ende vertroostinge der siecken ende stervende, ende om eenige christelicke gebeden voor de selven te doen: hier mede ende met de dagelicxsche visite onder het volck te doen, houde ik my besich, verwachtende op UEd[te] overcomste.

De saecken staen hier by nae inder selver voegen, als doe de H[r] Gardenys van hier voer, doch de H[r] Gouverneur sal de sekerste openinge daer af in sijn schrijven aen UEd doen connen, die met alle saecht moedicheyt ende discrete onderrichtingen die vandt geberchte dagelicx nodight tot behoorlicke gehoorsaemheyt. Maer het schijnt, datse door oproyinge der Mooren, ende ydele hoope van ongebondene liberteyt, te verde vervoert sijn, ende niet eer haere hals onder het Nederlantsche joc buygen sullen, voordat de vreese van dreigende macht ende UEd[ts] presentie haere roeckeloose laeten-dunckenheyt ter neder druckt. Houden haer nochtans stille, behalven dat volck van Ema, een man ende vrouw met drie haere kinderen, geboortig van Halou heeft doodt geslagen. Het can wesen, dat de continuele stercke regen haer het uytloopen belettet, mochten anders wel een invasie op de negrie vernemen, die nochtans met een stercke pagger ende geschudt beset is eñ vlytiglick bewaeckt wordt. Bidden den Alderhooghsten, dat alle ongeluck vande inwoonders deser plaetse wil afkeeren, hetwelcke nochtans haere hertneckig sondig wesen haer is dreygende, wandt (weynige goede uytgesondert) den meestendeel een ergerlick, godloos leven leydet, nochte, nae vermaninge der kerckendienaeren, nochte nae t' gebot der Overigheyt luysterende; maer ick hoope, dat Godt de Heere,

om Sijns H. Naems ende om het rijcke Sijns Gesalfden Jesu wille, ons sal genadig sijn, ende dat wy Ued[ts] comste met vreugde genietten sullen.

De E. Jan Janszen Pryserius, van Banda nae Key gesonden, alsoo daer onveilig was ende geen gehoor by de inwoonders creegh, is weder nae Banda int begin Augusti t' seil gegaen, maer door grooten storm verdrijvende, is voor Amet op Nussalau comen anckeren; alwaer het volck der selver negrye hem cokosnoten, pisang eñ andere ververschinge op het strandt brachten, hem nodigende met twee soldaten, die by hem waeren, aen landt te comen. Hetwelcke geschiet sijnde, hebben den vermelten D. Jan Jansen gevangen, gebonden ende met de twee soldaten op de negrie Amet gebracht, het andere volck van de jonck mede gevangen nemende. Als de lieutenant Pieter Nuyts dit vernam, heeft terstondt aen alle de opperhooffden van Nusselau geschreven, dat se wel toesien souden hoe in dese saecken handelden; dat se haer selven in geen ongeluck brachten, maer de gevangene Nederlanders hem toesenden souden. Hoe het nu verder met haer gegaen is connen wy om het onstuimige weders wille noch niet weten. Hoopen ende bidden, dat Godt de Heere haer eene haestige verlossinge verleene; het welcke geschiedende, sullen alhier den E. Jan Jansen aenporren inde maleysche taele sich te oefenen, opdat indien UEd[t] ende de kerckenraet tot Batavia sulcx goetvindt, hy in de Uliassers gebruickt werde, waertoe wy te betere hoope hebben, alsoo de Ed H[r] Gouverneur seer ernstelick aen S[r] Nuits geschreven heeft, dat op alle mogelicke middelen de verlossinge deser personen bevoordere.

Aengaende mijn comen nae Batavia, ofte continuatie ter deser plaetse, dat stelle ick in UEd[ts] ende des E kerckenraets tot Batavia dispositie. UEd[t] sal hier gecomen sijnde nae gelegentheyt der saecken daeraf connen disponeren.

Hiermede, mijn Heer dese besluytende, bevele UEd[t] met mevrouwe UEd[ts] partuer (die eerbiediglick van my gegroet

sy) der beschuttinge Godes in Christo, die UEd. beyde veele vreugdes ende welvaerts ter saligheyt verleene, ende UEd[ts]. regeeringe overvloedelick segene. Vaertwel.

Gegeven int Casteel Victoria tot Amboina den 10 September a° Dom. 1636.

UEd[ts] dienaer,
JUSTUS HEURNIUS.

S[r] Johannes de Greve, dien dese gegeven hebbe, is op sijn versoeck, alsoo sieckelick was, van den H[r] Gouverneur toegestaen weder nae Batavia te keeren. Hoopt daer beter gesontheyt te genieten ende den overigen tijdt sijnes levens stichtelick, tot UEd[ts] contentement, toe te brengen, alsoo met verdriet geleert heeft, wat de ydelheyt des werelts sy. Heeft hem hier stil ende eerlick gedragen.

Superscriptie.

Edele, eerentfeste, manhafte, achtbaere, wijse, vrome ende seer voorsienige Heere, mijn H[r] Antonio van Diemen, Gouv. Gen. van wegen de Vereenigde Nederl. Compagnie in O India, residerende int casteel Batavia.

Origineel
Rijksarchief.

LXXXII.

UIT DEN BRIEF VAN ACOLEY, GOUVERNEUR VAN BANDA, AAN HH. DEWINDHEBBERS DER O. I. C.

De berichten van den predikant Priserius omtrent de Key- en Aroëeilanden luïden niet gunstig. Hij heeft het verkeerd aangelegd en blijkt de man niet te zijn voor zoodanig werk. Hij klaagt over kleinigheden, en is flaauwhartig en moedeloos. Bij een zoo ruw volk is voor de invoering van het Christendom veel wijsheid en geduld noodig, maar die man schijnt dit niet te begrijpen. Acoley acht de zaak, wanneer zij goed aangevat wordt, volstrekt niet hoopeloos, en hij wil die daarom ook niet opgeven, doch ze des noods aan een ander opdragen.

BANDA, 12 September 1636.

. . . .

Den predicant Jan Janse van Enckhuysen, ons verleden jaer mettet schip t' Wapen van Hoorn toegecomen, hebben in December opt vertreck der Quey- en Arouwers, beneffens een ondercoopman, tolck, twee schoolmeesters ende vyff soldaeten, met onsen boeyer Banda, van alles wel versorcht, derwaerts gesonden, om te onderstaen wat vrucht ter bekeringe der heydenen, mitsgaders inde negotie aldaer te bewercken soude wesen. Soo becomen op pr° Junii passado, met den geseyden boeyer (die door den aenhoudende westen wint soo lange getardeert heeft) brieven vanden gemelten predicant ende ondercoopman, gedateert 27 Mei uyt de negerye Mare op Quey. Adviseren hoe volgens onse ordre voor Elat spoedich sijn geanckert, ende door eenen Baly, den swager vanden admirael Narra Ringi Ringi, die t' geberchte bewoont, sonder dewelcke gemelten admirael niets wilde doen, in groot perijckel des doots sijn geweest; t' welck (naer bericht werde) meest uyt eygen onverstant, soo door t' haestich ende ontijdich procureren des steenen

huys, als vertoninge van 't gouden cappitael sijn oorspronck heeft genomen. Want hun rouwe ooren sulcken subyten vreemden clanck, noch de verleydende oogen sodanigen glinsterende metael niet hebben connen verdraegen, maer (als levende sonder wet) tot quade begeerte gebracht, waervan ten vollen gewaerschout sijn hun te wachten hadden. Echter door de providentie Godes ende gunste des gemelte Narra Ringi Ringi, mitsgaders veler Queyen, die hun tot bewaernis omsingelden, geimpedieert, soo dat uyt verbaestheyt ende de roepinge des oversten van Mara, die, met groote beloften ende verseeckeringe hunder parsonen (gelijck opentlijck in aller presentie verclaerde) machtich was sich aen Baly ende sijn aenhangh te wreecken, den predicant ende coopman ernstelijck versocht heeft (t' welck den admirael, wesende met denselven vermaechtschapt, op toeségginge der gunste ende eeuwige vruntschap in hun believen stelde) in gemelte Mara, omtrent drie mylen benoorden Elat geset hebben, ende als noch hun residentie houden; daer redelyck getracteert ende goede getuigenisse van gegeven wert, doch gelooff met eene lucht ende wel becleet sijn. Dewelcke sijne joncken veerdich maeckte om ter gewoonlycker tijt alhier te verschijnen ende parsonelyck de gunste van eenen steenen huys, naer eygen appetijt, ons te vereeren.

Echter naer alle circumstantien staet te beduchten door gemelten Jan Jansz weinich vrucht inde salichmaeckende kennisse Christy aldaer gewrocht sal werden, vermits d' ommegangh der menschen, veel min den inlantschen aert, die met besondere kennisse moeten geleyt sijn, hem gants vreemt, ende vande winninge en treckinge der herten berooft is. Daer by de cleen harticheyt ende vreese soo groot, dat niet alleen hem tot strelinge dier volckeren begeven, noch tale eigen maecken, maer by naer t' eewich besluyt Godes ende t' nootlodt sich niet onderwerpen can.

Claecht onder andre geringe redenen, dat aldaer weynich lijfftocht te becomen eñ sich met gesouten vlees ende spek behelpende is. Item een missive van sijne lieve huisvrouw (waer naer seer verlangt) gecregen ende hem sieckte be-

loopen heeft. Eindelyck barst in droeffheyt uyt en secht, al leefden hy op dat lant noch 30 jaren, voor hem geen vrucht te doen is; oversulcx, om met ons te spreecken op comen soude, t' welck met verstand aensien moeten. Hartelyck wenschten wy desen goeden, eenvoudigen parsoon met de kennisse omvangen was, hoe dat alle beginselen, voornamentlyck in sodanigen grooten werck, rouw ende moeyelyck sijn. Dien volgende met goeden verstande, grote patientie en geduyryge moet houdende vlijt de fondamenten geleyt moeten werden, waer door vastelyck vertrouwen yets goets omtrent dier volckeren te bewercken soude sijn; dat de corte frequentatie sijns parsoons, inde missive aenden Ed. H^r Generael Brouwer, ons int gewenste succes swaer hooffdich heeft gemaeckt. Niet te min wy sullen niet vertragen, maer alle mogelycke middelen het uytterste voldoen ende op de compste des meer geseyde Jan Jansz met sijn geselschap ons wil informeren, en hun verkeertheyt met een gesont oordeel wederleggen, mitsgaders ten principalen naer de waerheyt reguleren, ofte met naerder beseyndinge (daer toe den proponent Pontcaes voor een corten tijt, soo tot oprechtinge der scholen, als anders, beneffens de oude schoolmeesters gantsch dienstich wesen sal) te continueren, ofte sulcx tot naerder ordre van d'Ed. H^r Generael en Raeden van India te laten berusten, t' welck uyt onsen volgende te vernemen staet.

. . . .

Actum int casteel Nassauw op t' eylant Neira in Banda, ady 12 September anno 1636.

UE. onderd. dienaer,
CORNELIO ACOLEY.

Superscriptie.

d'Ed. Heeren Bewinthebberen der Vereenichde Nederlantsche Oost-Indische Comp.
ter Caemer van Amsterdam
p. via de Batavia
1636.

LXXXIII.

JUSTUS HEURNIUS AAN BEWINDHEBBERS TER KAMER AMSTERDAM.

Door vergiftiging genoodzaakt de Uliassers te verlaten, is hij na herstelling weder naar Noessalaut vertrokken, doch door ontstane onrust moest hij zijn werk, waaromtrent hij verslag geeft, voor goed verlaten. Op Amboina gekomen bemerkte hij dat ook het aldaar ver van rustig was.

De voorgewende en wezenlijke oorzaak van die beroering wordt uitvoerig beschreven.

Hij wenscht naar het vaderland terug te keeren, doch stelt dit, in het belang van het Christendom, nog één jaar uit.

Amboina, 17 Sept. 1636.

Den Ed. Heeren Bewinthebberen
der Camer tot Amsterdam.

Genade ende vrede in Jesu Christo.

Edele, Erentfeste, Achtbaere, wyse, vrome ende seer voorsienige Heeren.

Nae eerbiedige groetenisse ende toewenschinge des Godlicken segens over UEd persoonen, handel ende regieringe, dienen dese UEd te verwittigen t' geen nae mijn laeste schrijvens ter plaetse mijner residentie is voorgevallen.

Ick hebbe in mijne voorige vermelt, hoe dat ick (de opgeresene onrust in de Uliassers gestilt sijnde) weder tot Honomoa aende reduyt mijne residentie genomen hebbe, de schoolmeesters des selver eylandts daer onderwijsende. Hier in hebbe ick gecontinueert tot dat my eenig vergift in de spijse gedaen sijnde, door swackheyt (hoewel tselve vergyft, Gode danck, drae quyt wiert), gedwongen ben geweest, vanden E. H^r Gouverneur ontboden sijnde, my aen t'casteel tot Amboina te vervoegen. Alwaer weder om ter gesontheyt door Godes segen gecomen sijnde, ben ick, met

goetvinden des E. kerckenraets ende den Ed Hr Gouv. nae het eylandt Nusselau gegaen, alsoo de opperhoofden van t'selve eylant sulcx op den Ed Hr Gouverneur versocht hadden. Ick nam mijn residentie op Lenito, eene cleine stercke negry ofte dorpe, dicht by Titouway gelegen, t'welck de volckrijckste negrye deses eylandts is, predickende op den dach des Heeren inde kercke, die op het strandt staet, daer die van Lenito, Silo ende Titouway t'saemen ter predicatie comen. Dagelicx onderwees ick inde christelicke religie eenige schoolmeesters van Uliassers ende Nussalau, die by my op Lenito quamen. Hier en tusschen gebeurde het dat Mart. 17 die van Iha gevangen naemen drie jongmans van Lenito ende een van Titouway, die sy niet weder wilden vrygeven, maer hieldense in haer negrye, als oft sy se wilden op rantsoen stellen. Onder pretext van dese te willen verlossen, vergaderden alle de opperhooffden van Nussalau tot Tytouway, tehuys laetende Pati Nalahia, die de Nederlanders meest toegedaen is, ende hielden raet van gewichtige saecken, want buyten gewoonte geen jongelieden op de baleo lieten comen. Doch Godt de Heere bestierde het soo datter niets quaets besloten wiert. Nochtans en wilden sy geen prau ofte schuite verleenen voorde soldaten daer leggende, om gins ende weder nae Honomoa te vaeren, soo dat wy niet en wisten hoe sy het voor hadden. Ick wierdt wel van des Pati Lenito's broeder, die my goet gunstig was, gewaerschout, dat het best was nae Honomoa tot de reduyt te vertrecken; daer om, als het volck te Lenito uyt vrese van des Kimalahas corre corren haer goet uyt de negrye brachten, ick sulcx mede versocht hebbe; maer de opperhooffden en wilden mijn vertreck niet toestaen. Mijn meeste sorge was, datse door die van Iha souden gedwongen werden om my, tot verlossinge van t'volck van Lenito, over te geven, het welcke my veel swaerder dan de doodt geweest soude hebben. Doch Godt de Heere versach het, wandt Martii ulto saegen wy twee jachten nae Honomoa seylen, waer van het eene, genaemt Waterlandt, quam voor Titouway Sotten, eñ uyt hetselve quam des avondts

de sergeant Hans Jacobs met een soldaet boven op Lenito, my aenseggende, uyt de naeme des H^r Gouv., dat ick nae t'Casteel comen soude, dien volgende ick my gereet maeckte. Doe quam des morgens daeraen de Radja ende Pati met eenige orangcayen van Titouway by my op Lenito, de oorsaecke vraegende waerom ick vertrecken wilde. Ik antwoorde, dat de vloot van Batavia gecomen was, ende in deselve een nieuwe bedienaer des godlicken woordts, die my soude verlossen; dat ick ontboden wiert om de selve te spreecken; dat hy in mijn plaetse haer inde chr. religie soude behulpich wesen, opsicht op de meesters, schoolen eñ kerckendienst nemende. Hier op gaven sy my licentie om te vertrecken eñ vereerden my met eenige eetwaeren, protesterende datse haer aende chr. religie, aende Prince van Hollandt (soo sy gewoonlick de H. H. Staten Generael eñ sijne princel. excellentie noemen) eñ den Heer Gouverneur getrouwelick tot der doodt toe houden eñ het bevel des Ed. H^r Gouverneur tot aller tijt veerdiglick naecomen wilden.

Met het jacht ging ick nae t'Casteel, alwaer eene groote veranderinge eñ onrust gevonden hebbe, die niet alleen, als mijne vorige missive genoegsaem aenwijst, eerst inde Uliassers ontstoken is geweest, maer is all voor die tijt gedreygt geworden vande ongestadige Amboinesen, die gants tot veranderinge, nieuwicheyt ende ongebondene vryheyt genegen sijn. Wandt ten tijden vanden H^r Gouverneur vanden Heuvel hadden de Amboinesen mede aent Casteel heymelyck beraetslaegt de Nederlanders onversiens te overvallen ende te vermoorden, ten waere Laurens Marcus, doe t'hooft van Hative, sulcx weder sproocken ende wederhouden hadde, gelijck de selve Laurens Marcus verclaert heeft. Ende is aen my ende Sr Pieter Nuyts, lieutenant, leggende op Honomoa, anno Domini 1635 door een gelooff weerdig orangcaye van Oulat te kennen gegeven, dat de onruste, in mijne missive des voorleden jaers vermelt, gestilt sijnde, daer nae het volck int eylandt Uliasser voorgenomen hadde haer seditieuselick te onttrecken de gehoorsaemheyt der O. I. Compagnie ende den Kimolaha toe te vallen, die geseyt

werd met schenckagien haer daer toe te nodigen. Maer werden wederhouden door de comste vande Ed H[r] Gouverneur Gysels, met de medegesondene macht, waer van ick als doe den Ed H[r] Antonius van Diemen verwittigt hebbe.

Nu, schijnt het, heeft het oude voornemen sijne voortgang genomen, hoewel den Amboinesen van den Ed. H[r] Gouverneur, soo sy selfs seggen, geen oorsaeck daertoe gegeven is; hetwelck sich aldus heeft toegedragen. Febr. 22 laest leden is een deel van de negrye Soya genaemt, die beneden aent casteel woonde, des avondts opt geberchte naer haer oude negrye gelopen; den welcken daer nae het overgebleven deel, met t'volck van eenige andere negryen, als Pouta, Halou ende Outemori gevolgt sijnde, haer tot noch, uytgenomen die van Halou, int gebergte Letimor onthoudende, ende haer de gehoorsaemheyt des H[r] Gouverneurs onttreckende. Om dit te wege te brengen hadden eenige Ambonsche opperhooffden onder t'volck uytgestroit, datter een brieff van Batavia gecomen was, waerin belast wierdt, dat men alle de Ambonesen soude vangen, in boeyen sluyten ende nae Batavia vervoeren; dat een soon van Radja Kielang, die wel lesen ende schrijven conde, desen brieff by geval in handen gecregen ende gelesen hadde. Sy voegden daerby, dat ten desen eynde een groote menigte boeyen met het schip Bueren gecomen was ende dat tonnen met boeyen int sieckenhuys gebracht, kisten met boeyen inde kercken begraven waeren, ende seyden, dat, om haer te vangen, sy op den selven dach Febr. 22 belast waeren alle, jonck ende oudt, ter kercken te comen om Godt de Heere te dancken voor de veroveringe van Amboina, ende dat haer ter selver eynde door de boodes was aengeseyt, datse te maeltijt souden comen, de Orangcayen int Casteel, de gemeyne man int sieckenhuys ende de vrouwpersonen inde kercke; datmen se dan te saemen soude aentasten ende dat hier toe mede gestreckt hadde de opschrijvinge aller naemen van t'volck, die in Soya ende Halou meer dan een maendt te vooren geschiet was.

De H[r] Gouverneur het eerste wechloopen van t'volck van

Soya verstaen hebbende, dede alle opperhooffden, soo die by t'casteel, als die opt gebergte waeren by hem roepen, vraegende wat de oorsaecke van het wechloopen was. Sy verclaerden (alsoo geseyt werdt), dat de oorsaecke was de opschrivinge aller naemen van mans- ende vrouwpersoonen door den E. Jacobum Vertrechtium gedaen in Soya ende Halou, t'welck int begin van Januario geschiet was, sonder eenige opspraeck, jae met behulp van den Radja oft Opperhooft van Soya, opdat het volck te beter te kercken soude getrocken werden. Vande brieff, die haer wijs gemaeckt was, dat gebieden soude datse alle gevangen ende geboeyt nae Batavia souden gesonden werden swegen sy stil. Vande onlusten ende grooten miscontentement, dat sy hadden in het al te langh ende te dickwils pangayen ofte roeyen op de corre corren, ende vande quade bejegeningen vermaenden doe te tijt eenige vande voornaemste hooffden, maer sy en toonden niet de afkeericheyt ende onwillicheyt tegen onse natie, die haer herte hadde opgenomen uyt de quade bejegeninge die sy pretenderen voornemelicken op de twee laeste tochten ontvangen te hebben, als sy eenige corre corren vernielden ende als sy daernae te Kelebom op Ceram eenige notemuscaatboomen schelden ofte omhieuwen. Het schijnt dat sy door eenige gelegentheyt doe ter [tijt] verhindert sijn geweest dit te openbaeren ende het haer best gedocht heeft de oorsaeck calumnieuslick op de vermelte opschrivinge te leggen, waer af een attestatie gemaeckt wiert, ende by haer allen onderteeckent sijnde, by de Hr Gouverneur Jochum Roelofsen is berustende.

De opschryvinge der naemen moest doe de schult dragen, die geschiet was om haer tot t'gehoor van Godts woordt (waer toe naelatig waeren) te beter te trecken, wandt de E. Helmichius saliger voor desen de naemen in Pouta, Amahousen, Hative, Taviri ten selven eynde mede opgeschreven heeft, aengesien dese volckeren gewoon sijn door een cleyne boete, als van 4 ofte 6 stuv., tot de kerkgang geconstringeert te werden, hetwelcke haer opperhooffden selfs geordineert hebben, ende onder onse eygene natie hier mede gepleecht werdt.

Maer als nu is door Godes vaderlicke bestieringe, die de waerheyt niet altoos laet onderdruckt blijven, de voormelte opschrivinge vande calumnie bevrijt, wandt alle de opperhooffden van Amboina nu recht uyt seggen, dat t'geen sy voorgaven aengaende de vrese van gevangen ende geboeyt versonden te werden, datter hiertoe boeyen gecomen waeren, dat hiertoe de naemen opgeschreven eñ sy ter kercke ende ter maeltijt genodicht waeren ende de portugysche macht vreesen, dat het selve maer veinsingen ende loose pretexten ofte voorgevinge geweest sijn, om onder desen schijn met haer goet veiliglick nae t' gebergte te loopen, haer daer te verstercken ende alsoo van de Nederlanders af te sonderen.

Maer dat de rechte oorspronckelicke oorsaeck deser beroerte is, eensdeels het all te dickwils, al te lang ende te verdryetelick pangayen ofte roeyen op de corre corren, ende ten anderen principalick de bejegeningen diese, voornamelick op de vermelte twee laeste zeetochten, seggen uytgestaen te hebben.

Aengaende het pangayen ofte roeyen op de corre corren, haer clagte is, dat de roeyers duerende de tochten, die somtijts van 6 weecken, somtijts langer, somtijts corter vallen, ellendichlicker leven dan eenige slave op heel Amboyna hebben, als dat sy moeten nacht ende dagh roeyen, sittende met het lichaem meestendeel nat, soodat sommige het onderlijf door de lange natticheyt ende ongemack verseeriget ende verrotten, ende dat soo met tochten beswaert sijn geweest, dat geen tijt hebben gehadt nae behooren haere hooven ofte thuynen te besayen en te beplanten, soo datse tot groote armoede gecomen sijn, dat wyf ende kinderen hebben moeten gebreck lijden, ende sy gedrongen sijn geweest haere goude ende silvere juweelen, cleden ende andere goederen tot onderhouden van haer huysgesin te vercoopen.

Dit achten sy noch verdraeglick voor haer te wesen, maer haere clachte is voornamelick, dat op dese laeste tocht nae Kelebom, die geschiet is in December 1635, buyten alle maete onredelicken mishandelt sijn; want de roeyers (seggen sy) wierdt geen tijt vergont snachts te rusten; werden vande Nederlantsche opperhooffden, op de corre corren doe

vaerende, geboden in ses uyren soo verde te roeyen als in 12 uyren geraecken conden, met dreygementen, soo dat niet deden, geslagen souden werden. Voegen hierby, dat se het eeten der Amboinesen met voeten trapten, willende dat voort pangayen souden. Stieten t' volck met de voeten; sloegen se met rotang. Onder anderen, dat een van Oma van een officier met een houdt een gat in t' hooft geslagen werde hetwelcke groote verbitteringe veroorsaeckte; scholden (nae haer seggen) niet alleen t' gemeine volck, maer oock orangcayen voor schelmen, beesten, honden; stieten t' volck met voeten. Clagen voor alle datse twee opperhooffden, den eene van de negrye Bagouala, d'andere vande negry Way op de corre corren in de boeyen slooten, omdat een luttel achteraen quamen. Het welcke sy achten een onverdragelicken versmaetheyt, niet alleen voor die twee, maer alle ambonsche opperhooffden te wesen, eñ seggen liever te willen sterven dan op haer eygen cost roeyende, sulcke over last te lijden.

Dit was het vier, dat haer gemoet, t' welck met de andere miscontentementen als met swavel opgevullet was, gants ontstack, soodat, gelijck de opperhooffden der dorpen nu openlick verclaeren, dit de oorsaeck is deser ontstane oproerigheyt ende vandt wegloopen des volcx nae t' gebergte. Want sy selfs op de vermelte tocht van Keledom beraetslaegden alle Nederlantsche officieren, die op de corre corren waeren doodt te slaen eñ inde see te werpen, gelijck Radja Noussenive, Houcom de Fretes, hooft van Hative ende andere orangcayen bekennen, om haer over de verhaelde mishandelingen eñ andere misnoogen te wreken. Eñ het soude geschiet sijn (het volck van Oma presenterende de eerste te wesen, die het werck beginnen souden) maer de goede Godt bewoog het herte van eenigen ambonsche opperhooffden daer tegen te spreecken eñ sulcke moordadicheyt te verhinderen.

Radja Rossenive verclaert mede, dat de rechte oorsaecke aller deser onrust ende oproericheyt is dese quade bejegeningen, die de Amboinesen op dese 2 tochten, eñ voornamelick op die van Kelebom uytgestaen hebben.

Maer deselve Radja Rossenive met sijn volck, alsmede

Hative, Taviri, Amahousse, Mardica, een deel van Halou, Baguela, Way ende Hatou, alsmede het volck vant eylandt Uliassers hebben haer beter bedocht eñ sijn onder de gehoorsaemheyt des heeren Gouverneurs gebleven. Maer de inwoonders vandt eylandt Oma rebelleren, tot de welcke Radja Rossenive, Jan Pays, don Pedro eñ Nattahoudi gesonden sijnde om te vraegen de oorsaeck haerder oproericheyt (wandt sy openbaere hostiliteyt betoonen); hebben geandtwoordt, dat het was overmidts het dicmael eñ lange roeyen op de corre corren, alsmede voornamelick overmidts de quade bejegeningen op de vermelte tochten verdragen. Verclaerden, dat nochte sy, nochte de anderen Amboinesen tot geen vrede verstaen souden, ofte de nederlantsche officieren die haer soo mishandelt hadden, die se tot 6 oft 7 noemden, souden van Amboina gelicht eñ versonden werden; van de boeyen ofte opschrivingen en vermaenden sy niet. Soodanige verclaringen hebben Radja Oulat, Radja Paperi, Radja Touaha, Pati Herman ende andere opperhooffden van het eylandt Uliasser mede gedaen, seggende het te lange ende te dicwils pangayen, als mede voornamelick de quade bejegeningen op de tochten den Amboinesen aengedaen, de oorsaecken deser oproericheyt waeren. Maer dien den aerdt der Amboynesen best bekent is eñ haer oogemerk uyt haere redenen gemerckt hebben, oordeelen dat het gemoet deses volcx, eñ voor all die opperhooffden, gants genegen is tot eene ongebondene liberteyt, dat sy haere onderdanen tyranniseren mogen nae haere gelieven, gelijck sy voor desen, sonder eenige wetten, alleen nae t'goetduncken haerder opperhooffden sijn geregeert geweest; als mede datse niet meer tochten te waeter behoeven te doen alst haer gelieft. Datse veel vrouwen mogen houden eñ allerley licentie mogen genieten int huwelick eñ buytent huwelick, volgende de verdorventheyt haeres herten. Tot dese ongeregeltheyt soecken sy weder te vervallen eñ hebben ten desen eynde haer veele opgeworpen tegens onse natie, pretenderende dat het roeyen op corre corren eñ de mishandelingen haer onverdraegelick sijn; in welcke haer voornemen sy vanden Mooren

op Hittou eñ vande Ternatanen (als men seyt) gestijft ende voortgedreven werden. Onderhouden nochtans opt gebergte ende negryen Kielang, Naco etc. de schooldienst ende godtsdienst beter, dan in tijden van vrede gedaen hebben.

Dit hebbe ick UEd. willen verhalen eñ te kennen geven, voornamelick op dat, indien eenige quaet willige, die de leugen liever dan de waerheyt hebben, souden mogen de schult deser onruste leggen op het goede werck, twelck ter stichtinge der zielen aengeleyt was, UEd[t] soudet weten wat vande saecke waere. Ick vertrouwe dat dese onruste met de comste des H[r] Generael Antonio van Diemen tot Amboina haest gestilt eñ ter neder geleyt sal werden.

Ick hadde gemeint als nu naet vaderlandt te gaen, maer ben genoodtsaeckt dit jaer hier over te blijven, alsoo mijn dienst in de maleyse taele by t'Casteel nodig was, tot stichtinge der Amboinsche gemeinte, wandt de E. Vertrechtius in Mayo nae Batavia vertrocken is. Het welck te liever doe, naedemael een goede menigte der Amboinesen ter predicatie verschijnt; doch hoope de gemeinte eñ staet van Amboina het toecomende jaer in vrede latende, soot Godt de Heere, gelieft nae t'vaderlandt te comen.

Hiermede Edele enz. dese besluytende, bevele UEd. persoonen eñ regieringe der godlicker genade, die UEd[ts] staet in India in macht ende middelen late toenemen, tot meerder verbreydinge des Rijcx Christi onder de heydenen Vaertwel.

Gegeven int Casteel op Amboina den 17 Sept. a° Dom 1636.

UEd[ts] dienaer,
JUSTUS HEURNIUS 1).

Origineel
Rijksarchief.

---

1) Het opschrift en het onderschrift alleen is van de eigen hand van Heurnius.

LXXXIV.

UIT EEN BRIEF VAN DEN KERKERAAD TE BATAVIA AAN DE CLASSIS VAN AMSTERDAM.

De toestand van het christendom op Amboina heeft door ophitsing en opstand geleden; de komst van den G. Gen. zal daarin verandering ten goede te weeg brengen.

Heurnius heeft de Uliassers moeten verlaten. Hij zal op Banda de plaats van den overleden Verhagen innemen.

Priserius heeft Key weder verlaten; men had den toestand aldaar te gunstig afgeschilderd. Hij is door de oproerigen op Noussalaut gevangen genomen.

Lindenborn is als predikant toegelaten.

Toestand op Formosa, Coromandel en Ternate.

27 December 1636.

. . . .

Onse eerw. broeder D. Gerardus Leeuwius, gewesene predicant tot Voorburgh . . . . sal in comp. vande Ed Hr Generael Antonio van Diemen nae Amboyna vertrecken, om voor het medegaende garnisoen te prediken eñ andere kerckelicke saecken te helpen verrichten. De staet des Christendoms aldaer is door de ophitsinge der trouwloosen Mooren eñ rebellie van verscheyde inwoonderen in een slechte staet, doch vertrouwen, dat de comste vande Ed Hr Generael, om dewelcke sy seer versocht hebben, door de hulpe Gods een goede veranderinge sal veroorsaecken eñ alles wederom in een betere staet brengen. De Eerw. D. Justus Heurnius heeft om dese troublen sijn begonnen werck (tot sijn hertelick leedtwesen) inde Uliasersche eylanden moeten naerlaeten eñ residentie nemen by het Casteel by de Eerw Br D. Marinus Gideonsz eñ D. Daniel Sonnevelt. Voor eenige maenden is alhier by ons onverwacht gearriveert de Eerw D. Jacobus Vertrechtius met behoorlicke eñ goede attestatie des E. kerckenraets van Amboyna, om redenen eñ onlusten, die u Eerw uyt de brief der E broederen van Amboyna aen UE. gesonden sult connen

verstaen, tot dewelcke wy ons mede refereren. Sijn Eerw sal nae Banda vertrecken om sijn residentie te nemen in plaetse vanden Eerw D. Antonius Verhagen, dewelcke den 9 Septemb. in den Heere gerust is, eñ in sijn leven met alle getrouwicheyt de gemeente aldaer gedient eñ gesticht heeft. De gemeenten eñ scholen in Banda sijn mede in een goeden staet, nae het schrijven des Eerw. D. Johannes Heemstede eñ de Br. des E. kerckenraets. De proponent Hendrick Pontkasen, die sijn residentie heeft op Poulou-Ai, is aengeschreven dat sijn examen peremptorium om redenen alhier soude moeten uytstaen, indien tot het predickampt soude willen gevordert werden, ten ware de E. Hr Generael selfs in Banda persoonlick arriveerde. D. Johannes Jansz Priserius, dewelcke nae het eylant Key vertrocken was, eñ na dat eenige maenden aldaer sijn wooninge aen lant genomen hadde om te ondervinden wat in de bekeeringe der heydenen aldaer te doen was, heeft bevonden, dat dese natie niet soo goet aerdigh was eñ tot het christendom genegen, als wel voor desen by eenige gemeent eñ geschreven is; ja dat deselve inwoonderen door eenige gevluchte Bandanesen tegen onse natie waren opgehitst eñ verbittert, alsmede dat hy meermaelen in merckelicke perijckel was geweest om doot geslagen te worden. Weshalve met sijn bijwesende geselschap van daer scheydende in meeninge om nae Banda wederom te keeren, sijn door de stroom omtrent het eylant Nusselauw vervallen eñ niet wetende vande opgeresene tumulten, by de inwoonders aldaer, die onder schijn van vrienden met eenige ververschingen aen boort quamen, overrompelt eñ gevangen genomen, doch nae het schrijven D. Heurnii verhopen, dat wederom, door Gods hulpe sullen verlost werden.

Do Johannes Lindenborn, geboortich uyt Hessen, gewesene predicant tot Erckelens, doch in qualiteyt van cranckbesoecker op het jacht Oostcappel ons toegesonden vande classe van Walcheren, vertoonende ons verscheyde attestatien eñ recommandatien vande E. Br der classis van Wesel, Arnhem eñ Walcheren, eñ nae betooninge van capaciteyt

eñ gaven int predicken, is alhier int predickampt herstelt, nae dat de canones Synodi Dordracenae anni 1618 & 1619 met sijn eygen hant onderteeckent hadde, eñ met het jacht Petten van hier naer Ilha Formosa vertrocken eñ aldaer wel gearriveert, om nevens de eerw. D Roberto Junio, D Assuero Hogesteyn eñ Carolo Agricola in Xinkan sijn residentie te nemen eñ alles aldaer te helpen verrichten, dat tot winninge der sielen vande selve natie van nooden is. De eerw. D Georgius Candidius heeft nu eenige tijt meest sijn residentie by de Hr Gouverneur int casteel op Taiowan gehadt; sijn Ed wert hier wederom in Martio toecomende verwacht; de staet des christendoms aldaer is nu wederom door de geluckige lanttocht vande heer gouverneur Hans Putmans vry wat beter als voor desen UEw aengeschreven hebben, wenschende dat de goede Godt continuatie wil verleenen eñ den arbeit sijner dienaren aldaer segenen.

De Eerw D. Abrahamus Rogerius is weder welvaerende eñ de gemeente Jesu Christi tot Palliacatta int Portugees eñ duyts stichtende.

D. Jonas Aertsen, residerende in Ternaten, alwaer het concubinatus extraordinarie in swang gaet, eñ noch geen gemeente op gerecht is, heeft om sijne verlossinge van daer versocht, doch can voor dees tijt niemant derwaerts gesonden werden. . . . .

Datum tot Batavia op Java major, in onse kerckelicke vergaderinghe eñ met onse gewoonlicke signatuere bevestight den 27 decembris a° 1636.

Wt aller last ende naem des kerckenraets,

Gerhardus Leeuwius, pro temp. synedrii praeses.

Nicolaus Molineus, synedrii p. t. scriba.

Samuel Carlier, dienaer des H Evangelii tot Batavia.

Jacobus Vertrecht, ecclesiastes.

Johannes Schotanus, eccles.

M. Duraeus, ouderlingh.

Maerten Jansen Vogel, ouderling.

Origineel
Rijks Archief.

LXXXV.

UIT DE GENERALE MISSIVE VAN G. G. EN R. AAN BEWINDHEBBERS.

Toestand der scholen op Banda. Predikanten aldaar. Priserius is naar Key vertrokken, zijne lotgevallen; Hij is met het halfjaar, in moedeloosheid, eigenmachtig van zijn post geloopen, zeggende dat er voor het Christendom niets te doen is.

Op den terugtocht is hij van de koers geraakt en dóor de oproerige bewoners van Noessalaut gevangen genomen.

28 December 1636.

. . . .

p. 84. Gelijck voor desen, soo bleven de schoolen eñ den standt der kercken van Banda in goede eñ vreetsaeme ordre florerende.

Den predicant Joannes Heemstede, wiens huysvrouw overleden, eñ sijnen tijt g'expireert wesende, demissie hadde versocht, is van resolutie verandert, heeft sich andermael inden houwelycken staet begeven eñ sal noch eenigen tijt in Banda continueren.

Den predicant Anthonio vander Haghen is op 9 Septr laest, nae 18 dagen sieck wesens, inden Heere ontslaepen, achterlatende vrouw eñ kinderen, invoegen de subsidie, die UEd. schrijven aldaer jaerlycx aen desselfs moeder sijt doende, sal dienen te cesseren; t' verschot can aende verdiende gagie niet gevonden worden, alsoo meer ten achteren als te vooren is. De getroude in India hebben t' haere nodich van doen; derselver behoeftige vrienden in Nederlandt connen UEd. niet subsidieren, als tot laste eñ schade vañ Comp.

Den predicant Jacobus Vertrecht, ons uit Amboina toegecomen, is goet gevonden in Banda te gebruycken, ende gaet per t' Wapen van Rotterdam derwaerts.

Ja, de bekeeringh der heydenen op Key eñ Arouw is tot noch toe weinich gevordert eñ noch min apparentie in toecomende. De boeyer Banda, daermede den predicant Jan

Janssen a° 1635 int laetste van December derwaerts gevaren is, keerde primo Juny deses jaers, eñ wort daerby verstaen, dat voor de negrye Elat eerst ten ancker waeren gecomen, doch door eenen Baly (die het geberchte bewoont) perijckel gelopen hadden van alle vermoort te worden. 't Schijnt wat te prematuur sijn geweest int procureren van een steene huysingh en t' liberael verthoonen van haer medegebracht gout. Hiervan breeder in ons dachregister.

Van Elat vertrocken nae de negrye Mare, drie mylen noordelyck, alwaer wat beter tractement bejegenden, eñ haer' mede gebracht cargasoen tegen slaven eñ een schoone corcorre oversetten, met apperentie van in toecomende meer voordeel in negotie gedaen te werden.

Tot de bevoorderingh des christen gelooffs is cleene hoope; voorsz. Jan Jansen (tot dit werck gantsch onbequaem) schrijft onder anderen: *Al leefde hy op dat lant noch dertich jaer, door hem geen vrucht gedaen sal worden.* Derhalven oock geresolveert was van daer op te breecken, gelijck oock sonder licentie gedaen heeft; sich op een joncke van Key vervoegende, omme nae Banda over te steecken, is voorby gedreven ende onder t' eylandt Nosselauw ten ancker gecomen, alwaer door derselver rebellige inhabitanten aengehouden wert, nevens twee Nederlantse soldaten eñ alle de Keyesen vande joncke.

. . . .

Geschreven in UEd. casteel Batavia deser 28en December a° 1636.

UEd. g'affectioneerde vrienden eñ trouwschuldige dienaers, den Generael en Raden van India,

ANTONIO VAN DIEMEN.
PH. LUCASSEN.
AERTˢ GIJSELS.
HANS PUTMANS.
ANT. CAEN.
JOAN OTTENS.

Origineel
Rijksarchief.

LXXXVI.

JUSTUS HEURNIUS AAN BEWINDHEBBERS DER O. I. COMPAGNIE.

Maatregelen, ter tegemoetkoming aan de bezwaren van de nu ter gehoorzaamheid teruggekeerde eilanden en ter opheffing van het vervallen christendom, zoo door den Gouv. Gen. als door den Gouverneur Ottens genomen en vrucht daarvan.

De visite op de eilanden is door de regenmousson vertraagd.

Terugkeer van tot het mohammedanisme vervallen Christenen.

Berichten omtrent zijn arbeid, die door den godsdienstigen ijver van den Gouverneur gesteund, goede vruchten belooft.

AMBOINA, Augustus 1638 1).

. . . .

Dit is int corten den tegenwoordighen standt deser landen, die Godt de Heere door het cloeckmoedich, wijs eñ discreet beleydt des Ed Hr Generael eñ sijner Raeden, boven hoope in soo corten tijdt volcomentlick bevredicht eñ ter gehoorsaemheyt ghebracht heeft, waeraff UEdlen breder eñ grondiger openinge in het schrijven des Ed Hr Generaels eñ des Hr Gouverneurs Ottens gedaen werdt.

De lantdach eyndigende, soo heeft sijne Edt alle d'Opperhooffden rijckelick begiftight, heeft den prijs der naghelen verhoght eñ de cleeden op lagen prijs gestelt om alle misnoeghen wech te nemen. Heeft de helft der schoolmeesteren int gantsche landt affgedanckt, om alsoo by haer een yver tot de godtsdienst te verwecken. Een deel der dronckaerts eñ onnutte vrije luyden heeft sijne Edt bevoolen met

---

1) Het grootste deel van dit schrijven is gewijd aan de expeditie ter bevrediging van ontstane onlusten. Wij laten dit, als van zuiver politieken aard, onvermeld.

de vloote nae Batavia te vertrecken, het welcke geschiet is; andere sullen met de laetste schepen volghen.

De E. heer Johan Ottens is op des Heeren Hemelvaertsdach tot gouverneur over Amboina geauthoriseert, wiens regieringe Godt de Heere, tot verbreydinghe des Rijcx Jesu Christi eñ welvaert der Comp., segene. Sijne E. heeft de borgerye tot het gehoor van Godts Woort gebracht, aenseggende de vrije luyden, indien eenighe een ongheregelt, Godts vergeten leven voeren wilden, dat haer nae Batavia versenden soude.

Dus langh sijn weynich amboinesche kinderen ter schoole gecomen, maer verstaen dat de opperhooffden beginnen te segghen, dat het een schande voor haer is, dat haer volck hier in soo naelatich is, naedien het de H^r Generael in haere vrije wille gestelt heeft datse bethoonen willen, datse de christelicke religie eñ stichtinghe haerder kinderen lieffhebben, eñ haer volck door boeten constringeeren willen de kinderen ter schoolen te senden.

De visite, om de kinderen in de eylanden eñ op Leytimor te doopen eñ de verloofden int huwelick te bevestighen en hebbe ick noch niet connen doen, de reghen mousson sulcx belettende, inde welcke een yder met saeyen eñ planten besich is. Maer de Opperhooffden der selver eylanden eñ geberchte hebben op my versocht, dat als de drooghe mouson begint, dit werck onder haer soude willen volvoeren, het welcke int laetste van September hoope, met Gods hulpe, te beginnen.

Hebbe nochtans, als met den H^r Generael voor Honimoa inde Ulyassers lagh, Paty Labo, het tweede hooft van Touaha, eñ met hem thien andere orangcayen van Touaha, die eerst christen geweest sijnde, om eenighe onlusten, tegens haeren Radja opgecomen, nae Iha geloopen eñ moors geworden waeren, weder opgenomen tot de christelicke gemeynte, als sy publyckelick nae de predicatie leetwesen haerer dwalinghe eñ misdaet bethoont, het moorsdom verworpen eñ getrouwe volherdinghe int christendom belooft hadden, tot teecken eñ bevesting deses een yder sijn dystar ofte tul-

bant vant hooft nemende eñ met sijn eyghen handt int vyer, daer toe bereyt, ter presentie van alle het volck werpende, siende op nae den hemel eñ Godt tot getuyge nemende, dat sulcx met oprechter herten deden. Waer aff sy oock bewijs gegeven hebben, gevaeren sijnde nae Capaha eñ eenighe thooft affslaende en daer over, naer haer manier tot Touaha, sakalillende 1).

Hier nae heb ick met goet vinden des E kerckenraets eñ des E H[r] Gouverneurs op de passo onder het volck van Baguala, Souli eñ Outomouri 19 kinderen gedoopt eñ 6 paar int huwelick bevesticht. Voorts soo houde ick my by t'Casteel besich inde bedieninghe der ambonsche gemeynte int maleys, den duytschen dienst nevens den E Daniel van Sonneveldt waernemende. Bestede mijn overighe tijdt, gelijck voor desen, in eenighe schoolmeesters eñ leerlingen, die hier by t' Casteel sijn, inde fondamenten der christelicke religie, alsmede wederlegginghe des heydendoms eñ moorsdoms te onderwijsen. Den goeden ijver des H[r] Gouverneurs Johan Ottens tot voorderinghe van Gods eere eñ stichtinge der christelicker gemeynte, mitsgaders sijne vigilantie eñ industrie tot bevestinghe der gemeyne vrede, doet my te blijmoedigher de plichten mijnes ampts volvoeren, als die goede apparentie van bestendighe vrucht onses arbeyts belooven.

Vertrouwe, dat de vrede, die Godt de Heere nu verleent heeft, eene vaste vereeninghe deser natien met UEd Staet sal wesen, in dien het gelooff vande sienlicke macht, die Godt de Heer UEd verleent heeft eens haer ter degen, gelijck nu begonnen is, ingeprindtet werde, want hier door sullen alle listighe oproyinghe der Ternataenen, de springhaders aller onrust, haer gelooff verliesen eñ niemant sal hem verstouten derven sijne mondt op te doen, veel min sich op te stellen tegens UEd billicke handel eñ regieringhe.

Ick hebbe verloff gecreghen toecomende jaer nae t'vaderlandt te comen.

---

1) d. i. vreugde bedrijvende,

Terwijlen Godt den Alderhoochsten biddende dat U Ed[len] persoonen, handel, staet eñ regeeringhe overvloedelick, tot verbreydinghe des rijcx Christi eñ welstant onses vaderlandts segene. Vaertwel.

Gegeven tot Amboina int casteel Victoria. Augusti anno Domini 1637.

UEd[en] onderdaenigen dienaer,
JUSTUS HEURNIUS.

Origineel
Rijksarchief.

LXXXVII.

UIT DEN BRIEF VAN DEN GOUVERNEUR VAN DE MOLUKKEN, JAN VAN BROECKOM, AAN DEN GOUV. GEN. ANTONIO VAN DIEMEN.

Berichten omtrent kerkelijke persoonen in ongunstigen en gunstigen zin.
Ongerief van hun kort verband.

14 Aug. 1637.

. . . .

Hier mede gaet oock den sieckentrooster Hendrick van Hengelen met sijn vrou en kinderen. Het is een gedebaucheert persoon, een grooten dronckaert, gelijck wy voor desen hebben geschreven. Sijn soontgien, Gijsbert van Hengelen, heeft by de boecken op Maleyen 60 R[a] van 8[ten] te goet, die hem by de H[r] Gouverneur Lodensteyn, over sijnen doop gestaen hebbende, geschonken sijn. Den vader heeft aen ons versocht deselve te mogen lichten, maer hebben hetselve ontseyt ende hem aen UEd. gerenvoyeert. . . .

. . . .

Op het versouck van den predicant Jonas Aertsz gaet mede met dese schepen costi sijne huysvrouw, die het selve mede aen ons versocht heeft, ende haer kint. Haer dochter,

getrout sijnde met gemelten vryman Pieter Rademaker 1), compt met haren man. Die sijn twee vrouwen van een seer schandeleus leven, gelijck yder genoch bekent is. Godt geve haer sinnen ende gemoederen mogen veranderen ende tot de deucht gewendt werden, daer sy tegenwoordich geene kennisse van en hebben . . . .

. . . .

Den sieckentrooster Jan Jansz Brundt, tegenwoordich op Bathian sijn residentie houdende, heeft het voorleden jaer, ende oock noch, ernstich om sijn verlossingh versocht. Wy hebben altijt gedacht, dat alle kerckelycke persoonen voor vijff jaren waren verbonden, maer den desen seyt neen, ende dat sijn verbandt niet langer en is als dry jaren. Wy hebben hem aengesproocken om sich de novo te verbinden, maer en wil daertoe niet resolveeren. Het is een fijn man, van een goet leven ende wandel, heeft mede een goede genegentheyt tot sijn ampt ende dienst, en is by de Labouers seer aengenaem. t' Is moeyelyck, dat als de luyden kennisse hebben becomen, ende dat de kercke Christy ende Generale Compagnie dienst van haer compt te trecken, men haer verlossen ende naert Vaderlandt moet laten gaen. . . . .

. . . .

Actum Gnofficqia op t' Huys de 14 Aug[i] a° 1637.

UEd. altijt dienstwilligen dienaer,
JAN VAN BROECKOM.

Origineel
Rijksarchief.

1) Die ook naar Batavia zoude vertrekken omdat hij meende aldaar beter zijn fortuin te zullen kunnen maken.

LXXXVIII.

DE GOUVERNEUR VAN BANDA, CORNELIS ACOLEY, AAN DE VERGADERING DER XVII.

Het mislukken van de Zending van Priserius naar de Key- en Aroëeilanden is vooral aan zijne flauwhartigheid, en zijne onbekwaamheid voor zoo'n groot werk te wijten.

Banda, 24 Aug. 1637.

. . . .

In onsen laetsten is gesecht, had den predicant Jan Janssen van Enckhuysen in December des jaers 1635 op Quey, (beneffens den ondercoopman Pieter Pouwelssen eñ andere noodige parsoonen) geplaetst, hunne resedentie inde negerye Mare genomen eñ een missive aen ons gesonden hadde, waer inne verthoondt hun wedervaeren aldaer, mitsgaders de weynige apparentie en clene hope, dien den selven Jan Jansz bespeurde, tot de bekeeringe dier volckeren waer oock op comen wilde.

Sedert is deselve; (gelijck oock den gemelten ondercoopman) en den hun by hebbent geselschap inde maent Augusto a° 1636, buyten ordre opgebroocken eñ yder met een jonck naer Banda gestecken. Waer mede gemelte Jan Jansz verdreven, onbekent Nusselauw aengecomen, eñ (niet wetende van de rebellie aldaer) aen lant gegaen sijnde, vañ afvallige inwoonderen inde negorye Amet gevangen genomen, van waer naer vele ellendige miserye door den E. H[r] Gouverneur Jochum Roelofsen gelost eñ ons wederomme mettet schip t' Wapen van Rotterdam op den 9 February passado toegecomen is.

Ons op de comste van gemelte Jan Jansz. wegens hun onordentelyck opbreecken naerder informerende, heeft deselve verclaert, dat met die volckeren niet en conde omgaen, noch soo goet aerdich als men meende, niet en waren; veel min de tale leeren, vermits den tolck hem ontloopen

was. Oock dat deselve geen complete negoryen eñ behoorlycke Overhooffden hadde, eñ geen justitie geadministreert wiert, maer een yder by haer dede wat hen goet dochte. Alsmede dat int minste geen lust nochte treck tot het christen geloove in hun bespeurde; alle t welcke met discretie hebben aengenomen. Doch wy hebben ter contrarie onder andren verstaen, dat de rechte middelen tot soodanigen hoogen en grooten werck (waer toe sijn verstant schijnt te slecht te sijn) niet aengewent, maer met den geseyden ondercoopman seer oneenich, eñ niet conform onse ordre eñ den christelycken regel geleeft eñ vele onhebbelyckheden gepleecht heeft. Daer by comende de groote vreese, die hy hadde om doot geslagen ofte vermoort te werden, soo dat hem door cleenharticheyt by naer t' eeuwich besluyt Godes eñ t' nootlot niet onderwerpen cond. Ed. Heeren, hoe connen de roestige snaren wel clincken, daer het instrument met den speelder geen toon houden noch stellen, veel min van hun onsuyverheyt reynigen can. Den vreeselycken orengcaen, waer in de winden sonder eenparigen cours t' ronde compas uytbarsten, veroorsaeckt menich verdriet. Edoch dese verdrayde, onstuymige sonne (Godt kent den schuldigen) heeft niet alleen (buyten expectanties) soo een heylich werck verachtert, de Comp. met schade, maer hun eygen persoonen met miserie beswaert, waer inne voor dees tijt patientie moeten nemen. . . . .

Neira Banda int Casteel Nassouw ay 24en Augusti 1637.

UEd. gants onderdanigen Dr.,
CORNELIO ACOLEY.

Superscriptie.

D'Ed. heeren gecommitteerde Bewinthebbers der O. I. Compie ter vergaderinge der XVIIen tot Amsterdam.

Origineel
Rijksarchief.

LXXXIX.

RAPPORT VAN JUSTUS HEURNIUS OMTRENT ZIJNE REIS NAAR BALI EN ZIJNE BEVINDING ALDAAR.

---

15 October 1637.

Aen den Ed. Heer Gouverneur Generael Anthonio van Diemen, ende sijner Ed[ts] presente Raeden van India.

Mijn Heeren.

Hoewel aen t'eylandt Baly comende, inde coninckl. stadt Gilgal, daerde standt van saecken best soude connen ondervinden, alsoo d'heer commandeur Cooper corts nae ons arrivement sich te scheep begaf, sal nochtans UEd. voordragen het weinige daer ter plaetse hebbe connen verstaen, aengaende de apparentie vande christel. religie ter selver plaetse te connen voortplanten.

Ten welcken eynde in consideratie komt, eerstel. de maniere van haer valsche godtsdienst, ten anderen den standt haerder politie. In haere godtsdienst staet aen te mercken: 1. haerer leeraren gelegentheyt; 2. haere dwaalleere; 3. haere afgoderye.

1. Haere leeraers en sijn niet veel in getal, noch onderscheyden in habyt of cleedinge van het andere volck; over haer is een generael opperhooft, die sijne residentie by den coninck ten hove houdt, ende by hem in grooten aensien is, die mede int gerichte sit over criminele saecken. Deses staet (als geseyt werdt) is erffelyck, hy stervende, succedeert de soone in sijns vaders plaetse; dese maect de gemeene afgodenpriesters, genaemt Sangoho, eenige uyt het volck, die sulcx begeeren, tot het afgoden priesterschap leerende ende onderwijsende. De staet van dese priesters ofte Sangoho en erft niet op de kinderen, maer andere

comen in haer plaetse. Dese en genieten geen gagie vanden coninck, haer verval is, dat sy eenige onderwijsende, die begeerig sijn te weten hoese haere afgoden ten rechten dienen, ende een gelucksalige staet nae desen leeven gecrijgen mogen, daer voor een vereeringe ontvangen.

2. Vande leere die sy den volcke voordragen, verstae:

A. Dat sy houden datter eene allergrootste eñ algemeyne Godt is, dien sy noemen Sangiau Tougal, ende onder dese stellen sy haere Santen, die sy Betara noemen, hetwelcke (nae sy seggen) menschen geweest sijn, die deughdelyck ende vermaert, ofte op Baly, ofte in andere landen ten haeren tijden waeren. Den Sangiau Tougal, en maecken sy geen beelden, en offeren hem oock niet, maer alle haere afgodische beelden werden den Betara ofte Santen ter eere gemaeckt, en dien doen sy offerhanden.

B. Sy achten de sielen onsterfelyck te wesen eñ soo iemandt qualyck ofte godlooslyck geleeft heeft, dat die vanden duyvel, als gestorven is, gepijnight werdt. Indien iemandt sich rechtveerdelyck eñ eerlyck, nae haere wijse, gedragen heeft, dat sijne siele dan comt int lichaem van sijns soons, ofte dochters, ofte naeste vrienden kindt, dat nae sijne aflijvigheyt gebooren werdt.

Sy en hebben geen publycke predicatie in de versamelinge des volcx van haere afgoderie ende valsche godtsdienst, gelijck by sommige andere heydenen gebruyckelyck is, maer soo wie van haere godtsdienst onderrigtinge begeert, die versoeckt sulcx van haere priesters of Sangoho, als boven vermelt is, en wert in sijn huys onderwesen.

C. De oversten van Baly en trecken het haer niet aen, soo iemant van t'gemeene volck mahometist wert, hoewel daer weinige sulcke sijn, maer werdt gehouden, dat de koninck het niet soude lijden, dat iemandt vande grooten de mahometische dwaelleere aennam, ende dit ontwijffelyck uyt vrese, dat met de moorsen van Java souden tsaemen spannen, ende den coninck tegenvallen.

In haeren afgodendienst toonen sy int gemeyn genen yver, 1. alsoo haere tempelen en offer plaetsen der afgoden niet

costelyck sijn, als in Ziam, nochte voor supperstitieus heilig gehouden werden, als op de cust van India; maer haer afgoden sijn een spanne langh, van cleye gebacken, in gedaente van een gecleet man te paert, of als een staende manspersoon, met een lange rock becleet; herbergen in een cleyn huysken, twee schreeden breet, wiens wanden sijn van horden, met cley bestreecken, ende het dack van stroy; voor dewelcke somtijts een leedige aerde pot of twee, en een aerde schotel staet, en hier boven een quitasol van papier, die beschildert is; het huysken voort vuyl en onordentelyck gestelt sijnde. Dese huyskens staen in een plaetse, met een leeme muyr omtrocken, waerin rontom eenige baleykens gemaeckt sijn. Dusdaenige plaetsen, naedat ick nu ende als voormaels op Baly was, hebbe connen hooren ende mercken, sijnder weinige, maer wel veel offer balleykens voor den satan, sonder datter eenige beelden by sijn. Dese haere afgoden plaetsen staen open, sonder iemandt die daer acht op neempt. Vragende of daer in mochte gaen, seiden dat het geoorloft was, teycken van cleinen iever in haeren afgoderye.

2. Verstae mede, dat gants geene gesette daegen tot haren afgodendienst, nochte feesten voor de afgoden houden, maer vieren jaerlycx elcx sijn geboorten dagh, het welcke vanden coninck met groote pompeusheyt gedaen werdt. Houden mede de gedachtenisse der overledene, doende offerhande van spijse aen d'afgoden, op dat het wel gae den verstorvenen, ende sy om der sonden wille, in de werelt gedaen, niet gestraft en werden. De nieuw getrouden sijn mede gewoon haere offerhanden voorde afgoden te brengen, opdat geluck int huwelyck genieten. Dit is het geen haer godtsdienst aengaet.

II. Den stant der politie in Baly Uw. Ed. beeter dan my ontwyffel. bekent sijnde, komt alleen t'geen ter saecken is dienende aen te mercken, dat des tegenwoordigen conincx outste soone (over vijf jaeren overleden) een soone heeft naegelaeten, nu sijnde, na verstae, een jongman van omtrent 16 a 17 jaeren, genaempt Radja Tangap, die sich

selven het recht toeschryft, van nae sijns grootvaeders overlijden de croone van Baly te beerven, in welcke sijne pretensie hem swarigheyt ontmoet, want sijn grootvader de coninck heeft een sone gegenereert uyt Gousty Painidas suster, genaemt Radja Paadjakan, een weynich ouder dan Radja Tangap. Dese maeckt mede reeckening, dat deel aen 't koninckryck heeft, ende slaet voor dat hy de eene helft des rijcx nae het overlijden des ouden conincx sal besitten, ende Radja Tengap het andere gedeelte, soo nochtans dat Radja Tengap sorgt, dat sijn grootvader het geheele rijcke aen Radja Paadjakan mocht overgeven, bewogen sijnde sulcx te dencken door eenigen teeckenen van misgunste, aen hem door den coninck betoont, die hem verbooden heeft een balyea van eeren te hebben, en goude spiessen te voeren. Deshalven, soo t'geruchte gaet in dusdanige gevallen, Radja Tengap gesint soude sijn adsistentie aen de Nederlantsche Comp. te versoecken, om aen sijn recht te comen, ende dan wel genegen soude wesen, met sijnen aenhangh, die groot is, de christelycke religie aen te nemen. Hadde ick gelegenheyt gehadt mondelingh met hem te spreecken, soude met meerder seeckerheyt hier van connen schrijven, alsoo openhertigh, seer mildt en minnelyck in discoursen is tegens onse natie; het welcke veele oversten onder haer gemeyn sijnde, die lust hebben te hooren, hoedanigh onse religie en maniere van leven sy, eñ van verscheyden saeken te discoureeren, wert hier door goede occasie tot haere onderrigtinge gegeven, soo dat, nae ick can begrijpen, uyt de maniere van haren godtsdienst ende gelegentheyt haerder regieringe daer goede gelegentheyt ende apparentie is, om met voordeel in Baly, een godtvrugtigh, leydtsaem, geleert persoon tot voortplantinge der christelycke religie te stellen.

Indien op Gilgil geweest waere conde met gewiliger redenen eñ meerder seeckerheyt hier van spreecken, dogh UEd. sal verder openinge connen ontfangen vande geen die lange residentie daer gehouden, eñ goede occasie tot ondersoeckinge gehadt hebben. Wensche eñ bidde dat Godt

d'Allerhooghste desen volcke sijne salighmakende genade in Christo, tot verheerlickinge sijns H. Naems, verscheynen laten. Amen.

Gegeven 15 October 1637 in Batavia.

Was onderteekent

UEd. onderdaenige,

Copie *Rijksarchief.* JUSTUS HEURNIUS.

XC.

UIT DE GENERALE MISSIVE VAN G G. EN R.

Ontslag van Predikanten wier diensttijd verstreken is.

Verzoek om anderen te zenden, liefst de zoodanigen, die voor goed de Indische kerk willen dienen.

De ijverloosheid van veel predikanten steekt af bij den ijver van de „pauselijke religieusen."

Welke predikanten thans in Indie dienst doen.

9 December 1637.

. . . .

De predicanten Candidius ende Heemstede, als geseyt, hebben op haer instantie gedemitteert ende gaen per dese vloote over. Van deselve ende uyt de nevensgaende brieven des kerckenraedts sullen UEd., soo wy vertrouwen, ten vollen worden geinformeert vande Indise kercken ende derselver standt herwaert over. UEd. sullen wel doen [soo] ons twee off drie bequaeme, verstandige predicanten, van goet, modest leven laet toecomen, alsoo deselve nootsaeckelyck alhier in Indien worden vereyscht. t' Waere te wenschen dat soodanige persoonen gesonden werden, die van India haer vaderlandt maeckten ende wanneer soo verre gecomen sijn, dat den besten dienst in Godes gemeente, tot bekeering van vele sielen connen doen, daervan als huerlingen niet affscheyden, gelijck by vele gedaen wort. Wy bekennen gaerne, ende d'experientie leert het ons, datter een geheelen anderen yver onder de pauselycke religieusen hier te lande bevonden wort, die oock groote progressen doen. De predicanten,

die van UEd. gagie trecken tegenwoordich in India sijn dese: namentlyck

3 op Batavia, Nicolaus Molineus, wiens tijt mede haest gaet expireren, Samuel Carlier ende Marinus Gedions, duyts clercq, die wy van Amboina gebracht hadden, met intentie nae t' Patria te schicken, ende nu door gebrecq bequamen, hier overblijft;

2 in Amboina Justus Heurnius ende Daniel Sonnevelt, D° Heurnius tendeert mede een keer nae t' Patria te doen, dat hem niet sullen connen weygeren;

3 in Banda, Jacobus Vertrecht, Jan Janssen Priserius, een duyts clercq ende Henrick Pontkaes proponent. die, nae verstaen, wel meriteert als predicant gepromoveerd te worden;

2 opt eylandt Formosa, Robertus Junius ende Gerrit Levius; noch twee bequame predicanten sijn daer noodich;

1 op Paliacatte int fort Geldria, Abraham Rogerius;

1 in de Moluccos, Jonas Aertsen; heeft sijn huysvrouw na Batavia gesonden alsoo hem in sijnen dienst hinderlyck was; sijn tijt is al mede voldaen;

1 op de vloote, gedestineert tot besettingh van Goa, Johannes Scotanus;

sijn 13 predicanten, daer onder een proponent, waerby, tot naerder ontset, de Indise kercken worden bedient; anno passato was het getael 17.

. . . .

Geschreven in UEd. Casteel Batavia desen 9 December a° 1637.

UEd. geaffectionneerde vrunden ende trouwschuldige dienaren, den Generael ende Raden van India,

ANTONIO VAN DIEMEN.
PH^s LUCAS.
AERTS GIJSELS.
ANT. CAEN.

Origineel
Rijksarchief.

XCI.

RAPPORT VAN JUSTUS HEURNIUS OVER EENE ONDERZOEKINGSTOCHT NAAR ENDEH, IN HET BELANG VAN DE PLANTING VAN HET CHRISTENDOM ALDAAR 1).

Het land. De godsdienst der bewoners. Hunne natuurlijke geaardheid, regeering en wapenen. Uitzicht op hunne bekeering. Middelen daartoe aan te wenden. Stoffelijke voordeelen daaruit voor de Compagnie te wachten.

28 September 1638.

Aenden Ed. Heer Generael Antonio van Diemen, sijner Ed. presente Raeden van India.

Ed. Heeren.

Volgens UEd. last van Amboyna met t' schip genaempt de Leeuwinne tot Solor toe gevaren sijnde, ben van daer

---

1) Blijkens de generale missive van G. Gen. en Raden van Indie d.d. 22 December 1638 was de aanleiding tot deze zending de volgende:

Naar aanleiding van het hoog opgeven door den Commandeur Tombergen op Rotti (die naar Solor en Timor gezonden was tot inkoop van sandelhout en andere koopmanschappen) van de gelegenheid tot goede negotie, op Flores en Ende, werd eene expeditie van 8 schepen uitgerust onder het commando van Jacob Coper om te onderzoeken wat daarvan aan was. Van Diemen zond met die expeditie Heurnius mede *„omme grondigh t'onderstaen de rechte genegentheyt der Endenese ende andere volcken in die quartieren tot de christelycke religie,"* waarvan Tombergen ook hoog had opgegeven. Het rapport van Heurnius, waaraan G. G. en R. refereeren, was daarvan het uitvloeisel. Bewindhebbers zouden daaruit kunnen verstaan, dat de apparentie tot bekeering klein en hun ijver nog minder was. „*Tombergen,*" voegen zij er bij, *„heeft ons veel winderige concepten ende praetjes wys gemaeckt, die UEd. almede voor waerheyt aengecundight hebben. t' Schynt de Timorse lucht de luyden lossinnigh maeckt, ende cleene saecken als goude bergen doet estimeren.*

Dit rapport, in afschrift bewaard in het O. Koloniaal Archief, is ook te vinden in de bijlagen of preuves van v. Dam's m^st^ Gesch. der O. I. C. Een vroeger van den heer Neurdenberg ontvangen afschrift, berust bij het Ned. Z. Gen., doch is, wat de spelling aangaat, zeer incorrect.

met de fluyt Warmondt geseylt naer Timor, eñ gecomen opt eylandt Rotty by den commandeur Tombergen, van waer t' eylandeken Radiowa (daer t' jacht Maria verongeluckt is) aengedaen hebbende, sijn overgesteecken naer Ende, ofte t' landt van Floris, alwaer voor de negry Barhee ady 21 July het ancker hebben laten vallen.

Ick hebbe (volgens UEd ordre) naer vermogen ende gelegentheyt des tijts doorsien ende ondersocht de gelegentheyt deses volcx ende deser plaetse, die ick als volcht bevonden hebbe.

Aende suyt sijde vant eylant *Ende*, daer de plaetse gelegen sijn, van de welcke U E. openinge eñ beschrivinge begeert, is ten oosteinde gelegen *Larentuqua* by Solor; daer nae westwaert een portugyse negrye *Sika* genaempt, by de welcke wy geweest sijn, ende een weynich verder noch een portugyse negrye, die sy *Pagar* noemen. Hier mede naer volcht d'bocht, alwaer een cleyn eylandeken voor leyt. Inde welcke comende ontmoeten eerstelyck aen de rechterhandt de negry *Barhee*, die met de Comp. in alliance getreden is. Wat dieper in leyt de negry *Numba*, alwaer twee portugysche priesters sijn, want sy hangen aen de poortugysen, nochtans alsoo, dat met die van *Barhee* eñ andere gealieerde der Nederlandtsche Comp. open vruntschap houden. Na Numba volcht de negrye *Loka*, met drie andre hare geconfedereerden, die t'samen 3000 mannen (als geseyt wert) connen wt maecken. Dese hebbent voor desen geheelyck mette portugyse van Larentuqua gehouden, maer hoorende, dat den commandant Tombergen dreygde met een macht te comen eñ alle den geene die de partije der portugysen volchde te verdestrueren, hebben d'twee poortugysche religieusen, die by haer woonden, verleden jaer wt haere negry doen vertrecken, houdende haer als vrunden der Nederlanders, int heymelyck toeseggende aende Sengage van Tengue eñ aen den commandeur Tombergen, dat als de Nederlantse macht compt, sy deselve willen toevallen. Na Loka volcht aen de andere sijde vande bocht de negrye *Tengue*, die met de Comp in verbont sijn,

welcke negry met het huys vande Comp. daer op strandt staende, nu corts, veertien daegen eer t'jacht Vlielandt daer arriveerde, door den overlooper Dornay ende het volck van Larentuqua is affgebrand, die vier ofte vijff der inwoonderen van Tengue doot geslagen eñ 10 a 11, die sy in see vondden visschen, gevangen wech voerden. De negryen die west waert van Tengue aff leggen sijn met de Sengage van Tengue in vrintschap levende; dat is de gelegentheyt aen het strant.

Lantwaerts in, achter Barhee, sijn acht ofte thien cleyne negryekens, die het met Barhee houden. Achter Tengue, te landwaert leyt de negry *Lambong*, eñ haere geconfedereerde sijn vijanden van Tengue ende vande geconfedereerde der selver. Sy hebben alliancie mette portugysen eñ versorgen haer van victualien, want maer drye mijlen vant strant inde bocht gelegen is. Desen sijn rontomme beseth vande de negryen, die het met Tengue houden, de voornaemste onder de welcke aldus genaempt sijn: *Wolewea*, een groote negry van vier duysent mannen; *Rendou*, *Dora*, *Dave*, *Monde*, *Pehe* eñ *Natamera*. Hoewell dese negryen met hare adherenten over de 10.000 weerbare mannen (naert seggen van de Sengage van Tengue) connen wtmaecken, ontsien nochtans die van Lambongh eñ hare medestaenders, die veel swacker van volck sijn, om datter eenige manhaftige lieden onder de selve gevonden worden, eñ om dat sy bystant vande portugysen crijgen; dat is de gelegentheyt der plaetsen.

Haere *religie* is dusdanich: de inwoonders vande negry Barhee, die voor desen met het volck van Numba by de portugysen op het nae by gelegene eylandeken gewoont hebben, daer noch haer casteelken met vijff punten gesien wert, sijn alsdoen vande religieuse der selver poortugysen in de chr. religie (volgens hare wijse) onderweesen. Maer hebben om een lasterlyck feyt van de tolck der poortugysen, een natuereel poortugys sijnde, aen een van haere dochters begaen, alle deselve poortugysen, als in de kercke waren, overvallen ende doot geslagen, vluchtende opt landt

van *Ende*, daer nu haer residentie houden; ende sijn dese van Barhee aldus gebleven sonder eenige onderwijsinge der chr. religie, geen religieuse meer tot haer comende. Welcke occasio eenige mooren ofte machomatisten op Solor, wt tarnataensche affcompst, waernemende, sijn te Barhee coomen woonen, ende hebben alleynskens de voornaemste ingesetenen, selfs die by de poortugysen in haer jeucht sijn opgevoet, tot de moorsche superstitie vervoert, inde welcke het meestendeel nochtans niet seer schijnt te yveren, alsoo noch overal verckens in hare negry houden eñ deselve te coop brengen, eñ willen evenwel niet eeten van t'geen vande onse geslachtet is, maer moet van een van haer gevoelen gesombeleert weesen. Haren Lebe is een jonckman van tarnataenschen affcompst, die eenen bitteren haedt scheynt te dragen tegens de chr. leere. Het meestendeel des volcx nochtans tot Barhee is in heydensche onwetentheyt ende affgoderye levende. Alle de negryen, achter Barhee landtwaert in gelegen, sijn mede heydens; die van Numba yveren inde paapsche superstitien eñ houden twee portugysche priesters in haere negrye. Het volk van Loka wil mede de poortugysche religie volgen. Tengue met sijn aenhangende dorpen eñ hare inlandsche vijanden sijn geheel heydenen, maer en hebben geen beelden noch affgodenofferplaetse onder haer connen vernemen; schijnen sonder eenigen yver in hare affgoderye te sijn. Van gelijcken sijn alle de boeren ofte inwoonders vant gehuchte, daer de cassia lignea wast, noch heydens. Alle dese, soo van Barhee als Tengue, eñ andere negryen hebben elcx soo veel vrouwen als haer goet dunckt off gecrijgen cunnen.

Het *naturel* ofte gestalte des gemoets deses volcx en is niet eender handt; die van Barhee scheynen van haer selven wel niet quaetaerdich te sijn, maer in veelen, die mahometist geworden sijn, siet men een merckelycke trotsheyt eñ hardicheyt des gemoets, sijnde eene gemeene eygenschap die de moorsche dwaelleere haren discipulen mededeelt. De vrouwspersoonen (soo getrouwt als ongetrouwt) werden daer op de moorsche maniere des daeghs binnen huys ge-

houden, dat niet gesien werden, de slaven eñ slavinnen t' werck buytens huys doende, die van Tengue eñ haeren aenhangh schijnen geseggelicker eñ nedriger van gemoet te sijn.

Dese negryen, gelijck mede de omleggende en hebben geen opperhooft, maer de rijcxte hebben in elcke negrye het meeste gesagh eñ beraetslagen met alle het volck, wat in gemeene saecken te doen sy. D'oude Sengage van Tengue, een arch eñ welspreeckent man, is wel d'aensienelyckste onder haer, door wiens raet sy haer gaerne laten geleyden.

Haere *wapenen* sijn int gemeen tauranen, schilt eñ swaert; voeren weinich boogen, maer die van Barhee hebben (nae verstaen conde) over de 100 roers off musquetten, eñ soecken dagelycx meer op te coopen; by die van Tengue wert geseyt maer tien musquetten te weesen.

De *religie* eñ het naturel deser lieden, met de forme haerder regieringe ende verder gelegentheyt ingesien sijnde, is wel aff te nemen, eerstelyck, dat, soo het mogelyck sy, onder die van Barhee de chr. religie in te voeren, het selve niet sonder groote tegenstant eñ swaricheyt geschieden can, naedemael de aensienlicxste, die 't meeste gesagh hebben, alreede vant moorsdom sijn ingenomen eñ door haren Lebere meer. eñ meer daerin sullen gesterckt werden. Onder die van Tengue is beeter hoope vande chr. religie voorspoedichlyck in te planten, nademael de mahometistische superstitien noch niet ingesoogen hebben, de soone van de Sengage alleen de tulbant dragende; sy sijn oock sachter van gemoet ende beter te geseggen. De Sengage belooft, indien een schoolmeester tot Tengue gestelt werde, dat alle de kinderen derselver negrye ter schoole sullen gehouden werden om inde chr religie onderwesen te werden. Door de bekeeringe van desen soude de deure tot meer dan 10.000 Alfouresen (die noch heydens sijn) geopent werden.

Aen die van Barhee soude nochtans beproeft connen werden off het Godt, den Heere, belieffde haer uit de stricken des duyvels te verlossen.

1. Waertoe voor eerst de bequaemste middel achte, dat

aldaer een assistent ofte ander persoon van wege de Comp. tot invorderinge van de coopmanschap leggende, een schoolmeester, die Godt vruchtig, verstandich, minnelyck eñ lanckmoedich waere, daer by geleyt werde, die tot hem trock de kinderen der voornaemste Orangcayen om te leeren leesen eñ schrijven, met een haer leerende de chr. gebeeden eñ manieren, de historien der goddelycker schrift haer verhalende ende haer alleynskens het heydendom ende het mahometistige wangelove op dese wijse tegenmaeckende; het welcke te beter voortgangh soude hebben, indien haere vlijticheyt int leeren met eenige coraeltgens ende ander poppegoet beloont werden.

2. Het soude oock vorderlyck wesen soo eenige stichtelycke ceremonien tot onsen godtsdienst, begravinge der dooden enz., onder dese lieden mochten gevolcht werden; doch dit selvige niet connende geschieden sonder communicatie mette kercken int vaderlandt daer over gehadt eñ approbatie vercregen te hebben, en sal hier in niet dieper treden, het welcke nochtans niet alleen tot Barhee, maer oock in alle andere negryen op *Ende* seer voordeelich tot voortplantinge der chr. religie onder de heydenen soude wesen.

3. Daer soude een beter hoopen tot een goede uitcompst deses wercx sijn, indien men enige kinderen der voornaemptste orangcays deser negryen inde fundamenten der chr. religie eñ tot wederlegginge soo des heydendoms als des moorsdoms tot Batavia onder de handt van een godtvruchtich leeraer liet onderwijsen, op dat een der selver tot sijnder tijt op Tengue gestelt werde als een voorleser inde godtsdienst, de welcke sijne gagie moest hebben vande vervallende boeten, begravinge der dooden, bevestinge des houlicx eñ leergelt sijner discipelen, gelijck inde negryen op Solor den mahomatistigen Lebeen tot haer onderhout wert toegeleyt, opdat al sulcx eens gestelt sijnde, de kercken dienst altijt ter selver

plaetse, sonder beswaringe der Comp mocht onderhouden werden. Ende om den wech tot dit onderhout des voorlesers te bereyden soude het nodich weesen, dat den sieckentrooster ofte schoolmeester, daer by provisie leggende, de kinderen de gebeeden wel om niet soude leeren, maer gene discipelen soude aennemen om te leeren leesen eñ schrijven, die dan hem behulpich waren om sijnen thuyn te helpen maecken, eñ als volleert waren, gehouden souden weesen hem een vereeringe te geven, opdat van hem ontslagen werden, het welk oock by den Lebeen onder de mooren in dese quartieren gebruyckelyck is.

4. De sieckentroosters daer leggende souden sich metten eersten dienen mede te benaerstigen om des landts tale te leeren, overmits de gebeeden eñ godtsdienst, soo dra mogelick is, dienen in de gemeene spraecke deses volcx t'geschieden, aengesien het meestendeel des volcx, met alle de vrouw persoonen geen maleys en verstaen. Daerom door hem eñ de discipelen tot Batavia onderweesen, d'evangelische historien eñ andere deelen der goddelycker schrift, met de gemeene gebeden eñ hooftstucken des gelooffs in des landts tale diende ter eerste gelegentheyt over geseth te werden, opdat alsoo alle ingesetenen de leere der godtsalicheyt begrijpen mochten; het welcke nadien niet tijdelyck in de Uliassersche eylanden geschiet is, de menschen tot noch toe in groote onwetentheyt gebleven sijn.

5. De maniere vande onderrichtinge eñ bedieninge, die onder de bejaerden te onderhouden is, dunckt my dese vooreerst de stichtelyckste te weesen. Dat op den dach des Heeren de mans- eñ vrouwpersoonen, die te samen inde kercke comen, het gebeth des Heeren vande sieckentroosters alleynskens voorgeseyt werde, sy t'geen voorgeseyt is totten eynde toe nae seggende, ende dat sy op dese wijse mede de 12 articulen des chr. gelooffs, een cort begryp der thien

gebooden ende een cort gebeth, dienende in aller noot ende swaricheit, leeren opseggen, waer by dan een voorlesinge int maleyts, oft in de tale des landts wt de goddelicke schrift ende stichtelycke predicatie met de gemeene gebeden moeste gevoecht werden.

6. Dit werck soude nae apparentie goeden voortganch hebben, indien die van Tengue eñ haere geallieerde door d'E. Comp vande vreese haerer vijanden verlost werden, dat is, indien de poortugysen van Larentuqua beleth wierden haer te connen beschadigen, ende die van de negrye Lambongh t'ondergebracht werden. Want gelijck de mishandelinge der portugysen haer afkerich vande chr. religie gemaeckt heeft, alsoo soude ontwijffelyck onse weldadicheyt hier in aen haer beweesen een nieuwe genegentheyt tot het ware christendom in haer verwecken ende haer bewegen gewillichlyck haere kinderen ons tot onderwijsinge over te geven. Maer in gevalle sy dese bystandt niet en crijgen, sal alle hoope van vruchten met Godts Woordt onder haer te doen verlooren sijn.

7. Indien men oock hierin een vast eñ geduirich werck hebben wilde, men soude, mijns bedunckens, geen van haer allen enich schietgeweer moeten vercoopen, daer sy nu alreede te veel van voorsien sijn, op dat aen onse assistentie altijt hangende, onse natie ten gevalle te meerder vryheyt de chr. religie in haere plaetsen soude verleenen, ende haer ontsien soude de voortplantinge der selven opentlyck tegen te staen, ofte met onse vyanden t'samen te spannen.

Tot wat *voordeel* eñ *proffyten* der O. I. Comp. de bekeringge deses volcx tot het christendoms soude mogen strecken, can d'H^r^ commandeur Tombergen UE. best aenwijsen. UE. is kennelick datter een goede ladinge van cassia lignea soude vallen, als het mede gaende cargasoen te kennen geeft; soude oock, naer toe seggen der inwoonderen, int toecomende meerder ende beter gelevert werden. Hier waer mede (naer

stercke affirmatie der ingesetenen) een goede quantiteyt van rys, buffels, cokesnooten ende sulphur te gecrijgen, wanneer sy (die geseyt werden over de 14000 sterck te sijn) onbesorcht hare landbouwerye eñ handel met de Alfouresen (op andere deelen deses eylandts wonende) drijven mochten. Ten welcken einde versoucken, dat tot Tengue dicht by het strandt op eenen bequamen heuvel, daer een schoone revier ter sijden aenloopt, een reduitge gemaeckt werde, waer toe sy alle hulpe ende materialen van hout, steen ende kalck te leveren presenteren, met toeseggingе, indien oenige soldaten tot hare bescherminge aldaer geleyt werden, dat sy de selve van victualie voorsien willen, ende onder de bescherminge van dit reduytge hare negry sullen maecken, hare kinderen inde chr. religie laten onderwijsen.

Dit is Ed. erentfeste achtbare Heeren t' geen vande standt de inwoonderen des eylandts *Ende*, d'welcke in vrundtschap met de Nederlantsche Compagnie getreden sijn, als mede van hare genegentheyt tot de chr. religie, die ick inden corten tijt daer geweest sijnde, hebben connen vernemen. Wensche dat Godt, de Heere, sijne salichmakende genade over haer wt breyde, dat sy vande slavernye des duyvels bevrijt sijnde tot die vryheydt der kinderen Godts gebracht werden, ende dat den handel der achtbare Nederlandtsche O. I. Comp. tot een vermeerderinge van incompste der rechtvaerdicheyt geluckelyck onder haer voortgae.

Gegeven ady Septemb. 28 An. Dom. 1638.

UEd' dienaer,
onderteekening ontbreekt.

In dorso.

Copie vant schriftelyck rapport gedaen door den predicant Justus Heurnius aengaende de gelegentheyt vant eylandt Ende tot het voortplanten vande christelycke religie.

Rijks archief.

XCII.

V. BROECKOM, GOUVERNEUR DER MOLUKKEN A/D GOUV. GEN. ANTONIO V. DIEMEN.

De predikant Jonas Aertz, die eerst beloofd had te continueeren, is op zijn besluit teruggekomen en insteert op zijne verlossing; vermaning over die wispelturigheid mocht niet baten; verzoekt een plaatsvervanger. Ook de krankbezoeker Brunt wil vertrekken.

De krankbezoeker Pietersen kent geen woord Maleisch en zal die taal ook niet leeren, tot groote schade van de Mardykers, die zonder onderwijs of religie voortleven. Een plaatsvervanger die Maleisch verstaat is hoog noodig.

FORT MALEYEN, 9 Maart 1638.

. . . .

Den predicant Jonas Aertz hadden wy, volgens UEd[ts] ordre aengesproocken ende te kennen gegeven t'geene UEd noopende sijne verlossinge ons hebt gelieven aenteschrijven; waarop wy van hem tot antwoort creegen, dat geresolveert was noch voor een tijt alhier te continueeren, gelijck wy in onsen voorgaanden hebben geadviseert. Maar t'sedert heeft gem. Jonas Aertsen veel ende verscheyde reysen aan ons versocht, dat hem doch wilde licentieeren met deese scheepen naar Amboina te vertrecken, om aldaer UEd[t] ende den kerckenraet van sijne gelegentheyt naarder verclaaringe te doen. Wy hebben hem hier over diverse maalen anders geraaden, ende gewaarschout wat hem van deese reyse stondt te verwachten; daar beneffens voorgestelt dat het niet wel en voegde van een predicant dus wispelturich ende veranderlyck in sijn resolutie te sijn, doch alles heeft niet connen helpen maar bleeff by sijn versoeck persisteeren. Wy hebben dese aengaande met onsen raadt gesproocken ende overleyt wat ons hierinne te doen stondt; dan alles

wel overdacht hebbende, ende insiende dat het niet boven 2 a 3 maanden conde aanloopen, oft soude wt Amboina door UEd[t] wederomme met een bequaem persoon connen versien werden, hebben goet gevonden gem. predicant Jonas Aertz, dewijle sijn tijt geexpireert is, sijn ernstich aanhouden ende versoeck toetestaan, ende comt der halven met het schip Egmont costy. Soo deesen persoon naart vaderlandt vertreckt, gelijck hy secht geneegen is te doen, gelieft ons met een goet ende bequaem persoon in desselffs plaatse wederomme te versorgen.

Den cranckbesoecker Jan Janssen Brunt op Batsian hebben naarder aengesproocken ende gesocht tot continuatie te beweegen, maer blijft by sijn versoeck persisteeren. Wy sullen, de gelegenheyt sulcx toelaatende, denselven Brunt verlossen ende in desselffs plaatse stellen den cranckbesoecker vant schip Egmont, Daniel Mackee.

Den cranckbesoecker Jan Pietersen, ons voor deesen toegesonden, is wel een man van goet leven ende wandel, maar en can niet een woort malleys, ende sal, naar ons oordeel, deselve taale niet leeren. Het comt niet wel ende is oock beclaechlyck; onse Mardyckers en hebben niemant die haar wijst ofte stuert inde weege des Heeren; leven met den anderén sonder wet ofte religie, hetwelck ons verdrietich valt om tė sien. Soo het gevouchelyck conde geschieden, dat in sijn plaatse een ander mochte gesonden werden, die in de malleyse taale wat ervarender was, het soude wel noodich sijn . . . .

. . . .

Hiermede enz. Malley, int casteel, desen 9 Martio 1638.

In dorso.

Moluco. Copia missive vanden gouverneur Joan van Broeckum aenden Ed Heer Gouverneur-Generaal, per Wassenaer naer Amboyno geschreven.

Rijksarchief.

XCIII.

DE KERKERAAD TE BATAVIA AAN BEWINDHEBBERS DER O. I. C.

De Kerkeraad beklaagt zich, dat hij op zijne brieven nimmer eenig wederschrift ontvangt.

Berichten omtrent den toestand der kerk in de verschillende kwartieren van Indië.

20 December 1638.

Genade ende vrede in Jesu Christo.

Achtbare, eerntfeste, wyse, voorsiennige, seer discrete Heeren, mijn heren de E. Bewinthebberen der Oost Indische Comp. residerende binnen Amsterdam.

De ghelegentheyt van onse kercken eñ schoolen in O. Indien, dewelcke door de al bestierende wijsheyt Godes eñ UE. toegeneychde hulpe dus verre gebracht is, is soodanich dat wy niet alleen noodich, volgens onse schuldigen plicht geacht hebben U E. E. de selve te vertoonen, maer oock verders U E. E. versoecken, eñ willen ghebeden hebben, de verdere behoefticheden, dewelcke tot aenwas des christendoms dienstich sijn, door U E. E. getrouwe eñ gewoonlycke yver te versorgen, ten eynde veele heydenen eñ mooren, die noch sitten inde schaduwen des doodts, en leggen inde banden des satans, mogen bekeert eñ tot het licht des H. Evangelii gebracht werden.

Wy hebben enige jaren aen u, Achtbaerh. onse brieven gesonden, vertrouwende, deselffde U Achtbaerh. wel ter handt gecoomen sijn, eñ dat U E. E. daer uyt hebben verstaen den welstandt onser ghemeente. Doch hebben noyt een letterken tot antwoort bekoomen; verhoopen eñ wenschen dat het in toecomende mach geschieden.

Nae onse laeste schryven van den 9 Decr a° 1637 met

de Eerw. D Georgio Candidio eñ D Johanni Heemstede aen U Achtbaerh. gesonden is hier niet veel veranderinghe gheschiet, want inde duytsche, maleysche en portugeesche tale de dienst als voren wert waergenomen, te weten in het Casteel eñ in twee kercken inde stadt. De catechisatien der duytschen ende indiaensche christenen eñ kinderen ghecontinueert; de algemene visitatien op 4 tijden des jaers onder alle ingesetenen deser stede eñ soldaten, om tot het neerstich ghehoor van Godes woordt te vermanen, werden noch onderhouden, eñ alle ledematen vande gemeente werden viermael des jaers, voor het celebreren des heyligen avontmaels, inde stadt, casteel, als mede op alle schepen eñ jachten op de ree leggende by de respective predicanten, ouderlingen eñ diaconen aengesproocken eñ versorcht. Is mede voor enige maenden goedt gevonden dat alle de duytsche en indiaensche kinderen van alle de schoolen viermael des jaers van de predicanten, in tegenwoordicheyt vande ghecommitteerde der E. Heer Ghenerael eñ heeren Raden van India inde kercke sullen geexamineert werden, om te weten wat progressus deselve inde christelycke religie, lesen eñ schrijven gedaen hebben. Alsmede om te ondersoecken wat neersticheyt de inlandtsche meesters (dewelcke thien sijn, buyten cost vande Comp[ie]) doen om de lyffeygenen vande Comp[ie] eñ borgers, alsmede eenige indiaensche ingesetenen, dewelcke vrywillich den heyligen doop versoecken, de chr. ghebeden ende vraechstucken der chr. religie te leeren. Onse gemeente is nae ons laeste schrijven vermeerdert met 89 ledematen eñ zijn 195 kinderen, 104 bejaerde persoonen op haer vrywillich eñ ernstich versoeck, naer behoorlycke onderwijsinge, in de chr. religie ghedoopt. Daer sijn mede 94 paer inde houwlicken staedt bevesticht. Wy sijn mede met de E. Heer Generael eñ heeren Raden van India tegenwoordich in goede correspondentie levende, vertrouwende, dat tot stichtinge van Ghoodes kercke soo langen tijt sullen continueren. Wat aengaet eñ belanght den standt vande andere ghemeenten in India, t' is sulcx, na dat de E. Heer Ghenerael eñ D Justus Heurnius in Banda waren ghecoomen,

dat de proponent Hendrick Pontkaesen, nae gedaene examen eñ bevindinge van ghaven, tot het predickampt is gevordert eñ aldaer nevens D° Jacobo Vertrechtio den duytsche eñ maleytsche dienst met stichtinge waernemende.

De ghemeente is nu aldaer in een redelycke goede standt, gelijck mede binnen Paliacatte, alwaer D. Abrahamus Rogerius int duytsch eñ portugeesch is predickende.

Op ilha Formosa is de kercke Christi oock in een goeden standt, alwaer D° Robertus Junius eñ D Johannes Scotanus in Xincan, eñ D Gerardus Leeuwius in Tayowan haer residentie hebben; doch in Amboyna, nae het schryven van D. Danielis Sonnevelt en D. Johannis Priserii, is met de staet des christendoms aldaer weynich verbetering voorghevallen, doch van de gelegentheyt deser plaetse, Baly, Floris, Amboyna eñ Uliassersche eylanden sal onse Eerw. Broeder Justus Heurnius UEd. goede onderrichtinge connen doen, derhalven ons tot sijne Eerw. mondelinge raporten refereeren. Hoedanich sijn Ed. hem alhier op Batavia, nadat den July 1624 int lant gecoomen is, eñ op de voornoemde plaetsen gedragen heeft in alle godtsalicheyt eñ yver om sielen te winnen, selff met perijckelen sijns levens, sullen u Achtbaerh. uyt sijn kerckelycke getuygenisse kunnen sien. Wy souden seer gheerne gesien hebben, dat sijn Eerw. noch eenige tijt tot dienst der kercke hadde gelieven te continueren in India, doch heeft op sijn eernstich versoeck vande E. heeren eñ ons verloff gekregen om naer Nederlandt te vertrecken. Indien u Achtbaerh. gelieffde een seminarium van eenige vroome studenten op te rechten, vertrouwen dat sijn eerw. met werckelycke stichtinge eñ bysondere vrucht (ten aensien vande becoomen practijcke eñ kennisse om mooren en heydenen Christo te winnen) hierin als rector ofte regent soude kunnen gebruyckt werden. Wy bidden U Achtbaerh. dat dit onse versoeck gelievet in recommandatie te neemen, eñ soo het mogelyck is, tot bysondere welstandt vande kercke van India te laten geschieden. T welck wy U Achtbaerh. gewoonelycke discretie toevertrouwende, sullen voor de laeste reyse hiermede ons ernstich versoeck besluyten.

Tegenwoordich vertreckt mede den predicant D. Marinus Gideonsz van den Houten, inden jaeren 1634 van ons met lofflycke getuygenisse nae Amboyna gesonden, eñ daer nae in geselschap vande E Heer Ghenerael met goede getuygenisse wederom tot ons gecoomen, de welcke den tijt sijner residentie alhier met bysondere yver, godtsalicheyt eñ getrouwe neersticheyt sijn ampt heeft waergenomen; alleenlyck vertreckende om sijn huysvrouwe, die sijn Eerw. door menichvuldich schrijven niet heeft kunnen bewegen, selff persoonlyck te gaen haelen. Doch door een heylighe belofte noch zes jaren aen de kercke van India verbonden sijnde, versoecken wy seer ernstlyck dat U Achtbaerh. onsen voornoemden broeder met de alder eerste gelegentheyt wederom ons gelievet toe te senden. Te meer, omdat sijn Ew. al enige goede progressus inde maleysche tale gedaen heeft, eñ verhoopen, dat de kercke van India in toekoomende noch goede diensten van sijn Ew. sullen genieten. Dit jaer is tot ons overgecoomen D. Dirck Cornelissen Bootsman, in qualiteyt van bevesticht predicant met het schip Zutphen, sijnde een seer vroom ende stichtig persoon. Verhoopen dat sijn Ew. weder de ghemeeente in India goede dienst sal doen; doch sal voor eerst nevens Nicolao Molineo en D. Samueli Carrelier by de gemeente alhier blijven. D. Jonas Aertsen (dewelcke voor eenige maenden alhier by ons overgecomen is) sal wederom met de alder eerste ghelegentheyt naar Tarnate vertrecken, om sijn residentie op het fort Maleye te neemen.

Voorts, omdat de Brs. van Banda eñ de gemeente van ilha Formosa noch een predicant dient toegesonden te werden, eñ enige predicanten, dewelcke haren verbonden tijt uyt gedient hebben, seer ernstich mede haer demissie eñ verlossinge sijn versoeckende, soo ist, dat wy u Achtbaerh. seer eerbiedichlyck sijn voordraegende, dat als vaders, voesterheeren eñ voorstanders gelievet goede opsicht te nemen, dat twee a drie predicanten, die sober, nuchteren eñ godtsalich van leven sijn, eñ soodanige die de studie gesmaeckt hebben, ofte die ghene, die voor desen met eerlycke attestatie

van ons nae Nederlandt getrocken sijn, ons mochten toegesonden werden. Oock dat by u Achtbaerh. ordre gegeven werde, dat het testament van wijlen Dirck van Abs (op wyens naergelaten goederen alhier arrest gedaen is) eñ van verscheide andere persoonen, die in haer testamenten den armen alhier hebben gedachtich geweest, ghelijck u Achtbaerh. uyt de nevensgaende rolle vande namen connen beoogen, alhier aende diaconen mochten betaelt werden. Versoecken mede, dat enige boecken, dewelcke in dese bygevoechde lijst genoemt werden, tot dienst van onse kercke mogen overgesonden werden. Ons sijn dit jaer enige Biblia vande nieuwe oversettinge eñ andere tractaten toe gesonden, waer voor wy u Achtbaerh. hertelyck bedancken.

Hiermede enz.

Ghegeven in onse kerckelycke vergaderinghe tot Batavia op Java Majori int coninckryck Jacatra, desen 20 December a° 1638.

U E. E. dienstwillighe eñ toegeneyghde in Christo, de Broederen des kerckenraedts tot Batavia eñ uyt aller naeme onderteeckent

Samuel de Carlier, synedrii praeses.
Nicolaus Molineus, synedrii p. t. scriba.
Jonas Aertsz, bedienaer des H. Evangelii.
Dirck Cornelissen Bootsman, dienaer des H. Evangeliums.
Duraeus, ouderling.
J. Pieterz Heyen, ouderlingh.
Justus Lampen, diacon.
H. Graman, diacon.

Origineel
Rijks Archief.

XCIV.

UIT DE GENERALE MISSIVE VAN G. G. EN R. AAN BEWINDHEBBERS.

Justus Heurnius, die repatrieert, wordt aan Bewindhebbers als geloofwaardig rapporteur over de kerkelijke zaken aanbevolen.

Zij bevelen hem aan als geschikt bestuurder voor een op nieuw op te richten Seminarie. Nog liever zagen zij dat Bewindhebbers hem permoveerden zich aan het hoofd te stellen van zoodanige kweekschool te Batavia, waarvoor zij thans in Indië geschikte stof konden vinden.

22 December 1638.

. . . .

Den predicant Justus Hurnius, wiens 14jarigen dienst aende gemeente ende kercke Godes, als onder heydenen ende mooren gedaen, prijswaerdigh is, gaet op sijn ernstich aenhouden, per t'schip Zutphen over. Wy versoecken dat sijn aenbrengen ende rapporten by U Ed in achtingh mogen genomen, ende gelooff gegeven worden. Uyt sijn E, als de missive des kerckenraeds, die ons gecommuniceert hebben, sullen UEd den toestandt van d'indise kercken, ende de progressen der selver ten vollen vernemen; ons tot deselve gedragende, eenelyck versoecken U Ed gelieve India nae gelegentheyt met stichtelycke persoonen ende die gestudeert hebben, te versien. T'ware goet dat UEd andermael resolveerde jonge lieden aen te queecken, gelijck voor desen geschiet is; waer toe den E. Hurnius als opsiender aen UEd gerecommandeert comt; dat wy niet tegenspreecken willen, echter seggen dienstiger te wesen den gemelten Hurnius, nevens 2 ofte 3 deuchtsame, wel g'oeffende persoonen van UEd beweecht wierde andermael herwaerts te keeren omme t'gemelte officie alhier waer te nemen; te meer, hier beginnen aen te comen jonge luyden

van goede apparentie, inboorlingen van Batavia, soo halff slagh, als van nederlantse ouders; van de sulcke staet de kercke dienst te trecken. UEd sijn gebeden op die saecke te letten ende ons stoffe te laten toecomen, daermede dit goddelyck werck mogen by der handt doen nemen. Dese jeucht is hier seer aennemende; daer sijn reede eenige jonge borsten, die treffelyck by de penne sijn, ende 10 a 12 gulden ter maendt van de Compagnie genieten . . . . .

. . . .

Geschreven in UEd Casteel Batavia desen 22 December anno XVI^c acht en dertich.

UEd g'affectionneerde vrunden ende trouwschuldige dienaers, den Generael ende Raden van India,

ANTONIO VAN DIEMEN.
PH^s LUCAS.
CAREL RENIERSZ.

Als geassumeerde Raeden,
ABRAHAM WELSING. 1638.
CORNELIS VAN LIJN.

Superscriptie.

Aen de Ed Heeren Bewinthebberen van
de vereenigde Nederlandse O. I. Comp^a,
ter vergaderinge vande Seventhiene.

Origineel
Rijks Archief.

INHOUD.

XXX. **Justus Heurnius aan Prof. Walaeus.**
8 Maart 1631.

Heurnius geeft op het verzoek van Walaeus omstandig bericht omtrent de kerkelijke toestanden. Op *Formosa* neemt de voortplanting van het Christendom, onder leiding van Candidius en Junius, een goeden voortgang. In de (eigenlijke) *Molukken* stuit het werk af op den verwilderden toestand van de bevolking, ten gevolge van den oorlog en van hare verslaafdheid aan het concubinaat.

In *Banda* ligt Clarenbeek op Poulo-Ay, en Holthenus op Neira. Door de ongehoorde eischen van den Gouverneur is er strijd met den kerkeraad, die zijne autonomie wil handhaven. De school gaat er terug, door de ophitsing van de Mooren.

De *Key-* en *Aroëeilanden* vragen leeraars; die vraag kwam op zeer ongelegen tijd, daar er schaarschte was van predikanten en ziekentroosters. Heurnius heeft zich aangeboden om aldaar of elders onder de Heidenen te arbeiden.

Op *Amboina* is verval, daar de predikanten meer zich zelven dan de belangen van Gods kerk zoeken. De kerkeraad van Batavia heeft aangeboden een predikant derwaarts te zenden, doch de G. Gen. Coen heeft geantwoord, dat hij dit zelf wel zal laten doen door den Gouverneur, en dat hij er wel een Predikant van Batavia bij leening heen wil zenden, doch niet als gecommitteerde van den kerkeraad, en hij heeft Danckaerts daarvoor bestemd. Hij nam den kerkeraad zelfs kwalijk, dat deze daarvan het initiatief genomen had.

Coen heeft bij deze gelegenheid denkbeelden en voornemens geopenbaard, zeer ten prejudice van de autonomie der kerk.

Te *Paliacatte* doet Molineus goeden dienst onder de Portugezen en Mallabaren.

Bladz.

Bladz.

